

Миломир Степић

ГЕОПОЛИТИКА

ИДЕЈЕ
ТЕОРИЈЕ
КОНЦЕПЦИЈЕ

Миломир Степић

ГЕОПОЛИТИКА

ИДЕЈЕ • ТЕОРИЈЕ • КОНЦЕПЦИЈЕ

Институт за политичке студије
Београд 2016.

Проф. др Миломир Степић
ГЕОПОЛИТИКА: ИДЕЈЕ, ТЕОРИЈЕ, КОНЦЕПЦИЈЕ

Рецензенти
Академик Часлав Оцић
Проф. др Радован Радиновић
Др Момчило Суботић
Проф. др Емилија Манић

Издавач
Институт за политичке студије, Београд

За издавача
Др Живојин Ђурић, директор

Уређивачки одбор
Др Момчило Суботић
Др Радослав Гађиновић
Др Ђорђе Стојановић

Графичка обрада и прелом
Жељко Хрчек

Картографски уредник
Мср Радмила Јовановић

Дизајн корица
Ана Киш Живковић

Пословни секретар
Смиљана Пауновић

Штампа
Планета принт, Београд

Тираж
300

Монографија је настала у оквиру научно-истраживачког пројекта бр. 179009
и њено објављивање финансијски је помогло Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије.

Садржај

ПРЕДГОВОР.....	7
----------------	---

Први део

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ГЕОПОЛИТИКЕ.....	11
-----------------------------------	----

I Шта је геополитика?.....	13
-----------------------------------	-----------

1. Појам, предмет проучавања и дефиниција геополитике.....	15
2. Научно утемељење геополитике и њено место у систему наука.....	19
3. Подела геополитике на дисциплине	23

II Методологија геополитичких истраживања	35
--	-----------

1. Општи научни принципи и методе геополитичких истраживања	37
2. Методолошки геополитички поступак.....	50

Други део

ОТКЛОНИ ГЕОПОЛИТИКЕ	53
---------------------------	----

I Од географије ка геополитици	55
---	-----------

1. Физичкогеографска „златна нит“ геополитике	57
2. Друштвена географија и геополитика.....	64
3. Политичка географија и геополитика	76

II Од геополитике ка геостратегији.....	85
--	-----------

1. Шта је геостратегија?.....	87
2. Геополитика и копнена геостратегија	89
3. Геополитика и поморска геостратегија.....	93
4. Геополитика и ваздушна геостратегија	104

Трећи део

АРТИКУЛИСАЊЕ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА.....	115
I Рана схватања узајамности <i>географског</i> и <i>политичког</i>....	117
1. Сакрална географија и прото-геополитичке спознаје.....	119
2. Преантичка и античка поимања повезаности просторних и политичких појава и процеса.....	122
3. Схватања односа <i>географског</i> и <i>политичког</i> од средњег века до формирања геополитике као научне дисциплине	128
II Појава геополитике и разграновање геополитичких идеја.....	153
1. Рудолф Кјелен: појам <i>геополитика</i> и биологистичка концепција државе.....	155
2. Мекиндрова концепција Heartland-a: геополитичка моћ копненог средишта	181
3. Зачеци руске геополитичке мисли и евроазијство	202
4. Немачка геополитика.....	228
5. Спајкменова концепција Rimland-a: теоријски предложак биполаризма	254

Четврти део

ГЕОПОЛИТИЧКА МИСАО БИПОЛАРНЕ И ПОСТБИПОЛАРНЕ ЕПОХЕ.....	275
I Теоријски геополитички темељи Хладног рата	277
1. Од савезништва ка супарништву.....	279
2. Кенанова Стратегија обуздавања и њена примена.....	283
3. Спајкменизам и кенанизам у америчкој геополитици	304
4. Коенов модел геостратегијских сфера и геополитичких региона	329
II Геополитичке концепције униполарног и мултиполарног света.....	357
1. Ка таласократском тријумфу: геополитичке идеје крајем биполарне и почетком постбиполарне епохе.....	359
2. Хантингтонова концепција Сукоба цивилизација.....	409
3. Постмодерна концепција Велике шаховске табле.....	464
4. Неоевроазијство – заматак мултиполаризма	515

Реч на крају

КУДА ИДЕ ГЕОПОЛИТИКА?	607
I Геополитички изазови постуниполарног света	609
1. Геополитичка транзиција и амерички приоритети	611
2. Три евроазијска колоса и остали геополитички актери	618
II Приоритети и перспективе геополитичке науке	629
1. Теоријски изазови геополитике.....	631
2. Фокусирање међузависности: природни ресурси – геоекономија – демографија – геополитика	633
3. Ка новој глобалној геополитичкој парадигми.....	639
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ	645
РЕЗИМЕ	663
RESUME	667
РЕЗЮМЕ	671
СПИСАК ПРИЛОГА	675
ИНДЕКС ИМЕНА	679
ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА	687

Предговор

Није прошло много времена од када је на размеђу 19. и 20. века проучавање специфичне међузависности географских и политичких појава и процеса почело да се назива геополитика. Готово да не постоји наука која је током тако краткотрајног развоја имала трновитији пут – од брзог успона и еуфоричне промоције, потом суноврата и вишедеценијске проказаности, до ренесансе и рационалног уважавања. Као сваког придошлицу, одомаћене, „старе“ науке дочекале су геополитику сумњичаво, неретко је ниподаштавајући и дајући јој пежоративно значење. Њену рану фазу обележили су екстреми у схватањима, третману, позиционирању и примени. Из геодетерминизма проистекла нацистичка злоупотреба и идеализација као супер-науке запретила је научној геополитици потпуним компромитовањем. Ипак, наметнута послератна стигма, маргинализовање и привидна хибернација нису значили да је геополитичност света престала да постоји и да је њено проучавање беспредметно. Под сталном сумњом и пресијом критицизма, геополитика се неко време појављивала мимикријски, али убрзо је почела да наступа без скривања и довијања. Било је то потпуно логично, будући да је идеолошки антагонизам Истока и Запада представљао само маску за блоквско сучељавање два геополитичка антипода током Хладног рата – евроамеричке таласократије и совјетске (руске) телурократије. Стога су биполизам и геополитика без зазора могли да се тумаче као синоними.

После пада Берлинског зида, америчке најаве „краја историје“, униполарног заноса и кратке фасцинације, а потом разочарања расточеног руског пола моћи, уследила је „ерупција“ геополитике. Постало је очигледно да управо помоћу ње најтачније могу да се проуче и објасне турбулентни процеси који су уследили на Балкану, у централној Европи, постсовјетском простору, северној Африци, Блиском и Средњем Истоку, на глобалном плану, међу светским и регионалним силама. Иако научност геополитике не би више требало да буде спорна, још су се делимично задржале предрасуде и покушаји да јој се умањи вредност. На другој страни, појавила се инфлација геополитике – настојање да се готово сваки догађај посматра кроз геополитичку призму, да се у сваком процесу тражи скривена геополитичка позадина и порука, те да геополитика добије размере

наднаучне мистификације. Као што почетком 21. века бујица псеудогеполитичких анализа и аналитичара може да јој нашкоди скрећући је у рукавац банализације и тривијализације, ништа мању штету могу да јој направе покушаји научних и политичких елита великих сила да је монополизују и тако је наведу на странпутицу привидног ексклузивизма и самоизолације.

Савремена геополитика, тј. геополитика постмодерног доба, ушла је у фазу зрелости и ред потврђених наука. Одликује је мултидисциплинарни приступ и транснаучни карактер, што не значи да се није еманциповала, изградила сопствени идентитет и позиционирала у систему наука. Више нема сумње да она има аутентичну теоријску основу, оформљен појмовно-категоријални апарат, јасан предмет, задатак и циљ проучавања, разрађену истраживачку методологију и незаобилазну друштвену улогу. Али, геополитика није самодовољна, већ је без комплекса отворена према другим наукама, и даље првенствено према „ближњима“ – географији и политикологији – које јој нису баш увек безрезервно привржене. Упркос томе, у многочланој научној породици геополитика није престала да се доживљава као *l'enfant terrible*. Она је предмет не само неповерења и ненаклоњености, већ изазива „завист“ осталих наука, будући да је нова, авангардна, иновативна, неконвенционална, динамична, актуелна, револуционарна, слободномислећа... Способна је да понуди одговоре на питања која су нерешива за остале науке, те представља јерес за наслеђене догме, одступа од окошталих правила, ствари назива правим именима и доводи у питање недодирљиве ауторитете, идеје и клишее. Истовремено, уме да се обрачуна са квазинаучним лицемерјем, да буде индискретна, „политички некоректна“, неподобна за идеолошко-партијско једноумље, деструктивна за пропагандне наративе, али веома ефикасна како у сазнајном процесу и методолошком следу, тако и у експликативном току и прогностичкој надградњи.

Геополитички начин мишљења, проучавања и чињења је егзистенцијално важан – од планетарних размера и деловања светских сила, до нивоа микро-просторних целина и поступања малобројних народа. Посредством геополитичких образаца најприближније се поима функционисање глобалних односа и светског система, те њихово пројектовање на ниже просторне нивое. На основу тога, могућа су разумевања не само историјских и рецентних догађања, већ и научно засновано моделовање будућих процеса. Стога је геополитика веома уважена у свету. Геополитички проблеми проучавају се у научним институтима, настава геополитике заступљена је на универзитетима од основних до докторских и постдокторских студија, геополитичким анализама и проценама баве се врхунски стручњаци окупљени у „трустове мозга“ и think-tank организације, геополитика се широко примењује у војсци, државним институцијама, спољној и унутрашњој политици, пројектовању интереса супранационалних интеграција, стратешким плановима мултинационалних компанија, деловању тзв. невладиних организација, медијском обликовању јавног мишљења...

Иако је на Балкану геополитичко знање животно важно, српска геополитика тек прави прве несигурне кораке. Њени научни зачеци могу се пронаћи у делима и јавном раду Јована Цвијића, на чију теоријску оријентацију је најпре утицао немачки физичкогеографски детерминизам, а потом француски посибилизам. Рад неколицине његових следбеника, углавном у оквирима политичке географије, био је кратког даха, да би се утицај успона европске (немачке) геополитике између два светска рата једва осетио, махом међу српским правницима. Уследило је вишедеценијско занемаривање геополитике. Прекид њеног идеолошко-политички диктираног потискивања наговештен је тек 1970-их година. У то време је у оквиру студија географије на Универзитету у Београду установљен предмет политичка географија, чији је програм обухватао и неке геополитичке садржаје. У ствари, радило се о реакцији на успон политичке географије, геополитике и геостратегије у Хрватској, који је био повезан са бурним политичким „гибањима“ у тој југословенској републици. Скривене другим називима и у мимикријском облику, геополитичке теме спорадично су се појављивале у српској политикологији, а много више у војној науци, настави и пракси. Ипак, све до 1990-их година српска геополитика је таворила. Замах је почео у контексту слома Југославије и свеобухватног „обуздавања“ српског чиниоца, тј. као покушај научног одговора на фрагментацију и сажимање српских земаља.

Од српске геополитике као „одбрамбеног механизма“ до њене истинске ренесансе као признате, прихваћене и системски позициониране науке, требало је да прође много времена, лутања, странпутица и турбулентних фаза. И даље се задржала препознатљива нетрпељивост према геополитици – било због неразумевања и наслеђеног, рефлексног отпора, било због тенденциозног и проглобалистичког става да је она непотребна „малим народима“. Такође, појавило се много самопроглашених геополитичких ентузијаста, који су „ненаучени већ постали учитељи другима“, те српској геополитици учинили више штете него користи. Упркос неспорном напретку, мноштву објављених књига и чланака, све бројнијим докторским, магистарским/мастер и дипломским радовима, те установљеним предметима на више државних и приватних факултета, још је далек пут до правог позиционирања геополитике на српском научно-наставном, политичком, институционалном и медијском плану.

О аутентичној српској геополитичкој школи, заснованој како на универзалним научним принципима и постулатима светске геополитичке науке, тако и на српској географској, етнографској, историографској, политиколошкој, правној, економској, војној и другој научној баштини – још је рано говорити. Будућој „згради“ српске геополитике тек би требало осмислити и испланирати конзистентну теоријску основу, пројектовати стабилну научно-истраживачку конструкцију, одредити и поставити чврсте темеље, подићи зидове отпорне на ударе домаћих антигеополитички настројених скептика и адекватним укровљавањем заштитити је од спољашњих деструктивних утицаја и оспоравања права на постојање. За

тај подухват потребно је још оригиналних геополитичких идеја, храбрих теза, појмовних прецизирања и методолошких иновација. Нема довољно квалитетних проучавања глобалних геополитичких концепција и њихових просторних конкретизација, али са становишта српских позиција и интереса. Недостаје свеобухватних промишљања о редистрибуцији моћи и анализа следствених промена на политичкој карти света, и то у српском геополитичком кључу. Малобројна су понирања у феномен културно-цивизацијских, демографских, политичких, економских и технолошких (мега)трендова, те последица тих процеса за српске земље и народ.

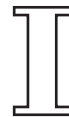
Уџбеничка геополитичка литература српских аутора и на српском језику је права реткост, а и она која постоји махом је теоријско-методолошки оскудна, прилагођена компромисним и поједностављеним наставним програмима, подређена стереотипима и идеолошким наративима, претерано ослоњена на Wikipedia-тумачења и изворе, проткана погрешним интерпретацијама и неразумевањем суштине геополитике. Геополитички чланци, студије и монографије домаћих истраживача претежно су посвећени глобализацији, процесима у постбиполарном свету, преобликовању униполарног у мултиполарни поредак, односима међу великим силама, безбедносним изазовима, нафтно-гасним транспортним коридорима, опстанку америчке хегемоније, судбини Европске уније, конфликтима на Блиском Истоку, равнотежи у Евроазији... Аутори се за ове „велике теме“ опредељују махом конформистички, сматрајући их атрактивним, мање дискутабилним, друштвено пожељним и погодним за напредак у каријери. Али, уочљиво су занемарена „мала“, „незгодна“ геополитичка питања од велике националне важности, као што су, на пример, превредновање чинилаца геополитичког положаја Србије, сврсисходност „прекоредних“ интеграција, (не)јединство српских земаља, савремене геополитичке последица југословенства, идентитетско-геополитички преображај Црне Горе, морфографски хендикепи Републике Српске, поуке пропасти Републике Српске Крајине, перспективе Косова и Метохије, Подриње као интеграциона осовина, проблеми границе дуж Дунава... Нема сумње да ове и друге изазовне теме чекају долазеће, интелектуално одважне и све боље геополитички образоване генерације српских истраживача. Нека им ова књига буде помоћ и инспирација.

Миломир Стенић

Први део

***ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ
ГЕОПОЛИТИКЕ***

Шта је геополитика?

- ⇒ Појам, предмет проучавања и дефиниција геополитике
- ⇒ Научно утемељење геополитике и њено место у систему наука
- ⇒ Подела геополитике на дисциплине

1. Појам, предмет проучавања и дефиниција геополитике

Појам *геополитика* је сложеница, која је настала од грчких речи *геа* (γη) – земља и *политика* (политική) – вештина (начин) владања, управљања градом, државом, светом (од полиς – град). Током свог развоја геополитика се суочавала са бројним питањима која се тичу самог њеног постојања и суштине, предмета проучавања, елементарног научног утемељења, еволутивних помака у покушајима да се идентификује, еманципује и дефинише. Више од осталих наука морала је да се посвети проблемима положаја у систему наука и академског позиционирања, односа са блиским наукама и сопствене поделе на дисциплине, примене општих и посебних метода проучавања, друштвене „мисије“ и „корисности“ коју би требало да остварује... Међутим, она се стално сусреће и са новим изазовима који су првенствено њена специфичност и који не проистичу само из непорецивих чињеница да се ради о „дечијим болестима“ једног релативно новог начина поимања појава и процеса, произашлог из односа, на први поглед, тешко спојивих феномена – *просторног и политичког*.

Недоумице изазива настојање геополитике да стекне легитимитет научности и тако уђе у прилично затворену и горду породицу већ „доказаних“ и „неупитних“ наука, које, пак, из позиције комфорне уљуљканости стечене вековним „минулим радом“ са подозрењем посматрају њену борбу за место које јој несумњиво припада. Сагласно томе, постоје дилеме и неизвесности у трагању геополитике за сопственим идентитетом и интегритетом, с обзиром на веома незахвалан статус који имају све оне, махом нове и младе науке¹, које красе епитети *транснаучности, мултидисциплинарног приступа, мостовског карактера, синтезних својстава, међусобних прожимања и контактности*. Геополитику несумњиво красе све ове особине јер се она, у нај-

¹ Став о геополитици као „новотарији“ не проистиче из перцепције географије, чији се статус „старе“ науке обично не доводи у питање, већ из погрешног поимања политикологије као „нове“ науке. Пренебрегава се чињеница да је наука о политици веома стара, ако не и најстарија друштвена наука. Видети у: Radoslav Ratković, *Osnovi političkih nauka*, Institut za političke studije, Beograd, 1985. (str. 19)

ужем смислу, налази између географских и политичких наука и има функцију „карике“ која их спаја.

Упркос овим објективним проблемима, који се, упоредо са теоријским утемељењем науке, постепено решавају, геополитику, као стална „зла коб“ и неуништиви „дрв сумње“, непрестано прати стигма коју је добила нашавши се на развојној странпутици током немачке нацистичке (зло)употребе. Иако су апликативне форме многих наука, како у време исте те, нацистичке, епизоде историје човечанства, тако и пре и после ње, имале и знатно катастрофалнијих последица, само геополитика је остала прикована на стуб срама. Није ли медицина злочиначки примењивана за морбидне експерименте на људима у истом том нацистичком периоду и у истој тој Немачкој? Зар се резултати хемијских и биолошких истраживања нису користили и не користе се и данас у хемијском и биолошком рату? Не важи ли исто и за метеоролошка и климатолошка знања и достигнућа? Не асоцира ли нуклеарна физика прво на атомске бомбе, Хирошиму и Нагасаки, те на стотине хиљада жртава и трајно унесрећених у само једном трену, а потом и на полувековни хладноратовски страх људске врсте од могућег катаклизмичног сукоба великих сила који још није окончан? Не доводе ли геолошка истраживања посредно до крвавих сукоба ради контроле, преузимања и експлоатације рудних богатстава, фосилних горива и осталих природних извора? Нисмо ли непосредни сведоци сталних историографских ревизија и фалсификата, који се користе као наводна основа за спровођење агресивне и експанзионистичке политике? Није ли тачно да се етнологија користи за идеолошко-политичко манипулисање етногенетским процесима, као што се, на пример, догађало у време „друге“ Југославије, а наставило и данас? Не проналазе ли се у правним наукама „оправдања“ за освајачке ратне походе, растурање држава и прекрајање граница? Нису ли расне теорије, шовинистички екстремизми, малтузијанство и неомалтузијанство поникли у крилу философије, теологије, социологије и демографије? Зар се несклад између „Златне милијарде“ богатих и привилегованих, на једној страни, и 6/7 човечанства које је на ивици сиромаштва, глади, епидемија или ратних разарања, на другој страни, не заснива на неким резултатима економских наука и њиховој примени?

Готово да не постоји наука – било да је она из групације старих или новијих, основних или синтезних, фундаменталних или изведених, природних или друштвених – која је имуна на догматска, детерминистичка и идеолошка застрањивања у приступима. Већина њих подложна је различитим видовима злоупотреба које неретко могу да имају катастрофалне последице и да произведу људске губитке, како у духовном, тако и у материјалном смислу. Међутим, ни једна од њих није

због тога била а priori посматрана у негативном контексту и прећутно скоро потпуно скрајнута и изолована као што је геополитика. То, наравно, није значило да је свет постао мање геополитичан или не-геополитичан. Напротив! То никада објективно није могло да се оспори – ни непосредно после Другог светског рата и пораза нацистичко-фашистичке идеологије, интензивно проткане псеудонаучним поставкама о односу географије, политике и војне стратегије, а ни током Хладног рата када је геополитика често била камуфлирана и мимикријски се појављивала кроз политичко-географске, правно-политиколошке, историографске, војно-географске, (гео)економске, етно-демографске и друге садржаје. Нема сумње да геополитичка суштина односа у свету није промењена ни после пада Берлинског зида, у постбиполарном периоду, када никаквим лицемерним идеолошко-политичким „жонглирањем“ и релативизованим појмовно-категоријалним апаратом нису могли да се објасне нити дефинишу процеси који су се одвијали управо на основу геополитичких постулата и које је било могуће разумети једино у геополитичком кључу. Па и нова страница историје човечанства, отворена после њујоршког и вашингтонског „великог праска“ 11. септембра 2001. године на тлу најмоћније планетарне силе, а потом и њеног непосредног одговора у виду одмазде, имала је лако уочљиву геополитичку димензију, која, временом, постаје све доминантнија. Одговоре на актуелна питања и покушаје да се проникне у будуће сценарије требало је тражити *геополитичким начином размишљања*, а узроке пронаћи у геополитиком прожетој историји, тј. у идејама, теоријама и концепцијама класика геополитичке науке која на размеђу 20. и 21. века доживљава препород.

Наметнути аутодеструктивни комплекси, које је као развојни „историјски пртљаг“ са собом носила геополитика, у великој мери су резултирали „аморфним стањем“ у широком дијапазону теоријских поставки, те тумарајућим трагањем за терминолошким оквирима. То неизоставно захтева да се оконча развојна фаза где је геополитика „и све и ништа“, а њена својства – од дефиниције и поимања предмета проучавања, до метода истраживања и позиције у савременој породици наука – расплунута и безобално протегнута од архаично схваћеног физичкогеографског детерминизма, до потпуног просторног nihilizma инспирисаног бучном промоцијом конјунктурних и догматизмом заоденутих ставова о „свету као глобалном селу“. Стога, иако на први поглед може да изгледа класично, превазиђено и сцијентистички старомодно, нужно је установити конзистентну дефиницију геополитике. У том настојању, логично је поћи од наслеђа произашлог из њеног настанка и развоја, не одбацити оно што је у теоријском и апликативном смислу било проглашено хипотеком и укључити све чињенице

које, ослобођене ранијих предрасуда и стереотипа, суштински одређују ову науку.

Недостаци ранијих покушаја дефинисања геополитике састојали су се управо у симплификацији, субјективности, идеолошко-политичкој пристрасности, необјективности, физичкогеографско-детерминистичкој ушанчености и неограниченом репертоару етикетирања геополитике да је „ненаучна и реакционарна концепција“, да „није наука него доктрина“, да је „антинаучни приступ“, „инструмент интереса“, „националистичка“, чак и „нацистичка“, „екстремистичка“, „милитаристичка“, „субјективна интерпретација политичкогеографских и других релевантних садржаја“, само и једино „примењена политичка географија“... Овако негативистички и нихилистички ставови плод су често самонаметнуте потребе за псеудонаучном (прецизније: идеолошко-политичком) коректношћу која неће бити у несагласју са општеприхваћеним „правилима“ и „вредностима“ епохе настале после Другог светског рата. Као алиби, искоришћена су неспорно реална и рационална упоришта у старим, почетним, у великој мери ограниченим и превазиђеним основама геополитике, заснованим на физичкогеографском детерминизму и биологизму Рацела, Кјелена и нарочито Хаусхофера. Сходно томе, архаичност, нефлексибилност и спутаност ранијим идејама и ауторитетима не оптерећује само геополитичка полазишта, већ и приступе у већини других наука, па и у самој географији.

Савремено схваћеној геополитици не би требало потпуно одузети основе постављене у време њеног формирања и родоначелника идеја о специфичном односу просторних и политичких појава и процеса. Логично је посматрати их кроз призму историјског тренутка, тадашњих односа у свету, степена развоја људске врсте и људског друштва, те укупних домета научне мисли. Модерно поимање геополитике свакако се веома разликује од ондашњег. Сходно томе, основне поставке њеног појмовног одређења, задатка, предмета проучавања и дефиниције требало би да се темеље на неколико „ослоних тачака“:

- геополитика није строго индивидуалисана, већ има тзв. *транс-научни* карактер;
- својства контактне науке геополитика црпи из проучавања узајамности два феномена – *просторног* и *политичког*;
- феномен „просторног“ утемељен је у његовој природној, *физичкогеографској* димензији свеколике дуалности Копна и Мора, али се у њему не исцрпљује, већ има и веома комплексна *антропогеографска* обележја;
- „антропогеографско“ јесте учинило много на обесмишљавању „геодетерминистичког греха“ класичне геополитике, али су у неким новијим схватањима препознатљиви трендови да се

теоријски и апликативни „отклон“ нове геополитике лансира у другу опасну крајност – ка (свеобухватном) *друштвеном детерминизму* (економском, демографском, комуникацијском, технолошком, медијском...);

- у координатама *политичког* унутар геополитике не доминира догматско-идеолошко нити партијско-политичко, већ су то само неки, иако веома важни његови сегменти;
- геополитичност савременог света аутоматски искључује његову непроменљивост и подразумева сталну *динамичност*, која се односи како на глобална кретања, тако и на токове у свакој конкретnoj тачки на Планети (у геополитици све већи значај има време схваћено као брзина);
- иако подразумева поимање појава и процеса са интересних аспеката, то не лишава геополитику *објективности*, већ је на то обавезује као и сваку другу науку.

Сходно томе, геополитика може да се дефинише као синтезна наука која проучава улогу и међузависност географског положаја, природних ресурса, физичкогеографских и друштвеногеографских чинилаца, на једној страни, и политичких појава и процеса, на другој страни, а са становишта конкретних циљева и интереса (економско-финансијских, идеолошких, војно-безбедносних, културно-цивилизацијских, религијских...), како држава и других политичко-територијалних јединица вишег или нижег хијерархијског нивоа, тако и не-државно организованих чинилаца.

2. Научно утемељење геополитике и њено место у систему наука

Саобразно стереотипном сумњичењу и ниподаштавању геополитике, њој је, са још израженијом страшћу и истрајношћу, систематски порицана и научност. Та оспоравања имају велики распон и различиту основу. На једној страни, ради се о ставу да је, као рецидив некадашњег нацистичког експанзионизма и расизма, прерасла у подлогу потоњег хегемонизма и империјализма, потом савременог униполаризма и глобализма, па чак и њихових супротности – етноцентризма и ксенофобије – који се у екстремним случајевима конкретизују кроз „ново глобално зло“, тероризам. На другој страни налазе се крајње дисквалификаторска мишљења да се максимум домета геополитике исцрпљује у наводно анахроном патриотском заносу и националном романтизму,

карактеристичним за тзв. *пост-просторе* (бивши СССР, СФРЈ) који су настали у вакууму окончаног Хладног рата².

Трновит пут (само)доказивања научности геополитике наставља се и у савременом добу, иако је њен узлет крајем 20. и почетком 21. века био очигледан и обећавајући. Међутим, експанзију апликативне геополитике и бројне понуђене моделе глобалних и регионалних односа, заједно са мезо- и микро-регионалним перцепцијама и анализама, нису у правом смислу пратили истовремени и адекватни покушаји уклањања постојећих окошталих мисаоних баријера према геополитици, те њено недвосмислено теоријско утемељење, академска афирмација и научна еманципација у повољним општим околностима. Томе је у негативном смислу допринела инертност, конформизам и опрезност аутора, који су, по логици своје научне опредељености, најблискији ареалу геополитичких истраживања (географи, политиколози, правници, историчари, економисти, војни стручњаци...). То може да буде разумљиво, иако не и оправдано, када се узме у обзир да се већина научника у време „неподобности“ геополитике са њом већ била жестоко обрачунала, а истовремено својим ауторитетом у великој мери утицала на касније генерације истраживача и високошколских предавача да ову дисциплину на све начине избегавају и одбацују.

Имајући у виду тежак развојни пут, схватљиво је да се геополитиком у стручном и научном смислу данас бави релативно мали број аутора за које може да се каже да располажу солидном теоријском утемељеношћу и креативношћу, добро савладаном терминологијом и научном апаратуром геополитике, а да, истовремено, нису оптерећени дубоко укоренењем предрасудама о њој. Створен „празан простор“, али, упоредо са њим, и „глад за геополитиком“, искористили су недочучени, али зато намножени и медијски експонирани „геополитички аналитичари“, те следбеници „аматерске“, „емотивне“, „интуитивне“, „публицистичке“, „популарне“ и сличне псеудогеополитике, додатно је компромитујући и свдећи готово на ранији статус – да је „и све и ништа“. Мада, и у таквом дискурсу могу да се нађу вредне студије глобалног и регионалног карактера, па и веома луцидне и оригиналне идеје.

Интелектуално лутање наставља се и када се геополитици не оспорава научност, али када је, сходно томе, нужно одредити њено место у систему наука. Тешкоће постају очигледне приликом конзервативног и некритичког покушаја да се она силом „угура“ у неку од постојећих наука као њен-и-само-њен интегрални део. По инерцији и шематизму обично се прикључује групацији политичких наука, тј. по-

² Миломир Степић, „Геополитика“, *Геополитичка раскриша*, бр. 1, лето 2000, Институт за геополитичке студије, Београд, 2000. (стр. 76)

литикологији³, и то као пандан политичкој географији, чија, пак, научност није спорна и која је стабилно позиционирана дисциплина подсистема друштвене географије у оквиру сложеног система географске науке. Међутим, упркос чињеници да се међу врским стручњацима и теоретичарима геополитике налазе бројни политиколози, не само да се геополитика у оквирима политичких наука није истински укоренила, већ је управо одатле дуго долазило њено оспоравање, одбацивање и демонизовање, али уз истовремено бестидно пиратерисање геополитичких садржаја. Сходно традиционалној просторно-нихилистичкој оријентацији и априорном отпору *опросторењу политичког*⁴ у претежном броју политиколошких школа геополитика је била невољено пасторче и објективно није имала адекватно место.

Поникавши у окриљу географије и упркос далекосежно негативним последицама вулгарног географизма (као екстремног облика физичкогеографског детерминизма), захваљујући коме се нашла на странпутици током нацистичке фазе свога развоја, геополитика је остала ближа (антропо)географији, тј. друштвеној географији. Разлози би само делом требало да се траже у њеној научно-истраживачкој природи, начину поимања појава и процеса, теоријској заснованости, методама проучавања и терминологији, а много више у толерантнијем односу географије и географа. Географија може да се сматра „мајком-научом“ (и) геополитике, али геополитика никако не може безрезервно да се сврста искључиво у географију, тј. у друштвеногеографски подсистем, упркос блискости геополитике са бројним географским дисциплинама – картографијом, демографијом и географијом становништва, географијом насеља, економском географијом, регионалном географијом, комплексом физичкогеографских дисциплина... Чак ни супстанцијална повезаност и фундаментална испреплетаност са политичком географијом не значи да геополитика није ништа више од њене апликативне варијанте, тј. *примењена политичка географија*, каквом је већина географа посесивно сматра.

С обзиром на све специфичности геополитике, као и на интензивно разграновање модерног система наука, постоји све више аргумената за њено позиционирање као посебне, истина контактне и прожимајуће науке. То не значи да она има мостовску, вештачку, хи-

³ Позивајући се на Љ. Тадића (*Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1998, стр. 61-62), Д. Симеуновић напомиње да се у свету користи најмање шест имена ове науке – „политичка наука“, „политичке науке“, „научна политика“, наука о политици“, политологија“ и „политикологија“ – али он најпрецизнијим и најподеснијим сматра назив *политикологија* или, пак, израз *наука о политици*. Видети у: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009. (стр. 25-26)

⁴ Radovan Pavić, „Teritorijalizacija političkog“, *Ekonomika*, br. 4-6, *Ekonomika*, Београд, 1994. (стр. 81)

бридну науколикост, тј. да се извитоперила у квазинаучни „генетички модификовани организам“, како злонамерни тумачи и самопрокламовани сцијентистички чистунци често још увек покушавају да је лажно представе. Управо несумњива синтетна (никако синтетичка) својства дају геополитици вишедимензионалност, модерност и динамичност. Геополитика има универзалан карактер, али је, истовремено, и национална, идентитетска наука. Иако према конвенционалној подели припада друштвено-хуманистичким наукама, никако је не би требало искључити из групе просторних, тј. геонаука. И у академском смислу она највише гравитира географији и политикологији, у чијим окриљима максимално одговара не само на истраживачко-образовне, него и на шире друштвене захтеве. Нема сумње да се „геополитиком (...) географија политизује, а политика географизује“, те да ће геополитика увек остати феномен који „интимизује географију са политиком“⁵, не оспоравајући да у научном смислу постоји и њихова дихотомија.

Геополитика се не окончава само у повезаности географских и политичких феномена, већ контактира и са многим другима научним дисциплинама, у првом реду са правним, економским и војним. Стога је њен појмовно-категоријални апарат изразито комплексан. Он се састоји како од термина преузетих из других наука, тако и из аутентичног појмовника који је настао током развојног пута геополитике. У њему најважније место имају:

- *Географска терминологија* – континент, копно, океан, море, планински венац, превој, долина, котлина, обала, залив, мореуз, острво, полуострво, миграције, густина насељености, етничка структура, нафтно-гасно лежиште, индустријски регион, коридор...
- *Правно-политичка терминологија* – суверенитет, територијални интегритет, аутономија, сецесија, међународно признање, дипломатија, политика двоструких стандарда, политика штапа и шаргарепе...
- *Војна терминологија* – рат, мир, фронт, продор, агресија, офанзива, дефанзива, десант, мостобран, одскочна даска, оружана интервенција, стратегијска дубина, демилитаризација, војна база, ВУ, НАТО...
- *Економска терминологија* – производња, потрошња, БДП, трговина, профит, тржиште, суфицит, дефицит, прехрамбена и енергетска безбедност, увозна зависност, протекционизам, економске санкције...

⁵ Милош Кнежевић, „Геополитичност простора моћи“, *Геополитичка стварност Срба* (Велько Б. Кадијевић, ур.), Институт за геополитичке студије, Београд, 1997. (стр. 189, 190)

- *Терминологија класичне геополитике* – копнена и поморска моћ, телурократија и таласократија, велике силе, балканизација, санитарни кордон, пан-области, Drang nach Osten, Heartland-Rimland, Lebensraum, Хладни рат, Гвоздена завеса, биполаризам...
- *Терминологија савремене геополитике* – евроатлантизам (трансатлантизам), (нео)евроазијство, глобализам, нови светски поредак, униполаризам, мултиполаризам, сукоб цивилизација, велика шаховска табла, евроазијски Балкан, тероризам...

3. Подела геополитике на дисциплине

Релативно кратак, само једновековни развојни пут геополитике као науке у несразмери је са њеним експоненцијалним успоном, динамичним променама, бројним теоријско-методолошким меандрирањима, намноженим концепцијским рукавцима, идеологијама протканим путевима и странпутицама... У почетним еволутивним фазама била је сведена, компактна протонаучна дисциплина, „новорођенче“ са још непрофилисаним предметом и задацима проучавања, несигурно позиционирана међу наукама-староседеоцима и без јасне границе где престаје њен контакт са сродним наукама и научним дисциплинама, а где почиње њено, истина мозаично, али суверено поље истраживања. Иако у време зачетака геополитике није постојала ни могућност ни стварна потреба за њеним рачвањем, подела на дисциплине почела је веома брзо као резултат динамичног развоја. Савремена геополитика, савладавајући Сциле и Харибде деструктивних застрањивања и пролазећи фазе када јој је претило потпуно затирање, очувала се као интегрална и истраживачки изазовна наука, која се разгранавала на основу различитих критеријума.

- Са становишта предмета проучавања геополитика може да се подели на теоријску, општу и регионалну:
 1. *Теоријска геополитика* оријентисана је на изучавање историјског развоја геополитичке мисли, успостављање научног појмовно-категоријалног апарата (укључујући многе актуелне неологизме и симболичке термине), проучавање нових идеја и концепцијских модела, осавремењавање дефиниције геополитике, постављање и тумачење предмета и задатака истраживања, решавање теоријско-методолошких питања, позиционирање у систему наука, аргументовано очување научности пред сталним атацима ниподаштавања или анате-

мисања, на једној страни, те идеологизације и публицистичко-аналитичарске тривијализације, на другој страни.

2. *Општа геополитика* се фокусира на изучавање просторних аспеката светског система и његових трансформација (које се манифестују у виду промена политичке карте света), операционализације глобалних геополитичких концепција, функционисања, хијерархијских промена и прерасподела светске моћи, сучељавања великих сила и домета њихових интересних сфера, процеса глобализације и њених последица, функционисања и утицаја међународних војно-политичко-економских организација, (дез)интеграционих процеса глобалних и трансконтиненталних (трансоеанских) размера, геополитичког контекста односа између великих светских религија, цивилизација, породица народа, мултинационалних компанија, неформалних центара моћи и других не-државно организованих чинилаца.
 3. *Регионална геополитика* за предмет проучавања има геополитичке појаве и процесе у конкретним географским или политичко-територијалним целинама; сходно томе, макро-регионална геополитика се бави истраживањима просторно највећих области света (Далеки Исток, Европска унија, централна Азија, Блиски Исток, постсовјетски простор...), мезо-регионална геополитика у домену има области средње величине (Балкан, Кавкаско-каспијски регион, Персијски залив, Индокина, Кариби, „Рог Африке“ ...), а микрорегионална геополитика се усмерава на сасвим мале територије, које могу да буду географски разнородне (мореузи и земљоузи, острва, превоји, долине, гранични сектори, административно-територијалне јединице, насеља, лежишта природних ресурса, индустријски басени, саобраћајна чворишта, војне базе...), али чији геополитички значај вишеструко надмашује њихову просторну минималност (Босфор и Дарданели, Ормуз, Суецки и Панамски канал, Окинава, Косово и Метохија, Моравско-вардарска удолина, Брчко...).
- Са становишта поимања физичке географије у бићу геополитике, она може да буде детерминистичка, нихилистичка и посибилистичка:
 1. *Детерминистичка геополитика* проистиче из традиционалистичких ставова о улози и значају физичкогеографских чинилаца, према којима су геополитичке појаве и процеси фаталистички обликовани, потпуно (пред)одређени специфичним својствима и просторним размештајем геолошке

структуре, рељефа, климе, хидрографије и живог света; геодетерминизам подразумева да физичкогеографски чиниоци и природни закони пресудно и без остатка дефинишу „геополитичко понашање“ народа и држава, покрећући их на конкретне стратегијске акције (на етнички и државни експанзионизам, милитаризам, империјализам, поморску или копнену оријентацију...); оваква биологистичка, органицистичка схватања очувала су се до савременог доба, а њихов отклон може да се креће од „меког“ геодетерминизма, до извргнутог вулгарног географизма.

2. *Нихилистичка геополитика* пориче било какав значај физичкогеографских чинилаца у геополитици; новијег је датума и појавила се упоредо са технолошком револуцијом, савременим оружјима и оруђима, новим саобраћајним средствима која „брзином побеђују даљину“ и експанзијом „меких“ („недодирљивих“) чинилаца моћи; негирање значаја простора односи се махом на његов физички смисао, што посредно обесмишљава и потребу да се он непосредно контролише и осваја; примат су добила нова, „креативна“ поимања простора (медијски, економски, културни, сајбер... простор), што подразумева и аналогна тумачења геополитике – не њено порицање, већ нове инструментаријуме; ставови о виртуелизацији простора анулирају један дискурс геополитике – геодетерминистички, али фаворизују други – технодетерминистички.
3. *Посибилистичка геополитика* уважава улогу физичкогеографских чинилаца у геополитици, али их не апсолутизује, већ их третира као „могућности“, „шансе“ које тек људским, друштвеним деловањем у одређеним политичко-историјским околностима могу да се различито реализују; деловање појединачних физичкогеографских чинилаца има различит интензитет зависно од конкретног дела света, историјског раздобља, нивоа друштвено-економског развоја и типа интереса једне или више заинтересованих страна; друштвене промене могу традиционално географски негостољубивим пределима (анекумена и субекумена) да повећају „геополитички магнетизам“ (на пример: експлоатација енергената, градња саобраћајница...); такође, физичкогеографске промене могу неким регионима да повећају геополитичку вредност (на пример: отопљавање климе које је омогућило дуготрајнију проходност Северног морског пута); иако се обично сматра да значај физичкогеографских чинилаца у савременој

геополитици није нестао, али да се њихов посибилистички капацитет јесте свео на минимум, ближе истини је да се он само трансформисао и добио нове појавне облике.

- Са становишта развојно-концептуалног приступа, постоје протогополитика, класична, неокласична и постмодерна геополитика:
 1. *Протогополитика* подразумева поимање односа географских и политичких феномена без јасног теоријског, појмовног и концептуалног утемељења; карактеристична је за дуго раздобље развоја човечанства од првобитне заједнице до „преднаталног“ перода непосредно уочи научног утемељења геополитике крајем 19. и почетком 20. века; те пра-геополитичке спознаје кретале су се од исконских, егзистенцијалних и са предака преношених искустава о утицајима природног окружења на опстанак и снагу племена, до проучавања повезаности својстава територије државе са њеним демографским и привредним развојем, вредновања колонијалних поседа са становишта хијерархије моћи великих сила, те оправдавања империјалистичких амбиција наводним природним правом младог организма новостворене државе да расте.
 2. *Класична (традиционална) геополитика* развијала се од појаве појма *геополитика* на размеђу 19. и 20. века до краха нацистичког мутанта геополитике окончањем Другог светског рата; у теоријском смислу тежиште је било на дефинисању научне дисциплине и одређивању њеног појмовно-категоријалног апарата, те различитим схватањима утицаја физичкогеографских чинилаца на политичке појаве и процесе – од детерминистичког до посибилистичког; то је време када се појављују прве концептуалне поставке, а потом и целовите геополитичке и геостратегијске концепције телурукратског и таласократског карактера (мада су темељи концепције поморске моћи постављени још крајем 19. века); осмишљавају се и картографски представљају глобални геополитички модели дуалног функционисања светског система и пројектују на крупне континентално-океанске целине и различите регионалне нивое.
 3. *Неокласична геополитика*, у односу на своју класичну претходницу, није суштински теоријски и концептуално иновативна; развила се током Хладног рата као касномодерна, функционалистичка и у великој мери идеологизована наука; еволуирала је од прећуткивања и мимикријског појављивања у оквирима других наука непосредно после Другог светског

рата (због оптерећености нацистичком хипотеком), до ренесансе мање у научном, а више у практичном смислу; концепције које су се практично примењивале заснивале су се на ранијим, класичним, али незнатно модификованим постулатима сучељавања таласократског и телурократског дела света, те настојања и једне и друге стране да контролишу простор који доноси светску превласт – Евроазију; стварност биполарне геополитичке и геостратегијске поделе света обично је скривана идеолошком копреном, чему је прилагођавана и политичка, дипломатска, војана, па и научна терминологија.

4. *Постмодерна геополитика* обухвата бројне приступе, који су некада и на потпуно супротним теоријско-концепцијским странама; будући да су настали у релативно дугом транзиционом раздобљу после пада Берлинског зида (рани, зрели и позни постмодернизам), обједињује их радикално преиспитивање, а у неким случајевима и потпуно негирање класичних и неокласичних постулата; *постгеополитички* правац заснива се на схватању да је победом неолибералног и таласократског Запада у Хладном рату, те успостављањем тзв. Новог светског поретка на принципима глобализма, престала потреба борбе за простор, а тиме и разлог постојања геополитике (сходно томе, њено место би евентуално могла да преузме геоекономија); *критичка геополитика* не пориче геополитици право на постојање, али ревизионистички доводи у питање њене традиционалне парадигме у новим условима (територијални експанзионизам као „покретача“ геополитичког мишљења и деловања, дихотомију Копно-Море, националну државу као основну јединицу светског система...); *ултрапостмодерна геополитика* је дискурс који уважава непролазност (нео)класичних геополитичких принципа, на којима се заснива и новоуспостављајући мултиполарни поредак, али истиче значај нових механизма у геополитичкој динамици (духовне везе, криптополитика, неформалне утицајне групе, медији, финансије, нафтоводи и гасоводи...).
- Са становишта идентификације политичке припадности простора, геополитику чине егзогеополитика и ендегеополитика:
 1. *Егзогеополитика* проучава геополитичке феномене изван граница државе из које се перцепирају, те може да се назове још и спољна или екстерна геополитика; предмет њеног проучавања је веома широк и разнородан – од глобалног геополитичког система, интереса великих сила и конкретних политичко-територијалних питања у најудаљенијим тачка-

ма Планете која немају много везе са земљом из које се анализирају, до геополитичких проблема континента, региона и суседних држава који се непосредно тичу земље из које се посматрају.

2. *Ендогеополитика* истраживачку пажњу концентрише на унутардржавне геополитичке процесе, те није погрешно да се назове и унутрашња или интерна геополитика; она у геополитичку матрицу поставља појаве и процесе који су веома важни за постојање, несметано функционисање и укупан развој државе – политички и економски систем, административно-територијалну поделу, етничку структуру становништва, регионалне привредне (дис)пропорције, постојећа и потенцијална кризна жаришта...; ендогеополитика блиско је повезана и прожима се са егзогеополитиком највише у домену геополитичког положаја државе и њене оријентације ка супрадржавним интеграцијама, које се, по правилу, пројектују и на унутрашње односе.
- Са становишта временског оквира проучавања, геополитика се разврстава на историјску, рецентну и прогностичку:
 1. *Историјска геополитика* истражује процесе ранијих, већ окончаних раздобља; она може да се оријентише на историјско-геополитичке односе и пре озваничења геополитике у појмовном и научном смислу (на пример: античка геополитика, средњовековна геополитика, геополитика колонијализма...), али се углавном подразумева да је период на који се фокусира од почетка до последње деценије 20. века (предратна геополитика /пред Први светски рат/, међуратна геополитика, хладноратовска геополитика); историјско-геополитичка истраживања су веома важна будући да расветљавају правилности и константе у функционисању механизма остваривања интереса, амбиција, савезништава и територијалних претензија који се пројектују на савремене процесе.
 2. *Рецентна геополитика* се фокусира на савремене геополитичке феномене – махом у постхладноратовском раздобљу; иако транзициони период непосредно после пада Берлинског зида и у последњој деценији 20. века већ прелази у домен историјске геополитике, његово проучавање са различитих становишта је и даље актуелно због утицаја на текућа и будућа догађања; рецентна геополитика се данас на глобалном плану бави променама у хијерархији моћи и преобликовањем униполарног у мултиполарни поредак, потом кризама у регионалним размерама (ЕУ, Балкан, Кавкаско-каспиј-

ски басен, Блиски и Далеки Исток...), те бројним микрорегионалним и локалним специфичностима (Косово и Метохија, Кипар, појас Газе, Кореја, југоисток Украјине...); постоје геополитички процеси који су „трајно рецентни“ (текући, константни, актуелни), други прелазе у стање хибернације, да би се у одређеним околностима поново активирали, док неки рецентни процеси прелазе у историјске, а нови се иницирају.

3. *Прогностичка геополитика* на основу релевантних научних сазнања, извора и концепцијских поставки предвиђа будуће промене глобалне геополитичке структуре и односа међу великим силама, редефинисање политичке карте света и региона, те граница између појединих држава, појаву нових интересних сфера и зона (не)посредних конфликта, (дез)интеграционе трендове субнационалних, националних и супранационалних размера...; сходно томе, постављају се различите хипотезе, разрађују алтернативе и опције, праве програми и пројекти, који могу да имају карактер како официјелних стратегија (јавних или тајних), тако и незваничних замисли мање или више утицајних појединаца и група; овакви приступи захтевају не само висок ниво геополитичких знања, већ и способности имагинације и иновације; из тога проистиче посебан научни квалитет и специфична грана геополитике – *геополитичка сценаристика* – коју не би требало поистовећивати са извитопереним, конјунктурним геополитиколошким сензационализмом и фантастиком.
- Са становишта приступа геополитичким феноменима, те начина њиховог поимања и представљања, геополитика се дели на научну, образовно-наставну, апликативну и популарну:
 1. *Научна геополитика* заснива се на чврстим теоријским поставкама, јасно дефинисаној терминологији, општим и посебним научним методама и поштовању методолошког поступка истраживања; иако геополитичка проучавања често подразумевају постављање појава и процеса карактеристичних за конкретне просторе у контекст одређених концепција и интереса, то не значи да се доводи у питање објективност геополитике; задатак научне геополитике и данас је не само да оповргава предрасуде и стереотипе наслеђене из дескриптивне, детерминистичке и биологистичке развојне фазе, већ и да се супротставља савременим тенденцијама које могу да доведу у питање њену научност.
 2. *Образовно-наставна геополитика* била је најзаступљенија у просветном систему Немачке између два светска рата, а мно-

го мање у другим земљама; после Другог светског рата као наставни предмет готово је нестала, мада су геополитичке теме предаване у оквирима других дисциплина (махом друштвене географије); после окончања Хладног рата уследило је „буђење“ геополитике, која се под основним називом или у дериватним облицима (глобална геополитика, геополитика и геоекономија, геополитика и становништво, геополитика и геостратегија, различите регионалне геополитике...) предаје на универзитетском нивоу углавном на студијама географије, политикологије, економије, одбране и безбедности; геополитичке теме добијају све више места на јавним предавањима и специјализованим едукативним курсевима за дипломате, новинаре, официре, политичаре, привреднике...

3. *Апликативна геополитика* увек је на непосредан, а још више на посредан начин, упливавала у различите сфере друштвене праксе; раније је то било највише приликом одређивања праваца продора и територијалне експанзије, интересних сфера, великодржавних пројеката, разбијања постојећих и формирања нових држава и њихових граница; у савременој, постмодерној стварности она је задржала значајну заступљеност приликом креирања државне политике, у дипломатији и војсци, а велики продор учинила је у партијским програмима и (више)страначком животу (некадашњу електоралну географију смењује електорална геополитика), у стратегијама економског развоја, просторном планирању, административно-територијалном организовању држава, саобраћајним макропројектима, пословним политикама великих фирми, медијима...
4. *Популарна геополитика* усмерена је ка „широким народним масама“ – мање да их образује, а више да их пропагандно профилише; највећу експанзију имала је у време успона нацизма у Немачкој, а у савременом добу развила се упоредо са постхладноратовском обновом научне геополитике; интуитивно-аматерски дискурс геополитике делом се позиционирао у публицистичкој, а делом у штампаној медијској сфери, али прави „цунами“ популарне геополитике преплавио је савремене медије – прво радио и телевизију, а потом посебно масовно интернет; то је резултирало хиперпродукцијом кратких осврта, есеја, процена, предвиђања, графикона, карата, па чак и карикатура и филмова хиперактивних геополитичких ативиста, естрадних геополитичара, самозваних експерата, аналитичара, колумниста и блогера сумњиве стручности и

објективности; последица тога је појава *псеудогеополитике* – (не)намерно лажног приписивања геополитичких својстава многим појавама и процесима које их, заправо, не поседују.

- Са системско-структурног становишта, геополитика се разгранана на велики број дисциплина и субдисциплина:
 1. *Геополитика природних услова и извора (ресурса)* традиционално има важну позицију у оквирима геополитике као интегралне науке; она постаје све важнија како се убрзавају и просторно поларизују друштвене промене у свету; убрзани популациони пораст и економски развој драматично су проблематизовали питање услова живота и привређивања, те конкуренције у управљању територијом (у квантитативном и квалитативном смислу), плодним земљиштем, климом, водом, ваздухом, биљним и животињским светом, енергентима, рудама...; остваривање тзв. ресурсне безбедности јесте прворазредно геополитичко питање и разлог сталних регионалних и локалних сукоба; у постмодерном раздобљу најочигледнији светски значај има *енергогеополитика* (првенствено геополитика нафте и гаса), а у будућности увећаваће се утицај *хидрогеополитике*, *климатогеопополитике*, *педогеополитике*...; геополитичност све драматичније угрожене животне средине проучава *екогеополитика* (еколошка геополитика).
 2. *Демогеополитика* постаје све значајнија са експлозијом и просторном концентрацијом становништва махом у долињским и приобалним зонама (литорализација); интензивне и диференциране промене у природном и механичком кретању становништва, те у демографским структурама и пројекцијама, имају не само изражену геополитичку конотацију, већ се планирају и спроводе у складу са конкретним интересима у виду популационе /гео/политике; стога демографски чинилац има веома важно место у геополитичким проучавањима, а све више се појављују и демогеополитичке концепције регионалног и глобалног карактера; конфликти и оружани сукоби настали услед просторно диференцираних миграционих процеса и хетерогене етно-верске структуре становништва захтевају систематско посматрање кроз геополитичку призму; сходно томе, демогеополитика се дели на више субдисциплина – *геополитику природног прираштаја*, *геополитику миграција*, *етногеополитику*, *геополитику религија*, *геополитику култура* и *цивилизација*, чак и *геополитику емоција*...

3. *Насеобинска геополитика* је блиско повезана са демогеополитиком и односи се на насеља као специфична места где се становништво групише ради заједничког живота, рада и градње стамбених, привредних, саобраћајних и других објеката; мрежа и унутрашња структура насеља, архитектура и нарочито верски објекти представљају карактеристичне репере на основу којих се препознају државни, национални и културно-цивилизацијски идентитет простора; насеља су инструмент геополитике јер се помоћу њих контролише територија; изградњом „својих“, а упоредо рушењем „туђих“ насеља у етно-контактним, конфликтним и frontiјерским зонама врши се геополитички осмишљено освајање простора – трансгресија (на пример, на Косову и Метохији, у Босни и Херцеговини, на спорним територијама Јевреја и палестинских Арапа...); сходно типу насеља чија се геополитичност фокусира, геополитика насеља може да се подели на *руралну* и *урбану геополитику*.
4. *Економска геополитика*⁶ је дисциплина која проучава просторни размештај и значај људских производних и непроизводних делатности у геополитичком контексту; прожимање геополитике и економије увек је постојало, али је раније обично било привидно маскирано владарским, класним, колонијалним или идеолошким интересима, док је у постмодерном добу њихова међузависност постала непосредна и нескривена; сходно структури делатности, економска геополитика може да се даље разгранави – *пољопривредна* или *агрогеополитика (геополитика хране)* имаће све већи значај због несклада између пораста броја и концентрације становништва, на једној страни, и све већег дефицита плодног земљишта и латентне глади, на другој страни, што се сматра кључним узроком будућих масовних миграција и сукоба; *индустријска геополитика* бави се светском и регионалном редистрибуцијом (дез)индустријализованих области, те утицајем тог процеса на померање територијалних интереса и укупне моћи; *саобраћајна геополитика* традиционално је веома заступљена у комплексним геополитичким истраживањима – раније у анализама значаја поморских путева, лука, мореуза, друмско-железничких коридора и саобраћајних чворишта, а

⁶ Економска геополитика условно може да се назове још и екогеополитика, али постоји опасност од збуњујућег асоцирања на еколошку геополитику. Економска геополитика се често несмотрено и неоправдано поистовећује са геоекономијом, иако међу њима постоје супстанцијалне разлике.

у савременом контексту кроз поимање нафтовода и гасовода као незаобилазних „инструмената геополитике“; *трговинска геополитика* чинила је важан део класичних таласократских идеја и концепција, а данас се само трансформисала у „златну нит“ глобализма; *финансијска геополитика* се бави утицајем доминантних валута, позиција на светским финансијским тржиштима и локација центара финансијске моћи на скалу укупне глобалне моћи и креирање светског поретка.

5. *Просторно-планерска геополитика* у фокусу проучавања има интерес да се простором одговорно газдује и њиме дугорочно управља; сходно томе, израђују се просторни планови различитог хијерархијског нивоа – регионални просторни планови, просторни планови општина, просторни планови подручја посебне намене (националних паркова, рударских басена, пограничних зона...) и други; просторни планови држава обично имају статус закона и усвајају се у парламенти-ма, док се просторни планови трансграничних предела регулишу међудржавним уговорима; геополитичка димензија просторних планова није увек изражена на експлицитан начин, али је несумњива јер се њима развојно профилишу будући положај, међусобни територијални односи и функцијске перспективе природних ресурса, становништва, насеља, пољопривредних области, индустријских региона, саобраћајница...; таква планска „резервација простора“ врши се у складу са далекосежним геополитичким циљевима и може да буде у функцији етно-просторне експанзије, ширења државне територије и промена граница, запоседања лежишта руда и енергената, продора дуж стратегијских коридора, приступа мору и контроле кључних тачака на поморским путевима, стицања свеобухватне политичке, економске и војне превласти...
6. *Геополитика институција* подразумева анализу просторне организације бројних административно-политичких служби државе (*геополитика националних институција*) – управе, војске, полиције, школства, здравства, културе...; што је држава физичкогеографски, етно-културно и регионално-економски хетерогенија, тим ендеогеополитичким изазовима потребно је посветити већу пажњу; посебно се то односи на геополитичке аспекте административно-територијалне организације државе, која, зависно од услова и постављених циљева, може да буде генератор центрифугалних процеса, или, пак, фактор јачања кохезије; у регионалној и глобалној геополитици нагло је порастао утицај над-

националних институција, чијим се проучавањем долази до сазнања како се њиховим посредством врши ограничавање традиционално схваћеног суверенитета (*геополитика међународних институција*); такође, посматрање наднационалних институција кроз геополитичку призму неопходно је ради схватања путева остварења утицаја и начина на који се оне инструментализују како би велике силе, војни савези и други центри моћи постигли сопствене циљеве.

7. *Виртуелна геополитика* (сајбер-геополитика⁷) је нова, али све присутнија и све важнија грана геополитике; развија се упоредо са масовнијом употребом рачунара, тј. са формирањем рачунарских мрежа и експанзијом електронског комуницирања; њихово функционисање одвија се у не-физичком (сајбер) простору и тешко их спречавају ионако релативизовани национални суверенитети и границе; геополитичност сајберпростора је несумњива јер се и ту заострила борба за остваривање интереса и његову контролу; безобално подручје надметања геополитичким (дез)информацијама (нарочито картографским) постао је интернет, који се често користи како за тестирање сценарија и симулације могућих геополитичких процеса, тако и за креирање сваковрсних симулакрума помоћу којих се манипулише корисницима.

⁷ Leonid Savin, "Cybergeopolitics: Emergent Set of Practices, Phenomenon and Discipline", *Journal of Eurasian Affairs*, Vol. 2, № 1, International "Eurasian Movement", Moscow, 2014. (pp. 26-31)

Методологија геополитичких истраживања

- ⇒ Општи научни принципи и методе геополитичких истраживања
- ⇒ Методолошки геополитички поступак

1. Општи научни принципи и методе геополитичких истраживања

Методологија је сложена наука о методама (путевима, начинима, правилима) научних истраживања и стицања научних сазнања. Обично се дели на општу методологију, методологију природних наука, методологију друштвених наука и бројне специјалне методологије, тј. методологије посебних наука, а све више и појединачних научних дисциплина.⁸ Оне, према једном схватању, чине интегрални систем методологије као целовите науке, док је становиште друге школе мишљења да се ради о више методологија које се међусобно веома разликују. У сваком случају, методологија геополитике спада у групацију специјалних методологија и она у својим истраживањима не само да се ослања на методологије других наука (у првом реду друштвених), већ је током свога развоја успоставила аутентичан методолошки приступ.

Метод, као пут, начин и скуп правила мишљења, сазнавања и проучавања, и у геополитичкој науци се у најширем смислу састоји од три кључна елемента: општих научних принципа, метода истраживања и методолошког поступка.

Општи научни принципи су нарочито важни у геополитици зато што је она релативно млада наука, која је имала специфичан развој, прошла кроз фазу опасне злоупотребе, те се још увек није ослободила тиме проузроковане стигме и сумњичења да је и даље остала ништа више од идеологизоване доктрине. Стога поштовање принципа *објективности, поузданости, опитности, индуктивно-дедуктивне и квалитативно-квантитативне синтезе* за геополитику има фундаментални значај јер доприноси не само њеној афирмацији и позиционирању у систему наука, већ и недовршеном процесу појмовно-категоријалног дефинисања и теоријско-методолошког утемељења. Будући да сама дефиниција геополитике садржи појам „интерес“ и да су многи конкретни интереси предмет проучавања различитих грана геополитике,

⁸ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, четврто издање, Службени гласник, Београд, 2008. (стр. 37)

неопходно је да се са неупитном доследношћу поштују првенствено принципи објективности и поузданости.

Метод истраживања у геополитици су бројне и првенствено се класификују са становишта општости, тј. употребљивости у односу на предмет проучавања на који се конкретна метода примењује. Најчешће се користи класификација на *основне методе* (анализа и синтеза, индукција и дедукција...), *општенаучне методе* (генетско-историјски метод, математичко-статистички метод...) и *посебне научне методе* (географски метод, картографски метод...). Међутим, убрзане друштвене промене, интензиван развој науке и нужна мултидисциплинарност савремених истраживања доводе у питање догматско уважавање успостављене класификације метода. Тако, на пример, математичко-статистички метод сада може да се сматра и основним методом, а картографски метод, раније ексклузивно везан за систем географске науке, прерастао је у општенаучни метод, са тенденцијом да услед визуелизације „свега постојећег“ постане основни метод. У геополитици, као модерној, динамичној и све разгранатијој науци, хитро заузимају место и нове методе засноване на интензивном развоју људског мишљења и технологије.

На самом почетку геополитичког истраживања примењује се *дескриптивни метод* као неопходан претходни поступак, који подразумева описни приказ геополитичке појаве или процеса. Виши ниво уочавања чињеница и упознавања са предметом проучавања добија се и примарним објашњењима неких важних својстава и узрочно-последичних веза.

Почетни, основни начин у процесу сазнавања јесте *метод анализе* и он подразумева „мисаоно растављање сложених облика сазнања на њихове просте саставне делове“⁹. Како су геополитички феномени по дефиницији вишедимензионални и компликовани, неопходно је да се рашчлане на једноставније елементе ради њиховог лакшег објашњавања и детаљнијег проучавања. Геополитичка анализа може да буде потпуна (свеобухватно растављање предмета проучавања на све саставне делове) и парцијална (анализа садржаја, структурална, функционална, компаративна, генетичка, каузална, структурално-функционална и факторска анализа).

Метод синтезе је поступак спајања више појединачних и посебних делова (укључујући и њихове односе и везе) у једну сложену целину. Користи се обично у завршним фазама геополитичких истраживања, а служи за извођење закључака и прогноза. Аналогно анализи, и синтеза може да буде дескриптивна и експликативна. Геополитика

⁹ Bogdan Šešić, *Opšta metodologija*, Naučna knjiga, Beograd, 1988. (str. 47)

јесте друштвена наука, али у њој није искључиво заступљена мисаона, већ и физичка анализа и синтеза, проистекла из просторности (територијалности) као њеног кључног својства и физичкогеографске „златне нити“ којом је проткана.

Поједностављено посматрано, и у геополитичкој науци „примена методских поступака анализе и синтезе на сазнање општег и посебног код разних предмета сазнања“¹⁰ даје *методе апстраховања* или *апстракције* (одвајања) и *конкретизације* (јединства). Метод апстраховања налази се у основи *метода специјализације* као поступка којим се од општег долази до посебног, али мањег обима и веће садржине. Специјализација концизно може да се објасни као „схватање посебног у општем преко посебног“¹¹. Два облика специјализације су веома заступљени у геополитичким истраживањима – класификација (интереса, чинилаца моћи, великих сила, држава по површини, броју становника...) и дихотомија (дуална супротстављеност „моћи мора“ и „моћи копна“, таласократије и телурукратије, САД и СССР, Хрвата и Срба...).

Метод генерализације је поступак уопштавања којим се на основу појединачног и конкретног феномена долази до сазнавања општег чији је ниво виши од осталих појединачних. Тако, у геополитици овај метод користи се у проучавањима типичних примера интервенционизма великих сила, изазивања непосредних повода за започињање рата, настанка/нестанка држава и разграничења, принудних миграција изазваних сукобима и политичким притисцима... Из тога проистичу спознаје које су то запажене конкретне правилности које важе и у осталим случајевима.

Аналитичкој групи основних метода припада и *дедуктивни метод*, који подразумева да се на основу познавања општих ставова и законитости изводе закључци о посебном и појединачном. Дедукција може да буде непосредна и посредна и у геополитици је веома заступљена. На пример, о савременим, неокласичним, па и већини постмодерних идеја, теорија, концепција и регионалних геополитичких конкретизација може да се закључује на основу поставки и силогизама очева-оснивача геополитике. Дедукција се највише користи у доказивању постављених хипотеза, научној провери нових сазнања, геополитичкој прогностици и сценаристици. Специфичан вид дедукције је *аксиоматски метод* – појединачно закључивање које се заснива на чињеницама које није могуће или није потребно доказивати јер су очигледне.

¹⁰ Исто. (стр. 65)

¹¹ С. Милосављевић, И. Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*. (стр. 210)

Метод индукције је поступак у коме се на основу више конкретних, појединачних запажања и проучавања доноси општи суд и закључак. Поузданост индукције расте са повећањем броја проучених примера, те са степеном њихове репрезентативности и поузданости. У геополитичким истраживањима овај метод користи се, на пример, за утврђивање законитости на основу појединачних механизма структурисања интересних сфера, за схватање сврставања у различите облике савезништава на основу искустава ограниченог суверенитета конкретних држава-чланица, за доношење закључака о општим принципима функционисања трансгресионо-регресионих frontiјера на основу примера судбине поједначних земаља...

У свим развојним фазама геополитике, од класичне до постмодерне, *упоредни (компаративни) метод* заузима важно место. Овај општенаучни метод подразумева поступак поређења сличности и разлика истородних или разнородних геополитичких појава и процеса. Примена упоредног метода може да има два аспекта. Јадан је историјско-упоредни и односи се на исти простор, али у различитим временским раздобљима (на пример, поређење геополитичких прилика на Балкану после Првог светског рата и после Хладног рата). Други приступ је географско-упоредни, а он се користи у посматрању геополитичких сличности и разлика два или више различитих географских целина у истом временском „пресеку“ (на пример, поређење постхладноратовске „геополитичке транзиције“ на Балкану, Кавказу и Блиском Истоку).

У геополитичким истраживањима време и простор се нераскидиво прожимају¹², а та веза најбоље је изражена посредством *историјско-генетског метода*¹³. Тај метод користи се ради поимања настанка неке појаве или процеса, те проучавања њиховог развоја и променљивости, будући да научно пуновредне геополитичке спознаје не могу да се добију само констатовањем тренутног стања. Рецентни геополитички феномени необјашњиви су без понирања у њихове историјске корене и токове који су довели до актуелног стања. Такође, геополитичка прогностика и сценаристика имаће већи степен вероватноће ако је постојало свеобухватно проучавање тока догађања. Историјско-генетски метод нужан је у проучавању еволуције светског поретка, успона и падова велики сила, настанка и нестанка држава, територијалног шире-

¹² Први („гвоздени“) немачки канцелар Ото фон Бизмарк сматрао је да једини постојан чинилац историје јесте географија, а српски афористичар Слободан Дучић луцидно је приметио да историја није ништа друго него борба за географију.

¹³ Знаменити српски географ Јован Цвијић (1865-1927), оснивач Географског завода (сада факултета) и Српског географског друштва, ректор Универзитета у Београду и председник Српске краљевске академије, толико је наглашавао значај историјско-генетског метода, да га је чак сматрао јединим правим научним методом.

ња и сажимања империја, трансформација геополитичког идентитета, преусмеравања вектора интереса, променљивости граница, геополитичких узрока и последица миграција, етногенеза, просторних преразмештања народа...

Математичко-статистички метод је општенаучни метод који се у друштвеним наукама више користи тек од средине 20. века и тзв. квантитативне револуције. Предуслов примене овог метода је постојање одговарајућих нумеричких података, а њихови извори су званични и незванични, тј. објављени и необјављени статистички материјали, архивска грађа, стручне процене и извештаји, картометријске анализе, теренска истраживања, анкете... Математичко-статистички поступак може да се примени на целокупну статистичку масу или на различите врсте узорака (мање или више репрезентативне, случајне или намерне...). Бројчани показатељи обично се сврставају у три групе: просте показатеље (утврђени непосредним мерењем као што је површина територије, број становника, војни буџет...), нормативне коефицијенте (карактеришу узајамне везе различитих фактора и степен њиховог утицаја на проучавани процес као што је коефицијент развијености границе, коефицијент компактности територије...) и синтезне показатеље (уопштено указују на темпо промена у геополитичком процесу, пропорционалне односе између одређених геополитичких компоненти...).

Применом математичке логике, релација, симбола и операција на егзактан начин се приказују и објашњавају законитости геополитичких појава и процеса. Полазећи од чињенице да је геополитика просторна наука и располажући прикупљеним квантитативним показатељима, уз помоћ савремене рачунарске технике и адекватног софтвера (програма) креирају се геополитичке симулације и модели, који замењују стварност или омогућују да се њихови добијени резултати преносе у реалност.¹⁴ Захваљујући томе се, потом, разрађују сценарији и праве прогнозе, уз комбиновање различитих варијабли. Статистичким поступцима се нумерички егзактно добијају сазнања о одређености, правилности и законитости појава које одликује масовност. Примену статистичког метода чини сукцесивни след седам етапа: 1) идентификација статистичке масе, 2) установљавање узорка, 3) прикупљање података, 4) формирање статистичких серија (статичких и динамичких), 5) статистичка анализа, 6) тумачење резултата статистичке анализе и извођење закључака и 7) констатовање одређених правилности и

¹⁴ О моделовању у различитим друштвеногеографским дисциплинама опширније видети у: Yvonne Martin, Stefania Bertazzon, "Modeling", *Research Methods in Geography – A Critical Introduction* (ed. Basil Gomez and John Paul Jones III), Wiley-Blackwell, Chichester (West Sussex, United Kingdom), 2010. (pp. 364-372)

законитости у процесима који су истраживани.¹⁵ Међу показатељима статистичке анализе најчешће се користе учесталост, аритметичка и геометријска средина, модус, медијана, интервал, стандардна девијација, варијација...

У геополитичким истраживањима статистички метод и нумерички показатељи обично се користе за „мерење“ територијалних, демографских, економских, војних, политичких, медијских и других чинилаца моћи. Добијени резултати исказују се нумерички (појединачно, у серијама и табеларно), али и на визуелно упечатљив и илустративан начин – графиконима (стубичасти, линијски, тракасти, кружни/тортни, хуз-графикони...). Иако је математичко-статистички метод неопходан у савременој геополитици, он може да прерасте у контрапродуктивно помодарство и неку врсту алибија истраживачима који настоје да израчунатим нумеричким показатељима свој приступ и ставове учине апсолутно објективним и унапред обесмисле сваку полемику. Штавише, резултати добијени применом овог метода често постају предмет (гео)политичких манипулација.¹⁶

Геополитика не може да се замисли без *географског метода*. Имајући географију, као контактну, синтезну науку дуалног идентитета (природна и друштвена) у својој основи, и геополитика се суочава са круцијалним теоријско-методолошким изазовом – како да објасни прожимање природних и друштвених законитости у простору? Покушаји да се природни закони механички пренесу на друштвене појаве и процесе одвели су географију на детерминистичку странпутицу, а геополитику готово до пропасти у провалији идеологизоване биологистичке и вулгарногеографистичке нацистичке злоупотребе. У другу крајност води постмодерни технодетерминизам и социо-сцијентизам који се нихилистички односи према природи, на коју настоји чак да примени друштвене законитости. Географија, холистички схваћена као интегрални научни систем међузависних субсистема, научних дисциплина и субдисциплина (а не редукционистички или индивидуалистички као изнутра дубоко подељена „конфедерација“ наука), користећи све универзалнији географски метод, приближава и „мири“ ове две крајности. То је могуће захваљујући једном, круцијалном принципу – просторном приступу. Како за географију, исто важи и за геополити-

¹⁵ Milan Miljević, *Metodologija naučnog rada*, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Pale, 2007. (str. 166-170)

¹⁶ Писац Марк Твен је почетком 20. века у САД допринео популарности фразе „Постоје три врсте лажи: лажи, проклете лажи и статистика“, приписујући је британском државнику Бенџамину Дизраелију (Benjamin Disraeli, 1804-1881). Слични искази често су се користили у Великој Британији током последње деценије 19. века (после Дизраелијеве смрти).

тику: све појаве и процеси који су предмет њеног проучавања одликује просторност (територијалност).

У геополитичким истраживањима географски метод се често редукује само на просторно „инвентарисање“ појава и процеса, што је обично манир не-географа, некада физичкогеографских детерминиста и, по правилу, непознавалаца суштине прожимања *географског* и *политичког*. Такав хоролошки приступ¹⁷ географску димензију геополитике своди на банално евидентирање просторног размештаја природних и друштвених објеката важних за потребе политичког деловања и, у првом реду, војних операција. Али, у том случају географија не би могла да се идентификује чак ни као архаични земљопис у буквалном смислу, а географски метод не би имао кључне одлике начина за стицање научних сазнања. То не значи да би хоролошки сегмент требало потпуно искључити из геополитичких истраживања. Он остаје њихов саставни део, али је нетачно поистоветити га са географским методом.

Географски метод је методолошка привилегија геополитике у односу на друге друштвене науке. Он подразумева свеобухватно фокусирање геополитичких појава и процеса са становишта: а) просторног размештаја, б) просторне генезе, в) просторних услова (природних и друштвених), г) просторних законитости, д) просторне променљивости (квантитативне и квалитативне), ђ) просторне комплексности (структурности и системности) и е) просторне сличности или различитости (регионалности). Користи се кроз читав методолошки поступак, у свим геополитичким дисциплинама и за различите истраживачке и практичне потребе – од теоријских разматрања дефиниције геополитике, њеног предмета проучавања и места у систему наука, до концепција светског поретка, промена у хијерархији великих сила, трансформисања политичке карте света, формирања војно-политичко-економских савезништава, те геополитичких проучавања конкретних региона која подразумевају укрштања интересних вектора, настајак и нестанак држава, територијалне претензије, промене граница...

Иако у процесу примене географског метода у савременој геополитици све већу улогу има савремена информациона основа (разноврсни статистички извори, картографска база, сателитски и аеро-фото

¹⁷ Зачетници хорологизма били су немачки географи К. Ритер (Carl Ritter, 1779-1859) и Ф. Ф. фон Рихтхофен (Ferdinand Freiherr von Richthofen, 1833-1905), те француски географ П. В. де Ла Блаш (Paul Vidal de La Blache, 1845-1918), али се правим творцем хоролошке концепције сматра немачки географ А. Хетнер (Alfred Hettner, 1859-1941), професор географије на универзитетима у Лајпцигу, Тибингену и Хајделбергу. Значајне су његове географске анализе са становишта немачких геополитичких и геостратегијских интереса у Првом светском рату: „Наши циљеви у светској политици“ („Die Ziele unserer Weltpolitik“, 1915.), „Светска доминација Енглеске“ („Englands Weltherrschaft“, 1915.), „Патне позорнице“ („Die Kriegsschauplätze, 1916.)...

снимци...), задржао се значај и теренских истраживања. Она су некада неопходна да би се добила не само права, ажурирана слика географског простора, ваћ и да би се непосредно испитале етно-психолошке особине становништва, стање његовог морала (нарочито пред почетак и током рата), духовна снага, свест о националним интересима, спремност на колективна одрицања, вредносни систем, истински ставови о круцијалним геополитичким питањима... Теренским увидима отклањају се и недостаци са којима се често суочава првенствено постмодерна (критичка, геонихилистичка, технодетерминистичка) геополитика и њени творци/тумачи – несхватање вишедимензионалне географичности политичких односа, тј. виртуелност и апстрактност у приступу геополитичким феноменима.

Из географског метода, као његов логичан наставак, проистекао је *метод регионализације*. Појмом, принципима и поступцима регионализације, раније ексклузивним саставним делом географске науке (регионална географија)¹⁸, у савременој, разгранатој и мултидисциплинарно повезаној породици наука не само да се баве и друге науке (нарочито економске), већ је сложен регионални проблем постао предмет проучавања нове, регионалне науке – региономике¹⁹. „Регионализација је свеобухватан процес и поступак издвајања, омеђавања и рашчлањивања простора на мање, индивидуализоване области.“²⁰ Метод регионализације у геополитици мање се користи за одређивање просторних целина на основу њихове природно-географске физиономичности (равнице, планине, архипелази...) и према принципима саобраћајно-економске гравитације, функционалности и хомогености (урбани и рурални, пољопривредни, индустријски и туристички региони...). Његова употреба махом долази до изражаја приликом формирања региона опасаних (гео)политичким међама (зоналним или линиј-

¹⁸ Наслеђена неразрешена статусна питања региона, регионализације и регионализма у српској географској науци актуелизована и делимично појашњена су у: Милован Радовановић, „Регионализам као приступ и принцип и регионализација као поступак у функционалној организацији географског простора са неким аспектима на Србију“, *Зборник радова*, књ. 44-45, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, 1993-1994. (стр. 67-101) Свеобухватну анализу сучељавања традиционалних схватања и савременог географског приступа феномену регионализације видети у: Драгутин Тошић, *Принципи регионализације*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012. (стр. 13-43)

¹⁹ Разрешење кључних појмовно-категоријалних недоумица, те конституисање нове, регионалне науке – региономике – понуђено је у: Часлав Оцић, „Региономика – уводна разјашњења“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 112-113, Матица српска, Нови Сад, 2002. (стр. 7-67) и Часлав Оцић, *Увод у региономику*, Знамен, Београда, 2003. (стр. 9-60)

²⁰ Миломир Степић, „Србија као регионална држава – реинтеграциони геополитички приступ“, *Национални интерес*, год. VIII, vol. 14, бр. 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012. (стр. 10)

ским) – кризних жаришта, конфликтних етно-цивилизацијских зона, супрадржавних творевина, регионалних интеграција... Посебан геополитички значај овај метод има у формирању унутрашње политичко-територијалне организације држава – федералних, унитарних и регионалних. Зависно од адекватности, сврсисходности и геополитичких циљева, тако установљени ентитети својом бројношћу, територијално-морфографским одликама, границама и унутрашњом структуром (физичкогеографском, етничком, насеобинском, економском, комуникацијском...) могу да делују (ре)интегративно или дезинтегративно.

Картографски метод, раније саставни део географског метода и махом примењиван у методолошким поступцима географских истраживања, добио је универзалну димензију – користи се како у другим наукама, тако и у свакодневном животу (нарочито у визуелним медијима). Основно изражајно средство картографског метода је карта (мапа), која представља најчешће на равној површини симболички визуелно приказан умањен, уопштен и деформисан географски простор Земље или неког њеног дела.²¹ Картографија и карта су не само „други језик географије“, већ и геополитике. У геополитици се користе тематске (специјалне) карте, које, зависно од намене, могу да буду различитих пројекција и размера. Тако, на пример, за представљање америчко-руског хладноратовског сучељавања користе се карте ситног размера (1:50.000.000) и азимуталне пројекције, за анализу основних геополитичких својстава међуентитетске поделе Босне и Херцеговине средњеразмерне карте (1:750.000) купасте пројекције, а за спорне делове границе између Србије и Хрватске на Дунаву топографске карте крупног размера (1:25.000), катастарске карте и планови.

На геополитичким картама појаве и процеси се представљају различитим картографским знацима: *тачкама* (главни градови, религијска средишта, војне базе...), *линијама* (границе, комуникације, стратегијски правци...), *знаковима* или *сигнатуром* (луке, аеродроми, лежишта нафте, позиције војних ефектива...), *ареалима* (простирање држава, супрадржавних интеграција, запоседнутих територија...), *картограмима* (етно-просторна заступљеност становништва, учешће војних буџета појединих земаља у укупном војном буџету света, сукцесивно ширење империја..., и то помоћу „површинског обележавања“ као што су скале боја, шрафура, сенчења, растера...), *картодијаграмима* (графикони квантитативних својстава религијске структуре становништва, промене БДП-а, усмерености извоза гаса, јачања нуклеарних

²¹ Сличну, мада знатно сложенију дефиницију карте дало је 2008. године Међународно картографско удружење (International Cartographic Association /ICA/). Видети у: Stephen P. Hanna, "Maps and Diagrams", *Research Methods in Geography – A Critical Introduction* (ed. Basil Gomez and John Paul Jones III), Wiley-Blackwell, Chichester (United Kingdom), 2010. (p. 260)

потенцијала..., тачно позиционирани на картама са политичко-територијалном поделом или неким картограмски представљеним тематским садржајем).

Традиционалне геополитичке карте све више уступају место сателитским и орто-фото снимцима територије, на које се потом уцртавају додатни геополитички садржаји. Модерна технологија допринела је настанку карата у електронском облику – *дигиталних карата* – те процесу дигитализације постојећих штампаних карата. Дигиталне карте омогућују брзо и прецизно уношење нових елемената, промену садржаја, мерења, симулације и интерактивну употребу. Садржина карата може са научним геополитичким истраживањима да буде повезана посредно (хипсометријске карте, карте природних ресурса, историјске, етничке, саобраћајне карте...) или да буде у директној служби геополитике (карте поделе света на геополитичке макрорегионе, карте сфера утицаја, интересних вектора, територијалних претензија, корекција граница...).

Будући да већину информација човек региструје чулом вида и да већина података који се користе приликом политичког одлучивања има просторну димензију, креирање геополитичких карата је веома деликатан поступак. Стога примена картографског метода у геополитици може да има не само научни циљ, већ и да буде мотивисана идеолошким, религијским, војним, економским, пропагандним и другим потребама. Селективном и тендециозном генерализацијом, тј. применом одређених картографских знакова, потенцирањем једних, а минимизовањем или потпуним уклањањем других садржаја, те одабиром таквог типа картографске пројекције која подразумева сврсисходне деформације, могуће је слати сугестивну визуелну поруку. Она се дубоко уцртава у човекове спознаје и манипулативно утиче на схватања, знања, емоције, вољу и поступке корисника („конзументата“) карте. Картографски метод и геополитичка карта могу да буду моћно „оружје“ за промоцију лажне слике стварности²², пласирање дезинформација и обмањивање сопственог или супарничког становништва, управљачке номенклатуре, војног вођства и обавештајних служби. У постмодерном свету карте се све више користе у виртуелним (сајбер) политичким, економским и медијским надметањима, те у преобликовању колективне свести становништва као вечитој „борби за људске душе“.

ГИС-метод је релативно нов и у савременој геополитици тек би требало да заузме адекватно место. Географски информациони систем (ГИС) почео је да се развија у другој половини 20. века и брзо прешао

²²О начинима картографских манипулација видети у књизи: Mark S. Monmonier, *How to Lie with Maps*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.

пут од технике за праћење географских појава и процеса, те опште-научног метода драгоценог и у геополитичким истраживањима, да би прерастао у „научну дисциплину која се изучава не само због свог методолошког, већ и теоријског значаја“²³. ГИС се заснива на „геореференцираној бази података“²⁴ и „моћном рачунарском алату“²⁵, а као метод представља поступак за прикупљање, складиштење, анализу, визуелно приказивање и моделовање геопросторних података. Чини га пет међусобно повезаних елемената: хардвер, софтвер, базе података, кадрови и стандарди за формирање ГИС-а и размену података.

Посредством ГИС-а управо у геополитици (можда највише баш у њој) „просторно размишљање добија своју пуну апликативност“²⁶. ГИС је драгоцен за разумевање комплексних међузависности политичких и географских феномена са становишта разнородних и разностраних интереса. Сходно томе, у геополитичким истраживањима ГИС-метод се користи за прикупљање, чување и класификовање геополитичких информација, успостављање сложених узрочно-последичних односа међу њима, унос просторних података у електронском облику, израду дигиталних геополитичких карата и приказивање резултата у визуелном облику (текстови, табеле, графикони...), те за геополитичке анализе чији тип зависи од намене и симулације геополитичких процеса...

ГИС је важна претпоставка *системског приступа* у геополитичком проучавању. У географском простору човек (становништво, друштво) и сви природни и антропогени објекти, појаве и процеси, узајамно су повезани у јединствен систем – геосистем – који је у домену (и) геополитике. Сваки геополитички систем чине: компоненте (речне долине, природни ресурси, саобраћајнице, становништво, електране, војни потенцијали...), границе (променљиве и непроменљиве; линијске, апроксимативне, зоналне...), унутрашње и спољашње везе (директне и индиректне, једносмерне и повратне, сталне и повремене, позитивне и негативне...), структура компонената и веза (размештај, врсте, карактер...), односи унутар система (организација, хијерархијски поредак...), однос система са другим системима (степен отворености, субординација...), функција система (улога система у геополитичким процесима),

²³ Emilija Manić, *Ekonomska geografija*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2013. (str. 25)

²⁴ Michael F. Goodchild, "Geographic Information System", *Research Methods in Geography - A Critical Introduction* (ed. Basil Gomez and John Paul Jones III), Wiley-Blackwell, Chichester (United Kingdom), 2010. (p. 377)

²⁵ Isha Kaushik, "GIS in Geopolitics of Oil in the World", *International Journal of Current Research*, Vol. 5, Issue 12, December, 2013. (p. 3852), доступно на: <http://www.journalcra.com/article/gis-geopolitics-oil-world> (13.01.2014.)

²⁶ Емилија Манић, „Примена ГИС-а у настави економских садржаја у високом образовању“, *Глобус*, бр. 35, Српско географско друштво, Београд, 2010. (стр. 115)

променљивост система (реаговање на спољашње утицаје, повратни утицаји, динамичност...) и стање система (последиче промена којима је био изложен систем).

Системски приступ у геополитици подразумева истраживање компонената неке територије и односа међу њима, али не појединачно или као обичног збира (скупа), већ међусобно повезаних у оквиру јединствене просторне целине. Бројност и својства компонената и веза у геополитичком систему могу да варирају, а његова просторна величина да се креће од планетарне (глобални геополитички систем) до микролокационе (геополитички систем једног мореуза, превоја, саобраћајног чвора, нафтног терминала...). Комбинације компонената и веза, степен њихове уређености и усклађености унутар територија разноврсних по квантитативним и квалитативним својствима, дају различите типове система (мрежни, ланчани, хијерархијски, диригован, синхронизован...). За проучавање тако сложених процеса који одликују геополитичке системе користи се системска анализа (општа и комплексна), која доприноси стицању свеобухватних знања и синтетских закључивања.

Више од једног столећа интензиваног развоја, осмишљавања различитих научних приступа и диверзификације теоријско-концепцијских поимања односа просторних и политичких феномена створили су услове за утемељење *геополитичког метода*. Специфична својства геополитичког метода „чине (га) донекле различитим од других“²⁷, будући да обухватају „предвиђања праваца и видова територијалне динамике у одређеним секвенцама ближе и даље будућности“²⁸. Али, то је само један, мањи, прогностички, футуристички, сценаристички и симулациони део његовог домена. Проблемско поље геополитике је много шире, те је и геополитички метод далеко обухватнији. Он подразумева све оне путеве и начине на који могу да се објективно промишљају и проучавају вишедимензионална теоријска и практична узрочно-последична прожимања *географског* и *политичког*, са становишта различитих интереса, у границама конкретних територијалних целина и у контексту одређених пресека на хронолошкој скали.

Геополитички метод одликује комплексност. Помоћу њега се спознаје међузависност јасне, чврсте, материјалне, конзистентне и егзактне географије са променљивом, релативном, аморфном, неопипљивом и физички немерљивом политиком. Стога примена геополитичког метода није једноставна и захтева упоредо реалистичан приступ и апстрактно мишљење. Његов максималан учинак постиже се тек ако

²⁷ Милош Кнежевић, *Призма геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2014. (стр. 40)

²⁸ Исто. (стр. 40)

постоји познавање и сврсисходна употреба и других метода, мулти-дисциплинарност приликом методолошког процеса и синтеза као исход проучавања. То од истраживача тражи не само знање, истрајност, објективност и искуство, већ често научну и личну одважност у суочавању са предрасудама о геополитици, неразумевањем геополитичких феномена, накарадним тумачењима приучених тзв. геополитичких аналитичара, те злоупотребама медија, политичара и институција. Зависно од научног профила истраживача, специфичности проучаваног феномена или процеса и циља истраживања, тежиште геополитичког метода може да више нагиње географији, или политикологији, или геостратегији, или геоекономији...

Међузависност географских и политичких појава и процеса одликује динамичност, те је важно да се геополитички метод на њих сходно томе и усмери. Чак и физичкогеографски чиниоци, који се сматрају непроменљивим (споро променљивим), нису апсолутне геополитичке константе. Исти планински простор у једној епохи представља национално и државотворно језгро, а у другом историјском периоду пограничну зону или, пак, простор изван граница државе. Дуж неке реке може да буде успостављена изразито баријерна граница држава, империја и цивилизација, а у промењеним историјским околностима иста та река претвара се у кохезиони елемент и интеграциону осовину централне територије државе. Конкретна географска целина не мора да се разликује у великој мери од суседних области, али посматрана кроз геополитичку призму и обрађена геополитичким методом она може да се покаже као специфична и ванредно важна. На другој страни, друштвеногеографски и политички фактори су синоними променљивости, нарочито у регионима где се укрштају интересни вектори светских сила, какав је, на пример, Балкан.²⁹ Стално трансформисање тако може да прерасте у кључну особину таквих простора, те да у озрачју геополитичког метода добије третман (за)датости. Али, улога геополитичког метода у истраживању карактеристичних региона нужно проистиче из његове претходне свеобухватне примене на проучавање глобалних односа и концепција, које се пројектују на ниже просторне нивое. Добро познавање овог метода и вештина његовог коришћења

²⁹ Свевремена је констатација Јована Цвијића: „Етнографска карта ни једне области у Европи не застарева тако брзо као етнографска карта Балканског полуострва.“ Видети у: Јован Цвијић, „Распоред балканских народа“ (објашњење етнографске карте), *Гласник*, св. II/1913, Српско географско друштво, Београд, 1913. (стр. 3) Сliku Балкана употпуњује закључак да: „у свету, само Блиски Исток може да се мери са Балканом по темпу, размерама и последицама етно-просторних и геополитичких промена.“ Видети у: Миломир Степић, „Век после Цвијића: етно-цивилизацијска карта Балкана и њене геополитичке последице“, *Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе* (М. Грчић, Д. Филиповић, С. Драгићевић, ур.), Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014. (стр. 20)

посебно долазе до изражаја приликом фокусирања на микрорегионалне и локалне геополитичке процесе, који могу да имају последице на већу територију и постану „окидач“ за промене глобалних размера.

2. Методолошки геополитички поступак

Скуп истраживачких радњи захваљујући којима се долази до спознаје геополитичких појава или процеса, а које би требало да буду једна врста потврде научности, тј. принципа објективности и поузданости проучавања, назива се *методолошки геополитички поступак*. Њега чини неколико основних сукцесивних фаза (обично се своди на пет):

- *Прву фазу* чини одређивање предмета и проблема геополитичког истраживања (која појава или процес?), те њихово јасно хроно-тополошко дефинисање (у којем времену и простору?);

(на пример, за предмет геополитичког истраживања може да се одабере процес деструкције Југославије после окончања Хладног рата).

- *Друга фаза* је постављање једне или више полазних претпоставки о предмету истраживања, тј. опште и посебних хипотеза које је у методолошком поступку потребно доказивати;

(на пример, сходно одабраном предмету проучавања, општа хипотеза може да буде да је Југославија нестала са политичке карте јер је постала сметња новом геополитичком поретку на светском, евроазијском и европском плану, а посебне хипотезе да је упоредо текао процес и спољашњег разбијања и унутрашњег распада земље, да се дезинтеграциони сукоб одигравао као оружана сецесија федералних јединица и као верско-цивилизацијски сукоб, да је један од фундаменталних узрока конфликта несклад етничких и републичких граница...).

- *Трећа фаза* је хеуристичка и намењена је прикупљању информација, података, документације, литературе и других материјала релевантних за истраживање и доказивање или оповргавање постављених хипотеза; прикупљени извори деле се на две групе – примарне (архивска грађа, статистичка евиденција, теренски рад...) и секундарне, настале обрадом примарних (чланци, елаборати, књиге...); прикупљене изворе неопходно је селектирати, класификовати и систематизовати сходно одређеном предмету проучавања и постављеним хипотезама; будући да су геополитичка истраживања научно и друштвено деликатна, а извори често лажни и тенденциозно сугестивни

(некада и недоступни), придржавање принципа објективности и поузданости је посебан изазов; незаобилазну основу конкретних проучавања чини познавање (нео)класичних геополитичких постулата и законитости, што често недостаје савременим „аналитичарима“ и њиховим „експертизама“;

(на пример, за истраживање „разби-распада“ Југославије потребно је прикупити и упознати се са делима утемељивача геополитике, међу којима има и концепцијских креатора јужнословенске државе; нови подаци и деидеологизовано тумачење ранијих извора упутиће на праве разлоге биполарне геополитичке функције, уставне федералне конституције и унутрашњих граница титоистичке Југославије, те на корене њене фрагментације; (са) знање постмодерних, неокласичних глобалних геополитичких концепција, укључујући и њихо пројектовање на Балкан, упућује на стране интересе да се Југославија разбије; прикупљање статистичких података и картографских приказа етно-просторне структуре неопходно је за поимање суштинне оружаног сукоба, појаве нових политичко-територијалних јединица и њихових фактичких гарница – линија фронта; приступ војно-политичким одлукама, преговарачким записницима, оригиналима мировних уговора, сведочењима учесника догађаја и другим подацима драгоцен је за разумевање текућих геополитичких процеса...).

- *Четврта фаза* представља коришћење прикупљених извора у конкретним геополитичким истраживањима применом различитих научних метода, којима се долази до спознаје геополитичких појава и објашњења токова геополитичких процеса; количина расположивих података често је у нескладу са њиховим квалитативним својствима и употребљивошћу у методолошком поступку; у неким случајевима, због недостајуће кључне информације или документа, а упркос стручној употреби научних метода, може да се скрене на странпутицу у геополитичком истраживању; слична последица настаје ако се квалитетни извори „третирају“ употребом неадекватних метода; као контактна наука која има задатак да објасни веома компликоване друштвене процесе, савремена геополитика захтева примену нових метода и савремених, често неконвенционалних методолошких приступа;

(на пример, у почетној истраживачкој фази нужно је да се пропаст Југославије прво прикаже методом дескрипције; историјско-генетским методом фокусирали би се узроци и ток тога процеса, а потом би уследило његово детаљно рашчлањавања и анализа; фрагментација југословенског простора на више новонасталих држава може да се упоредном методом повеже са распадом Аустро-угарске после Првог светског рата или, што је још сврсисходније, са аналогним процесом који је захватио Чехословачку и СССР у постхладноратовском раздобљу; у том контексту, своје место имају методе

индукције и дедукције; математичко-статистички метод неопходан је за обраду нумеричких података и квантификацију површина територија, дужина граница, дубина праваца продора, економских, демографских и војних потенцијала; у „опросторењу“ политичких феномена и свеобухватном схватању непролазне геополитичности Балкана незаобилазан је географски метод, а за њихову визуелизацију картографски метод; ГИС се користи као комплексан метод за свеобухватно поступање са разноврсним подацима о *ex*-југословенском простору...).

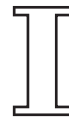
- *Пета фаза* служи за синтезу и генерализацију, обликовање претходних истраживачких радњи у једну целину, успостављање узрочно-последичних односа, уочавање геополитичких правилности, извођење научних објашњења и закључака, потврђивање или оповргавање постављених хипотеза, представљање резултата проучавања и њихову верификацију; ова фаза, такође, може да подразумева постављање научно заснованих прогноза, разматрање различитих опција и разрађивање сценарија геополитичке будућности;

(на пример, из истраживања би проистекла целовита студија у којој је доказана општа хипотеза да је југословенска држава настала као претежни геополитички интерес западних таласократских сила и да је нестала када је тај интерес престао да постоји; такође, доказане су и посебне хипотезе о специфичном процесу истовременог разбијања и распада, праћеног оружаном сецесијом, верско-цивилизацијским конфликтом, формирањем нових политичко-територијалних јединица...; новом аргументацијом осветљене су правилности у наизменичном укрупњавању и уситњавању политичке карте Балкана; потврђено је постојање механизма „обуздавања“ моћи српског чиниоца фрагментацијом и сажимањем српских земаља, те постављено у контекст геополитичке важности Балкана као „чвора“ интереса великих сила...; сходно резултатима истраживања, изведени су закључци и разрађено више варијанти српске и балканске геополитичке перспективе...).

Други део

**ОТКЛОНИ
ГЕОПОЛИТИКЕ**

Од географије ка геополитици

- ⇒ Физичкогеографска „златна нит“ геополитике
- ⇒ Друштвена географија и геополитика
- ⇒ Политичка географија и геополитика

1. Физичкогеографска „златна нит“ геополитике

Прожимање са другим наукама даје пресудан квалитет геополитици, који јој омогућује да максимално успешно проникне у каузалност просторних и политичких феномена. Будући да је потекла из географије, да је у њој и сада дубоко и чврсто укорењена, те да појаве и процеси који су њен предмет проучавања никада, па ни у савременом свету, нису изгубили географичност, узајамне везе и односи геополитике са географијом остали су једно од круцијалних питања прецизног научног позиционирања геополитике. На једној страни, физичкогеографски чиниоци, условно посматрано, јесу константни, али њихова улога у различитим историјско-геополитичким приликама може да се потпуно промени (на пример, иста река у једном раздобљу је изразито баријерна граница између две државе, а у другом интеграциона осовина и политичко-економско средиште једне државе). На другој страни, друштвеногеографски чиниоци брзо се трансформишу, што се добро уклапа у динамичност геополитике, мада није редак случај да конкретна геополитичка решења могу дугорочно да успоре и „замрзну“ демографски раст, миграције, ширење градова, концентрацију индустрије, туристичка кретања...

Будући да је физичкогеографски детерминизам дуго био не само једна од фаза у развоју и мутогени еволуциони инцидент, него сâма суштина геополитике током првих неколико деценија званичног постојања³⁰, логична је и њена непосредна повезаност са познавањем и проучавањем комплекса природних феномена – рељефа, хидрографије, климе, земљишта, живог света и укупних природних богатстава на Земљи. То је била разумљива последица тада доминантних идеја да море и копно, река и пустиња, планина и равница, шума и степа, топлота и хладноћа, влага и суша..., не само мање или више утичу, него потпуно одређују размештај и особине становништва, културне и цивилизацијске разлике, формирање и својства државе, карактер власти и управљања, просторне опсеге доминације и правце експанзије. Сходно томе, и савремена геополитика, слично класичној, остала је блиско

³⁰ Физичкогеографски детерминизам изразито је доминирао и раније, у вишевековном раздобљу током кога су се рађале бројне идеје о односу простора и политике, али су се таква схватања делимично задржала и данас.

повезана са физичкогеографским дисциплинама и истраживањима. Штавише, ради остваривања геополитичких и геостратегијских циљева често се врше вештачке промене физичкогеографских чинилаца – изазивање временских непогода, рушење речних обала и насипа да би настале поплаве, уништавање шума хемијским средствима (на пример, у Вијетнамском рату)...

– *Геополитика и океанско-копнена структура Земље* – Светско копно и Светско море (океан) чине две основне целине површине Земље. Иако представља мањи део пространости Планете (149 милиона км² или 29%), копно је животни простор људи и ареал у коме су они хиљадама година градили станишта, привређивали, комуницирали, друштвено се организовали и стварали своје политичко-територијалне јединице. Копно није јединствено, већ је подељено на бројна мања или већа острва и четири велике, континуиране целине – најпространију, Афро-Евроазију, коју су људи конвенцијом поделили на три континента, те Америку (два континента), Аустралију и стално залеђену Антарктиду. Светско море је непрекинута водена површина (361 милион км² или 71% површине Земље), која је условно подељена на четири океана – Тихи (Пацифик), Атлантски, Индијски и Северни Ледени (Арктички) океан³¹ – у чијем саставу се налазе бројна мора различитог положаја, пространости и значаја.

Човеково надметање за освајање и управљање копном траје од искона, те се може рећи да је оно било у геополитичком фокусу одувек, много раније него што је геополитика добила име и конституисала се као наука. Релативно рано предмет геополитичког начина размишљања постала су ивична (приобална), унутрашња (средоземна, међуконтинентална) и међуострвска мора, која су човеку била ближа, приступачнија, познатија и мање опасна, и где се временом развила оштра борба за примат. Геополитичност огромних океанских акваторија долази до изражаја тек после тзв. Великих географских открића крајем 15. и почетком 16. века. Од тада, западноевропске приатлантске државе почињу да изграђују глобални трговачки концепт своје утилитаристичко-конзументистичке цивилизације, економске (над)моћи и експанзионистичке оријентације, који ће до врхунца да доведе прва истински светска сила – САД. Надметање за доминацију на океанима и за контролу пловних путева схваћено је као нужност не само због империјалне везе између метропола и прекоморских поседа (колонија, војних база, марионетских држава), већ и због учвршћивања таласократског гео-

³¹ Међународна хидрографска унија предложила је 2000. године да се издвоје јужни делови Тихог, Атлантског и Индијског океана, и од њих прогласи пети океан – Јужни или Антарктички. Постојање новог океана, укључујући његово простирање и границу према океанима из којих је издвојен, још није постало општеприхваћено.

политичког идентитета. Сучељавање „моћи копна“ и „моћи мора“, од планетарног до регионалног нивоа, постало је основни геополитички постулат и стварни „покретач светске историје“. На томе се до данас темељи већина теоријско-концепцијских поставки и практичних поступака у геополитици, чак и када подразумевају постмодерно поимање „интегралне моћи“ и глобалне размере њеног простирања.

– *Геополитика и геоморфологија* – Рељеф и геоморфологија као наука која га проучава неопходни су у савременој геополитици. Они су нужни не само за спознају „амбијента“ и „арене“ где се конкретни друштвени процеси догађају, већ и као садржај који је уграђен у конкретне геополитичке концепције, те њихове макро-, мезо- и микро-регионалне пројекције. Планетарни просторни однос континенталних маса, морфографија и морфометрија светског копна, најмаркантнији планински системи и велике равнице остали су неизаобилазно полазиште геополитичког начина мишљења, иако је њихово детерминистичко прецењивање давно превазиђено. У геополитичким анализама нестабилних и кризних територијалних целина до изражаја посебно долазе и мањи облици рељефа (појединачни планински масиви, речне долине, котлине, превоји...). Иако се традиционално сматрају геополитичким датостима (константама), управо њихово стално (пре)вредновање потребно је за свеобухватно одређење једне важне и динамичне геополитичке категорије – положаја територије.

Орографска својства простора у геополитици се фокусирају на посебан начин. У геополитичку матрицу смештају се најпре морфографија и морфометрија најкрупнијих целина – континентална, великих острва и полуострва, планинских венаца планетарних, континенталних и макрорегионалних размера, приморских низија и равничарских басена, великих висоравни и платоа... У свакој анализи један од првих корака је констатација о континенталности или маритимности територије. У геополитици се немаритимне земље сматрају тзв. хендикепираним земљама. Излаз на море, чак и када постоји, може да буде некавалитетан, тј. сведен само на приступ „сланој води“ (кратка обалска линија, затвореност територијалним водама или доминацијом друге земље, обала без повољних лука, изван главних поморских путева, залеђена у великом делу године...). Геополитичка употребљивост океанске/морске обале процењује се са становишта њеног типа (ерозивна, акумулативна, комбинована), тј. степена разуђености (број, размештај, величина и поморско-пловидбени значај залива, полуострва, острва, мореуза).³²

³² Генеза, морфологија и класификација океанских/морских обала јесу сложености географски и геолошки феномени него што су представљени за потребе ове геополитичке анализе. Опширније видети у: Dragutin Petrović, Predrag Manojlović, *Geomorfologija*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2003. (поглавље „Абразија“, стр. 355-400)

Својства планинског рељефа која су важна у геополитичким анализама јесу дужина, ширина и надморска висина, правац пружања, рашчлањеност, нагиб, експозиција, пошумљеност, проходност, централност/периферност према политичком, економском и етничком језгру, те положај планина у односу на окружење (мора, котлине, речне долине, саобраћајнице, стратегијске правце, суседне државе, конфликтне зоне...). Низије су области где се све више концентрише моћ, те оне, тако, постају места интензивних геополитичких процеса. То је посебно изражено у приморским равницама, где се убрзано одвија процес литорализације: концентрација становништва, вишемилионских градова, економије, комуникација, институција одлучивања...

У нешто мањој мери, углавном на макро- и мезо-регионалном нивоу, веома значајну геополитичку улогу имају велики континентални равничарски басени, котлине и ниске висоравни. За потребе геополитичких истраживања и вредновања важна су знања о њиховим особинама, посебно о облику, пространости, хомогености, рецентним процесима, природним богатствима, односу према планинским венцима који их окружују, удаљености и отворености/затворености према морима. Сличан је значај геоморфолошких анализа речних долина, чији тип, профил (уздужни и попречни), просторна усмереност, положај речног тока, проходност и контактност у знатној мери утичу на комуникацијске коридоре и стратегијске правце који су кроз њих трасирани.

– *Геополитика и климатологија* – Протогеополитичке идеје често су се детерминистички заснивале на климатским датостима и ставовима о пресудном утицају појединих климатских елемената на човека, друштво, државу и односе међу њима. Континенталност (аридност) и маритимност (хумидност) климе сматрана је одређујућом у глобалној дихотомији на цивилизацијском, политичком, економском, стратегијском и другом плану. Класичне геополитичке концепције посредно су уважавале климатску зоналност Земље и у неким случајевима је шематизовано доводиле у везу са контурним својствима континента и појасевима где се сучељавање великих копнених и поморских сила сматрало неизбежним. Темељни постулати концентричне (полу) кружне геополитичке структуре света проистичу из непобитне чињенице да постоји ледена арктичка „капа“ која поморским силама блокира приступ већем делу северног приобаља Евроазије (Русије). Та климатска реалност, коју је научно образложио један од очева-оснивача геополитике Х. Џ. Мекиндер, а уважавали многи његови и следбеници и опоненти, спада у кључне физичкогеографске одреднице глобалних односа.

Савремене промене климе захтевају научна климатолошка проучавања, која су важна и у геополитичким промишљањима и креирањима глобалне будућности. Топљење арктичких ледених маса и могућност да Северни морски пут функционише током већег дела године, омогућавају да се тај простор не само активира за експлоатацију пребогатих лежишта природних ресурса и интензивнији саобраћај, већ и за све оштрију „поларну геополитичку игру“. Русија је већ „побадањем заставе“ на дно Северног леденог океана на Северном полу (у августу 2007. године) симболички дала до знања да ће у њој имати водећу улогу, а да неће заостајати показују САД, Канада, Норвешка, ЕУ... У другим деловима света смањење количина падавина, пораст годишњих температурних сума и ширење пустиња већ изазивају латентни недостатак воде за пиће и масовну глад. Њихово проучавање је неопходно јер ти процеси покрећу масовну емиграцију угроженог становништва и досељавање у већ густо насељене и економски развијене просторе, те последично проузрокују социјалне, религијске, националне, политичке и економске тензије, оружане конфликте и вишедимензионалне геополитичке промене. Антропогене промене климе утичу на повећање учесталости локалних и регионалних непогода, чије некада катаклизмичне размере могу да буду „окидач“ ненаслутивих друштвених трансформација.

– *Геополитика и хидрологија* – На Земљи, тој „Плавој планети“ веома богатој водом, само њен мали део је употребљив за непосредно коришћење брзорастућој популацији и економији. Од укупне запремине воде на Земљи највећи део (96,5%) чини слана вода Светског океана, а само 2,53% је тзв. слатка копнена вода. Слатка вода је углавном сконцентрисана у леденим „капама“ Арктика и Антарктика, што је за коришћење са становишта данашњег технолошког нивоа, економских резона и потреба човечанства – неисплативо. Према проценама хидролога, човечанству је реално доступно само 0,3% хидросфере Земље (у зони активне подземне циркулације 0,27%, у слатководним језерима 0,007%, у тлу 0,001%, у рекама 0,0002%...).³³ Упркос тако ограниченим резервама, вода не би била један од горућих глобалних проблема и не би се предвиђало како ће „вода бити скупља од нафте“ да су њен просторни размештај, доступност, количине и квалитет адекватни концентрацији становништва, вишемилионских урбаних целина и индустријских региона.

Будући да у великом делу света постоји проблем водоснабдевања, вода постаје све значајнији чинилац моћи и предмет интереса. Савремена миграциона кретања становништва услед недостатка воде, монополи у трговини водом и сукоби проузроковани освајањем резер-

³³ Dušan Dukić, *Hidrologija kopna*, Naučna knjiga, Beograd, 1984. (str. 20)

ви воде придружили су се традиционалним настојањима да се комуникацијски и стратегијски партиципира на рекама, језерима и морима, те контролишу пловни путеви. Сходно томе, прожимање хидрологије и геополитике биће неопходно да би се потражили научни одговори на важна питања: о узроцима и последицама ратова за воду који већ пламте, о социјалним тензијама изазваним порастом цена воде, о све алармантнијем загађивању воде које некада добија смисао постмодерног оружја и тактичко-стратегијске размере, о заостајању обновљиве и еколошки „чисте“ хидроенергетике у односу на употребу фосилних и нуклеарних енергетских извора, те о глобалном и регионалном раслојавању на основу новог показатеља развијености – доступности воде за пиће... Појављивање тих нових хидрогеополитичких проблема неће скрајнути и обесмислити, него ће додатно закомпликовати и реактивирати оне раније као што су питања граница на рекама, језерима и морима, аспирација континенталних држава да остваре излаз на море и њихових супарника да их у томе спрече, конкуренције у експлоатацији субмаринских и сублакустријских зона, неспоразума због преусмеравања и преграђивања водотока ради наводњавања и градње вештачких језера, различитих тумачења права на коришћење риболовних подручја...).

– *Геополитика и педогеографија* – Упоредо са водом, поседовање и контрола плодних површина сврстава се у ред најважнијих геополитичких питања. И у ранијим историјским епохама овладавање областима погодним за пољопривреду значило је стабилну исхрану сопственог становништва, постизање укупне економске, политичке и војне моћи, те стицање основе за територијалну еспанзију. У савременом свету плодно земљиште омогућава „прехрамбену безбедност“ као примарни национални и државни интерес. Интегрална педогеографско-геополитичка проучавања требало би да дају одговоре на заоштравање „кризе земљишта“ са којом се суочава све насељенији, урбанизованији и индустријализованији свет. Такође, предмет таквих анализа биће очигледно надметање за стварање „банака земљишта“, тј. његовог „резервисања“ за будућност због све алармантнијег смањења квалитета услед интензивне земљорадње и хемијско-биолошког третирања. Сучељавање „великих пољопривредних сила“ (компанија, држава, савеза) већ је добило глобално-континенталне размере (на пример између САД, Кине и неких чланица ЕУ за земљиште у Африци), али аналогних примера има и на регионално-локалном плану (на пример, хрватско куповање или закупљивање пољопривредних површина врхунског квалитета у панонском делу Србије).

– *Геополитика и биогеографија* – Флора и фауна јесу огромни и за човечанство егзистенцијално важни природни потенцијали Земље.

Али, више не важи ранији став да су и даље неисцрпни и самообновљиви. Убрзано уништавање аутохтоног шумског и травног покривача не само да непосредно ремети еколошку равнотежу, већ и проузрокује распламсавање надметања за геоекономску и геополитичку контролу очуваних биоразноврсних простора. Биогеографи прорачунавају темпо ширења пустиња и површина деградираних антропогеним деловањем, те упозоравају да се ради о претећој стихији. Упоредо, геополитички стручњаци исти процес посматрају са становишта интересног управљања квантитативно и квалитативно све дефицитарнијим „животним простором“. Предмет комплексних биогеографско-геополитичких истраживања у будућности биће како региони изложени процесу природног повлачења биљног покривача услед климатских промена (Субсахарска Африка, Блиски и Средњи Исток...), тако и области изложене свим облицима антропопресије (масовна сеча шума у Амазонији, басену Конга и Југоисточној Азији³⁴, уништавање травних површина разоравањем за потребе интензивне земљорадње и изградњом за потребе ширења градова, површинских рудокопа, индустрије, саобраћаја...).

– *Геополитика и географија минерално-енергетских ресурса* – Почевши од англо-француске фазе колонијализма, експанзије трговине, ширења таласа индустријализације и урбанизације, а потом и развоја саобраћаја, технолошких иновација и друштвеног стандарда, у жижку интереса дошла су минерално-енергетска богатства. Пред географском науком појавио се нови задатак: да утврђује њихов просторни размештај, услове, законитости и последице тога размештаја, те везе са демографским, економским, политичким, војним и другим појавама и процесима. Борба за поседовање и контролу прво лежишта црних метала (гвоздене руде) и чврстих горива (угља), потом обојених и племенитих метала (олова, бакра, алуминијума, злата...), а нарочито фосилних течних и гасовитих горива (нафта, земни гас) – постала је покретач непрестаних оружаних сукоба.

³⁴ Просечна годишња вредност антропогене дефорестације (сече шуме) крајем 20. века за тропске влажне шуме Јужне Америке износила је 0,38% (већином у Амазонији), Африке 0,43% (већином у басену Конга) и Југоисточне Азије 0,91%. У неким мањим областима то је и десетоструко више: на пример, на Мадагаскару 4,7% и у централном делу Суматре 5,9%, што значи да је на тим острвима за десет година уништена 1/2 шумског покривача. Тај процес само делимично је изазван бесправном масовном сечом коју врши сиромашно становништво (влада то толеришу ради „куповине социјалног мира“), а много више либералном правном регулативом (смањење штићених површина, благе казне, корупција...). У Србији је још у средњем веку, Душановим закоником, била одређена забрана крчења шума, а слично је наредбом учинио и кнез Милош 1821. године. Видети у: Славољуб Драгићевић, Дејан Филиповић, *Природни услови и непогоде у планирању и заштити простора*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. (стр. 223-224)

У данашњем свету за утврђивање положаја, количина и распрострањености природних ресурса користе се методе савремене географске и геолошке науке – сателитско снимање, дигитална картографија, ГПС (Global Positioning System) и ГИС (Geographic Information System) – што су, истовремено, и методе геополитичких истраживања. Надметање нових велесила за њихово несметано посредно или непосредно запоседање и експлоатацију је потпуно огољено. Оно се више не скрива копренама наводног ширења идеологије, слободе, демократије, људских права, животног стандарда, цивилизацијских вредности, супранационалних интеграција, чак ни омиљеним образложењем о успостављању тзв. Новог светског поретка. Упоредо са исконским и никада занемареним методом оружаног освајања рудоносних области (и држава у целини), користе се и други, обично квазинаучно осмишљени механизми – медијско „преобликовање свести“ циљних група домицилног становништва, „ненасиле акције“ за промене неподобних власти, постављање марионетских режима, „транзиционо“ укидање државног власништва и диригована „дивља приватизација“... Предмет интересовања све више се усмерава на резерве минералних сировина, ретких и легирајућих метала, без којих нема савремених цивилних и војних технологија. Ипак, најоштрије сукобљавање и даље траје за нафту и земни гас као необновљиве, просторно и количински ограничене природне ресурсе. И док је у фази предгеополитике и класичне геополитике акценат стављан на квантитет географског простора, неокласична и постмодерна геополитика је више посвећена његовом (ресурсном) квалитету.

2. Друштвена географија и геополитика

Појава и важна улога географског посибилизма у Француској, иако су у теоријском смислу биле преломне, никако нису значиле потпуни пораз детерминистичког застрањивања. Апострофирањем људског друштва, које може или не може (хоће или неће, има или нема интерес) да (ис)користи природне датости, географски посибилизам је посредно утицао на схватање важности геополитичког вредновања становништва, људских насеља, саобраћајница, енергетских капацитета, привредне и финансијске моћи. Сходно томе, савремена геополитика се посебно интензивно повезује са друштвеном географијом која се бави фундаменталним питањима са којима се суочава данашње човечанство. Међусобна блискост је још израженија када су у заједничком фокусу појаве и процеси у оквирима појединих континената, океанских приобаља и макрорегиона којима је својствена антропоге-

ографска динамичност, те мањих просторних целина и сасвим малих територијалних јединица чији геополитички положај и значај некада вишеструко превазилази њихову просторну минорност.

За комплексна геополитичка истраживања важне су све научне дисциплине из састава сложеног друштвеногеографског субсистема. Подразумева се да некада може да превагне значај историјске географије, у другом случају географије културе, потом географије становништва или географије насеља, а за одређене потребе економске географије. Детаљне геополитичке анализе често захтевају прецизне резултате истраживања и друштвеногеографских субдисциплина (географије религије, етногеографије, урбане географије, саобраћајне географије..). Ипак, друштвеногеографска дисциплина са којом геополитика има најнепосредније везе јесте њена претеча – политичка географија. Прожимање геополитике и политичке географије задржало је супстанцијални карактер и остало изазов теоретичарима да и даље трагају за границом где престаје једна, а почиње друга.

– *Геополитика и историјска географија* – Знање о друштвеногеографским појавама и токовима који су се догађали у прошлости неопходно је у геополитичким проучавањима. Извори тих информација налазе се у археолошким налазиштима, архивским документима, старим пописима становништва и имовине, ратним плановима и дневницима, извештајима обавештајаца, записима и књигама древних мислилаца, путописима, књижевним делима реалиста, научним радовима историчара, географа, етнографа, лингвиста, економиста, војних стручњака... Посебну вредност имају старе физичкогеографске, политичке и етничке скице и карте, на основу којих је могућа реконструкција не само некадашњег стања, него и геополитичких интереса. Посебна пажња требало би да се обрати на објективност тих извора (посебно карата) јер су они неретко били тенденциозно припремани управо из сугестивних и манипулативних разлога.

Савременим геополитичким анализама неопходна су историјскогеографска полазишта зато што сведоче о константама које важе у савременим и важиће у долазећим процесима. Посматрањем кроз ту призму схватљивији су стални циљеви великих и регионалних сила, давно утабане стазе њихових продора, непроменљива чворишта геополитичких вектора, традиционални империјални трансгресионо-регресиони frontiјери, ендемска конфликтност одређених региона, обновљивост савезништава мање-више истих актера и на сличним интересним основама... Историјскогеографске чињенице представљају важне улазне информације за геополитичку прогностику и сценаристику. Историја се не понавља, али се понављају геополитички интереси.

– *Геополитика и географија културе* – Просторни аспекти сакралности, религијске мозаичности и цивилизацијске разноврсности раније су углавном проучавани у окриљу опште антропогеографије, а потом субдисциплинарно разгранане географије становништва. У геополитици, током њене физичкогеографско-детерминистичке развојне фазе, није у великој мери уважаван значај просторног размештаја и својстава култура (у најширем смислу). Слично је било и у време биполаризма, када је на геополитички начин размишљања пресудан утицај имао идеолошко-политички дуализам. Али, окончање идеолошког сучељавања после пада Берлинског зида није значило нити крај старе, нити почетак нове, већ наставак непрекинуте историје културно хетерогеног света. У друштвеној географији почињу да се реafirмишу не само проучавања просторности духовних својстава човечанства, већ и да се брже развијају научне дисциплине географија култура, географија религија, географија цивилизација, географија емоција... Оне су драгоцене „научна логистика“ неокласичне и постмодерне геополитике, којима пружају неопходна знања и са којима се суштински прожимају.

Штавише, појавиле су се геополитичке концепције, засноване на подели света на велике цивилизације. Постоје мишљења да ће у постидеолошкој епохи управо цивилизације да обликују нови планетарни поредак и да ће се већина сукоба догађати дуж цивилизацијских граница. Савременој геополитици неопходна су друштвеногеографска знања о томе где се налазе те цивилизацијске границе, зашто и у којим правцима се оне мењају, какви су унутрашња структура и степен хетерогености цивилизација, колико религија утиче на конституисање и просторно диференцирање цивилизација, који демографски процеси претежно одређују унутарцивилизацијске трансформације³⁵, у којој мери физичкогеографске одлике простора данас утичу на цивилизацијске идентитете... Узимајући све ово у обзир, геополитика би требало да се фокусира на узајамне утицаје, на једној страни, цивилизацијских феномена и, на другој страни, светског система, интереса великих сила (укључујући њихове утицајне сфере, савезништва и интеграције),

³⁵ Диференцирани демографски процеси утичу и на просторну експанзију или регресију цивилизацијских ареала. Тако, Н. Вуковић уочава да ће негативни популациони трендови највише погодити земље које, према подели С. Хантингтона, припадају Православној цивилизацији. Констатујући „...од првих десет држава у свету са највећим популационим ‚минусом‘, чак осам њих долази из тзв. православне цивилизације“, аутор тај процес оправдано назива *демографска ентропија*. Она ће неминовно да има и геополитичке последице јер са губитком људи следи и губитак територије. Најугроженији ће бити Балкан и Русија, којима највише прети просторна експанзија популационо експлозивног становништва из Исламске цивилизације. Видети у: Небојша Вуковић, „Једна цивилизација мање у Хантингтоновом Универзуму? – демографске промене и геополитичке последице“, *Национални интерес*, год. VI, vol. 8, број 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 43-68)

ратних конфликта, промена граница, борби за природне ресурсе, тржишта и саобраћајне коридоре.

– *Геополитика и географија становништва* – Географија становништва, много више него демографија, бави се просторним аспектима популационих феномена. Стога је она ближа геополитици од демографије. Брзе и неравномерне популационе промене пресудно утичу на вишедимензионалну антропогену трансформацију простора. И у геополитици „важност територије не проистиче из обезбљуђене природне пространости, већ је резултат њеног антропогеног трансформисања у географску средину. Са наглим порастом светске популације, те њеним концентрисањем у равницама, речним долинама, котлинама, морско-океанским приобаљима и урбаним зонама, међузависност капацитета природне средине и становништва драматично се повећала. Антропопресија у неким регионима надмашила је могућности ‚животног простора‘. (...) Могу ли човечанству познати, расположиви и технолошки доступни природни ресурси још дуго да прате светску демографску експлозију?“³⁶

Демографски чинилац даје простору кључно идентитетско обележје и представља важан атрибут његове политичко-историјске припадности, те заједно са територијом и влашћу, спада у основне елементе државе. Становништво, у квантитативном и квалитативном смислу, јесте један од најважнијих чинилаца „тврде моћи“. Управљање демографским процесима користи се као инструмент за запоседање, контролу и дугорочно задржавање простора. Ако није подржано сопственим или лојалним становништвом, ни присилно владање простором не може да буде (дуго)трајно. Такође, војно-политички губитак простора често значи и његово популационо препуштање другом етничком елементу. Све очигледнији значај популационог чиниоца у постмодерним геополитичким процесима условио је и настанак демогеополитичких концепција са макрорегионалним, (транс)континенталним и глобалним просторним обухватом и консеквенцама. Стога је логична све израженија каузалност између географије становништва и геополитике. У геополитичким проучавањима важни су временска и просторна променљивост свих најважнијих демографских показатеља – броја и густине насељености, природног прираштаја и миграција, структура и пројекција становништва.

Динамика и просторни размештај становништва су примарни предмет проучавања географије становништва и незаобилазни садр-

³⁶ Миломир Степић, Жељко Будимир, „Природни ресурси и становништво – кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне Европе“, *Национални интерес*, год. VII, vol. 10, бр. 1/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011. (стр. 125-126)

жај савремене геополитике. Светска популација је крајем 2011. године премашила 7 милијарди, а њен годишњи пораст износио је готово 90 милиона људи (више него што има Немачка). Убрзање темпа раста становништва света производи не само различита мишљења о будућности Планете, већ и геополитичке варијације: од процена да ће даља демографска експлозија бити спорија и да ће расположиви природни ресурси бити сасвим довољни за њен опстанак и геополитичку стабилност, до неомалтузијанских упозорења да ће све многољуднији свет неминовно да се суочи са недостацима воде, хране, енергије и сировина, те да је неходно сузбијати демографску експлозију чак и екстремним мерама како не би дошло до сукоба катаклизмичних размера и како би угодан живот остао резервисан првенствено за „златну милијарду“ становника богатог и привилегованог „глобалног Центра“ („глобалног Севера“).

Геополитика уважава значај популационе динамике, нарочито чињеницу да је она просторно диференцирана од глобалног до локалног нивоа. После периода опадања процентуалног учешћа афричког и азијског у укупном светском становништву, са окончањем колонијализма од средине 20. века уследио је демографски обрт и њихов експлозиван раст. Супротно томе, на почетку 20. века Европљани су чинили 1/4 становништва света, а на његовом крају само 1/10, што је у сагласју са постепеним опадањем економске моћи и геополитичког значаја европских сила. У регионалним геополитичким процесима бројност и просторна концентрација популације никада нису изгубили значај. Они и даље остају добар компаративни показатељ моћи, тзв. људски ресурс („жива сила“) важан са војног становишта и употребљив геополитичко-дипломатски аргумент фактичког стања приликом територијалних прекомпоновања и разграничења.

Природни прираштај, као разлика између наталитета и морталитета, има велики утицај на бројно кретање популације. Наталитет је махом резултат неке од варијанти традиционалног или савременог модела репродукције, док морталитет одређује комплекс биолошких фактора и фактора окружења³⁷. Вредности природног прираштаја у регионима света данас се веома разликују. У областима где је природни прираштај висок изражени су конфликтни ризици и из њих становништво „кипи“ према демографски регресивнијем окружењу. Географија становништва континуираним истраживањем просторних аспеката природног прираштаја, тј. стопа природног прираштаја као погоднијег показатеља, омогућује драгоцене податке за геополитичке анализе дугорочних процеса потенцијалног смањења

³⁷ Мирјана Девеџић, *О природном кретању становништва*, Завод за уџбенике, Београд, 2006. (стр. 126-127; 143-144)

или повећања насељености простора. Посебна пажња усмерена је на дијаметрално различите стопе природног прираштаја код суседних етничких колективитета. Та појава резултира популационим диспропорцијама и, по правилу, отвара могућност да демографски прогресивнији етнички елемент повећава своју густину насељености, шири се на рачун регресивније етничке групације, те преузима њен простор. На тај начин демографски моћнија етничка заједница може да постане и геополитички моћнија, будући да са просторним проширењима добија не само већи „животни простор“, него и бољу геополитичку позицију, нове природне ресурсе, привредне капацитете, саобраћајне коридоре и чворове... Ради етничког и политичког заузимања (узурпације) територије природни прираштај се често инструментализује (пример арбанашке популације у косовско-метохијском делу Србије). Штавише, њиме може и да се дугорочно управља тако што се на различите начине промовише пронаталитетно понашање становништва (идеолошко-политичком индоктринацијом, образовно-научним деловањем, утицајем верских организација, медијском пропагандом, одлагањем процеса модернизације, свесним продужавањем традиционалне фазе репродукције...). После остварења геополитичког циља, предузимају се мере за обуздавање природног прираштаја јер његов висок ниво може да постане контрапродуктиван за националне интересе.

Проучавањем миграција, географија становништва доприноси геополитици драгоценим улазним информацијама о просторној покретљивости као компоненти промене броја и размештаја популације. Она се бави бројним показатељима миграција: бројем људи који се селе, смеровима њихових кретања, својствима миграната (пол, старост, образовање, етничка припадност...), узроцима и последицама миграција... За геополитику су важне обе компоненте миграција – одсељавање (емиграција) и досељавање (имиграција). Разлика међу њима је миграциони салдо и он може да буде позитиван и негативан. Негативан миграциони салдо, ако се не надокнађује природним прираштајем, доводи до депопулације, тј. до демографског пражњења постора. Такве емиграционе области постају комуникацијски изоловане, економски заостале, просветно-културно маргинализоване и војно теже одбрањиве. Истовремено, оне се не само отварају за демографску трансгресију другог етничког елемента, већ испољавају и геополитички „магнетизам“ којим привлаче експанзионистички оријентисане суседе, регионалне и велике силе (примери Косова и Метохије, некадашње Републике Српске Крајине, западне Македоније...). Са друге стране, у имиграционим областима позитиван миграциони салдо често надмашује чак и ефекте недовољног природног обнављања, као што је у

Европи, Аустралији, неким великим урбаним насељима...). Међутим, такве средине брзо постају социјално, национално, религијски и расно измешане, те испољавају растући конфликтни капацитет (делови ЕУ, САД...). Демографски су најексплозивније територије где постоји збир високог природног прираштаја, изразито позитивног миграционог салда и пораста етничке хетерогености, што погађа вишемилионске градове, делове Блиског Истока, Индије...).

Међу бројним типовима миграција, геополитички најзначајније су историјске миграције које су темељно промениле етно-демографску слику читавих континената и макрорегиона (Велика сеоба народа, ширење Арапа, колонијалне миграције, метанастазичка кретања на Балкану...). Савремене миграције већином су економски мотивисане, али све оне имају просторне последице, те следствено, и геополитичку конотацију. Тако, на пример, интензивна емиграција муслиманског становништва из пренасељених предела северне Африке и југозападне Азије, те њихово досељавање у развијене државе ЕУ, има одлике демографског инструмента постмодерне геополитичке експанзије посредством три „мостобрана“ – иберијског, апенинског и балканског.³⁸ То већ изазива „укључивање аларма“ за опасност од све израженије „исламске претње“ Европи.³⁹ У будућности, сличан ефекат може да изазове прилив латиноамеричких илегалних имиграната, који прети да „преплави“ јужне државе САД и проузрокује у њима појаву сепаратизма. Такође, геополитичке појаве и процеси не морају да буду само последица, већ и узрок миграција. Стварање или распад интересних сфера, савеза и супранационалних интеграција, војни продори или повлачења, територијална ширења или сажимања, настанак или нестанак држава и промене граница изазивају покретање становништва некада и огромних размера. Најчешће су то размене становништва (на пример: оптанти између Мађарске и Краљевине СХС после Првог светског рата, сеобе Турака и Грка после рата 1919-1922. године...). Али, може да се ради и о принудним миграцијама (тзв. етничка чишћења), чији резултат су избеглице и интерно расељена лица као што су Срби протерани из Републике Српске Крајине 1995. године и са Косова и Метохије

³⁸ М. Степић, Ж. Будимир, „Природни ресурси и становништво – кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне Европе“. (стр. 141)

³⁹ О исламском препороду, успону, глобалним амбицијама и сучељавању са Западом видети у: Џон Еспозито, *Исламска претња – мит или стварност?*, Просвета, Београд, 1994. (оригинал: John L. Esposito, *The Islamic Threat – Myth or Reality?*, Oxford University Press, New York, 1992.) У последњем поглављу књиге аутор се запитао да ли се ради о претњи или изазову? Опредељујући се да претња на изврстан начин постоји, он је закључио да је она усмерена на духовно, друштвено и политичко *самозадовољство* западних друштава. Ислам је „у извесним облицима, отворено довођење у питање и традиција које смо прихватили – материјализма, либерализма и индивидуализма.“ (стр. 240)

1999. године, тространи међусобни прогони током верско-грађанског рата у БиХ 1992-1995. године...).

Структуре становништва представљају расподелу становништва према одређеном обележју – полном, старосном, брачном, образовном, насеобинском, економском, расном, националном, језичком, верском. Оне су повезане међусобно, али и са осталим демографским показатељима. Њихов све већи утицај на савремене друштвене процесе обавезује на континуирана и геополитички апликативна истраживања. Полна и старосна структура важне су за војну моћ и демографску будућност народа и држава. Испупчење или улегнуће на полно-старосној пирамиди геополитици дају информацију о увећаном или смањеном учешћу појединих популационих контингената⁴⁰, а из наглашене ширине основе пирамиде јасно је да ли геополитика може да рачуна са експанзивном, стагнантном или регресивном популацијом. Брачне одлике указују на степен заступљености традиционалне породице, очекивано природно обнављање становништва, будуће демографске потенцијале, те општу физичку и духовну виталност. Писменост, степен школске спреме, квалитет и идеолошко-политичко профилисање образовања становништва упућују на квалитативна својства народа као целине и његове елите, те способности да разумеју, креирају и реализују не само развојно-економске, већ и одређене геополитичке циљеве. Већа заступљеност сеоског становништва обезбеђује бољу демографску „покривеност“ простора, а градског концентрацију у средиштима моћи и већи политички утицај. Структуре становништва према активности, занимању (квалификацији), делатности и запослености истовремено су индикатори социјалног стања и показатељи економске развијености, што има круцијални геополитички значај. Подела на мали број богатих и масе сиромашних становника производе друштвену полариза-

⁴⁰ Немачки социолог и економист Гунар Хајнзон поставио је концепцију „прекобројних синова“, која има недвосмислену геополитичку конотацију. Његов приступ проистиче из *youth bulge* теорије, која се заснива на „испупчењу“ уочљивом на полно-старосној пирамиди. Према Хајнзону, у популацији у којој мајке деценијама рађају просечно више од шесторо деце (тј. више од три сина) настаје „испупчење“ на мушкој страни пирамиде где старосна група 15-29 година чини преко 30% укупног становништва. То је јасан показатељ предстојећег конфликта. Будући да за само једног, највише два сина може да се обезбеди школовање, посао, пристојна зарада, стан и каква-таква друштвена позиција, трећи и остали синови су „прекобројни“ – они крећу путем криминала, револуција, насиља над мањинама, ратовања... или емиграције. Зашто се „прекобројност“ односи на синове, а не и на кћери? Зато што у савременом свету шесторо и више деце имају породице у сиромашним, патријархалним, махом исламским друштвима. Управо у њима позиција и улога жене је у првом реду да рађа. Хајнзон је своју концепцију емпиријски тестирао на седамдесетак случајева у свету, укључујући Косово и Метохију као најиндикативнији европски пример везе „прекобројних синова“ и насиља. Видети: Gunnar Heinsohn, *Söhne und Weltmacht – Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*, Orell Füssli Verlag AG, Zürich, 2003.

цију и потенцијалне сукобе, те својеврсну геополитику сиромаштва – „планско стварање и одржавање регионалних и континенталних зона богатства и сиромаштва“⁴¹.

Геополитика је најдиректније повезана са расном и етничком структуром становништва (у ширем смислу). Просторни аспекти расних разлика, те националне, језичке и верске хетерогености, одувек су били саставни део механизма настанка или нестанка држава, трансгресије или регресије империја, освајања, контроле, задржавања или губљења територије, интеграција или дезинтеграција, сепаратистичких или интегрисних пројеката... Географски размештај етникума користи се као важан аргумент приликом установљавања граница (етнички принцип разграничења). На антагонизму „нас“ и „њих“ темеље се глобалне концепције и регионални геополитички пројекти. Фројдовски „нарцизми малих разлика“ међу етникума на микрорегионалном нивоу могу да ескалирају у крваве оружане обрачуне за сваку коту, долињску страну, засеок, градски квартал или саобраћајницу, као што се десило у верско-грађанском рату приликом разби-распада СФР Југославије.

Процеси етногенезе, тренутна етничка припадност и очекивани или пројектовани етно-демографски трендови имају велику геополитичку употребљивост. Ради остварења геополитичких интереса различите етничке групе могу да се конституишу у једну нацију, која се некада поистовећује са држављанством (Американци, Канађани, Аустралијанци...). Супротно томе и из другачијих геополитичких разлога, из једне нације се применом посредне или непосредне принуде „ампутирају“ делови и „декрет-етногенезом“, на регионалногеографском, политичко-територијалном, верском, идеолошком или другом псеудопринципу, формирају нове, вештачке, „инстант-нације“ (од Руса формиран су Украјинци и Белоруси; од Срба током титоистичке Југославије издвојени су Македонци, Црногорци и Муслимани...). Геополитичка конотација таквих демографских процеса проистиче из чињенице да се упоредо са етничком центрипеталношћу врши политичко-територијална интеграција, а заједно са центрифугалношћу настаје фрагментација.

Државна власт својом националном (гео)политиком артикулише ове феномене. „То се најбоље може сагледати из класификације релевантних обележја повезаних са националним саставом, коју усваја статистичка служба и на основу које спроводи пописе и виталне регистре становништва.“⁴² На основу „понуде“ етничког избора у попису

⁴¹ Љубиша Деспотовић, Живојин Ђурић, „Геополитика сиромаштва“, *Култура полиса*, год XI (2014), бр. 23, Култура – Полис, Нови Сад; Институт за европске студије, Београд, 2014. (стр. 9)

⁴² Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, Službeni glasnik, Београд, 2007. (стр. 202)

(национална припадност, матерњи језик, верско опредељење) становништво може да се истовремено (не)свесно изјасни и о геополитичкој будућности (на пример: у „другој“ Југославији становништво дотадашње српске етно-просторне припадности добило је „пописну понуду“ да се изјасни не само као Срби, већ и као Македонци, Црногорци и Муслимани; истовремено, становништво хрватско-католичких области није добило „пописну понуду“ да се определи не само као Хрвати, него и као Далматинци, Истриани, Славонци...). На тај начин научне дисциплине демографија и географија становништва могу да буду (зло) употребљене. Али, њихов допринос геополитици требало би да остане објективна анализа како ранијих демографских процеса и рецентних популационих стања, тако и прављење демографских пројекција неопходних за геополитичку прогностику и сценаристику.

– *Геополитика и географија насеља* – Насеље је територијална, антропогеографска и архитектонска целина посебног имена у којој људи стално или повремено живе. Разликују се по времену постанка, темпу и карактеру трансформација, географском положају, броју становника, спољашњој морфографији, унутрашњој физиономији, функцијама... Најчешће се деле на сеоска (рурална) и градска (урбана) насеља. Географија насеља проучава њихова просторна својства – како са становишта унутрашње структуре насеља, тако и са становишта међусобних односа система насеља у простору. Рурална географија важна је за геополитику јер проучава насеља која су мања, али су бројнија, гушће и равномерније размештена у простору. Сеоско становништво, будући да се махом бави пољопривредом, непосредно управља земљиштем и животно зависи од њега, по правилу више од градског „поштује простор“, боље га познаје и спремније је да се за њега бори. Стога је у геополитичком интересу државе не само да одржи демографску и економску виталност појединачних села, већ и функционалну мрежу сеоских насеља унутар државне територије. Међутим, убрзана рурална регресија, тј. популационо пражњење, архитектонско урушавање и економско сиромашење сеоских насеља, одавно има глобалне (и глобалистичке!) размере. Рурална географија и рурално планирање, проучавајући узроке, својства и последице тога процеса, долазе до сазнања драгоцених и за геополитичке анализе, пројекте и прогнозе.

Градских насеља има мање него сеоских, али је у њима велика концентрација људи, објеката, непољопривредних функција и економско-политичке моћи. Урбанизација као глобални (и глобалистички!) процес значила је масован трансфер становништва из села у градове и нагли пораст геополитичког значаја градова. Урбана географија доприноси геополитици проучавајући просторна својства града. Анализом унутрашње урбане структуре сазнаје се размештај и значај улица, раскрсница, мостова, подземне инфраструктуре, енергетских и индустриј-

ских погона, стамбених блокова, зграда управе, војних и полицијских објеката... То је важно за свакодневни живот становника и функционирање државе, а у рату су то, по правилу, приоритетни циљеви нападача. Предмет посебног геополитичког интересовања су карактеристични микроположаји градова – на морским и језерским обалама (нарочито у заливима), на обалама река (посебно на ушћу реке у море, једне реке у другу, у делти...), на важним геостратегијским локацијама (мореузи, земљоузи, канали, превоји...). Урбана географија све више доприноси геополитици проучавањем мезо- и макро-положаја градова, тј. њихове позиције у односу на физичкогеографске целине и природне ресурсе, остала умрежена насеља и градске центре, комуникацијске коридоре и војно-стратегијске правце, енергетско-индустријске и пољопривредне регионе, системе трговине и снабдевања животним намирницама...

Изузетан геополитички значај имају проучавања главних градова јер они представљају центре државне власти, политичког живота и економске моћи, седишта водећих националних културних, просветних и научних институција, места где су лоцирана страна дипломатска, економска и културна представништва, одредишта где се одржавају најпрестижније манифестације и окупљања грађана ради исказивања колективног става... Главни град је симбол националног поноса, међународног престижа државе и кохезије власти и поданика. Геополитичка „специфична тежина“ главног града захтева да се дугорочно пројектује његов економски развој, улаже у унутрашње уређење и одговорно планира просторно ширење. У миру се афирмише његов позитиван „имиџ“, а у рату спроводи одсудна одбрана. Пад главног града у руке непријатеља најчешће значи и пораз читаве земље. Геополитички је контрапродуктивно ако је главни град популационо, просторно и функцијски хипертрофиран („велика глава на малом телу“). Метрополизација доводи не само до вишедимензионалног запостављања и назадовања осталих делова државе, већ проузрокује и деструктивни антагонизам између главног града и унутрашњости. На ту опасност требало би да упозоравају и да против ње превентивно делују не само урбана географија, урбано и просторно планирање, већ и (ендо)геополитика.

– *Геополитика и економска географија* – Када је нобеловац Пол Кругман (Paul Krugman) констатовао: „Тек сада сам схватио да сам читавог свог професионалног живота (...) размишљао и писао о економској географији, а да тога уопште нисам био свестан“⁴³, он је не само

⁴³ Paul Krugman, *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge, 1991. Пол Кругман улази у ред водећих светских стручњака за трговинске моделе и локације економских активности. Добитник је Нобелове награде за економију 2008. године, заслужене „за формулисање нове теорије која нуди одговор на питања везана за процес урбанизације широм света“, чиме је „објединио претходна, неповезана истраживања у областима међународне трговине и економске географије“.

веома допринео њеној савременој (ре)афирмацији, већ и оправдано истакао значај економске географије у целокупној друштвеној науци. Предмет проучавања ове друштвеногеографске дисциплине је свеобухватан: у теоријским координатама – од локационих теорија, до просторних концепција економског развоја; са просторног становишта – од локалног до глобалног нивоа; у структурном смислу – од валоризовања природних ресурса, до просторне организације сваке привредне и непривредне гране. Економска географија давно је превазишла тривијално просторно „инвентарисање“ економских активности. Штавише, и Кругманова „нова економска географија“, која просторна својства економије анализира са становишта теорије локације и класичне економске теорије, не даје задовољавајуће одговоре на питања постмодерног прожимања физичког простора, глобализоване економије, макрорегионалне прерасподеле моћи и преобликовања светског поретка. Те одговоре у великој мери нуде савремена, мултидисциплинарна економскогеографска истраживања у садејству са геоекономским и геополитичким синтезама.

Геополитика је суштински повезана са проучавањима просторне организације производних и непроизводних грана. Аграрна географија за крајњи резултат својих анализа територијализације пољопривреде има спознају размештаја и доступности хране. Иако се глобална производња хране повећава бржим темпом од раста светске популације, њена регионална дистрибуција остала је неравномерна и на штету сиромашних, а демографски експанзивних простора. Стога храна спада у егзистенцијално важне, тзв. стратешке производе. Њен недостатак може да изазове не само масовну глад, епидемије и смрт, него и робно-финансијске шпекулације, криминално-коруптивне афере, ратне конфликте и масовне миграције, што је чини предметом геополитичке пажње. Драгоцен су истраживања просторне организације индустрије, која је у већини земаља доминантна привредна грана. Размештај индустријских објеката, комплекса и региона представља прворазредну геополитичку чињеницу. То се, у првом реду, односи на оне индустријске гране које су пресудно важне за стабилно економско функционисање, војну моћ и безбедност земље – енергетику, електронску, хемијску, наменску (војну), машинску, прехранбену индустрију. Савременој глобалној геополитици нарочито доприносе истраживања, на једној страни, процеса деиндустријализације западних земаља, а на другој страни, преразмештаја производње и убрзане индустријализација Кине, Индије, Бразила... Саобраћајна географија спада у најгеополитичније економскогеографске субдисциплине. Комуникацијски коридори истовремено су геополитички вектори и они већином одређују карактеристике укупног положаја територије. Зато је формирање саобраћајне мреже увек усаглашавано

и са геополитичким интересима – раније су то били пловни путеви и друмско-железнички правци, а данас гасоводи, нафтоводи, електронске везе... Геополитички значај проучавања просторних одлика услужних делатности (терцијарни и квартални сектор) проистиче из чињенице да у савременим друштвима оне дају натполовични део БДП-а и запошљавају већину активног становништва. Трговина свакако има велики геополитички значај, који траје од када је таласократски Запад, као тзв. трговачка цивилизација, овладао поморским путевима и колонијама. Такође, то су још финансијски и информативни (медијски) сектор, чија „невидљива моћ“ све више управља светом. Заједно са трговином, они представљају ефикасан инструмент за остваривање геополитичких интереса. Њихова репресивна варијанта најочигледније се манифестује приликом увођења санкција „непослушним државама“, које се тако приморавају на геополитичке уступке.

Смеле претпоставке из раздобља униполаристичке еуфорије у првих неколико година после пада Берлинског зида да ће опстати углавном она економска географија чији ће предмет проучавања бити мреже делатности и функција које се простиру у читавом „глобалном селу“ – нису се оствариле. Напротив. Све запаженије место заузима регионална економска географија. Она се бави комплексним проучавањима просторних аспеката производних и непроизводних делатности у одређеним географским целинама, које могу да буду издвојене на основу природних, административно-политичких, функцијско-гравитацијских, културно-цивилизацијских или других принципа. То су најчешће државе, али некада и целине мање пространости и нижег статуса (једно насеље, општина, предео, провинција, острво), чија економија и положај могу да имају велику геополитичку важност (Хонг Конг, Гибралтар, Крим, Малта или, на пример, нарко-село Велики Трновац код Бујановца). Пажња савремене регионалне економске географије све више се усмерава на супранационалне интеграције (ЕУ, НАФТА, БРИКС, Евроазијски савез...), те (транс)континенталне, (транс)маринске/(транс)океанске, па чак и цивилизацијске макрорегионе (западнопацифички, јужноазијски, исламски, латиноамерички...). Те гигантске целине не само да преузимају примат у глобалној економији, већ артикулишу и функционисање глобалних геополитичких односа.

3. Политичка географија и геополитика

Однос геополитике и политичке географије је веома важно теоријско питање. Постоји велики број ауторитативних мишљења која не оспоравају њихову изузетно изражену повезаност, блискост и узајамну

прожетост, али дилема о правим релацијама међу њима и даље се сматра неразрешеном. Штавише, ставови су некада дијаметрално различити. Политичка географија се обично сматра науком-претходницом геополитике, њеним конзервативним претком, па чак и архаичним и превазиђеним називом за једну исту науку. Наиме, термин *политичка географија* први пут је већ половином 18. века употребио француски економиста и политичар Жак Тирго (Anne Robert Jacques Turgot, 1727-1781) у свом мало познатом и никада завршеном делу *Geographie politique*. Немачки философ Имануел Кант (Immanuel Kant, 1724-1804) наводи је у својој подели географских дисциплина. Потом су је користили руски научници Татишчев, Ломоносов и други. Геополитика се под овим именом појавила много касније, тек на размеђу 19. и 20. века, у радовима њеног „именодавца“ Рудолфа Кјелена. Будући да је географија „стабло“ из кога су се разгранале, а потом потпуно удаљиле и осамосталиле многе науке, тако нису ретка мишљења да је то случај и са геополитиком. Сходно томе, политичка географија се схвата само као рана фаза развоја геополитике или један њен еволутивни стадијум. Постоје аутори који геополитику проглашавају новом, модерном науком, а политичку географију старом, превазиђеном науком. Не-географи поједине називе географских дисциплина (на пример: економска географија, демогеографија, медицинска географија...) радо замењују сличним називима, али стављају префикс *гео* испред назива научне дисциплине. Тако настоје да колико-толико уваже значај просторних чинилаца, али тим „пандан-дисциплинама“ оспоравају доминантну географичност (на пример: *геоекономија*, *геодемографија*, *геомедицина*...). Аналогно, геополитика би била „пандан-дисциплина“ политичкој географији.

У време најнемилосрднијег оспоравања и проскрибовања геополитике, она се појављивала као модификација, дериват политичке географије. Многи између ове две дисциплине не виде никакву или не некакву битну разлику, те су спремни да их поистовете: геополитика = политичка географија. Истог мишљења су и они који у политичкој географији и геополитици идентификују примену аналогних антропогеографских знања. Разлику евентуално истичу у начину промишљања и циљевима једне или друге дисциплине. Представници немачке геополитичке школе између два светска рата геополитику су сматрали науком о повезаности политичких збивања и простора у коме се та збивања одигравају⁴⁴, што је појмовно и дефиницијски и даље не одваја од политичке географије. Али, геополитици одређују задатак да у људима развија географски начин мишљења, који се односи на феномене и процесе чија је одлика *динамичност*, за разлику од политичко-географског начина поимања појава, прилика и стања, који су, пак, *статични*.

⁴⁴ Otto Maull, *Što je geopolitika?*, Naklada „Rad“ K.D., Zagreb, 1941. (str. 38)

Географи и даље геополитику сматрају једном од субдисциплина политичке географије, тј. као примењену политичку географију. Особина апликативности посебно се наглашава у објашњавању њеног ангажмана код успостављања везе између простора и државе, тј. код *географичности државе*. Управо такав третман геополитике постојао је у Хаусхоферовој (немачкој) школи и он проистиче из следеће тезе: „Геополитика хоће и мора да постане географском свешћу државе“⁴⁵. Критичарима је то, пак, аргумент да геополитику анатемису као злоупотребу политичке географије и географије уопште. У многобројним Хаусхоферовим разматрањима односа политичке географије и геополитике карактеристично је потенцирање разлика међу њима у контексту државе као предмета проучавања и једне и друге дисциплине. Он истиче да политичка географија разматра државу кроз призму простора, а геополитика простор са гледишта државе. Различитост, али и несумњиво допуњавање међу њима наслућује се из поимања исходишта политичке географије у анализи географских чинилаца са становишта конкретних појава и процеса, док је геополитици својствена њихова *синтеза* са интересне тачке гледишта. Политичка географија је схваћена као непосредна и у својој суштини теоријска наука, док би њену апликативну страну представљала, у ствари, геополитика. Роберт Зигер (Robert Sieger, 1864–1926) покушао је да међу њима установи границу, констатујући да се донети политичке географије заустављају на установљавању чињеница, њиховој спознаји, тумачењу правилности и узрочности, док геополитика даје упутства за примену у пракси. Стога је геополитика не само наука него и вештина.

Геополитику су неки немачки мислиоци дефинисали као науку о политици која се односи на простор (*Raumbezogene Politik*), недвосмислено је сврставајући у геодисциплине⁴⁶. На примеру државе и њених граница, а са теоријске позиције физичкогеографског детерминизма, Ото Мул је разматрао и међусобни однос геополитике и политичке географије. Сходно томе, као што биолог посматра биљку, животињу или човека, тако политичка географија посматра државу као политичко-просторни организам и проучава како је она укорене-на у својој територији, како су поједини просторни органи условљени тлом и какве су функционалне способности тих органа. Овако стечена знања јесу неопходан предуслов за геополитичка проучавања, али нису геополитика. Став геополитичког стручњака према држави није сличан ставу биолога, него лекара. Његов задатак је да утврди да ли је (државни) организам здрав и да ли је у складу са просторним

⁴⁵ Исто. (стр. 1)

⁴⁶ Исто. (стр. 78)

захтевима живота, те, ако је угрожен или већ болестан – да пропише терапију. Аналогно, политички географ упоређен је са геологом, који научно објашњава како су настале планине, њихова геолошка структура и рудно богатство, док је неко ко се бави геополитиком сличнији рударском инжењеру, који би на основу претходних научних сазнања требало да одреди како би рудно богатство могло да се искористити, да ли се то исплати итд. При томе, као што геолог може да приступи експлоатацији руда и тако почне да се бави примењеном геологијом, тако политички географ може да се бави практичним питањима државног организма и зађе у пространо поље примењене политичке географије, тј. геополитике.

Према Муловом схватању, државну границу политичка географија требало би да проучава у смислу њеног облика, дужине, историјске променљивости, уздужног профила, највише, најниже и средње надморске висине. Такође, у њеном домену су физичкогеографска (земљиште, рељеф, клима, воде, живи свет) и друштвеногеографска (насеља, привреда, саобраћајнице, становништво у квантитативном и квалитативном смислу) својства пограничне зоне и њен однос према унутрашњости, али без упуштања у употребну вредност добијених сазнања⁴⁷. Управо решавање тих питања, тј. примењивост знања о граници и оцена карактеристика границе за потребе државе, њеног настанка и развоја, одбране територије, међународних односа, доступности и интегрисаности у односу на остале области, те привредног функционисања – јесте задатак геополитике. Њен ангажман се често на томе не зауставља: ако је утврдила да је граница неповољна, геополитика би требало да предложи корекције. Није редак случај да политичкогеографске анализе границе залазе у процене и вредносне судове, чиме она прелази у сферу примењене науке, тј. у геополитику.

Однос политичке географије и геополитике исцрпно је анализирао Радован Павић. У ранијим радовима обимног научног опуса он политичку географију веома уважава и не само да јој не оспорава научност, него и веома афирмативно пише о њеној улози и значају. Међутим, када разматра геополитику, ту контрадикторности и аутонегирања нису случајност и изузетак, већ правило. На једној страни је потпуно дискредитује као „наводну науку“ за коју сматра да се није одвојила од географског детерминизма, злоупотребе и псеудонаучног оправдавања разноликих циљева и интереса. На другој страни, уважава је као реалну, рационалну и незаобилазну за свеобухватно схватање

⁴⁷ Исто. (стр. 42-43)

односа у свету.⁴⁸ У Павићевом односу према геополитици дуго је преовладала оптерећеност предрасудама и стереотипима, поткрепљена већ познатим терминима из речника који је доминирао у време њеног проскрибовања и научног ниподаштавања.⁴⁹ Док политичку географију види као научну и непристрасну у анализи „природне основице и људског рода, са сврхом објашњавања фактора релевантних за политичке феномене или чак самих политичких појава, дотле у геополитици уместо реалне оцене већег или мањег утицаја који природни фактори могу вршити и врше у друштвеном животу, налазимо екстреме који су тешко прихватљиви“⁵⁰.

Павић је поједностављено објашњавао разлику између политичке географије и геополитике: прва се бави истраживањем политичких аспеката географских феномена, тј. политичком интерпретацијом географских појава и процеса, а друга истражује политичке феномене са географског аспекта. Политичку географију дефинисао је, дакле, као једну од географских дисциплина која проучава повезаност, интеракцију и зависност политичких чинилаца, на једној страни, и физичко-географских и економско-географских особина и фактора на земљиној површини, на другој страни. Геополитику, пак, свео је на „само субјективну интерпретацију политичко-географских и других релевантних садржаја ради промовисања националистичких, државних или блоковских интереса – у првом реду у остваривању директне или индиректне територијалне контроле или утицаја и афирмације политичке, економске и војне моћи“⁵¹. Из претходних констатација Р. Павић је извео закључак да својства субјективности и инструментализације у служби разних циљева и интереса одузимају геополитици кључну научну особину – објективност – а тиме и научност. Ово старомодно и превазиђено схватање има веома мали отклон од поимања геополитике у координатама физичко-географског детерминизма, тј. геополитике као политике диктиране физичком географијом. Помак у тадашњем Павићевом схватању је само утолико што је детерминизам у неким случајевима проширио на читаву географију. Разлику између поли-

⁴⁸ О Павићевим дијаметрално супротним схватањима геополитике видети у: Radovan Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, I dio, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1973. (str. 23-32; 367-391)

⁴⁹ Везујући назив *геополитика* за њену нацистичку фазу, Павић је чак предлагао да се њено име промени у *неогеополитика*. Видети у: Radovan Pavić, „Politička geografija – prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa“, *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 49, № 1, Geografsko društvo Hrvatske, Zagreb, 1987. (str. 46)

⁵⁰ R. Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, I dio. (str. 26)

⁵¹ Radovan Pavić, „Osnovni sadržaji političke geografije, geopolitike i geostrategije – mogućnost nove primjene geografskih disciplina u sferi političke teorije i prakse“, *Politička misao*, Vol.8, № 1, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1971. (str. 87)

тичке географије и геополитике поједностављено је свео на следеће: док политичка географија настоји да укаже на *везе* и *међусобне утицаје* политичких феномена и географских фактора, геополитика настоји да политичке појаве и процесе *објасни* искључиво географским датостима. Ако би се ово прихватило као тачно, онда се геополитика заиста не би могла сматрати науком.⁵²

Оваква (нео)детерминистичка тумачења поједностављују и тривијализују компликован однос геополитике и политичке географије, нарочито са становишта савременог схватања науке, њеног развоја, диверзитета и будућности. Слична разумевања међузависности *географског* и *политичког*, ако се искључе злонамерне и псеудонаучне опсервације, требало би да су окончане углавном са Хаусхоферовом геополитиком. Али, и данас се појављују искључивости, и то већином код не-географа, упркос махом већ превазиђених идеолошких и научно-догматских инхибиција. Тако, за разлику од политичке географије, која је „у својим истраживањима објективна“, за геополитику се тврди да је њена „друштвена суштина (...) идеолошка“, да је она „псеудонаучна теорија која тврди да социјал-економске односе и развој државе одређују искључиво географски, физички, расни и слични услови“ и да она „треба да дā одређену оцену и пружи основе за практичну политичку делатност“⁵³. Истом начину мишљења припада и покушај да се геополитика дефинише као *субјективна интерпретација*. Сāми географи који се баве политичком географијом и геополитиком углавном су превазишли синдром физичкогеографског детерминизма, мада не одбацују одређене условљености природним факторима јер *физичкогеографско*, у извесној мери, ипак (пред)одређује *антропогеографско*, па и *политичко*. Стога би се важном и комплексном питању односа геополитике и политичке географије требало посветити без предубеђења и страха од хипотека из прошлости. То се најпре односи на геополитику која, посматрана без догматизма и изван идеолошко-политичке матрице, неспорно има научни капацитет. Она је свакако сродна политичкој географији и, за разлику од ње, чија је „мисија“ да *проучи*, *анализира* и *успостави међузависности* између географских чинилаца и политичких феномена, има задатак да *вреднује* одређене чиниоце за конкретне потребе, појаве и процесе. Према Л. Кристофу (Ladis K. D. Kristof) политичка географија и геополитика су блиске науке, али „реална разлика“ међу њима требало би да се тражи у различитом „фокусу пажње“. Политичка географија се фокусира на географске

⁵² Павић је касније одступио од својих критизерских ставова о геополитици и учинио много на њеној научно-наставној афирмацији и медијској промоцији.

⁵³ Мићо Стојановић, *Политичка географија, геополитика и геостратегија – увод у геополитичко мишљење*, Матица српска, Бања Лука, 2001. (стр. 59)

појаве и процесе, „бави се политичком интерпретацијом и проучавањем политичког аспекта географских феномена“, док геополитика „узима у фокус политичке феномене, покушава да дâ географску интерпретацију и бави се проучавањем географских аспеката ових феномена“⁵⁴.

Закључак који се из ових ставова намеће јесте да научност геополитике (наравно, и политичке географије) није спорна, те да се политичка географија сврстава у (суб)систем (друштвено)географских дисциплина, а геополитика, као њен пандан, позиционира се у групацију политичких наука. Заступници таквих њихових релација често су и сами географи. Мирко Грчић, на пример, сматра да савремена геополитика има сопствени предмет проучавања. Он се разликује од предмета проучавања политичке географије по томе што политичка географија проучава државе, остале политичко-територијалне јединице и политичке процесе са становишта утицаја географских фактора, а геополитика проучава значај географских услова (физичкогеографских, политичкогеографских, економскогеографских...) за политику држава. Следствено, М. Грчић тврди да геополитика „иде корак даље, ка политичко-правним наукама“ и да она „није ‚дублер‘ политичке географије и њена ‚сиромашна рођака‘ или ‚субјективна интерпретација‘ већ мостовска дисциплина између географије и политичких наука“. Свој став да се геополитика „пре може сматрати политичком науком него географском“ поткрепљује аргументом да она „представља велики интерес за политичаре, правнике, генерале и др. који се њоме често баве“, да би, потом, своје мишљење лишио дилема и као једну од политичких наука означио геополитику „која изучава географски простор за потребе политике“.⁵⁵

Стереотипна, поједностављена, шематизована и прилично уска схватања статуса, позиције и међусобних односа политичке географије и геополитике већином су превазиђена. Углавном не доводећи у питање научни идентитет и интегритет ни једне ни друге, савремени аутори и истраживачи критички се одређују према деформацијама у некадашњим теоријским приступима у проучавању односа простора и политике који су базирани на физичкогеографском детерминизму, мада ни у тој фази развоја не виде све негативно. М. Грчић констатује да су из тога ипак створене „неке географске идеје и знања која су представљала основу за издвајање научних дисциплина – политичке

⁵⁴ Опширније у: Ladis K. D. Kristof, "The Origins and Evolution of Geopolitics", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 4 (1), (<http://jcr.sagepub.com/content/by/year/1960>), march 1960. (pp. 15-51)

⁵⁵ Мирко Грчић, „Геополитика – развој, значај и место у систему наука“, *Глобус*, бр. 14, Српско географско друштво, Београд, 1982. (стр. 45-46)

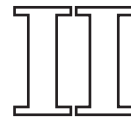
географије и геополитике“. Разграничавајући једну од друге, он тврди да се политичка географија „бави научним објашњењем светског поретка“, а геополитика „како да се он промени“. Политичку географију сажето дефинише као науку која „се бави истраживањима географских појава, процеса и односа политичког карактера“, те да се од ње геополитика разликује по томе што „има у фокусу географску условљеност политичких процеса“.

Супротности, али и међусобна допуњавања и прожимања, у целомитом научном поимању комплексног односа географије и политике М. Грчић запажа, на једној страни, у специфичностима политичке географије, која „се бави анализама узрочно-последичних веза, стављајући нагласак на питања *где?, зашто?*“, док, на другој страни, геополитика се „у својим анализама бави питањима *шта да се ради?* и *како да се ради?* у практично-политичком аспекту“⁵⁶. Основну сличност геополитике и политичке географије овај аутор види у аналогном предмету проучавања, а разлику у методу и функцијама. Предмет проучавања геополитике идентификује у следећем тројству: 1) држави, са свим њеним структурним елементима; 2) становништву, укључујући сва његова својства – од броја, размештаја, природног и механичког кретања, до структура и популационе политике; 3) територији, простору кога интегралном целином чине физичкогеографски и друштвеногеографски елементи. И његово становиште јесте да географи углавном геополитику сматрају „оним делом политичке географије који изучава географске факторе у процесу настајања, функционисања и еволуције државе“⁵⁷.

Геополитика, дакле, проучава повезаност географије и државе, тј. она указује на најефикаснију употребу географских чинилаца ради формирања, опстанка, трајања и развоја државе. Међутим, она све више прераста у науку о националној и државној (па и наднационалној и наддржавној, као и не-националној и не-државној) просторној стратегији. Њоме се дефинишу и образлажу неопходни интереси и циљеви који би требало да омогуће националну безбедност у најширем смислу, и то вреднујући комплекс релевантних географских фактора. Сходно томе, а супротно политичкој географији која је на први поглед пасивнија и „бенигнија“, научно конзервативнија и оријентисанија на проучавање прошлости и садашњости, геополитика је окренута будућности, њеном прогнозирању и пројектовању, па чак, под условом да је подржана и неким чиниоцима моћи (политичка, економска, војна, пропагандна...) – и њеном креирању.

⁵⁶ Мирко Грчић, *Политичка географија*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2000. (стр. 9)

⁵⁷ *Исто.* (стр.86)

Од геополитике ка геостратегији

- ⇒ Шта је геостратегија?
- ⇒ Геополитика и копнена геостратегија
- ⇒ Геополитика и поморска геостратегија
- ⇒ Геополитика и ваздушна геостратегија

1. Шта је геостратегија?

Војним потребама и потребама ратовања нужна су свеобухватна и систематизована географска знања. Она се користе у свим фазама: од идеолошко-политичке и пропагандне припреме рата, до конкретне употребе током рата. Али, ту се њихова „ратна улога“ не завршава. Познавање и примена географије долазе до изражаја и после рата, када следи просторно уобличавање ратних резултата – било да се ради о редизајнирању политичке карте света, континета и појединих региона, нестајању ранијих, а стварању нових држава и осмишљавању националних одбрамбених доктрина или, пак, када је потребно формирати глобалне стратегијске концепције које ће функционисати у мирнодопским временима и бити основа за успостављање војно-политичких савеза и интересних сфера. Добро познавање и коришћење географије предуслов је за ефикасну контролу простора и управљање простором. То се постиже запоседањем, владањем и мењањем релевантних својстава простора насилним путем, а средство којим се то остварује јесте – рат. Рат, како се често кратко и ефектно дефинише, представља продужетак политике другим средствима. Аналогно, наставак геополитике била би геостратегија, коју Бжежински луцидно и сажето поима као „стратегијски менаџмент геополитичких интереса“⁵⁸.

Термин *геостратегија* је кованица чији смисао јасно дефинишу грчке речи: *геа* (земља), *стратос* (војска, армија) и *агеин* (водити)⁵⁹. Појам је први пут употребио италијански генерал и државник Ђакомо Дурандо (Giacomo Durando) 1840. године у свом спису *О италијанској националности – политичко-војни есеј*.⁶⁰ Савременим родоначелником геостратегије сматра се Фредерик Шуман (Frederick L. Schuman), који је у свом чланку *Научимо геополитику (Let Us Learn Our Geopolitics)* из 1942. године дао најприкладније тумачење немачке (Хаусхоферове)

⁵⁸ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 7)

⁵⁹ Yves Lacoste /sous la direction de/, *Dictionnaire de geopolitique*, Flammarion, Paris, 1993. (p. 691)

⁶⁰ Philippe Moreau Defarges, *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006. (str. 68)

кованице *Wahrgeopolitik*. Наиме, до тада је коришћен буквалан, неодређен и у дефанзивном смислу схватан Штраус-Ипеов (Robert Straus-Huré) превод на енглески језик – *War Geopolitics* (ратна геополитика, одбрамбена геополитика). Ова категоријална одређења геостратегије упућују на њене многобројне дефиниције, које могу да се сажму у језгровит исказ Александра Дугина да геостратегија представља „војне аспекте геополитичке анализе“.⁶¹

Географски комплекс обухваћен фрагментом *gea* из састава појма геостратегија најчешће се погрешно своди само на архаично физичко-географско-детерминистичко схватање простора као „арене“ унутар које се врши војно сучељавање, при чему се антропогеографски чиниоци (просторна дистрибуција и својства становништва, насеља, економије, комуникација...) маргинализују или вреднују кроз друге показатеље. Међутим, управо су геополитичке и политичкогеографске детерминате практично неодвојиве од геостратегијских, јер положај, облик, величина, компактност, природни ресурси и остале одлике територије, заједно са њеним антропогеним структурама и укупним утицајима ближег и даљег окружења, чине њихове најважније заједничке садржаје.⁶² Карактер међусобних односа геополитике и геостратегије није лако недвосмислено установити и поједностављено свести само на различитост средстава за постизање циља. Штавише, како су ове дисциплине еволуирале, тако су се и мењала схватања о суштини и значају једне и друге. И геополитика и геостратегија у фокусу имају простор, са свим његовим елементима и у свим габаритима – од глобалног, до регионалног. Управо геостратегија се посебно исказивала у форми глобалне стратегије (тзв. *гранд-стратегија*).

„Право на простор“, те примат, преузимање, контрола и управљање простором, јесу предмет интересовања обе дисциплине. Сходно томе, домен њиховог проучавања јесу нерешена територијална и погранична питања, етно-просторни спорови, међудржавни конфликти и експанзионистичке претензије, посебно ако оне имају шире макрорегионалне и глобалне пројекције. И док „геополитика покушава да одговори на питање: Ко има право на неку територију?“ и „...покушава да оствари један политички програм“, „геостратегија се бави питањем: Како овладати неком територијом?“ и како „олакшати остварење ратног циља, тј. победу“⁶³. Географски посматрано, остварење

⁶¹ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига I, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 431)

⁶² Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001. (стр. 141-142)

⁶³ Мирко Грчић, *Политичка географија*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2000. (стр. 91-93)

геостратегијских циљева условило је конституисање тзв. геостратегијских константи – реперних (упоришних) тачака или зона које су, због свог положаја и значаја, предмет сталних (вишедеценијских, вишевековних, чак и вишемиленијумских) сучељавања великих сила. Те „главне нумере“ на скали светске моћи могу да имају успоне и падове, у једној епохи да доминирају, а у другој да буду поражене и немоћне, али неке велике области, државе и региони, мореузи и земљоузи, острва и полуострва, заливи и ртови, долињски коридори, канали, градови, луке, мостови, аеродроми... задржавају пресудну улогу у настојањима да се оствари контрола простора – копненог, морског и ваздушног (сада и космичког, медијског, културног...).

Својства природне средине одредила су постојање три „гране“ геостратегије које могу да се сматрају „класичним“. То су копнена, поморска и ваздушна геостратегија.

2. Геополитика и копнена геостратегија

Претече копнене геостратегије (и геостратегије уопште) требало би, без сумње, тражити у философској и војној мисли старих цивилизација. Да ли је то Ксенофон (Ξενοφών, 5-4. век п.н.е.), који се сматра првим војним писцем европоцентрично схваћеног „Запада“? Или би као истински „праотац“ (копнене) геостратегије требало да се поштује Фабије Кунктатор (Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator, 3. век п.н.е.) који је оклевањем и избегавањем уређене битке одлучујуће допринео победи Римљана над Ханибалом и Картагињанима? Можда би то у правом смислу најпре могао да буде Флавије Вегеције (Publius Flavius Vegetius Renatus, 4-5. век н.е.) чије дело *Сажет приказ војне вештине (Epitoma rei militaris)* представља, у ствари, сабрана и уобличена дотадашња војна искуства? А можда је најближе истини да би у трагању за утемељивачем (копнене) геостратегије требало погледати дубље у прошлост и далеко изван Европе? Тамо се указује великан кинеске цивилизације и војне мисли Сун Цу (孙武, 6-5. век п.н.е.)? Његова *Вештина ратовања (孙子兵法)* оправдано се уважава као најстарији познати спис из области војне науке. Упоредо са темама из области ратоводства (о стратегији, тактици, снази војске и руковођењу, предностима и недостацима ратних супарника, маневру, маршовању и логоровању, шпијунажи...), ово дело садржи још и веома важна запажања о земљишту, тј. о географским карактеристикама области у којој се рат води.⁶⁴

⁶⁴ Сун Цу Ву, *Вештина ратовања*, Мала војна библиотека, Војно дело, Београд, 1952.

Истински родоначелиник модерне копнене геостратегије јесте Карл фон Клаузевиц (Karl /Philipp Gottlieb/ von Clausewitz, 1780-1831), пруски генерал, војни теоретичар и писац. (слика 1) Читав живот посветио је војсци, у коју је ступио као дечак 1792. године, да би већ следеће године добио први официрски чин. Био је веома образован војник, управљао војним школама, проучавао историју ратова и писао о ратовању. Готово читаву војничку каријеру провео је ратујући углавном као пруски официр, али и у саставу руске армије против Наполеона I. Доживљавао је ратне победе и поразе, па чак био и у француском заробљеништву. Јавном речју и писаним делом критиковао је целокупно пруско војно и државно уређење, а нарочиту оштрину испољавао је у анализама пруских пораза. Изучавао је Макијавелија, својим духовним оцем сматрао је пруског генија Имануела Канта, а узора у практичној војној вештини видео је у Наполеону I, чијим се успесима на бојишту и дотада невиђеним ратоводственим иновацијама истински надахњавао. Изучавајући и пишући о војној историји, Клаузевиц је постепено улазио у теорију, успевајући да практичну војну вештину и дотадашњу емпиријску геостратегију преточи у својеврсну „науку о рату“ и теоријски утемељену копнену геостратегију. Своје дело започео је 1814. године, створио је низ по концепцији и резултатима веома успешних радова, али свој опус није успео да у потпуности заокружи и од њега створи једну складну целину. Умро је од колере 1831. године, пре него што је успео да своје проучавање рата коригује, допуни и оконча.

Слика 1: Карл фон Клаузевиц (1780-1831)

Клаузевицево дело објављено је у десет томова убрзо после његове смрти (1832-1837. године) под заједничким називом *Hinterlassene Werke über Krieg und Kriegführung*. Прва три тома објављена су као јед-

но, животно дело, под називом *O ratu (Vom Kriege)*, иако га је и сам аутор сматрао само делимично завршеним. Теоријски радови налазе се на почетку едиције, а хронолошки су настајали касније. Већ у првим редовима налази се његова најпознатија мисао: „Рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима“. Под политиком није подразумевао само спољну политику, већ је истицао значај карактера народа и владе. Својим ставовима да рат није окончан све док се народ не покори освајачу и да влада и не заслужује да се овенча победом ако после пораза у главној бици мисли само на мир, немајући храбрости ни воље да ангажује све народне потенцијале, Клаузевиц је нагласио суштинску важност демографских (етно-националних) ресурса и унутрашњих политичких чинилаца државе.⁶⁵

Упоредо са значајним доприносом чисто војној тактици и стратегији (јер „сва стратегија није геостратегија“⁶⁶), Клаузевицева улога у теријском конципирању копнене (сувоземне) геостратегије била је пресудна за њено утемељење. Пре свега, његова основна поставка јесте да се рат, на један или други начин, решава и разрешава *на сувом*, у непосредном сукобу сувоземних оружаних снага. Дакле, са становишта природне средине у којој се рат води, копно има пресудну улогу. И потоњи теоретичари војне вештине сматраће да ратна морнарица и ратно ваздухопловство имају функцију само да потпомогну запоседање „војничком чизмом“, тј. да „рат на копну се не прилагођава рату на мору или у ваздуху већ обрнуто“⁶⁷. Полазећи од целокупних искустава ратова Наполеона I, Клаузевиц је поставио своју „теорију рата“ на принципима да је он „голи чин насиља“ за који „начело умерености не важи“, да је „ствар целог народа“, да је права природа рата стална и увек иста (апсолутна), да су средства и циљ рата изједначени, да апсолутни рат чини сила која је сама себи и средство и циљ, те да смисао силе није само да супарника порази, већ да га потпуно уништи. Надахнут нападачким духом Наполеонове војске која није освајала и штитила територију као такву и чији циљеви у суштини нису били „географски објекти“ (географске тачке, линије, војна складишта, утврђења, градови, мостови, раскрснице...) већ противничка жива сила коју је, напредујући, тражио са циљем да је у потпуности порази и уништи, Клаузевиц је акценат стављао на тзв. одсудну битку којом се одлучује о крајњем исходу рата и која има значај једине праве (не и једине) сврхе рата.

⁶⁵ Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, knjiga 4, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1972. (str. 363)

⁶⁶ Yves Lacoste (sous la direction de), *Dictionnaire de geopolitique*, Flammarion, Paris, 1993. (p. 692)

⁶⁷ Nemanja Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1974. (str. 61)

Клаузевиц је разликовао две врсте рата. *Прави рат* је онај чија је сврха да се супарник и његова воља помоћу физичке силе физички уништи. Његов крајњи резултат је и коначан исход рата (победа једне и пораз друге стране), те се он сматра блиским апсолутном рату. *Ограничени рат*, како је сматрао Клаузевиц, представља „чин силе са циљем да се противник принуди да се повинује нашој вољи“, тј. да се применом силе исцрпи у психолошком смислу. У оба случаја, дакле, циљ су људски ресурси, али у ограниченом рату крајњи исход се не манифестује класичном победном једне, а поразом и физичким уништење друге стране у бици. У погледу простора и времена ограничени рат није ограничен. Фактор време је један од најважнијих чинилаца у настојању да се противник психички сломије и принуди на пораз. Појмови „победа“ и „пораз“ у ограниченом рату имају другачији смисао у односу на прави рат, али се суштински не доводе у питање. Сходно томе, нема оштре границе у одређењу правог и ограниченог рата, те они обично прелазе један у други⁶⁸. Ограничени рат Клаузевиц је схватао као једну од опција ратног плана, посебно погодну када су политичке тензије релативно слабе, политички циљеви рата ограничени и средства рата нису сразмерна његовим циљевима. Стога је сматрао да је ограничени рат усмерен, пре свега, на територијално мање целине – на запоседање релативно уског појаса или мањих области суседа уз саму границу ради трајног овладавања њима или, пак, ради размене у каснијим мировним преговорима.

Као Кантов поклоник, Клаузевиц је рат сматрао друштвеном појавом која је историјски зависна од политичких реалности. Уз простор у коме се рат одвија, он је потенцирао популациони фактор, нарочито вољне и моралне квалитете људи, те људски дух и свест. Они су у непосредној вези са мотивисаношћу и побудама за рат које су у распону од ирационалних (на пример: мржња) до рационалних (на пример: конкретан интерес). Клаузевиц ратове не сматра само испитима снаге народа, него, пре свега, искушењима и проверама њихове воље. Из тога закључује да су поражени само они народи који се тако осећају или то признају.

Клаузевицеве теоријске поставке о рату и копненој геостратегији произашле су из тадашњег духовног наслеђа и емпирије Наполеонове експанзије, али и из традиција Пруске као копнене силе. У сувоземном сучељавању војски он је несумњиву предност давао одбрани тј. дефанзиви као јачем и повољнијем виду борбе од напада. Слабији супарник у рату требало би да се брани упорно и успешно, све док се однос снага постепено не промени у његову корист, када би из одбране могао да пређе у напад. Супротно овоме, јача зарађена страна у почетној фази

⁶⁸ Исто. (стр. 50-51)

рата напада, настојећи да скрши отпор онога који се брани. Ако у томе не успе, нападач губи иницијативу, слаби и прелази у одбрану. Клаузевиц природним током рата сматра: одбрану у почетку, а потом напад са одлучујућом битком на крају. Такође, за њега је одбрана током целог трајања рата (апсолутна одбрана) у противречности са самим појмом рата⁶⁹. Упркос томе што су рат на копну и у њему одсудна битка (или битке) за Клаузевица били готово савршена појава рата, он је предвиђао и друге његове видове или облике. Ипак, постулати Клаузевицове копнене геостратегије нису одговарали поморским земљама и традиционалним таласократским силама које су не само имале мање искуства у сувоземним ратовима и освајањима, него је такав приступ био у суштинском несагласју како са њиховим геополитичким идентитетом, тако и са поимањем моћи и интереса.

3. Геополитика и поморска геостратегија

Историја и теоријска полазишта поморског ратовања почињу да се систематски пручавају у другој половини 19. века. Стога су утицаји копнене геостратегије, па и свеобухватне Клаузевицове теорије о рату уопште, били неминовни и очигледни. Огледали су се најчешће у покушајима примене неких принципа сувоземне геостратегије на поморску. Прва целовитија концепција поморске геостратегије, произишла из научне анализе историје поморских ратова, појављује се тек крајем 19. века у САД – управо у делу света који је захваљујући глобалном положају и физичкогеографским својствима интегралне америчке континенталне масе оријентисан на океане. У постизању превласти у морском делу географске средине пронађена је „формула“ за успостављање глобалне доминације која ће да уследи.

Историјско-геополитички посматрано, то се десило као логичан прелазак у нову фазу развоја државе и њених интереса. У другој половини 19. века окончава се претходна, телурократска епоха успостављања доминације САД на америчком континенту, коју је 2. децембра 1823. године у Конгресу јавно промовисао амерички председник Џејмс Монро (James Monroe, 1758-1831). Суштина тзв. Монроове доктрине била је да се оконча европски империјализам и колонијализам на читавој западној хемисфери и да се америчко копно меридијанског правца пружања (од Аљаске до Огњене земље) значи као зона неприкосновених интереса САД. Визионарска крилатица „Америка Американцима“ у наредним деценијама геополитички је конкретизована непосред-

⁶⁹ Исто. (стр. 56)

ном копненом експанзијом према западу, северозападу и југозападу Северне Америке, а de facto, окончана куповином Аљаске од Русије 1867. године⁷⁰. (карта 1) Изласком на обалу Тихог океана, употпуњавањем својих територијалних контура, унутрашњим консолидовањем, стабилизовањем и економским ојачавањем државе, те артикулсањем хегемонистичке оријентације према Карибима, Централној и Јужној Америци, створени су предуслови за дефинисање суштински нове геополитичке концепције. Она је била потребна за транслирање експанзионистичких амбиција САД у ванамерички простор и пронађена је у таласократском принципу, тј. у поморској моћи (sea power).

Карта 1: Телурократска фаза експанзије САД из „заметка“ на источној обали

Извор: www.choices.edu/resources/activities/we/images/westward-expansion.jpg

Родоначелник поморске геостратегије био је амерички адмирал Алфред Мехен⁷¹ (Alfred Thayer Mahan, 1840-1914), личност чије су идеје имале пресудан утицај на промене у хијерархији глобалне моћи, уставовљавање „полуга“ те моћи, њену практичну примену и трајање то-

⁷⁰ Milomir Stepić, *Geopolitička orijentacija Srbije: evroatlantizam i/ili evroazijstvo*, Megatrend revija, Vol. 2 (2) 2005, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005. (str.7-8)

⁷¹ Презиме Мехен у геополитичкој и геостратегијској литератури појављује се преведено на српски језик још као *Мејн* или *Махан*.

ком 20. века, са тријумфалном завршницом на размеђу 20. и 21. века и перспективом да, у прилагођеној форми, опстане и у блиској будућности. (слика 2) Слично Клаузевицевој копненој геостратегији, Мехенова поморска геостратегија произашла је превасходно из његових проучавања и стручних радова о историји поморских ратова у раздобљу када су у њима учествовали Италија, Холандија, Француска и Енглеска. Основне принципе стратегије поморског ратовања и њене разлике у односу на поморску тактику, Мехен је формулисао инсистирајући да постоје непроменљива начела вештине ратовања на мору. Истицао је значај капиталних линијских (бојних) бродова, а одлучно одбацивао крстарички рат и британску дефанзивну стратегијску концепцију *флоте у приправности (fleet in being)*⁷². Иако је предмет његовог интересовања била најпре стратегија у ужем смислу, а не прожимање географије и политике, он је, ипак, „стекао светску славу као први геополитичар међу војним писцима и први војни писац међу геополитичарима“⁷³.

Слика 2: Алфред Т. Мехен (1840-1914)

Адмирал Мехен је био веома запажен интелектуалац свога доба. Његова улога није се завршавала само на позицијама „тумача“ прошлости, већ се продужавала у „креатора“ тадашње америчке стварности, па и глобалне будућности. Од 1884. до 1893. године предавао је историју и тактику у Вишој поморској академији (Naval War College), а у шпанско-америчком рату 1894. године био је члан Стратегијског већа Министарства рата. Захваљујући научним заслугама председавао

⁷² Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, knjiga 5, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1973. (str. 389)

⁷³ N. Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*. (str. 63)

је Америчким удружењем историчара и биран у почасна звања неколико престижних универзитета у Великој Британији и САД – Оксфорда, Кембриџа, Харварда, Јејла. Написао је уџбеник *Поморска стратегија*⁷⁴ који представља његова предавања одржавана у Поморском ратном колеџу САД у Њупорту између 1887. и 1911. године. Аутор је и великог броја текстова из области историје и стратегије поморског ратовања, те међународних геополитичких проблема: „The Interest of America in Sea Power – Present and Future“ (1897.), „Lessons of the War with Spain“ (1899.), „The Problem of Asia – and Its Effect upon International Politics“ (1900.), „Armament and Arbitration“ (1912.), „The Major Operations of the Naves in the War of American Independence“ (1913.)...

У својим делима адмирал Мехен је истицао значај борбе за превласт на мору. Континенталној (копненој) суштини америчког изолационизма, доминантној у 19. веку, опонирао је ставом о *поморској моћи* и њеном утицају на историјске процесе. Теоријске поставке своје концепције која има изражене геополитичке и геостратегијске црте изложио је у својеврсној трилогији, у којој је свакако најзначајнија књига *Утицај поморске моћи на историју 1660-1783 (The Influence of Sea Power upon History 1660-1783)* објављена 1890. године, а потом и у књигама *Утицај поморске моћи на Француску револуцију и царство (The Influence of Sea Power upon French Revolution and Empire)* и *Поморска моћ и њене везе са ратом 1812. (Sea Power and its Relations to the War 1812.)*. У њима је антиципирао смену на челној позицији светских сила и појаву новог вође „светског поретка“, при чему ће одлазећи Рах *Britanica* заменити нови, виталнији и експанзивнији – Рах *Americana*. Запазио је да у циљу остваривања претензија на глобалну доминацију поморска моћ има стратешка преимућства у односу на копнену. Да океани, мора и заливи који дубоко задиру у копно омогућују доступност и великих делова унутрашњости континента (*hinterland-a*) уверила га је дотадашња британска премоћ остварена захваљујући морнарици и контроли већине кључних тачака на поморским путевима (мореузи, земљоузи, ртови, острва, луке на ушћима великих река у мора и океане...).

Мехен се залагао се за потпуну преоријентацију САД ка таласократском идентитету и империјализму заснованом на поморској моћи, који су предиспонирани глобалним положајем америчког континента, односом копна и мора, дужином обалских линија и територијалном контуром, лукама са пространим залеђима и гравитационим зонама. Сматрао је да би требало остварити апсолутну британско-америчку

⁷⁴ Целокупан наслов Мехеновог уџбеника је *Поморска стратегија – упоређена и супротстављена принципима и пракси војних операција на земљи (Naval Strategy – Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land, Little, Brown and Company, Boston, 1919.)*.

доминацију на Светском океану преко стратешких база које би окруживале евроазијско копно, на коме је, пак, по његовом мишљењу, тада доминирала Русија. У том партнерству америчка „зона одговорности“ био би Тихи океан⁷⁵, где би сучељавање са Јапаном било неминовно. Сагласно том циљу, било би неопходно формирати читав систем поморских база (од Кубе и Хаитија⁷⁶ у Атлантику, преко Панамске превлаке, до Хаваја и Филипина у Пацифику)⁷⁷. Касније је Мехен сферу непосредне доминације САД проширио и на северни део Атлантског океана где је америчка поморска моћ постепено заменила опадајућу моћ Велике Британије.

Теоријски приступ, геополитички начин размишљања и геостратегијски концепт адмирала Мехена, изложени углавном у делу *Утицај поморске моћи на историју 1660-1783*, само у поједностављеном тумачењу могу да се повежу са ригидним физичкогеографским детерминизмом, како су, иначе, често чинили потоњи и углавном идеолошки заслепљени аналитичари његовог дела. Физичкогеографским чиниоцима давао је значајну, најчешће пресудну, па и предодређујућу улогу, али његовој искључивости нема места ни када тврди да моћ држава на морима предодређује историју, па чак и благостање народа. Сматрао је да је поморска моћ једне земље условљена, на једној страни, њеним природним својствима, првенствено географским положајем (приморски или острвски карактер земље, мања или већа разуђеност обалске линије, сувоземне границе мање или веће дужине, кратка или дугачка обала и граница на мору...), те, на другој страни, њеном политиком у ширем смислу (дух народа и владе). Сходно томе, довео је у везу геостратегију и политику, тврдећи да је циљ и стратегије и политике, како у рату, тако и у миру – исти: да утемеље, очувају и увећају поморску

⁷⁵ Мехен је напомињао да се значај Тихог океана тек наговештавао у време реализовања Монроове доктрине, али да је у новим околностима (на размеђу 19. и 20. века) неопходна преоријентација америчких интереса од Карипског ка Пацифичком басену, што не значи да Карипско море губи своју стратегијску улогу (као што ни Средоземно море није изгубило значај за Велику Британију када је за њу западни Атлантик /од Канаде до Венецуеле/ постао важнији). Видети: Алфред Т. Махан, *Поморска стратегија*, Војно дело, Београд, 1960. (стр. 137-138)

⁷⁶ Кубу и Хаити, заједно са околним морем и пролазима, Мехен идентификује као сталну препреку за пролаз бродова (А. Т. Махан, *Поморска стратегија*, стр. 217). То појашњава континуитет америчке војно-политичке заинтересованости и бројне касније оружане интервенције на та два острва.

⁷⁷ Сигурну контролу ушћа Мисисипија и Панамске превлаке („две тачке од кључног интереса за човечанство“), те Карипског басена у целини (Карипско море, приобаље и архипелаг), Мехен сматра кључном за остваривање доминације САД на Атлантику и Пацифику. У односу на већи део 19. века, када је постао полука (пан) континенталне превласти САД и био „у средишту пажње Монроове доктрине“, тај простор добио је још израженији значај као кључ њене поморске моћи. Видети: А. Т. Махан, *Поморска стратегија*. (стр. 137, 205, 255)

моћ земље. Једино поморска моћ, коју обезбеђује снажна ратна (и трговачка) морнарица, омогућује некој држави услове за владање светом. Иако нека копнена сила може у рату да победи државу која је јача на мору, ипак она неће моћи да освоји свет или његов већи део. Победа у таквом рату недовољна је за постизање превласти у свету после рата. Становиште адмирала Мехена је да морнарица, тј. поморска моћ, представља најпогодније средство за очување тековина геостратегије у рату и политике у миру. Ако не поседује поморску силу, ни једна земља не може да претендује на владање светом.

Мехенова поморска геостратегија може да се сажме у став да се тежиште рата налази на мору и да једна од зарађених страна која победом оствари превласт на мору/морима, релативно лако ће је проширити на обале и унутрашњост. Дакле, циљ поморске геостратегије је постизање надзора над морима, чиме сила која то оствари стиче недостижну предност у односу на супарнике и може да диктира остале услове рата, да исцрпљује противника, развлачи и слаби његове трупе. Како је, тврди Мехен, један једини циљ сваке земље да освоји свет, следи да је за то неопходан услов постизање превласти и надзора на мору. Али, немају све земље могућност да то остваре јер не поседују излаз на море. Приморске, а нарочито острвске државе имају за такве циљеве најповољнији положај. Адмирал Мехен сматра да је њих природа судбински предодредила да буду господари света, омогућивши им лак и брз приступ морским просторствима, а тиме богатству и моћи⁷⁸.

Да би остварила поморску моћ којом ће постићи надзор на морима, држава, према Мехену, мора да испуни шест предуслова:

– *Географски положај* – Географски положај острвских земаља је повољан јер имају прикупљену своју целокупну поморску моћ и не деле је на више сегмената. Стога су њихови трошкови одбране и напада мањи. Оне су у прилици да равномерно развијају оба облика поморске моћи – и ратну и трговачку морнарицу. Иако је најчешће случај да превагу има ратна морнарица, то некада може да буде и трговачка. Ако је географски удаљена од свог противника, острвска земља би требало да близу њега има своја упоришта одакле ће га надзирати.

– *Физичко-географска складност*⁷⁹ – Држава би требало да има остварен склад својих природних својстава. То подразумева не само сразмеру у односу копно-море, тј. земља-вода (дужина обале, разуђеност, постојање дубоких залива и природно заштићених лука из којих је лако остварити приступ и отвореном мору и континенталној уну-

⁷⁸ N. Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*. (str. 65)

⁷⁹ Адмирал Мехен је овај предуслов одредио појмом *physical conformation*.

трашњости), већ и уравнотежен однос климатских карактеристика, робне производње итд.

– *Величина (пространост) територије* – Значај величине земље са становишта поморске стратегије адмирал Мехен је вредновао кроз дужину њеног приморја, број одговарајућих лука и број становника настањених у приморској области. Дугачак приморски појас са малом густином насељености оценио је као слабу тачку приморске државе у њеној одбрани од нападача.

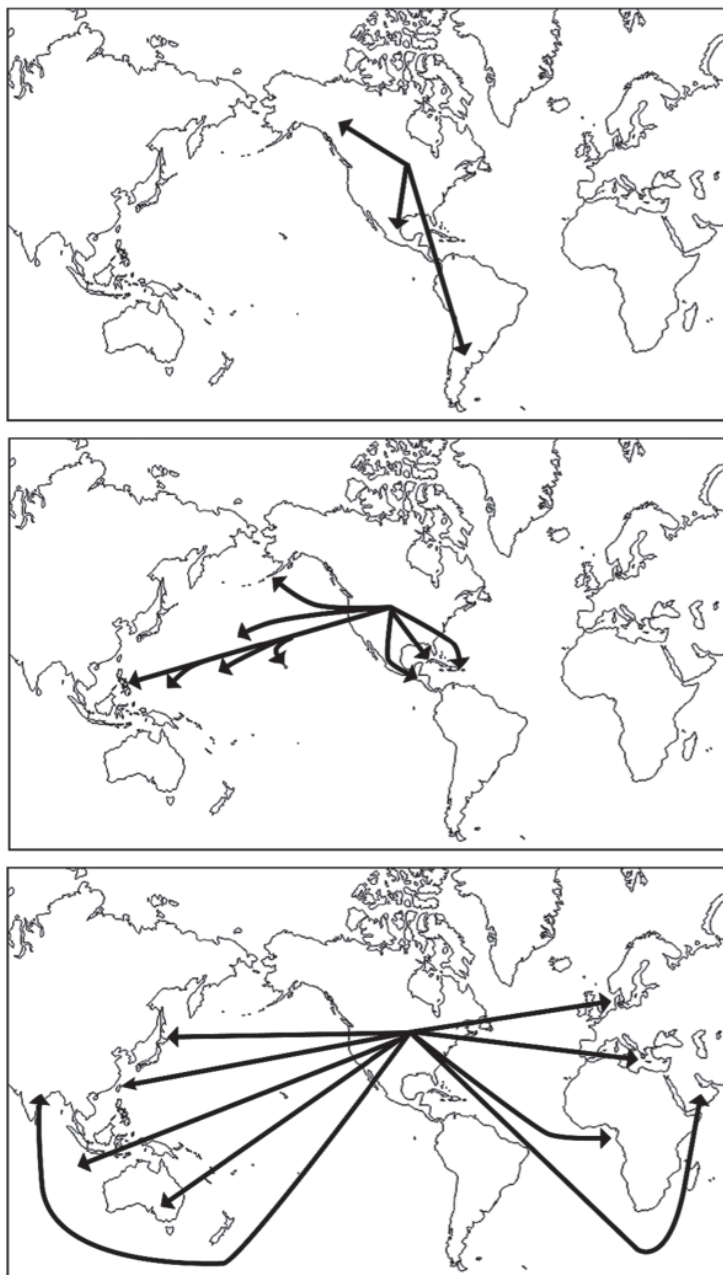
– *Број становника* – Поморска држава требало би да је сразмерно многољудна и да њено становништво буде усмерено ка приморју, да живи уз море и од мора. Залагање адмирала Мехена и његови савети властима САД били су усмерени на јачање трговачке морнарице, рибарства и других видова мирнодопског поморства, чиме би се обучило људство које ће у случају рата да служи у ратној морнарици и чиме ће, *de facto*, бити постављени темељи америчке поморске, а тиме и глобалне моћи.

– *Особине и карактер народа* – Поморска држава која има амбиције да постане поморска сила морала би да има народ трговачког духа, који се за доминацију на морима бори ради проширења својих утицаја и дугорочних привредних веза, а не само ради краткорочне користи која се добија освајањем и пљачком. Народи и државе који не поседују такве особине владају морским пространствима само привремено или случајно, и не показују способност да, овладавајући морима, остваре владање светом. Мехен је само делимично у праву када као пример наводи Шпанце и Португалце, који су, пловећи морима, тражили просторе богате сребром и златом, а не тржишта за своју робу.

– *Својства владе* – Дугорочна политика владе и владиних уставна поморске државе требало би да буде поморски оријентисана, тј. маритимна. Само у том случају држава ће постати поморска сила. У супротном, ако се определи или буде принуђена да се бори за копнено проширење своје сувоземне границе и континенталне сфере утицаја, изгубиће све предности које се постижу овладавањем морима и приступом у најудаљеније делове света. Мехен уочава да су се велике копнене силе Европе, борећи се током 19. века за територијални примат, експанзију и разграничење, толико исцрпеле да су запоставиле своје дотадашње поседе и њихова природна богатства, те да су, стога, допустиле Енглеској и њеној поморској моћи да запоседне све кључне тачке, пресече им поморске путеве, овлада великим делом Планете и постане империја „у којој Сунце никада не залази“.⁸⁰

⁸⁰ Наведених *шест предуслова* адмирал Мехен апострофира на самом почетку своје књиге, већ у првом поглављу под насловом „Расправа о елементима поморске моћи“ („Discussion of the Elements of Sea Power“). Видети: Alfred T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*, The Project Gutenberg Ebook, 2004.

Карта 2: Три геополитичке фазе успостављања глобалне супремације САД

Адмирал Мехен је поставио основна начела поморске моћи, тј. поморске геостратегије. Уочио је да је она, *de facto*, ипак везана за морске обале и упоришта на обали која обезбеђују логистику (снабдевање

водом, храном, наоружањем, људством, погонским горивом, тј. угљем за тадашње пароброде...) и офанзивно профилишу саму суштину морнарице. Без тих географски добро позиционираних упоришта/база, ратни бродови и морнарица уопште имали би само функцију заштите сопствене обале, тј. дефанзивну оријентацију која не би могла да омогући превласт на осталим морима и океанима, па ни аспирације за светском моћи конкретне поморске силе. Практичан значај упоришта на обалама мора и океана очувао се до данас, а употреба нових борбених средстава (ракетни системи, системи осматрања, носачи авиона, подморнице, ваздухопловне снаге...) чак је и повећао њихову улогу, нарочито за највећу светску силу савременог доба и Мехену отаџбину – САД. Међутим, управо у САД његове геополитичке и геостратегијске тезе неће у научним круговима бити прихваћене све до Другог светског рата. И данас их лицемерна и „политички коректна“ јавност већином игнорише да не би била проказана због неоколонијалистичких и империјалистичких опредељења. Супротно томе, Мехенове идеје готово одмах су прихваћене у пракси и реализоване још током његовог живота. Томе су погодвали општи друштвено-историјски услови друге половине 19. и почетка 20. века када САД прстижу све такмаце у хијерархији светске моћи, те јасно испољавају тежње ка даљој експанзији поморским правцима.

Иако Мехенова концепција није јавно инаугурисана у званичну државну војно-политичку доктрину и теоријску подлогу дугорочне експанзионистичке оријентације, она је то, *de facto*, постала. Почетни кораци могу се препознати у америчком овладавању Хавајима као упориштем за превласт на Тихом океану, елиминацији шпанске колонијалне власти у Карипском архипелагу као предуслову за владање западним Атлантиком, те стационарању на Панамској превлаци и каналу као *intermarium*-у пресудно важном за контролу два највећа и геополитички најважнија океана Светског мора и несметану комуникацију међу њима⁸¹. Тако су успостављене основне полуге поморске моћи у акваторији која непосредно окружује амерички континент, осигурана сопствена безбедност и постигнути неопходни предуслови за касније сукцесивно ширење поморске контроле до глобалног нивоа. (*карта 2*)

Идеје адмирала Мехена послужиле су касније као теоријска подлога за формирање америчке доктрина „свеприсутности“, „окруживања“, „запречавања“, „обуздавања“ и „балансирања“, тј. држања евроазијског копна и СССР/Русије као највеће силе унутар њега – у својеврсном обручу. Јасно се може препознати да Мехен, у ствари, мора и

⁸¹ Francesca Krasna, *Ripensare i Balcani nel nuovo scenario geopolitico mondiale*, Università degli studi di Trieste, Dipartimento Scienze Geografiche e Storiche, Trieste, 2002. (p. 47)

океане суштински третира углавном као „флуид“ и као „медијум“ (посредника) за пренос сучељавања на копно. У једном од својих најгеополитичнијих дела *Проблем Азије...* из 1900. године он је апострофирао копнену моћ Русије⁸², називајући је „огромном целовитом површином земље“ чије „средиште не може бити сломљено“, што јој, у односу на поморске силе, даје надмоћну позицију на евроазијском копну. Опсеживно заокупљен руском „опасношћу“ и „експанзивношћу“ (као, уосталом, већина западних аутора), сматрао је да једна моћна маритимна сила, у коалицији са осталим снажним поморским земљама, може да успешно сузбије ширење Русије у Азији и њен покушај да се дочепа топлих мора.⁸³

Појас Азије у коме траје стално сучељавање руске телурократије⁸⁴ из континенталне унутрашњости ка ободу и океанима, те британско-америчке таласократије⁸⁵ са океана и приобаља ка унутрашњости, Мехен је позиционирао између 30° и 40° с.г.ш. и назвао га *спорна земља (debatable and debated ground)*. Унутар тога појаса налазе се Мала Азија, Левант, Месопотамија, Персија, Авганистан, Кашмир, Пенџаб, Тибет, Синкјанг, највећи део слива Јангцекјанга и кинеског приморја, те Корејско полуострво и Јапан(!). Такође, Мехен је навео неколико градова који се налазе у тој зони, а имају потенцијално веома важну позицију за постизање превласти у Азији: Мосул, Багдад, Техеран, Исфакан, Херат, Кабул, Кандахар, Пекинг, Шангај, Нанкинг и Ханкоу. Северно од четрдесете паралеле и јужних граница Руске Империје налази се зона ефективног утицаја руске копнене моћи (Монголија, Манџурија). Јужно од тридесете паралеле је појас који чине Египат и три велика јужноазијска полуострва (Индокинеско, Индијско и Арабијско) под ефективном контролом таласократских сила. За остваривање глобалне премоћи таласократских сила Мехен је издвојио неколико мореуза и вештачким каналима пресечених земљоуза – Босфор и Дарданеле, Скагерак и Категат, Гибралтар, Суецки земљоуз и канал, Панамски земљоуз и канал.⁸⁶ (*карта 3*)

⁸² Анализирајући Руско-јапански рат из 1904-1905. године, Мехен у *Поморској стратегији* (стр. 262) даје геополитички далекосежну и само на први поглед англо-амерички стереотипну, а у ствари, бескомпромисно оштру етно-психолошку и културно-цивилизацијску карактеристику Руса и Русије – да „војнички, као нација, није предузимљива“ (...) и „да има једну апатичну наклоност ка дефанзиви“. Узроке такве руске оријентације види у (тадашњој) бројности становништва, а још више у огромном пространству државе која није претерано осетљива на територијалне губитке.

⁸³ Alfred T. Mahan, *The Problem of Asia – and Its Effect upon International Politics*, Little, Brown and Company, Boston, 1900. (pp. 63-64)

⁸⁴ Поред Русије, Мехен и Француску сматра телурократском силом.

⁸⁵ Поред Велике Британије и САД, Мехен у савезништву таласократских сила види још Јапан и Немачку.

⁸⁶ A. T. Mahan, *The Problem of Asia...* (pp. 21-22)

Карта 3: Поморске против копнених сила у борби за примат у Евроазији на размеђу 19. и 20. века – картографско тумачење перцепције адмирала Мехена

Фрапантна је сличност Мехенових препорука на размеђу 19. и 20. века са практичним деловањем САД и њених следбеника током Хладног рата. Његово залагање да се деловањем САД, заједно са таласократским савезницима Великом Британијом, Немачком и Јапаном, „надзире“, „окужи“ и прстенасто „стеже“ копнени колос Евроазија, реализовано је у другој половини 20. века посредством пактова НАТО, ЦЕНТО, СЕАТО и АНЗУС, па и деловањем покрета тзв. несврстаних земаља. У ствари, од основних постулата Мехенове глобалне геополитике и геостратегије САД суштински нису одустале ни у постбиполарном транзиционом периоду. Са америчке тачке гледишта, његове концепцијске поставке успешно су се материјализовале у виду униполарног поретка Рах Америгана на размеђу 20. и 21. века. Штавише, спроводе се и данас, иако у нешто модификованом и новим приликама прилагођеном облику.⁸⁷

⁸⁷ Проучавајући дело адмирала Мехена, И. Зарић је уочио парадокс да су његове идеје у пракси први применили Јапанци управо против САД – нападом на Перл Харбур на Хавајима. Исти аутор је констатовао да постоји несумњив Мехенов утицај на читаву америчку геополитику и геостратегију током биполарне епохе, што се огледа не само у теоријско-концепцијским приступима, него и у глобалном америчком вој-

4. Геополитика и ваздушна геостратегија

Ваздушна геостратегија настала је у тренутку када је ратно ваздухопловство било у зачетку и када је употреба авијације у војне сврхе била минимална. Свест и знање о ваздушном простору (као делу укупног геопростора), са становишта „арене“ за вођење рата, тек се укореењивала. Истраживачи феномена рата нису, као у случају копнене и поморске геостратегије, имали емпиријских предзнања која би преточили у конзистентне теоријске постулате ваздушне геостратегије.

Творцем ваздушне геостратегије сматра се италијански генерал, војни писац и теоретичар Ђулио Духет (Giulio Douhet, 1869-1930). (слика 3) Духет је прво стекао чин артиљеријског поручника, а потом завршио Ратну школу и Виши курс из електротехнике на Краљевској политехници у Торину. Убрзо је почео да објављује запажене расправе и да проучава војне аспекте електротехнике, употребе моторних возила, утицаја ниских температура и процеса у атмосфери... За авионе почео је да се интересује 1908. године, а већ од 1909. године у часопису *Preparazione* написао је серију чланака у којима је визионарски предвидео значај новог, ваздухопловног вида војске, тада тек у повоју. За првог команданта Авијатичарског батаљона италијанске армије у Торину, Духет је постављен 1911. године, где је основао пилотску школу и лабораторију за ваздухопловне експерименте. На једном предавању, одржаном 1913. године, изјавио је: „Створено је ново оружје – ваздухопловно, и отворено ново бојиште – на небу; у историји рата почиње нова епоха – рат у ваздуху.“⁸⁸ Први стратегијски профилисан текст о значају борбе за превласт у ваздушном простору објавио је 1914. године.

Приликом уласка Италије у Први светски рат 1915. године, Духет је упутио Врховој команди предлог организације ваздухопловства које би било у стању да реши рат тешким бомбардерима. То је почетком 1916. године уобличио у студију о савременом рату под насловом *Велики Рат: савезничка победа*. Истицао је пресудни значај ваздухопловства, које би требало да постане једино средство трансформације

но-политичко-економском деловању (контрола кључних тачака на поморским путевима, проталасократска савезништва, окруживање Евроазије, „обуздавање“ СССР...). Да су Мехенове идеје живе и у постбиполарном периоду доказује експанзија НАТО и наставак притиска на Русију, а нарочито ангажман у централноазијском делу тзв. спорне земље против „глобалног тероризма“ после напада на Вашингтон и Њујорк 11. септембра 2001. године. Детаљније видети у: Иван Зарић, „Моћ мора у геополитици и геостратегији САД“, *Национални интерес*, год. V, vol. 6, бр. 3/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009. (стр. 140-147)

⁸⁸ Ђулио Духет, *Интегрални рат*, Геца Кон А. Д., Београд, 1938. (стр. 448)

рата из рововског у покретни и које би омогућило превласт у ваздуху уништавањем противничке авио-индустрије и авиона још на аеродромима. Његова концепција била је толико авангардна и несхватљива конзервативним генералима из тадашње Врховне команде италијанске војске, да је Духет не само критикован и пао у немилост, него је био осуђен на једногодишњи затвор. Изашавши из затвора 1917. године, рехабилитован је и враћен у војску 1918. године, а 1921. године и унапређен у чин дивизијског генерала.

Слика 3: Ђулио Духет (1869-1930)

Духет је написао више чланака, студија и расправа из области ваздушног рата. Прва Духетова књига о ваздушној геостратегији *Господарење у ваздуху (Il Dominio dell' Aria)* појавила се 1921. године, али није одмах изазвала нарочиту пажњу. У другом издању из 1926. године употпунио је своје идеје. Тако су постављени темељи тзв. Духетове доктрине, коју чине два основна аксиома: 1) авион и авијација имају неограничене офанзивне моћи и 2) масовним ваздушним бомбардовањем густо насељених области у позадини постиже се опадање борбеног морала противника и губитак његове воље за наставак рата. Чувајући сопствене позиције, италијанска копнена војска и морнарица пружиле су жесток отпор иновативним Духетовим идејама, које су често називане *духетизмом*. После бројних полемика и оспоравања, од 1927. године фашистички режим је његова становишта већином прихватио и почео да званично примењује. Духет је своје ставове разрађивао и у каснијим студијама („Критички ратни дневник“, „Критичка синтеза Великог рата“, „Вероватни изгледи будућег рата“...), те у новинским чланцима и стручним часописима као што су *Popolo d'Italia*, *Rivista*

Aeronautica и други.⁸⁹ Временом, од доминантно ваздушне, његова геостратегија обухватила је целокупну област ратоводства („интегрални рат“) и постала свеобухватна геостратегија. У другој и последњој Духетовој књизи, *Pam 19... (La Guerra dell' 19...)*, која је изашла из штампе непосредно после његове смрти 1930. године, он је понудио примену своје геостратегије на примеру хипотетичког рата између Немачке и Француске.⁹⁰

Није Ђулио Духет био једини који се у првим деценијама 20. века бавио ваздушном геостратегијом, упркос чињеници да тада још нису постојала историјска искуства употребе летелица у рату на основу којих би могла да се постави теоријска основа аналогна Клаузевицевој копненој и Мехеновој поморској геостратегији. Хју Тренчард у Великој Британији и Вилијем Мичел у САД такође су били поборници ваздухопловне геостратегије и оснивачи ратних ваздухопловстава у армијама својих земаља, али је једино Духет схватао да ваздушни део геопростора, заједно са копном и морем, представља интегрални део ратишта у ширем смислу. Његова схватања су била далеко испред времена у коме је живео. Геостратегијски постулати за које се залагао донели су револуционарне промене у поимању рата и начину ратовања, који ће дејствима ваздухопловства постепено губити линијско (линеарно), а добијати дубинско (стереално) обележје⁹¹. Стога Духета, с' правом, често називају „Мехен ваздушног рата“⁹² јер је појава његове доктрине употпунила поморску геостратегију, дефинитивно одређујући глобални карактер геостратегије у целини.

Као што се обично дешава, Духетове идеје нису наишле на плодно тло и безрезервну подршку у његовој Италији, већ тамо где су постојали услови и опредељење за глобалном доминацијом која је већ била антиципирана преузимањем монопола у поморској моћи – у САД. Штавише, Духетова ваздушна геостратегија пресудно је допринела да се у САД дефинитивно напусте идеје о самоизолационизму и да се агресивно, без комплекса у односу на дотадашње велике силе Францу-

⁸⁹ Генерал (потоњи министар и маршал) Итало Балбо, искрени поштовалац и следбеник Духетових идеја, највише је заслужан за примену његове доктрине у италијанској војсци. Његовим залагањем, уредништво часописа *Ваздушни путеви (Le Via dell' Aria)* прикупило је Духетове многобројне чланке и расправе, који су постхумно објављени у једној књизи под насловом *Господарење у ваздуху (Il Dominio dell' Aria)* 1932. године. Комплетирано новим чланцима и необјављеним списима, 1936. године изашло је из штампе ново издање под насловом *Интегрални рат (La Guerra Integrale)*.

⁹⁰ Zoran Petrović – Piroćanac, *Mali pojmovnik geopolitike*, Centar za geopolitičke studije *Jugoistok*; Institut za političke studije, Beograd, 2004. (str. 98); Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, knjiga 2, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1971. (str. 572)

⁹¹ N. Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*. (str. 84)

⁹² R. Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, I dio. (str. 357)

ску и Велику Британију, одреди далекосежна оријентација усмерена на преузимање апсолутне светске премоћи. Стога је у САД између два светска рата, а нарочито од 1930-их година, Духетово дело било веома радо читано, проучавано и примењивано зато што је било у суштинском сагласју са већ позиционираном поморском геостратегијом, зато што су тамо постојале географске претпоставке и потребе за његовом практичном употребом, те зато што су постојале економске претпоставке за развој ваздухопловства којих у ратом опустошеној и економски разореној Европи није било.

Суштина Духетове ваздушне геостратегије почива на неколико ослоних тачака. Он је сматрао да *врста оружја* које доминира у армијама држава условљава (чак и предодређује) облик сваког рата, из чега је закључио да ће авиони, бојни отрови и гасови, као нова средства, после Првог светског рата потпуно променити дотадашње облике и видове рата. Стога ће коначан исход будућих ратова зависити од *офанзивних, масовних, брзих и изненадних* напада из ваздуха, чак и без претходних објава рата које би само поништиле ефекат изненађења. Сматрао је да избор геостратегије за војника зависи од *оружја* којим располаже, а за политичара од *циља рата* који проистиче из бројних политичких, економских и других фактора. Духет, слично Клаузевицу, облик рата доводио је у директну везу са његовим циљем. Такође, био је у сагласју и са Мехеновим ставом да употреба нових и ефикасних оружја условљава ратни циљ више него раније, а самим тим и облик рата. Овде би свакако требало узети у обзир да је у Мехеново време ратна морнарица (а не ваздухопловство) била крајњи домет технике. Будући да ваздушна средина јесте доступна за све земље света, а морска није, Духетова геостратегија се обично сматрала мање геополитичном од Мехенове.

Из тога проистичу и разлике Духетовог и Мехеновог приступа. Духет је тврдио да ваздухопловство, као новина у оружаном сили, „искључује сваки циљ рата осим једног, а то је – брза победа изненадним нападом из ваздуха“⁹³. Авионе је сматрао изразито погодним за офанзивну употребу и неопходним не само великој сили, него и свакој држави. Она мора да их има више од својих супарника, па било то и на штету својих копнених и поморских снага. Иако није оспоравао неопходност да земља има истовремено и копнене и поморске и ваздушне снаге, у јачању ваздухопловства видео је чинилац који омогућује стицање стратешке предности оној страни која прва нападне противника. Стога се залаго за формирање самосталне ваздушне армије, која ће да обезбеди господарење у ваздуху. Ваздухопловне снаге, иако у апсолутној цифри скупе, ипак су сразмерно јефтине за велике силе чија економија може

⁹³ N. Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*. (str. 87)

да поднесе њихов развој, јер се помоћу њих противник одмах, још на почетку рата, доводи у инфериорну позицију. Премоћ би се у будућем рату, како то претпоставља Духет, постигла прво брзим и изненадним нападом из ваздуха и уништавањем противничког ваздухопловства док је још на земљи. Тиме би били онемогућени његови и одбрана и напад, а потом би био дотучен бацањем запаљивих и отровних бомби.

Такође, важан Духетов постулат јесте да надмоћ у ваздуху представља не само неопходан, већ и довољан услов укупне ратне победе. Губитак те надмоћи значи, истовремено, и ратни пораз. Из овога следи да свака земља, нарочито ако има претензије да постане велика сила, мора да јача ваздухопловство на рачун копнене војске и морнарице. Полазећи од става да је ваздушни простор интегралан и недељив, Духет је сматрао да је неопходно остварити његову потпуну контролу, тј. „господарење, а не привремену и локализовану надмоћност у ваздуху“⁹⁴. То је могуће ако се супарничка авијација одмах, још на почетку рата, савлада масовним бомбардовањем помоћу стратешке, бомбардерске авијације. Из тога закључује да би формирање и постојање ловачке, пресретачке авијације, било потпуно непотребно. Стални и робусни напади тешке авијације требало би брзо да сломе борбени морал и дух отпора становништва противника, што би довело до брзог окончања рата са мање жртава и мањом ратном штетом. Духет је, дакле, улогу ратног ваздухопловства у будућим ратовима видео као стратешку, пренебрегавајући његову тактичку димензију која се у потпуности исказала већ у Другом светском рату.

Иако је све до Шпанског грађанског рата и Другог светског рата Духетов геостратегијски приступ изван Италије махом остао у оквири-ма теорије, он је разрађиван и припреман за практичну примену. Упркос наглашавању само тактичке улоге ваздухопловних операција, Духетове поставке су ипак већ тада показале стратегијске размере значаја ваздухопловства. Чак и ако се прихвати чињеница да оно никако сâмо није добило рат, систематско савезничко бомбардовање Немачке, а нарочито осветничко бацање атомских бомби на Јапан, убрзало је крај Другог светског рата и одлучило победнике и поражене. Управо после 1945. године, са појавом нуклеарног наоружања и могућности атомског рата, Духетова ваздухопловна геостратегија постала је атрактивна. Прихваћена је првенствено у САД, где су политичари, војни стратежи и научници сматрали да њена примена даје брза, релативно једноставна и сврсисходна решења. Поборници тоталног рата, иако то може да звучи поједностављено и шематизовано, само су тамо где се Духет залагао за немилосрдно физичко уништавање противничких градова и становни-

⁹⁴ Овако је насловљен Духетов чланак, објављен у часопису *Rivista aeronautica* у броју за јун 1928. године. Видети у: Ђ. Духет, *Интегрални рат*. (стр. 215-233)

штва напалм и хемијским бомбама, препоручивали коришћење атомских. Ваздухопловство је схватано као идеално: његова употреба скоро да нема граница, нарочито са нуклеарним наоружањем; његово дејство је офанзивно, изненадно и тешко заустављиво; његовом применом постижу се различити нивои одмазде и терора према супарничкој живој сили, цивилном становништву, насељима, средиштима политичке и економске моћи, чиме се нарушавају њихова воља и одбрамбени морал, а могућност пораза чини неизбежном и временски блиском.⁹⁵

Упркос томе, неки Духетови следбеници, па и они у САД, задржали су мишљење да употреба авиона не може да има већу улогу од тактичке у неком хипотетичком рату. То је становиште и „оца“ америчког ратног ваздухопловства генерала Вилијема Мичела (William „Billy“ Mitchell, 1879-1936), који је предвидео јапански ваздушни напад на Перл Харбур, мада он, ипак, није оспоравао стратегијске могућности ваздухопловства у целини. Британски војни историчар Лидел Харт (Sir Basil /Henry/ Liddell Hart, 1895-1970), аутор синтезе различитих стратегијских теорија између два светска рата, промотер (са генералом Фулером) механизованог тенковског рата као муњевиног рата (*lightning war* или *blitzkrieg*) и тзв. индиректног приступа (*indirect approach*) ради паралисања противника без велике битке, био је недвосмислени поборник стратегијског бомбардовања непријатељских људских и индустријских ресурса, али је појава нуклеарног оружја поколебала његова стратегијска становишта и довела у питање опцију тоталног рата⁹⁶.

Стратегијску димензију ваздухопловства посебно је истицао Александар Северски. Због тога га неки каснији теоретичари сматрају, *de facto*, првим и правим родоначелником ваздушне геостратегије. Александар Николајевич Прокофјев – Северски (Александр Николаевич Прокофьев – Северский, 1894-1974) био је пилот, авио-инжењер, конструктор авиона, војни теоретичар и предавач у ратним школама. Своју војну каријеру почео је у Русији, где је 1914. године завршио Поморску војну академију, а 1915. године курс за авио-инжењера. Током Првог светског рата као пилот Руске морнаричке авијације учествовао је у ваздушним борбама против Немаца (чак и са протезом, после губитка десне ноге). Године 1916. постао је командант поморске ловачке авијације Балтичког мора. Почетком 1918. године емигрирао је у САД, где се бавио пројектовањем авиона, основао сопствену фирму (*Seversky Aircraft Corporation*), и постао један од најистакнутијих експерата за

⁹⁵ И постхладноратовске америчке војне интервенције на Ирак приликом рата у Заливу, на Републику Српску Крајину и Републику Српску (1995.), СР Југославију (1999.), те на Авганистан (2001.) и поново на Ирак (2003.) готово у потпуности су практично потврдиле ове ставове.

⁹⁶ Z. Petrović – Piroćanac, *Mali pojmovnik geopolitike*. (str. 248-249); Encyclopedia Britannica, 2003.

стратегију и тактику у ваздушним биткама. У Другом светском рату је пресудно допринео стварању америчке ваздухопловне доктрине, а 1945. године постао је специјални саветник секретара за рат, а потом и предавач у ратним школама САД. Најзначајнија дела Северског су: *Победа помоћу ваздухопловних снага* (*Victory Through Air Power*, 1942.), *Ваздушне снаге: кључ опстанка* (*Air Power: Key to Survival*, 1950.) и *Америка: превише млада за умирање* (*America: To Young to Die*, 1961.)⁹⁷

Супротно геостратегијским позицијама својих претходника – Клаузевица, који је сматрао да надмоћ проистиче из копнене моћи (телурократија), и Мехена, чије је становиште било да је пресудна поморска моћ (таласократија), Северски је тврдио да водећу улогу има ваздушна моћ. Сходно томе, он се може сматрати првим истинским заговорником *аерократије*. Његове ставове могуће је сажети у неколико теза:

- Ни једна операција на копну или мору није могућа без претходног преузимања контроле у ваздушном простору (изнад тог копна или мора);
- Бродови су изгубили своју функцију у стратешкој офанзиви;
- Опсада једне непријатељске нације остварује се у функцији ваздушних снага;
- Само ваздушне снаге могу да победе ваздушне снаге;
- Авијација са базама на земљи (копну) увек је супериорнија од авијације са базама на бродовима;
- Акциони радијус ваздухопловства морао би да буде једнак максималним димензијама попришта операције;
- У ваздушним биткама квалитативни фактор је у релативно већој мери одлучујући од квантитативног фактора;
- Неопходно је искористити специфичне ваздушне типологије које су способне да се прилагоде не само глобалним стратегијама, већ и тактичким аспектима једне специфичне војне кампање;
- Разарање морала непријатеља помоћу ваздухопловства може се извршити само прецизним бомбардовањем;
- Принцип јединства команде, чија је важност давно позната и у поморским и у копненим снагама морао би да буде са једнаком прецизношћу примењен и у ваздухопловству;
- Ваздушне снаге морају да имају своја специфична средства транспорта.⁹⁸

У свом свакако најзначајнијем делу *Ваздушне снаге: кључ опстанка*, објављеном 1950. године, Северски је на специфичној карти света пред-

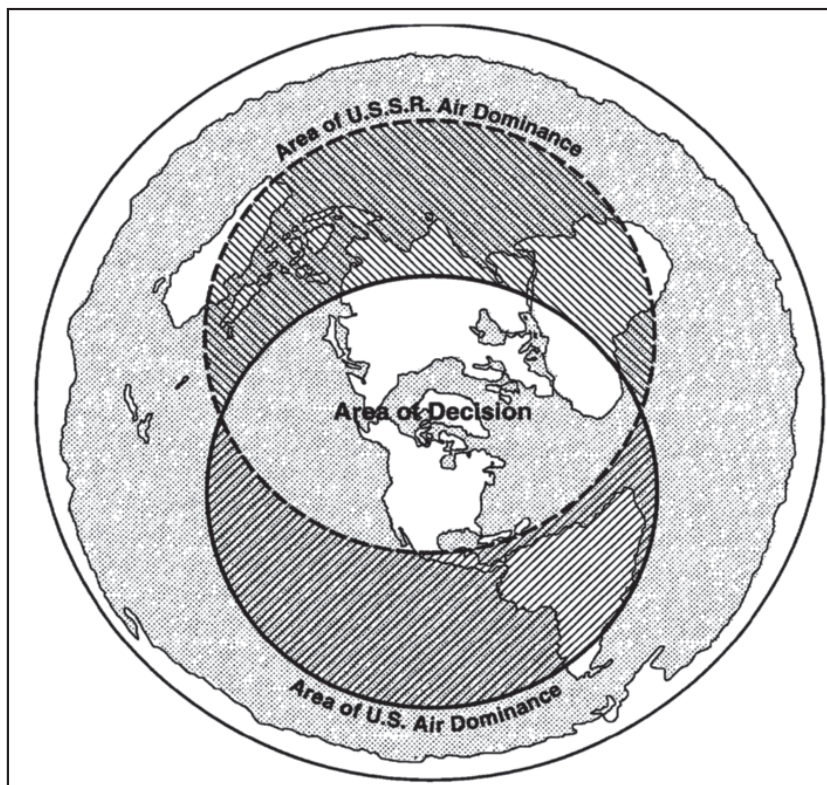
⁹⁷ Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, knjiga 8, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1966 . (str. 547)

⁹⁸ F. Krasna, *Ripensare i Balcani nel nuovo scenario geopolitico mondiale*. (p. 49-50)

ставио поделу на области ваздушне доминације. Карта је у поларној азимуталној пројекцији, а у средишту су Арктик, Северни ледени океан и Северни пол. Источна хемисфера, тј. Стари свет, налази се на горњој страни карте (условно: изнад Северног пола), а Западна хемисфера, тј. Нови свет је у доњем делу карте (условно: испод Северног пола). Северски је издвојио две кружне (у стварности сферне) зоне „ваздушне доминације“:

1. Зона неприкосновене доминације авијације СССР је ваздушни простор изнад Субсахарске Африке (изузимајући Јужну Африку), Арабијског полуострва, Јужне и Југоисточне Азије, басена Индијског океана, највећег дела источне Кине и северне Аустралије;
2. Зона искључиве ваздухопловне доминације САД је простор изнад Јужне Америке (изузимајући крајњи југ), највећег дела Централне Америке и Кариба, те изнад акваторије југоисточног Пацифика.

Карта 4: Зоне ваздушне доминације и Зона одлуке – структура света према Северском

Извор: John M. Collins, *Military Geography for Professionals and Public*, National Defence University Press, Washington DC, 1998. (p. 282)

Зону где се преклапају сфере совјетске и америчке ваздушне доминације Северски је назвао *Зона одлуке (Area of Decision)*. У њеном саставу је ваздушни простор изнад Англоамерике (укључујући Мексико, Мексички залив, Кубу...), Арктика, евроазијског *Heartland*-а, Европе, Блиског Истока, Северне Африке, те акваторије северног Атлантика и источног Пацифика. Сила која би у овој области постигла ваздушну превласт могла би да оствари и глобалну контролу.⁹⁹ (*карта 4*)

Зона одлуке коју је потенцирао Северски уклапала се у већ раније презентоване концепцијске приступе о све наглашенијем утицају ваздушног саобраћаја и војног ваздухопловства на редефинисање геополитичке структуре света. Географ Џорџ Ренер (George T. Renner, 1900-1955) у својој књизи *Друштвена географија у ваздушној добу*, објављеној 1942. године (исте године када и дело Северског *Победа помоћу ваздухопловних снага*), промовисао је далековиду идеју да трансполарни ваздушни саобраћајни коридори преко Арктика повезују већи, примарни, евроазијски *Heartland* са другим, мањим, англоамеричким *Heartland*-ом и тако доприносе да се формира нови, увећани, интегрални *Heartland* на северној полулопти.¹⁰⁰ У његовом средишту налазе се Северни пол, пространа арктичка ледена калота која игра улогу „копна“, бројни архипелази који као каменчићи у леденом мозаику имају повезујућу улогу, те огромна острвска маса Гренланда чија је геостратегијска улога управо од Другог светског рата нагло порасла.¹⁰¹ Ренер је сматрао да ће у будућности управо *нови Heartland* да постане водећи

⁹⁹ Alexander de Seversky, *Air Power: Key to Survival*, Simon&Shuster, New York, 1950. (p. 11)

¹⁰⁰ George T. Renner, *Human Geography in the Air Age*, Macmillan, New York, 1942. (pp. 152-154)

¹⁰¹ Када је нацистичка Немачка окупирао Данску, настала је потенцијална опасност да се фактичка окупација прошири и на Гренланд који се налазио под данским суверенитетом. Будући да би то непосредно угрозило САД, америчка Влада и амбасадор Данске у Вашингтону склопили су 1941. године споразум, којим су САД добиле овлашћење да на Гренланду контролишу и одржавају ваздухопловну, радио и метеоролошку инфраструктуру. САД су тако преузеле фактички протекторат, признајући формални суверенитет Данске, што је требало да траје до краја рата. Али, због специфичног географског и геостратегијског положаја острва између Евроазије и Северне Америке, САД то нису учиниле и Данска је 1947. године била приморана да затражи раскид споразума из 1941. Упркос томе, САД су на северозападу Гренланда изградиле веома значајну војну базу Тула, чија је улога у време Хладног рата и претњи транс-континенталних нуклеарних ракета и стратгегијске авијације била немерљиво важна. Чланство Данске (и Гренланда) у НАТО од оснивања 1949. и у ЕЗ од 1973. године потврђује чврсту трансатлантску интегрисаност не само са Европом, него и са САД. Штавише, везе Гренланда са Данском и Европом постепено су слабиле – после референдумске одлуке 1979. године, Гренланд је 1985. године иступио из ЕЗ(!), а такође после референдума одржаног 2008. године, острвске власти преузеле су судски и унутрашњо-политички систем (Данска је задржала само спољно-политичка и одбрамбена овлашћења). Истовремено, проамеричка војно-безбедносна оријентација и чланство у НАТО не доводе се у питање.

центар моћи, а Арктик, као његово средиште, „осовина“ светских кретања од прворазредног значаја за контролу Heartland-а, па тако и за управљање читавим светом.

Принципи које је авангардно и визионарски поставио Северски постали су основа ваздушне геостратегије у деценијама које су уследиле. Многи међу њима су остваривани током епохе биполаризма и сучељавања две супер-силе, а неки су до изражаја дошли тек у постхладноратовском периоду и током интервенционистичких активности САД широм света – од рата у Заливу и на Балкану, до авганистанске и поновне ирачке операције. Степен оригиналности и иновативности идеја Северског постаје сасвим јасан када се узме у обзир да у време настанка ваздухопловства, САД још нису биле истинска, добро организована и геостратегијски јасно профилисана сила, те да достигнути научно-технолошки развој није био на таквом нивоу који би техничка својства авијације усагласио са понуђеним тезама ваздушне геостратегије. Управо Северски и његове идеје деловали су стимулативно и у техничком и у концепцијско-стратегијском смислу на развој, амбиције и реалну улогу америчког ваздухопловства после Другог светског рата.

Ставови Северског, иако нису застарели ни у савременом добу, имају и бројних недостатака, а реалност је често дематовала неке његове тврдње. Наиме, апсолутизујући премоћ у ваздуху, пренебрегавао је чињеницу да је то само један, али никако једини услов за победу у рату и остварење геостратегијске доминације. Веровао је да САД немају потребе за прекоокеанским војним базама, па чак ни за војно-политичким савезима. Геостратегијска логика, како тада, у Другом светском рату и непосредно после њега, тако и потом, у време Хладног рата, а нарочито током постхладноратовског америчког интервенционизма, налагала је борбу за интересне сфере, за посредну или непосредну контролу неких региона или Планете у целини, за запоседање тачака, области и земаља важних због свог положаја, ресурса, економских и војних потенцијала, те културно-цивилизацијске и геополитичке „мисије“ коју тренутно или историјски континуирано имају. Дакле, интереси налажу борбу за земљу и воду, тј. за копно и море, који, заједно са борбом за ваздушна пространства, представљају целину геополитичког и геостратегијског тројства. Томе се у модерној геостратегији придружује борба за остале „просторе“: космички, информациони, медијски, духовни...

И док је нуклеарна моћ током Хладног рата имала интегративну стратегијску улогу (обједињавала копно, море и ваздух у јединствен стратегијски „медијум“) и била у функцији класичне геополитике и геостратегије, космичка технологија и космичка стратегија (тзв. Рат

звезда) као улог имала је читаву Земљу, па и ванпланетарни простор. Та (над)глобална стратегија подразумева и борбу за превласт у менталној сфери, тј. борбу за освајање „духовног простора“ посредством техничко-технолошке модернизације која напредује до сада невиђеним темпом и у непојмљивим размерама. У геополитици и геостратегији се бежећи од физичкогеографског детерминизма улетело у замку технолошко-информатичког детерминизма, тј. од апсолутизовања простора и географије стигло се до детериторијализације, дегеографизације и дехуманизације. Међутим, стварни, опипљив, материјални простор остао је неупитни „плен“ геополитичког надметања. „Укидање простора“ је само привид који се громогласно и на готово тоталитаран начин обавезујуће намеће као неизбежан залог долазећој ери глобалне цивилизације. „Парадоксално је да све већу *теоријску* релативизацију улоге територије прати све већа борба – чак ратови – за територије“¹⁰².

¹⁰² Часлав Оцић, *Увод у региономику*, Знамен, Београд, 2003. (стр. 22)

Трећи део

**АРТИКУЛИСАЊЕ
ГЕОПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА**

I

Рана схватања узајамности *географског и политичког*

- ⇒ Сакрална географија и прото-геополитичке спознаје
- ⇒ Преантичка и античка поимања повезаности просторних и политичких појава и процеса
- ⇒ Схватања односа географског и политичког од средњег века до формирања геополитике као научне дисциплине

1. Сакрална географија и прото-геополитичке спознаје

Међусобни однос простора и просторних процеса, у свим њиховим димензијама и пројекцијама, на једној страни, и политике и политичких процеса, укључујући све њихове елементе и карактеристике, на другој страни, вечити је изазов не само научног промишљања, већ и животно питање људских индивидуа и људског друштва у свим фазама њиховог развитка. Човеково поимање те узајамности развијало се упоредо са цивилизацијским развојем – од инстинктивног и интуитивног, до филозофског и специјалистичко-научног. Заправо, геополитика, као област знања, формирала се много раније него што је добила име и позиционирала се у систему наука. Принципи на којима је заснована дефинисани су првенствено физичкогеографским датостима, али не само као обезљуђеном, „празном позорницом“ догађања, већ најпре као митолошке категорије филигрански уграђене у овоземаљски материјални свет. Сакралност, дакле, овде нема црквено-религијски и архитектонско-грађевински контекст, већ колективни духовни и етно-психолошки смисао. Сходно томе, физичкогеографска својства простора не фигурирају као „мртва природа“, већ као „жива стварност“ са којима су народи, етничке заједнице, њихове територије и државне творевине у нераскидивој симбиози.

Иако је физичкогеографска основа геополитике временом скрајнута и привидно уступила место економским чиниоцима (према неким савременим схватањима чак трансформишући геополитику у геоекономију), природни (органични) и сакрално-географски чиниоци су не само очували своју позицију, већ су у постмодерном добу постали све значајнији. „Економски фактори нису их потиснули него превели на други језик, разумљивији за материјалистичку цивилизацију“.¹⁰³ Стога је геополитика, као мало која друга наука, одолела свеопштој и често помодној *квантификацији*, те очувала и *квалитативни* приступ појавама и процесима, не само као незаобилазан, већ и као део самог њеног бића. Управо у квалитативном човековом поимању планете Зе-

¹⁰³ Александар Дугин, „Метафизика континента: од сакралне географије ка геополитици“, *Тајна Балкана*, Студентски културни центар, Београд, 1994. (стр. 76)

мље и њених пространава као места сопственог живљења налазе се два полазишта и кључна појма геополитике – *земља* и *вода*, тј. *копно* и *море*. У човековој спознаји копно је „учитано“ као симбол и синоним статичности, чврстине, стабилности, фиксираности, непроменљивости, седелаштва, саборности и земаљаске пространости, док је море оличење покретљивости, прилагодљивости, мекоће, номадизма, индивидуализма, динамичности. Та два феномена, супротности које се међусобно сукобљавају, али и прожимају, представљају две основне геополитичке категорије – од периода првих спознаја међусобних релација просторног и политичког, до бинарног модела савремене структуре планетарне цивилизације и економско-политичког поретка. У појмовно-категоријалном апарату савремене геополитике користе се термини који симболизују то двојство, а које је увео Карл Шмит (1942. и 1950. године). Прво, то је појам *номоса*. Из основе ове грчке речи, која значи закон, поредак, уредба, може се извести термин којим се дефинише основни принцип организације простора – географског, политичког, економског, културног – од кога су настали *Номос Копна* и *Номос Мора*. Друго, то су појмови из Библије који асоцирају на супротност, непомирљивост и сукоб – *Бехемот* („сувоземно чудовиште“) и *Левитан* („морско чудовиште“).

На основу глобалних геополитичких пројекција копно и мора изведени су појмови који суштински симболизују фундаментални дуализам: *телурократија* („моћ посредством копно“) и *таласократија* („моћ посредством мора“). Телурократске државе или силе (империје) подразумевају територијално пространство, континуитет и компактност, те постојање престонице (са централном територијом) и, на супрот њој, периферије (провинције) на истом, обједињеном копну. Таласократије, пак, нарочито у својим империјалним варијантама или фазама историјског развоја, нису копно обједињене, већ расцепкане. Море истовремено раздваја копнене фрагменте, али је и интеграциони флуид међу њима. Уместо престонице и периферије, које постоје у телурократијама, таласократије имају метрополу и прекоморске поседе (колоније).

Привидно скривена, иза ове поједностављене двојне шеме налази се несумњиво сложенија структура и геополитички компликованија матрица. Релација *земља-море* непосредно отвара комбинацију: *морске земље*, које подразумевају острва и полуострва као језгра таласократије, чији статус носилаца моћи није суштински одређен пространошћу, већ империјалном свешћу, те *земаљске воде*, које обухватају реке, језера, мочваре, пустињске оазе, крашка врела..., уз које се налазе престонице и остали градови, привреда, духовна средишта и други елементи централне територије као пола моћи телурократије.

Компликован механизам међусобних супротности и прожимања, изоловања и спајања, сукобљавања и смиривања, геополитичких трансгресија и регресија – постоји од глобалног до локалног нивоа, и то како између таласократија и телурократија, тако и унутар сваке од њих.

У таласократском делу света непобитна је различитост између *океанских* и *морских* цивилизација, те њихових геополитичких схватања и геостратегијских амбиција. Слично постоји и између цивилизација *острва* и *континенталних обала*. *Флувијалне* (речне) цивилизације имају сопствену логику (па и геополитичку) која се разликује од *језерских* цивилизација. Народи на слабо разуђеним обалама отворених ивичних мора без острва, имају другачије и често дијаметрално супротне циљеве и домете од народа на архипелазима, на обалама „назубљеним“ заливима и полуострвима, те на морима „медитеранског типа“. У оквиру телурократског система издвајају се, такође, различите формације, у неким случајевима са крајње супротним вредностима и антагонистичким односима. Такве су, на пример, цивилизације *планина* и *равница*. У контексту дихотомије висије и низије, „брдо“, које симболизује седиште световне власти и владара, има посебну вредност као место које се издиже изнад равнице где су, пак, сконцентрисани становништво, привреда и свет материјалног.¹⁰⁴ Ипак, „брдо“ не надроста „планину“ која фигурира као симбол духовности, државног континуитета, неосвојивости, националне чврстине и трајања. Међусобни односи цивилизација *шумā* и *стенā*, *стенā* и *пустињā* (са оазама), *шумских* (тајге) и *ледених* (тундре) пространстава функционишу према сличним принципима¹⁰⁵.

Опште правилности које важе на глобалном плану преносе се на регионалне нивое, па чак и у оквиру веома малих предеоних целина. Некада суштински незнатне обласне различитости, настале као резултанта физичкогеографских „живих стварности“ и политичко-историјског наслеђа, дају специфичан идентитет и живописну разноврсност једном интегралном популационо-просторном мозаику. Али, подстицане спољашњим интересима и мотивима (најчешће геополитичким), те мале разлике могу да буду инструментализоване и прерасту у (ауто)деструктивност – како етно-демографску, тако и политичко-територијалну. Чак и у једном истом селу, у чијем атару се налазе долињско-котлински и брдско-планински засеоци (крајеви), често постоји подела његовог становништва на „доњане“ и „горњане“, са интерно знаним различитостима у ставовима, понашањима, поима-

¹⁰⁴ Његошев стих: „Ко на брду ак’ имало стоји, више види нег’ онај под брдом“ може се тумачити и у овим релацијама.

¹⁰⁵ А. Дугин, „Метафизика континента: од сакралне географије ка геополитици“. (стр. 75-82)

њима простора и времена, начину живота и привређивања, схватању Божијих и људских закона, па чак и са тихим, скривеним, само њима својственим, знаним и препознатљивим анимозитетима¹⁰⁶.

Дакле, основне сакрално-географске категорије, са општих, начелних и глобалних димензија сведене на посебне, микрорегионалне и локалне размере, те заједно посматране у филигранском прожимању са популационим феноменима – од укупног становништва Планете или неке њене макро-целине, до сасвим мале људске заједнице или човека као јединке – указују на чињеницу да се *географско у геополитичком* никако не може сузити на дехуманизовано *просторно*, тј. на статично и детерминистичко *физичкогеографско*. Популациони и антропогеографски чиниоци нису само заједничка компонента која вишеструким везама спаја *географско* и *политичко* доприносећи њиховој каузалности, већ се појављују као сама суштина и једног и другог комплекса, стварајући, тако, од *демографског* трећи саставни део у јединственом „тројству“.

Становништво, као несумњива (и) просторна појава, током целе историје човечанства имало је једну од најзначајнијих улога у „територијализацији политичког“¹⁰⁷. У теоријском смислу, управо демографски феномени, као део ширег, антропогеографског субсистема, имају круцијални значај у обесмишљавању детерминистичких странпутица којима се релације *географског* према *политичком* своде искључиво на физичкогеографски сегмент, тј. на природне датости и предродешности. То никако не значи да су друштвеногеографски, социо-економски и други фактори из те групације умањили значај природне средине и претворили је само у позорницу историјских сучељавања, али свакако значи да „људски фактор“ у савременим процесима има већи значај него што је имао у ранијим фазама друштвеног развоја Планете у целини.

2. Преантичка и античка поимања повезаности просторних и политичких појава и процеса

У многобројним до сада пронађеним и проученим археолошким налазима из старог века постоје докази да су тадашњи мислиоци спознали суштину утицаја географског положаја, односа копна и мора,

¹⁰⁶ О томе суптилно и интуитивно-геополитички промишља српски књижевник Милован Данојлић, пишући о брдском и долином делу свог родног села Ивановци недалеко од Белановице у крају Качер (шумадијски део Србије). Видети у: Милован Данојлић, „Горњани и доњани“, *Политика*, Београд, 10. јун 2000.

¹⁰⁷ R. Pavić, *Teritorijalizacija političkog*. (str. 81)

рељефа, климе, хидрографије, земљишта и живог света на размештај становништва, његове колективно-психолошке особине, начин мишљења, радне навике и способности, просторно-организациону и државотворну зрелост, ниво духовног развоја, спремност за одбрану или освајање... Већ у то време постојале су прве анализе географских елемената ондашњих држава и географске карте са уцртаним антропогеним објектима у простору. Та прва данашњој науци позната проучавања односа простора (географије) и политике (државе) стара су више хиљада година пре Христа и већином су везана за тзв. флувијалне цивилизације – просторе око Дунава (читава „перла“ фасцинантних цивилизација); Хоангхоа и Јангцекјанга у Кини (старокинески списи; дела Сун-Цуа); Тигра и Еуфрата (дуготрајна месопотамијска цивилизацијска „вертикала“); Нила, његове делте и оближњих оаза, укључујући сложен склоп Средоземља, Црвеног мора, Суецког земљоуза, пустиња, климатских циклуса и сезонског плављења велике речне долине („Египат је дар Нила“)... Научна мисао античке Грчке дала је посебно велики допринос прото-геополитичким схватањима односа *географског* и *политичког* – од путописних бележака о „инвентару“ тадашњих државних простора који су се нашли на скицама и картама (положај, контурно-морфометријске одлике територије, физичкогеографске карактеристике, размештај становништва и насеља, политички систем...), до научних (географских, философских, историографских...) анализа које су већ тада биле далеко одмакле од пуке дескриптивности.

У свом спису *О ваздуху, води и земљи*, који није у потпуности сачуван, грчки лекар Хипократ (460-377 године п.н.е.), пореклом са егејског острва Кос, имао је приступ заснован на физичкогеографском детерминизму. Полазећи од природних разлика појединих земаља, успоставио је специфичну упоредну психологију народā. Према његовим схватањима *тип климе* је пресудно утицао не само на биолошка, већ и на друштвена својства народā, па и њихова колективна политичка опредељења. Сходно томе, насељени део света (екумену) поделио је на три појаса: Скитију (северна, хладна област), Грчку (средњи, умерени и за живот најоптималнији појас) и Азију (јужна, сува и жарка зона). У његовим схватањима могу да се препознају клице не само физичкогеографског детерминизма, већ, према данашњим мерилима, расизма и шовинизма. Тврдећи да је сама природа (клима) „предодредила“ Грке за политику, он је закључио да би њеној власти требало да се подреде азијски географски простори и народи, које је, пак, такође природа учинила лењим, спорим, неодлучним и недовољно храбрим.

Херодот (око 484-425 године п.н.е.), старогрчки историчар пореклом из Халикарнаса на егејској обали Мале Азије (данашњи Бодрум), одакле се преселио на егејско острво Самос, потом у Атину, па на југ

Италије, пропутовао је готово читав тада познати свет и на основу тако стечених знања написао капитално дело *Историја*. Оно је, такође, проткано физичкогеографским детерминизмом¹⁰⁸, али „мекшим“ него код Хипократа и заснива се на одлучујућој улози *тла* и *рељефа* на карактерологију становништва. Херодот наглашава разлике између народа са плодног тла и из равнице (радни, мирни, послушни, прилагодљиви, војно-политички дефанзивни), какви су, на пример, Египћани, те народа са неплодног земљишта, из брдских и планинских области (експлозивни, ратнички, освајачки и територијално експанзивни), какви су били Персијанци. Сагласно томе, он је закључио да ни једна земља не може истовремено да даје и обиље плодова и храбре ратнике. Народи ратника и господара за природно станиште имају мале, скучене, оскудне, планинске просторе који стварају нагон за експанзијом. Она не би била усмерена према било каквом суседном простору, већ према ономе који ће омогућити лакшу исхрану и благостање. Међутим, мењајући простор и земљиште где живи постоји опасност да се један народ суштински карактеролошки промени и изроди. Према Херодотовим схватањима, простор и становништво су основни и међусобно повезани елементи државе.

У *Историји пелопонеског рата* знаменити антички историчар Тукидид (око 460-398 године п.н.е.) истиче да јачи влада слабијима, а да своју снагу они јачи црпе захваљујући природној предодређености територије. На основу тога, истицао је предност Атине над Спартом, а „неодољивим притиском природне нужности“ образлагао експанзију Атине и у друге просторе (на пример, на егејска острва).¹⁰⁹ Његов физичкогеографски детерминизам јасно се препознаје: „...сви људски закони имају своја крајња исходишта у природним законима, а друштвени поредак у природном поретку свих ствари“¹¹⁰. Будући да „природне законе“ није успоставио човек, они се сматрају „божанским“. Стога „божански/природни поредак (...) суштински одређује друштвени поредак“¹¹¹. Тукидид је државе схватао као жива бића. Ако не тежи да своју власт наметне другима, држава ризикује да сама падне под туђу управу. Стога је препоручивао да би требало нападати „да би једне угрозили, а друге задржали у својим рукама“¹¹². Кроз односе Атине и Спар-

¹⁰⁸ Иван Раткај, Милутин Тадић, *Географи – биографски речник*, ИДН, Београд, 1999. (стр. 93)

¹⁰⁹ Милош Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд, 1951. (стр. 447)

¹¹⁰ Dragan Simić, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999. (str. 50)

¹¹¹ *Исто*. (стр. 50)

¹¹² Otto Maull, *Što je geopolitika?* (str. 4)

те, те њихов међусобни рат, који је, истовремено, значио историјску и цивилизацијску прекретницу, Тукидид је направио једну блиставу и свеобухватну прото-геополитичку анализу.

Платон (427-347 год. п.н.е.) је термином *политика* дефинисао вишеструки утицај државе и њених институција на људе и међуљудске односе, којима се нужно мора управљати са извесним нивоом принуде. Сматрао је да државом не управљају ни природни ни друштвени фактори, већ идеје. Кључне прото-политичкогеографске, геополитичке и демогеополитичке ставове о „идеалној“ држави изнео је у делу *Закони*, па и у делу које му је претходило – у *Држави*. Његово становиште било је да пространост државе мора бити толика да омогући одбрану и прехрану сопственог становништва (војно-политичка и прехрамбена безбедност). Бројност популације требало би не само да делује одвраћајуће на могућу агресију из окружења, већ и да омогући помоћ угроженом суседу-савезнику. У складу са значајем који је придавао бројевима и њиховој статичности, Платон је сматрао да би површина територије и број становника требало да остану непроменљиви, што би се постигло контролом рађања, те формирањем нових држава за прекобројну популацију. Његов географски шематизам огледа се у залагању да „идеална држава“ има геометријске границе, а оне би требало да буду баријера за негативне спољашње утицаје, добро заштићене и брањене. Становништво које нарушава благостање у држави (прекобројни, безбожници, нерадници, осуђеници) требало би да буде протерано преко границе. Упоредујући државу са људским организмом, Платон је тврдио да би за њено „здравље“ требало да се брине јер различите „болести“ могу да је угрозе.

О међузависности и прожимању *географског* и *политичког*, те њиховом заједничком односу са *демографским*, значајне идеје налазе се код Аристотела (384-322 године п.н.е.), једног од најистакнутијих мислилаца старог века, Платоновог ученика и учитеља Александра Македонског. Аристотелови филозофски ставови уважавали су природне чињенице и законитости, те су често били супротстављени Платоновом идеализму. Аристотел је човека сматрао *политичким бићем* (*зоон политикон*), а државу органском целином насталом као резултат природних нагона (аналогно породици, домаћинству) чија је улога да обезбеди срећан живот, благостање и сигурност свом становништву. Демогеополитичке идеје исказане су (уз остало) у капиталном делу *Политика*. Као Платон, и Аристотел је опчињен *полисом*, сматрајући га самодовољном и готово идеалном творевином која омогућује срећан живот његових становника. Сходно томе, анализирао је број становника државе, за који је сматрао да не сме да буде превелики како не би угрозио благостање и самодовољност, али ни премали како не

би довео у питање одбрамбену моћ. Климу је видео као фактор који предодређује етно-психичке одлике па чак и интелектуалне способности становништва (апострофирао је погодност топле климе). Погољан положај за Аристотела је када држава има и континенталне и приморске одлике. Ипак, у таласократском духу времена и простора у коме је живео, а супротно Платону, он је наглашавао предност маритимности због саобраћајних веза, трговине, одбране и услова за формирање градова-држава. Залагао се за складан однос између положаја, физичкогеографских одлика, морфометријских својстава (првенствено пространости), квалитета тла, становништва и друштвеног уређења државе. Стога је истицао потребу државе да буде „прегледна“ и по пространству и по броју становника. Друштвено уређење доводио је у везу са карактеристикама рељефа, па и са бројем становника, те је, на пример, тврдио да демократији највише погодује равница и бројна популација.

Супротно Аристотелу, за кога је политика имала примат, за Полибија (203-120 године п.н.е.), грчког историчара рођеног у Мегалополису у Аркадији, историја је била најважнија наука. Њој би географија требало да служи само као помоћна дисциплина. Године које је провео у Риму као заробљеник/талац због учешћа у стварању противримског Ахајског савеза искористио је за проучавање политичког функционисања Римске државе и чак је ратовао на њеној страни. У својој *Историји* у 40 књига, од којих је у целини сачувано само првих пет, а остале у фрагментима, географски положај и неке друге одлике простора посматрао је кроз призму вођења рата. Будући да је у свом завичају био и официр високог чина, често се сврстава међу античке претече геостратегије и војне географије, као и идеје о животном циклусу држава.

Кључну улогу географских чинилаца на политичке појаве и процесе потенцирао је Страбон (63 године п.н.е.-24 године н.е.), географ и историчар грчког порекла, родом из Амазеје у Малој Азији (црноморско залеђе). У његовом делу *Географија* (17 књига) у књизи 1, глава 1, на страни 16 пише: „Велики део географије служи потребама државе, јер арена делатности државе – земља и море – су места насељавања човека“¹¹³. Анализирајући Римско царство, на протогоеополитички начин вредновао је физичкогеографске чиниоце функционисања и развоја државе, али их није апсолутизовао, већ је истицао значај и других фактора. Напомињао је да цивилизације које су претходиле римској (Вавилон, Египат, Атина) нису биле плод искључиво повољног географског положаја и погодности природне средине. Становништво је сматрао важном детерминантом државе и потенцирао важност његовог равноммерног територијалног размештаја.

¹¹³ Наведено према: М. Грчић, *Политичка географија*. (стр. 19)

Хеленска и староримска мисао, као реперне у периоду „класичне старине“, на специфичан начин настојале су да објасне суштину каузалног односа простора и политике, од чега су потоње детерминистичке идеје само незнатно одступале. У оквирима тада успостављених постулата кретала се и већина идеја оснивача и класика геополитике крајем 19. и почетком 20. века, па и неки концептуални приступи савремених теоретичара и практичара. Иако је проистекла из старе Грчке, Римска цивилизација и наука битно се разликовала од своје претходнице. То се огледа у схватању и просторном отелотворењу основног политичко-географског и геополитичког феномена – државе. Хеленски идеал је град-држава – полис. Међу мислиоцима су постојале разлике у виђењима оптималне просторне и популационе величине полиса, али већином се нису појављивала одступања од става да је то најбољи облик политичког и територијалног организовања. „Чак и онда када је Александар Велики стварао, сходно налогу времена и саобразно моћи којом је располагао, највећу државу старог века, заживотну мега-империју, Аристотел је усхићено славио предности државе која се може догледати с врха брда“.¹¹⁴ Римско царство било је, пак, својим универсализмом, суштинска супротност грчком партикуларизму. Територијално велика и етнички хетерогена држава (од британских острва до Индије), телурократска по свом сакрално-географском и геополитичком карактеру (иако је за „централну територију“, *de facto*, имала медитеранску акваторију), била је вечни изазов и остварени циљ Рима и Римљана.¹¹⁵ За таласократске Грке пространа и многољудна држава-империја била „варварски изум“ коме они никада нису тежили, па ни када су били принуђени да због спољашње угрожености стварају војно-одбрамбене савезе више полиса.

Констатацијом „Грци су, наиме, трагали за границама у духу, док су их Римљани постављали на тлу“¹¹⁶ може да се сублимира сва различитост у схватањима старе Грчке (првенствено Атине) и Рима. Међутим, био би свакако погрешан закључак да су хеленска схватања државе, њених циљева и интереса били апстрактни. Они су само склад, сразме-

¹¹⁴ D. Simić, *Poredak sveta*. (str. 47)

¹¹⁵ На врхунцу моћи и територијалне величине Римско царство је имало око 6 милиона км² што је чинило близу 1/8 тада познатог света (2. век н.е.). Њему је у старом веку претходило више великих царстава, од којих се издвајају три: Асирци су своју државу распротрли на непуних 1 милион км² од око 10 милиона км² њима тада познатог света (7. век п.н.е.). Персијско царство у време цара Дарија (6. век п.н.е.) имало је око 5,5 милиона км² и заузимало 1/3 познатог дела Земље. Александар Велики је крајем 4. века п.н.е. срушио Персију, али је никада није потпуно покорио и просторно достигао. Његова империја чинила је око 1/4 тада познатог света. Видети: D. Simić, *Poredak sveta*. (str. 52)

¹¹⁶ Miloš Knežević, „Roma aeterna – imperija priprema udarac“, *Ekonomika*, br. 7-8, *Ekonomika*, Beograd, 1995. (str. 70)

ру и поредак (квалитет) стављали испред просторне и популационе величине (квантитета). Општи интерес (прецизније речено – државни и национални разлог) био је изнад свега и када га је требало остварити било је дозвољено готово све. „Брига за државу“ исказивала се нарочито посредством схватања популационог чиниоца и његовог сагледавања кроз територијалну и политичку призму. У том смислу, код Грка и Римљана постоје извесне сличности, нарочито према народима ван граница (не-Римљанима и не-Грцима) које су сматрали једноставно – варварима. Таква перцепција „оправдавала“ је хегемонистичке и империјалне аспирације као „право“ на ширење према окружењу – територијално мање када су Грци у питању, а огромно када су Римљани у питању. Супротно томе, како би се спречили спољашњи негативни утицаји из варварског суседства, у Грчкој су чак постојала залагања да положај градова буде удаљенији од мора, док су Римљани специфичном врстом границе – лимесом – покушали да осигурају своје царство.

3. Схватања односа географског и политичког од средњег века до формирања геополитике као научне дисциплине

У средњем веку само привидно је заборављена узрочно-последична повезаност *географског* и *политичког*. Развој феудалног система, промене у структури и размештају привреде, те огроман утицај верских организација и вођа не само на духовни живот људи, већ готово на сва световна питања – формирали су укупан друштвени „амбијент“. Фазе политичкогеографске уситњености смењивали су периоди стварања великих, експанзионистичких држава. Неке велике империје и цивилизације, чије је постојање обележило претходно вишевековно раздобље и оставило трајне тековине човечанству, нису успеле да одоле пред нагомиланим унутрашњим слабостима и продорима „варвара“. Велики освајачки походи, укључујући њихове војне, политичке, економске и културне последице, те покренута велика миграциона померања и масовна физичка уништавања становништва, из основа су мењали дотадашњу етно-цивилизацијску карту појединих делова света. „Велика географска открића“, освајачке експедиције конкистадора и сурови колонијализам резултирали су можда највећим геополитичким променама у историји човечанства. Сви ови процеси темељили су се на дуго стицаним теоријским и практичним знањима о сложеном односу простора и политике. Када су та нагомилана знања постала систематизована и када се појавио „преломни“ друштвено-историјски тренутак, стекли су се предуслови за појаву геополитике, а потом и за њену научну артикулацију.

Византија не би за више од хиљаду година надживела пропаст западног дела Римског царства, највећи део свога постојања имала огромну територију „у срцу света“ и исијавала утицаје чак и далеко изван државног простора, па и после формалне пропасти, да није располагала геополитичким спознајама и примењивала их „на ползу“ државе, цркве, владара и народа. Уосталом, да није било тако, не би Византија (п)остала легитимни наследник Рима, иако то Западна цивилизација и римо-католичка црква истрајно покушавају да оспоре. И не би Константин Велики пренео престоницу из Рима у Константинопољ, који није био „други“ нити „нови“ Рим, већ аутентично и једино средиште христјанизованог дела Царства, „краљица градова“ у тадашњем (па и каснијем), условно посматрано, поретку градова¹¹⁷. Овај „град над свим градовима“¹¹⁸, чији је положај „изабран са генијалном проницљивошћу“ био је „божији драгуљ“¹¹⁹ и симболизовао је не само читаво Византијско царство, него Исток и православно хришћанство у целини. Чињеница да је био, како би рекао Никита Хонијат, „светлост васељене, светска слава, чудесни призор, мајка црква, темељ вере, заштитница књижевности и уметности, отаџбина и огњиште лепоте“¹²⁰, обдарила га је снажним „магнетизмом“ који је привлачио многе освајаче. Међу некима од њих изазивао је и нескривену завист, као на пример код западно-хришћанских крсташа, који су је испољили у неописивом дивљаштву и пустошењу приликом заузимања 1204. године, после чега се ни град ни Византија у целини (до тада на врху пирамиде поретка држава) више нису истински опоравили. На другој страни, Константинопољ (Цариград) је био и остао оличење и симбол Грка и Словена, те опсесивни циљ многих, у првом реду Руса. Он је и данас својеврсни синоним геополитичности, која углавном проистиче из његовог историјско-географски предиспонираног положаја.

О мноштву управо геополитичких, тј. демогеополитичких својстава Византије сведочанства могу да се пронађу у критикованом и хваљеном спису *О управљању царством* (лат. *De administrando imperio*) цара Константина VII Порфирогенита (905-959).¹²¹ То дело односи се

¹¹⁷ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Filip Višnjić, Beograd, 1988. (str. 34, 65)

¹¹⁸ D. Simić, *Poredak sveta*. (str. 68)

¹¹⁹ E. Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*. (str. 79)

¹²⁰ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1959. (стр. 64)

¹²¹ Дело је настало средином 10. века као једна врста упутства које је Порфирогенит наменио своме сину Роману. У оригиналу наслов списа не постоји, али се често назива *Моје сину Роману* према посвети која се налази на његовом почетку. Данас уобичајени наслов *De administrando imperio* настао је почетком 17. века.

не само на питања државе, њену организацију, систем власти и начин владања, већ и на специфичну „хијерархију“ народа. Као једине баштинике свеколиког хеленског наслеђа и легитимне државотворне наследнике Римског царства, Византијци (Ромеји) сматрају само себе, највиши, јединствени народ и „племениту расу“, присвајајући „посебну историјску улогу коју им је Бог наменио као изабраном народу“¹²². Поред „племените расе“, постоје још мање племените и неплемените расе, а „референтни ниво племенитости“ јесте оснивач Византије Константин Велики, те старост културе и веза неког народа са њим и његовим временом.

Српске средњовековне државе, посебно немањихка држава, несумњиво су располагале значајним нивоом прагеополитичких знања о сопственој територији и народу, као и о окружењу. Само на тај начин могле су да опстану и развијају се на балканској ветрометини где су се конституисале. То се препознаје у стремљењима да се жупе уједине и обласни господари подреде интегралним циљевима и централној власти, да се политички-територијално уоквире и интегришу државице у приморју са онима у унутрашњости и да се контролишу главни комуникацијски правци, међу којима је најважнија била поморавска директриса Балкана. Испуњавање циља да се овлада косовском и метохијском котлином сведочи о знању да тај простор располаже немерљивим геополитичким потенцијалом и да ће постати стратегијска и економска основа моћи тадашње српске државе. Ту ће непогрешиво да буду позиционирана политичка (Приштина, Призрен...), економска (Ново Брдо) и духовна (бројни манастири и цркве) средишта као репери *централне територије* српске краљевине у успону. Управо област косовске, метохијске и ободних секундарних котлина, заједно окружених планинским венцима, били су, према оновременим геополитичким и геостратегијским захтевима, готово идеално природно предоређен простор за лоцирање средишта државе. Тек учвршћивањем власти у овом *балканском језгру* немањихка српска држава поставила је „темељ“ за своју дуготрајну моћ, стекла „енергију“ неопходну за интегрисање осталих српских земаља и изградила „одскочну даску“ за ширење углавном према југу и југоистоку. Сходно државотворној перцепцији и вредновању простора у средњем веку, шири косовско-метохијски простор може да се идентификује (не само симболички) као једна врста српске „макро-тврђаве“ на Балкану. Систем котлина и жупа чинио је њену „унутрашњост“ („двориште“), добро заштићену високим и тешко савладивим „бедемима“ („зидинама“) од планинских венаца. Косовско-метохијска „макро-тврђава“ могла је да остварује добре везе са околним простором кроз „капије“ („пролазе“) које су чинили пре-

¹²² E. Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*. (str. 392)

воји и клисурасте речне долине, али и да се на тим местима у случају напада релативно лако брани.¹²³

Посебно импресионира геополитички начин размишљања приликом „бирања“ Скопља за место царског крунисања Стефана Душана, подизање статуса цркве на ниво патријаршије и образовање престонице. То место било је не само у геометријском средишту царства, добро природно предиспонирано за одбрану, лоцирано у широј зони укрштања најважнијих балканских путева (најпре оног дуж моравско-вардарске удолине) и непосредно уз косовско-метохијски централишући простор, већ се налазило и на својеврсној средокраћи која омогућује ефикасно административно-политичко управљање знатно пространијом и разнороднијом државом. Способност геополитичког предвиђања регионалних и ширих размера препознатљива је и у чињеници да је цар Душан покушавао да предупреди и сузбије турске упаде из Мале Азије. Настојао је да за ту превентивну акцију добије помоћ (поморску) са Запада, који се заваравало да опасност прети само онемоћалој Византији, српској држави и православљу. Његова прерана и мистериозна смрт спречили су га у намери да заузимањем Цариграда не само „умири“ своје експанзионистичке намере и царску сујету, већ и да спаси једну цивилизацију.

Пропаст и распад Српског царства на области немоћне да се одупру османлијској најезди, смерови њихових продора, одсудна битка и локација битке (Косово-поље), место „уводних“ сукоба (битка на Плочнику близу Куршумлије) и „врат“ кроз која је „турска ордија“ ушла на Косово (преко Прешевске повије), одишу геополитичношћу о којој нема много непосредних докумената. Нема много сачуваних писаних сведочанстава српских средњовековних мислилаца о теоријском разматрању односа *географског* и *политичког*, али су очигледна практична знања о положају и функцији Београда деспота Стефана Лазаревића и Смедерева деспота Ђурђа Бранковића, који су се налазили на северној граници деспотовине „у самртном ропцу“, али са хришћанском и такође угроженом Угарском у залеђу. Поједини списи српских владара и црквених великодостојника (у првом реду Растка Немањића/Св. Саве, чији је и практичан државотворни и дипломатски ангажман био немерљив), те писаца њихових „житија“, садрже делове о простору, народу, држави, вери, јереси и јеретцима, насељима и тврђавама, црквама и манастирима. Душанов законик, дело настало у духу римско-

¹²³ Миломир Степић, „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије“, *Косово и Метохија – изазови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997. (стр. 234-237); Миломир Степић, *Косово и Метохија – политичко-географске и геополитичке перспективе*, Знамен, Београд, 1999. (стр. 16-19); Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012. (стр. 31-36).

византијског права, али прилагођеног условима у српским земљама и претвореног у српско право као јединствен систем који се територијално простирао у целом царству, има делова са посредним геополитичким садржајем, иако, пре свега, представља епохално законодавно и уставотворно дело.¹²⁴

„Велика географска открића“ обично прати стереотип да су започета на основу погрешних претпоставки о распореду океана и континента, те оскудних знања о простору. И површно упознавање са биографијама Колумба и осталих морепловаца довољно је за оповргавање ове тезе. Штавише, узроке покретања експедиција и заузимања области Новог света управо би требало тражити у промењеним просторно-политичким односима. Тадашња хришћанска Европа желела је да превазиђе геополитичку, геостратегијску и геоекономску спутаност изазвану арапско-отоманском (исламском) контролом северне Африке, Блиског Истока, Пиринејског и Балканског полуострва, великог дела Средоземног мора и главних копнених путева између Европе и Азије. Премештање европског „центра“ на западно прочеље континента и преоријентација на атлантски (водени) правац просторне експанзије условили су многи прокламовани и прикривени мотиви – трагање за новим, безбедним трговачким путевима, попуњавање испражњених ризница тадашњих сила југозападне и западне Европе, запоседање већих територија као основе надмоћи у односу на супарнике, ширење католичанства и стална прозелитска „борба за људске душе“.

Последице су биле многобројне и свеобухватне, трајале су вековима, а трају и данас. Највише су се манифестовале у драматичној просторно-политичкој трансформацији света која је проистекла из формирања колонијалног, а потом и неоколонијалног система. Упоредо, текла је мање-више принудна християнизације (покатоличавање) готово читаве Латинске Америке, а делом још и Англо-Америке, Африке и Азије, промена етно-расне структуре читавих континента и успостављање робовласништва, запоседање стратегијски важних морских путева и острва, мореуза, земљоуза, саобраћајних чворова и лука, те бесомучна експлоатација лежишта метала, минерала и енергената из освојених поседа. Укупно посматрано, то је осигурало земљама-метрополама дугорочно доминантну позицију у европоцентрично устројеном светском поретку, али и постало разлог за сукобе – како са аутохтоним народима жељним слободе, тако и међу самим европским силама. То је захтевало проширивање знања о каузалности простора и политике, тј. просторно-политички начин размишљања и стратегијско планирање како владара и њихових образованих саветника, тако и великодостојника (ка-

¹²⁴ Видети: *Душанов законик – бистрички препис*, Нова-холдинг д. о. о., Београд, 1994.

толичке) цркве која је током средњег века била „монополиста знања“. Стога је разумљиво да су се ретка теоријска разматрања и иновативне идеје појављивали из црквених кругова и са „аминовањем“ цркве, али некада и супротно њеним догмама и ауторитетима.

Ренесансни мислиоци оживели су античке идеје и протогополитичке ставове о релацијама *географског* и *политичког*, али их нису много унапредили. Учење Томе Аквинског (San Tommaso d'Aquino, 1225-1274), врхунског схоластичког мислиоца и католичког теолога (проглашен за свеца 1323. године) пореклом из италијанске племићке породице, било је суштински прожето и инспирисано Аристотелом и за оно време не тако догматски ослоњено на црквене каноне, иако није доводило у питање Бога као *Deus Creator*-а. Тома Аквински се свестрано школовао у многим европским градовима, титулисан је „доктором свих наука“ и „принцом философа“, предавао у Риму, Паризу и Напуљу, био оснивач тзв. философије хришћанства и, уз остало, написао капитално (недовршено) дело *Summa theologica*. У његовом опусу разматрано је више тема које би се могле сврстати у геополитичке. То је, најпре, идеја самосталне државе, што је било супростављено ставовима о светском царству, о чему је говорила већина хришћанских римокатоличких ауторитета, његових савременика. Државу је сматрао савршеном заједницом и најбољим могућим световним поретком, називајући је, при томе, „природном“ и дефинишући је као „сврховито удружење људи како би се нешто постигло“¹²⁵. Промишљајући о феномену рата, Аквински је разликовао праведне и неправедне, тј. одбрамбене и нападачке ратове. Одбрамбене ратове сврстао је у праведне и констатовао да владари имају право да уништавају људске животе и материјална добра ако тиме бране угрожену државу. Да би рат био праведан требало би да испуни три услова: 1) да га не води приватно лице, већ они који су добили легитимитет (било од Бога или од народа); 2) да се води за праведну ствар, што не подразумева само одбрамбени, већ и нападачки рат када за то постоје разлози (Аквински је овде „на терену“ реал-геополитике јер се за бројне агресивне ратове увек налазе „разлози“ и „оправдања“) и 3) да постоји праведна намера, која је, код нападачког рата, усмерена на успостављање трајног мира (у историји ратовања омиљена фраза већине досадашњих агресора управо је „успостављање трајног мира“). Аквински се залагао за обуздавање освете и онога што би се савременом терминологијом означавало као „употреба прекомерне силе“...

Идеје Жана Бодена (Jean Bodin, 1530-1596) имале су наглашена геополитичка и демографско-геополитичка обележја, али су се задржавала у оквирима физичкогеографског детерминизма. Одређујући

¹²⁵ Toma Akvinski, *Država*, Globus, Zagreb, 1990. (str. 7, 15)

утицај на карактеристике становништва, па и на начин њиховог политичког организовања, он је придавао својствима тла и рељефа, али најпре клими и положају планета. Народе света поделио је према надморској висини (планински и равничарски), географској дужини (источни и западни) и географској ширини (северни, умерени, јужни), те им је, сагласно томе, придавао и одређене (гео)политичке особине. Северни и планински народи су под утицајем планете Марс и они су дисциплинованији, храбрији и борбенији, склони стабилнијим, трајнијим и уређенијим облицима политичко-територијалног организовања. Супротно њима, јужни народи изложени су дејству Сатурна, те су маштовитији, склонији експериментисању и променама политичких и територијалних формација, инвентивнији и способнији више за философију и уметност него за дела људске снаге и физичке агресивности. Боден је у извесној мери фаворизовао народе умерених области (око 45° с.г.ш.), којима је придавао добре особине обе наведене крајности. Њихове карактеристике су под утицајем Јупитера, а као референтне издвојио је Римљане, који су створили велику државу експанзионистичке оријентације, развијен правно-политички систем, науку и дипломатију. Не опредељујући се у тадашњим оштрим сукобима католика и хугенота, Боден се залагао за принцип верске трпељивости и за јаку државу са апсолутном влашћу која би завела поредак равноправности за све грађане без обзира на верску припадност. Суверенитет државе схватао је као апсолутан, недељив и непреносив. Проучавајући факторе који утичу на друштвене односе и политичке процесе (клима, религија, узроци и облици револуција...), допринео је развоју науке о држави, социологије, политикологије, а посредно и геополитике. Његово најзначајније дело је *Шест књига о републици*.

Вилијем Пети (Sir William Petty, 1623-1687) припадао је физиократској школи у економији, али се његова *Политичка анатомија Ирске (The Political Anatomy of Ireland)* из 1672. године сматра једним од иницијалних дела у области политичке географије и геополитике. (слика 4) Поред значаја положаја, пространости и других одлика територије за економску моћ државе, посебно је наглашавао важност њених демографских потенцијала. Богатство државе третирао је као директно сразмерно са бројношћу њене популације. У *Политичкој аритметици* из 1676. године Пети је продубио своја геополитичка виђења. Његово становиште било је да квантитативни и квалитативни оптимум државне територије непосредно зависи од коришћења природних ресурса и густине насељености становништва. Политичку нестабилност и немоћ земље идентификовао је као директну последицу ретке насељености и ограничене величине територије, иако је и превелику пространост сматрао недостатком.

Слика 4: Вилијем Пети (1623-1687)

Од става да међу свим физичкогеографским својствима највише клима одређује карактерологију конкретних етничких заједница, а сходно томе, и друштвено-политичке појаве и процесе, полазио је и Шарл Монтескије (Charles-Louis Montesquieu de Secondat, 1689-1755). У делу *О духу закона* (*De l'Esprit des Lois*) залагао се да закони буду прилагођени етничким различитостима које су последица поднебља и земљишта. Својство народа, настањених у равничарски хомогеним пространствима источне Европе и Азије, да формирају вишенационалне, али централизоване државне творевине сматрао је директном последицом природне средине. Аналогно, природни диверзитет и регионално-географска разноврсност западне Европе подстичу њено становништво на националну еманципацију и стварање бројних националних држава. Према истом принципу, услед природне изолованости и заштићености морем од спољашњих утицаја и опасности, острвске и приобалне земље одликују се историјском стабилношћу (навео је пример Енглеске), што није случај са државама у унутрашњости континента. Следећи свој став да физичкогеографске особине простора директно условљавају државно и друштвено уређење, закључио је да су богатство и моћ француског краља „противприродни“, тј. да нису засновани на природним ресурсима државне територије, већ на пљачки народа, те је, сходно томе, тврдио да монархија мора да буде замењена републиком за коју је Француска природно предодређена.

Као нешто раније Вилијем Пети, и Жан Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778), филозоф-просветитељ, истицао је важност сразмерности територије и становништва државе. Залажући се за оптималне, средње вредности, он је недостатке велике државе видео у неефикасности власти, неадекватности закона за удаљене, природно и

етнички различите области које имају сопствене и другачије интересе и поимање власти, што неминовно води у центрифугалне процесе. Супротно овоме, мале државе имају виши степен хомогености, компактнију територију, равномернији размештај становништва и ефикаснију администрацију, али њихов кључни проблем јесте одбрамбена способност. Становништво (људи) јесу главни елемент државе, али је земља та која им обезбеђује опстанак. Оптимална држава требало би да има средњу величину, да потпуно задовољава егзистенцијалне потребе сопственог становништва (првенствено за храном) и да има онолики број становника који је потребан да потпуно потроши расположиве резерве. За Русоа је чак и облик владавине повезан са површином државне територије – демократија одговара малим, аристократија средњим, а монархија великим државама.

Настојећи да помири материјалистичко и идеалистичко, Имануел Кант (Immanuel Kant, 1724-1804), филозоф и професор географије на универзитету у пруском граду Кенигсбергу (сада Калињинград, ексклава Русије на Балтичком мору), тврдио је да су простор и време субјективне категорије, а не особине материје. (слика 5) Према његовом мишљењу, две науке које се њима баве – географија и историја – покривају сав сазнајни опус. Једном од географских дисциплина сматрао је политичку географију (уз физичку, математичку, моралну, теолошку, литерарну и меркантилну), дефинишући је као „дисциплину која се бави истраживањем односа између политичких јединица и њихове физичкогеографске основе“¹²⁶. Такође, сматрао је да су народи одвојени природним границама и да нарушавање тих граница представља нарушавање закономерне равнотеже, што доводи до рата.

Слика 5: Имануел Кант (1724-1804)

¹²⁶ Наведено према: М. Грчић, *Политичка географија*. (стр. 25)

У физичкогеографским одликама простора (посебно у клими и рељефу, тј. у планинама као природним границама) Јохан Хердер (Johann Gottfried von Herder, 1744-1803) препознао је кључне чиниоце различитости међу народима. У *Идејама за философију историје човечанства* (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*) људску историју поимао је као природну историју људских снага, дела и нагона према месту и времену, док је географију сматрао основом за разумевање политичке историје. На основу тога закључио је да значај појединих народа проистиче из њиховог националног порекла, стране света коју насељавају, начина живота и васпитања, те доминантних активности (занимања) којима се од давнина баве. Да су природне предиспозиције биле другачије, читав ток културе био би другачији, закључио је Хердер. Што су услови живота тежи и угроженост од суседа већа, то је колективни карактер народа јачи. Са сеобама и наглом променом хемисфере и климе у којима је неки народ био природно смештен, долази до поремећаја здравља народа и нације.

Будући да је био поборник ставова о чврстој повезаности народа и државе са тлом и читавом природом, Хердер је сматрао да земља и народ никада или веома споро старе. Али, државе, као творевине човека, имају своју младост, развој, старост и распад, а људи (чак и појединци) могу тај циклус да успоре или убрзају. Био је један од ретких мислећих људи свога времена и простора који је о Словенима говорио афирмативно, чак и некритички истичући њихове добре колективне особине као што су вредноћа, добродушност, широкогрудост, гостопримство, мирољубивост према народима у суседству, склоност ка сеоском и патријархалном начину живота. Подсећао је на германско угњетавање, уништавање и етно-просторно сажимање Словена, али им је, ипак, предвиђао национално ослобођење и светску историјску улогу.

Свестрани научник и философ-идеалист Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831), аутор *Философије историје* (потпун наслов: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*), дао је свој велики допринос историографији и географији, па и односу простора и политике. На теме „краја историје“, „светског поретка“ и рата као „природног стања“ које је неопходно јер „чува народе од труљења“, слично „кретању ветра који не дозвољава језеру да зарасте“ – Хегел је поставио тезе које су постале трајна инспирација потоњим мислиоцима. Простор је сматрао неопходним за материјализовање духа, тј. апсолутне идеје као покретача историје. Према његовом мишљењу, простор нема само улогу обезбљујене сцене где се одигравају историјски процеси, већ је он у симбиози са становништвом и народима на чије колективне карактеристике битно утиче. Сходно томе, Хегел је народе поделио на „историјске“ („одабрани“ за главну историјску улогу) и „неисторијске“

(небитни за историјске процесе којима, као таквима, следи нестајање). Полазећи од теорије да је сваком народу унапред одређен само њему припадајући „кôд“ (принцип, начело) и „мисија“ чија реализација, у ствари, чини његову историју, сматрао је да су Германи „одабрани“ за носиоце „хришћанског принципа“.

Унапред укалупивши читаво друштвено кретање у тријадни систем *теза-антитеза-синтеза*, Хегел је говорио о „три света“ – оријенталном, грчко-римском¹²⁷ и германском, које је на специфичан и сврсисходан начин временски хијерархизовао.¹²⁸ Његови макро-геополитички ставови препознатљиви су у визији глобалне структуре: Азију је идентификовао као исходиште светске историје, Стари свет као њену позорницу, а Нови свет као простор за колонизацију. Анализирајући физичку географију три „стара“ континента (Европа, Азија и Африка), Хегел је успоставио везу са историјом њихових народа. Морима, планинама и равницама давао је суштински значај, издижући их на ниво „историјских принципа“ – „принципа мора“, „принципа планина“ и „принципа равница“. На основу ових идеја извео је, *de facto*, сакрално-географске и геополитичке закључке – да они народи који нису следили ове принципе нису ни могли да имају битнију историјску улогу, те стога припадају групи „неисторијских“ народа. Не само њему својствена германоцентричност навире из тезе о транслирању светске историје од истока на запад, те позиционирању „позорнице светске историје“ у северну умерену зону, тј. између 40-60° с.г.ш., управо у централној Европи, тамо где се налази Немачка.

Посвећујући у својој *Философији историје* читаво поглавље физичкогеографским факторима (поглавље „Географска основа светске историје“), Хегел се несумњиво детерминистички профилисао. Сматрао је да клима искључује из светске историје екстремно хладне или топле области. У њима не може да буде светско-историјских народа јер су они превасходно посвећени сталној борби за обично физичко преживљавање, што онемогућава неку духовну надградњу. Бавећи се односом копна и мора, обалском разуђеношћу и рељефом, он је наглашавао значај Средоземног мора. Потенцирајући његову пресудну улогу у специфичном узајамном односу три континента која повезује и сједињује (Стари свет), поимао га је као средиште светске историје¹²⁹. Уопште, мору је давао посебан значај јер оно подстиче људе на експанзију, освајање и стицање богатства, док копно, тј. долине и равнице,

¹²⁷ Иако се античка епоха историјски посматра интегрално, Хегел је „грчком свету“ и „римском свету“ посветио посебна поглавља. Видети: Georg W. Hegel, *Filozofija povijesti*, Bardfin, Beograd; Romanov, Banja Luka, 2006. (str. 209-255; 259-312)

¹²⁸ Bertrand Russell, *Mudrost Zapada*, Mladost, Zagreb, 1977. (str. 251)

¹²⁹ Georg W. Hegel, *Filozofija povijesti*. (str. 92-93)

фиксирају човека за земљу. Маритимност, континенталност и обалска разуђеност битно утичу на етно-психичке особине, а као пример Хегел је навео плодне азијске равнице (Кина, Индија, Месопотамија) и разуђену обалу и острва античке Грчке.

Слично морима, Хегел је повезујућу улогу давао и рекама. Једино је планинама приписивао баријерни и фрагментациони ефекат, што не значи да је умањивао њихов историјски значај. Штавише, аналогно „принципу мора“ који је посебно истицао, Хегел је и рељефу у неким деловима света давао тако значајну улогу да је из ње проистицало својство „принципа“. На пример, по његовом мишљењу Африка као главни „принцип“ има висораван, у Азији постоји супротност на једној страни високих планина и висоравни, а на другој страни долињских области и равница, док у Европи нема тако оштрих супротности висије и низије већ се ради о комуникацијски повољнијим прелазним областима. Сходно томе, Хегел је Стари свет поделио на:

а) *безводне висоравни* – простране, углавном неплодне, самоизолиране и безводне степе и велике равнице из којих креће демографско ширење номадског становништва према спољашњим, ивичним континенталним областима;

б) *равне долине или прелазне земље* – већином равничарске и плодне територије, које пресецају и водом снабдевају велике реке;

в) *приобалне земље* – области непосредно везане за море и са најпогоднијим везама са осталим светом¹³⁰.

Иако је истицао улогу тла, и то у смислу територије са физичко-географским својствима и значајем за историјску судбину народа који је настајује, Хегел није био екстреман у ставовима као што су његови бројни претходници (на пример: антички мислиоци) или следбеници (на пример: Фридрих Рацел, који је сматрао да „тло управља судбином народа са слепом бруталношћу“). Он је неоспорно спадао у геодетерминисте, али је сматрао да природу не би требало ни преценити ни потценити, него тежити реалном односу између природе и људских активности. Хегелов утицај био је огроман и остао је трајно утиснут не само у немачка геополитичка и геостратегијска виђења и стремљења, него и у неке британско-америчке концепције таласократског и телуократског карактера које су своју актуелност сачувале до данас.

Са Хегеловим, са данашње тачке гледишта у основи ипак шовинистичким и расистичким идејама о становништву (пројектованим и на геополитичку сцену), суштински су аналогне идеје католичког свештеника Малтуса (Thomas Robert Malthus, 1766-1834). Његова теорија обично се своди на став да становништво расте геометријском, а природни ресурси аритметичком прогресијом. Тај несклад у темпу пора-

¹³⁰ Исто. (стр. 92-93)

ста неминовно ће да проузрокује борбу за опстанак. Ратове, епидемије и катаклизме Малтус схвата као „природне регулаторе“ неопходне за обуздавање убрзаног демографског пораста који угрожава будућност човечанства. Његово капитално дело *Есеј о принципу становништва како оно утиче на будуће побољшање друштва* (*An Essay on Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society*) први пут је објављено у Лондону 1798. године и познатије је под скраћеним називом *Есеј о становништву*. Настало је у једном, по многим показатељима, преломном добу не само за тадашњу Велику Британију, него и за свет у целини. Садржи не само демографску „златну нит“, већ многоструко испреплетану и разнородну (па и геополитичку) анализу. Насупрот тадашњим оптимистима, који су сматрали да ће савршеност човека једног дана довести до правичнијег друштва, лишеног злочина, болести и рата, Малтус је свој песимизам заснивао на математичком расуђивању о експлозији становништва коју расположиви и споро растући ресурси неће моћи да прате. Његова прогноза о „џиновској неизбежној глади“ проистекла је из перцепције тадашњег британског друштва.

Међутим, два века касније Пол Кенеди ће уочити: „три развојна процеса су омогућила британском народу да избегне судбину коју му је Малтус прорекао“¹³¹. То су: емиграција, аграрна револуција и индустријализација тј. индустријска револуција. Сва три процеса добила су глобалне размере, а емиграција на ваневропске континенте, колонизација и територијална експанзија имали су најнепосредније далекосежне геополитичке последице које су оставиле неизбрисив траг у историји света. Армије младог, репродуктивног, експлозивног, незадовољног и сиромашног становништва постале су, у ствари, „сувишна популација“ у већини западноевропских земаља – колонијалних метропола. Та силна енергија каналисана је и усмеравана на просторни експанзионизам. „Територијално освајање је тако играло традиционалну улогу као вентил за пренасељеност, социјалне тензије и политичке фрустрације...“¹³² Популациони процеси тако великих размера неће из основа променити само демографску слику света, већ ће донети и суштинске геополитичке промене у будућности. „Док је једва нешто више од 200.000 емигрирало у 1820-им годинама, тај број се утростручио у следећој деценији и достигао скоро 2,5 милиона у 1850-им годинама. Између 1815. и 1914. године, око 20 милиона Британаца је напустило замљу – масован егзодус у односу на укупно становништво. (До 1900. године, британско становништво је бројало 41 милион људи; без исељавања бројало би преко 70 милиона).“¹³³

¹³¹ Пол Кенеди, *Припрема за двадесет први век*, Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, Београд, 1997. (стр. 22)

¹³² Исто. (стр. 27)

¹³³ Исто. (стр. 22)

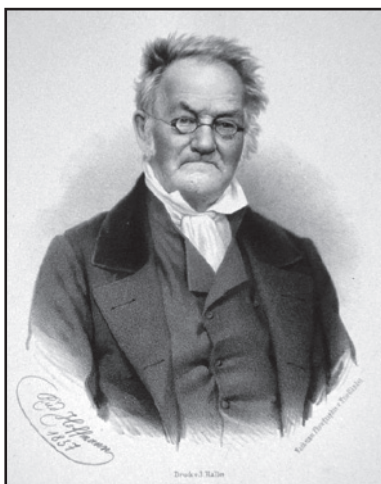
Малтус је очигледно исправно запазио да је све већи јаз између геометријског пораста становништва и његових потреба за храном, на једној страни, и капацитета земље да задовољи те потребе, на другој страни. Међутим, он није претпоставио да ће „моћ становништва“ бити надвладана на сасвим специфичан начин – људском способношћу да резултатима свог ума квалитативно и квантитативно мултипликује „моћи земље“, али и да демографском и геополитичком експанзијом у великој мери промени постојеће популационо-просторне и политичко-територијалне односе. Малтусове идеје изазвале су лавину критика и против-идеја, али и бројне присталице (малтузијанство). Међу модерним мислиоцима, противници су експонирани и гласни, а следбеници, како у теоријско-научним круговима, тако и у сферама практичног деловања, дискретни и једва прикривани политичко-коректним лицемерјем (неомалтузијанство). Његова теорија давно је изашла из оквира демографије и фокусирана је са становишта бројних других наука. Све више се посматра и из теоријског геополитичког ракурса, па и са тачке гледишта практичне глобалне стратегије и сценаристике.

Током 18. и у првој половини 19. века просторно мишљење и даље се махом задржало на инвентарисању и описивању појава и процеса, али све више су се појављивале и неке теоријски-концептуално иновативне идеје – нарочито о односу физичкогеографских чинилаца, на једној страни, и становништва, насеља, економије и политике, на другој страни. Дескриптивна и камерално-статистичка (политичко-статистичка) фаза развоја окончава се крајем 18. века, а њен значај у еволуцији географске научне мисли често се неоправдано ниподаштава. А у то време појавила су се за политичку географију и геополитику дела од круцијалне важности. Такав је, на пример, први приручник у Русији под називом *Политичка географија*, у коме аутор С. Ф. Накаволнин, у четири тома сукцесивно објављена од 1758. до 1772. године, даје географско-нумерички опис држава. Такође, велики значај имао је и *Најновији опис Земље* из 1792. године. У њему аутор А. Бишинг уводи статистички материјал у географију, те се, с правом, сврстава у родоначелнике егзактне политичке географије.

Постављајући темеље нове, научне географије у првим деценијама 19. века, Карл Ритер (Carl Ritter, 1779-1859), као свестран географ, својим укупним опусом посредно је дао велики допринос развоју политичке географије и геополитике. (слика 6) Издвајајући континенте као најкрупније целине на Земљи, сматрао је да распоред и разуђеност копна делује предодређујуће на размештај раса, те је, сходно томе, Европу одредио за логичан „дом“ белаца, Азију жуте расе, Африку црнаца, а Америку црвенокожаца. Придржавајући се исконског сакрално-географског „кључа“, Ритер је често умео да склизне и на стазе мистичности, те кон-

турно-територијалног, морфографског и морфометријског догматизма. За њега, кључно својство структуре Земље као планете јесте међусобна „опозиција“ („сукоб“) две полулопте – доминантно копнене и доминантно океанске. Велике равнице у средишту копнене полулопте су природно предиспониране за интензивне човекове активности, из чега је проишцицала њихова улога основе светске историје (исто схватање имали су бројни аутори, нарочито неки класици геополитике).

Слика 6: Карл Ритер (1779-1859)

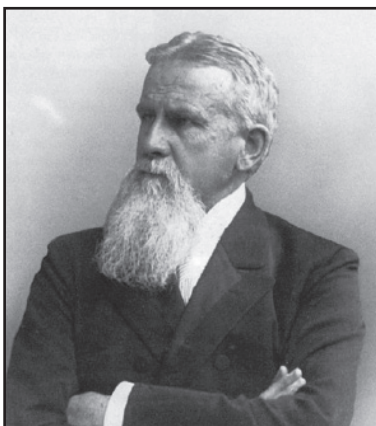
Слично многим претходницима, и Ритер је закључио да је клима физичкогеографски чинилац који омогућује пресудна преимућства Старом свету над Новим светом – цео Стари свет, од истока до запада, налази се у истом климатском појасу(?), што олакшава вишеструке контакте и везе. Супротно томе, Америка је издужена у меридијанском правцу и пресеца више климатских појасева, што је, пак, хендикеп који је искључио могућност да постане колевка цивилизације. Путеве историје човечанства, према Ритеру, одредиле су контуре континенета, које нису резултат случајности, већ смислене датости. Тако, „троугластој“ и савршено просторно предодређеној Европи и њеном становништву (првенствено Германима) тај облик даје једну врсту примарне и авангардне улоге, у односу на „заобљену“, неразуђену Африку и „ромбоедарску“ Азију

Проучавајући утицај физичкогеографских својстава на политичкогеографске, економскогеографске, демографске и културноцивилизацијске различитости, па и на карактер и структуру држава (иако се више бавио континентима као целинама), Ритер је географији приложио препознатљиво и упечатљиво геополитичко становиште. Његове идеје имале су снажан одјек у науци и никога нису оставиле

равнодушним. Већ међу савременицима имао је и следбеника и критичара. Значајан је Е. Кап (Ernst Kapp, 1808-1896) по свом проучавању и истицању битних регионалних различитости у делу *Философска или компаративна општа географија* (*Philosophische oder vergleichende allgemeine Erdkunde* из 1845. године), а нарочито по тријадној концепцији структуре света заснованој на три доминантне форме природних услова које утичу на њихово диференцирање. Угледајући се на Ритера, он је успоставио поделу света на „речно-оријентални“ (Азија), „таласокласични“ (Медитеран пре Колумбовог открића Америке) и „океанскогермански“ (западна Европа). Капове детерминистичке и антропогеографске идеје инспирисале су непосредно Фридриха Рацела, али су утицале и касније на Освалда Шпенглера и Карла Шмита.

Фридрих Рацел (Friedrich Ratzel, 1844-1904) био је оснивач антропогеографије, „отац“ политичке географије и претеча геополитике као научне дисциплине. (слика 7) Овај знаменити немачки научник студирао је зоологију у Хајделбергу, Јени и Берлину (дипломирао 1868.). Географ и етнограф постао је касније – прво захваљујући истраживањима на Медитерану и дописничком ангажману у *Келнским новинама*, а нарочито после путовања по Северној Америци, Куби и Мексику 1874-1875. године, када се определио за антропогеографска научна проучавања. После повратка из Америке, на Високој техничкој школи у Минхену почео је да предаје географију 1875. године, а редовни професор постао је 1880. године. Од 1886. године био је професор на Универзитету у Лајпцигу. У теоријском смислу оријентисао се биологистички (органицистички) и еволуционистички (дарвинистички), а у политичком – националистички и пангерманистички. Као добровољац учествовао је у Француско-пруском рату 1870-1871. године, где је заслужио орден Гвозденог крста за храброст.

Слика 7: Фридрих Рацел (1844-1904)

Рацел је стварао у специфичном друштвеним условима. У теоријско-методолошком смислу на њега су утицали Кант, Хегел, Хердер и нарочито Ритер, те он може да се сматра логичним изданком и настављачем немачког физичкогеографског детерминизма друге половине 19. и почетка 20. века. Такође, у научном смислу Рацел и његово целокупно дело производ су историјско-политичких процеса у ондашњој Европи, а нарочито изражених „потреба за географијом“. За то су постојала два кључна разлога: један, пруске војне потребе, и други, национално-интеграциони покрет који је довео до уједињења уситњених политичко-територијалних јединица у снажну и пространу државу Немачку у срцу Европе. Њој је било потребно не само географско знање за формирање и функционисање, већ и „оправдање“ за будуће хегемонистичке и империјалистичке циљеве који су се већ назирали. Из таквог „миљеа“ изникао је не само Рацел, већ и бројни његови истомишљеници и следбеници широм Европе и Америке. Рацелов правац у антропогеографији („рацелизам“), проистекао је из схватања која су систематизована у бројним књигама, међу којима су најзначајније *Антропогеографија или основа примене географије у историји* из 1882-1891. године, *Етнологија* из 1885. године, *Географско распрострањење човека* из 1891. године, *Политичка географија* из 1897. године, *Земља и живот* из 1901-1902. године...

У *Антропогеографију (Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, 2 тома, прво издање у Штутгарту 1882–1891.) Рацел је развио основне поставке о јединству и узајамности природе, становништва и простора. Заснивајући их на физичкогеографском детерминизму и под утицајем дарвинизма, он је простор видео искључиво кроз јединство са животом, тј. као „животни простор“ (*Lebensraum*). Функција животног простора је да обезбеди храну, станиште и размножавање, те је, сходно томе, исконски порив сваког живог организма (подразумевајући човека, народе и државе) да запоседа простор и да, растући, бори се за већи простор и шири се у нове просторе. Борба за простор је, *de facto*, борба за опстанак, како у природи, тако и у међународним (међудржавним) односима. Геополитичка димензија Рацеловог антропогеографског мишљења јасно се препознаје из констатације да ако у област где живи један народ продре други, јачи народ, он му, првенствено, одузима простор, а са губитком простора слабији народ је осуђен на изумирање. Свој став он конкретизује примерима народа који су ишчезли јер свој простор нису могли да искористе или су га изгубили – Индијанци, староседеоци Сибира, Тасманије, Аустралије.¹³⁴

¹³⁴ М. Грчић, *Политичка географија*. (стр. 33-34)

Према Рацелу, утицај географског чиниоца, тј. животног простора, на људе и народе је четворострук:

1. непосредно утиче на тело и дух појединаца који формирају народ;
2. утиче на просторно ширење народа, и то како са становишта праваца, тако и са становишта пространства (планине раздвајају народе, а равнице их спајају и потпомажу њиховом распрострањавању);
3. утиче, посредством територијалног ширења, на одржавање, слабљење или јачање одређених особина људи и народа;
4. дејствује на „унутрашњи састав народног организма“ својим мање или више израженим природним богатствима, те олакшава или отежава саобраћај.

Потенцирајући важност утицаја 2. и 4. Рацел је посебно нагласио њихов значај за политику и државу.¹³⁵

У капиталном делу *Политичка географија* (прво издање 1897. године), Рацел је истоимену дисциплину сврстао у антропогеографију. Циљ политичке географије јесте да проучава просторне односе држава у њиховом развоју. Држава је, дакле, основни предмет проучавања његове политичке географије. Наглашавао је да су за конституисање државе неопходна два чиниоца – положај (*die Lage*) и простор (*der Raum*). То потврђују и велика поглавља у *Политичкој географији*: „Односи између тла и државе“; „Раст државе“; „Географски положај државе“; „Простор“; „Границе и суседство“; „Државе у односу према морима, рекама, планинама и равницама“. На феномен државе Рацел примењује биолошке законе, дефинишући је као организам привезан за тло (*der Staat als Bodenstandiger Organismus*) и део народа са делом тла (став о „Крви и Тлу“ – *Blut und Boden*). У демографско-политичкогеографском (и геополитичком) смислу закључио је да се „особине државе састоје од особина народа и особина тла“¹³⁶. Сходно томе, Рацел је промовисао два фундаментална појма: „животну енергију“ (*Lebensenergie*) и „просторни смисао“ (*Raumsinn*). Дајући примат физичкогеографским својствима државе, остале компоненте је вредновао на специфичан начин. На пример, популациони чинилац државе и међудржавних односа одредио је као важан, али га је политичкогеографски и геополитички свео на шовинистички и расистички контекст о „вишим“ и „нижим“ народима (наравно, не у контексту телесне висине). Наглашавао је значај демографске масе (бројности), али није детаљније разматрао

¹³⁵ Према: Милош Младеновић, *Шта је геополитика*, Велвет, Београд, 1994. (стр. 4)

¹³⁶ Friedrich Ratzel, *Politische Geographie – oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, Oldenbourg, München und Berlin, 1903. (s. 4)

значај природног кретања и миграција, биолошких, језичких, верских, етничких и других структура, културно-цивилизацијских чинилаца, историјског наслеђа...

Рацел је сматрао да држава, као и сви организми, пролази кроз фазе животног развоја (циклуса) – младост, зрелост и старост – тврдећи да млада држава-организам има природно право на територијални раст, и то све до њених „природних граница“. Недостатак простора и ниподаштавање правог значаја простора (просторни ниҳилизам) доводи државу у животну опасност и доноси њену смрт. Даље увећање ионако великих држава је нужност и оне се шире на штету малих држава, као што се „виши“ народи шире на рачун „нижих“. Пораст броја становника и културно-цивилизацијски напредак једног народа појачавају његов нагон за етно-просторном експанзијом. Успешном политиком (и националном) Рацел сматра само ону која је „опросторена“, а „реал-политика“, да би то заиста била, мора да буде постављена на принципима ширења политичког простора (колонизацијом, ратом...).

У чланку „Законитости просторног раста државе“ („Die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten“) из 1896. године Рацел је даље развио концепцију државе као организма и издвојио седам постулата њене експанзије:

1. Величина државе расте сразмерно развоју њене културе;
2. Просторни раст државе прати друге појавне облике раста народа који нужно морају да претходе расту државе (политичкој експанзији претходе трговина и саобраћај, а интеграциона улога једне зреле културе јесте да уједини државу посредством стварања националне свести);
3. Раст државе остварује се тако да се у једну целину спаја скуп мањих делова који су међусобно блиски и повезани, а упоредо са тим процесом, однос између народа и земље постаје све интензивнији и непосреднији;
4. Граница државе је њен периферни орган, непосредни „доносилац“ њеног раста и одбрамбени бедем државе, који учествује у свим трансформацијама државног организма;
5. Остварујући експанзију држава настоји да поправи свој положај и постигне што боље стратегијске позиције, што не само оправдава њену борбу за припајање оних области које су са тог становишта нарочито важне (обале, долине, сливови, области са природним богатствима...), него и представља саму суштину експанзије државе;
6. Почетни импулс просторног ширења државе потиче споља, што значи да оне државе и народи који имају слабије укорене-

њену спознају о важности простора, развијају је захваљујући примерима других, напреднијих цивилизација;

7. Општа оријентација ка територијалном припајању и стапању (интеграцији, асимилацији) преноси се са државе на државу и све више и више јача, при чему се мање државе угледају на веће и покушавају да територијалним ширењем оснаже и парирају им, док веће државе, такође даљим ширењем, настоје да задрже већ стечену сопствену моћ.¹³⁷

Ширење до „природних граница“ Рацел разуме као процес који води до формирања само неколико макро-политичких и макро-економских простора, тј. држава-континената. Стога се он сврстава у поклонице „геополитике великих простора“, идеје о „пан-областима“ и концепције „светске велесиле“ (*Weltmacht*) чија моћ би постепено расла до планетарног нивоа. Такви ставови развили су се током његовог борака у Северној Америци, те под утицајем „осећања простора“ и запоседања „празних простора“ америчког копна конципираних Монроовом доктрином.¹³⁸ Успостављајући аналогију и примењујући америчко искуство на Немачку, Рацел јој је предвиђао перспективу велике континенталне силе. Такође, предвидео је значај поморске моћи за постизање статуса „светске велесиле“. У књизи *Mare kao izvor moћи naroda – политичко-географска студија (Das Meer ah Quelle der Volkergrösse – Eine politisch-geographische Studie)*, објављеној 1900. године у Минхену уочио и анализирао је значај развоја ратне морнарице за планетарну експанзију, наглашавајући да оно што су поједине земље оствариле посредством поморске силе спонтано (Енглеска, Шпанија, Холандија...), претежно копнене силе морају да остварују свесно и плански (мислио је на Немачку).¹³⁹

Упркос критикама које би, нарочито са позиција савремене науке, могле да се упуте Рацеловим идејама, не може се порећи да је он био не само несумњиви родоначелник политичке географије као научне дисциплине, већ је до тада једини успео да проникне у суштину феномена државе са становишта њених просторних својстава. „Одатле до стварања нове науке, геополитике, требало је учинити само један корак“.¹⁴⁰ Иако је Рацелова мисао имала и шовинистичко-ра-

¹³⁷ Friedrich Ratzel, "Die Gesetze des Räumlichen Wachstums der Staaten", *Petermanns Mitteilungen*, vol. XLII, Justus Perthes, Gotha, 1896. (s. 97-107)

¹³⁸ Путовањима и проучавањима Северне и Централне Америке Рацел је посветио неколико књига, од којих су најзначајније *Städte-und Kulturbilder aus Nordamerika*, 2 Bände, Leipzig, 1876., *Aus Mexico*, Breslau, 1878. и *Die Vereinigten Staaten von Nordamerika*, 3 Bände, München, 1878-1893.

¹³⁹ А. Дугин, *Основи геополитике*, књига 1. (стр. 43)

¹⁴⁰ М. Младеновић, *Шта је геополитика*. (стр. 4)

систичких обрису, те касније постала погодна за различите облике (зло)употреба и инструментализација, он сâм остао је доследно на научним позицијама и никада се није интелектуално определио да ступи на нестабилан терен идеолошке или војно-политичке конкретизације својих идеја. Стога је његов допринос и утицај на потоње истраживаче огроман. Рацелова схватања закона просторног раста не темеље се на искључивости, слепој нужности или строгим принципима који су апсолутно важећи, већ на тенденцијама које имају општи, универзални карактер. Он је успео да спозна танане узајамне релације између народа и земље у којој тај народ живи, истичући значај изворног народног сазнања и свести о припадајућем простору и вези са њим. По његовом мишљењу, до декаденције и пропадања државе долази управо онда када та спознаја и та свест почне да се релативизује и да нестаје.

Рацелове идеје имале су велики утицај на друштвеногеографску и политичкогеографску, а потом и на геополитичку мисао не само у Немачкој и Европи, него и у САД. Ипак, неопходно је констатовати да су његове теоријске поставке у америчкој науци и пракси често извитоперене и поједностављене, првенствено захваљујући интерпретацијама Елен Черчил Симпл (Ellen Churchill Semple, 1863-1932). (слика 8) Она је била угледни географ, професор на више америчких универзитета и челна личност многих географских институција и асоцијација, што је у то време за жену био прави подвиг. Са основама немачке антропогеографске школе упознала се похађајући Рацелова предавања, али је до сазнања често долазила отежано и посредно, будући да женама тада још увек није било дозвољено да у томе учествују директно. Вероватно да је то био један од главних разлога зашто њен приказ Рацелових идеја није до краја био веран оригиналу, већ непотпун и деформисан, те као такав, имао велики утицај на друге америчке научнике који су показали да су у великој мери погрешно схватили Рацелову мисао.¹⁴¹ Ипак, Елен Симпл је оставила значајан траг у америчкој и светској антропогеографској, политичко-географској и геополитичкој науци, најпре својим делом *Америчка историја и њени географски услови* (*American History and Its Geographic Conditions* из 1903. године), а потом и књигом *Утицаји географске средине* (*Influences of Geographic Environment* из 1911. године), у којој је управо интерпретирана суштина Рацелове *Антропогеографије, те Географијом медитеранске области* (*The Geography of the Mediterranean Region* из 1931. године).

¹⁴¹ Francesca Krasna, *Ripensare i Balcani nel nuovo scenario geopolitico mondiale*, Università degli studi di Trieste, Dipartimento Scienze Geografiche e Storiche, Trieste, 2002. (p. 26)

Слика 8: Елен Черчил Симпл (1863-1932)

Бескомпромисно ривалство Немачке и Француске у политичким, економским, војним, геополитичким и геостратегијским сферама током 19. и првих деценија 20. века одражавало се и на основне теоријске приступе у науци, а посебно у географији и антропогеографији. У супротстављању немачком, Рацеловом физичкогеографском детерминизму посебно се истакао Пол Видал де ла Блаш (Paul Vidal de la Blache, 1845-1918), родоначелник француске школе „географије човека“ (*Geographie humaine*), тј. модерне антропогеографије (друштвене географије). (слика 9) Де ла Блаш је докторирао на катедри за историју и географију Универзитета у Нанту 1872. године, а од 1898. до 1918. године био је професор географије на Сорбони. Написао је бројне физичкогеографске и антропогеографске студије, саставио је *Општи историјски и географски атлас (Atlas General – Histoire et Géographie)* и покренуо 1891. године часопис *Географски анали (Annales de Géographie)*. Једно од његових најзначајнијих дела је *Преглед географије Француске (Tableau de la géographie de la France)* из 1903. године у коме се „рацеловски“ бавио односом човека и физичкогеографских датости простора. У књизи *Источна Француска (La France de l'Est)* из 1917. године образлагао и доказивао је „исконску“ припадност области Алзас и Лорен Француској, те неоправданост немачких претензија према њима. Велико стручно, научно и практично интересовање испољавао је управо према тадашњем главном француском такмацу у Европи – Немачкој. Будући да су Француска и Енглеска већ раније колонијално поделиле највећи део Африке и огромна пространства у Азији и Аустралији, а да Русија у Азији и САД у Америци могу да се не сметано даље шире, де ла Блаш је закључио да у тој констелацији снага Немачка нема простора за „пражњење енергије“ и своју империјал-

ну експанзију. Препознајући то као главну опасност за мир у Европи, залагао се за обуздавање Немачке. Сходно томе, сматрао је логичним нераскидиво сврставање Француске уз либерализам и демократију у идеолошком смислу, тј. њено таласократско, „поморско опредељење“ у геополитичком смислу¹⁴².

Слика 9: Пол Видал де ла Блаш (1845-1918)

Емануел де Мартон (Emmanuel de Martonne), де ла Блашов ученик, довршио је његово обимно дело *Основи друштвене географије* (*Principes de Géographie Humaine*), које је објављено постхумно – 1922. године. Оно је постало темељ *географског посибилизма* као теоријског правца. Де ла Блашове идеје биле су дијаметрално супротне Рачеловим. Он је сматрао да политичка историја има два аспекта: један, просторни (географски), који је одраз природног окружења и други, временски (историјски), који је одраз самог човека као *носиоца иницијативе*. Физичкогеографска својства простора није видео као факторе који „све у потпуности одређују“, већ као чиниоце који нуде *могућности* (*possibilité*) човеку да их својим деловањем преображава. Какви и колики ће бити утицаји људи на природу, те на који ће се начин људи прилагођавати природи, зависиће од њиховог начина живота. У најширем смислу, под начином живота де ла Блаш је подразумевао културно-цивилизацијске одлике одређене популације, обухватајући традицију,

¹⁴² Посредством везаности људи за физички простор (тло), де ла Блаш повезује идеолошко-политичко (либерализам, тј. „природну“ жељу људи за приватним властништвом) и геополитичко (таласократију, тј. „природну“ просторну оријентацију западне Европе према Атлантику).

заједничке тежње, националне институције, општенародне интересе, а посебно ниво техничког развоја и религију. У његовим запажањима да постоје религије које су „отвореније“ према техничком прогресу и оне које му се супротстављају, касније ће Робер Стојкерс (Robert Steuckers) да препозна аналогију са Максом Вебером (Maximilian Carl Emil Weber), који сматра да је протестантизам носилац тзв. западног синдрома, те са Сержом Кристофом Колмом (Serge-Christophe Kolm), који тврди да будизам има значајних предности у савременој економији¹⁴³.

Де ла Блаш је запазио да исте природне могућности различито користе људске заједнице са различитим начином живота, формирајући тако и различите културне пејзаже. Управо културни пејзажи, као мање хомогене целине у којима су изражене везе човека (људског друштва) и природе (људског окружења), јесу предмет истраживања географије. У овом „пејзажном приступу“ проучавају се и политички чиниоци, и то у контексту њиховог утицаја на промене географске средине. То је дијаметрално различито у односу на немачку антропогеографску школу и Рацелову политичку географију, где, пак, физичкогеографски фактори одређујуће делују на политику. Де ла Блаш је пресудно утицао на суштинско одређење не само географије и политичке географије, већ је и не слутећи својим друштвеногеографским дискурсом, на неки начин, унапред био спасилац геополитике од њене „детерминистичке опчињености“, која ће касније добити екстремне теоријске и практичне размере. Тврдњи М. Грчића „посибелизам је веома значајан јер је осигурао место друштвеном елементу у политичкој географији“¹⁴⁴ могло би да се дода да је де ла Блаш можда још већу услугу учинио савременој геополитици, у значајној мери је ослобађајући од физичкогеографско-детерминистичке хипотеке, те омогућујући јој да касније, већим ослањањем на антропогеографске чиниоце, пронађе нове путеве излаза из лавиринта у коме се нашла услед нацистичке злоупотребе.

Ауторски опус де ла Блаша постао је инспирација бројним непосредним следбеницима у Француској. И до данас се сачувао њихов утицај на уравнотеженији, реалнији и научно утемељенији приступ у схватању повезаности географских и геополитичких феномена. Једна група задржала се на теоријским и практичним истраживањима у области класичне антропогеографије, не скрећући на „клизав“ интердисциплинарни терен геополитике, па чак избегавајући и политичкогеографска истраживања (Е. де Мартон, Ж. Брин, А. Деманжон...). Штавише, било је и оштрих критичара геополитике, међу којима се истицао П. Дефонтен. На другој страни, појавили су се аутори који су на

¹⁴³ Робер Стојкерс, „Теоријска панорама геополитике“, *Тајна Балкана* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд, 1994. (стр. 20)

¹⁴⁴ М. Грчић, *Политичка географија*. (стр.46)

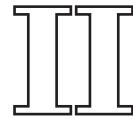
традицијама де ла Блашовог посибилизма утемељили класичну француску геополитику. Први који је у Француској прихватио и користио појам геополитика био је Жак Ансел (Jacques Ancel, 1882-1943). Овај знаменити француски географ био је оснивач геополитичког семинара и тако веома допринео њеној афирмацији. У књизи *Геополитика* из 1936. године¹⁴⁵ бавио се односом немачког и француског схватања геополитике, проширујући своју анализу и на англосаксонско поимање. Он је констатовао да се у изговору и писању термина на та три различита језика (geopolitik – géopolitique – geopolitics) не крије само семантичка, него и суштинска разлика. У бурна времена пред Други светски рат објавио је студију о европским границама¹⁴⁶, супротстављајући француски концепт граница заснованих на култури, традицији и историји, немачком концепту граница заснованом на физичкој географији, језику и етно-националном („расном“) идентитету. Ансел је важио и за једног од најбољих француских стручњака тога времена за антропогеографска, историјска и геополитичка питања централне Европе и Балкана.¹⁴⁷

Велики допринос специфичном економском, политичком и електоралном (изборном) дискурсу антропогеографије и социологије дао је француски академик Андре Зигфрид (André Siegfried, 1875-1959). Између два светска рата и током Другог светског рата објавио је веома запажена и утицајна геополитичка дела *Британска криза у 20. веку* (*La Crise britannique au 20e siècle*, 1931.), *Криза Европе* (*La Crise de l'Europe*, 1935.), *Море и империја* (*La Mer et l'empire: Série de vingt-deux conférences faites à l'Institut maritime et colonial*, 1944.)... У првим годинама после Другог светског рата, упркос општем анатемисању геополитике, француски аутори су и даље вршили истраживања и објављивали радове из области геополитике (Ж. Готман, П. Клавал...). Ипак, све до појаве евроконтиненталиста (А. де Бенуа, Ж. Тиријар...), а потом, на размеђу раздобља биполаризма и постбиполаризма, и различито профилисаних неокласичара (И. Лакост, М. Фуше...), геополитика је остала скрајнута.

¹⁴⁵ Jacques Ancel, *Géopolitique*, Delagrave, Paris, 1936.

¹⁴⁶ Jacques Ancel, *Geographies des frontières*, Gallimard, Paris, 1938.

¹⁴⁷ Ж. Ансел учествовао је у Првом светском рату на источном (балканском) фронту, више пута је рањен, постао је официр и носилац Легије части. Бавио се тзв. Источним питањем, после Првог светског рата посредовао је у нормализацији српско-бугарских односа и допринео припремама Балканског пакта. Објавио је 1926. године дело *Становништво и народи Балкана – политичка географија* (*Peuples et nations des Balkans: géographie politique*), које је поново објављено 1992. године на почетку дезинтеграције Југославије... Међуратни српски интелектуални и политички кругови веома су га ценили. Био је члан Српског географског друштва и носилац Медаље Јована Цвијића, те орде на Светог Саве, Југословенске круне и Белог орла са мачевима. Због јеврејског порекла, током Другог светског рата био је изложен нацистичком прогону и интерниран у логор.

Појава геополитике и разграновање геополитичких идеја

- ⇒ Рудолф Кјелен: појам геополитика и биологистичка концепција државе
- ⇒ Мекиндерова концепција Heartland-a: геополитичка моћ копненог средишта
- ⇒ Зачеци руске геополитичке мисли и Евроазијство
- ⇒ Немачка геополитика
- ⇒ Спајкменова концепција Rimland-a: теоријски предложак биполаризма

1. Рудолф Кјелен: појам геополитика и биологистичка концепција државе

Иако геополитички начин мишљења и чињења има дугу и континуирану историју, термин *геополитика* и истоимена наука су релативно млади. Упркос томе, они већ имају неспорну традицију, интензиван развој и интересантну „синусоиду“ успона и падова, глорификовања и оспоравања. Шведски научник, државно-правни писац, професор историје и политичких наука на универзитетима у Упсали и Гетеборгу, активни учесник у политици, члан шведског парламента и германofil Рудолф Кјелен (Johan Rudolf Kjellén, 1864-1922) сматра се родоначелником геополитике (слика 10). У његовој „Студији о шведским политичким границама“ (“Studier öfver Sveriges politiska gränser”), објављеној 1899. године, први пут је употребљен појам *геополитика*¹⁴⁸. Кованицу *геополитика* Кјелен је почео јавно да употребљава од 1900. године на предавањима гетеборшке високе школе под заједничким називом *Увод у географију Шведске (Inledning till Sveriges geografi)*.¹⁴⁹

Ослањајући се на идеје Рацела, кога назива „великим орачем на пространом и делимично нетакнутом тлу геополитике“¹⁵⁰, Кјелен је у књизи *Држава као животни облик (Staten som Livsform, Politiska Handböckeri, № 3, H. Geber, Stockholm, 1916.)*, која је хитро преведена у Немачкој (*Der Staat als Lebensform, S. Hirzel, Leipzig, 1917.*), закључио да су дотадашња научна поимања државе уска и недовољна, те да би их требало проширити и ван уставно-правног оквира. Он се већ у уводу и првом поглављу своје књиге позвао на обичну, свакодневну, емпиријску спознају државе, која, упоредо са уставно-правном, има и социјалну, привредну, географску и демографску димензију. Управо у најте-

¹⁴⁸ Rudolf Kjellén, “Studier öfver Sveriges politiska gränser”, *Ymer*, vol. 3/1899, Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm, 1899. (s. 283-331)

¹⁴⁹ Brian Goodal, *The Penguin Dictionary of Human Geography*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth (England), 1987. (p. 190); R. Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*. (str. 368); Petar Vučić, *Politička sudbina Hrvatske – geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*, Mladost, Zagreb, 1995. (str. 24)

¹⁵⁰ Дело Фридриха Рацела сматра се јединим правим, непосредним претечом геополитичке науке.

шњој вези јесу држава и њена територија. Сваки искуствени контакт са државом увек је прво са њеном географском страном. „Прво што се при помисли о некој страниј земљи у нашој фантазији рађа јесте, без сумње, слика једне географске карте“.¹⁵¹ И сами (страни) називи држава су сложенице у чији састав, заједно са називима конкретних народа, често улазе речи *земља* (*Deutschland, Russland...*) и *пространство* (*Frankreich, Oesterreich...*), мада је Кјелен констатовао да се појам земља (*land*) користи за области и провинције, а реч *пространство* (*reich*) само за државе.

Слика 10: Рудолф Кјелен (1864-1922)

Али, тај спој не би требало да се схвати као формалан, већ као вишедимензионалан, мисаоно много дубљи и суштински. Тек опросторено (географизовано) схватање државе употпуњује њено раније виђење као доминантно правног феномена (потпомогнутог социолошком и привредном сфером). Сходно томе, Кјелен се заложиио за модернизацију науке о држави: „Треба нам наука о држави која се синтезно уздиже над тезом старе науке о држави и антитезом географије.“¹⁵² Управо том синтезном схватању допринеће феномени *народа* и *земље*, који, истовремено, реформисаној науци о држави не само знатно проширују предмет проучавања, него и обезбеђују интегралност која јој је до тада недостајала. Та интегралност подразумева јединство *живота* и *инди-*

¹⁵¹ Рудолф Кјелен, *Држава као животни облик*, Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд – Сарајево, 1923. (стр. 20)

¹⁵² *Исто.* (стр. 28)

видуалности, на основу чега, према Кјеленовом мишљењу, проистиче чињеница „да су државе, како их у историји сусрећемо и у збиљи се међу њима кретати морамо, чулно-разумна бића – баш као и људи“¹⁵³. Подразумева се да ово не би смело да се изроди у уздицање појма индивидуалности до нивоа чистог ума, на једној страни, нити банализовано тумачење појма организма као анималног или вегетабилног животног тока, на другој страни.

За своју иновирану теоријску поставку о *држави као животном облику* Кјелен је узоре и претече пронашао још у античком периоду – теоријско-филозофског у Платону, који је видео државу у људском облику, а практичног у Мененију Агрипи, чијег су се става о „устима и стомаку“ доследно придржавали многи државници током касније светске историје. Из шведског научног наслеђа он се позивао на историчара, политичара и уставно-правног писца Ханса Јерту (Hans Nierth /Järta/) и његове ставове да држава „живи“, да је „органички индивидуум“ и да је „једна сврха сама себи, једно ја“, те да је функција правне заштите само „један од задатака државе“, „...баш као што је кора дрвету потребна за заштиту, иако у њој „живот“ дрвета не цвета и не доноси плодове“. Међу својим непосредним претходницима Кјелен је готово идентичан биологистички концепт пронашао у идејама Ранкеа, Пенка, Ритера и, наравно, Рацела.

На принципу живог организма заснована држава има својство пролазности – она се рађа, расте и развија се, што је могуће само ако има довољно простора. Рађање државе није проблематично ако је *примарно*, тј. ако држава настаје не угрожавајући дотадашњи међународни поредак, земље и народе у окружењу. Формирање државе *секундарним* поступком догађа се унутар већ постојећег система држава, кршењем међународног правног поретка, на штету једног или више суседа, често супротно вољи и интересима неких моћних земаља, али обично уз подршку („кумовање“) других великих сила. Кјелен наводи настанак Албаније 1913. године као пример нове државе која се није формирала толико захваљујући потпуно сазрелој државотворној вољи албанског народа, колико посредством интереса страних сила, у чему препознаје „нешто вештачко, што будућности детета не доноси ништа добро“.¹⁵⁴

¹⁵³ Исто. (стр. 26)

¹⁵⁴ Видети у: Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 165) И сви каснији покушаји албанског експанзионизма и реализације албанског великодржавног пројекта, а нарочито насилне сецесије Косова и Метохије од Србије крајем 20. и почетком 21. века потврђују Кјеленову тезу – у супротности су са међународним поретком и против воље су неких великих сила, али имају подршку других. Најпре су на штету „једног или више суседа“ Албаније: Србије, Црне Горе, БЈР Македоније и Грчке, које би хипотетичким остварењем великоалбанског пројекта остале без пространих и значајних делова својих државних територија.

Нова држава постиже суверенитет тек међународно-правним признањем и пријемом у систем држава („крштење“ државе). Међутим, стварање државе не мора увек да буде на штету суседа и њихових граница. То се дешава приликом уједињења мањих држава у већу (примери интеграција приликом настанка Италије и Немачке у 19. веку). Али, то значи да мале државе-претходнице умиру јер су свој дотадашњи живот уградиле у нову, већу творевину као виши ниво развоја државног организма.¹⁵⁵ Смрт државе може да настане њеним заузимањем од стране неке друге државе, дезинтеграцијом или опадањем националног осећања испод критичног нивоа. Будући да је за Кјелена територија органски део државног бића из које она црпи моћ и од ње не може жива да се одвоји, државе „вену и умиру“ губитком територије. Ново рађање („реинкарнација“) пропалих држава и њихова поновна борба за опстанак, животни простор, раст и природне границе на основу „природних закона“ јесу могући ако није наступила и смрт нације (која је телесна и вечита, за разлику од смрти националитета која је „душевна“, што значи да је васкрснуће могуће).

Држава је, дакле, предмет биополитичких проучавања, те Кјелен закључује да ће наука о држави своју самосталност у породици наука пронаћи само као изразито политичка наука, тј. наука „државних бродова“, а не само државних устава, државних власти и управа. Сходно томе, феномени права и правног поретка не могу више да остану једина и ексклузивна димензија државе, већ само један од многих разлога њеног постојања и деловања. Морални принцип државе садржан је у политичкој целисходности, користи и потреби. Тај нови контекст условљава отклон од временских (историјских) обухвата државе, а предност даје просторним (географским) перспективама.¹⁵⁶

На основу редефинисаних и проширених појмовно-категоријалних и теоријских одређења, Кјелен је одредио основне функције државе: упоредо са *економском* и *управном* функцијом, држава још има *интегративну* (интегрише становништво различито по етничким својствима) и *социјалну* функцију (утиче да становништво које припада различитим класама, занимањима, образовним нивоима и другим групама формира једно друштво). Кјелен је ово сматрао различитим одређењима и различитим појавама једног истог живота, које проучава његова реформисана наука о држави. Он је, даље, прецизно позиционирао такву науку о држави и одредио јој границе према осталим спознајним областима. Такође, утврдио је основе система науке о држави чију би структуру требало да чини више субсистема:

¹⁵⁵ Тако је Краљевина Србија уградила („утопила“) своју државност у новонасталу Краљевину СХС 1918. године.

¹⁵⁶ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 31-33)

- на једној страни не налази се само географија, него *геополитика*, а њен предмет није само земља (простор), већ политичком организацијом прожета земља (пространство);
- на другој страни није државно право, а још мање уставна историја, већ уставна и управна политика – *кратополитика* (владавинска политика или Regime-политика);
- у средишту је наука о политички организованој људској маси, дакле не само етнографија, него *етно-* или *демополитика*;
- између етно/демополитике и геополитике је субсистем који у фокусу има живот народа и државе са становишта привреде – *привредна политика* или *екополитика*¹⁵⁷;
- између етно/демополитике и кратополитике је наука о народу у његовим природно и културно израженим групама, тј. наука о држави као друштву у специфичном смислу, при чему се не ради о социологији него о *социополитици*.

У домену ових пет подсистема неопходно је постићи „закон складности и компактности“, чиме се долази до оптималне снаге државног организма. Та складност манифестује се: у геополитици кроз запоседање складне природне области; у кратополитици кроз степен усаглашености међусобних односа народа и власти („лојалитет“); у демополитици кроз постигнуту кохезију и заједничка стремљења истим националним циљевима („националитет“); у екополитици кроз успостављену привредну самодовољност („аутаркичност“); у социополитици кроз степен осећања за равнотежу оправданих интереса свих слојева друштва („социјалитет“).

Организам државе и њен биолошки карактер најнепосредније се манифестује кроз пространство и народ, те је неопходно највећу пажњу посветити управо геополитици и демополитици. У односу на остале, оне стоје као објективне категорије за које је непосредно везано функционисање државе. Њих две заједно представљају тзв. *природну страну* државе. То је сама суштина и средиште представе о држави као животном облику. Други део „бића“ државе јесте њена тзв. *културна страна* (привреда, друштво и власт), за коју Кјелен констатује да се са природном страном нужно прожима. Дакле, поимање и проучавање

¹⁵⁷ Непуну деценију после Кјелена, Немац А. Дикс афирмисаће *геоекономију* – дисциплину која би се, шематизовано посматрано, према економској географији односила као геополитика према политичкој географији. Крајем Хладног рата, тј. после 1980-их година, реафирмисаће се школа мишљења која сматра да је време геополитике прошло и да ће је у будућности потиснути геоекономија и геофинансије. Међутим, нити у теоријском, нити у практичном смислу – то се није догодило. Видети: Philippe Moreau Defarges, *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006. (str. 66-68)

државе као животног облика употпуњено је поимањем и проучавањем државе као културног облика.

Кјелен је посебну пажњу посветио поимању државе као пространства, тј. *геополитици*. Геополитику је дефинисао као науку о држави као географском организму отелотвореном у простору, тј. науку о држави као земљи, територији, области или најдиректније – као о пространству. Стога би геополитика стално требало да има у виду државно јединство и потребу да допринесе разумевању бића државе, док би политичка географија проучавала земљу као пребивалиште људских заједница у контексту њихових односа према осталим особинама земље.¹⁵⁸ Кјелен је геополитику схватао као политику коју спроводе државне институције у конкретном географском простору и она, према његовом мишљењу, јесте интегрални део емпиријског учења о држави, а не грана географске науке. Будући да је геополитику видео као део науке о држави, а супротно свом узору Рацелу за кога је политичка географија била део антропогеографије, демографске чиниоце Кјелен је позиционирао изван геополитичког оквира, потенцирајући нераскидиву везу државе и територије. Он је сматрао да тло није само обична подлога на којој се налази држава, већ је то њена суштина, део државног организма са којим је везана многобројним нитима. Сходно томе, одређена својства територије истицао је као посебно важне за државу:

– *Пространост територије* – Простор је први спознајни елемент државе. Њено постојање и функционисање не зависи само од националне воље и организоване власти, већ најпре од припадајуће територије. Без државне територије може да се одржава друштвена егзистенција, али ништа више од тога. Следствено, Кјелен је уочио да народ може да буде организован пре и мимо државног конституисања на одређеном земљишту, али *тело* државе је њена територија. Ништа јасније не доказује вишедимензионалну везу државе са својим земљиштем него чињеница да она, по правилу, лакше подноси демографске од територијалних губитака.¹⁵⁹ Као што човек води рачуна о снази и здрављу свог тела, тако и држава активира природне потенцијале свог простора неопходне за сопствени развој и јачање. Губитак дела државног простора Кјелен је поистоветио са оперативним одстрањивањем једног дела тела. То је једнако губитку снаге, што може да има катастрофалне последице ако је изгубљени део територије превелики или државни „организам“ није здрав. Супротно томе, способна држава може „ампутацију“ да надокнади активирањем преосталих ресурса и интензивним развојем, заснованим на „чисто географској истини, коју

¹⁵⁸ Р. Кјелен, *Држава као животно облик*. (стр. 45)

¹⁵⁹ *Исто*. (стр. 46)

можемо назвати законом оздрављења¹⁶⁰. То значи да географски простор има лековиту снагу, на основу чега је Кјелен закључио да територију није могуће тумачити као обично парче мртве земље, већ као телесни део организма државе.

Сви делови државног простора („тела“/„организма“) немају исту (гео)политичку вредност. И док неки делови са мало или без икакве опасности по опстанак могу да се изгубе, одстрањивање других значило би смрт државе. То су тзв. витални делови – у првом реду, главни градови и саобраћајне жиле-куцавице. И они су са државом у органском односу – као срце и плућа према телу у целини. Органска природа државног простора најјасније се показује у рату. За Кјелена „рат је експериментално поље геополитике“¹⁶¹. Будући да је сврха рата сламање противникове воље, најрадикалније средство за то јесте узимање целе његове територије, што значи лишавање могућности да слободно располаже сопственим телом. Борбу за простор Кјелен је видео као покретача историје јер животно динамичне, али просторно скучене државе, под утицајем су политичког императива да своју територију повећају освајањем, колонизацијом или удруживањем. Ту тежњу није приписивао освајачком нагону, него природној потреби за ширењем територије ради самоодржања. Политичко-територијална експанзија и ширење држава предиспонирани су географским просторствима која „инспиришу“ освајаче на упознавање и запоседање удаљених предела (руске степе, америчке прерије, енглеска мора...).

– *Границе* – Кјелен је своје ставове о границама црпео из два темељна принципа: првог, природне тежње за територијалним ширењем, просторним растом државног „организма“ и „борбом за простор“ као главним покретачем историје, и другог, природне тежње ка „географском индивидуализму“, захваљујући коме држава настоји да тзв. природном границом омеђи једну изнутра хармонично повезану физичкогеографску целину као своје „органско подручје“. Природне границе сматрао је најбољим, али напомињао је да не мора свака природно предиспонирана граница истовремено бити и природна граница складне „органске“ просторне целине. Према Кјеленовом мишљењу, најбоље природне границе су морске. Сагласно томе, назначио је предности острвских држава (Јапан, Енглеска) чија је географска индивидуалност идеална. Супротно њима и најдаље од таквог облика идеалности јесу чисте копнене (континенталне) земље, међу којима помиње и Србију. Управо зато, оне као „политички мотив првог реда“ имају постизање излаза на море (навео је тежње Русије, Србије и Пољске).

¹⁶⁰ Исто. (стр. 49)

¹⁶¹ Исто. (стр. 50)

Према Кјеленовом мишљењу, идеалне границе на копну нису реке. Оне то могу да буду на nižем степену државног развитака или као историјски рудимент у неким осетљивим областима. Улогу праве границе имају планински венци, а различите функције границе зависе не само од висине, него и од нагиба. Међутим, баријерна улога планина као граница може да буде релативизирана речним долинама, превојима, добром проходношћу, па и специфичним етно-психолошким склопом и енергијом народа спремног да ту препреку савлада („...велик народ може да гледа преко висина, које малом народу затварају видик“¹⁶²). Због недостатака које природне границе имају, он је истакао да су се кроз историју градиле и вештачке границе-препреке – Кинески зид, римски лимес, Трајанов бедем...У квалитативном смислу, својство „добре границе“ има она која представља саобраћајну препреку, али никако изолатор који би потпуно онемогућио међународну трговину.

Простор обухваћен границом требало би да задовољи принцип хармоније (складности) и принцип индивидуалности (особености), што за резултат има постојање историјски различитих форми држава. *Циркумфлувијалне државе* и цивилизације спадају међу најстарије облике, а своје јединство и индивидуалност налазе у „једној заједнички натапаној земљи“¹⁶³. Својим границама оне су омећиле простор око ушћа једне или више великих река, или, пак, веће пространство дуж једне главне реке, при чему је граница обично на развођу. *Циркумарински* просторни тип државе се формира око морских басена и обухвата прибрежни појас, са ужим или ширим залеђем. Такав тип државе (са морем као средиштем) начелно природним границама не придаје приоритетан значај, већ своју животну енергију црпи из „центрипеталне снаге која (...) струји из његове маринске околине“¹⁶⁴. Иако овај тип сматра већ историјски превазиђеним, Кјелен у неким случајевима, а услед „политичких нагона“, оправдава постојање његових варијанти, произашлих из два разлога („закон“): „закон“ наспрамне земље и „закон“ затвореног поседа. Први „закон“ користе земље да би запоселе супротну морску обалу, створиле „политички мостобран“ и тако предупредиле потенцијалну опасност која им прети из тог смера (Кјелен наводи примере прекоморских амбиција Италије и Јапана). Други „закон“ покреће колонијалне силе које из саобраћајних и геостратегијских разлога желе да своје расцепкане поседе споје у функционалне „колонијалне комплексе“.

На исте географске области или тачке обично претендују две или више колонијалних сила. То међу њима проузрокује сукобе, а Кјелен је

¹⁶² Исто. (стр. 54)

¹⁶³ Исто. (стр. 59)

¹⁶⁴ Исто. (стр. 59)

навео пример енглеског и немачког сучељавања око Блиског Истока и закључио да је „овај географски конфликт један од најјачих подстицаја (Првог) светског рата“¹⁶⁵. Према Кјеленовом мишљењу, због интензивног развоја копнених саобраћајних веза, које убрзано поништавају предности поморског саобраћаја, циркуммаринском типу држава „не припада будућност“, те ће, сходно томе, морски басени неминовно повратити своју првобитну улогу граница. Готово стогодишње раздобље које је уследило после објављивања дела *Држава као животни облик* емпиријски је показало да његово тадашње прогерманско фаворизовање телурократије у односу на таласократију није било исправно. Британску поморску основу моћи није заменила немачка копнена и мултиполарна концепција пан-области, већ америчка трансокеанска „формула“ за доминацију глобалних размера.

– *Самодовољност* – Омеђавање изнутра интегрисаног органског „природног подручја“ за Кјелена је неопходно ради остварења принципа економске самодовољности (аутаркије), која упоредо омогућује политичку самосталност као претпоставку државне независности. Просторна индивидуализација не подразумева географску једноличност и истоврсност, већ савременом научном терминологијом речено геодиверзитет, тј. усклађену сразмерност привредно употребљивих природних целина. Хармонију природних потенцијала требало би, дакле, схватити као идеал, а не као екстрем. Кјелен је као недостатак државе тумачио њену физичкогеографску једноличност јер не омогућује разноврсну производњу, не задовољава прехранбене потребе становништва, ризична је са становишта стабилног економског функционисања државе и никако не доприноси испуњавању услова аутаркичности. Али, аутаркичност није у потпуности одређена физичким простором, него се постиже ангажовањем и способношћу становништва и државе да простор економски искористе, те на тај начин неке просторне недостатке превазиђу. Исто важи и за границе, чије природно предиспониране слабости могу да се надокнаде захваљујући дубоко укоренењеној историјској и националној свести становништва, а нарочито снажној, добро организованој и експанзивно оријентисаној држави која своје амбиције не зауставља на сопственим (природним) границама, већ са друге њихове стране тражи и формира мостобране („границе“).

Према Кјеленовом мишљењу, стварање великих држава јесте природан историјски ток, а њихов даљи раст је покоривање „политичком императиву да свој простор повећају колонизацијом, удруживањем или разноврсним освајањем“, на шта их не покреће „сурови освајачки нагон, него природни, нужни пораст због самоодржања“.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Исто. (стр. 59)

¹⁶⁶ Исто. (стр. 64)

Постојећи велики простор побуђује и инспирише велики народ који га настањује на даљу експанзију, што није случај са малобројним народом скученом у малом простору унутар кога „лако запада у вегетирајуће живљење“¹⁶⁷. Велики простор, слично привлачној моћи тела велике масе која је дефинисана законима физике, такође испољава једну врсту геополитичке гравитације (геополитичког магнетизма) према околним мањим просторима. Уосталом, користећи се економском аналогijом, Кјелен је сматрао да велики простор има тенденцију сличну великом капиталу – да и политички самог себе повећа. Али, он учавва и недостатке неограничене експанзије јер то дугачке границе чини осетљивијим, доводи у питање унутрашњу територијалну кохезију и може да проузрокује центрифугалне процесе, нарочито када се прекорачи „мера истинских животних потреба“.¹⁶⁸

Сходно сопственом ставу да политичка моћ велесила проистиче из огромних пространстава којима располажу, и Кјелен се сврстао у поборнике идеје „великих простора“. Будући да су неки такви простори у то време већ били формирани (САД, Британска и Руска империја), он се залагао за формирање једног средњоевропског блока, у средишту и под вођством Немачке. Његов пан-територијални концепт Средње Европе имао је две варијанте: мању, са Немачком и Аустроугарском, те придодатом Пољском (од 1916. године), и већу, која би подразумевала још и пространу област Леванта у најширем смислу.¹⁶⁹ И његова фундаментална идеја-водиља свакако је идеја „централног положаја“ („Mittellage“) којим располаже немачки етно-просторни чинилац у Европи, а који је још 1818. године немачки песник и националиста Ернст Арндт (Ernst Moritz Arndt) овако формулисао: „Бог је сместио нас (Немце) у средиште Европе: ми смо срце нашег дела света“. Готово један век касније, 1915. године, Фридрих Науман ће у својој књизи *Mitteleuropa* са германоцентричних и пангерманских позиција разрадити сличан концепт политичко-економске интеграције у једину пан-област која би парирала Енглеској (са колонијама), Америци и Русији, а састојала би се од Немачке, Аустрије, осталих подунавских земаља и у далекој будућности Француске.¹⁷⁰

– *Облик територије* – Контурно-морфографске одлике територије државе Кјелен је сматрао веома важним политичким чиниоцем, иако

¹⁶⁷ Исто. (стр. 64)

¹⁶⁸ Исто. (стр. 65)

¹⁶⁹ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 65); Мићо Стојановић, *Политичка географија, геополитика и геостратегија – увод у геополитичко мишљење*, Матица српска, Бања Лука, 2001. (стр. 60)

¹⁷⁰ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига I, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 45-46)

их није подробније анализирао. Овални, кружни облик и континентални карактер државе идентификовао је као најпогоднији јер предупредује дезинтегративне процесе и држи простор на окупу око једног средишта (примери Француске и Мађарске). Несразмеран однос између дужине и ширине територије државе вредновао је као неповољнији са становишта одбране и саобраћајне повезаности. То се, најпре, односи на физичкогеографски једноличне земље као што су Чиле и Норвешка. Кјелен је објашњавао усмереност државне политике на исправљање неповољног облика територије на примеру тадашње Румуније (облик „кљешта“ којима је обухватала Трансилванију/Ерделј). Оправдавао је потребе Аустрије да формира унију са Угарском ради попуњавања празнине између Галиције на истоку и Далмације на југу које су од раније биле под влашћу Беча, те потоњи заједнички аустроугарски експанзионизам усмерен према Босни и Херцеговини и Србији. Апострофирао је и карактеристичне делове појединих држава који већ самим својим издуженим обликом „кажипрста“, „пачијег кљуна“, „ракове штипаљке“... упућују на одређене (гео)политичке намере и закључке.

– *Положај* – Према Кјеленовом мишљењу, положај је географски фактор који највише утиче на државу, али не само као локација у односу на физичкогеографске објекте и целине, него као позиција државе у односу на друге државе, народе и културе, у саобраћајној мрежи, у међународним односима... Повољан положај је онај који омогућује приступ путевима светске трговине, која, сходно томе, држави доноси економску корист. У том контексту истицао је добар положај Италије између Европе и Леванта, као „природни нагон“ образлагао напоре Русије да остварењем приступа топлим морима обезбеди себи и партиципацију на правцима главних привредних токова, а визионарски је апострофирао и значајну улогу која очекује Кину због њеног великог тржишта и положаја на Пацифику као комуникацијском посреднику према свим осталим деловима света. На другој страни, углавном на примеру Немачке, образлагао је деликатност положаја у окружењу бројних суседа и под њиховим сталним концентричним притиском. У дијаметрално супротној и повољнијој позицији видео је Енглеску, острвску земљу без непосредних (копнених) суседа који би је угрожавали. Ипак, она за сталног супарника има Немачку, те је, сходно томе, посебно осетљивим означио положај Холандије („делта-земља“) и препоручио: „Енглеска мора сматрати својим животним задатком да Немачку задржава далеко од ушћа Рајне.“¹⁷¹

„Природно“ предодређен притисак који већа држава (или сила) врши на мању она не може да елиминише својим неутралним држањем или позивањем на норме међународног права, већ посредством

¹⁷¹ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 69)

моћног савезника и његовим контра-притиском. За стабилност тако створене крхке равнотеже (не)моћи значајне су државе тзв. тампонског положаја (*buffer*-државе). Оне су обично мале, појединачно немоћне и са изразито неугодним геополитичким, али у мирним временима добрим економским и саобраћајним положајем. Некада нестају после извршене „мисије“, али некада могу да буду велике, моћне и дуготрајне (као што су Аустрија и Русија са својим историјским тампонским улогама на европском, односно глобалном плану). Кјелен је навео бројне примере таквих држава у свету, а посебно је нагласио „тампонску политику у Европи, пре свега на Балканском полуострву“¹⁷², због које су на Берлинском конгресу 1878. године Србија, Румунија и Бугарска добиле самосталност како би за интересе великих западних сила спречавале продор Русије ка Цариграду и Средоземљу. Он је уочио да је у надметањима великих сила тампонска позиција једини начин опстанка малих држава. Евентуално друга могућност је периферни приморски положај (Португалија, Грчка, Норвешка...), који се, по правилу, обезвреди када се појави једна изразито доминантна поморска сила.

Кјелен није положај схватао као статичну, већ као динамичну категорију. Посредни и непосредни узроци променљивости положаја могу да буду различити: захваљујући открићу Америке и свеобухватном активирању Атлантског океана, Енглеска је од периферне европске земље заузела централну светску позицију и стасала у велику војну, економску и колонијалну силу; успон Јапана уследио је тек када се Тихи океан нашао у мрежи светског поморског саобраћаја; после прокопавања Суецког канала вредност положаја Египта толико је порасла да је уследило енглеско колонијално запоседање као једне од кључних геополитичких тачака на Великом империјалном путу (истовремено, опао је значај Јужне Африке)... Положај, развој и општа перспектива државе могу у великој мери да зависе и од отклона „историјског клатна“. Кјелен наводи пример своје Шведске, чије историјско и географско варирање државотворне идеје се кретало између источног и (југо) западног смера, тј. између балтичког и скандинавског идентитета. Од тога је могло да зависи разрешење дилеме конституисања погоднијег „природног средишта“ државе – Стокхолма или Гетеборга. Такође, он је предвиђао сеобу државног „тежишта“ САД са источне на западну обалу због све већег значаја Тихог океана, експанзивног Јапана и многољудног кинеског тржишта. На неки начин померање тежишта Американци су најавили већ крајем 19. века позиционирањем на Хавајима, Филипинима и другим геостратегијски важним пацифичким острвима. Такав преображај географске перспективе државе као последицу општег развоја и успостављање њеног новог прочеља („фасаде“) Ф. Ра-

¹⁷² Исто. (стр. 70-71)

цел је дефинисао као *померање историјске стране*, које настаје услед наизменичних промена оријентације животног пулсирања државе (примери Немачке, Русије...).

Део науке о држави као народном организму Кјелен је назвао *демополитика*, сматрајући га адекватнијим од термина политичка антропологија или у неким случајевима коришћеног назива етнополитика.¹⁷³ Штавише, етнополитику (бави се националним питањима државе) Кјелен је сврстао у субдисциплине демополитике, а њој придружио још физиополитику (проучава „тело народног организма“) и психополитику (истражује „душу народа“).

Кјеленова демополитичка анализа има полазиште у вишедимензионалном прожимању простора и народа који унутар њега живи. По својој генези, држава може да буде млађа од народа (нарочито приликом примарног стварања државе), али народ се поистовећује са државом тек када се нераскидиво интегрише са територијом и организује друштво. Није, дакле, довољно да постоји само територија (земљиште) да би се створио народ, већ је „држава за *свој народ* везана“¹⁷⁴. Без сопственог народа нема државе, а народ који напусти своју земљу уништава („убија“) своју државу. Као што може бити принуђена да изгуби делове свог простора, тако држава још лакше може да остане и без дела свог народа (миграције појединаца, мањих или већих група), али је довољно да сачува „језгро“ народа, па да ипак „преживи“ и опстане. Из демографске покретљивости проистиче карактер динамичности („еластичности“) државе, док просторни (географски) елемент више наглашава њену сталност и статичност.

Јединство државе и народа не заснива се на њеном односу према индивидуама (појединцима), већ према колективитету. Кјеленов биологистички приступ препознаје се у органској вези државе не само са њеним тренутним становницима у конкретном временском „пресеку“, већ са народом кога чине прошле, садашње и будуће генерације и „који простире се кроз сва времена, слично реци, која остаје увек иста, мада се делови воде мењају“¹⁷⁵. Народ се, дакле, поима као историјска категорија, која, упркос променљивости, поседује својство континуитета и чврсте унутрашње кохезије, без које би представљала само механичко, случајно удружење људи изложено лакој дезинтеграцији. Захваљујући чињеници да генерација за генерацијом дели исту историјску судби-

¹⁷³ За део текста који се односи на Кјеленову демополитику већином је коришћен чланак: Миломир Степић, Јелена Срећковић, „Становништво и држава – актуелност учења Рудолфа Кјелена“, *Гласник*, св. 87, бр. 2, Српско географско друштво, Београд, 2007. (стр. 79-92)

¹⁷⁴ Р. Кјелен, *Држава као животно облик*. (стр. 77)

¹⁷⁵ *Исто*. (стр. 78-79)

ну са државом, развија се осећај заједничке припадности, чврсте слоге, народне самоидентификације и поистовећења са својом државом. Томе доприносе две димензије државне делатности: у миру – правни поредак, а у рату – солидарна одговорност. Везујући своје држављане за себе, држава их, истовремено, и међусобно спаја. Тај интегративни феномен државе Кјелен је идентификовао као *лојалитет*.

Лојалитет може да се дефинише као „међусобна веза права и дужности која све грађане државе спаја у једном те истом осећају одговорности, без обзира на све што их иначе спаја или раставља, па и без обзира на сваку специфичну државну форму, била она монархија или демократија“¹⁷⁶. Једно од кључних својстава лојалитета јесте динамичност – историјска променљивост и различити појавни облици у једној истој држави током времена. Сходно томе, Кјелен је лојалитет сматрао једним од главних покретача историје. Иако је то појам који по својој природи припада области социополитике и кратополитике, он га је сврсисходно сместио и разматрао унутар демополитике управо зато што се у тој сфери налази његова супротност и супарник у лику *националитета*. Констатујући да се ради о релативно новој категорији, која се појављује тек после Француске револуције, те да је националитет, заједно са природним подручјем, други фундамент државе као животног облика, Кјелен је уочио да је борба између лојалитета и националитета реалност великог дела тадашњег (и садашњег) света.

Служећи се примерима неколицине карактеристичних држава тога времена, Кјелен је анализирао међусобни однос ова два феномена: као „еталон“ лојалитета навео је Швајцарску, у којој складно и држави одано живе Немци, Французи, Италијани и други, док је националитет заступљен у тадашњој Немачкој (код Данаца, Пољака и Француза), Русији (код не-руских народа у пограничним зонама Царства), Финској (сучељавање Финаца и Швеђана), Белгији (антагонизам Фламанаца и Валонаца)... Аустроугарску, која је због великог броја нација супротстављених Монархији била типичан антипод националној држави, често су називали „националитетна држава“. У новијој историји, па и у савременим државама, односи се нису много променили, те би могли и даље да важе Кјеленови закључци: висок степен лојалитета и даље се одржава, на пример, у Швајцарској, док антагонизам националитета Фламанаца и Валонаца почетком 21. века угрожава сâм опстанак Белгије. Изражени националитети допринели су 1990-их година дезинтеграцији Чехословачке и СССР-а, и то на мање-више миран начин. Супротно њима, до ратног епилога у СФР Југославији довео је просторни несклад националитета, на једној страни, и федералних јединица чије су територије и границе успостављене махом мимо етничког принци-

¹⁷⁶ Исто. (стр. 81)

па разграничења, на другој страни, тако да је дезинтеграциона инерција, артикулисана интересима великих сила, имала одлике дуготрајне „геополитичке транзиције“.¹⁷⁷

Групу људи коју заједно унутар државе држи само лојалитет Кјелен дефинише као *народ*, а ону која своју целовитост дугује националитету означава као *нацију*. Њихов међусобни однос јесте питање специјалне етнополитике (као гране демополитике), аналогно релацијама државе и простора које су предмет пажње геополитике. Нација своју интегралност црпи из три основна обележја – *генеалогског, лингвистичког и психолошког*:

а) Јединство нације темељи се на *заједничком пореклу*, тј. на припадности једној великој породици или племенском стаблу „*с* разним од стабла ближе или даље разграњеним гранама“¹⁷⁸. Када су митови о праплетку/прапрецима и аутохтоности унутар одређеног простора почели да бледе у народним веровањима, њихово место и улогу покушала је да преузме идеја о братству и крвном сродству као кохезионом чиниоцу нације. Илуструјући бројним примерима колико се управо тај чинилац националне кохезије током историје релативизовао, Кјелен је закључио да је генеалогски приступ недовољан да реши загонетку нације.

б) Један од најчвршћих бедема националног идентитета и интегритета јесте *језик*, и то мање по својој форми, а више по садржини, националној вољи, стремљењима и духовном наслеђу које је из њега проистекло. Језик је важан показатељ спроведеног и довршеног стварања нације, али не као узрок, већ као резултат тога процеса. Он свакако представља одраз националитета, али, према Кјелену, из најмање два разлога не може да се сматра апсолутним доказом јединства нације: прво, нације могу добровољно или присилно свој језик потпуно и темељно да промене и друго, различите нације могу да се служе једним истим језиком.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Миломир Степић, „Главни и корективни принципи разграничења нових политичко-територијалних јединица у бившој СФРЈ“, *Основни принципи разграничења држава*, Војно-географски институт, Београд, 1994; Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јанг-група, Београд, 2004.

¹⁷⁸ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 84)

¹⁷⁹ Кјеленове ставове потврђује стварање нових цркава, језика и нација унутар ех-југословенског простора. То није природан етногенетски процес, већ се ради о релативно брзом (некада и декретом, тренутно), форсираном, идеолошко-политичком, вештачком и наметнутом стварању „инстант-нација“ (термин М. Екмечића) којима је намењена конкретна геополитичка мисија. Сходно томе, врши се преименовање географских назива (топоними, хидроними, антропоними...), историјског, религијског и културног наслеђа како би се поништио један, а успоставио други етнички и антропо-географски идентитет територије. Фабриковање „нација“ је веома продуктивно и остварује се посредством специфичних механизма „турбо-етногенезе“. Тако су, поред

в) Будући да су се објективна упоришта нације (генеалогско и лингвистичко) показала дискутабилним, суштина бића националитета потражена је у духовној заједници, тј. у сфери *субјективног* или *психолошког*, при чему Кјелен, наводећи пример енглеске нације, упозорава да је погрешно заснивати стварање и постојање нације само на једном елементу, а нарочито је неприхватљиво потпуно одбацавање њених објективних основа.

Аналогно геополитици, и Кјеленова демополитика требало би да се бави феноменом индивидуалности. Као што у просторним пројекцијама државе важи принцип географске индивидуалности, тако у њеним националним аспектима важи принцип етничке индивидуалности. Нација се, такође, понаша као живи, биолошки организам, који се историјски мења упоредо са мењањем појединаца који је чине. Суштина и степен ових промена одређују снагу националитета, која се поклапа са животном снагом нације. Она зависи од спремности појединаца да своје личне интересе подреде потребама и циљевима заједнице. Што је та спремност већа, јача национално осећање. Националитет се, дакле, одликује не само динамичношћу унутар једне нације у различитим историјским условима, већ и различитошћу између конкретних нација. На основу тога Кјелен је закључио да нације, као јасно индивидуалисана бића, поседују не само физичка својства, него и споро променљиве колективне психолошке особине које могу да се сматрају *карактером нације* или *народном душом*. Будући да су „исконски организми у биолошком смислу“¹⁸⁰, функционисање нација не може у потпуности (нити у великој мери) да се заснива на принципима разума и објективности. То најпре важи за однос једне према другој нацији, када до изражаја долази за конкретну нацију једина константа – интереси, предрасуде и нагони (нагон самоодржања, воља за живот и воља за моћ). Тек ако није сметња националном егоизму, има места и за мало алтруизма. А свака здрава нација као примарни циљ има *самоодржање*, што управо доказује њену биолошку суштину. „Нације су, као такве, у основи чиста природна бића, које у историји не желе истину и правду, већ *себе и своје*“.¹⁸¹

Кјеленов концепт нација као природних бића проистиче из схватања саме њихове генезе. Нације могу да настану на два начина, који су биолошки аналогни калемљењу и размножавању пупљењем у биљном свету: процесом *асимилације* у новоствореним државама, унутар којих

(псеудо)нација створених у неколико фаза после 1945. године, на помолу и нове које све више улазе у политички, дипломатски, медијски и свакодневни речник – Босанци, Косовари, Војвођани...

¹⁸⁰ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 93)

¹⁸¹ *Исто*. (стр. 94)

временом долази до мешања различитих нација (историјски пример енглеске и новији пример америчке нације) и процесом *аклиматизације*, током кога се, уз учешће историјско-политичких прилика, догађа прилагођавање различитих „људских елемената“ природно предиспонираној области као некој врсти „калупа“. Тако се, *de facto*, из лојалитета рађа националитет (примери португалске и холандске нације насталих у специфичним „земљама ушћа“). Али, једно од најважнијих питања јесте када процес стварања нације може да се сматра довршеним толико да она постане сазрела до индивидуалности? Један одговор је у сфери објективног – онда када је једна људска групација успела да створи свој заједнички *језик*. Други одговор је субјективне (психолошке) природе – онда када нација постане свесна своје *посебности*, тј. када на унутрашњем плану овлада свест о заједничкој припадности и када на спољашњем плану одвојеност од суседних нација постане јасна.

Нације, слично деци, дуго нису свесне свога постојања. Са самоспознајом о заједничкој припадности једном вишем индивидуалитету чланови једне нације суоче се приликом неке снажне спољашње опасности којој су колективно изложени. У том преломном тренутку нација дефинитивно постаје зрела, а биолошки процес њеног конституисања прелази у политички. Сходно томе, она тражи своју позицију у дотадашњем политичко-територијалном систему у коме до тада није имала место – тражи државу у којој ће бити јаче учвршћена и добити виши духовни ниво којим сама по себи не располаже. Њена права индивидуалност и омеђеност у односу на друге тек тада је истински успостављена. Кјелен наглашава да је управо ово суштина и садржина *националитетског принципа*, који није ништа мање и ништа више од *принципа индивидуалности*.¹⁸² Супротно самој нацији која, за разлику од човека-појединца, јесте „прави јунак историје“¹⁸³, националитет се не одликује историјском старошћу јер све до половине 19. века није имао готово никакву улогу у стварању држава.

Принцип националитета делује двосмерно: *центрифугално*, где појединачне нације у вишенационалној држави теже да се ослободе и одвоје, те *центрипетално*, где различите државе једне исте нације настоје да се уједине. Анализирајући европску стварност пред Први светски рат са становишта интензивно промовисаног принципа националитета, Кјелен је уочио три различита вида његове релативизације: јединство без слободе (Чеси у Аустро-угарској, Ирци у Енглеској...), слободу без јединства (Италија, Румунија и Србија са бројним деловима своје нације у суседним државама); ни слободу ни јединство (Украјинци и Пољаци не само без сопствене националне државе, већ и разбије-

¹⁸² Исто. (стр. 100, 103)

¹⁸³ Исто. (стр. 101)

ни у више других држава).¹⁸⁴ Очигледно је да принцип националитета наилази на отпор, и то најпре код вишенационалних држава-империја које му супротстављају владајући националитет најбројније, државостворне нације или, пак, народно јединство пројектовано у лојалитет.

Из тога проистиче веома сложен однос националитета и лојалитета. Он може да се манифестује двоструко: доминантним импулсима који потичу од нације, која свој националитет настоји да идеализује до лојалитета, те снажнијом иницијативом државе, која своје активности користи да лојалитет доведе до националитета. И један и други начин усмерени су на постизање истог циља – поистовећивања народа и нације унутар једног државног простора и стварање *националне државе*. У том филигранском органском односу држава прожима нацију димензијом рационалног, а нација државу сфером духовног. Дакле, са становишта геополитике, модерна држава се заснива на принципу географског индивидуализма проистеклог из постојања природне просторне целине као тела организма, а са становишта демополитике, држава је утемељена у националитету базираном на принципу етничког индивидуализма, а проистеклог из природног бића нације прожетог духовном димензијом. Овај однос Кјелен је луцидно упоредио са дугогодишњим срећним браком: „Држава и нација као два упоредо остарела брачна друга срасла су у једну посебну целину – али претпоставка тога је њихова исконска, вечна различитост бића“.¹⁸⁵

Емпиријски фокусирајући државотворни потенцијал заснован на супранационалном јединству великих породица народа, културних колективитета или цивилизацијских групација, Кјелен је констатовао да се до тада таква могућност задржала углавном на нивоу формирања политичких блокова, унутар којих је више важио географски него етнички принцип кохезије. Али, он није оспоравао да ће у међународним политичким односима, а нарочито у ратовима и крупним историјским променама које трају или ће тек уследити, можда неки другачији

¹⁸⁴ На пример, српска нација, после „југословенске фазе“ свог историјског развоја и искуства прекоредне, супранационалне интеграције, поново се нашла у позицији каква је била у време Кјеленових анализа. Сходно томе, позиција српске нације почетком 21. века није *слобода без јединства*, већ је ближа *ни слободи ни јединству*, тј. насилно је разбијена на више држава, из неких је протерана, а у оквиру граница других држава се налази супротно сопственој вољи – војно-политичком принудом. Од 1999. године чак је и на делу територије Србије (на Косову и Метохији) *без слободе и јединства* унутар сопствене државе, са неизвесном будућношћу и статусом који осцилује од останка у (ре)интегрисаној Србији до потпуне ампутације или етно-територијалне поделе. Видети: Milomir Stepić, „The territorial division of Kosovo and Metohija: The question of geopolitical merit“, *Kosovo and Metohija: past, present, future*, Papers presented at the International Scholarly Meeting held at the Serbian Academy of Sciences and Arts, March 16-18, 2006; Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2006. (pp. 485-509)

¹⁸⁵ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 111)

облик сродности преузети интегративни политичко-територијални примат од тада важећег принципа националитета. У том контексту, разматрао је Панславизам, Пангерманизам, Пананглизам и Панлатинизам (у његовим оквирима и варијанте латинске уније, иберске федерације, те Латино-американизам као пандан Англо-американизму). Концепцијски се служећи идејом *великих простора*, учовао је да унутар њих постоје мање или више моћне државе-језгра.¹⁸⁶

Закључак промишљања о демополитици Кјелен је интонирао демогеополитички и посветио анализи становништва са становишта функционисања и моћи државног „организма“, али и обавезама и задацима државе у управљању популационим процесима. Његов осврт на ту међузависност има више аспеката:

- Будући да се *национално осећање* одликује променљивошћу, држава не сме да дозволи никакве екстреме – нити стање када доминирају индивидуални егоизми који доводе до националне индиферентности и „анемије“ државе, нити, пак, отклон ка националној еуфорији која може да се заврши у „грозничној температури шовинизма“ (као пример за такав наводни екстрем Кјелен је навео Србију пред Први светски рат!¹⁸⁷). Дакле, дужност државе јесте да одржава равнотежу, те да обуздава национално осећање од излива преко граница разума, на једној страни, али и да стимулише његов развој, нарочито ако процес конституисања националитета није довршен, на другој страни.
- Ради „здравља организма“ и сопственог самоодржања, држава би посебну пажњу требало да посвети негативним трендовима

¹⁸⁶ Кјеленове перцепције непосредно су инспирисале К. Хаусхофера да у оквирима немачке (нацистичке) геополитике касније конципира будуће функционисање света управо на принципу пан-области: панамеричке (језгро су САД), евроафричке (Немачка), (условно) панруске (Русија), источноазијске (Јапан). И савремене геополитичке анализе постуниполарних перспектива света, тј. мултиполарног геополитичког поретка, своде се на макросторно структурисање Планете сходно „интересним сферама“, „зонама одговорности“, „гравитационим пољима“, „блоковима“... (Видети: Milomir Stepić, „Buduća blokovska struktura sveta“, *Ekonomika*, 1-2/97, IP Ekonomika, Beograd, 1997.). Уосталом, формирање Европске уније потврђује Кјеленову претпоставку да је могуће да уместо националитета интегративну улогу формално преузме неки други чинилац – у овом случају прво енергетско-индустријски (угаљ и челик), а потом и други. Али, круг се ипак затвара у националитету као најсигурнијем интегративном стожеру – у покушају стварања *Европљана* као (супра)нације.

¹⁸⁷ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 119) Германофилски пристрасно и у складу са тадашњим (и каснијим) стереотипима, Кјелен је апострофирао и сумњио Србију. И он је Србију видео као реметилачки фактор уметнут између немачких савезника који би требало да буду поуздана упоришта за остварење германског геополитичког, геостратегијског и геоекономског *Drang nach Südosten* дуж осовине од Берлина (Хамбурга) до Персијског залива („Идеја Багдада“). Испостављајући недоследност у практичној примени својих теоријских поставки, он је Србији и Србима оспоравао право на национално и територијално интегрисање у један „државни организам“.

у природном и механичком кретању свог становништва. И док емиграционим губицима може да парира адекватним мерама економске политике, држава је готово немоћна да се супротстави углавном психолошки проузрокованом смањењу природног прираштаја (опорезивање неожењених, смањење пореза за очеве породица, награђивање многочланих домаћинстава и слично није показало далекосежније ефекте).

- *Број становника* је не само веома важан за унутрашњу и спољну политику државе, већ често њиме и непосредно управља. Популациони пораст није предност сам по себи, али јесте један од значајних показатеља моћи, док опадајући демографски тренд сигурно представља знак слабости „државног организма“. Тај утицај огледа се у две димензије: а) унутар самог народа, коме је потребно прогресивно бројно („здро“во“) кретање да би остао „свеж“ и б) у супарничком односу са другим народима, тако да народ који добровољно обуздава своје демографске потенцијале постаје слабији од других који те активности (никако или у једнаком темпу) не предузимају.
- *Просторни размештај и густина насељености* директно су повезани са мање-више амбивалентним ставом државе, на једној страни, или са њеном експанзивно територијално оријентисаном стратегијом, на другој страни. „Неорганичким настојањем“ може да се сматра ширење државе које није проузроковано пренасељеношћу (Кјелен за ово наводи примере француског, америчког, руског и шведског територијалног ширења), док „закон нужности“ оправдава трансгресију, па чак и велике империјалне прекоморске походе, који су изазвани (наводно) објективним разлозима – недостатком простора, аграрном пренасељеношћу, незапосленошћу и економским проблемима у земљама-метрополама (за Кјелена управо то јесу мотиви енглеског, немачког, јапанског, италијанског и белгијског милитаристичког и колонијалног експанзионизма).

У поређењу са геополитиком и демополитиком, Кјелен се мање детаљно упустио у *привредну политику (екополитику)*, тј. у економске аспекте државе-организма. Схватајући државну територију као „домаћинство“ („кућу и двориште једног народа“), он је закључио да је њена улога да у што већој мери задовољи животне потребе становништва и да, сходно томе, мора добро да се организује. Ако су те потребе толико нарасле да је сопствена територија постала премала или не располаже довољним ресурсима, неопходно је да држава обезбеди снабдевање свог народа изван расположивог матичног државног простора. Улога привреде у организму државе нагло је порасла упоредо са експлози-

јом светског становништва и регионалном поларизацијом густине насељености која је произашла из процеса индустријализације. Управо из тог односа проистичу непосредне везе демополитике и привредне политике.

Један од главних предмета проучавања привредне политике је-сте просторна организација производње и путеви кретања роба и капитала. На томе се заснива Кјеленова подела држава на повереничке и дужничке, тј. на извозничке и увозничке. Тиме су, даље, непосредно одређене политичке везе, па чак и целокупна спољна политика једне земље. Као пример навео је Енглеску и разлоге њеног залагања за принцип слободне трговине, колонијалну политику, борбу за туђе сировине, контролу поморских путева, свеколику маритимну оријентацију и таласократску суштину геополитичких циљева. „Цео политички проблем Енглеске је, следствено томе, у првом реду привредни проблем“¹⁸⁸. Слични, мада у то време мање уочљиви, јесу империјални мотиви на које, по Кјеленовом мишљењу, имају право Француска и САД. Оне, такође, не могу да их заснивају на политичкој употреби питања смањења објективно непостојеће пренасељености сопствених територија, већ на потреби за јефтиним ресурсима ради убрзаног темпа индустријализације, на једној страни, те за новим тржиштима на која би пласирали своју нагло нараслу индустријску производњу, на другој страни. Кјелен је ове земље (укључујући и Немачку) сврстао у тип индустријализованих, тзв. рентовних држава, са међусобним разликама у структури трговинског биланса, али са позитивним платним билансом. Антипод је уочио у тадашњој Русији, која је припадала типу аграрне државе, чији је извоз сировина далеко превазилазио увоз индустријских производа и која је услед подизања зајмова могла веома лако да уђе у ред држава тзв. дужничког типа какве су типичне колонијалне државе.

Кјеленов концепт државе-организма се и у њеним економским аспектима исказује у идеалу хармоније. Она се заснива на принципу *аутаркије* – економске самодовољности која истовремено доприноси и високом степену политичке аутономности. Аутаркија се постиже задовољавањем потреба народа из извора сопствене државне територије и стварањем заокруженог производног и потрошачког простора који у случају потребе може самостално да опстане јер је структура његове економије уравнотежена (нити индустрија, нити пољопривреда, нити трговина не преовлађују једна на штету друге). Међутим, аутаркичност је у опасности ако држава има слабо диференцирану структуру привреде, а нарочито ако је њена пољопривреда (првенствено земљорадња) монокултурно оријентисана. Саобразно садржају географског

¹⁸⁸ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 126)

у геополитици, а националитетног у демополитици, у привредној политици принцип аутаркије доприноси *самоодржању* државе, остварењу *индивидуалитета* државног организма и развијању истинског *економског солидаритета* унутар државе и њеног становништва. Али, Кјелен је упозоравао да је погрешно аутаркијски принцип схватити као апсолутан (као „фетиш“) и настојати да се он оствари као херметичка затвореност држава (историјских примера има на Далеком Истоку). Такав систем проузрокује економску стагнацију и изолацију од других држава и народа, те онемогућује национални развој.

Кјелен је закључио да је принцип аутаркије у супротности са слободном (светском) трговином и индустријализмом космополитског типа за који се током 19. века залагала Енглеска, мада је и она, у суштини, остваривала специфичан вид аутаркичности затварајући своју интересну сферу која је обухватала колоније и раније запоседнуте територије.¹⁸⁹ Тај механизам *концентрације* важио је и за остале тадашње велике империјалне и колонијалне силе (Француску, Русију), али не и за Немачку која је била „ принуђена“ да употреби другачији пут до стварања сопствене самодоволне интересне сфере – *експанзију*. Кјелен је тако оправдавао и сматрао нужним (природним) немачке амбиције да у првим деценијама 20. века изнуди ревизију колонијалне поделе и доведе у питање тадашњу политичкогеографску структуру Европе. Томе је требало да послужи два водећа концепта:

1) „Идеја Багдада“ („Идеја дијагонале“ Берлин-Багдад), утемељена на економској комплементарности индустријализоване Немачке и трговачки динамичног Леванта, а просторно конкретизирана као аутаркична немачка интересна сфера (тобоже) слободно удружених држава-чланица;

2) „Идеја Средње Европе“ („Mittleeuropе“), заснована на непосредној немачкој контроли „срца“ европског копна и Подунавља као његове „кичме“, а коју је Кјелен крајње поједностављено видео „у својим разним фазама исконски као економски проблем“¹⁹⁰.

Део науке о држави-организму који се бави феноменом друштва Кјелен је назвао *социополитика*. Слично позицији привредне или екополитике, која може да се сместити у проширене опсеге геополитике, и социополитику може да обухвати свеобухватније схваћена демополитика. Такође, ако се привреда једне државе посматра кроз призму припадајућих друштвених група и њихових различитих интереса, тада ареал социополитике обухвата и екополитику. Упркос тако блиским везама и прожимањима, социополитика има веома изражену

¹⁸⁹ Уместо некада Енглеске, у 20. и почетком 21. века улогу „светског лидера“ играју и аналоган процес „глобализацијске аутаркије“ персонификују САД.

¹⁹⁰ Р. Кјелен, *Држава као животно облик*. (стр.131)

сопствену област проучавања која се односи на саме друштвене класе као „живе групе“. Вишеслојна и разнородна социјална структура друштва, прожимана међусобно супротстављеним интересима, налази се унутар једног-истог државног оквира. Слично становништву државе (нацији), модерни појам друштва, који је, иначе, млађи од појма националитета, налази се у категоријалној супротности у односу на државу, али и у специфичном емпиријски утврђеном стању склада са њом. Према Кјеленовом мишљењу, „свака држава је једно друштво, а свако друштво држава. Оно је, дакле, са извесног гледишта посматрано, држава сама“¹⁹¹.

У односу на нацију, која представља природно јединство истородних појединаца, друштво чини мноштво различитих група са међусобно супротстављеним интересима. Такође, док нацију одликује вишегенерацијски континуитет свести о заједничкој припадности, друштво представља само једну (последњу, садашњу) генерацију, класно структурисану на основу сличних интереса. Кјелен уочава да су се током историје, сагласно развоју људске свести, знања, потреба, кретања и привређивања, променила четири принципа друштвеног организовања:

1. На основама крвних, родовских веза организовала се *племенска заједница* као „природно јединство“ групе која се номадски просторно помера и која се заједнички брине о исхрани и одбрани од непријатеља.
2. Са појавом земљорадње, сесилног начина живота и сталних станишта, генеалогски принцип људског заједништва уступио је место територијалном принципу, тј. организовању *насеобинских заједница*.
3. Када се унутар сеоског становништва појавила подела рада, почеле су да се развијају непољопривредна занимања, а са њима различите класе и привилегије. Уместо заједничког простора као интегративног друштвеног чиниоца, примат је преузео *сталешки* принцип.
4. Реакција на социјалне противречности сталешког друштва била је Француска револуција која је изнедрила *грађански* принцип. То је био само прелазни тип друштвеног организовања ка *групном* друштву чији је принцип утемељен на тежњи да се различите природне интересне групе друштва организују и добију адекватно место у држави.

Различите друштвене форме дале су државама своја специфична својства. Исто тако, „држава тражи себи једно природно друштво као

¹⁹¹ Исто. (стр.137)

подлогу¹⁹² која употпуњује њен природни простор, нацију и самодовољну (аутаркичну) привреду. Аналогно природном складу географских, културних, економских и других различитости, држава би требало да тежи постизању хармоније разноврсних интересних група у друштву. Кјелен је то сагласје назвао *социјалитет*, који је „сличан поузданом барометру, са којег се може читати јакост или слабост државе“¹⁹³. Тамо где су друштвене групе (класе) у оштрој конфронтацији, за такво стање и своје незадовољство најчешће одговорном сматрају државу, што слаби њену снагу. У мултинационалним и мултиконфесионалним државама улогу класа преузимају национални и религијски колективитети, чија различитост и супротстављеност таквој држави доводи до критичног нивоа несклада, те до могућих дезинтеграционих процеса (Кјелен из свога времена наводи примере Аустроугарске, Русије, Немачке и земаља Блиског Истока; крајем 20. века аналогни примери су СССР /потом и сама Русија/, СФР Југославија, Чехословачка).

У поређењу са спољашњим непријатељима државе, ове унутрашње претње нису ништа мање опасне. Зато је задатак државе да ради сопственог самоодржања ублажи и помири (не и да потпуно уклони) интересе различитих група. Стога она, слично сваком угроженом организму, реагује на два начина – превентивно (мерама социјалног старања) и профилактички („лечењем“ последица, тј. решавањем социјалних спорова). Суочене са нарастим и деструктивно оријентисаним социјалним противречностима¹⁹⁴, државе често посежу за опробаним рецептом – за „политиком одвраћања пажње“ са унутрашњих питања и преусмеравање на спољнополитички план. То може да доведе до ратова који у неким случајевима јесу (привидно) решење, али се некада као бумеранг врате управо покретачима (Кјелен је сматрао да тако могу да се тумаче мотиви Бизмаркових ратова 1860-их година, рата између Русије и Јапана 1904-1905. године и Првог светског рата).

Пети субсистем Кјеленове науке о држави је *кратополитика*. Она подразумева државну власт, владу, управу и правни поредак који су конституисани ради владања, тј. *владавинску или Regime*-политику. Иако је у непосредном додиру са државним правом које се бави државом као правним субјектом, предмет проучавања кратополитике је другачији и односи се на правно организовану државну власт. Она се често огледа у самом имену државе и њен карактер је веома јасно одређен – супротно колективним емоцијама које одређују нацију (де-

¹⁹² Исто. (стр. 143)

¹⁹³ Исто. (стр. 144)

¹⁹⁴ Служећи се контекстом француског синдикализма, Кјелен за разарајуће противправне димензије унутрашњих социјалних претњи користи индикативан термин *организована анархија*.

мополитика, односно етнополитика) и интересима који управљају како друштвом (социополитика), тако и привредом (екополитика), државну власт (кратополитика) у односу према друштвеним појавама и процесима обавезује *рационалност* у приступу и *дужност* да питања и проблеме решава.

Кјеленова геодетерминистичка и биологистичка полазишта недвосмислено су исказана у ставу према уставно-правним темељима државе. „Здрав државни устав“ проистиче из природних услова који су пресудно одредили историјско искуство, колективне особине, идеолошко-политичке склоности, просторно-структурна својства привреде и друге карактеристике једног народа. Сходно томе, потпуно су логичне разлике у управљању просторно малим и великим државама; на један начин су уставно-правно дефинисане равничарске, а на други планинске државе; другачије су конституисане форме власти у државама тропских крајева од оних које се налазе у хладним областима; народи у индустријализованим и урбанизованим државама не задовољавају се малим степеном слобода као народи у претежно пољопривредним земљама; културно-цивилизацијске и историјске посебности народа у односу на његове суседе пројектују се на уставне одредбе државе у којој живи... Уникалност сваког народа и државе на специфичан начин долази до изражаја када се уставно-правно уобличије, али и сваки устав врши повратни утицај на друштвени развој народа и државе (на пример: подстиче монархистичке или републиканске тежње; апсолутизам или парламентарну демократију; централизацију или децентрализацију...).

Аналогно животу, који се заснива на природним законима и прилагођава променама, тако и државноправни принципи проистичу из универзалних друштвених вредности и усклађују са њиховим трансформацијама. Једна од тих вредности је демократски систем који се заснива на општем праву гласа појединаца-држављана. Упоредо са врлинама демократизма, Кјелен је уочио и његове основне недостатке. Идентификовао их је управо у општости права гласа „народне масе као такве“, укључујући и све њене негативне и деструктивне стране. У име демократије, таквој „суровој неквалификованој већини“ често припадне значајан део одлучивања у државној управи, што за последицу има заступање краткорочних, дневнополитичких и популистички профилисаних интереса, супротних далекосежним циљевима државе и народа. Да би се то спречило, Кјелен је препоручио пропорционални изборни систем који би се организовао тако да његови резултати репрезентују не само јединство нације, него и разноврсност друштва. Дакле, он није довео у питање опште право гласа које омогућује да нација преко избраних представника буде одговорна за своју државу, али је проблем

нашао у заједничким изборима као анахронизму који припада међуфази грађанског друштва. Будући да је „природним друштвом“ сматрао групно друштво (које је већ позиционирао у „органички савез“ са аутаркичном привредом и складним природним простором), залагао се да политичке представнике истински одговорне за управљање државним организмом дају избори унутар различитих друштвених група (класа). Такви избори дали би адекватнији (природнији) израз народне воље и довели до суштинске реформе дотадашње политичке демократије, која, у том случају, не би остала „последња реч историје“¹⁹⁵.

Хармонија је идеал коме би требало да тежи свака власт која управља „државним животом“. Успостављајући „природни систем државних форми“, Кјелен је запазио да би он могао да има успоне и падове, тј. да функционише према принципу дугих циклуса произашлом из природних, животних закона.¹⁹⁶ Израз хармоније успостављене између народа и државне власти јесте *лојалитет*. Виши степен лојалитета значи складнији, мирнији и бржи напредак државе. Разлози за недостатак лојалитета обично се приписују власти коју персонификује њена челна личност, али могу да буду резултат и објективних околности које су ван његових моћи, проблема у самом народу и друштву, те превазиђених уставно-правних поставки које често изазивају унутрашње социјалне тензије. Успостављање лојалитета ради „оздрављења“ државе може да се постигне присилним путем, али и на миран начин. На пример, либерализам се исцрпљује у „лечењу режима“, које се у лакшим случајевима односи на промену владе, а у тежим на уставне реформе. То је само обична форма, док се суштина („живи садржај“) налази на сасвим другој страни и одређена је националним духом (колективним својствима народа), на једној страни, и духом времена (објективним унутрашњим и спољашњим околностима), на другој страни. Сходно томе, Кјелен је био скептичан према шематизму тзв. идеалног устава за који су се залагали философи-просветитељи у 18. веку и на коме је почивала већина европских устава. Супротстављајући се његовој апстрактности и универзалној примени на штету оригиналности живота, он се залагао за унутардржавни склад који ће да омогући само устав заснован на органском националном и државном индивидуалитету.

Кјеленова биологистичка (органичка) теорија државе и геополитика заснивају се на природној (физичкогеографској) *предодређености*, што је у научном смислу не само детерминистички ограничено,

¹⁹⁵ Р. Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр.149-155)

¹⁹⁶ Сходно „синусоиди“ историјских промена државних форми, Кјелен је емпиријски закључио да ће „Европа једнога дана стићи на крај пута демократије“. Видети: Кјелен, *Држава као животни облик*. (стр. 156)

него и неутемељено. Штавише, према његовом схватању, геополитика и није географска и антропогеографска дисциплина, иако географичност чини значајан део његовог приступа. Међутим, упркос бројним и суштинским примедбама на Кјеленове идеје, допринос који је он дао конституисању геополитике као науке је огроман. Његово дело није извршило тако велики утицај на правнике, колико на географе, историчаре, политикологе и војне стручњаке. „Кјелен је упао међу географе, покупио њихова дотадашња истраживања и створио учење о држави, у неку руку на географској основи, да после њега географи наставе његова проучавања о односу географског чиниоца и политичког развића народа, водећи рачуна донекле о Кјеленовим правничким погледима у области географије“.¹⁹⁷ Сходно томе, међу географима и данас постоје две врсте схватања геополитике и, следствено, два правца развоја: као самосталне научне дисциплине са сопственим предметом, задацима и методама проучавања, те као субдисциплине политичке географије (примењена политичка географија), па чак и као њен *alter ego*.

2. Мекиндрова концепција Heartland-а: геополитичка моћ копненог средишта

Геополитичке идеје утемељене у англофонској науци и традицији, иако више пута допуњаване, кориговане, па и коришћене као полазиште за дијаметрално супротне поставке, имале су истакнуто место током читавог 20. века. Њихов утицај манифестовао се не само у академском и теоријском смислу, већ и у сфери практичних геополитичких, геостратегијских, геоекономских и војно-политичких концепција функционисања глобалних односа, те њихових регионалних и локалних пројекција. Један од класика геополитике и мислилац који неспорно спада у највеће светске геополитичке теоретичаре јесте Британац Хелфорд Мекиндр (Sir Halford John Mackinder, 1861-1947). (слика 11) Његовим идејама претходиле су идеје адмирала Мехена о предности поморске у односу на копнену моћ. Нема сумње да је Мекиндр био упознат са њима, али је иницијалну инспирацију, у првом реду, налазио код Хегела (Хегелова *Философија историје* појавила се први пут у Берлину 1837. године). Аналогно Хегеловом „принципу мора“ и „принципу копна“, Мекиндрова поимања кретала су се у координатама таласократског („силе мора“; „поморска моћ“) и телурократског („силе копна“; „континентална моћ“).

¹⁹⁷ М. Младеновић, *Шта је геополитика*. (стр. 6)

Слика 11: Хелфорд Џ. Мекиндер (1861-1947)

Мекиндер је био свестрани интелектуалац свога доба – теренски истраживач, први универзитетски професор географије на Оксфорду, директор Лондонске школе економије и политичких наука (*London School of Economics and Political Science*), оснивач и челна личност многих научних и других институција, врстан полемичар и аутор бројних дела која су пример модерног географског приступа. Посебно место већ на почетку његове научне каријере заузео је кратак, али авангардни чланак „О предмету проучавања и методама географије“ („*On the Scope and Methods of Geography*“) из 1887. године, а потом и књига *Британија и британска мора* (*Britain and British Seas*) из 1902. године. Упоредо са научном каријером, градио је политички углед и утицај (члан Доњег дома 1910-1922. године; учесник у припремама Версајске конференције; британски дипломата у јужној Русији 1919-1920. године ангажован на страни интервенциониста...).

У научном смислу, Мекиндер је (п)остао познат по једном језгровитом предавању у Краљевском географском друштву у Лондону 25. јануара 1904. године под насловом „Географска осовина историје“ („*The Geographical Pivot of History*“)¹⁹⁸. Захваљујући томе и данашњи теоретичари политичке географије, геополитике и геостратегије сматрају га „аутором најсмелије и најреволуционарније схеме тумачења политичке историје света“, а овај његов рад „главним геополитичким текстом у историји те дисциплине“.¹⁹⁹ У првом реду, Мекиндер је зна-

¹⁹⁸ Ово најзначајније Мекиндерово дело често се на српски језик преводи и као „Географски стожер историје“.

¹⁹⁹ А. Дугин, *Основи геополитике*, књига 1. (стр. 47)

чајан јер је направио општу периодизацију глобалне геополитичке историје. Према његовом мишљењу, она се састоји из три епохе: 1) *Предколумбовског доба*, у којој су народи из ободног појаса (на пример: Римљани и средњовековне државе) постали угрожени освајањем од сила из континенталне унутрашњости (*hinterland-a*); 2) *Колумбовског доба*, када земље из прибрежне зоне (првенствено приатлантске) крећу у освајање непознатих области на Земљи, где наилазе на готово безначајан отпор и 3) *Постколумбовског доба*, током кога практично више нема незаузетих делова света, а динамика развојних пулсирања цивилизација, које су, иначе, предодређене за међусобне сукобе, увлаче народе света у свеобухватни рат.

Мекиндерово промишљање било је изазвано све очигледнијим замором „Империје у којој Сунце никада не залази“ и чињеницом да се на размеђу 19. и 20. века *Rax Britanica* неумитно ближио своме крају. Трагање за одговором на изазове све снажније Немачке у Европи, на Атлантику и у Африци, те Русије у централној, јужној и источној Азији – постављало се Лондону као геополитичка нужност. Посебну забринутост Британаца изазивала је железница – техничко достигнуће које је омогућавало брзо савладавање и боље интегрисање копнених пространа, те представљало претпоставку за ефикасну конкуренцију телуократије наспрам таласократије:

- Са једне стране, интересима Велике Британије претња је долазила од Немачке, која је експанзионистичку „Идеју Хамбурга“ већ била преоријентисала на „Идеју Багдада“ или *Drang nach (Süd)Osten*. За осовину тог продора „по дијагонали“ одредила је железнички правац Хамбург – Берлин – Беч – Београд – Софија – Константинопољ – Багдад – Басра, чија би успешна реализација не само угрозила британску поморску везу са Индијом као „најсјајнијим дијамантом у британској круни“ и Велики империјални пут, већ и пресекала британско колонијално царство на два дела.
- На другој страни, још далекосежнији британски страх изазивала је руска Транссибирска пруга, чија је градња почетком 20. века већ била далеко одмакла (почела 1891, а завршена предреволюционарне 1916. године). Њен трансевроазијски карактер омогућавао је како руски продор „по паралели“, повезивање и привредно активирање раније недоступних делова империје, развој саобраћаја и трговине, тако и знатно већу мобилност руске армије по евроазијском пространству, укључујући и брзо прикупљање на обали Пацифика. У трци са руском железницом, чија су логична исходишта била на приобаљима Евроазије, британски пароброди и Велики империјални пут губили су ранији примат,

што је за последицу могло да има и промену односа на глобалном плану.²⁰⁰ Суштина тог конкурентског односа препознатљива је и у савременим геополитичким процесима. (карта 5)

Карта 5: Актуелност конкурентског односа руске Транссибирске железнице и британског Великог империјалног пута

Извор: <http://www.maximizingprogress.org/2013/08/new-routes-asia-toeurope-translogistics.html>

Непосредна Мекиндерова инспирација, која је резултирала „Географском осовином историје“, коинцидирала је са Бурским ратом 1899-1902. године. У њему су Енглези, упркос победи над немоћним противником, показали велике слабости у коришћењу поморских и копнених путева, снабдевању на великој удаљености и вођењу борби у условима релативно дугог рата. Прорадио је империјални нагон за самоодржањем и спознаја да би много више разлога за забринутост било приликом суочавања Британаца не са бурском герилом него са органи-

²⁰⁰ Миломир Степић, „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике“, *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* (Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, ур.), Градска библиотека, Лајковац; Институт за политичке студије, Београд, Лајковац – Београд, 2015. (стр. 61-64)

зованим и снажним армијама стратешких супарника (Русија, Немачка, Француска...). „Одговарајућа реакција на ове планетарне стратегијско-логистичке изазове подразумевала је осмишљавање једног интегрисаног географско-историјског објашњења, са посебним освртом на актуелне и могуће полит-географске реалности. Управо се Хелфорд Мекиндер подухватио посла уобличавања једне опште геостратегијске визије која ће касније бити означена као доктрина копнене моћи (land power)“.²⁰¹

Стога је први део капиталног Мекиндеровог рада „Географска осовина историје“ посвећен општој анализи географских условљености токова и епоха светске историје, положаја и улоге Европе, зоналних граница између великих просторних целина и цивилизација, утицаја кретања номада, миграција породица народа и експанзија великих империја. Успон Европе и читаву њену историју сматрао је неодвојивим од историје Азије, тј. резултатом вишевековног европског отпора упадима „варвара“ (коњаника), који су из азијских пространстава, кроз степске просторе, у таласима продирали посредством природног пролаза између планине Урал и Каспијског језера (Хуни, Авари, Бугари, Мађари, Хазари, Печенези, Кумани, Монголи, Калмици).²⁰² И док се централни и западни део Европе брзо развијао²⁰³, те најезде су заустављале економски и културно-цивилизацијски напредак европског дела Русије. Руски простор западно од Урала налази се у огромној области Источноевропске равнице, чија специфична физичкогеографска својства и размештај вегетације у великој мери утичу на антропогеографске процесе, формирање држава и њихове одлике. Мекиндер је закључио да веза између природне средине и политичко-територијалне организације није случајна. Сходно томе, контраст који постоји између хомогених пространстава равница на истоку Европе, на једној страни, и хетерогених, разуђених острвско-полуострвских обала на западу Европе (укључујући орографски рашчлањено планинско-долинско залеђе), на другој страни, преноси се на контраст који је препознатљив на политичкој карти Европе између велике територије Русије (једне државе) на истоку и уситњене политичкогеографске поделе (велики број држава) на западу.

²⁰¹ Небојша Вуковић, *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас; Нација-прес, Београд, 2007. (стр. 56-57)

²⁰² Halford John Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London, 1904. (pp. 425-426)

²⁰³ Последња препрека за номадске најезде у дубљу унутрашњост Европе (централну и западну) био је Беч. *Бечка врата* на додиру планинских венаца Алпа и Карпата истовремено представљају и крајњу северозападну периферију Панонске низије, тј. степског ареала као крајњег домета кретања и „природног амбијента“ живота номадских народа.

У другом делу чланка, полазећи од става о географској утемељености глобалних историјских токова и општих одлика копнених макрорегиона на Земљи, Мекиндер је потенцирао значај Евроазије као најпространијег копна од 21 милион квадратних миља (55 милиона км²), вишеструко веће површине од Северне Америке или Европе. Евроазија представља континуирану територију, а важна чињеница јесте да је окружена са севера ледом и са свих осталих страна водом. Централни и северни део Евроазије Мекиндер је назвао *Осовинска област (Pivot area²⁰⁴)*. То је територија чија површина износи приближно 9 милиона квадратних миља (23 милиона км²), без речних путева према океанима и од океана ка унутрашњости²⁰⁵, али погодна за кретање „таласа номада“ и јахача на коњима и камилама (изузимајући субарктичке шуме – тајге). Углавном је безводна, са хладном аридним климом, ретко насељена и са војностратегијске тачке гледишта безбедна јер је недоступна бродовим са мора и океана. Њој припадају део европске Русије са Уралом, западни, централни и део источног Сибира, Каспијски и Аралски басен, централноазијски пустињски и полупустињски простор (Кара-кум, Кизил-кум...), Синкјанг и Монголија. У геополитичком и државно-територијалном смислу тај простор се увек поистовећивао са водећом телурократском силом – Русијом (СССР-ом). Чак и када би нека друга сила (или савез) поразила Русију, запосела њену територију и преузела контролу у Осовинској области, то не би смањило значај њене „централне позиције“²⁰⁶.

Источно, јужно и западно од Осовинске области налазе се *Ивичне области (Marginal Regions)* које формирају широк лук доступан са океана и мора. У географском смислу то је простран, приобални, ободни појас евроазијског „мегаконтинента“, а у културно-цивилизацијском – зона зачињања, континуираног трајања и интензивног развоја цивилизација (најпре тзв. флувијалних цивилизација). Мекиндер је проицљиво запазио да, према физичкогеографским одликама, у том лучном појасу могу да се идентификују четири велика региона која се поклапају са областима ширења четири велике религије – Будизма, Браманизма, Мухамеданства и Хришћанства. *Прве две* су области монсуна, једна оријентисана ка Тихом, а друга ка Индијском океану. *Четврта* област

²⁰⁴ Појам *Pivot area* најчешће се преводи као *Осовинска* или *Стожерна област*, мада би можда адекватније било мало слободније тумачење као *Централна, Средишња* или, пак, *Изворна област*.

²⁰⁵ Мекиндер оправдано изузима велике сибирске реке, будући да су оне оне „пловно хендикепиране“ – уливају се у „ледени“ океан и њихови доњи токови су месецима залеђени.

²⁰⁶ Хипотетички, Русију би могли да победе и освоје Кинези и Јапанци. Мекиндер то идентификује као нову, још већу, „жуту опасност по светску слободу“, будући да би се тако објединила копнена и поморска моћ, те остварило оно што Русија сама никада није успела да достигне.

(хришћанска) изложена је влажним западним ветровима са Атлантског океана, и то је Европа. Ове три области имају укупно око 7 милиона квадратних миља (18 милиона км²) и у то време (почетак 20. века) имале су више од милијарду становника, што је чинило 2/3 тадашње светске популације. *Трећа* зона унутар лучног појаса Ивичних области се према физичкогеографским предиспозицијама разликује од прве, друге и четврте јер је сува, безводна, пустињска и полупустињска, али ипак са неколико важних речних токова који омогућују приступ од унутрашњости ка мору и од мора ка унутрашњости.²⁰⁷ Сходно томе, она истовремено има одлике и *Осовинске области* и *Ивичних области*. Погодна је за номадска кретања, али због лоших природних услова има мали број становника и ретко је насељена. Међутим, захваљујући демографској експлозији исламског становништва током столећа протеклог од Мекиндрове концепције, популациона и друга антропогеографска својства тога простора знатно су се променила.

Лучну зону која опасује наведене Ивичне области Мекиндер је назвао *Спољашњи или острвски појас*. Њега чине копна Северне и Јужне Америке, Аустралије и јужног дела Африке, али и две веома важне острвске земље испред источне и западне обале Евроазије – Јапан и Велика Британија. Ту област, чије се пространство већином састоји од океанско-морске акваторије и којом изразито доминирају таласократске империје, сматрао је недоступном за копнене силе Евроазије²⁰⁸.

Дакле, Мекиндер је структурисао и картографски приказао свет на основу тријалистичког модела, у виду једне средишње области и две концентричне зоне – једне полупрстенасте и једне прстенасте²⁰⁹. Те територијалне целине су:

- Осовинска област (Pivot Area);
- Унутрашњи или ивични полумесец (Inner or Marginal Crescent);
- Земље спољашњег или острвског полумесеца (Lands of Outer or Insular Crescent) (*карта 6*).

Мекиндрово схватање заснивало се на географској перцепцији историјских трансгресионо-регресионих кретања између копнене унутрашњости и ободне зоне. У том контексту, сматрао је да су Ивичне области по свом географском карактеру „прошаране“, тј. копнено-морске, отворене, незаштићене, рањиве и изложене историјски континуираним продорима из Осовинске области. Истовремено, оне су историј-

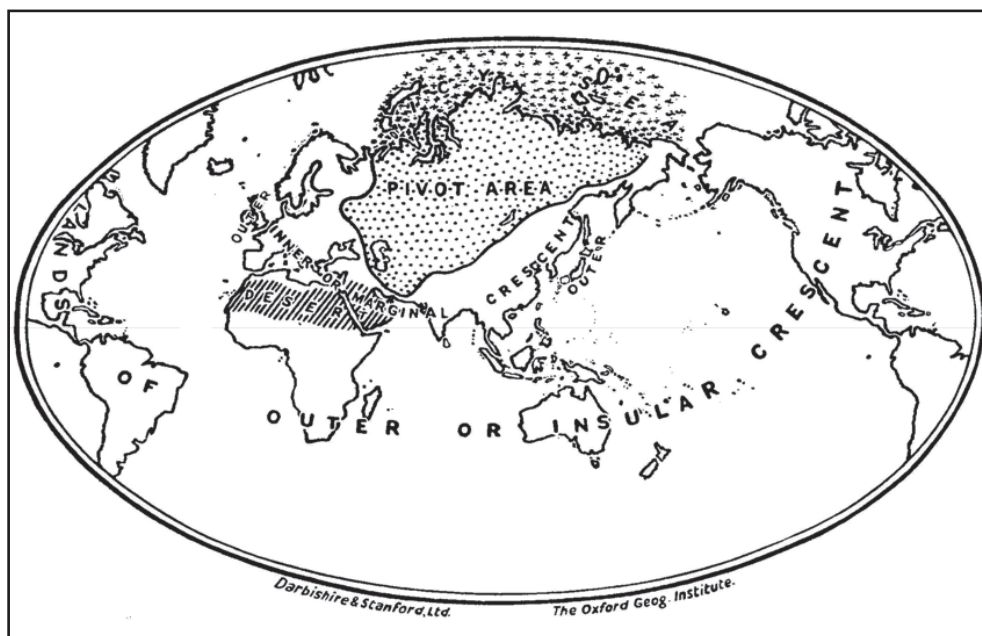
²⁰⁷ Н. Ј. Mackinder, „The Geographical Pivot of History“. (p. 431)

²⁰⁸ *Исто*. (стр. 435-436)

²⁰⁹ За две концентричне зоне Мекиндер је користио реч *crescent* (*полумесец*), што у његовој картографској представи света у једној равни заиста и јесу. Међутим, у реалности земљине кугле ради се, заправо, о једном полукружном и једном кружном прстену.

ски динамичне, те демократски и трговачки оријентисане. Осовинску област одликује, пак, изразита континенталност, затвореност, номадска трансгресивност и сигурност услед недоступности из маритимних области, али и ауторитарност, недемократичност, статичност и нетрговачки карактер. Та огромна евроазијска копнена унутрашњост због свог наглашеног планетарног централитета представља географски најбоље предиспонирану „базу“ за овладавање светом. Стога је Мекин-дер управо њој дао суштинско одређење *Осовине (стожера) историје*, а Русију, унутар чије државне територије се налазио највећи и најзначајнији део те осовине, идентификовао је као неприкосновени телуоркратски пол моћи.

Карта 6: Мекиндеров „Природни размештај моћи“ из 1904. године

Извор: Halford John Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London, 1904. (p. 435)

Захваљујући географским предиспозицијама које има Русија, Мекин-дер је управо њу видео као потенцијалног владоца читавог света. Појава железнице и градња Трансибирске (трансевроазијске) и других пруга омогућиће решавање круцијалног руског државног и геополитичког проблема – брже и лакше повезивање руских пространстава и недоступних предела.²¹⁰ Епохални изум парне локомотиве и њена

²¹⁰ Н. Ј. Mackinder, „The Geographical Pivot of History“. (p. 434)

брзина замениће ранија историјски континуирана кретања номада на коњима и камилама. Саобраћајна ефикасност железнице даје бројне предности не само за брже кретање људи и интензивнију трговину, него и за покретљивост руске армије по просторствима евроазијског копна. У временској трци са руском железницом, пароброди поморских сила²¹¹ губе ранији примат. Тако се доводи у питање вишевековно успешно неутралисање стратешке предности руског централног положаја. Западноевропске земље су томе успеле да парирају контролом и притиском из ободног појаса Евроазије, које су оствариле повезивањем западног и источног евроазијског прочеља након открића пловног пута око рта Добре наде, а потом и пловидбом дуж „Великог империјалног пута“ кроз Гибралтар, Суецки канал и Баб-ел-Мандеб до Индијског океана и Далеког Истока. Мекиндер је, заправо, геополитички артикулисао британски таласократски „страх од бржег“, тј. од конкуренције руске копнене покретљивости са исходишним тачкама на океанским обалама Евроазије.

Својом концепцијом Мекиндер је довео у питање дотадашње стереотипе о „германској предодређености“ проистеклој из положаја у „срцу“ Европе. Уочио је да у стратешком (евроазијском и глобалном) смислу централни положај припада Русији и да ће она преузети ону историјску улогу коју је некада имало Монголско царство. Већ тада, почетком 1904. године, наслућујући (најављујући!?) револуционарне догађаје у Русији 1905. и 1917. године, он је констатовао да „никаква социјална револуција неће променити њен однос према великим географским границама унутар којих постоји“²¹². Такође, препознао је да би евентуално немачко заузимање Русије или руско-немачки савез²¹³ на светску сцену довео такву *силу копна* која би била неприкосновена и проузроковала крах дотадашњег поретка заснованог на британској доминацији. Користећи своје политичке позиције, углед и утицај на креаторе нове светске политичко-територијалне „архитектуре“ после Првог светског рата, залагао се за независност бројних нација унутар евроазијске копнене масе, које би биле изван сфере утицаја било Немачке, било Русије. На тај начин би се, *de facto*, оформила уситњена и нестабилна просторна структура тог дела Евроазије. Она би неминовно довела до фрагментације Осовинске области, тј. до *инфаркта* „срца“ евроазијског копна, што је био и остао трајни циљ таласократских сила.

²¹¹ Мекиндер је у првом реду апострофирао Велику Британију – на размеђу 19. и 20. века још увек доминантну поморску силу у ободним морима Евроазије.

²¹² А. Дугин, *Основи геополитике*, књига 2. (стр. 241)

²¹³ Мекиндер је већ почетком 20. века антиципирао да ће последица јачања Немачке, а нарочито евентуални телурократски руско-немачки савез „гурнути Француску у загрљај великих поморских сила“, што се касније и остварило.

Подстакнут односима у Првом светском рату и његовим последицама, Мекиндер је у књизи *Демократски идеали и стварност* (*Democratic Ideals and Reality*), објављеној у Њујорку 1919. године, додатно поткрепио, продубио и делимично кориговао своје ставове из 1904. године. На супротстављености два геополитичка светоназора – таласократског и телурократског – засновао је како историјска, тако и тадашња империјална ривалства, те из тога искристалисао чак и узрочно-последичне постулате националних и људских слобода.

Таласократско полазиште (поглавље под насловом *The Seaman's Point of View*) Мекиндер је засновао на постојању јединствене акваторије Светског океана, чија подела на појединачне океане и мора није ништа друго него резултат конвенционалног, формалног и субјективног приступа. Он је констатовао да та чињеница, која се може пронаћи и у првом поглављу библијског *Постања*, а коју је уважио адмирал Мехен постављајући своју концепцију поморске моћи, није била у потпуности геополитички вреднована све до средине Првог светског рата. Разматрајући историјске примере античке Грчке и Рима, потом латинске Европе и Европе у целини, он је потенцирао важност полуострвског положаја копна као базе укупне поморске моћи.²¹⁴ И сâмо издвајање Европе, као ивичног дела великог „острва“ кога чине Евроазија и Африка, те њено традиционално третирање као засебног континента, резултат је управо поморског угла посматрања. А оно је супротно ставу континенталаца о интегралности евроазијског копна. Штавише, из угла посматрања морепловаца, и целокупна афро-евроазијска копнена маса практично представља „полуострво“ зато што због арктичке ледене калоте никада није могла да буде опловљена. Стога је Мекиндер констатовао да поморци дуго нису могли да схвате његов геополитички концепт „Светског острва“. Тек када су уочили претњу да „Великим континентом“ (или његовим претежним делом) може да овлада једна или коалиција домицилних сила, те да тако оформе јединствену копнену базу и сопствене поморске снаге (у будућности несумњиво непобедиве) које би лако доминирале целокупним Светским океаном, амерички „острвљани“ укључили су се у Први светски рат и притекли у помоћ британским „острвљанима“.

Телурократске аспекте глобалних односа, раније дефинисане у чланку „Географска осовина историје“, Мекиндер је у књизи *Демократски идеали и реалност* додатно усавршио и систематизовао (поглавље под насловом *The Landsman's Point of View*). Увео је појам *Светског острва* (*World Island*), у чији састав улазе Европа, Азија и Африка.

²¹⁴ Мекиндер је запазио да „поморска моћ у суштини јесте питање избора одговарајућих база, употребљивих и сигурних“. Видети у: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1942. (p. 28) /електронско издање/ (оригинално издање: H. J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company Ltd, London, 1919.)

У физичкогеографском смислу, то је целовито и највеће копно на Платинети. Али, констатовао је да Светско острво има сложену, разнородну унутрашњу структуру, коју, према његовом мишљењу, чини шест „природних региона“. Са таласократског (британског и америчког) становишта, три су недоступна, а три доступна. (карта 7)

Карта 7: Шест „природних региона“ Мекиндеровог Светског острва

Извор: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1942. /електронско издање/ (p. 59)

Поморским силама *недоступни* региони су:

1. *Срце континента (Heartland)* – Пространа континентална област Евроазије, коју чине две целине: на северу је углавном равана и благо заталасана низија коју велике сибирске реке одводњавају према Северном леденом океану (Арктику), а на југу су суви, степски, полупустињски и пустињски предели висоравни и планина, који се одводњавају према пространим, махом сланим језерима. Ова област је таласократским силама недоступна са океана и практично је без значајнијих путева, али Мекиндер предвиђа да ће револуционарну геополитичку промену и предност континенталним силама донети њено премрежавање пругама и авионским линијама.²¹⁵

²¹⁵ Мекиндерове антиципације су фасцинантне: његова књига *Демократски идеали и стварност* објављена је 1919. године, само неколико година после завршетка основне трасе Транссибирске железнице и првих авионских летова у пробне и војне сврхе (први лет браће Рајт 1903. године и употреба борбене авиације у Првом светском рату)

2. *Сахара* – Огромна пустиња која се простире преко читаве северне Африке и у западној Африци излази на саму обалу Атлантика. Сходно томе, она, такође, спречава продор „сила мора“ према континенталној унутрашњости и представља најизразитију баријеру на свету током читаве историје.

3. *Арабија* – Област коју Мекиндер сматра „великом пукотином“²¹⁶ представља спој две недоступне области – Сахаре и Срца континента (*Heartland*-а). У њен састав сврстао је долину Нила, Синај, Левант, већи део басена Црвеног мора, Арабијско полуострво, Месопотамију и Персијски залив. Мекиндер је уочио да овај регион ипак „засецају“ три важна пловна пута који су у вези са Светским океаном – Нил, Црвено море и Персијски залив са Еуфратом – и тако релативизују његову недоступност. Али, они не омогућују пролаз кроз читав изолован, сушни појас. Чак и Суецки канал, „жила куцавица“ британског Великог империјалног пута, био би неупотребљив да једрењаке нису заменили пароброди са много бољим маневарским способностима у избегавању подводних стена и могућношћу пловидбе супротно северним, тзв. трговачким ветровима.

Дакле, *Heartland*, Сахара и Арабија заједно чине пространу област недоступну поморцима (изузимајући три арабијска ограничено пловна пута), која се простире дуж читавог Светског острва – од Арктика до Атлантика, а посредством Арабије и до Индијског океана. Ова континуирана зона²¹⁷ поделила је остатак Светског острва на три раздвојена дела, која су *доступна* маритимним силама:

²¹⁶ Мекиндер је користио термин *broad gap*, који дословно може да се преведе као продор, пукотина, јаз, расед, зазор, пропуст. Са становишта геотектонике, коју је Мекиндер несумњиво добро познавао захваљујући свом претходном физичкогеографском образовању и теренском истраживању, на западном ободу његовог „природног региона“ *Арабије* налази се дубок тектонски ров (систем раседа) дуж кога се Арабијска тектонска плоча одваја од Афричке тектонске плоче и кога испуњава Црвено море. На источном ободу, пак, Арабијска плоча удара у Евроазијску плочу и подвлачећи се под њу, ствара дубоку депресију, која је делом испуњена речним наносом Тигра и Еуфрата (Месопотамија), а делом је остала као басен испуњена водом Индијског океана (Персијски залив). Заједно са Источним Средоземљем, које се пружа све до Леванта и са севера запљускује *Арабију*, те са карактеристичним, дубоким раседима које су испуниле воде Синајског и Акаба залива, Мртвог мора, реке Јордан и Галилејског језера, читав оро-хидрографски склоп Мекиндерове *Арабије* заиста има својства једног издигнутог платоа (Арабијско полуострво), апроксимативно омеђеног и делимично изнутра избразданог раседима који могу да се сматрају „великом пукотином“.

²¹⁷ Прокопавање Суецког канала и његово држање под контролом западних колонијалних сила значило је планетарно важно пресецање територијалне компактности појаса од Арктика до Атлантика који је недоступан поморцима. Стога разлог што таласократске силе (раније Велика Британија, а потом САД) по сваку цену настоје да Блиски и Средњи Исток (Мекиндерова *Арабија*) задрже под својим утицајем нису само енергетски, већ превасходно геополитички и геостратегијски. Мекиндер је наглашавао да средишњи, чворни значај *Арабије* у односу на читаво Светско остр-

1. *Европски приобални појас (European coastland)* – Разуђени западни обод Евроазије чини сложен склоп острва, полуострва и ивичних мора – атлантских залива који се пружају дубоко у европско копно. Низијска отвореност ка Атлантском океану, пловне реке које се у њега уливају и влажне ваздушне масе које са океана доносе стални Западни ветрови омогућили су стварање плодног земљишта и комуникацијску проходност, што је произвело концентрацију становништва, те развој пољопривреде, трговине и морепловства.

2. *Монсунски приобални појас (Monsoon coastland)* – Широка источна, југоисточна и јужна литорална зона Азије према основним географским својствима је пандан Европи. Састоји се од још сложенијег система мора, полуострва и острва, простране равнице отворене су према океанима и просечене великим, пловним рекама, а монсунски ветрови (иако нису стални као Западни) лети доносе огромне количине влаге са Тихог и Индијског океана. Повољна клима, обиље воде, плодни речни нанос, те поморска, пољопривредна и трговачка оријентација учинили су да број становника и густина насељености буду још већи него у Европи.

3. *Јужно „Срце копна“ (Southern Heartland)* – Афричко „полуострво“ јужно од Сахаре чине простране прашуме и саванско-степске (на југозападу и пусињске) висоравни. Као што недоступност *Арабије* релативизују три пловна пута, тако и доступност афричког *Heartland*-а доводе у питање непроходна прашумска пространства и велике реке које су за таласократске силе практично неупотребљиве јер њихову пловност недалеко од ушћа у океане прекидају слапови и водопади (Конго, Нигер, Замбези, Лимпопо...). Стога је Мекиндер оправдано констатовао да два *Heartland*-а имају великих сличности.²¹⁸

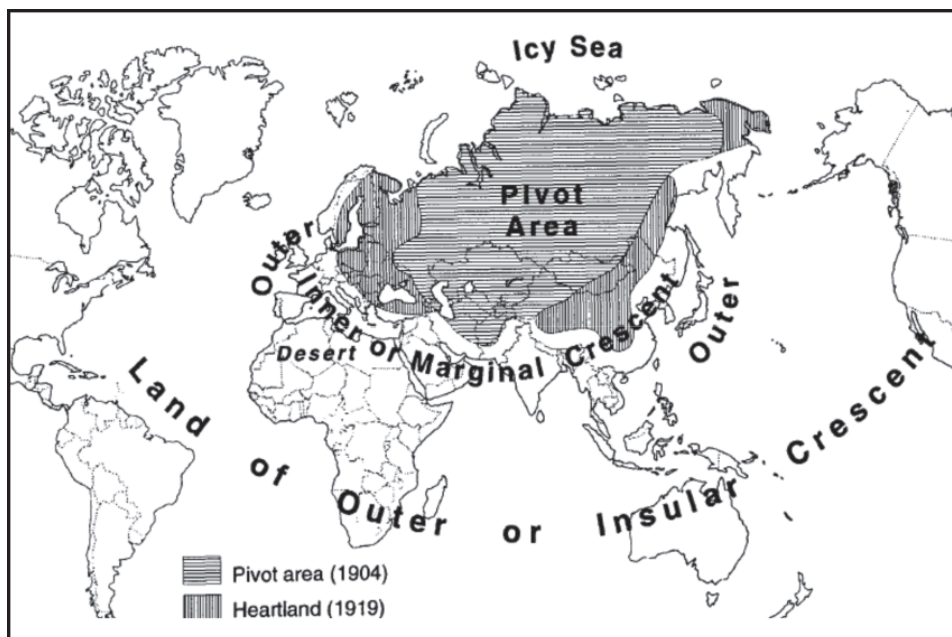
Мекиндер је потенцирао значај евроазијског (северног) *Срца копна (Heartland)*. Са становишта глобалне геополитичко-историјске мисије, његова улога је готово истоветна са улогом *Осовинске области (Pivot Area)*, дефинисане у чланку из 1904. године. Али, у новој варијанти, проистеклој из геополитичких реалности Првог светског рата и

во персонификује Јерусалим са својом тврђавом. Уосталом, према средњовековном црквеном учењу из доба крсташких ратова, тачка додира три дела света – Азије (половина), Европе (четвртина) и Африке (четвртина) – налазила се у Јерусалиму као геометријском средишту, „пупку“ света. Видети у: Н. Ј. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*. (p. 64)

²¹⁸ Вредносни суд о „доступности“ централне и јужне Африке (јужни *Heartland*), те „недоступности“ Блиског и Средњег Истока (*Арабија*), и у Мекиндерово време (почетак 20. века) био је дискутабилан. То доводи у питање његову *шестоделну структуру (3+3)* „природних региона“ Светског острва. Потоњи теоретичари и творци глобалних геополитичких концепција (Спајкмен, Кенан, Бжежински...) уочиће ове контрадикторности и сврстаће Мекиндерову *Арабију* у ободни појас Евроазије, доступан и пресудно значајан таласократским силама за управљање светом.

Октобарске револуције, то је пространија географска целина. Добила је већином тзв. природне (орографске) границе, задржала је исте морфолошке одлике и међе у персијско-авганистанском сектору, али је знатно проширена према истоку и западу.

Карта 8: Мекиндерово Срце копна (Heartland) из 1919. године: Осовинска област (Pivot Area) из 1904. године, увећана за источно и западно проширење

Извор: John M. Collins, *Military Geography for Professionals and Public*, National Defence University Press, Washington, DC., 1998. (p. 279)

- На југу, југоистоку и истоку Азије проширење је учињено до границе маритимно-монсонских утицаја. У тој зони у састав Heartland-а ушли су Тибет (до венца Хималаја), Монголија, пустиња Гоби и области око горњих и средњих токова великих река Кине и Индокине.
- Западно проширење Heartland-а остварено је у три сектора:
 - На Балкану (југо)западна граница Heartland-а налази се на јадранско-црноморском развођу дуж Динарида и на јадранско-егејском развођу на највишим гребенима Шарско-пиндског планинског система. У састав Heartland-а ушао је тако читав басен Црног мора и готово читав Мала Азија, до планинских венаца Тауруса на југу.
 - На северу Европе Heartland је обухватио већи део Скандинавског полуострва (изузимајући океанским утицајима изложену

Норвешку) и затворени басен Балтичког мора, чија је веза са Атлантиком сведена само на стратешки важне мореузе Скагерак и Категат.

- Унутар „торзоа“ Европе, тј. кроз њено средиште, западна граница Heartland-а углавном се поклапа са границом која „праву“ Европу (европску екумену) дели на западни и источни део. Та апроксимативна међа трасирана је од Јадранског до Северног мора (Венеција – полуострво Јиланд) и, у ствари, обесмислила германску идеју географске, културне, економске и геополитичке целине Централне Европе. Штавише, Мекиндер је унутар ареала Источне Европе сместио и Беч и Берлин, наглашавајући да се историјске германске територије налазе западно од назначене границе, а да су и Пруска и Аустрија земље које су Германи освојили од Словена и мање или више насилним путем их германизовали.²¹⁹ (карта 8)

Мекиндер је јасно уочавао руску политичко-територијалну и геополитичку доминацију простором Heartland-а. Руска држава (по тоњи СССР) имала је географске предиспозиције које су је штитиле од инвазије поморских сила, обезбеђивале копнену војно-стратедијску надмоћ и чиниле је економски самодовољним „колосом“. Те особине чиниле су је природно супротстављеном острвско-полуострвској Западној Европи. Сходно томе, Мекиндер није био заговорник стварања великих националних држава јер их је сматрао претњом светском миру. Била му је ближа идеја о већем броју регионалних политичко-територијалних јединица уравнотежене моћи које би поделиле економски и политички утицај. У ствари, залагао се за један облик федералне структуре пирамидалног типа, која би се састојала од федерације провинција у основи, од федерације нација на средњем нивоу, те од федералне владе наднационалног карактера (слично Друштву народа) на врху хијерархије. Међутим, Мекиндер није дао нити конкретан предлог реализације таквог система, нити начин успостављања граница.²²⁰

Немачку, иако поражену у Првом светском рату, Мекиндер је и даље сматрао веома озбиљном претњом, а њену историјски константну жудњу за (над)моћи и потенцијалну „осовину“ са Русијом – опасношћу за остатак света, првенствено за западне, таласократске силе. Стога је управо по његовој замисли и препоруци на Версајској мировној

²¹⁹ Н. Ј. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*. (p. 86, 90)

²²⁰ Francesca Krasna, *Ripensare i Balcani nel nuovo scenario geopolitico mondiale*, Università degli studi di Trieste, Dipartimento Scienze Geografiche e Storiche, Trieste, 2002. (p. 57-58)

конференцији створена „завеса“ од земаља централне и југоисточне Европе (*Санитарни кордон*), чија је наводна функција идеолошке заштите од „црвене заразе“ из Русије само прикривала стварну геополитичку и геостратегијску *buffer*-улогу. (*карта 9*) У складу са таквим потребама настале су значајне територијалне промене, трасиране дискутабилне, нестабилне границе и формирана нова, за западне, поморске силе-победнице сврсисходна политичко географска карта.²²¹

Карта 9: Земље Санитарног кордона од Балтика до Средоземља 1919. године

Извор: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1942. /електронско издање/ (p. 115)

²²¹ Политичко-територијалне промене, „транслација“ граница и тампонска геополитичка функција „венца“ држава од Балтичког до Средоземног басена упечатљиво су визуелно приказани на карти “The post-war settlement” in: Richard Overy, *History of the 20th Century* (Mapping History), Times books, London, 2003. (pp. 46-47)

Упркос бројним и очигледним историјским, националним, верским, културним, језичким, економским и другим разликама које су у том простору постојале и остале нерешене, на рушевинама Аустроугарске поново су вештачки створене и неке вишенационалне и вишерелигијске државе. Једна од њих била је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, коју је Мекиндер на карти означио као *Велика Србија*²²². Она је, несумњиво, била америчко-британско-француска државна конструкција ороченог трајања, са анти-телурукратском функцијом троструког за пречавања: 1) руског приступа Јадранском мору, Отрантским вратима и централном Средоземљу смером североисток-југозапад; 2) евентуално поновљеног германског продора смером северозапад-југоисток, према Солуну, Босфору, Блиском Истоку и Персијском заливу и 3) немачко-руског контакта и стварања потенцијалне телурукратске „осовине“ између моћног „дина у срцу Европе“ и још моћнијег „дина у срцу Евроазије“.²²³

У контексту интереса поморских сила са западноевропске атлантске „фасаде“ (и САД), превентивна улога уметнуте и просторно континуиране баријерне територије од Балтичког до Јадранског басена била је неопходна. Она је проистицала из априорне и несумњиве перцепције предности коју над поморском моћи има копнена моћ. Сходно томе, следи да ће континентална сила која поседује и/или контролише источноевропски простор и централну зону Евроазије моћи да оствари све предуслове за светску доминацију. Мекиндеров упозоравајући силогизам из 1919. године дефинисао је планетарне од-

²²² На истој карти Чехословачка је названа „Велика Бохемија“ („Велика Чешка“), а Румунија због проширења на Трансилванију и источни део Баната – „Велика Румунија“.

²²³ О антируском и антигерманском геополитичком значају који је српски чинилац на Балкану имао за интересе Велике Британије и осталих западних поморских сила сведочи Мекиндеров ангажман у оснивању „Српског Друштва“ 1916. године и његово залагање да се Србији присаједине Босна, Херцеговина, Словенија и Хрватска. (Видети: Н. Вуковић, *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, стр. 66) Управо та геополитичка потреба западних, таласократских земаља-победница у Првом светском рату диктирала је не само величину, територијално-морфографска својства и границе Краљевине СХС, него и њено простирање од залеђа Солунског залива (наслеђена граница Краљевине Србије са Грчком) до југоисточних падина Алпа (нова граница Краљевине СХС) као маркантних физичкогеографских целина. Слично пројектована, али мања држава, са осом скраћеном из северозападног смера (без Словеније и „праве“ Хрватске), не би испуњавала намењену баражну улогу. Сходно томе, тајним Лондонским споразумом 1915. године понуђена „проширена Србија“ (у чији састав би улазиле још Славонија, Босна и Херцеговина, Даламција до Шибеника и део северне Албаније) не би била територијално довољна и геополитички поуздана препрека из два разлога: 1) опорављени германски чинилац могао би кроз „прекид“ између Алпа и реке Уне, посредством својих словеначко-хрватских савезника, ипак да продре до Јадранског басена; 2) новостворена српска држава била би незнатно мања, али географски, етнички, културно и политички хомогенија (без унутрашње хрватске и словеначке противтеже), те би због вишедимензионалне српско-руске блискости могла да се од експонента западних поморских сила брзо и лако (гео)политички преоријентише у балканску трансмисију (совјетске) Русије.

носе и постао један од темељних постулата геополитике²²⁴ (шема 1). Штавише, Источна Европа остала је предмет геополитичког, геостратегијског и геоекономског надметања и у постмодерном раздобљу. Простор између Немачке и Русије, тј. „кордон“ од Балтичког мора на северу до Балкана, Јадранског и Црноморског басена на југу и даље је арена традиционалног сучељавања „моћи мора“ и „моћи копна“. После краткотрајног привидног постхладноратовског затишја, поново се распламсала жестока борба за његову контролу између САД и атлантстичке Европе (ЕУ, НАТО), на једној страни, и оснажене Русије, на другој страни. Из другог плана, за сада посредно, интерес да се умешају показују Кина (геоекономски експанзионизам) и исламски свет (верско-цивилизацијски експанзионизам).

Шема1: Мекиндеров силогизам из 1919. године

Таласократски Запад је у то време, крајем друге деценије 20. века, дугорочно и недвосмислено промовисао тзв. руску опасност и озваничио је као свеопште претеће „зло“ које је неопходно на све могуће начине сузбијати и у погодном моменту потпуно „бацити на колена“. Анализирајући Мекиндерово дело, научни утицај на следбенике и практичну употребу његових идеја у тадашњој и каснијој америчкој геополитичкој и геостратегијској конкретизацији, А. Дугин је дао за разумевање планетарних односа не само исправну, него и суштински важну „дијагнозу“: „Успостављена русофобија Запада у 20. веку има-

²²⁴ Н. J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (p. 106). Видети анализе ове Мекиндрове поставке у: Peter J. Taylor; Colin Flint, *Political Geography – World-Economy, Nation-state & Locality*, fourth edition, Pearson Education Limited, Harlow, 2000. (p. 54) и F. Krasna, *Ripensare i Balcani nel nuovo scenario geopolitico mondiale*. (p. 57)

ла је не толико идеолошки, колико геополитички карактер²²⁵. Исти аутор запазио је, у складу са Мекиндеровим мишљењем, одосно служећи се паралелом између цивилизацијског типа и геополитичког карактера појединих земаља или сила, да је могуће успоставити „образац“ према коме се геополитички термини могу аналогно протумачити и као идеолошки термини. Сходно томе, могуће је поистоветити: а) „Географску осу историје“, тј. „Срце копна“ или Heartland (првенствено Русију) са недемократским системом и ауторитарношћу; б) „Спољашњи или острвски појас (полумесец)“ са либералном демократијом и в) „Унутрашњи или ивични појас (полумесец)“ са мешовитим моделом сачињеним од оба идеолошка модела. На основу овог крајње поједностављеног и дискутабилног западног шематизма, успостављени су реални и далекосежни стереотипи чије последице су и данас препознатљиве – од глобалног до микрорегионалног нивоа.

Друго издање књиге *Демократски идеали и стварност* објављено је 1942. године поводом нових геополитичких и геостратегијских прилика насталих између два светска рата и током првих година Другог светског рата, те нагло нараслог интересовања за Мекиндрове ставове. Стога је редакција *Foreign Affairs*-а затражила од Мекиндера да напише чланак у коме би критички разматрао своје раније тезе, а најпре одговорио на питање да ли је његова Heartland-концепција актуелна и у условима модерног ратовања. Не случајно, жеља америчког часописа да објави мишљење једног од кључних теоријских креатора међуратних односа у Европи коинцидира са „преломом“ Другог светског рата на Источном фронту 1942-1943. године, када је Црвена армија прво зауставила немачку офанзиву код Москве, а потом и код Стаљинграда, те после Курске битке кренула у незадрживу контраофанзиву. Геостратегијски посматрано, не само да је слом Немачке био евидентан, него је из дубине Heartland-а таласократском приатлантском Западу претио продор новог/старог супарника – Русије у лику СССР. Не одступајући од својих темељних начела о прворазредном значају средишње области Евроазије и опасности која одатле прети таласократском Западу, Мекиндер је у чланку „Савршени свет и победа мира“ („The Round World and the Winning of the Peace“), објављеном у јулском броју часописа *Foreign Affairs* 1943. године, закључио да Heartland-концепција потврђује своју вредност непосредније тада (средином Другог светског рата) него када је објављена прва (1904. године) или друга варијанта (1919. године). Али, Мекиндер је, ипак, још једном, по други пут, кориговао свој модел устројства света. Тај концепцијски приступ садржао је две кључне геополитичке новине:

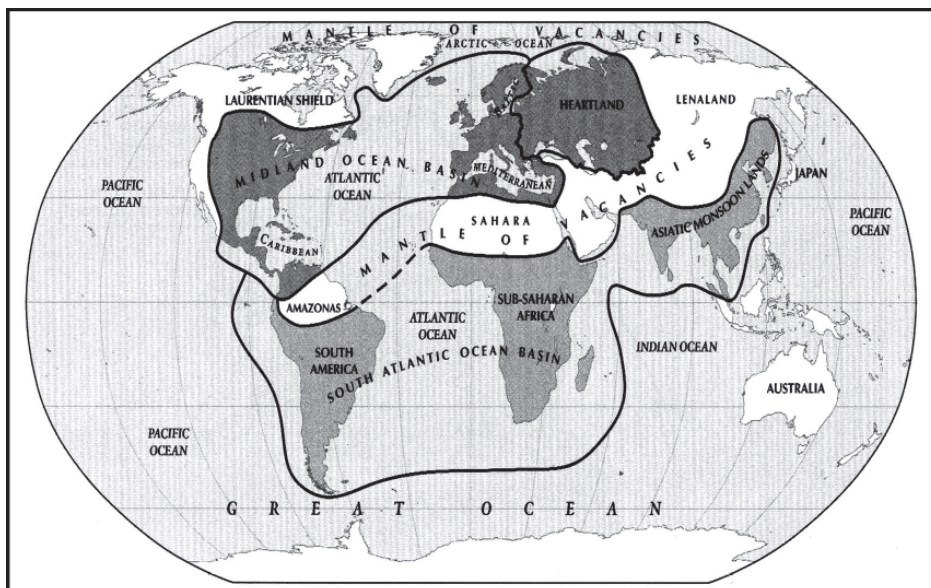
²²⁵ Александар Дугин, *Основы геополитики*, Арктогея, Москва, 2000. (www.geopolitika.ru)

1) Територијални опсег Heartland-а знатно је смањен. Из његовог састава били су искључени у Европи басени Балтичког мора и Ботнијског залива (Шведска, Финска, Данска), већи део Немачке и Панонска низија. У Азији Heartland-у у овој варијанти није припао читав појас који је почињао у Малој Азији и настављао се преко персијско-авганистанских висоравни, Тибета, јужних и централних делова Кине, пустиње Гоби, до највећег дела Сибира источно од реке Јенисеј,

2) Северном делу Атлантског океана била је додељена „средоземна“ улога (*Midland Ocean*) и гравитациони значај за прибрежне земље. Читава Западна и Централна Европа, Скандинавија, Медитеран (европски и афрички) и западна половина Балкана, затим највећи део САД, јужни појас Канаде, Централна Америка и Кариби, укључујући и северни део Јужне Америке – чине велики басен евро-америчког средоземног океана (*Midland Ocean Basin*).

Ове две планетарне зоне опасивао је прстен *Пустиња и дивљине* који је обухватао америчке Стеновите планине, највећи део Канаде и Сибира, те зону афричко-азијских пустиња суптропског и умереног појаса, заједно са областима високих планинских венаца и висоравни. Изван овога налазио се прстен *Велико-океанског копна* коме припадају највећи део Јужне Америке и Африке, те земље монсунске Азије (*The Asiatic Monsoon Lands*). (карта 10)

Карта 10: Трећа верзија Мекиндерове концепције из 1943. године

Извор: Saul B. Cohen – *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, inc., Lanham (Maryland), 2003. (p. 17)

Анализе разлика између изворне Мекиндрове концепције из 1904. године, друге варијанте из 1919. године, а нарочито поново кориговане верзије из 1943. године, често су пренебрегавале једну важну територијалну и геополитичку промену. Проширење *Срца копна* после Првог светског рата у односу на *Осовинску област* из 1904. године, а потом њено радикално редуковање у жеку Другог светског рата, обично је фокусирано са становишта промена у централним деловима Европе, нарочито у контексту потоње Гвоздене завесе, биполаризма и Берлинске кризе, те оштрог сучељавања током Хладног рата. (карта 11)

Карта 11: Промене граница Мекиндрове Осовинске области (Pivot Area), тј. Срца копна (Heartland)

Извор: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, inc., Lanham (Maryland), 2003. (p. 18)

Међутим, просторно сажимање Heartland-а на истоку Евроазије сматрало се маргиналним и неважним. Тек са деструкцијом СССР, нестанком Варшавског пакта, општим слабљењем и геостратегијском дефанзивом Русије после 1990-их година, на ту промену имплицитно ће подсетити Збигњев Бжежински чланком (а нарочито картом) „To Geostrategy for Euroasia“ у септембарско-октобарском броју часописа *Foreign Affairs* 1997. године. Он се zaloжио за формирање тзв. Далекоисточне Републике као фрагмента конфедерализоване (троделне) Русије, указујући, такође, и на чињеницу да у (англо)америчкој спољној политици, геополитици и геостратегији постоје не само практичне

константе, него и теоријске аналогije. Ради се, наиме, о актуелизовању Мекиндеровог просторног редуковања Heartland-а у далекоисточном и источносибирском делу Русије/СССР-а источно од реке Јенисеј. Тој територији, чија је оса велика река Лена, Мекиндер је дао назив *Леналенд Русија (Lenaland Russia)*, наводећи да се ради о пространој области површине 3-3,25 милиона квадратних миља (приближно 7,8-8,4 милиона km²), са само 6 милиона становника, од којих је 5 милиона настањено у уском појасу уз сектор Транссибирске (трансконтиненталне) пруге од Иркутска до Владивостока. Индикативна је његова констатација да територија Lenaland-а располаже великим природним богатствима (дрво, хидро-потенцијал и минерали) која су практично нетакнута²²⁶.

„Ампутација“ територије Lenaland-а из састава Heartland-а није мала нити по просторним габаритима, нити по природним потенцијалима, а нарочито није безначајна у геополитичком смислу. Будући да по тој Мекиндреровој варијанти Lenaland не би више био у саставу Срца копна, логично је да би прешао у састав Унутрашњег или ивичног појаса (полумесеца), тј. у оквир приобалне и острвске зоне. Сходно новој позицији добио би и нови геополитички статус и геостратегијску мисију – постао би инструмент у борби против Совјетског Савеза/Русије. На актуелност те идеје асоцирају више пута понављана и отворена опсесивна залагања неких савремених америчких геополитичких мислилаца и званичника како „међународна заједница“ не може да дозволи да Руси и даље у свом поседу задрже сибирска богатства само зато што је то у саставу њихове државне територије, већ би морали да их ставе на располагање и на добробит читавом човечанству!?

3. Зачеци руске геополитичке мисли и евроазијство

Русија, територијално највећа земља на свету, никада није била и највећа сила на свету. Тај *геополитички парадокс* није могуће поједностављено објаснити само заостајањем квалитета њеног положаја за просторном огромношћу, која је до продаје Аљаске 1867. године досезала размере троконтиненталности. Разлози би само делимично требало да се траже у физичкогеографској отворености (незаштићености) њене равничарске централне територије, која је са истока, југа и запада више пута била изложена војним продорима, окупацијама, катастрофалним пустошењима и људским губицима. Објективни хен-

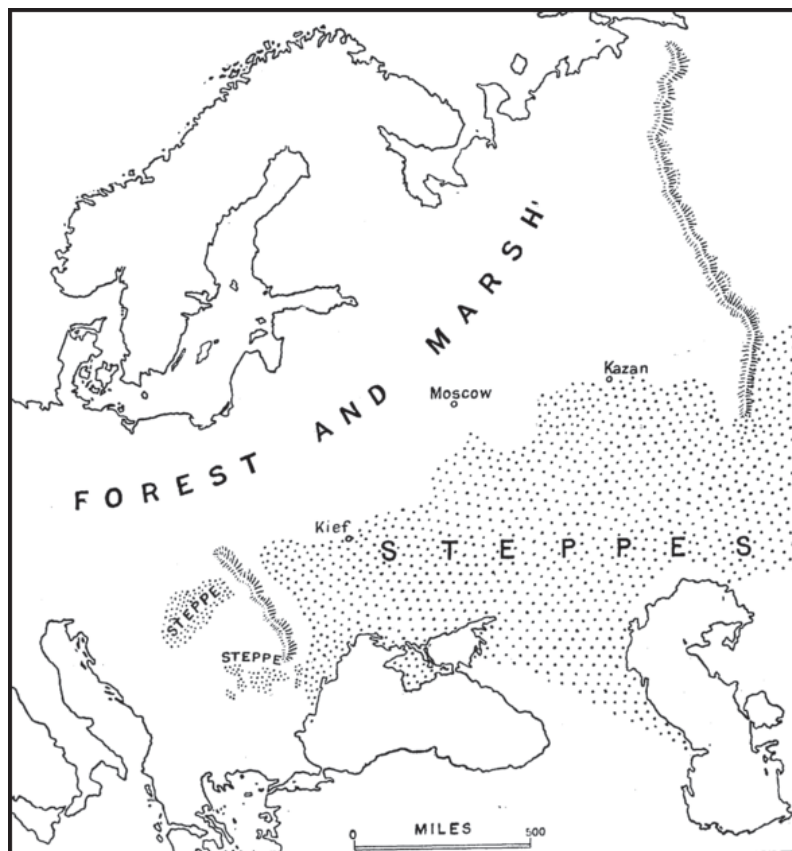
²²⁶ Halford John Mackinder, „The Round World and the Winning of the Peace“, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC. 1996. /електронско издање/, (pp. 198-199) (оригинално издање: *Foreign Affairs*, July 1943, Council on Foreign Relations, Inc., New York, 1943.)

дикепи маритимног положаја јесу отежавали бољи приступ Русије океанима као „посредницима“ у заузимању кључних геостратегијских тачака и колонијалних поседа, али нису пресудно утицали на заостајање у надметању за глобални примат. Историјска константа да за супарнике увек има формалну или неформалну коалицију других моћних земаља света које знају геополитичке и геостратегијске потенцијале „средишње земље“ највеће копнене масе на Планети, опажају је као „опасност“ и исконски се удружују ради заједничке борбе против „највећег“ – јесте последица, али није суштински узрок хендикепа руске историјско-геополитичке позиције.

Узрок би најпре требало тражити у вишедимензионалној руској дволикости која се манифестује на различите начине: у сакрално-географском идентитету проистеклом из два природна својства животног простора – влажне Шуме на северу и сушне Степе на југу (*карта 12*); у простирању унутар огромног интегралног копненог континуума, али формално географски подељеном на два континента – Европу и Азију; у припадности словенској грани индоевропске групе народа која је веома рано проткана „другошћу“ централноазијских народа; у баштињењу православне хришћанске (византијске) цивилизације на чије лидерство у историјском трајању полаже ексклузивно право (Москва=Трећи Рим), али са израженим присуством и друге, исламско-оријенталне културе која вековима прожима читаво руско друштво; у историјским искуствима државотворног дисконтинуитета две Русије – прве, „ране“, Кијевске Русије, а потом, друге, „праве“, Московске Русије, која се упркос ослобађања од „туранског јарма“, у великој мери заснивала управо на туранским (татарско-монголским) државотворним традицијама; у доминантном телурукратском евроазијском геополитичком „коду“, чију географску датост је од Петра Великог, током два века, настојала да супституише другим – таласократским, западноевропским...

Свеколика руска дуалност није недостатак по себи, чак није ни проблем руске самоспознаје и трагања за планетарним самоодређењем. Штавише, дуалност је могла да буде велика руска предност да је консеквентно уграђивана у сопствене геополитичке концепције (транс)континенталних или глобалних размера. Супротно томе, Русија је обично искључивала једну страну свог идентитета и, сводећи се на инхибирајућу половичност, стварала од својих предности – недостатке. То је неминовно водило ка геополитичкој и геостратегијској пасивности и дефанзивности у супарништву са другим великим силама. Али, у руској научној мисли било је трагања за теоријским и практичним геополитичким артикулисањем дуалности у конзистентну концепцију која ће Русију позиционирати на адекватно место у светском поретку моћи.

Карта 12: Индикативно британско виђење сакрално-географске дволикости Русије – влажна Шума и сушна Степа

Извор: Halford John Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London, 1904. (p. 424)

Руска „прагеополитичка“ знања и деловања препознатљива су већ приликом настанка Кијевске Русије интегрисањем кијевских и новгородских области у другој половини 9. века, потом њеног духовног формирања, политичког јединства и свеколиког успона крајем 10. и у првој половини 11. века, када је имала 1 милион км² и 5 милиона становника²²⁷, те подела и слабљења у 12. веку. Тадашњи владари користили су предности важног посредничког географског положаја између Балтичког басена на северу и Црноморског и Средоземног на југу, али су се суочавали и са претњама са северозапада и југоистока.

²²⁷ В. А. Колосов; Н. С. Мироненко, *Геополитика и политическая география*, Аспект пресс, Москва, 2001. (С. 139)

Пад под двовековну монголску (татарску) власт (13-15. век) оставио је дубок траг у руској националној свести и најчешће се тумачи као „геополитичка катастрофа“²²⁸. За поновно државно рађање и уједињење Русије велики геополитички значај имала је победа московског кнеза Димитрија Донског над Татарима у Куликовској бици 1380. године. Московска област постала је руско државотворно језгро, али се држава истински успоставила, оснажила и национално самоодредила тек у 15. веку. После османлијског заузимања Цариграда, Русија се самоидентификовала као наследник Византије, а Москва је постала средиште европског Истока.

Нова геополитичка фаза Русије почела је у другој половини 16. века, у време владавине кнеза Ивана IV Васиљевича „Грозног“. Тада је Русија јачала као централизована држава, из „предела шума“ на северу ширила се у „пределе степа“ на југу, усмеравала се ка Каспијском језеру, Балтичком и Црном мору, те оријентисала своју експанзију ка југоистоку и истоку – према Сибиру. Почеци руског копненог продора и насељавања зауралских области временски су се поклапали са колонијалним освајањима прекоморскихседа која су предузимале западноевропске, приатлантске силе. До краја 16. века пространост руске државе нарасла је на 14 милиона км², а број становника на 6-7 милиона²²⁹. Владавина Петра и Катарине (Велики) донела је Русији током 18. века статус европске царевине, проширења територије и нова својства геополитичког положаја – Санкт Петербург и Одеса постали су балтички и црноморски „прозори ка Европи“. Санкт Петербург, од 1712. године и током наредна два века, био је престоница, важна лука, поморска војна база и персонификација таласократске (пре)оријентације, позападњачења, европејштине и трансформације идентитета народа и земље у Петрову визију „Нове“ Русије²³⁰.

Током 19. века Русија се позиционирала као европска и евроазијска сила, те је, сходно томе, постала опсесивни циљ западноевропских поморских супарника. Своју моћ доказала је победом над Наполеоном, али и немоћ поразом у Кримском рату. Убрзан привредни, а нарочито индустријски развој, који је подразумевао градњу железничке мреже и интензивније коришћење природних потенцијала Сибира и Далеког Истока, отворио је нове геополитичке перспективе. Русија је поступно остваривала своје циљеве: стабилизовала се у Сибиру, Централној Азији, на Кавказу и Закавказју. (карта 13) Губитком (продајом) Аља-

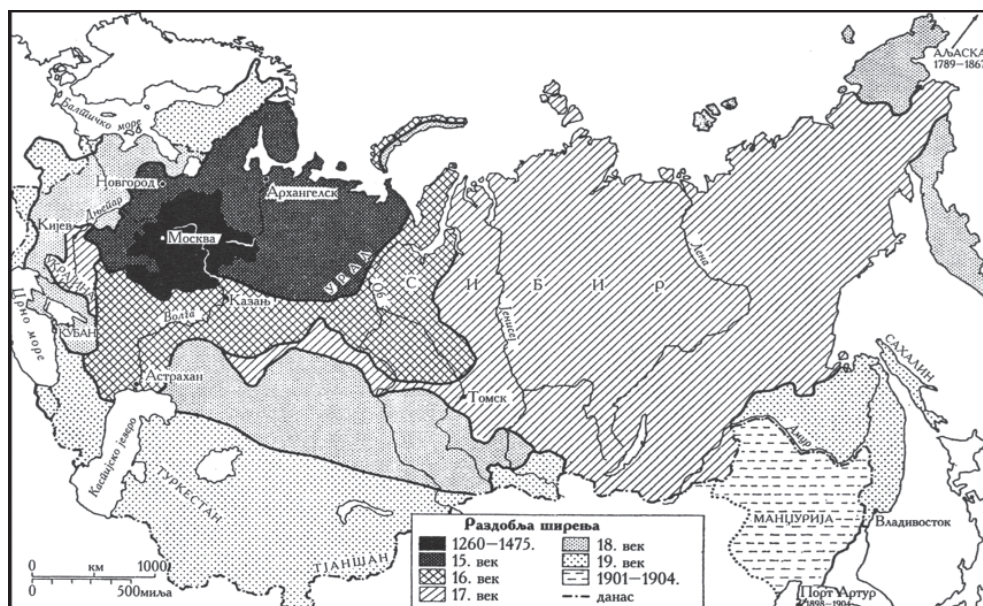
²²⁸ Исто. (стр. 139)

²²⁹ Исто. (стр. 140)

²³⁰ James R. Millar (editor in chief), *Encyclopedia of Russian History*, Macmillan Reference USA; The Gale Group, Inc; Thomson Learning Inc, New York, 2004. (pp. 1170-1171;1483)

ске 1867. године одрекла се територијалне партиципације на северно-америчком континенту, али је истовремено смањила геостратегијску развученост. Истовремено, јасно је артикулисала (транс)балканске векторе својих топлеморских амбиција, заснивајући их на православно-словенофилској солидарности са борбом балканских народа за ослобођење од вишевековне владавине већ онемоћале Отоманске империје („болесник на Босфору“).

Карта 13: Фазе експанзије руске државе

Извор: *Историја Русије* (Димитрије Оболенски и Роберт Оти, ур.), Клио, Београд, 2003. (стр. 24)

Крајем 19. и почетком 20. века почели су да се ређају догађаји који ће проузроковати далекосежне геополитичке промене – пораз на Далеком истоку у руско-јапанском рату 1904-1905. године био је увод револуционарне промене 1905. године, да би економско, политички и војно ослабљена земља ушла у Први светски рат. Уследила је совјетска револуцију 1917. године, а потом и грађански рат, укључујући спољну интервенцију западних таласократских сила. У односу на предратну и предреволюционарну Русију, новоформирана СССР је изгубио знатне територије на западу и у Закавказју – Финску, Литванију, Летонију, Естонију, Пољску, Бесарабију, западне делове данашње Украјине, Белорусије и Арменије (Јерменије). Земља је ушла у фазу свеобухватног идеолошког, економског и политичко-територијалног трансформиса-

ња. Међутим, истовремено је уследила и темељна геополитичка преоријентација земље ка континенталистичком концепту. Многи и тадашњи и савремени руски мислиоци, иако антикомунистичког опредељења, тај чин оценили су као руски повратак свом изворном геополитичком идентитету после двовековне странпутице позападњачавања и наметања вештачке таласократске перспективе.

Упркос јасним практичним геополитичким основама формирања, трајања, трансформисања, ширења и артикулисања ширих интереса руске државе, до 19. века нису постојале научне теоријско-методшке и концепцијске поставке аутентичне руске геополитичке школе мишљења у складу са пространошћу, положајем, идентитетом, снагом и интересима највеће земље света. Тек средином 19. века појавиће се аутентична и научно консеквентна учења која су примарно била утемељена на географским датостима. Основе руске *географске школе* геополитике²³¹ поставио је генерал Милјутин (Д. А. Милютин, 1816-1912) у свом значајном делу *Критичко разматрање значаја војне географије и војне статистике (Критическое исследование значения военной географии и военной статистики)* из 1846. године. Заснивајући своје ставове на физичкогеографским условљеностима територијалног пространства, положаја, економских приоритета и геостратегијских интереса Русије, залагао се за истрајно усмеравање земље ка климатски топлијим областима и ка топлим морима. Сходно томе, генерал Милјутин одредио је руске геополитичке приоритете:

- Будући да је главни руски супарник Британска империја, Русија би требало да усмери своје активности на два региона – у Европи и на Блиском Истоку да оствари антиенглески савез са Немачком и Француском, а у централној Азији да заузме кључне позиције са којих може да угрожава Индију као основу енглеске моћи;
- Руски интерес је да Турска буде потиснута из Европе, те је неопходно ангажовање Русије на Балкану и њено покровитељство у формирању Балканског савеза;
- Русији су Иран и Кина природни савезници, те би она требало да се са њима повеже и да им гарантује безбедност.²³²

Географски приступ у правом смислу методолошки је развио тек почетком 20. века Вениамин Тјаншански (Вениамин Петрович Семе-

²³¹ А. В. Шалак, аутор једног од бројних савремених уџбеника геополитике у Русији, систематизовао је зачетке руске геополитичке мисли и њене творце. Према његовом мишљењу, постоје *географска, цивилизацијска и евроазијска* школа руске геополитике. Видети: А. В. Шалак, *Основы геополитики*, Иркутской государственной экономической академии, Иркутск, 2001. (С. 48-59)

²³² А. В. Шалак, *Основы геополитики*. (С. 50)

нов – Тянь-Шанский, 1870-1942)²³³, кога Руси сматрају „претечом руске геополитике“. Кључне геополитичке тезе поставио је у делу „О значају владања територијом примењено на Русију – политичко-географска студија“ („О могущественном территориальном владении применительно к России – очерк по политической географии“), објављеном 1915. године. Супротно идејама Мекиндера и већине англосаксонских теоретичара о неминовној различитости и супротстављености телу-рократије и таласократије, Тјаншански је сматрао да историјски развој почива на синтези континенталне и поморске моћи. Државе које не буду могле да испуне овај геополитички постулат, брзо ће пропасти. Тјаншански је закључио да ће светом управљати онај ко истовремено завлада свим морима.²³⁴

У стратегијском смислу, према мишљењу Тјаншанског, на светске политичко-историјске процесе пресудно су утицала три океанска приобаља, тј. три затворена и заштићена морска басена (велика океанска „залива“) где су се развиле снажне и специфичне цивилизације:

- Средоземно са Црним морем, са европском, аријевско-семитском цивилизацијом;
- Јапанско, Жуто, Источно Кинеско и Јужно Кинеско море, са монголско-малајском цивилизацијом;
- Карипско море и Мексикански залив, са цивилизацијом Ацтека, Маја и нешто даље Инка.

Значајан је научни допринос Тјаншанског у теоријско-концепцијским аспектима геополитике. Анализирајући историјске форме успостављања и остваривања „територијалних система политичке моћи“, он је издвојио три система геополитичке контроле:

- *Прстенести систем* – Медитерански басен је карактеристична област за формирање овог система контроле простора. Тјаншански не истиче експлицитно пресудну улогу само природних, већ природно-историјских чинилаца који су утицали прво на формирање, а потом и на ширење религијских представа и политичке моћи према западу Европе (примери античке Грчке и Рима, потом Шведске у 17. и Наполеона почетком 19. века).
- *Парцијални (тачкасти) систем* – После „Великих географских открића“ Шпанци и Португалци су почели на освојеним острвима и прекоокеанским областима да успостављају овај специфи-

²³³ Географ Вениамин Петрович Семенов – Тјаншански, професор универзитета у Санкт Петербургу, био је син знаменитог руског географа и теренског истраживача Петра Петровича Семенова – Тјаншанског (1827-1914), који је додаток презимену званично добио 1906. године због заслуга у проучавању планинског масива Тјан-Шан у централној Азији.

²³⁴ А. В. Шалак, *Основы геополитики*. (С. 48-49)

чан облик контроле територије и колонијалног управљања. То су, даље, наставили Холандија и Француска, а до савршенства довела Енглеска, формирајући бројна упоришта своје поморске моћи (луке, војне базе, трговачки и геостратегијски пунктови на важним географским тачкама широм света).

- *Систем „од мора до мора“* – Трансконтинентални облик геополитичке контроле успоставили су САД, Русија и Енглеска (у Канади). У контексту овог система, посебну пажњу Тјаншански је посветио проблемима Русије, истичући вишедимензионалне диспропорције њеног центра и периферије, тј. европског и азијског дела подељених планином Урал (неравномерна насељеност, саобраћајна неповезаност, различит ниво економског и културног развоја...). Да би се то отклонило, предложио је два неопходна потеза: један, премештање политичког и економског средишта државе ближе њеном географском средишту (Јекатеринбург као нова престоница) и други, формирање неколико културно-економских средишта у азијском делу Русије који би допринели бржем напредовању тих њених области (Урал, Алтај са горњим Јенисејом, горњи Туркестан, област око Бајкалског језера).²³⁵

Темеље руске *цивилизацијске школе* геополитике поставио је Николај Данилевски (Николай Яковлевич Данилевский, 1822-1885). Своје основне тезе изградио је на словенофилским и пансловенским темељима, настављајући културне и политичке идеје већ зачетог широког покрета и ауторитета међу Западним и Јужним Словенима (Јозеф Добровски и Павел Шафарик, Људевит Гај и Иван Кукуљевић Сакцински, Вук Стефановић Караџић и Петар Петровић Његош...). У свом капиталном и свеобухватном философском делу *Русија и Европа (Россия и Европа)* објављеном 1869. године, Данилевски је детаљно анализирао културно-цивилизацијске и друге корене супротстављености и непријатељства између (западне и централне) Европе и Русије. Данилевски свет и човечанство није сматрао целином, већ скупом различитих културно-историјских типова унутар којих се одвијају историјски процеси. Одредио је основне законе развитка културно-историјских типова, њихове структурне нивое (религијски, културни, политички, социо-економски), те издвојио десет конкретних културно-цивилизацијских типова (међу којима и словенски), али и народе рушитеље цивилизација (Хуни, Монголи), те народе који се не уклапају ни у један културно-историјски тип.

Иако савремени руски и страни теоретичари геополитике Данилевског обично не сврставају у истинске претече руске геополитичке

²³⁵ В. А. Колосов; Н. С. Мироненко, *Геополитика и политическая география*. (С. 154-155)

мисли, његови концепцијски приступи и конкретне историографске, географске, цивилизацијске, политичке, војно-стратегијске, етнографске и етно-психолошке анализе и синтезе су бриљантне. Читава поглавља књиге *Русија и Европа* посвећена су свевременим закључцима о неевропском карактеру Русије, о трајном непријатељству Европе према Русији, о свеколиком експанзионизму, али и силазној путањи Запада, о погубним последицама европејштине за руски културно-цивилизацијски идентитет и национално-државне интересе, о дубљем историјском значају Источног питања... Ипак, најизразитију геополитичку димензију имају два његова осврта – први, микро- и мезо-геополитичка призма посматрања значаја Цариграда и други, макро-геополитичка идеја о формирању Свесловенског савеза.

Цариград је за Данилевског град чији положај, историјско наслеђе и цивилизацијски идентитет имају кључни значај за Русију. Контрола зоне Мореуза и посредничка улога за руски излаз из затвореног Црног мора у Медитеран превазилази важност тадашње престонице Санкт Петербурга као балтичког прозора у свет²³⁶. Стога је он сматрао неопходним да Русија, упркос противљењу западноевропских сила, ослободи Цариград од Турака. То је поткрепио са неколико најважнијих аргумената:

- Отклањање безбедносне осетљивости јужне руске границе у црноморском приобаљу;
- Формирање физичкогеографски складне и оптималне територије;
- Јачање морнарице и маритимне оријентације државе управо у Русима најповољнијем расположивом басену – Црноморском;
- Остваривање утицаја Русије на све земље и народе Истока за које је Цариград остао симбол економског, религијског и културно-цивилизацијског средишта.

Сходно томе, Данилевски је закључио да би Цариград требало да постане престоница не Русије, већ целог Свесловенског савеза као обновљене Источне римске империје (Византије) – стожера нове, свесловенске ере светске историје.²³⁷

Свесловенски савез под вођством, али не и хегемонијом Русије, Данилевски је видео као природну, рационалну и оствариву интеграцију

²³⁶ Руска маритимна гравитација према западу често се упоређује са *затвореношћу у две боце чији чепови нису у руским рукама*, будући да је Балтички басен одвојен од Атлантског океана мореузима Скагерак и Категат (између Данске на југу и Норвешке и Шведске на северу), а Црно море од Средоземног басена Босфором, Мраморним морем и Дарданелима, који су у поседу Турске.

²³⁷ Николај Јаковлевич Данилевски, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ; Досије, Београд, 1994. (стр. 295-300)

народā сродних по духу и пореклу са 125 милиона становника (средином 19. века), те као потпуно, разумно и једино могуће дугорочно решење Источног питања. Свесловенски савез чиниле би следеће постојеће и будуће државе: Руска империја, Чешко-моравско-словачка краљевина, Српско-хрватско-словеначка краљевина, Бугарска краљевина, Румунска краљевина, Хеленска краљевина, Мађарска краљевина и Цариградски округ²³⁸. Данилевски је за сваку чланицу анализирао предности њене припадности Свесловенском савезу, али и евентуалне отпоре који би проиштили из културно-цивилизацијских отклона, различитих историјских искустава и очекиваних западноевропских инструментализација. Апострофирао је Мађаре, али и Пољаке, који јесу Словени, али је њихов идентитет знатно промењен због дуготрајних западних утицаја. Стога их је Данилевски сматрао „непријатељским елементима“, који, упркос томе, „нужно морају бити укључени“ у Свесловенски савез.²³⁹

Учење Николаја Данилевског инспирисало је, у првом реду, промишљања његових савременика и непосредних следбеника у Русији и другим словенско-православним земљама.²⁴⁰ Његов цивилизацијски приступ био је тако фундаментално теоријски и свеобухватно практично постављен да је утицао и на бројне историографске, философске, геополитичке и друге научне правце и појединачне мислиоце на Западу какви су Освалд Шпенглер, Арнолд Тојнби, Семјуел Хантингтон, Пол Кенеди... Дело Данилевског актуелно је и данас, те је постало

²³⁸ Нове државе, за које је Данилевски детаљно навео области које ће им припадати, биле би резултат темељно прекомпоноване политичкогеографске карте централне Европе, Балкана и Мале Азије. На пример, он је већ тада антиципирао стварање *Српско-хрватско-словеначке краљевине* (настала је тек пола века касније као Краљевина СХС), те експлицитно и детаљно набројао да би требало да се састоји од „кнежевине Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Старе Србије, северне Албаније, Српске Војводине и Баната, Хрватске, Славоније, Далмације, Војне Крајине, војводства Крајине, Градишке, Истре, Тршћанског округа, две трећине Карантиније и једне петине Штајерске преко Драве“. Геополитички анализирајући поједине земље и народе у контексту реално позитивних страна њиховог савезништва са Русијом и чланства у Свесловенском савезу, Данилевски је разматрао и Србију. Сматрао је да би само пансловенска интеграција учинила да српска борба против италијанизације, мађаризације и германизације буде успешна, али и да би помогла Србији и српском народу у исправној државотворно-ослободилачкој територијалној оријентацији – „не према Бугарској, већ према земљама које се налазе под влашћу Аустрије, насељене српским и са њим сродним хрватским и словеначким племенима“, тј. никако да „присваја туђе испуштајући своје“. Видети: Н. Ј. Данилевски, *Русија и Европа*. (стр. 304-305; 316)

²³⁹ Н. Ј. Данилевски, *Русија и Европа*. (стр. 320)

²⁴⁰ Данилевски је утицао и на оне ауторе који су своје концепције заснивали на мање или више израженом оспоравању пансловенског модела стварања „великог простора“. На пример, философ Константин Леонтьев (Константин Николаевич Леонтьев, 1831-1891) у делу *Панславизам и Грци (Панславизм и греци)*, објављеном 1873. године, супротстављао се романтичарском панславизму и свесловенској интеграцији која би могла да буде увод у пропаст руске империје, будући да она никада није била чисто словенска држава.

препознатљива инспирација постхладноратовских антиглобалистичких идеја и покрета, усмерених против светске хегемоније САД.

У геополитичком смислу, један од најдоследнијих настављача мисли и дела Данилевског јесте слависта и историчар Владимир Ламански (Владимир Иванович Ламанский, 1833-1914). Његов приступ проистицао је из ставова о свесловенској самоспознаји и Словенству као особеном историјском принципу и идеји.²⁴¹ Сматрао је да у Европи постоји дуализам „универзума“: једног, грчко-словенског (Русија и уопште, грчко-словенски свет) и другог, романско-германског (западна Европа). Та подела заснива се на вишедимензионалним разликама – географским, етнографским, верским, друштвеним и културним – и историјски потиче од владавине Карла Великог (9. век), а посебно од издвајања римо-католичанства из јединственог Хришћанства. Посматрајући аријевско-хришћански свет укупно, Ламански је издвојио и трећу целину – „Северну Америку или уопште романско-германски свет Новог Света“²⁴².

У књизи *Три света Азијско-Европског континента (Три мира Азијско-Европејског материка)*, први пут објављеној као целовито дело у Петрограду 1916. године (постхумно)²⁴³, Ламански је потенцирао значај евроазијског копна, чији су народи изнедрили сва најзначајнија достигнућа у религији, уметности, науци, привреди, унутардржавним и међународним односима. Полазећи од физичкогеографског јединства Европе и Азије, ту јединствену копнену масу поделио је на три историјско-цивилизацијске макро-целине:

1. *Праву Европу* (романско-германска целина);
2. *Праву Азију* (свет старих и средњовековних цивилизација, укључујући и различита племена, те неисторијске и полуисторијске народе);

²⁴¹ В. Ламански био је секретар Руског географског друштва, професор Петербуршког универзитета и академик. Као активни члан Словенског добротворног друштва, путовао је по словенским земљама и написао рад „Србија и јужнословенске провинције Аустрије“ (1864.). У својој докторској дисертацији *О историјском проучавању грчко-словенског света у Европи* (објављена 1871.) потенцирао је историјско-културну посебност грчко-словенске целине која се не може проучавати у оквирима стереотипне романско-германске концепције „општељудске историје“. Видети: Milan Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*, Plato, Beograd, 2004. (str. 79)

²⁴² Владимир Ламанский, „Об историческом изучении греко-славянского мира в Европе“, у: Владимир Ламанский, *Геополитика панславизма*, Институт русской цивилизации, Москва, 2010. (С. 51) Чланак је први пут објављен 1870. године. Заједно са осталим најважнијим радовима В. Ламанског, а ценећи њихову геополитичност, научну непролазност и друштвени значај, Институт руске цивилизације из Москве штампао га је 2010. године у зборнику под насловом *Геополитика панславизма* (едиција „Руска цивилизација“, у којој се сукцесивно објављују текстови најзначајнијих руских мислилаца). То је прво објављивање радова В. Ламанског после 1917. године.

²⁴³ Садржина је у наставцима објављивана 1892. године.

3. *Средишњи свет*, у чијем саставу је неаутентични део Европе (ненастоящая Европа) и неаутентични део Азије (ненастоящая Азия).²⁴⁴

Простор и границе Средишњег света Ламански је прилично јасно одредио – њему припада Русија у границама тадашње империје, те источна и југоисточна Европа. Западна граница Средишњег света почиње на северу од норвешко-шведско-руске тромеђе, протеже се до Балтичког мора и данашњег Гдањска, те кривудајући наизменично у дубину централне или источне Европе, на југу излази на Јадран код Трста и даље наставља дуж Јадранског и Јонског мора. Јужна граница трасирана је Средоземним морем, тако да обухвата и приморја Сирије и Мале Азије где се очувало старохришћанско становништво и култура. Даље се јужна граница Средишњег света до Тихог океана углавном поклапа са јужном границом Руске Империје. Ламански је Средишњем свету предвиђао блиставу перспективу, а романско-германску Европу сматрао је цивилизацијом која постиже врхунац управо на размеђу 19. и 20. века. Грчко-словенском „универзуму“ и англо-саксонском свету у будућности је наменио напредак, а Азији, у условима политичке, економске и културне подређености – назадовање.²⁴⁵

Руска *евроазијска* геополитичка школа почела је да се развија унутар интелектуалне групације младих, образованих и самоуверених „белих“ емиграната који су се после Октобарске револуције окупили прво у Софији, а потом расули по многим европским градовима. Настала је у специфичном историјском контексту епохалних промена које је донела не само бољшевичка победа 1917. године, него и њихова спремност да тековине те победе сачувају у догађајима који су уследили – у грађанском рату и сукобу са западним интервенционистичким снагама. Спознаја свеколике прекретнице била је изазов за темељно преиспитивање руске историје, развоја државе, духовног идентитета, националне самосвести, друштвеног уређења и спољнополитичког курса. Трагање за оригиналним моделом и новим правцем културно-цивилизацијске, етно-националне, државотворне, идеолошке, економске и геополитичке оријентације, утемељене у истинској руској традицији, био је императив наступајућег доба. На тај изазов покушала су да одговоре најпре четворица утемељивача новог, евроазијског погледа на светску и руску историју – Николај Трубецкој, Петар Савицки, Петар Сувчински и Георгије Флоровски. Њима су се потом прикључивали и други мислиоци (Алексејев, Бицили, Карташев, Карсавин...). Међутим,

²⁴⁴ Владимир Ламанский, „Три мира Азийско-Европейского материка“, у: Владимир Ламанский, *Геополитика панславизма*, Институт русской цивилизации, Москва, 2010. (С. 145)

²⁴⁵ Исто. (стр. 226-227)

неке разлике у схватањима међу евроазијцима убрзо су постале непрестиве, достигле деструктивне размере и довеле до разлаза.

Идејни „отац“ целовитог евроазијског погледа на свет био је кнез Николај Трубецкој (Николай Сергеевич Трубецкой, 1890-1938). (слика 12) Врхунско филолошко образовање уградио је у темеље тзв. Прашке лингвистичке школе (Прашки круг) као једне од три ослоне тачке филозофије структурализма. Његов структуралистичко-лингвистички приступ пројектовао се на кључне идеје евроазијства као плуралног, вишеполарног, паралелног и разноврсног развоја националних култура у „расцветаној сложености“²⁴⁶, насупротив једнодимензионалном универзализму романско-германског рационализма Европе.

Слика 12: Николај Сергејевич Трубецкој (1890-1938)

У књизи *Европа и човечанство* (*Европа и человечество*), коју је објавио непосредно по доласку у Софију 1920. године и која је представљала својеврстан „увод у евроазијство“, кнез Трубецкој је антиципирао принципе евроазијства, заснивајући их на вишедимензионалној дуалности, различитости и оштрој подељености света на две целине:

- На једној страни је романско-германска *Европа*, која се самоидентификује као „центар“, са универзалистичким, хегемонистичким, апсолутистичким и колонијалистичким претензијама усмереним на принудно европеизовање остатка наводно варварске и заостале периферије света;
- На другој страни је *Човечанство*, јединствена целина мноштва народа, култура и цивилизација које се разликује од европског романско-германског света и његовог агресивног тоталитаризма.²⁴⁷

²⁴⁶ „Расцветана сложеност“ је израз К. Леонтјева

²⁴⁷ Опширније о супротностима романско-германске *Европе* и евроазијско-руског *Човечанства* видети у: Николај Трубецкој, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004.

Сходно овој подељености, светска цивилизација не може да има интегралан развојни пут, а светска историја није јединствен и европоцентрично детерминисан процес, већ постоји изражена полицентричност култура и историјских токова. Пардигму „човечанства“ кнез Трубецкој идентификовао је у Евроазији, тј. у њеном вишедимензионалном стожеру Русији, чији се историјски, етно-национални, културни и државотворни развој дијаметрално разликује од развоја романско-германског света.²⁴⁸ Евроазијска суштина Русије (*Русија-Евроазија*) резултат је интензивних утицаја татарско-монголске владавине током довековног раздобља Московске Русије, што Трубецкој сматра средишњом и кључном епохом руске историје која је претходила њеном тзв. петербуршком раздобљу.²⁴⁹

„Библију“ евроазијства представља први зборник радова *Отварање ка Истоку – слутње и достигнућа (Исход к Востоку – предчувствия и свершения)*, објављен 1921. године у Софији на руском језику. Већ 1922. године у Берлину штампан је други зборник *На путевима (На путях)*, у коме су, заједно са радовима оснивача покрета, објављени радови М. Бицилија (о феноменима Истока и Запада у историји Старог света) и А. Карташева (о питањима Цркве). Већ следеће 1923. године објављена је посебна свеска чланака посвећена православно-католичким односима (*Россия и латинство*). После два зборника из 1921. и 1922. године, следећа три броја изашла су у оквиру издања под насловом *Евроазијски временлов (Евразийский временник)* – трећи и четврти број 1923. и 1925. године такође у Берлину, а пети у 1927. године Паризу. Радови у тих пет зборника имали су углавном теоријски карактер и најсвеобухватније су изражавали темељне поставке евроазијске идеје.

²⁴⁸ Анализирајући дело кнеза Трубецкоја, челна личност неоевроазијства А. Дугин уочио је изненађујуће сагласје са ставовима једног од најистакнутијих француских традиционалиста Рене Генона (René Jean-Marie-Joseph Guénon, 1886-1951). Генон у својој књизи *Исток и Запад (Orient et Occident)*, 1924) једино не истиче посебну улогу Русије у планетарном сучељавању са Западом (Дугин је нагласио да се не зна да ли су Трубецкоју били познати Генонови радови). Такође, тезе кнеза Трубецкоја биле су аналогне приступима немачког филозофа историје Освалда Шпенглера (Oswald Arnold Gottfried Spengler, 1880-1936), који је у свом двотомном делу *Пронаст Запада (Der Untergang des Abendlandes – Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte, 1918/1922-1923)* тврдио да се западна цивилизација крајем 19. и почетком 20. века налази на силазној путањи, те да спасоносна мисија припада источним областима Евроазије. Стога је Дугин сматрао Трубецкоја „својеврсним руским Шпенглером“. Видети: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 49, 53)

²⁴⁹ Ревизију руске историографије, која је била под непосредним западноевропским утицајима, истрајно су захтевали руски словенофили (Достојевски, Леонтјев, Данилевски...), залажући се за не-романско-германски приступ. Евроазијци су наставили њихову оријентацију, али су били још ригиднији у инсистирању на различитим историјским путевима Европе и Русије-Евроазије. Опште основе евроазијског погледа на руску историју Трубецкој поставља у књизи *Наслеђе Чингисхана – поглед на руску историју не са Запада, већ са Истока (Наследие Чингисхана – Взгляд на рускую историю не с Запада, а с Востока)*, објављеној 1925. године у Берлину.

Упоредо, евроазијци су објавили више књига, популарних зборника, часописа, извештаја о јавном деловању и заједничких манифеста. Међутим, идејни покрет постепено је почео да прераста у идеолошко-политичку групацију и да се цепа. У Паризу је 1928. године почео да излази културно-политички недељник *Евроазија*, а већ 1929. године евроазијски покрет због јачања „ревизионистичке“ струје напуштају Трубецкој и Савицки.²⁵⁰ Године 1929. у Прагу је објављен шести зборник скромног обима од 80 страна (*Евразийский сборник*, кн. VI), а седма свеска (*Тридцатые годы. Утверждение евразийцев* кн. VII), која је изашла у Паризу 1931. године, била је последњи значајнији теоријски покушај евроазијаца. Са приближавањем Другог светског рата, њихове активности су потпуно замрле. Једини прави послератни следбеник евроазијства све до 1990-их година био је историчар Лав Гумиљов, чија се системска теорија руске етногенезе заснивала на историји, географији и биологији, а била је комплементарна са теоријским поставкама евроазијаца.²⁵¹

Први зборник већ на самим корицама имао је натпис да се ради о „уверењу евроазијаца“ („утверждение евроазийцев“), а његовим насловом недвосмислено је препоручен повратак на „источни пут“ решења проблема у којима се налазила Русија. Нова оријентација проистацала је из две међусобно проткане негације, негације *прошлог* и негације *туђе*. То је била „златна нит“ читаве евроазијске концепције и свих њених аспеката. *Прошло* је била царска Русија, а она је истовремено била и узрок и последица прихватања *туђе* – романско-германског утицаја и система вредности са запада Европе. У зборнику се овим димензијама евроазијства највише бавио Трубецкој. Његов чланак „О истинском и лажном национализму“ био је посвећен тези о затирању руске културне самобитности услед преузимања западноевропског модела који је наметао Петар Велики. Услед тога, временом је нестао аутентични руски национализам, а све више су се укореењивали његови мутирани и лажни облици. Исти разлози и иста владарска личност кривци су за нестанак руског културног јединства и дубок културни раскол између елите и обичног народа, о чему је кнез Трубецкој писао у раду „Горњи и доњи слојеви руске културе: етничка основа руске културе“. Покушај словенофила да премосте овај јаз он није сматрао успешним јер словенство није искључива компонента руског идентитета, који је историјски толико прожиман татарско-монголским (туранским), па чак и угро-финским елементима, да се често не може јасно разлучити који су доминантнији.

²⁵⁰ Покретачи часописа *Евроазија* Сувчински и Карсавин живели су у париском предграђу Кламар, те се интелектуални круг који су окупили називао „Кламарска група“, а раскол у евроазијском покрету „Кламарско скретање“. Доследан изворним принципима остао је Савицки и он после 1930-их година остаје најангажованија ауторска личност евроазијства.

²⁵¹ М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 23-31; 54-58)

Слична питања мотивисала су Петра Сувчинског (Петр Петрович Сувчинский, 1892-1985) да у тексту „Снага слабих“ („Сила слабых“), у другом по реду зборнику, трага за разлозима суноврата царске Русије. Проналазио их је у интелигенцији која је од почетка 18. века и владави-не Петра Великог некритички прихватала вредности западне културе као надмоћне и неприкосновене. Он је констатовао да је емигрантска судбина интелигенције после Октобарске револуције била једна врста њене заслужене казне, могућност да се сама упозна са недостацима европске цивилизације и прилика за преиспитивање националне самосвести. Сувчински је у истом раду „предосећао“ да ће будућност бити „епоха вере“.

Богослов и филозоф Георгије Флоровски (Георгий Васильевич Флоровский, 1893-1979)²⁵² је у првом чланку „Прекиди и споне“ („Разрывы и связи“), објављеном у зборнику *Отварање ка Истоку* 1921. године, револуционарна догађања посматрао у контексту руског интелектуалног наслеђа. Други рад, под насловом „Лукавство ума“ („Хитрост разума“), посветио је разматрању негативних утицаја европских филозофских идеја на руску интелигенцију и позиву на повратак темељним религијским принципима традиционалне руске мисли. У свом трећем чланку „О неисторијским народима“ („О народах не-исторических“), који је објављен у истом зборнику, супротстављао се филозофско-историјским идејама о интегралној светској историји и кључној улози тзв. историјских народа у њеном једносмерном току. Оповргавајући стереотип о вечном заостајању тзв. неисторијских народа, он је истицао да Русија није предодређена да преузима и следи стране културно-историјске моделе, већ да се креће сопственим путем. Иако је на почетку заговарао и бранио евроазијске идеје²⁵³, убрзо је почео да се дистанцира од покрета. Већ средином 1923. године га је потпуно напустио, да би касније почео не само да негира сопствену приврженост евроазијском учењу, већ и да га отворено критикује.²⁵⁴

²⁵² Г. В. Флоровски је почетком другог светског рата из Швајцарске дошао у Југославију и ту остао готово до његовог краја. Прво је у Белој Цркви био предавач веро-науке и свештеник Руског кадетског корпуса и Женског института, а од 1942. године професор у мушкој и женској гимназији у Београду. Не сачекавши улазак партизана и црвеноармејаца, у октобру 1944. године напустио је Београд и отишао прво у Праг, потом у Париз и на крају у САД.

²⁵³ У отвореном „Писму П. Б. Струвеу о евроазијству“, објављеном у емигрантском листу *Руска мисао* бр. 43 у Прагу 1922. године, Флоровски је износио аргументе у прилог евроазијских принципа.

²⁵⁴ У часопису *Савремени записи*, бр. 34, 1928. године Флоровски је објавио чланак „Евроазијска саблазан“ у коме се дефинитивно обрачунао са евроазијством. „Овај последњи есеј о евроазијству говори о томе да се историјски проблем који је руска Револуција створила и обелоданила, никада неће моћи решити ‚политичком и словенофилском оријентацијом евроазијства‘, већ само поновним оживљавањем културе кроз обнову православне вере и православног начина живота.“ Видети у: Ендру Блејн

Свеобухватна евроазијска идеја посебног, тзв. *трећег пута*, пројектовала се и на ново схватања државе. Иако је о потреби формирања адекватног политичког система писало и расправљало више аутора (Трубецкој, Карсавин, Садовски, Савицки...), истинску правну теорију Евроазијске Државе уобличио је Николај Алексејев (Николай Николаевич Алексејев, 1879-1964)²⁵⁵. Полазиште у поимању државе требало би да се темељи на евроазијској географској, историјској, етно-културној и економској посебности, из које је нужно морао да проистекне и оригиналан политички систем који ће се разликовати како од комунистичког, тако и од западног либерално-демократског идеала „минималне“ државе заснованог на индивидуалистичком устројству друштва. Евроазијска концепција подразумевала је државни максимализам где би функције снажне државе требало да у потпуности обухвате све сфере друштва. Основна својства Евроазијске државе била би:

Идеократија – Радикално се супротстављајући демократском систему и демократском начину избора владајућег слоја који се заснивају на тренутним, променљивим и ограниченим интересима, евроазијци предлажу нови, идеократски систем и поредак. Он би проистекао из заједничког погледа на свет („идеја“) који представља основни критеријум избора владајуће елите и њихов непорециви кохезиони чинилац. Дакле, у идеократској држави требало би да влада и истински карактер државе артикулише евроазијској идеји одана и на жртву за ту идеју спремна културна и свесна мањина.

Демотија – Да се идеократија не би изродила у начин владања супротан интересима евроазијских народа, евроазијци су уместо неодговарајуће демократије предлагали демотију. Будући да демократски систем проистиче из „механичког“ појма тренутне већине пунолетних бирача, он не мора да изражава истинску „вољу народа“. Супротно томе, демотија је резултат „органиског“ појма нације која представља „укупност историјских покољења, прошлих, садашњих и будућих, који образују државом обликовано јединство културе“²⁵⁶. Идеократија је демотична јер је истински народна, а владајући слој легитимност своје владавине базира на сазнању неемпиријске „идеје народа, а не на представљању емпиријске воље и интереса (већине или дела) народа“²⁵⁷.

/ур./, Георгије Флоровски – руски интелектуалац и православни богослов, Истина – издавачка установа Епархије далматинске, Београд – Шибеник, 2013. (стр. 45)

²⁵⁵ Н. Н. Алексејев био је истакнути правник, универзитетски професор и писац више књига из области философије државе и права. Током Другог светског рата живео је у Београду, где је предавао на Правном факултету.

²⁵⁶ Н. Н. Алексејев, „Евразийцы и государство“, *Евразийская хроника*, № 9. (С. 127) (репринт у: Н. Н. Алексејев, *Русский народ и государство*, Аграф, Москва, 1998. (Сс. 169-185)

²⁵⁷ М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (стр. 212)

Дужносна држава – И идеократија и демотија имају исходиште у „дужносној држави“. Она би требало да буде потпуна супротност западним либерално-демократским схватањима државе која се темељи на *праву* појединца и суштински проистиче из механицистичке индивидуалистичке концепције. У евроазијској држава јединка не би била пука индивидуа, већ „личност“ која је органски део целине и подређена је тој целини. Сходно томе, појединац има *дужност* према држави и њеним интересима.

Непартијски систем – Евроазијци су сматрали да интереси струковно и просторно организованих група становништва (а не апстрактне индивидуе-грађанина) немају политички карактер, те стога и не захтевају партијско артикулисање. Према замисли Алексејева, њихово непартијско представљање у евроазијској држави остваривало би се посредством *органског поретка представништва потреба, знања и идеја*, а не посредством вештачког, анархичног поретка представљања појединачних или партијских интереса као што је у вишестраначким демократским системима.²⁵⁸

Државно-приватна привреда – У друштвено-економској сфери евроазијски приступ такође се супротстављао крајностима – како капиталистичке тржишне привреде и приватног власништва на Западу, тако и комунистичке планске привреде и национализације у СССР-у. „Трећи пут“ подразумевао је у првом реду редефинисање власништва. Оно не би смело да буде апсолутно (велики број власника у капитализму и један у комунизму), већ ближе облицима ограничене, корисничке својине. Одговарајући привредни систем био би мешовит, државно-приватни, где би држава имала функцију регулатора, планера и контролора, тј. старала би се да економски мотиви и профит не буду искључиви, већ у служби виших циљева евроазијских народа и државе.

Евроазијска федерација – Спознајући недостатке, на једној страни, националног (руско-државотворног), и на другој страни, грађанско-демократског устројства државе, евроазијци су се залагали за алтернативни модел – за специфичан облик федерације. Федерални облик државе једини може да обезбеди целовитост географски, етнички, културно-историјски и економски разноликог евроазијског простора. Али, то не може да испуни федерација совјетског типа (СССР) формирана на аутодеструктивној комбинацији комунистичког (класног, идеолошког) и националног принципа. Управо Н. Алексејев је уочио опасност сепаратизма који раднички интернационализам ствара форсирањем локалних национализма, а нарочито промовисањем права на самоо-

²⁵⁸ Овакав утопистичко-етатистички приступ асоцира на формирање неке врсте не-комунистичких совјета, те су иначе изразито православно-хришћански оријентисане евроазијске критичари оптуживали за „православни бољшевизам“. Видети: М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 215-216)

предељења ради апсурдног парирања најбројнијем народу – Русима.²⁵⁹ Стога су евроазијци видели решење у преобликовању тек формиране совјетске федерације засноване на пролетерском интернационализму у *евроазијску федерацију* која ће бити постављена на паневроазијском национализму. Етничка основа такве федералне државе била би вишенародна евроазијска (супра)нација чији би (над)национални идентитет проистицао из свести о заједничком историјском развоју унутар интегралног простора Евроазије као географске, културне и привредне целине. Појединачни евроазијски народи могли би да имају највише културну аутономију, али никако своје политичко-територијалне јединице које би неминовно довеле до антагонизама и партикуларизама. Свестан те опасности за целовитост пројектоване евроазијске државе, Н. Алексејев се залагао за географски и економски, а не национални принцип стварања федералних јединица.²⁶⁰

Геополитичке темеље евроазијства поставио је Петар Савицки (Петр Николаевич Савицкий, 1895-1968), дипломата, преводилац, универзитетски предавач и аутор великог броја чланака и књига из географије, историографије, економије и геополитике²⁶¹. (слика 13) Још током студија економије на универзитету у Петрограду постао је следбеник и сарадник Петра Струвеа. После повратка са службе у руској амбасади у Норвешкој 1917. године укључио се у револуционарне догађаје на антибољшевичкој страни. Године 1919. приступио је добровољачком покрету на југу Русије, где је био задужен за иностране послове код генерала Деникина и Врангела. Са остацима Врангелове армије повукао се 1920. године у Цариград, где је, заједно са Петром Струвеом, обновио часопис *Руске идеје*. Преласком у Софију и прихватајући евроазијске ставове кнеза Трубецкоја, развишао се са Струвеом који је истрајавао на концепту европоцентризма. У Праг се преселио 1921. године, где се посветио универзитетском раду и развоју евроазијске мисли. Иако је током окупације био на патриотским и антинацистичким позицијама, када је Црвена армија 1945. године ушла у Праг ухапшен је, пребачен у СССР и као некадашњи припадник „белих“ осуђен за контрареволуционарно деловање. Пуштен и рехабилитован је

²⁵⁹ Иста „формула“ примењивана је у „другој“, комунистичкој Југославији стварањем синтетичких нација (од српске) партијским одлукама. Објективна српска етно-просторна доминација паралисана је на основу апсурдног (псеудо)принципа „Слаба Србија – јака Југославија“(!?)

²⁶⁰ Н. Н. Алексеев, „Советский федерализм“, Евразийский временник, Кн. 5, Париж, 1927. (С. 258) (Цитирано према: М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 231-232)

²⁶¹ У тексту „Европа и Евроазија“ (приказ Трубецкојеве књиге *Европа и човечанство*) који је објавио у емигрантском часопису знаменитог руског историчара Петра Струвеа *Руска мисао* у Софији 1921. године, Савицки је први пут употреби термин *Евроазија*.

1956. године, али је одбио понуду да остане у СССР и вратио се у Чехословачку. Све до смрти у време тзв. Прашког пролећа остао је доследан евроазијским идејама.

Слика 13: Петар Николајевић Савицки (1895-1968)

Већ у првом зборнику, у првом тексту „Заокрет ка Истоку“ („Поворот к Востоку“), Савицки је покренуо питање преиспитивања руског идентитета у новом историјском контексту. Проблематизовао је географску, културну и политичку располућеност Русије између истока и запада, те постојање два њена лица – једно, окренуто Европи и друго, одвојено од Европе и окренуто Азији. Та дуалност указала се после двовековног наметања безалтернативног европејства које се у руским народним масама слабо укоренило. Стога је позитивна страна постреволуционарне епохе била шанса да се самоспознаја Русије редефинише на новим историјским принципима и на матрици према којој она не припада ни Европи ни Азији и да није вештачки спој европских и азијских карактеристика, већ да је „свет за себе“ – самобитна и самодовољна целина, *Евроазија*²⁶².

У чланку „Миграција култура“ („Миграция культуры“) Савицки је са емпиријских и географско-детерминистичких позиција посматрао формирање зона цивилизација у зависности од климатских (температурних) чинилаца. На основу детаљне анализе, успоставио је „шему географско-културних померања“:

- До 1000. године п.н.е. цивилизације су се развијале у областима са средњом годишњом температуром +20°C и више – флувијалне цивилизације Месопотамије, Египта;

²⁶² М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 23)

- Између 1000. године п.н.е. и Христовог рођења цивилизације су цветале у пределима са средњом годишњом температуром +15°C и више – цивилизације средоземног и егејског басена (критско-микенска, хеленска, римска);
- У првих 1000 година н.е. успон цивилизација дешавао се у зонама са средњом годишњом температуром +10°C и више – западноевропске, приатлантске цивилизације (франачка, англосаксонска);
- Од 1000 године н.е. до најновијег доба цивилизацијски напредак био је карактеристичан за делове света са средњом годишњом температуром +5°C и више – цивилизације северне Европе (германска, скандинавска).

„Шему“ Савицки није сматрао коначном и апсолутном јер се цивилизације даље „крећу“ ка још хладнијим просторима. Упоредо са Северном Америком, посебно је помињао Русију – како њен европски, тако и сибирски део (градски центри Москва, Казањ, Јекатеринбург, Краснојарск, Иркутск) – те је експлицитно навео да се ради о областима у саставу географске сфере коју је назвао *Евроазија*. Сходно томе, закључио је да ће будуће тенденције географско-културних померања бити од Западне Европе према Северној Америци и Русији-Евроазији.²⁶³

Кључно питање геополитичког дискурса Савицког и осталих евроазијаца било је какав је општи просторни идентитет и макрогеографски положај Русије? Полазећи од физичкогеографске интегралности евроазијске копнене масе и негирања традиционалне међуконтиненталне границе дуж планине Урал, Савицки је непосредну инспирацију за своје геополитичке тезе пронашао у идејама В. И. Ламанског о постојању три макро-целине у Евроазији.²⁶⁴ Уследило је ново

²⁶³ Савицки је успоставио узрочно-последичну везу између фаза географских и етнографских померања, на једној страни, и нужних историјских промена културног идентитета, на другој страни. Америчку културу сматрао је просторном транслацијом и историјским продужетком европске романско-германске епохе, док је културни идентитет Русије-Евроазије сврстао у аутентичан словенско-монголски (словенско-турански), тј. руско-монголски (руско-турански) период. Видети у: Петр Николаевич Савицкий, „Миграция культуры“. Изразите геополитичке црте има и његов последњи рад у зборнику под насловом *Континент-океан: Русија и светско тржиште (Континент-океан: Россия и мировой рынок)* (доступно у електронској форми: www.gumilevica.kulichki.net)

²⁶⁴ У зборнику *Евроазијски времеплов* Савицки се у чланку „Евроазијство“ позива на један рад Ламанског из 1892. године (Петр Николаевич Савицкий, „Евразийство“, *Евразийский временник*, Кн. 4, Берлин, 1925. (Сс. 5-23); чланак је доступан и у електронској форми: www.gumilevica.kulichki.net. Ламански о томе детаљно пише у књизи *Три света Азијско-Европског континента (Три мира Азийско-Европейского материка)*, постхумно објављеној у Петрограду 1916. године. Видети: В. А. Колосов; Н. С. Мироненко, *Геополитика и политическая география*, Аспект пресс, Москва, 2001. (Сс. 152-153)

и оригинално поимање географског простора: Савицки је, уместо дотадашњег доминирајућег европоцентричног става о постојању два континента, издвојио трећи континент – *Евроазију*. Друга два, *Европа* и *Азија*, у ствари, представљају само преостале периферне области (полуострва, острва и широк приобални појас), са мање или више израженим маритимним утицајима са Атлантског, односно Тихог и Индијског океана.

У бројним објављеним чланцима, а нарочито у монографији „Географске особености Русије“ објављеној 1927. године, Савицки је не само детаљно географски приказао Евроазију као (новоиздвојени) средишњи континент Старог света, већ је потенцирао његову физичкогеографску посебност и разлике у односу на Европу и Азију, које су последица природне баријерности планинских венаца који их раздвајају. Такво географско јединство Евроазије чини је засебном и самодовољном просторном целином која може да функционише и без својих периферних области. Сходно томе, Русија не може да буде фрагментирана, двоконтинентална држава (европска и азијска), већ је она, захваљујући својој величини, а нарочито централном положају, географски предодређена да буде језгро интеграције и тзв. средишња држава – много више него Кина. Теза о географској интегралности и централном географском положају Русије-Евроазије Савицком је послужила као предлог за ревизију раније руске историјске и етно-културне самоспознаје. Истовремено, то је постало основа за специфичан теоријски приступ: из географског јединства проистиче историјско, културно, економско и политичко јединство.

Историјска функција простора, према Савицком, резултат је специфичности географског положаја (места) и његовог пресудног утицаја на друштвене процесе (развој) који се односе на народе евроазијског континента. Феномен *место-развоја* (*месторазвитие*) укључен је у евроазијску концепцију као најважнија геополитичка „златна нит“ метафизичког интегрисања истовремено и биологизма (Рацел, Кјелен...) и посибилизма (де ла Блаш)²⁶⁵. Схваћен као „тоталитет и унутрашња повезаност географских и социјално-историјских чинилаца једне културно-политичке целине“²⁶⁶, *појам место-развој* означава да се „објективно и субјективно сливају у нераскидиво јединство, у нешто целовито“.²⁶⁷ У тексту „Географски преглед Русије-Евроазије“ из 1926. године

²⁶⁵ Појам „место-развој“ један од евроазијаца, Константин Александрович Чхеидзе, користи и у својој језгровитој дефиницији геополитике: „Геополитика је учење о животу државних формација у вези с њиховим местом развоја“ (К. А. Чхеидзе, „Из области руской геополитики“, *Тридцатые годы, Утверждение евроазийцев*, Кн. 7, Париж, 1931, С. 105; наведено према: М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 85).

²⁶⁶ М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 83)

²⁶⁷ А. Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1, Екопрес, Зрењанин, 2001. (стр. 84)

Савицки је изнео став евроазијаца: „Социјално-политичка средина и њена територија се за нас морају слити у јединствену целину, у географску јединку или предео“, а потом појаснио: „Неопходна је синтеза. Неопходно је да се одједном гледа на социјално-историјску средину и на територију коју она заузима“. Он недвосмислено тврди да Русија-Евроазија јесте *место-развоја, јединствена целина, географска јединка* – „географски, етнички, привредни, историјски итд. (итсл.) предео‘ истовремено“.²⁶⁸ Управо користећи пример Русије-Евроазије, Савицки је апострофирао паралелизам и међузависност феномена простора и времена, те на основу „синтезе географских и историјских начела“ предложио специфичан теоријско-дисциплинарни приступ – *геософију*.

Првобитни географски дискурс Русије-Евроазије Савицки је трансформисао не само у геософски концепт јединства географског и политичког бића „средишњег континента“, него и у целовиту концепцију телурократског геополитичког карактера. Издвајање посебног евроазијског континента аргументовао је не само физичкогеографском интегралношћу, него правилном вегетацијском зоналношћу од југа према северу (пустиње – степе – шуме – тундре) и вегетацијском симетријом од истока према западу (шумски појас – степско-пустињски појас – шумски појас). Овако природно складан простор представља самодовољан свет за себе („затворени свет“) који се уочљиво разликује од периферних делова (Европа и Азија). Сходно томе, Русија-Евроазија представља огромну централну област Старог света која остале континенталне ободне пијемонтски окупља у једну целину. Савицки је закључио да би из таквог географског копненог индивидуалитета нужно морао да уследи и политички индивидуалитет, отелотворен у континенталној држави („дух, осећање континента“, који постоји не само код Монгола, него и код Руса). Између континенталних држава и поморских сила (прожетих „духом, осећањем мора“) постоји стално надметање. Светски примат, који су захваљујући „Великим географским открићима“ стекле ободне поморске државе, требало би да преузме континентално евроазијско средиште Старог света. Простор Евроазије схвата се као „континент-океан“ који је захваљујући географском положају и огромном пространству тешко доступан колонијалним и експанзионистичким продорима поморских сила из приобаља.²⁶⁹

Савицки је сматрао да се формирање Русије-Евроазије као интегралне геополитичке целине у основним цртама завршило крајем 19.

²⁶⁸ Петр Николаевич Савицкий, „Географический обзор России-Евразии“, *Россия – особый географический мир*, Прага, 1927. (Сс. 219-232). Наведено према: Петр Николаевич Савицкий, *Континент Евразия*, Аграф, Москва, 1997. (репринт)

²⁶⁹ Петр Николаевич Савицкий, „Континент-океан (Россия и мировой рынок)“, Впервые опубликовано в 1921; (доступно у електронској форми: www.ihtik.lib.ru)

века, али да је она после Октобарске револуције изложена сталним трансформацијама („мутацијама“) које упућују на темељна историјска преиспитивања.²⁷⁰ У прво време он није одредио прецизне просторне габарите и територијалне контуре Евроазије. Евроазију је апроксимативно просторно, историјски и културно поистоветио са територијом царске Русије пред 1917. годину, тј. са потоњим СССР-ом. Ипак, на основу његових текстуалних географских приказа могуће је да се посредно идентификује више варијанти разграничења Евроазије према Европи и Азији:

- У другом евроазијском зборнику 1922. године Савицки у чланку „Степа и седелаштво“ пише да су средишњем свету супротстављене источне (Кина), јужне (Индија, Иран) и западне (Средоземље, Западна Европа) периферијско-приморске области Старог света.²⁷¹
- Приликом физичкогеографског одређења простора који чини Евроазију у чланку „Евроазијство“ из 1925. године Савицки је знатно одређенији, али и контрадикторнији. Евроазију своди на три огромне равнице – Источноевропску (географски различиту и одвојену од Западне Европе), Западносибирску и Туранску – које заједно представљају засебан свет одељен на истоку, југоистоку и југу од Азије планинским венцима руског Далеког истока, Источног Сибира, Централне Азије, Персије, Кавказа и Мале Азије.²⁷²
- Детаљнију географску анализу простора Евроазије и прецизније границе према Европи и Азији Савицки је објавио 1927. године. Под Азијом је подразумевао „систем источних, југоисточних и јужних *периферија* Старог света“ у које спадају Јапан, Кина (иза Кинеског зида), Индокина, Индија (тада још у проширеним колонијалним оквирима Британске Индије), Иран и тзв. предња Азија, тј. Блиски Исток и Мала Азија. У овој варијанти, јужним границама Евроазије, заједно са Русијом (СССР-ом) обухваћени су још Монголија и читав западни и југозападни део Кине (пустиња Гоби, Синкјанг, Тибет²⁷³). Европа обухвата само Западну

²⁷⁰ Петр Николаевич Савицкий, „Геополитические заметки по русской истории“, (Впервые опубликовано в 1928); (доступно у електронској форми: www.ihtik.lib.ru)

²⁷¹ Петр Николаевич Савицкий, „Степь и оседлость“, *На путях. Утверждение евразийцев*, Кн. 2, Берлин, 1922. (Сс. 341-356). Наведено према: М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 81)

²⁷² Петр Николаевич Савицкий, „Евразийство“, *Евразийский временник*, Кн. 4. Берлин, 1925. www.gumilevica.kulichki.net

²⁷³ Корејско полуострво и кинеска област Манџурија нису експлицитно поменути као део Евроазије. Будући да нису у саставу Русије/СССР-а, али и због маритимних утицаја – логично је да припадају „периферији“, тј. Азији.

и Централну, али не и Источну Европу, која је интегрални део Евроазије.²⁷⁴

Западна граница Русије-Евроазије, тј. веома важна линија разграничења Русије-Евроазије и Европе, није јасно дефинисана:

- Једна дилема проистиче из питања уважавања новонастале реалности – да ли су евроазијци прихватили западну границу Русије до 1917. године или западну границу потоњег СССР? Нова граница СССР-а се у односу на границу пре 1917. године померила према истоку, на *стратешко источноевропско континентално „сужење“* дуж линије Одеса на Црном мору – Нарва у Финском заливу (ампутирани су Финска, те Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Бесарабија и западни делови данашње Белорусије и Украјине). Индикативно је да се Балкан и у првом и у другом случају налази западно од назначених граница и *не припада Русији-Евроазији*.²⁷⁵
- Друга дилема јесте суштинске природе и односи се на кључно питање – да ли су евроазијци под границама Русије-Евроазије подразумевали границе *државе* Русије, тј. СССР-а, или границе руских (совјетских) *интереса*. Ако је, према експлицитним ставовима Савицког, на југу граница Евроазије проширена изван државе Русије и обухватала Монголију и знатне делове Кине, аналогно би могла да буде померена и на западу, према Европи. У једном тексту о међународним односима из 1919. године Савицки је писао о линији Трст – Чешке планине – Познањ као западној граници руских интереса.²⁷⁶ Из тога следи да се граница помера према западу, на *стратешко централноевропско континентално „сужење“* дуж линије Трст на Јадранском мору – Гдањск на Балтичком мору. Тај појас, који се налази између источноевропског и централноевропског стратешког континенталног „сужења“, може се назвати геополитичком *Зоном дилеме* евроазијаца. Она веома подсећа на *Санитарни кордон*, који је формиран после Првог светског рата на основу Мекиндерових сугестија у делу *Демократски идеали и стварност* из 1919. године. Укљештене између те две линије и два стратешка европска континентална „сужења“ налазе се словенске земље

²⁷⁴ П. Н. Савицкий, *Географический обзор России-Евразии, Россия – особый географический мир*, Прага, 1927. (С. 280) Наведено према: Петр Николаевич Савицкий, *Континент Евразия*, Аграф, Москва, 1997. (репринт)

²⁷⁵ Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, *Русија и Балкан – питање сарадње и безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2008. (стр. 31)

²⁷⁶ М. Subotić, *Put Rusije – evroazijsko stanovište*. (str. 81)

средње и југоисточне Европе. У овој варијанти Балкан јесте у зони руских интереса усмерених према западу и *припада Русији-Евроазији*.²⁷⁷ (карта 14)

Карта 14: Русија-Евроазија и њене границе са Европом и Азијом

Извор: Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, *Русија и Балкан – питање сарадње и безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2008. (стр. 31)

У суштинском геополитичком смислу, а делимично и у територијално-морфографском, Русија-Евроазија Петра Савицког подсећа на Мекиндерову идеју о *Стожерној области (Pivot Area)*, тј. *Срцу копна (Heartland)*. *Периферне области* које је Савицки издвојио као Азију и Европу аналогне су Мекиндеровим *Ивичним земљама*, тј. *Унутрашњем или ивичном полумесецу (Inner or Marginal Crescent)*.²⁷⁸ Управо Мекин-

²⁷⁷ М. Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“. (стр. 32)

²⁷⁸ Видети: Halford John Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London, 1904. (pp. 427-437) Напомена: Мекиндрове *Земље спољашњег или острвског полумесеца (Lands of Outer or Insular Crescent)* у евроазијској геополитичкој концепцији Савицког немају пандан јер се односе на простор изван евроазијског копна.

дерова активност у британском Доњем дому 1910-1922. године, његово непосредно учешће у припремама Версајске конференције, позиција британског дипломате у јужној Русији 1919-1920. године у време интервенције западних сила, те директан теоријско-геополитички и практично-политички утицај на креирање британско-америчке (таласократске) спољнополитичке оријентације у послератном периоду, делимично су претходили, а делимично се поклопили са прелиминарним тезама и зачецима евроазијства (на пример: са линијом Савицког Трст – Чешке планине – Познањ 1919. године; са делом *Европа и човечанство* Трубецкоја; са геополитичким конципирањем Русије-Евроазије 1921. и 1922. године...).

Иако је после великог замаха током треће деценије 20. века убрзо наступио раскол унутар евроазијског покрета, а потом и постепено расплињавање интелектуалног рада евроазијаца у тешким емигрантским условима, њихова свеобухватна концепција „трећег пута“, иако скрајнута, није заборављена. Урушавање источног економског, политичког и војног блока, деструкција мега-државе СССР 1990-их година и геополитичка катаклизма глобалних размера која је неминовно наступила, довели су до постсовјетске руске дилеме: куда и како даље? Између крајности идолопоклоничког европејства, на једној страни, и оријентације према азијском Истоку изазване разочарањем у агресивни Запад, на другој страни, излаз је потражен у идејама класичних евроазијаца. Савремена верзија „трећег пута“ руског повратка у ред великих светски сила појавила се као *неоевроазијство*.

4. Немачка геополитика

Немачка геополитичка мисао проистекла је из традиционалне и веома развијене антропогеографске школе засноване на физичкогеографском детерминизму. На њу се „природно“ надовезала Кјеленова концепција о „држави-организму“ и друге његове геополитичке идеје. Оне су убризгале неопходну теоријску „инфузију“ промишљању односа просторног и политичког у немачкој науци. Не само *Држава као животни облик*, већ и друга Кјеленова дела, брзо су објављивана у Немачкој: о актуелним велесилама (*Stormakterna*, у Шведској штампана 1905. године, а у Лајпцигу 1914. године објављена на немачком језику под насловом *Die Grossmächte der Gegenwart*), о политичким проблемима Првог светског рата (*Die politischen Probleme im Weltkrieg*, Лајпциг и Берлин, 1916.), о основама система геополитике (*Grundriss zu einem System der Geopolitik*, Лајпциг, 1920.)... Кјеленов утицај није се непосредно осетио у Шведској колико у Немачкој, нарочито после фрустрирајућег пораза у Првом светском рату и дубоког незадовољства

новим границама у Европи. Томе је несумњиво допринело његово нескривено испољавање германофилство и већ јавно изречене практичне геополитичке препоруке за правце германске експанзије (посредством Турске, преко Дарданела, до Персијског залива, те преко Египта, укључујући Суецки канал, и Судана – до екватора у Африци).

Већ током Првог светског рата са Кјеленовим тезама о доминантној и интегративној моћи германског чиниоца суштински се подударила тзв. *mitteleurop*-ска (средњоевропска) идеја. Према К. Орел, термин *mitte* први пут се појављује код Лајбница да би се описала Немачка. Зачетници немачке концепције Средње Европе били су четрдесетих године 19. века Фридрих Лист и Карл Лудвиг фон Брик, мада је појам *Mitteleuropa* први користио знаменити немачки географ Карл Ритер двадесетих година 19. века.²⁷⁹ Економиста Ф. Лист је сматрао да је Немачкој неопходан економски *drang* на Исток, где би требало (пре)усмерити све израженију и национално аутодеструктивну емиграцију немачке сиротиње према Америци. Аустријски политичар фон Брик није се залагао за уједињење, али јесте за савез Немачке и Аустрије, захваљујући коме би се остварила њихова потпуна доминација у средњоевропском простору. Ипак, зачеци *mitteleurop*-ске геополитичке концепције највише се везују за немачког хришћанско-социјалног мислиоца (до 1894. године евангелистичког пастора), политичара и заговорника германских експанзионистичких амбиција *Фридриха Наумана* (Friedrich Naumann, 1860-1919) и његово капитално дело *Средња Европа (Mitteleuropa)*²⁸⁰.

Науманова парадигматична књига објављена је почетком Првог светског рата (1915. године). Она је проистекла не само из Науманове спознаје односа у Европи крајем 19. и почетком 20. века, већ и његових размишљања о немачко-аустроугарском савезништву и првим резултатима ратних операција.²⁸¹ Али, аутор је већ тада далековидо закључио како Немачка не само да неће доћи у посед нових колонија, него ће вероватно да изгуби и оне које је већ имала. Стога се залагао да Немачка, на основама савеза са Аустроугарском, преусмери своје интересе на Средњу Европу и посвети се њеном преуређењу. Томе је допринео и улазак Италије у рат на страни Антанте, а не у савезништву са Централним силама, због чега је Науман њу искључио из просторног опсега *mitteleurop*-ског пројекта. Сходно томе, језгро *Mitteleurope* чиниле би Немачка и Аустроугарска, а у њен састав требало би да уђу и друге области, тако да би се она простирала „од Северног и Балтичког

²⁷⁹ Катрин Орел, *Средња Европа – од идеје до историје*, Клио, Београд, 2012. (стр. 154)

²⁸⁰ Friedrich Naumann, *Mitteleuropa*, Reimer, Berlin, 1915.

²⁸¹ Науман је читаво прво поглавље (стр. 1-32) посветио основама и резултатима ратног савезништва, а почео га је реченицом: „Док ово пишем, борбе трају и на истоку и на западу“. (стр. 1)

мора до Алпа, Јадранског мора и јужне границе подунавске равнице“.²⁸² Позадина стварања такве целине под окриљем германског чиниоца образложена је наводном географском предодређеношћу и заједничким културним моделом, а нарочито потребом стварања јединственог економског простора и војно-савезничком нужношћу. То значи да би интегративна „формула“ била мање етничка, пангерманска, а више интересна, експанзионистичка, геополитичка.

Само ако би се у средишту Европе формирао уједињен политички и економски простор, било би могуће парирање тако снажним супарницима какви су биле колонијалне силе Велика Британија и Француска на западу, те огромна Русија на истоку. Захваљујући свом централном положају (*mittellage*) етнички стожер таквог великог простора „природно“ би требало да буде Немачка, тј. Немци и немачки језик као средњоевропски „*lingua franca*“²⁸³. Али, Науман није оспоравао друге језике и националне идентитете, не залажући се нити за екстремни пангерманизам, нити за спровођење германизације. Штавише, као препреку стварању средњоевропске целине он је апострофирао национализам, верујући да ће једног дана да настане не-немачка *mitteleurop*-ска супранација. Упркос неспорној германској демографско-просторној доминацији, он је био свестан верско-националне измешаности и фрагментираности средњоевропског простора. Сматрао је да то проузрокује недостатак хомогености, централизације и главног града (метрополе), чиме располажу главни немачки супарници Велика Британија, Француска и Русија.

Упркос неупитних разлика између Немачке и Аустроугарске, њихов савез Науман је видео не само као ратну реалност, већ и као резултат историјског наслеђа. Упркос чињеници да је оно било оптерећено и многим неспоразумима, било би неопходно да се несугласице превазиђу због виших, интеграционих циљева. Позивајући се на *mitteleurop*-ске традиције од средњег века до Бизмарка, он је предвидео поновно стварање једног облика Светог римског царства немачког народа. Зато би опстанак двојног савеза (*zweibund*) била геополитичка потреба која би Немачкој омогућила да дугорочно, и после (Великог) рата, задржи важну улогу и пројектује будућност. По Наумановом мишљењу, Немачка (541.000 км²; 64,9 милиона становника 1910. године)²⁸⁴ без Аустроугарске остала би и даље недовољно велика и моћна не само за надметање са осталим великим силама, него и за намењену *mitteleurop*-ску мисију.

²⁸² F. Naumann, *Mitteleuropa*. (s. 3)

²⁸³ К. Орел, *Средња Европа – од идеје до историје*. (стр. 159)

²⁸⁴ На крају Науманове књиге, у деветом поглављу под насловом „Статистички и историјски“, налазе се прилози који се односе на свако од претходних осам поглавља (подаци о површинама, броју и верско-националној структури становништва, војној моћи, природним ресурсима, структури привреде, трговини, политичко-историјском развоју...). Видети у: F. Naumann, *Mitteleuropa*. (s. 262-288)

Стога се залагао како за територијално проширење немачко-аустроугарског савеза, тако и за његово суштинско продубљивање. У првом реду, истицао је потребу јединственог деловања на економско-финансијском, војном, законодавном, спољнополитичком, инфраструктурном, образовном и социјалном плану. Али је, такође, напомињао да су искључиво економски интереси савезништва недовољни, те да су неопходни и други кохезиони мотиви засновани на заједничким географским, историјским, културним и духовним одликама *Mitteleuropa*.

Науманова књига *Mitteleuropa* имала је бројна издања, већ од 1916. године преводи се на многе светске језике, вршила је и данас врши велики научни и политички утицај. Компромитована због агресивне, милитаристичке оријентације Беча и Берлина, *mitteleurop*-ска идеја је после окончања Великог (Првог светског) рата крајем 1918. године и Науманове смрти средином 1919. године била извесно време скрајнута, али је убрзо, нарочито од појаве нацизма, доживела ренесансу у различитим просторним и конституционалним варијантама. Немачки експанзионизам и нацистички злочини у Другом светском рату, а нарочито потоња Гвоздена завеса која је током Хладног рата пресекала централноевропски простор, учинили су да *mitteleurop*-ска замисао постане депласирана, али не дотучена и заборављена. Било је покушаја да се у употребу уведу и мимикријски термини *Централна Европа* (*Zentraleuropa*) или *Унутрашња Европа* (*Zwischeneuropa*), али су они остали махом неуспешни.

Од 1980-их година, а нарочито после пада Берлинског зида и реинкарнације уједињеног „немачког џина у срцу Европе“, *mitteleurop*-ски пројекат се актуелизује, а германска (берлинско-бечка) настојања да формирају велику интересну сферу са Дунавом као осовином постају све очигледнија стварност. Почињу да се појављују различите визије, модалитети и просторне опције издвајања средњоевропског простора, махом замаскиране културним и економским принципима, али очигледно мотивисани геополитичким интересима. Обично се та (нео)*mitteleurop*-ска целина поставља у контекст регионалног географског, културно-цивилизацијског или геоекономског структурисања целокупне Европе. Индикативан пример такве поделе учинио је П. Јордан из Аустријског института за Исток и Југоисток у Бечу. Његова *Mitteleuropa* чинила би један од шест великих простора формираних на основу „културних критеријума“, са две варијанте – у границама стварних културних ареала и у границама културних ареала које уважавају границе држава.²⁸⁵ (*карта 15*) Управо разлика две наведене територи-

²⁸⁵ Детаљна образложења и принципе издвајања „културних простора“ у Европи видети у: Peter Jordan, „Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien“, *Europa Regional*, 13. Jahrgang, 2005, Heft 4, Leibniz-Institut für Länderkunde (IfL), Leipzig, 2005. (s.

јалне опције указује на експанзионистичке амбиције (нео)*mitteleurop*-ске према (нео)*südosteurop*-ској целини посредством реактивираних подунавске осовине. Када је Европска унија 2009. године покренула, а 2011. године усвојила *Стратегију ЕУ за Дунавски регион* (скраћено: *Дунавску стратегију*) отклоњена је свака сумња да она представља „само у декларативном смислу израз регионалног приступа таласократски конципиране ЕУ у интегрисању подунавских земаља, а много више је геополитички и геоекономски инструмент њиховог непосредног укључивања у интересну сферу (пре)моћне Немачке која се ретелурократизује“²⁸⁶.

Кјеленови и Науманови савременици и следбеници у Немачкој и Аустро-угарској (Аустрији) нису били малобројни. Они су оставили запажене политичкогеографске и геополитичке идеје и радове. Роберт Зигер (Robert Sieger) већ 1917/18. године објавио је *Политичко-географску терминологију*, (*Zur Politisch-geographischen Terminologie*) где је навео да геополитика настаје тамо где почиње предвиђање, тј. тамо где престаје политичка географија. Свакако вредна пажње била су дела и Албрехта Пенка (Albrecht Penck) *О политичким границама* (*Über politische Grenze*, 1917.), Александра Зупана (Alexander Supan) *Главне црте опште политичке географије* (*Leitlinien der allgemeinen Politischen Geographie*, 1922.), Валтера Вогела (Walther Vogel) *Политичка географија* (*Politische Geographie*, 1922.), Рихарда Хенига (Richard Hennig) *Геополитика – теорија државе као живог бића* (*Geopolitik – Die Lehre vom Staat als Lebewesen*, 1928.), те аутора других, углавном примењених (практичних) радова и атласа. Неки од њих засићени су физичкогеографским детерминизмом, пристрасношћу и реваншизмом који се у Немачкој тога времена отворено појављивао и у научним радовима.

162-173) Иако је и сама подела П. Јордана дискутабилна (нарочито осам селективно примењених критеријума), посебно негативна историјско-геополитичка подсећања изазива њено просторно одступање од стварних етно-религијских међа и релативизовање савремених државних граница. Асоцијације на германски ревизионизам, експанзионизам и геополитички мотивисан ангажман у постбиполарним европским и светским пословима – неминовни су. То се посебно односи на деловање Немачке и Аустрије приликом разби-распада СФР Југославије, те на њихову подршку тадашњем сецесионизму Словеније и Хрватске (инкорпорирани не само у (нео)*mitteleurop*-ски културни простор, већ очигледно и у немачку интересну сферу. Егземпларна жртва била је Република Српска Крајина (РСК), која је „реинтегрисана“ војном принудом у „авнојске“ границе Хрватске. Такође, индукована рецентна нестабилност у подунавском делу Србије (АП Војводина), трансилванском делу Румуније и (западној) Украјини великим делом је резултат настојања да се границама (нео)*mitteleurop*-ског културног простора обухвате и области које некада јесу биле у саставу Аустроугарске („Дунавска монархија“), али му данас објективно не припадају због пресудног утицаја православне религијске и цивилизацијске припадности становништва.

²⁸⁶ Миломир Степић, „Србија и Дунавска стратегија: геополитички дискурс“, *Могуће стратегије развоја Србије*, Економски зборник, књ. XIII (Часлав Оцић, ур.), Одељење друштвених наука САНУ, Београд, 2014. (стр. 629)

Карта 15: Германски концепт културно-географске регионализације Европе (према П. Јордану)

а) границе стварних културних ареала

б) границе културних ареала усклађене са државним границама

Извор: Peter Jordan, „Großgliederung Europas nach kulturellräumlichen Kriterien“, *Europa Regional*, 13. jahrgang, 2005, heft 4, Leibniz-Institut für Länderkunde (IfL), Leipzig, 2005. (s. 162-173)

Један од најзапаженијих настављача Кјеленових идеја био је Ото Мул (Otto Maull, 1887-1957), географ и професор универзитета у Грацу. У својој *Политичкој географији* (*Politische Geographie*, Берлин, 1925.) државу је дефинисао као сложен територијални организам („Raumorganismus“) у чему је суштински остао на линији Рацелових схватања, али их је битно модификовао посвећујући антропогеографским детерминантама државе читава поглавља књиге (о политичкој енергији становништва, расама, народима, религијама, културно-цивилизацијским питањима, насељима, миграцијама, економско-географским карактеристикама државе). Потом је Мул постао типичан представник германске геополитичке школе. Писао је о односу политичке географије и геополитике (рад „Politische Geographie und Geopolitik“, у *Geographischer Anzeiger*, 1926. године), систематски се бавио феноменом граница (уз остала, дело *Politische Grenzen*, објављено у Берлину 1928. године) и културног пејзажа (*Geographie der Kulturlandschaft*, објављено у Берлину и Лајпцигу 1932. године), геополитички анализирао Француску, Немачку... У својој књизи *Шта*

је геополитика, која се појавила 1936. године под оригиналним насловом *Das Wesen der Geopolitik* као прва свеска едиције *Macht und Erde – Hefte zum Weltgeschehen* (Моћ и Земља – Свеске о светским збивањима), дао је значајан допринос дефинисању, научном позиционирању, теоријско-методолошком утемељењу, систематизацији, субдисциплинама, успостављању појмовно-категоријалног апарата, различитим аспектима и задацима проучавања геополитике, те њеном односу према политичкој географији. Сматра се да је управо О. Мул 1929. године увео у употребу појам *Југоисточна Европа*, којим је покушао да уместо дискутабилног, али већ одомаћеног израза Балкан или Балканско полуострво, пронађе „привидно неутралнији и „географскији“ назив за део Европе тако оптерећен двосмисленостима историје“²⁸⁷.

Настављачи Кјеленових идеја изазвали су оштре реакције у европским научним круговима – првенствено у табору тадашњег немачког супарника Француске. Жак Ансел (Jacques Ancel) у књизи *Македонија – њена савремена еволуција* (*La Macédoine – son évolution contemporaine*), објављеној у Паризу 1930. године (значајно је и његово дело *Geopolitique*, објављено у Паризу 1936. године), писао је да ангажман групе немачких научника и њихове геополитике јесте средство усмерено ка рушењу версајске Европе. У „Политичкој географији“ („Géographie politique“), штампаној у *Географским анализима* 1932. године, Албер Деманжон (Albert Demangeon) наглашавао је да њихова геополитика није само скуп теоријских знања, већ да има сасвим конкретан и практичан циљ – помоћ у обнови снажне и велике Немачке. Американац Ричард Хартшорн (Richard Hartshorne) у раду „Савремене промене у политичкој географији“ („Recent developments in Political Geography“), објављеном у Америчком часопису за политичке науке 1935. године, развој тадашње геополитике идентификовао је као излив немачке политичке географије, било да она проистиче непосредно из Рацелових или посредно из Кјеленових ставова.²⁸⁸

Класична немачка географија, антропогеографија и политичка географија, заједно са Кјеленовим геополитичким и органицистичким идејама, (зло)употребљена је као научна „потка“ за конципирање немачке геополитике. Она ће да се изопачи у нацистички политички, војни, економски, културни и демографски пројекат. Њен родоначелник је Карл Хаусхофер (Karl Ernst Haushöfer, 1869-1946), географ, теренски и теоријски истраживач, у више наврата наставник у Ратној школи, трупни и генералштабни официр, предавач (1919-1921. годи-

²⁸⁷ Милош Кнежевић, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001. (стр. 16)

²⁸⁸ Otto Maull, *Što je geopolitika?*, Naklada „Rad“ K.D., Zagreb, 1941. (str. 33-35)

не) и професор (од 1921. године) географије, а потом и геополитике на Универзитету у Минхену, где је био и директор Института за геополитику. (слика 14) Пресудан утицај на његову научну оријентацију и војно-политички ангажман имала је Мекиндерова идеја о *Срцу копна* (*Heartland*), коју је посматрао кроз призму немачких хегемонистичких интереса, те јапански далекоисточни и пацифички експанзионизам, са којим се упознао приликом боравка у Јапану 1908-1910. године²⁸⁹. После немачког ратног пораза и повлачења из армије 1919. године²⁹⁰, постао је прво предавач (1919. године), а потом и професор (од 1921. године) географије на Универзитету у Минхену. Упоредо, дискретно се посветио рестаурацији немачке војске и генералштаба, који су, сходно условима примирја и тачкама мировних уговора после Првог светског рата, били укинати. Главни уредник *Часописа за геополитику* (*Zeitschrift für Geopolitik*) постао је већ 1924. године, убрзо после његовог оснивања 15. децембра 1923. године. Од 1933. године Хаусхофер је био професор геополитике и директор Института за геополитику на Универзитету у Минхену, а председник Немачке академије 1934-1937.

²⁸⁹ Хаусхофер је боравак у Јапану искористио не само за проучавање родова јапанске војске, већ и за путовања и темељна теренска проучавања централног и јужног Јапана, Корејског полуострва, Манџурије и северне Кине. Непосредно по повратку у Немачку (вратио се кроз Сибир), наставио је прекинуту каријеру официра и војног предавача, те написао и објавио две књиге. Прва, чији наслов скраћено гласи *Велики Јапан* (Karl Haushöfer, *Dai Nihon: Betrachtungen über Grossjapans Wehrkraft, Weltstellung und Zukunft*, Berlin, 1913.), била је углавном стручно-популарне садржине, са незнатним војно-географским освртима. Друга књига је проистекла из његове докторске дисертације из области географије, геологије и историје, одбрањене на Философском факултету Универзитета у Минхену 1914. године. О садржини књиге довољно сведочи њен дугачак наслов: *Немачки допринос у географском проучавању Јапана и Јапану потчињеног простора и његово унапређење под утицајем рата и политике одбране* (оригиналан наслов је *Der deutsche Anteil an der geographischen Erschliessung Japans und des subjapanischen Erdrums und deren Förderung durch den Einfluss von Krieg und Wehrpolitik*, а објављена је у *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft in München, München, 1914.*). Хаусхофер је дисертацију посветио Фридриху Рацелу, а свој војнички приступ географији исказао је на самом почетку цитатом Хераклита: „Пат је отац свих ствари“.

²⁹⁰ Хаусхоферова војна каријера и (не)посредне везе са високим војним круговима текле су упоредо са научно-педагошким радом и јавним ангажманом. У ствари, целокупна његова активна војна служба била је у баварској војсци – 1887. године био је кадет у 1. краљевском (баварском) пуку пољске артиљерије; 1889. године завршио је Нижу школу Војне академије и добио чин потпоручника; 1890-1892. године похађао је Артиљеријску и Инжењерску школу, а 1895-1898. године Ратну школу, после које је добио чин поручника; 1898-1905. године службовао је на различитим дужностима (од командира батерије у чину капетана до генералштабног официра); 1905. године постао је предавач нове војне историје у Војној академији, а 1910. године предавао је у Ратној школи о својим јапанским искуствима; 1911. године унапређен је у чин мајора и поново постао трупни официр (командант једног артиљеријског дивизиона); 1912. године напустио је активну војну службу, а 1914. године (пред почетак Првог светског рата) је враћен; 1919. године пензионисан је у чину бригадног генерала. Видети: Едвард Мид Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952. (стр. 435-436)

године. Председник Народне организације Немаца који живе ван отаџбине постао је 1938. године. Никада није престао да упорно трага за образложењима нужности промена версајских граница европских држава и (псеудо)научним основама за поновно успостављање немачке моћи.²⁹¹

Слика 14: Карл Хаусхофер (1869-1946)

Иако му се обично приписује да је био један од идеолога злочинског нацистичког пројекта²⁹², челна личност интелектуалне логистике тадашње немачке државе и њених експанзионистичких циљева, те посредством свог пријатеља и некадашњег студента (од 1918. године) Рудолфа Хеса, близак Адолфу Хитлеру и његов геополитички духовник, Хаусхофер није био Хитлеров партијско-политички следбеник и отворено је исказивао неслагање са његовим идејама и практичним поступцима. Одбио је да напише рецензију за *Mein Kampf*, због оштрог вербалног сукоба са Хитлером крајем 1938. године пао је у његову немилост, а после Хесовог одласка 1941. године био је изложен и директном прогону Гестапоа. Штавише, ухапшен је после покушаја атентата на Хитлера 20. јула 1944. године и осумњичен као сарадник завереника, а његовог сина Албрехта, професора геополитике на Универзитету у Берлину, убио је Гестапо 1945. године, такође под оптужбом за учешће у завери.

По окончању Другог светског рата Хаусхофер је покушао да одбрани своје идеје и немачку геополитику, тражећи теоријске, академске и практичне сличности са америчком геополитиком између два

²⁹¹ Иван Раткај, Милутин Тадић, *Географи – биографски речник*, ИДН, Београд, 1999. (стр. 91)

²⁹² Хаусхофера често називају и „нацистички Макијавели“.

рата и током Другог светског рата, али и потенцирајући злоупотребу те науке коју су спроводили нацистички политичари и високи официри (нарочито после 1938. године). Дао је исказ 2. децембра 1945. године пред представницима америчке војске и језуитским свештеником Е. Волшом (Edmund Walsh), оснивачем и предавачем дипломатске школе на Универзитету Џорџтаун у Вашингтону, који је у својству експерта имао задатак да провери утицај Хаусхоферових идеја на милитантни немачки експанзионизам и утврди евентуалну одговорност која би га одвела на оптуженичку клупу суда у Нирнбергу. Своју академску делатност Хаусхофер је приказивао као потребу да се немачки народ (посебно омладина) упозна са геополитичношћу односа у свету, а јавно деловање оправдавао правом и обавезом научника да стане на страну свога народа и државе. Не без аргумената тврдио је да већина његових идеја, предавања и аутентичних циљева немачке геополитике има еквивалент у „америчкој легитимној геополитици“, те да је његово учење послужило као инспирација управо америчким мислиоцима не само у теоријском смислу, него и у практичном ангажману (у првом реду самом Волшу, па и Баумену). Међутим, иако је негирао подршку нацизму, Хаусхофер није могао да оспори сопствени утицај на концепцијско утемељење немачког империјалног експанзионизма. Крајем 1946. године Карл Хаусхофер, заједно са супругом Мартом, извршио је самоубиство на свом имању у Баварској, где се налазио у изолацији.²⁹³

Најзначајнија Хаусхоферова дела су: *Границе и њихов географски и политички значај* (*Grenzen in ihren geographischen und politischen Bedeutung*, Berlin, 1927.), *Темељи геополитике* (*Bausteine für Geopolitik*, Berlin, 1928.), *Геополитика Тихог океана* (*Geopolitik des Pazifischen Ozeans*, Berlin, 1939.), *Геополитика пан-идеје* (*Geopolitik der Pan-Ideen*, Berlin 1931.), *Ратна геополитика* (*Wehr-Geopolitik, Grundlagen einer Wehrkunde*, Berlin, 1941.) и друга. Полазећи од Кјеленове књиге о великим силама, Хаусхофер и његови сарадници Хасингер, Мул, Обст и други објавили су велики број стално допуњаваних верзија књиге *Велике силе пре и после Светског рата* (*Die Grossmächte vor und nach dem Weltkrieg*). Прва књига изашла је 1930. године (25 издања до 1934. године), а за комплетирање геополитичке представе света послужиле су још две, објављене у Лајпцигу и Берлину: *У позадини великих сила* (*Jenseits der Grossmächte*, 1932.) и *Силе које надвлађавају простор* (*Raumüberwindende Mächte*, 1934.). Ова едиција добила је заједнички назив *Моћ и земља* (*Macht und Erde*). Заједно са делима Јохана Вичкеа

²⁹³ Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (ur.), *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007. (Видети детаљно у текстовима: G. Ó Tuathail, „Kraj njemačke geopolitike“, str. 43-44; Karl Haushofer, „Obrana njemačke geopolitike“, str. 68-70)

(*Der Kampf um den Erdball*, прво издање 1922; друго издање 1935.) и Ота Мула (*Das politische Erdbild der Gegenwart*, 1931.), представљала је, у ствари, немачку реакцију на раније објављено дело *Нови свет – проблеми у политичкој географији* (*The New World – Problems in Political Geography*, 1922.) Ајзее Баумена (Isaiah Bowman, 1878-1950), знаменитог америчког географа, професора универзитета, дугогодишњег директора Америчког географског друштва (1915-1935.), главног експерта и саветника за територијална питања америчког председника Вилсона на мировној конференцији у Версају.

Почевши од оснивања *Института за геополитику* у Минхену 1924. године, Хаусхофер и његови сарадници, географи, економисти, правници, политиколози и други, извршили су темељну и систематску геополитизацију свих пора немачког друштва, нарочито после 1933. године и доласка нациста на власт. Између политичке географије и геополитике Хаусхофер је потенцирао битну разлику: прва проучава државу са просторног аспекта, а друга простор са аспекта државе. Геополитику је сматрао примењеном науком и то у сврху формирања државне политике и „припрема за политичке акције“. Такво Хаусхоферово поимање геополитике, заједно са унутрашњим политичким приликама у Немачкој, националном пониженошћу и незадовољством политичко-територијалном поделом Европе после Првог светског рата, те констелацијом међународних односа у Европи и свету – били су плодно тло за практичну примену његових идеја. Оне су употребљене у сврху препорода Немачке „помоћу географије“, за образлагање експанзионистичке оријентације према истоку и југоистоку ради добијања тобоже неопходног „животног простора“, те ради оправдавања реваншистичке прекомпозиције дотадашње политичке карте света.

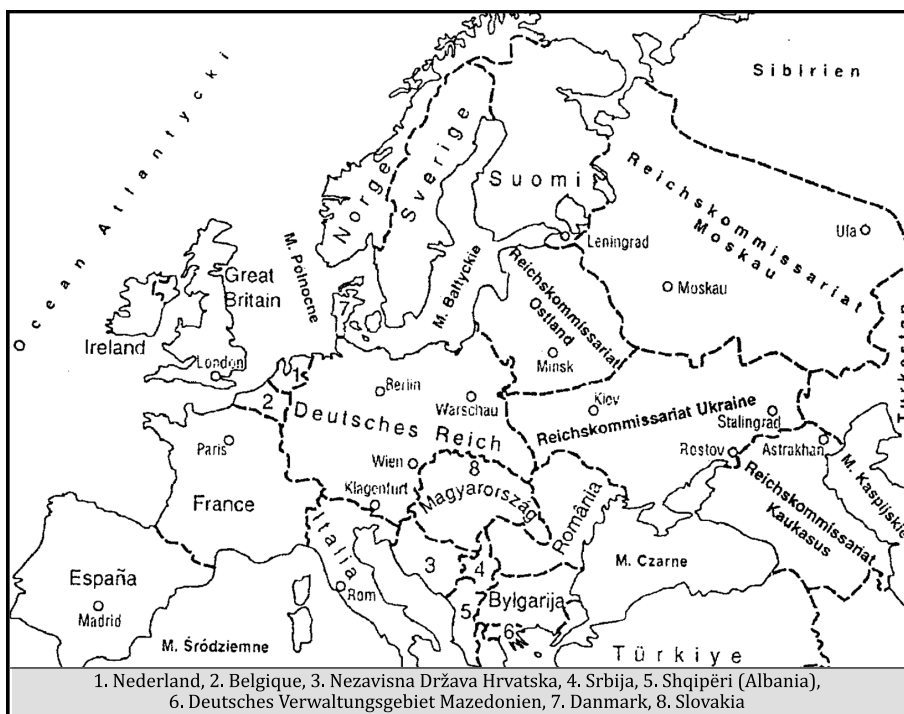
Интелектуална подршка тако радикалном и грандоманском геополитичком пројекту долазила је не само из *Института за геополитику*, већ и из *Удружења геополитичких радника* при Универзитету у Хајделбергу и *Часописа за геополитику*, бројних зборника радова, монографија, предавања и јавних иступа. Истовремено, геополитичке анализе и концепције биле су праћене тематским картама са изразито геополитизованом садржином (физичка географија, ресурси, границе, становништво, правци продора...) у чијој функцији су били и тенденциозно осмишљени картографски знаци. Геополитика и геополитичке теме систематски су укључивани у наставне програме (као самостални предмет или као део географије и историје) на свим нивоима школовања. Циљ је био да се новим немачким генерацијама усаде узвишена национална осећања, вера у државу и одговорност према њој, свест о јединству народа и простора који

чини целовитост државе-организма. Требало је да се млади темељно индоктринирају тезама о немачкој националној, културној, расној, економској и војно-политичкој супериорности која заслужује право на просторну експанзију као услов опстанка и развоја. Свему овоме прикључена је пропагандна машинерија, варирајући неколико геополитичких и демографско-геополитичких израза као ослоних тачака свога деловања – *нови поредак (Neue Ordnung)*, *животни простор (Lebensraum)*, *моћ и простор (Macht und Raum)*, *Продор на Исток (Drang nach Osten)*, *политика простора и геополитика простора (Raumpolitik und Raumgeopolitik)*, *велики простор (Grossraum)*, *крв и тло (Blut und Boden)*, *свест о границама (Grenzbewusstsein)*, *народ без простора (Volk ohne Raum)*, *владајући народ (Herrenvolk)*, *централна област (Zentrallandschaft)*, *периферна /погранична/ област (Randlandschaft)*, *унутрашња територијална интегрисаност (Raumverbundenheit)*, *културни пејзаж и културно земљиште (Kulturlandschaft und Kulturboden)*, *државна идеја (Staatsgedanke)*, *идеја регионалног идентитета (Landschaftsgedanke)*... У том контексту било је и разграновање геополитике на више дисциплина – саобраћајна геополитика (*Verkehrsgeopolitik*), војна геополитика (*Wehrgeopolitik*), народна геополитика (*Volkstumgeopolitik*)...

Минхенски Институт за геополитику развио је своју активност у три смера:

1. *Дефинисање немачке доминације у Централној Европи (Mitteleurope) и хегемоније према територијално фрагментираним окружењу, првенствено оном на истоку* – Према тој визији, у срцу Европе нашао би се Велики Немачки Рајх, у чији састав би, уз Немачку, улазила још Аустрија, Пољска, Чешка и Моравска, а око њега био би „мозаик“ вазалних држава на потпуно прекројеној карти Источне Европе. (*карта 16*) У таквој конфедерацији Рајха били би јединствени: војска, спољна политика, економски и монетарни систем. Постојећа етничка хетерогеност тако замишљеног простора означавања је као ретиметички фактор за несметано стварање и функционисање немачког великодржавног пројекта, те је на шовинистичкој, расистичкој и злочиначкој основи замишљено и демографско-геополитички планирано масовно пресељавање, депортација, германизација и физичко уништавање „неподобних“ и „нижих раса“, тј. читавих народа и етничких група. У Другом светском рату реализација тога плана од стране нациста, а нарочито њихових савезника и регионалних (локалних) трабаната, одвешће у мученичку смрт милионе недужних цивила (Руса, Јевреја, Срба и Цигана...).

Карта 16: Немачка идеја територијално преобликоване послератне Европе

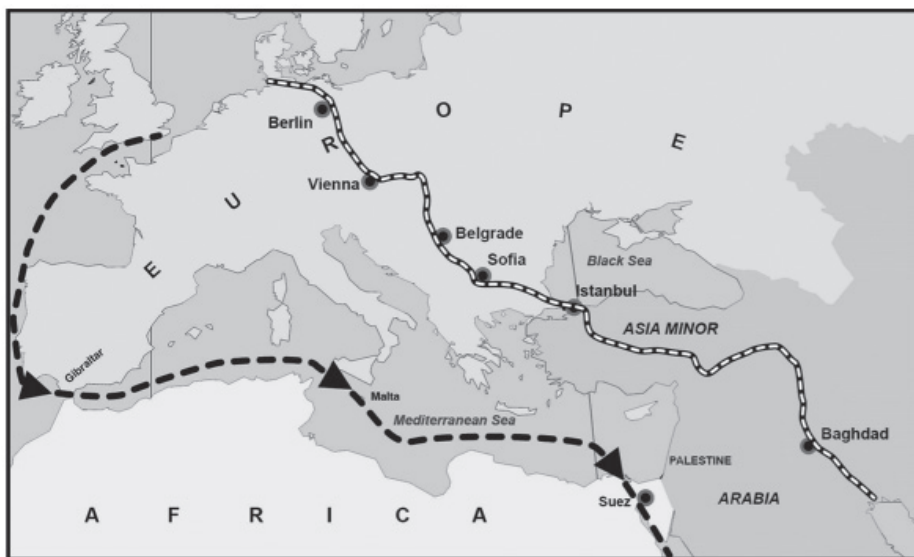

Извор: Мирко Грчић – *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000. (стр. 42)

2. Дефинисање и „научно оправдавање“ Продора на Исток ради стицања наводно егзистенцијално важног и недостајућег животног простора – У стварности, радило се о осмишљавању експанзионистичке геополитичке оријентације према копненим просторствима Совјетског Савеза и енергетски привлачном Блиском Истоку. Дакле, под „животним простором“ није подразумевана само територија насељена Немцима као њихов етнички ареал, већ и оне области које су, по тим визијама и претензијама, пресудно важне за функционисање немачке државе, развој њене привреде и благостање немачког народа. То се најпре односило на стратегијски важне тачке и зоне (са становишта даље немачке експанзије, саобраћајних веза, трговине, војних питања), али и на „аграрне просторе“ који би обезбеђивали храну и „сировинске просторе“ који би давали руде и енергенте немачкој привреди (сходно Хитлеровом пројекту индустријских и аграрних земаља). Реализацијом ове замисли Трећи Рајх би се нашао у „природним границама“. До-

ласком Хитлера на власт разрешена је стара дилема германског експанзионизма која на штету словенских земаља траје вековима. Она је геополитички артикулисана од 19. века, а посебно је била актуелна пред Први светски рат и током њега, када су у складу са територијалном оријентацијом ширења на југоисток формирана савезништва или, пак, ступано у рат, као, на пример, са Краљевином Србијом. Наставила је да траје и између два светска рата и остала једна од германских геополитичких константи чија основна начела трају и данас. Наиме, суочена са снажном британском поморском (таласократском) доминацијом дуж тзв. Империјалног пута према југозападној, јужној и источној Азији (Атлантук, Гибралтар, Средоземље, Суец, Црвено море, Баб-ел-Мандеб, Индијски океан), Немачка је била приморана да своје империјално усмерење преоријентише од поморског на копнено. (карта 17)

Карта 17: Геополитичко супарништво британског Великог империјалног пута и немачке „Идеје Багдада“

Извор: Emilija Manic, Milomir Stepic, "Geopolitical and Geoeconomical Causes of the First World War", *Serbian Political Thought*, № 1/2015, Year VII, Vol. 11, Institute for Political Studies, Belgrade. (pp. 5-26)

Тако је немачку поморску експанзионистичку „Идеју Хамбурга“ заменила „Идеја Багдада“, тј. копнена опција „Идеје дијагонале“ у циљу остваривања германских геополитичких и геоекономских интереса на југоистоку. Стога је још за време Вил-

хелма Другог осигурана немачко-аустријско-турска (потом и бугарска) „симбиоза интереса“. Она је трајала све до слома на крају Првог светског рата и омогућавала је „дијагоналу“ од острва Хелголанд у Атлантику (Северно море), посредством Цариграда на Босфорском мореузу, до Басре у Персијском заливу, са изгледном претњом приступа Индијском океану, на коме су Енглези били неприкосновени (за Индијски океан тада је важио симболичан назив Британски океан).²⁹⁴ (карта 18) Будући да је претрпела неуспех, један од главних циљева Немачке после Првог светског рата био је воспостављање елемената за поновни Продор на Југоисток (*Drang nach Südosten*).

Карта 18: Германски избор савезника пред Први светски рат у сагласју са геополитичком „Идејом Багдада“ и Србија као „карика која недостаје“

Извор: Radovan Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije, prvi dio*, Fakultet političkih nauka, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1973. (str. 355)

3. Дефинисање и убеђивање немачке (и друге) јавности у праведност успостављања новог, тобоже природног, „хиљадугодишњег“ („вечног“) светског поретка, у коме ће једна од предводничких позиција припадати Немачкој – Сваки (нови) светски

²⁹⁴ У прогерманској геополитичкој трансверзали од Северног и Балтичког мора до Персијског залива, једина „карика која недостаје“ била је Србија. Ово је био истински разлог за почетак Првог светског рата и напад на Србију 1914. године, тј. за окупацију 1915-1918. године.

поредак подразумева глобалну територијалну (ре)организа-цију. Хаусхофер и његови следбеници конципирали су је ана-логно ранијим идејама „великих простора“, предлажући фор-мирање неколико *пан-области*. Њихово простирање имало би меридијански правац, на обе Земљине полулопте, а језгро сваке пан-области била би нека од великих сила на северној полулопти.²⁹⁵ (*карта 19*) Пројектоване пан-области биле би:

- Пан-Америка – Географски је најјасније индивидуалиса-на пан-област, која је од осталог светског копна одвојена Атлантским и Тихим океаном. У њеном саставу налазиле би се Латинска и Англоамерика, тј. континенти Јужна и Северна Америка, а вођство би припадало САД. Концептуална прете-ча ове пан-америчке целине била је Монроова доктрина која се остваривала готово читав један век и проистекла из геополитичких и геоекономских интереса САД, упркос изрази-тим културно-цивилизацијским разликама.
- Проширена источно-азијска развојна зона – Овај јапански назив пан-области је географски адекватнији од назива Пан-Азија. Припадао би јој Далеки Исток (укључујући и део у са-ставу СССР²⁹⁶), Индокина са Филипинским, Великосундским, Малосундским и Молучким архипелагом, те Аустралија и Нови Зеланд. Водећу улогу имао би Јапан, где се германоли-ка (зло)употреба геополитике у сврху експанзионистичког милитаризма тада већ била дубоко укоренила.²⁹⁷
- Евро-Африка – У саставу ове пан-области налазили би се Европа, Медитеран, читава Африка, Мала Азија, Месопотамија и Арабијско полуострво. Језгро би била Немачка, али бројна питања отварала је чињеница да су се ту налазиле и друге та-дашње велике силе – Француска, Италија, Велика Британија, СССР. Проблем са британским колонијалним царством које се простирало попречно на замишљену евро-афричку пан-област (Африка, Блиски Исток, Индија) могао би да се реши

²⁹⁵ Karl Haushofer, *Geopolitik der Pan-Ideen*, Zentral-Verlag, Berlin, 1931.

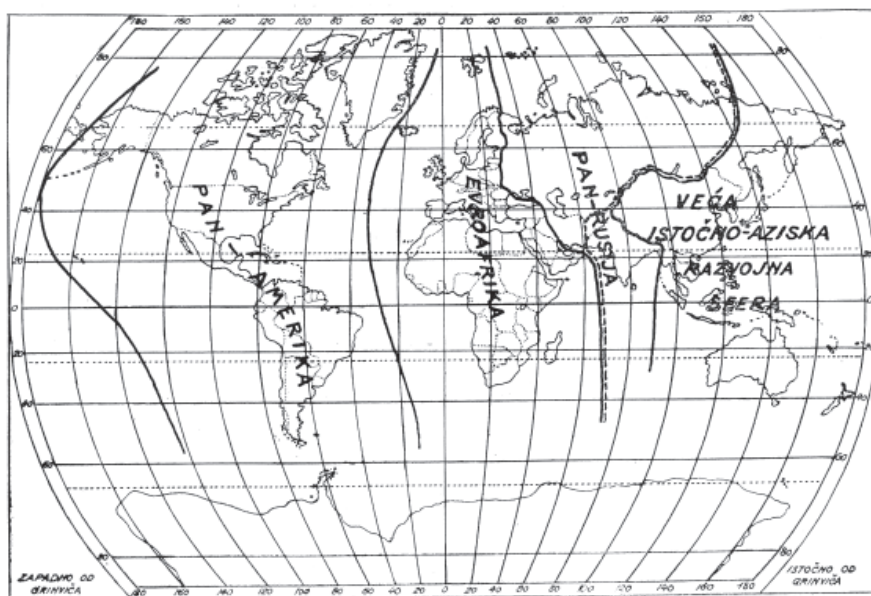
²⁹⁶ Границе пан-области поштовале би постојеће политичке границе, али са јед-ним изузетком – СССР. Ван-руски геополитички теоретичари и практичари, како запад-ни (британски, амерички, немачки), тако и источни (јапански, кинески, исламски) кон-тинуирано су опчињени идејом територијалног окруживања, сажимања и фрагментаци-је СССР/Русије као најпространије и природним потенцијалима најбогатије земље света.

²⁹⁷ Постоје мишљења да су Хаусхофер и његови геополитички истомишљеници у Немачкој сматрали пан-области Проширена источно-азијска развојна зона и Пан-Америка привременим и сврсисходним творевинама, које ће постојати док Немачка не створи сопствену пан-област. Када се то оствари, мегаломанска Немачка „усисаће“ и ове две пан-области. Видети: Едвард Мид Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952. (стр. 427)

само ратом са неизвесним исходом због острвског положаја Велике Британије и њене поморске (пре)моћи на Светском океану. За проблем совјетског евроазијског пространства била су у оптицају два решења: једно, да Немачка загосподари Совјетским Савезом и Персијом, а Јапан Авганистаном и Британском Индијом, а друго, да се „дозволи“ привремено стварање четврте пан-области – Пан-Русије.

- (Пан-Русија) – Ова алтернативна пан-област обухватала би тадашњи СССР (изузимајући далекоисточни део), Персију, Авганистан и Британску Индију. На југу би излазила у средишњи део акваторије Индијског океана, а језгро би био СССР (у ствари, Русија). Са глобалног геополитичког становишта, Пан-Русија би заузимала највећи део Мекиндеровог Срца копна (*Heartland*), пробијала Унутрашњи или ивични полумесец (*Inner or Marginal Crescent*) и имала једноставну политичко-географску структуру (мали број држава) са релативно лако контролисаним унутрашњим конфликтним потенцијалом. Али, она би била у сендвичу између немачке Евро-африке и јапанске Проширене источно-азијске развојне зоне, које би стално настојале да је контролишу и на крају униште.

Карта 19: Подела света на пан-области (границе трасиране на основу текстуалног описа)

Извор: Едвард Мид Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952. (стр. 425)

Идеја „великих простора“, по Хаусхоферовим схватањима, јесте кључна геополитичка категорија, настала још у античком добу. Тада је подразумевала географску целину у чијем саставу су Средоземље, пустиње на југу и планински венци који их опасују. Њена глобална просторна позиционираност и развојна оријентација била је дуж паралела, осом исток-запад, зонално одређена умереним, суптропским и тропским климатским појасевима. Хаусхофер је уочио да су изузетак биле тадашње тзв. флувијалне државе/цивилизације, природно пред-одређене великим речним долинама правца север-југ. Међутим, њихово „геополитичко израстање“ било је константно изложено притиску „обртног момента“ који је стварала експанзија из огромних просторстава средњоазијског копна, простирући се правцем исток-запад (дуж паралела) и коначно доводећи до подлегања и пропасти речних цивилизација.

Глобална тенденција експанзије „по паралели“ (по „ширини“) трајала је историјски континуирано до момента када су Шпанци (делимично и Португалци) и шпанска колонијална империја, коју је Хаусхофер идентификовао као *прво геополитичко „широко царство“*, досегла и пресекла кинеско-јапанску источноазијску геополитичку структуру која се простирала правцем север-југ (меридијански) и представљала *први Велики Простор*. Шпанци су само неколико деценија задржали свој продор и инфилтрацију, да би их наследили њихови поморски конкуренти Британци, следећи експанзију дуж паралела и стратегију „ширине“, тј. стварајући империју правца запад-исток „где Сунце никада не залази“. Хаусхофер је констатовао да су 1940-их година постојале јасно уобличене две меридијанске макро-геополитичке творевине – пан-америчка и источно-азијска. Оне су суштински промениле и преоријентисале дотадашњу „стратегију ширине“ и „динамику паралела“, стварајући два глобална меридијански позиционирана „граничника“ супротстављена концепту моћи насталом традиционалном експанзијом правцем запад-исток. Он је уочио да та нова реалност упућује на просторну прераспodelу моћи планетарних размера и чини изгледним тежње да се успоставе и друге пан-области меридијанског правца. Посебно је апострофирао две опције: а) евро-афрички пројекат и б) совјетска настојања да своју „стратегију ширине“, засновану на овладавању великим делом евроазијског копна и доминацији у *Heartland*-у²⁹⁸, преусмере на „стратегију топлих мора“ као један облик модификоване меридијанске оријентације.

У овим разматрањима (нарочито у тексту „Геополитичка динамика меридијана и паралела“ у *Часопису за геополитику*, бр. 8 из 1943.

²⁹⁸ Хаусхофер је знао за Мекиндрове идеје и сматрао је да су се, у односу на стање 1904. и 1919. године, односи суштински променили.

године), Хаусхофер је визионарски и фрапантно прецизно идентификовао будуће глобалне процесе који ће се дешавати наредних деценија, па и почетком 21. века. Он је уочио да „...Велики простор Источне Азије тежи ка самоограничавању својим континенталним границама. Како стоје ствари, САД, докончавши своје планове *геополитичког панамериканизма* и држећи под контролом цео амерички континент – дакле, тек остваривши први корак ка својој планетарној *светској превласти* – већ усредсређују и покрећу своје снаге у тропској Африци, Ирану, Индији и Аустралији. САД поново оријентишу своју геополитичку експанзију по линији Запад-Исток, тежећи да концепт *‘динамике ширине’* учине темељом своје растуће светске моћи. То им отвара могућност да већ у блиској будућности угрозе своје потенцијалне противнике, с могућношћу Трећег светског рата. На тај начин по завршетку своје геополитичке експанзије по меридијанима, стварају основу за најозбиљније угрожавање света, јер то носи у себи могућност да цела планета буде поробљена од стране Сједињених Држава. (...) Геополитичка будућност планете зависи од тога да ли ће англо-америчка тенденција експанзије дуж паралела умети да пробије супротстављену источно-азијску тенденцију експанзије дуж меридијана. (...) Супротстављеност геополитичке експанзије по меридијанима и експанзије по паралелама изискује од обе стране да се наоружају стрпљењем, јер ће се тај проблем решавати у довољно дугом временском периоду и на огромној територији“²⁹⁹.

Хаусхоферова схватања геополитике су утемељена на политичкој географији, али се задаци и сама суштина геополитике битно разликују од задатака и суштине политичке географије. Према његовом мишљењу, научна „мисија“ геополитике није само да за политику *припрема* (као политичка географија), већ да политици *пружи готове резултате, упутства и препоруке*, од локалног нивоа и његових становника, до нивоа дугорочног усмерења читавог народа у државно-политичком животу. Уз то, за разлику од политичке географије која фокусира само актуелне, тренутне појаве, ограничава се на статистику и одликује се статичношћу, геополитика успоставља везу са прошлошћу, садашњошћу и будућношћу, динамична је, даје политици упутства за деловање и има способност предвиђања у границама датих могућности. Стога је геополитика заснована на много широј основи од политичке географије и да би остварила своје задатке користи резултате не само географских и политиколошких научних дисциплина, већ и бројних других – историјских, правних, економских, социолошких, демографских...

²⁹⁹ Карл Хаусхофер, „Геополитичка динамика меридијана и паралела“, *Тајна Балкана* (Б. Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд, 1994. (стр. 69-74)

Задатке којима би требало да се бави геополитика Хаусхофер концентрише у девет група проблема³⁰⁰:

1. Узајамне везе *животног простора* и *густине насељености*, где би геополитика требало да проучи начине на које би могле да се смање или ублаже последице пренасељености. Такође, геополитика би требало да обрати пажњу и на веома важно питање односа *животне воље* и *представе о простору*.

2. Однос између *идеологије* и *животног простора*, тј. између *геополитике* и *политичке идеологије*, у шта спадају феномени самоопредељења народа, активног и пасивног отпора становништва, урбанизма, одсељавања становништва из градова и села и досељавања у њих, идеје одбране и значаја одбране за неки народ.

3. Питања *привредне политике* и *државног права, животног простора као чиниоца у стварању расе и класе*, те *класних чинилаца* и њиховог значаја за формирање идеологије у класној борби.

4. Феномени *повратног утицаја* идеологије на животни простор.

5. Процеси *померања народа изван постојећих граница* или *проширења граница већ постојећег простора као последица идеологије*, као што су, на пример империјализам и пан-азијска, пан-пацифичка, пан-америчка и друге идеје.

6. Феномени *граница*, који су у непосредној вези са померањем народа или идеолошком основом проширења граница (проистичу из пете групе проблема).

7. Испитивања *покрајинског осећања* у појединим деловима животног простора (у савременој терминологији: регионални идентитети, територијални партикуларизми...) наспрам *срца, средишта* животног простора (такође у вези са петом групом проблема).

8. Проблеми *привредног искоришћавања* конкретних области, заједно са њиховим *културно-географским* и *уметничко-географским* специфичностима, али посматрани кроз политичко-географску и геополитичку призму (геополитички начин поимања економских и културних својстава простора и становништва).

9. Као најрационалнија и најреалнија, будући да „држи у својим рукама најнепосреднија средства јер се држи живота и његових стварних изражаја“³⁰¹, геополитика има *корективну улогу*, тј. задатак да *исправи идеологије* које воде у крајност и не обраћају довољно пажњу на животне околности и нужности. Она би требало да допуњује и коригује друге науке које дају претерано смеле закључке и предвиђања, водећи тако људе на странпутицу.

³⁰⁰ М. Младеновић, *Шта је геополитика*. (стр. 10)

³⁰¹ М. Младеновић, *Шта је геополитика*. (стр. 11)

Немачка, Хаусхоферова геополитика (*Geopolitik*) јесте креирала стварност фрустриране и реваншистичке Немачке после Првог и у току Другог светског рата и јесте представљала последицу (и узрок?!) сложених процеса из тога времена, али је она, пре свега, у теоријско-методолошком смислу била резултат тространих „идејних вектора“:

а) блиставе традиције аутентичне немачке географије, ауторски обележене делима Карла Ритера и Фридриха Рацела;

б) теорије о држави као организму родоначелника геополитике Рудолфа Кјелена и делимично *mitteleurop*-ских идеја Фридриха Наумана;

в) поставки Х. Мекиндера о „географској оси историје“, планетарној важности „Срца копна“ (*Heartland*-а) и вечном дуализму „моћи копна“ и „моћи мора“.

Немачка геополитика несумњиво је оставила веома дубок траг у европској и светској геополитици. Због нацистичких (зло)употреба изродила се у злочиначку праксу насилне просторне експанзије и геноцидног уништавања читавих народа, те је после Другог светског рата проказана и скрајнута, али није престала да постоји. Она се, посматрано кроз њене истраживачке, научне и академске аспекте, микријски прилагођавала и трансформисала, те под другим називима укључивала у сродне научне дисциплине. Тако је наставила да проучава појаве и процесе чија је геополитичност и даље била несумњива. Временом, она се ослобађала стигме и са све мање комплекса се враћала некомпромитованим темељима немачке геополитичке мисли, али и константама немачких геополитичких интереса.

Посматрајући немачку геополитику без историјских предрасуда, може се без дилеме закључити да она има своје оријентире у историјском, теоријско-концепцијском и апликативном смислу. Стога не изненађује што се, иако мукотрпно, после Другог светског рата релативно брзо опорављала. Велика заслуга што није дошло до дисконтинуитета у немачкој геополитичкој мисли припада знаменитом правнику, политичару, филозофу, историчару, геополитичком теоретичару, универзитетском професору и контроверзном „интелектуалном авантуристи“³⁰² Карлу Шмиту (*Carl Schmitt, 1888-1985*)³⁰³. Знатан део ауторског

³⁰² На констатацију немачког правника јеврејског порекла др Роберта Кемнера, који га је саслушавао у Нирнбергу, да је његова (Шмитова) „репутација у историји пољуљана“, К. Шмит је одговорио да је то неизбежно за некога ко „у оваквој ситуацији заузима став“, те је сам себе окарактерисао као „интелектуалног авантуристу“. Видети у: Карл Шмит, „Карл Шмит у Нирнбергу 1947. године (три саслушања)“, *Нова српска политичка мисао*, vol. XII (2005), № 1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2005. (стр. 13)

³⁰³ Интересантне су Шмитове вишеструке приватне везе са Србима. Познавао се са Ивом Андрићем и са њим имао преписку. Његова прва супруга била је самозвана

опуса (више од 2000 библиографских јединица) остварио у првој половини свог готово столеће дугог живота, али је идејно-теоријски допринос због кога се сврстава у значајна имена геополитике дао током и по окончању Другог светског рата.

Још пре Првог светског рата (у коме је, будући здравствено неспособан за борбу, учествовао као добровољац-позадинац) објавио је прву књигу *Закон и пресуда (Gesetz und Urteil, 1912.)*, а потом дела *Политичка романтика (Politische Romantik, 1919.)*, *Политичка теологија (Politische Theologie, 1922.)*, *Уставна теорија (Verfassungslehre, 1928.)*, *Чувар устава (Der Hüter der Verfassung, 1931.)*, *Појам политичког /проширени есеј из 1927./ (Der Begriff des Politischen, 1932.)*, *Легалитет и легитимитет (Legalität und Legitimität, 1932.)*... Активно се бавио политиком, у Национал-социјалистичку странку учланио се 1933. године³⁰⁴, био је активан присталица и интелектуална подршка Трећег рајха и Хитлера. Али, 1936. године ушао је у сукоб са идеолозима СС-а, под притиском се повукао из јавне политике и посветио научном раду. Уследила је његова значајна расправа *Левиятан у теорији о држави Томаса Хобса (Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes, 1938.)*, те бројни радови међу којима су и појмовно-теоријски репери геополитике – чланак „Простор и Велики Простор у међународном праву“ („Raum und Großraum im Völkerrecht“, 1940.) и студија *Земља и море – понирање у историју света (Land und Meer – Eine weltgeschichtliche Betrachtung, 1942.)*³⁰⁵.

српска аристократкиња Паулина /Кари/ (фон) Доротић, дама авантуристичког духа и сумњивог идентитета, чије су фалсификоване исправе откривене тек приликом развода. Други пут се оженио бишом студенткињом Душком Тодоровић, са којом је имао ћерку Аниму. Мада се у њему и раније појавило одступање од вере и одрицање од католичанства, због друге женидбе екскомунициран је из Католичке цркве, која није била поништила први брак. О неким детаљима из Шмитовог приватног живота видети у: Aleksandar Molnar, „Advokat sabljonosca – Karl Šmit 1912-1919“, *Трећи програм Radio Beograda*, Br. 143-144, III/IV/2009, RDU Radio-televizija Srbije, Beograd, 2009. (str. 281)

³⁰⁴ О јавно-политичком ангажману Карла Шмита, условима под којима се учланио у Национал-социјалистичку странку, а потом и политички пасивизовао враћајући се ранијем опредељењу („Ја сам теоретичар, чисти научник и ништа осим тога“), видети у: Aleksandar Molnar, „Stav Karla Šmita o totalnom ratu i totalnom neprijatelju uoči izbijanja Drugog svetskog rata“, *Filozofija i društvo*, № 1/2010, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2010. (str. 31-34)

³⁰⁵ На ову тему Карл Шмит је држао током Другог светског рата бројна предавања широм Европе, која су била веома посећена и којима су често присуствовали водећи интелектуалци тога доба – прво на француском језику у Паризу 16. октобра 1941. године под називом „La mer contre la Terre – la contradiction fondamentale dans le droit international“ („Море против Земље – фундаментална противречност међународног права“), а потом у Будимпешти, Букурешту, Мадриду, Саламанки, Коимбри, Гранади, Лисабону... (у неким градовима и по више пута). Видети у: К. Шмит, „Карл Шмит у Нирнбергу 1947. године (три саслушања).“ (стр. 10)

После Другог светског рата К. Шмит је био у двогодишњем истражном затвору и суђено му је у Нирнбергу за улогу у Трећем рајху, тј. за теоријско давање легитимности агресивном рату, ратним злочинима и злочинима против човечности. Иако је ослобођен оптужби, постао је непожељан у академском и научном свету. Ипак, наставио је да пише и објављује, те му је убрзо изашло још једно капитално геополитичко дело – *Номос земље (Der Nomos der Erde – im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum, 1950.)*. До краја живота штампао је бројне радове, есеје, студије и књиге, а у геополитички најважније спадају чланак „Планетарна напетост између Истока и Запада“ (“Die Planetarische Spannung zwischen Ost und West”, 1959.) и књиге *Теорија партизана (Theorie des Partisanen – Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen, 1963.)*, *Политичка теологија 2 (Politische Theologie 2 – Die Legende von der Erledigung jeder Politischen Theologie, 1970.)*, те синтеза *Држава – Велики простор – Номос (Staat – Großraum – Nomos, 1995.)*, објављена постхумно. Последњих година Шмитовог живота његово дело је актуелизовано у правној, политиколошкој, философској и нарочито геополитичкој науци и литератури. До посебног изражаја то је дошло почетком 21. века када је постало очигледно да и у постмодерном раздобљу основни Шмитови постулати и даље важе.

Стручно-научна спознаја феномена простора у делима К. Шмита разумљиво је доминантно правничка. Али, његов идејни и теоријско-концепцијски допринос геополитичкој мисли је огроман и може да се сврста у три међусобно прожимајућа концепта:

– *Велики простор* – Други светски рат био је почео и у немачкој геополитичкој мисли већ су се укоренили просторни максимализам и пан-идеја, када је К. Шмит развио теорију *großraum*-а као изданак раније идеје немачке војске (Wehrmacht). Она би требало да буде израз митског, историјског немачког наслеђа, које је у међувремену ишчилело. „Идеја великог простора представљала је Шмитов покушај приближавања древног искуства Рајха савременицима“.³⁰⁶ Етно-просторно и политичко упориште великопросторне идеје јесте немачки народ и његова логична колективна жеља (воља) да има снажну и велику државу – Рајх. Историја доказује да је то могуће да се оствари само експанзионизмом.

Будући да се налази између два „пола“, либерално-демократског Запада и комунистичког СССР, који су своје „светове“ изградиле на универзалистичким, али супротстављеним принципима, Немачкој за формирање немачког *großraum*-а заснованог на „народном принципу“ остаје међупростор – централна и источна Европа. Рајх би тако обухва-

³⁰⁶ А. Molnar, „Stav Karla Šmita o totalnom ratu i totalnom neprijatelju uoči izbijanja Drugog svetskog rata“. (str. 41)

тио целину „омеђену Скандинавијом, Француском, Италијом и СССР-ом“³⁰⁷, унутар које би германски народносни елемент био потпуно обухваћен, а не-германски (Словени, Мађари и остали) подређени њиховој власти. Дакле, *großraum* углавном не би могао да се поистовети са Државом, већ са Рајхом, Империјом. Али, у његовом језгру налазила би се суверена Држава, која би била над(о)грађена околним просторима и народима у колонијалном статусу. То значи да се Шмитов приступ ипак „разликовао од Хитлеровог унификационог пангерманског модела“³⁰⁸ *lebensraum*-а, који је подразумевао драстично преобликовање политичко-географске карте Европе и њену етно-просторну трансформацију, укључујући масовна уништења и прогоне „неподобног“ становништва.

– *Антагонизам Копна и Мора* – Студија „Земља и Море...“, објављена у јеку Другог светског рата (1942. године), потом и чланак „Планетарна напетост између Истока и Запада“, који се појавио када се Хладни рат већ захуктао (1959. године), представљају фундаментални допринос К. Шмита поимању основних законитости светске историје, глобалног поретка и геополитичке науке. Већ у првој реченици своје расправе, констатујући да је „човек земаљско, копнено биће“³⁰⁹, он је философски образложио вишедимензионалну људско-земаљску везу. Тај однос доминирао је током највећег дела светске историје. Земља (Копно) симболизује крутост и непокретност, које осликавају стационарност и јасна позиционираност рељефа, привређивања, граница, комуникација... Из тога проистиче постојање чврстог, стабилног, конзервативног и традиционалног устројства читаве друштвене сфере – од правног поретка до цивилизацијских образаца. Човекова физичкогеографска повезаност са морском средином и утицај Мора на обликовање његовог бића дуго су били само периферни, упркос чињеници да на Планети водена површина вишеструко надмашује копнену, да је према већини еволуционистичких мишљења порекло живота из воде и да је човек исконски производ и воде као једне од четири „стихије“ (још земља, ваздух и ватра).

Опловљавање планете Земље и схватање да постоји континуирана океанска површина (Светско море) у 16. веку из корена су променили раније односе. Модерну светску историју почело је непосредно да обликује сучељавање Копна и Мора, проистекло из суштинске ра-

³⁰⁷ Исто. (стр. 39)

³⁰⁸ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 78)

³⁰⁹ Карл Шмит, „Земља и Море – сазерцање светске историје“, у: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 299)

зликe њихова два „принципа“³¹⁰. Воду (Море) карактерише покретљивост, променљивост, несталност и нестабилност, што се рефлектује и на друштвену „флуидност“ – неуочљивост граница, неодређеност смерова (пловних) путева, лабилност социјалних, правних и етичких норми... Копно и Море су сасвим различити, дубоко подељени, потпуно неспојиви и цивилизацијски супротстављени „светови“. „Светска историја је историја борбе континенталних држава против поморских држава, и поморских држава против континенталних држава“³¹¹, коју је К. Шмит симболички упоредио са обрачуном старозаветних чудовишта – Бехемота, представника свих копнених животиња, и Левијатана, преставника свих морских животиња (према Књизи о Јову, поглавља 40. и 41.).

– *Номос Земље* – Расправу о простору коју је започео у кратком спису „Земља и Море...“, К. Шмит је наставио и продубио у књизи *Номос земље – у међународном праву Jus Publicum Europaeum* из 1950. године, потенцирајући да је његов приступ феномену простора и поимање организације простора (територијалности) првенствено са становишта правне науке и праксе. Али, већ при крају Предговора открио је свој истински „задатак“ – да слично сталном мисаоном прегнућу човека ка откривању „елементарног поретка свог земаљског постојања“, књигом проникне у „царство смисла Земље“³¹². Дакле, предмет Шмитове пажње није био простор као место (пејзаж) човековог пуког живљења и чињења, већ простор као категорија којом човек управља, организује је и устројава. Шмитово историософско-правно фокусирање простора у контексту процеса заузимања и поделе копна и мора било је суштински другачије од елементарно-митолошког или научно-физичкогеографског, иако није доводило у питање значај (и) таквог рефлексног дискурса (штавише, истицао је да велику захвалност дугује географима, првенствено Мекиндеру). Стога је он тај комплексан однос дефинисао *номосом*, који не би требало схватити као термин, већ као појам, па чак и као концепт. Номос у изворном грчком значењу подразумева прво мерење које је основа за остала мерења, тј. први премер и прво заповедање, заузимање земљишта, те је најадекватнији за објашњавање интегралности географског положаја (лоцирања) и поретка. Врхунац

³¹⁰ К. Шмит анатагонизам Копна и Мора образлаже емпиријским понирањем у прошлост – од античких сукоба до океанске превласти Енглеза и поставки адмирала Мехена на размеђу 19. и 20. века, те техничког напретка као основе ратовања у првој половини 20. века и укључивања у борбу за простор и остале две „стихије“, Ваздуха (којим лете авиони) и Ватре (мотори који их покрећу). Видети у: К. Шмит, „Земља и Море – сазерцање светске историје“. (стр. 303-343)

³¹¹ К. Шмит, „Земља и Море – сазерцање светске историје“. (стр. 302)

³¹² Karl Šmit, *Nomos zemlje – u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum*, Fedon, Beograd, 2011. (str. 9)

развоја *номоса земље* јесте тзв. тотална држава као „најсавршенији облик државе традиционалног типа“³¹³, која има могућност експанзије до размера *großraum*-а.

Шмит је подсетио да непосредно после чињеничног утврђивања лоптастог облика Планете у 16. веку почиње борба за заузимање копна и мора Новог света и њихову поделу, што је проузроковало појаву до тада непостојећег проблема међународно-правног уређења света у целини. „Нова глобална просторна слика захтевала је нови глобални просторни поредак.“³¹⁴ „Питање је од самог почетка политичко и не може се одбацити као ‚чисто географска‘ ствар.“³¹⁵ Европоцентрично посматрано, од 16. века наједном су се појавили огромни „слободни простори“ и њихово заузимање од стране великих колонијалних сила омогућило је не само појаву новог европског међународног права, већ и европоцентричног „свеобухватног просторног поретка“. „Његов *номос* има своје језгро у подели европског тла на државна подручја са чврстим границама“ и са „посебним међународноправним статусом“ који се разликује у односу на ваневропско „слободно тло“ које је отворено за европско заузимање. Трећа површина која је настала у постколумбовском раздобљу јесте „слободно море“ и она је раније била потпуно непозната у међународним односима и међународном праву.³¹⁶ Будући да је готово целокупно копно на Планети било у саставу европских држава или њихових колонија, а океани изван сваког државног устројства, светски поредак који је настао после 16. века постао је подељен на два различита поретка. „По први пут у историји човечанства, супротност *земље* и *мора* постаје глобална, свеобухватна основа глобалног међународног права.“³¹⁷

Карика између ове две географске, геополитичко-идентитетске и правно-политичке супротности била је Енглеска, која се убрзо поделила ка маритимној оријентацији (проталасократски). Правно уређивање *мора* и његово уграђивање у поредак постали су неопходни. Периодичне промене устројства *земље* са становишта међународног права и међународних односа проистицале су најчешће из резултата ратова. Али, јачање САД донело је фундаменталну промену глобалних односа. За Шмита угаони камен представљало је доношење Монроове доктрине 1823. године, која је не само довела у питање до тада неприкосновени европоцентризам, већ је условила и потребу установљавања океанских граница западне хемисфере. Почетком Другог светског

³¹³ А. Дугин, *Основи геополитике*, књига 1. (стр. 78)

³¹⁴ *Исто.* (стр. 67)

³¹⁵ *Исто.* (стр. 70)

³¹⁶ *Исто.* (стр. 158)

³¹⁷ *Исто.* (стр. 191-192)

рата то питање добило је сасвим нову димензију (Панамска изјава из октобра 1939. године): америчком *großraum*-у, који је на основу изворног концепта Монроове доктрине подразумевао само *номос земље*, прикључен је огроман део некадашњег слободног светског мора око Америке, што је подразумевало проширење и на *номос мора*. Шмит је потенцирао важност ове чињенице констатацијом да „прелаз са копна на море увек је у светској историји имао несагледиве последице и утицај.“³¹⁸ Штавише, он је сматрао да се и средиште цивилизације померило даље на запад, у Америку („нови Запад“), која потискује Европу („стари Запад“) из њене „досадашње светскоисторијске смештености, из досадашњег средишта света.“³¹⁹ Њему су те 1950. године, када је објављена књига *Номос земље*, очигледно биле неупитне две истине: да кључна и свеобухватна глобална релација остаје антагонизам телурократије и таласократије, и да Америка (САД) преузима улогу светског хегемона.

5. Спајкменова концепција Rimland-а: теоријски предложак биполаризма

У САД су постулати немачке геополитике проучавани не само ради упознавања са темељним принципима супарничких интереса и циљева, него и као теоријска основа спољне политике и међународних односа. Међутим, дугогодишњи амерички изолационизам, мала заинтересованост за глобалне односе и генерално лоше познавање светске географије допринели су да се истински геополитички начин мишљења појави са закашњењем и сумњичавошћу. Упоредо са ширењем геополитичких идеја у САД, редефинисањем америчких амбиција од панамеричких (монроовских, копнених, телурократских) ка планетарним (мехеновским, маритимним, таласкоратским), те „замора“ Велике Британије (и других западноевропских земаља) као предводника светске хегемоније, мењала се како америчка географска перцепција света, тако и њена картографска визуелизација. До тада махом заступљену Меркаторову картографску пројекцију, која је свет представљала европоцентрично (са евроазијском и афричком континенталном масом у средишту карте, а америчком на њеној периферији), у САД после 1850. године замењују карте света које су остале у Меркаторовој пројекцији, али су имале америчко копно у средишту. Захваљујући њима америчко копно добијало је „равноправнији“ положај, али су такве карте још

³¹⁸ Исто. (стр. 350)

³¹⁹ Исто. (стр. 360)

увек само најављивале промену планетарног положаја и улоге САД.³²⁰ (карта 20) Тек када су и оне замењене картама у поларној азимуталној еквидистанцијалној пројекцији, детерминистички је „сугерисан“ глобални геополитички значај САД не само унутар умереног климатског појаса (где су концентрисани сви полови моћи), него и унутар субполарних и поларних простора северне хемисфере (посредством Аљаске) у којима су већ партиципирале велике земље Русија/СССР и Канада.

Карта 20: Централни положај америчког копна на карти света у другој половини 19. века (S. A. Mitchell, *Map of the World on the Mercator's Projection*)

Извор: Alan K. Henrikson, "America's Changing Place in the World: from 'Periphery' to 'Centre'", *Political Geography – A Reader* (edited by John Agnew), Arnold, London, 1997. (p. 104)

³²⁰ Знатнија појава карата света са централном америчком позицијом уследила је после победе САД у рату са Мексиком, продора и насељавања Калифорније и западне обале после открића злата, окончања Грађанског рата, куповине Аљаске од Русије... Референтне карте су: D. H. Burr, *The World on Mercator's Projection*, штампана у Бостону 1850. године; J. Colton, *Colton's New Illustrated map of the World on Mercator's Projection*, објављена у Њујорку 1851. године; S. A. Mitchell, *Map of the World on the Mercator's Projection* ("New General Atlas", Philadelphia) која се налазила у свим издањима овог атласа од 1860. године... Видети: Alan K. Henrikson, "America's Changing Place in the World: from 'Periphery' to 'Centre'", *Political Geography – A Reader* (edited by John Agnew), Arnold, London, 1997. (p. 103, 117)

Различита мишљења о географским и другим принципима функционисања света између два светска рата, о географској димензији глобалних геостратегијских односа током, а нарочито крајем Другог светског рата, те о просторним аспектима будућег, послератног светског поретка знатно су допринела да се амерички геополитички мислиоци сврстају у две групе – идеалисте и реалисте.

Идеалисти (традиционалисти) су се формирали под ауторитативним утицајима знаменитих научника Елен Симпл (Ellen Churchill Semple) и Ричарда Хартшорна (Richard Hartshorne), те на основу политичкогеографских схватања проистеклих из географског детерминизма и хорологизма. Њихови савременици и следбеници Ајзеа Баумен (Isaiah Bowman), Дервент Витлзи (Derwent Whittlesey), Ханс Вајгерт (Hans Weigert), Роберт Штраус-Ипе (Robert Strausz-Hupé) и други су са позиција ригидног општегеографског, регионалногеографског, политичкогеографског и геополитичког сцијентизма покушавали да се одупру утицајима класичне немачке геополитичке мисли, коју су сматрали псеудонаучном, утилитарном доктрином оријентисаном експанзионистички и расистички. Угледни и утицајни географ Р. Хартшорн у капиталном делу *Природа географије* схватио је геополитику као „географију употребљену у посебне сврхе које се налазе изван потраге за знањем“³²¹. Политички географ Д. Витлзи у *Земљи и држави* геополитику је одбацио као „догму ... веру да држава има наследно право на своје место под сунцем“³²². Посебно критичан би је Х. Вајгерт у знаменитој књизи *Генерали и географи*³²³, где је упозорио да идеје америчких стручњака за геополитику и њихов утицај на војно-политичко вођство САД могу да постану погубни слично утицају Хаусхофера и његових следбеника на челнике Хитлерове Немачке.³²⁴

Полазећи од „вилсонистичких“ основа на којима су заснивани односи у Европи и свету после Првог светског рата (тзв. четрнаест тачака америчког председника Вудро Вилсона), идеалисти су америчку спољну политику пројектовали на постулатима антиизолационизма, либералне демократије, самоопредељења народа, интернационали-

³²¹ Richard Hartshorne, *The Nature of Geography*, Association of American Geographers, Lancaster, Pa., 1939. (p. 404)

³²² Derwent Whittlesey, *The Earth and the State*, Hottolt & co., New York, 1939. (p. 8)

³²³ Hans Weigert, *Generals and Geographers*, Oxford University Press, London, 1942.

³²⁴ Индикативно је да су у то време политиколози били наклоњенији геополитици од географа. На пример, Едмунд Волш залагао се за америчку геополитику која ће бити утемељена на универзалним вредностима морала и међународне правде, из чега проистиче да она представља „комбиновано проучавање друштвене географије и примењене политичке науке...“ које потиче још од Аристотела, Монтескијеа и Канта“. Видети: Edmund Walsh, „Geopolitics and International Morals“, *Compass of the World*, Macmillan, New York, 1944. (pp. 12-39)

зма, мирољубивости, добросуседства, ненасиља и нехегемонизма.³²⁵ Али, те универзалистичке постулате проистекле из америчке алохтонистичке (имигрантске) цивилизације било је веома тешко пресадити на европско копно и упоредити са њеном аутохтонистичком цивилизацијом, где се као последица територијално нереализованих национализма и историјског наслеђа крвавих борби за „животни простор“ (*Lebensraum*) не само задржао, него још већи замах добио специфичан начин поимања појава и процеса – геополитички.

Таква, супротно оријентисана америчка перцепција добила је најизразитије теоријско-концептуалне темеље и привидне антигеополитичке обресе у научном раду и јавном ангажману знаменитог америчког географа канадског порекла Ајзее Баумена (Isaiah Bowman, 1878-1950). (слика 15) Баумен је фундаментална кабинетска физичкогеографска знања добио на престижним универзитетима Харвард и Јејл. Практично истраживачко искуство стекао је захваљујући теренским истраживањима јужноамеричког континента (1907, 1911. и 1913. године), а научни ауторитет донела су му објављена дела *Forest Physiography* (1911), *The Andes of Southern Peru* (1916), *Desert Trails of the Atacama* (1924), *The New World: Problems in Political Geography* (1921-1928), *The Pioneer Fringe* (1931), *Design for Scholarship* (1936), *Limits of Land Settlement* (1937) и др. Друштвени углед и утицај Баумен је почео да гради доласком на чело Америчког географског друштва 1915. године. На неформално место „државног географа“ позиционирао се од 1917. године, када га је председник САД Вудро Вилсон поставио за челну личност научног логистичког тима који је радио на пројекту „Истраживање“ („Inquiry“). На томе се заснивала преговарачких позиција америчке делегације на Версајској мировној конференцији, где је Баумен био саветник В. Вилсона за географска питања и где је одиграо пресудну улогу у креирању граница Пољске и јужнословенске државе. После Првог светског рата Баумен је дао посебан допринос у формирању америчког Већа за спољне односе (Council of Foreign Relations) 1921. године и његовог часописа *Foreign Affairs*, који је почео да излази 1922. године. Часопис се оријентисао на промовисање управо принципа идеалистичке геополитичке школе, тј. антиизолационизма у спољној политици САД.³²⁶

³²⁵ Vlatko Cvrtila, *Politička geografija i geopolitika*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004. (str.34)

³²⁶ Упоредо са научно-истраживачким радом, Баумен је готово до краја живота остао активан и ангажован на организационим, управљачким и државним пословима. Био је пуних 20 година на челу Америчког географског друштва (1915-1935), у више наврата заменик уредника или уредник водећих америчких географских часописа (*Geographical Review*, *Journal of Geography*), члан извршног комитета Националног истраживачког удружења (1919-1929) и његов председник (1933-1935), активан

Слика 15: Ајзеа Баумен (1878-1950)

Велику пажњу и полемику изазвале су свеске Бауменових стручних радова под заједничким насловом *Нови свет...* (потпун наслов *The New World: Problems in Political Geography*), чије прво издање је објављено 1921. године (четврто издање 1928.). У њима је образлагана научна доследност, непристрасност и реалистичност политичкогеографских истраживања међународних односа. Али, *Нови свет* убрзо је изазвао реакцију у Немачкој, која је била фрустрирана ратним поразом и дубоко незадовољна новом политичком картом Европе. Међу немачким географима управо Баумен је сматран једним од научно-концепцијских креатора новог версајског поретка, те је Хаусхофер са сарадницима хитро покренуо ревизионистичку едицију *Моћ и земља* (*Macht und Erde*) и почео да фундира темеље геополитике у Немачкој. Међутим, све до средине Другог светског рата Баумен, други амерички географи и остала академска јавност остала је углавном пасивна, не само на изазове немачке геополитике у теоријско-методолошком смислу, већ и на геополитичке претпоставке њене војне агресије, територијалне експанзије и злочиначке геноцидне политике у централној, источној

сарадник и функционер у Удружењу америчких географа, Међународној географској унији, Националној академији наука, те дугогодишњи председник Универзитета Џон Хопкинс у Балтимору (1935-1948)... У Већу за спољне односе био је један од оснивача и први директор, заузимао је позицију председавајућег групе за територијална питања на пројекту Већа под називом „Проучавање рата и мира“ („War and Peace Studies“) који је започео пре почетка и трајао током Другог светског рата. Функцију потпредседника Већа обављао је од 1945. до 1949. године. Током рата био је саветник председника Френклина Д. Рузвелта за кључна питања америчких ратних циљева, предводио „Пројекат М“ чији предмет проучавања су биле ратне миграције и учествовао у дефинисању статуса за Немачку који би она имала у послератном периоду. Запажену улогу имао је у осмишљавању и оснивању ОУН.

и југоисточној Европи. Тек када је немачка пропагандна машинерија у првим годинама рата почела да заступа тезу о америчком (а не немачком) пореклу геополитике и да Баумена назива „америчким Хаусхофером“, уследила је Бауменова реакција у чланку „Географија насупрот геополитике“, објављеном 1942. године³²⁷.

У том тексту Баумен се емотивно и оштро обрачунао не само са Хитлеровим режимом и нацистичком злоупотребом геополитике, већ и са немачком државотворном идејом и геополитичким начином мишљења уопште. Наглашавајући разлику између „нас“ (САД, Американци) и „њих“ (Немачка, Немци), Баумен је успоставио аналогију добро-лоше:

– Амерички еквиваленти су *географија* (политичка географија), њена недвосмислена „научност“, „поузданост“, „реалност“ и „рационалност“, потом индивидуална права, демократија ненаметнута у било чије име и у било које сврхе, „добросуседска државна политика“³²⁸ и међународна сарадња...;

– Немачки еквиваленти су *геополитика* као „илузорна“, „смешна“, „апологија за крађу“ и „псеудонаука“ која представља „искривљен поглед на историјске, политичке и географске односе у свету и његовим деловима“, потом култ државе као организма, насиље према појединцу, „политика лошег суседа“³²⁹ (покораване својих суседа), ратна опција не само као реакција на Уговор из Версаја, већ као „резултат немачког политичког и филозофског начина размишљања и амбиција старих двестотинак година“...³³⁰

Међутим, Бауменов отклон од геополитике више је реторички него суштински. Његова пизма је реактивна и изазвана је не само нацистичком паранаучном изопаченошћу примењене геополитике у циљу „оправдавања“ немачких ратних циљева, него је усмерена на читаву немачку историјску улогу у Европи. Штавише, иза мимикријског прикривања географијом, тј. политичком географијом, експлодирани су Бауменови типично геополитички ставови. Не оспоравајући да америчка геополитика ипак постоји, он као „алиби“ наводи да се геополитика

³²⁷ Баумен већ на почетку свог есеја експлицитно наглашава да је његово укључивање у расправу испровоцирала немачка пропаганда да је америчка геополитика настала и пре него што се та дисциплина развила у Немачкој и да последица те тврдње утиче не само на његову личну и професионалну репутацију, већ „даје овом питању национални контекст“. Видети у: Isaiah Bowman, „Geography versus Geopolitics“, *Geographical Review*, 32/4, American Geographical Society, New York, 1942. Наведено према: Isaiah Bowman, „Geografija nasuprot geopolitike“, *Uvod u geopolitiku* (Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, ur.), *Politička kultura*, Zagreb, 2007. (str. 62)

³²⁸ „Добросуседска државна политика“ био је службени назив политике САД према Латинској Америци.

³²⁹ „Политиком лошег суседа“ сматрала се нацистичка спољна политика.

³³⁰ Isaiah Bowman, „Geografija nasuprot geopolitike“. (str. 62-67)

тика преселила из Немачке у САД, а не обрнуто. То је проузроковало „готово невољну“ америчку реакцију, „принудило“ је да изађе из периферне, дистанциране и безбедне љуштуре западне хемисфере, „супротстави се“ агресивним амбицијама на сваком месту у свету где су се оне испољавале (не само у Европи и не само у Јапану), те своје „обавезе“ другачије дефинише и просторно осмисли – у планетарне.

Бауменов прикривени геополитички дискурс недвосмислен је и по томе што Немачку као америчког ратног противника на европском тлу не идентификује само као нацистичку земљу (у идеолошком смислу), већ и као континенталну силу (у класичном геополитичком смислу). Како би направио разлику између њихових суштински аналогних геополитичких и геостратегијских циљева (светска доминација), он америчке *добре намере* образлаже „реалистичним приступом“ светским проблемима, „постепеношћу“ и „сарадњом“ током њиховог решавања и „рационалношћу средстава“ у будућим трансформацијама света (Бауменов приступ у *Новом свету...*), док немачке *лоше намере* препознаје у потпуно супротним и негативним постулатима – наметању немачке воље, ратном насиљу, идеологији расне супериорности, отимању простора са природним ресурсима, тржиштима, саобраћајним коридорима, стратешким тачкама... У том контексту, Баумен је апострофирао *Политичку географију* О. Мула.

Разлике у америчким и немачким схватањима сублимиране су у геополитичкој визији кључне категорије – *Lebensraum*-а. Супротно нацистичкој перцепцији „немачког *Lebensraum*-а“, која је подразумевала непосредно освајање, контролу и поседовање географског (физичког) простора као чиниоца и услова моћи у будућем светском поретку, Бауменово имплицитно схватање „америчког *Lebensraum*-а“, које није искључивало значај територијалне димензије моћи, превасходно се односило на америчко ширење економско-финансијских интереса, продор у још незапоседнута тржишта раније недоступних колонија и контролу поморских и копнених саобраћајница као предуслова доминације трговине и кретања капитала.³³¹ Дакле, није територијални, него је комерцијални „глобални *Lebensraum*“ требало да постане циљ и темељ планетарне моћи САД у новом послератном светском поретку.

Реалистичка школа као први узор имала је адмирала Мехена, и његове идеје о поморској моћи и неопходности америчке доминације на океанима. Други, али никако мање важан узор, био је Х. Џ. Мекиндер. Варијанте Heartland-концепције и потенцирање трансатлантског савезништва на британско-америчкој основи служили су као предложак

³³¹ Neil Smith, *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*, University of California Press, Berkeley, 2003. Наведено према: G. Ó Tuathail, S. Dalby, P. Routledge (ur.), *Uvod u geopolitiku*. (str. 43)

за парирање копненој евроазијској моћи која би могла да проистекне из стварања немачко-руске осовине, али и као резултат јачања других сила. Представници реалистичке струје сматрали су да је активан амерички ангажман широм света (заједно са Великом Британијом) најделотворнији начин за остваривање безбедности и водеће улоге САД у свету. Америчка контрола поморских путева и кључних тачака широм Светског океана апострофирана је као неопходан предуслов њихове светске надмоћи. Како су разни делови света, многобројни народи и државе, њихове културе, привреде и политички циљеви објективно различити, будући светски поредак никако не би могао да се заснива на заједничким идеалима и да се изграђује на идиличним принципима мира и сарадње, за које су геополитички идеалисти сматрали да ће маргинализовати утицај географских чинилаца. Напротив, за реалисте важност географског простора, његовог освајања, контроле, управљања и коришћења – остали су неупитни.

Најзначајнији представник геополитичког реализма јесте американац холандског порекла Николас Спајкмен (Nicholas John Spykman, 1893-1943). (слика 16) Учинио је много да претходна учења теоријски прилагоди нараслим и планетарно пројектованим америчким амбицијама. Иако рођен у Амстердаму, много путовао, живео и радио као дописник на Блиском, Средњем и Далеком Истоку и тек 1920. године се вратио у САД, брзо је завршио студије, добио америчко држављанство, докторирао на Универзитету Калифорнија (1923. године) и остварио запажену научну и универзитетску каријеру. На Универзитету Калифорнија од 1923. до 1925. године предавао је политикологију и социологију, потом је прешао на Јејл, где је постао професор и шеф катедре међународних односа, а од 1935. године и директор Одељења за међународне односе (*International Relations Department*). У свом релативно кратком животу оставио је уочљив, иако не увек експлицитно признат утицај на теоријску геополитичку и геостратегијску мисао у Америци и ван ње.³³² У својим главним чланцима „Географија и спољна политика“ (*“Geography and Foreign Policy“*) из 1938. године и „Географски циљеви у спољној политици“ (*„Geographic Objectives in Foreign Policy“*) из 1939. године (коауторство са Еби Ролинс), а нарочито у књигама *Америчка стратегија у светској политици* (оригиналан назив *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*) из 1942. године и *Географија мира* (*The Geography of the Peace*, приредиле и објавиле његове колеге постхумно, у Њујорку 1944. године) превасходно се бавио утицајем географских чинилаца у међународним односима,

³³² Спајкмен је 1925. године објавио и једно значајно дело не-геополитичког карактера (своју докторску дисертацију): *Социјална теорија Георга Зимела* (*The Social Theory of Georg Simmel*).

феноменом глобалног геостратегијског положаја САД и теоријском основном геополитичког устројства света која се може дефинисати и као маргиналистичка³³³.

Слика 16: Николас Спајкмен (1893-1943)

Спајкмен је наглашавао улогу географских датости у формирању моћи сваке државе, креирању њене спољне политике и укупним међународним односима. Иако је био противник ригидног физичкогеографског детерминизма, сматрао је да су просторни чиниоци веома важни, најпре због трајности и конзистентности у дугом временском периоду. Захваљујући њиховој особини релативне непроменљивости, феномен међународних односа могуће је сместити како у контекст тренутних догађања, тако у анализу прошлости и планирање будућности. Спајкман је издвојио следећа географска својства државе као најзначајнија:

- *Топографија* – Морфолошка својства терена (рељеф) су веома важна за политичко-територијалну кохезију и унутрашњу повезаност државе.
- *Клима* – Утицаји климатских чинилаца манифестују се најпре у пољопривреди и саобраћају, те у великој мери непосредно обликују просторно-економску организацију државе, а посредно и њену спољну политику.
- *Величина* – Пространост територије Спајкмен је посебно нагласио, али је ипак закључио да је њен значај релативан, те да, у

³³³ Милојко Стојановић, „Савремени глобални геополитички модели“, *Глобус*, бр. 22, Српско географско друштво, Београд, 1997. (стр. 29)

ствари, одговара површини обрадивог земљишта. Упркос чињеници да је индустријализација додатно релативизовала улогу просторних габарита у одређивању укупне моћи државе, величина територије задржала је важност зато што даје сразмерно веће могућности за разноврснији рељеф, климу и сировине, те, следствено, и веће шансе за развој привреде. Са геостратегијског становишта, већа територија омогућује довољну удаљеност од границе и безбедност најзначајнијих средишта државе (Спајкмен наводи пример Русије).

- *Облик* – Придржавајући се основних постулата теоријске политичке географије, Спајкмен је истицао потребу просторно-морфографске складности државе: за одбрану, функционисање власти и друге функције најбољи облик државне територије јесте кружни, са политичким средиштем у центру (круг као геометријска фигура има најбољи однос површине и дужине границе /кружнице/).³³⁴
- *Положај* – Једном од најважнијих географских својстава државе Спајкмен је приступао комплексно. У глобалном смислу, положај државе у односу на океане, континенте и земљине полулопте (примат даје северној) као планетарне географске целине одређује и њену позицију према великим силама, зонама сукоба, најважнијим светским саобраћајним коридорима... У регионалном смислу, положај државе у односу на суседне земље одређује и њену позицију према потенцијалним непосредним непријатељима и њиховим територијалним претензијама.³³⁵

Феномен моћи Спајкмен је схватао као непобитну чињеницу друштвеног живота, на којој, у крајњем случају, почива целокупан цивилизован живот. Моћ је дефинисао као способност наметања сопствене воље другима. Дакле, моћ има сврху само када се конкретизује као надмоћ. Сходно томе, сила и војна моћ (рат) представљају историјски незаобилазан инструмент у односима међу државама и народима. Моћ држава као главних субјеката међународних односа није статична и само (или углавном) географски условљена, него је и променљива. Та променљивост је у узајамној вези са кретањем самих међународних односа. Трансформација природе моћи и њена територијална прерасподела условањени су променљивошћу њених чинилаца. Заједно са

³³⁴ Круг као облик државне територије јесте идеалан, али је у географској реалности неостварив. Штавише, када би, у хипотетичком случају, постојале три суседне државе правилног кружног облика са кружницама као границама које би се додиривале, између њих би се нужно појавио „празан простор“.

³³⁵ Nicholas Spykman, „Geography and Foreign Policy“ I, *The American Political Science Review*, Vol. XXXII, No1, 1938. (pp. 30-41)

војном силом, Спајкмен је истакао пресудан значај још десет чинилаца моћи државе³³⁶:

- величина (пространост) територије;
- својства граница (са безбедносног аспекта);
- број становника;
- поседовање или недостатак сировина;
- степен економског и технолошког развоја;
- финансијска моћ;
- етничка хомогеност становништва;
- оптимум социјалне интегрисаности;
- политичка стабилност;
- национални дух.

Војну силу и наведених десет чинилаца моћи Спајкмен је сматрао предусловом за сваку активност, амбицију и укупну позицију државе у светским односима. Иако је, сходно тадашњим постулатима и нивоу друштвано-технолошког развоја у првој половини 20. века, предност давао „географској групи“ чинилаца моћи, његов приступ не би могао да се окарактерише као детерминистички, већ као прилично избалансиран јер је важну улогу доделио и „неопипљивим“ чиниоцима моћи. „Да Спајкман није био присталица *грубог детерминизма* јасно указује управо његов избор чинилаца моћи. У том скупу елемената снаге, уравнотежено су присутни географски фактори (територија, граница, популација и сировине), затим економски фактори (развитак и новчана снага), али и невидљиви или *меки* елементи моћи (етничка и друштвена кохезија, стабилност и дух)“.³³⁷ Ипак, за њега просторна компонента државе има приоритет. Како је постојање државе немогуће без територије, њена целовитост и контрола су основни постулат самоодржања државе. Такође, суштински важна компонента самоодржања државе јесте борба за њен независан статус. Стога су очување територијалног интегритета и политичке независности основни циљеви спољне политике сваке државе. Упоредо са њима, постоји низ секундарних, специфичних циљева, које је Спајкмен груписао у географске (на пример: запоседање поморских база), демографске, расне, етничке (на пример: контрола досељавања, асимилација), економске, социјалне и идеолошке (на пример: обезбеђивање нових сировина, тржишта и могућности инвестирања; очување поретка). Свака земља, а нарочито велика сила, требало би да пронађе најефикаснији механизам за остваривање ових својих циљева.

³³⁶ Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1942. (pp. 11-19)

³³⁷ Н. Вуковић, *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*. (стр. 83) Напомена: аутор сматра да би на српском језику требало да се користи Спајкман, а не Спајкмен.

Будући да се свака велика сила у међународним односима понаша себично и да настоји да оствари максимум својих интереса, тј. да није спремна да своју моћ добровољно спутава – неопходно је да то чине друге велике силе. Тако би се успоставила *равнотежа снага*, за коју је Спајкмен констатовао да у реалности обично није идеална и да свака велика сила жели да постигне такав (релативан) баланс у коме ће моћ ипак да претеже на њену страну. Равнотежу снага велике силе успостављају на различите начине, али увек настојећи да, пре свега, остваре своје циљеве: променама граница, територијалним компензацијама, стварањима савеза и различитим нивоима ангажмана у ратовима. У конкретизацији равнотеже снага главну улогу имају најмоћније земље, док је слабим државама намењена улога мање или више значајних „тегова“ на једној од страна. Али, упркос позицији објекта, а не субјекта, мале и немоћне земље су животно заинтересоване за исход успостављања баланса. Њихов настанак, пространост, геополитичке функције и опстанак нису резултат сопствених тежњи и моћи, већ незаинтересованости великих сила да поседују ту територију, компромисно додељене тампонске улоге или додатне „тежине“ која би требало да допринесе балансирању. И као водећи представник геополитичког реализма, Спајкмен је закључио да се са поремећајем равнотеже снага обично окончава и постојање таквих држава.

У Спајкменовом приступу међународним односима, спољној политици, интересима великих сила и геополитици преплитале су се две основне нити: географичност и глобалност (географска глобалност и глобална географичност). Али, упркос чињеници да је свет посматрао интегрално, он га је структурисао на основу специфичности појединих континената, континенталних макрорегиона, држава, њихових мањих или већих области – све до најмањих географских целина унутар државне територије. Потенцирајући вишедимензионални утицај и моћ континенталних прочеља северног Атлантика и Пацифика, успоставио је, *de facto*, бинарни модел глобалних односа. У ствари, Спајкмен је издвојио три најзначајнија региона који се налазе у умереном климатском појасу северне хемисфере – Северну Америку³³⁸, Европу и Далеки Исток. Али, са становишта америчких интереса, сматрао је неопходним да Северна Америка и Европа чине један, заједнички, трансатлантски регион не само због тога што је америчка цивилизација пројекција европске, већ најпре зато што ће само на тај начин САД избећи позицију инфериорности и опкољености на светском нивоу.

³³⁸ Спајкмен је нагласио географску предодређеност САД за глобалну доминацију која проистиче из њеног положаја на северној полулопти (где су највеће континенталне масе) и на обалама два најважнија океана на чијим супротним странама (у Западној Европи и на Далеком Истоку) се налазе најгушће насељени и економски, политички и војно најзначајнији региони света. Истовремено, то САД предодређује за кључног чиниоца глобалне равнотеже снага, тј. за геополитичку и геостратегијску позицију коју су преузеле од Велике Британије.

Упоредјујући основне параметре моћи копнених маса Старог света (углавном Евроазија, са придодатом Африком и Аустралијом) и Новог света (Северна и Јужна Америка), тј. источне и западне хемисфере, Спајкмен је показао предности Евроазије у односу на Америку према готово свим показатељима (изузимајући тадашњу равнотежу у индустријској производњи). Према томе, америчка „фобија од Евроазије“ није безразложна. У случају да се Евроазија под контролом неколико моћних аутохтоних држава конституише као интегрални, мегаконтинентални блок (подразумева се, повезан са Аустралијом и Африком) – САД, тј. Северна и Јужна Америка не би могле да постигну и одрже равнотежу снага у свету. Зато је маритимна, трансатлантска евро-америчка интеграција императив САД, најпре ради превенције стварања евроазијског блока копнених сила. Сходно томе, Спајкмен је упозоравао да САД никако не смеју да крену путем изолационизма, већ да активно и офанзивно учествују у светској политици, те да у Евроазији постигну, одржавају и подстичу латентну фрагментираност како се њени потенцијали не би интегрисали и оријентисали супротно интересима САД. У географском смислу, он је „кључ“ контроле Евроазије идентификовао у њеном широком ободном, литоралном појасу. Будући да је своју анализу начинио у првим годинама Другог светског рата, Спајкмен је констатовао да су САД у оба светска рата ушле да би спречиле пад западноевропског и далекоисточног приобаља Евроазије у руке антиамеричких (антизападних) сила.³³⁹

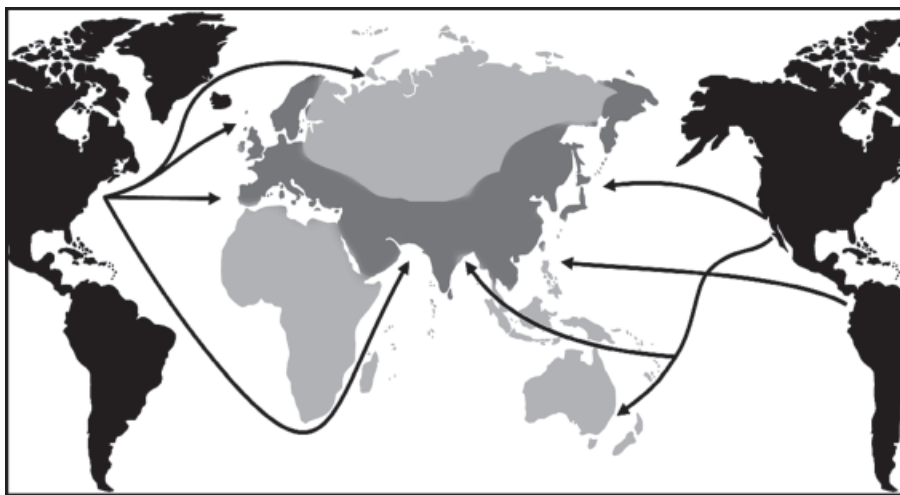
Спајкменова концепција несумњиво има упоришта у Мекиндеровим идејама, али је ипак фундирана на дијаметрално супротном вредновању упоришта светске моћи, која су ближа ставовима адмирала Мехена. Сходно томе, глобално најважнија геополитичка област није Средишња земља (евроазијско Срце копна, Heartland), већ Средишњи океан (Midland Ocean). Тај Средишњи океан је северни Атлантис, који Западну Европу и Северну Америку интегрише у *Атлантску заједницу* као тадашњи (и садашњи) центар света. Спајкмен је сматрао да вођство Атлантске заједнице припада САД, које имају безбедне границе захваљујући океанском окружењу, а да Велика Британија губи значај.³⁴⁰ Улогу Француске Спајкмен је деградирао само на амерички инструмент у случају проблема на европском континенту. Ипак, у сво-

³³⁹ Видети: N. Spykman, „Geography and Foreign Policy“ I. (pp. 28-45); N. Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, (pp. 34-45; 447-451); Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944. (pp. 24-30).

³⁴⁰ У другој половини 20. века показаће се да је глобални значај Велике Британије опстао само у контексту експонента и најдоследнијег савезника (вазала) САД. Стога је за њу почела да важи помало потцењивачка геостратегијска „дијагноза“ – да се претворила у америчког „носача авиона“ на западној обали Европе.

јој првој књизи *Америчка стратегија у светској политици* из 1942. године, и Спајкмен, по инерцији следећи Мекиндера, фаворизовао је Heartland. Његова подела Старог света, кога чине Евроазија, Африка и Аустралија, подразумева три мега-целине: а) евроазијски Heartland, б) ободну, окружујућу тампон-зону у чијем саставу су још и ивична евроазијска мора, в) периферне континенте Африку и Аустралију. (карта 21) Heartland је пространа област омеђена тешко проходним и готово неприступачним „изолаторима“: на једној страни Северним леденим океаном, а на другој планинским венцима и пространим висоравнима који имају функцију баријере за излаз на океанске басене (Карпатско-балкански венац, планине и висоравни Мале Азије, Блиског и Средњег Истока, потом венци Памира, Тјан-Шана и Алтаја, те простране висије Монголије и источног Сибира). Не доводећи у питање значај огромне површине ове целине, њених постојећих природних ресурса и капацитета за много већу насељеност од тадашње, те потенцирајући примарну улогу у остваривању светске доминације, Спајкмен је навео и неке њене физичкогеографске недостатке: на северу арктичку хладноћу, а на југу аридност (безводност) пустиња и сурову природу планина.

Карта 21: Спајкменова структура Старог света и усмереност утицаја из Новог света (САД)

Извор: Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1942. (p. 180)

Тек у својој другој књизи *Географија мира* објављеној 1944. године Спајкмен ободном евроазијском појасу даје назива *Rimland*³⁴¹ и

³⁴¹ Геополитички појам *Rimland* на српски језик може да се преведе као *Ободна земља, Ивична зона, Ободни појас, Континентални обод, Рубни појас...* У односу на

управо њему, а не Heartland-у, додељује водећу улогу у остваривању светске доминације. Не поричући да су вековима из централноазијских предела, тј. из Мекиндрове Осовинске /Стожерне/ области (Pivot Area) или Срца копна (Heartland) долазиле велике освајачке инвазије и миграције, он је уочио да се у новијој светској историји смер променио и да су продори већ извесно време усмерени од евроазијског обода према унутрашњости.³⁴² Стога је положај Rimland-а контактни, прелазни и посреднички између континенталне унутрашњости и мора која опасују Евроазију, али често има и улогу тампон-зоне између сукобљених копнених сила Heartland-а, на једној страни, и поморских сила са приобалних острва (у првом реду, Велика Британија и Јапан), на другој страни. Таква деликатна позиција узрок је различитих историјских оријентација земаља Rimland-а – неке су у савезништву са Великом Британијом (поморска сила) против Русије (копнена сила), друге су сателити Русије против Велике Британије, а дешавало се да Русија и Велика Британија наступају савезнички против заједничке претње из Rimland-а. (карта 22)

Карта 22: Спајкменов *Rimland* као конфликтна евроазијска зона и успостављање америчке контроле

Извор: Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944. (p. 52)

географски појам *литорална зона* који се односи на ужи приобални појас, Rimland се простире много дубље у унутрашњост евроазијског копна и обухвата неке изразито континенталне области (hinterland).

³⁴² Као доказ Спајкмен је навео и актуелну ситуацију на почетку Другог светског рата: на западу Евроазије продор немачке армије према истоку, у дубину европског дела Русије, а на истоку Евроазије продор јапанске армије према западу и југозападу, у Кину и Индокину.

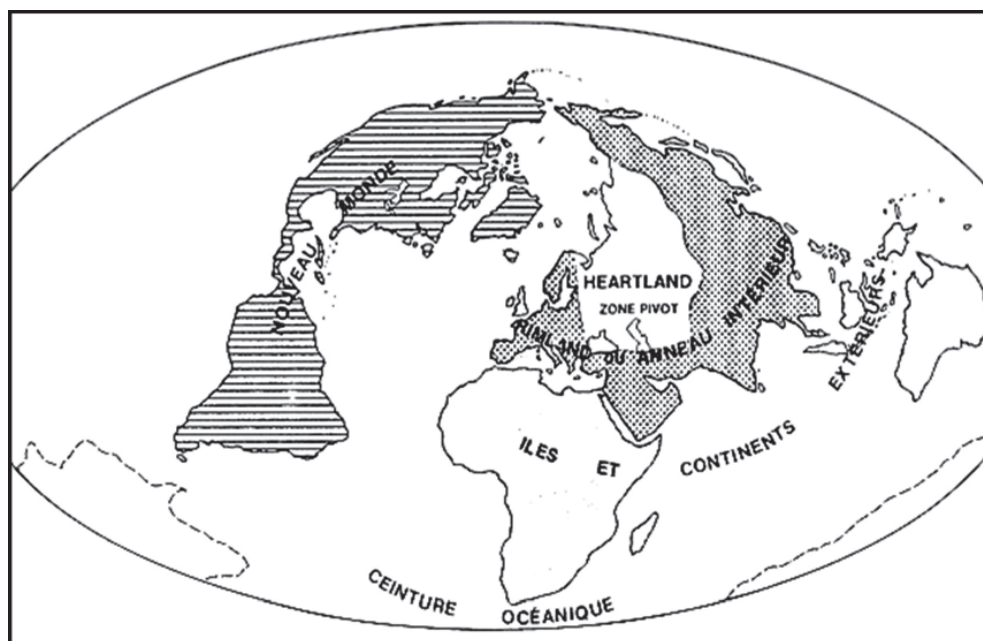
Интегрално посматрано, просторну структуру Спајкменовог геополитичког модела чине две велике целине – Западна и Источна хемисфера:

- *Западна хемисфера* (Нови свет) је јасно индивидуалисан простор Северне и Јужне Америке, окружен Атлантским океаном и Пацификом (и Северним Леденим окомом). Међутим, на основу исцрпне анализе, Спајкмен је закључио да су могућности за стварање пан-америчког простора као јединствене привредне, политичке и војне целине веома мале због огромних расних, етничких, идеолошких, културних, економских и других разлика између Англоамерике и Латинске Америке. Посебно велика препрека је диспропорција моћи између САД и земаља Јужне Америке, чак и ако би најснажније међу њима створиле хипотетички савез. Због тако изразите позиције хегемона САД, равнотежу моћи унутар Новог света није могуће успоставити.
- *Источна хемисфера* (Стари свет) састоји се од евроазијске, афричке и аустралијске копнене масе, које су окружене огромним океанским акваторијама, бројним ивичним морима, дубоким заливима и архипелазима где су се конституисале и неке моћне таласократске државе. У саставу Старог света налазе се:
 - *Heartland*, пространа унутрашњост евроазијског копна, коју у политичкогеографском смислу представља највећи део тадашњег СССР, изузимајући његов крајњи исток и пацифичко приморије, потом још Монголија и северозападни, најконтиненталнији део Кине. Геополитички идентитет *Heartland*-а несумњиво је телуократски, а мали број држава и њихова међусобна идеолошко-политичка комплементарност упућују на стабилност и неконфликтност.
 - *Rimland*, периферни евроазијски појас који опасује *Heartland*, вишеструко је хетероген (физичкогеографски, политичкогеографски, идеолошки, културно, етно-национално, верски, економски...). Та разноликост често је узрок оштрих антагонизама и латентне експлозивности. У географском смислу, *Rimland* обухвата западни, централни, јужни и југоисточни део Европе, Малу Азију, Блиски, Средњи и Далеки Исток, Индијски „потконтинент“ и Индокину. Његов геополитички идентитет је хетероген – од изразито таласократског (острвске, полуострвске и неке приморске земље) до телуократског (континенталне, па чак и неке државе које имају излаз на море). Сходно томе, унутар самог *Rimland*-а могуће је разликовати три типа земаља на основу њихове геополитичке оријентације: 1) земље оријентисане према *Heartland*-у; 2) зе-

мље оријентисане према маритимним силама; 3) /условно/ „неутралне земље“³⁴³.

– Спољшњи континенти и острва, простран појас у чији састав улазе Африка, Индијски океан са острвима, Аустралија са Новим Зеландом, Малезија, Индонезија и Филипини. (карта 23)

Карта 23: Интегрални картографски приказ Спајкменовог модела

Извор: Gérard Chaliand, Jean-Pierre Rageau – *Atlas Stratégique – Géopolitique des rapports de forces dans le monde*, Fayard, Paris, 1983. (p. 23)

Геополитичност Спајкменовог Rimland-a је несумњива. У његовој структури доминирају већином маритимне земље, нарочито неколико њих које су биле пример таласократске експанзионистичке оријентације и синоними вишевековне колонијалне доминације. Заједно са њима ту су и њихове некадашње колоније које су остале у полузависном, неоколонијалном односу према својим некадашњим метрополама. Rimland је зона затегнутости, нестабилности, конфликта и ратова. Од завршетка америчког грађанског рата, већина ратова у свету водила се у овом појасу. То важи за Први и Други светски рат, те бројне локалне или регионалне ратове, интервенције, сукобе и кризе током

³⁴³ R. Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*. (str. 353)

Хладног рата и после њега: Грчка, Југославија (поводом њеног идеолошког и геополитичког конвертитства 1948. године, а потом и процеса „разби-распада“ од 1990-их), Тршћанска криза, Корејско полуострво, израелско-арапски сукоби, Чехословачка, Мађарска, Индокина, Кипар, Кашмир, Иран, Ирак, Кувајт, Авганистан, Либија, Сирија... Дакле, доминација у Rimland-у јесте од пресудне важности за остваривање светске превласти. Rimland врши опкољавање Heartland-а и у тој прстенастој зони налазе се најважнији извори сировина и енергената, највећи део светског становништва, пресудно важне геополитичке и геостратегијске тачке, те бројне, планетарно важне конфликтне зоне. За америчке интересе кључни значај има успостављање чврсте контроле у Rimland-у, а нарочито у његовом западноевропском и далекоисточном сектору. Сходно томе, Спајкмен је, предложио контра-силогизам Мекиндеровом³⁴⁴. (шема 2)

Шема 2: Спајкменов силогизам из 1944. године

У контексту америчког управљања Rimland-ом, Спајкмен се залагао за стварање регионалних равнотежа моћи – најпре у Европи и у Источној Азији. Већ на почетку Другог светског рата сугерисао је да неопходност уништења Хитлера и Национал-социјалистичке партије у Европи не би требало да подразумева тотално уништење немачке војне моћи и потпуну деструкцију немачке државе зато што би она требало у будућности да постане противтежа Совјетском Савезу. Да би се такав баланс два телурукратска европска „колоса“ остварио, Спајкмен је предложио успостављање заједничке границе између послератне Немачке и Совјетског Савеза. Уколико то не буде могуће, „онда политичка јединица између њих требало би да буде велика источноевропска федерација од Балтика до Медитерана, а не низ малих тампонских др-

³⁴⁴ Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944. (p. 43)

жава³⁴⁵. Дакле, таласократску геополитичку и цивилизацијску фобију од телурократског приступа Атлантику, тј. осећај америчко-британске угрожености од продора победничке совјетске (руске) армије до обала Ламанша, требало би предупредити баражирањем не само помоћу оснажене послератне Немачке, него и реинкарнацијом „Санитарног кордона“ према СССР-у.

Будући да удружену америчко-британску трансатлантску поморску моћ није видео као праву „формулу“ за стварање европске равнотеже (а ни за управљање светом), Спајкмен је сматрао да би баланс могао да се оствари међусобним парирањем Француске, Немачке и Источне Европе. То би спречило издвајање било којег аутохтоног, европског хегемона, а омогућило америчко присуство и управљање Европом. Такође, таква политичкогеографска, геополитичка, геоекономска и геостратегијска „конструкција“ Европе, укључујући САД као алохтоног (ваневропског) балансера, онемогућила би европско федерално интегрисање у јединствен пол моћи који би могао да смањи размере америчке супремације. „Јасно је зашто се Спајкману не допада идеја сједињене Европе. Сабирање свих потенцијала, материјалних и духовних, под једну капу значило би за Сједињене Државе суочавање са ривалом који није подложен геополитичким манипулацијама и који би могао у будућности да оспори глобално првенство Америке у светској политици.“³⁴⁶

У Источној Азији стварање равнотежне структуре између више држава приближне снаге биће теже него у Европи. Спајкмен је констатовао да је далекоисточна зона моћи још увек инфериорна у односу на европску и америчку, али да ће у будућности уместо Јапана главни амерички такмац бити Кина. Захваљујући својој територијалној и демографској величини³⁴⁷, географском положају, цивилизацијским утицајима, природним ресурсима и нарастајућој војној снази, Кина ће постати претња не само за сразмерно мали јапански архипелаг на крајњем западу Пацифика, већ и за позиције западних таласократских сила на далекоисточном прочељу Азије (у првом реду за САД и Велику Британију). Амерички геополитички и геостратегијски кошмар увећа-

³⁴⁵ N. Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. (p. 467)

³⁴⁶ Н. Вуковић, *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*. (стр. 107) У својој минуциозној анализи утицаја Спајкменових геополитичких идеја на остваривање америчке глобалне доминације, Н. Вуковић често и умесно истиче његову далековидост и научно засновану прогностику.

³⁴⁷ Почетком пете деценије 20. века када је Спајкмен упозоравао на будући кинески изазов америчким интересима на Далеком Истоку, Кина је имала приближно 400 милиона становника, а почетком 21. века достигла је 1,3 милијарде (три пута више)!

вала је чињеница да би једини баланс Кини могао да буде такође „ре-метилачки фактор“ – СССР.

Стога се Спајкмен већ тада, почетком 1942. године, само неколико недеља после напада на Перл Харбур, готово јеретички заложиио за будуће савезништво и покровитељски однос САД према Јапану, симетричан америчком односу према Великој Британији на супротној страни Евроазије. Такође, он је препоручио успостављање низа острвских база западних сила испред далекоисточних обала, које би, заједно са Јапаном, имале баражну улогу према кинеским и совјетским амбицијама на Пацифику.³⁴⁸ Начин америчког окончања рата бомбардовањем Хирошимае и Нагасакија атомским бомбама и понижавајући пораз Јапана, који је укључивао „декодирање“ његовог империјалног духа, а потом формирање америчких острвских база, те тајвански, корејски и вијетнамски ангажман, представљали су потврду и практичну примену Спајкменових теоријско-концепцијских поставки и препорука.

Николас Спајкмен је на матрицама Мехенове *поморске моћи* и Мекиндериве *осовинске теорије* поставио своју *Rimland-концепцију*, која га је сврстала у класике научне геополитичке мисли. Иако је управо према његовом идејном предлошку осмишљен и практично текао читав Хладни рат, који је подразумевао „захлађења“ и „отопљења“, глобалну нуклеарну претњу и „равнотежу страха“, трку у наоружању и детант, локалне и регионалне оружане сукобе, деколонизацију и неоколонијализам, биполарно сврставање и наводно несврставање, пактоманију и регионална псеудоравнотежна вазалства, политичке и економске конфронтације, припадност интересним сферама и излазак из њих, очување и конверзију геополитичких идентитета – Спајкменове поставке махом су прећуткиване и остајале у сенци потоњих апологета на високим позицијама америчких дипломата и хладноратовских геополитичких практичара. Ни постмодерно, транзиционо, тријумфалистичко раздобље претварања функционисања света у разобручени униполарни (не)поредак диктиран супремацијом САД, није изнедрило оригиналну или суштински иновирану концепцију. Напротив, Спајкменова мисао показала се као актуелна, а глобални, регионални и локални процеси крајем 20. и почетком 21. века препознатљиво су се остваривали према његовом „рецепту“ и потврђивали његове антиципације.

Спајкменов фундаментални научни допринос геополитици и геостратегији чак и у САД веома ретко је експлицитно помињан и адекватно научно-стручно вреднован. А то је заслуживала не само *Rimland-концепција*. Ту су и његова конкретна упутства да је за постизање и очување глобалне доминације од примарног значаја успостављање

³⁴⁸ Н. Вуковић, *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*. (стр. 109-111)

неупитне контроле САД у ободном појасу Евроазије. Једино тако, сматрао је он, биће онемогућено стварање конкурентске евроазијске силе која би могла да угрози челну америчку позицију. Стога је Спајкмен за приоритетни амерички задатак предлагао успостављање равнотеже (баланса) евроазијских сила и формирање трансатлантских (Европа) и транспацифичких (Далеки Исток) војно-политичких аранжмана. Сходно томе, мостобранске улоге Велике Британије и Јапана биле су пресудно важне, те је постало неопходно да САД према те две земље остваре патерналистички однос. Будући да то не би било довољно, Спајкмен је препоручио да САД своју конкретну војну свеприсутност обезбеде посредством дисперзије војних база у кључним геостратегијским тачкама света. Дакле, сила, која неће подразумевати само поморску, већ интегрисану копнену, поморску и ваздушну силу, (п)остала би непревазиђени чинилац међународних односа. Упоредо са свеобухватном силом, Спајкмен је подразумевао да ће за светску доминацију и даље бити изузетно важна географија. Упркос пропагандно промовисаној привидној дегеографизацији технологизованог и виртуелизованог „глобалног села“ у настанку, спајкменистички схваћен значај географије потврђен је и почетком 21. века. Исто тако, са извесним закашњењем остварују се Спајкменове претпоставке о мултиполарној структури света који ће креирати Кина, Индија, САД и СССР.³⁴⁹

³⁴⁹ Уместо тадашњег СССР, сада је то Русија. Спајкмен је пред почетак Другог светског рата предвиђао, ако се изјалови идеја о европској конфедерацији, да ће геополитичку слику света овај *квадријумвират* стварати већ за педесет година. Тај *timing* односио би се на крај Хладног рата и униполарни тријумф САД, а обриси глобалне полицентричности појавили су се двадесетак година касније, почетком друге деценије 21. века.

Четврти део

**ГЕОПОЛИТИЧКА
МИСАО БИПОЛАРНЕ И
ПОСТБИПОЛАРНЕ ЕПОХЕ**

I

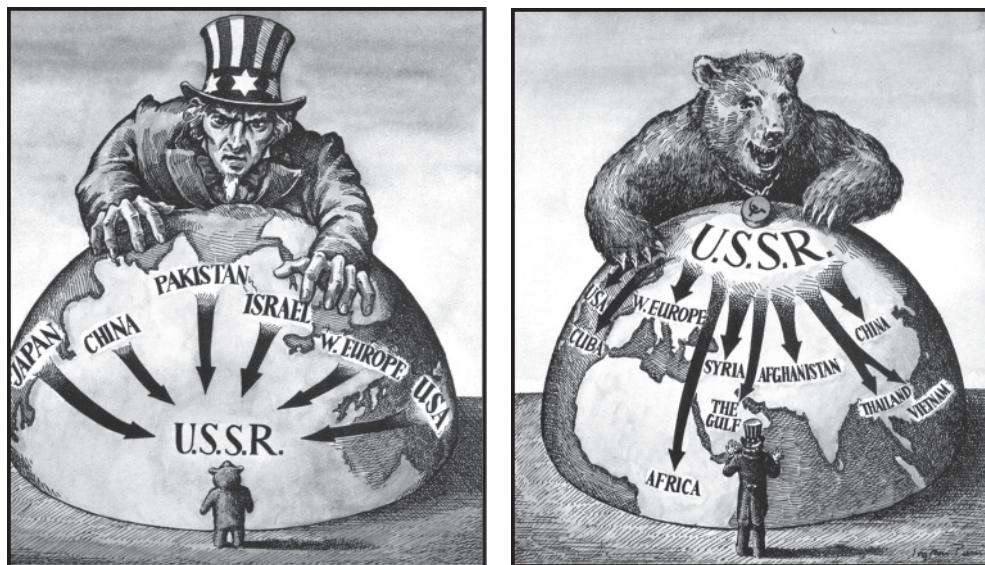
Теоријски геополитички темељи Хладног рата

- ⇒ Од савезништва ка супарништву
- ⇒ Кенанова Стратегија обуздавања и њена примена
- ⇒ Спајкменизам и кенанизам у америчкој геополитици
- ⇒ Коенов модел геостратегијских сфера и геополитичких региона

1. Од савезништва ка супарништву

Геополитичка и геостратегијска структура света после Другог светског рата наставила је да функционише на основама телурократско-таласократског антагонизма. Моделован на основу теоријско-концепцијских постулата Николаса Спајкмена, који је интегрисао и модификовао Мехенове и Мекиндрове идеје, глобални систем несумњиво је почивао на Heartland-Rimland дихотомији. Наступило је раздобље континуираних трансгресивно-регресионих сучељавања усмерених на постизање двостраних циљева: САД и њених савезника из структуре Rimland-а да што ефикасније и потпуније окруже Heartland, потискујући га ка унутрашњости евроазијског копна, на једној страни, те настојања СССР и чинилаца из структуре Heartland-а да пробију обруч, перфорирају Rimland, изађу на „топла мора“ и овладају кључним зонама неопходним за тај подухват, на другој страни. (слика 17)

Слика 17: Еевроазијско супарништво у Хладном рату – претензије „Ујка Сема“ (САД) из Rimland-а и „Руског медведа“ (СССР) из Heartland-а

Извор: www.oldenburger.us/gary/docs/TheColdWar.htm

Будући да се налазио између Бехемота („чудовишта копна“) и Левијатана („чудовишта мора“), који су симболизовали исконски сакрално-географски (и геополитички) антагонизам Земље и Воде, Rimland је у том сукобу континенталне и маритимне моћи био арена за одмеравање снага две тадашње суперсиле – САД и СССР. Други светски („врући“) рат тако се продужио у виду тзв. Хладног рата, кога ће многи касније назвати Трећим светским ратом. Постојале су бројне зоне мање или више директног сучељавања, тј. праваца продора из Rimland-а у Heartland, као и покушаја из Heartland-а да се изврши фрактура Rimland-а: Балтички басен, „Коридор ратова“, Јужноруска степа и „Врата народа“, „Панонска лепеза“, Балкан, Егејски басен са зоном „Мореуза“, Персијски залив са Ираном и Ираком, Авганистан и Индијски „потконтинент“, Индокина, кинеско-монголски и корејско-амурски правац... Такође, историјски континуитет очувања поморске (над) моћи зависио је од традиционално важних мореуза и канала, кључних тачака глобалне геополитике и геостратегије, од којих се већина налазила управо у Rimland-у: Скагерак и Категат, Килски канал, Ламанш, Гибралтар, Сицилијански канал, Босфор и Дарданели, Суецки канал, Баб ел Мандеб, Ормуз, пролази између индонежанских острва (Малајски, Сундски, Ломбочки...), далекоисточни мореузи (Тајвански, Корејски, Бунго, Цугару...) (карта 24).

Карта 24: Кључне тачке поморске (над)моћи током Хладног рата

Извор: John M. Collins, *Military Geography for Professionals and Public*, National Defence University Press, Washington, DC., 1998. (p. 58)

Некадашње антинацистичко савезништво брзо је уступило место супарништву велесила и њихових вазала, а припреме „стартних позиција“ почеле су још у јеку Другог светског рата. Иако је окончан 1945. године, ток рата је преокренут раније – заустављањем офанзиве Хитлерове ратне машинерије на Источном фронту. Победе Црвене армије у три битке – прво у Московској, а затим у Стаљинградској и Курској³⁵⁰ – западне поморске силе САД и Велика Британија перцепирале су као најаву коначног и неминовног пораза Немачке, који је после тога, са војног становишта, остао само „техничка ствар“ (темпо операција, обострани губици у људству и техници, економска цена...). Штавише, било им је јасно да ће уследити совјетска контраофанзива према западу, која није нужно морала да се заустави на територији Немачке, већ је могла да се настави према обали Атлантика и тако угрози светску доминацију *моћи мора*. За САД и Велику Британију ситуација је постајала алармантна: немачко-јапанског ратног непријатеља таласократије на европском и далекоисточном прочељу Евроазије смењивао је нови и опаснији, из средишта „мегаконтинента“ – телурократски СССР. И Мекиндер и Спајкмен реаговали су хитро већ 1943. године: Мекиндер је у чланку „Савршени свет и победа мира“ промовисао трећу варијанту тзв. осовинске теорије, а Спајкмен је у *Географији мира* (постхумно објављена 1944. године) потенцирао значај Rimland-а, напуштајући ранији промекиндеровски став о предности Heartland-а, кога се држао 1942. године у *Америчкој стратегији у светској политици*.

Будући да западноевропска и далекоисточна „фасада“ Евроазије представљају макро-регионе у оквирима Rimland-а са прворазредном геополитичком и геостратегијском улогом, већ крајем рата САД су, потпомогнуте Великом Британијом, оствариле две важне аквизиције за своју будућу доминацију: 1) искрцавањем у Нормандији 1944. године, а потом и даљим продором на исток успостављен је *трансантлантски мостобран*, захваљујући коме су Западна и Централна Европа дугорочно постале баражни инструмент против „руске опасности“; 2) нуклеарним бомбардовањем Хирошимае и Нагасакија 6. и 9. августа 1945. године Јапан је приморан на брзу капитулацију и заједно са раније успостављеним америчким острвским упориштима, претворен је у *транспацифички мостобран*, чија улога је била да дугорочно забрава не само маритимне амбиције СССР, већ и Кине.

³⁵⁰ У Московској бици (од 2. октобра 1941. до 7. јануара 1942. године) спречено је опкољавање, блокирање, исцрпљивање и постепено уништавање главног града СССР Москве (као што је учињено у опсади Лењинграда), чиме је „отупљена оштрица“ немачког *blitzkrieg*-а; у Стаљинградској бици (од 17. јула 1942. до 2. фебруара 1943. године) онемогућен је немачки прелаз преко Волге и продор према областима богатим нафтом као неопходном војном ресурсу; у Курској бици (од 5. јула до 23. августа 1943. године), највећој тенковској бици у досадашњој историји, рат је и формално „преломљен“, а контраофанзива Црвене армије добила је неопходне претпоставке.

Чак и да су хтеле, намењеној улози будућих геополитичких и геостратегијских марионета у рукама САД земље ова два „мостобрана“ нису могле да се супротставе. Јапан је био не само поражен и уништен, већ у послератним годинама изложен потпуној америчкој контроли, поништавању империјалних амбиција и редефинисању националног духа. Некада највеће, најмногољудније и економски најразвијеније државе Европе крај рата дочекале су „на коленима“: Немачка – поражена, срушена, са уништеном привредом и под управом победника; Италија – такође, побеђена, девастирана и немоћна; Шпанија – опустошена ранијим грађанским ратом, под франкистичком диктатуром, проказана и маргинализована; Француска – понижена због ратне колаборације и са утицајем „политичког патуљка“; Велика Британија – исцрпљена „Пировом победом“ која је јасно указивала на долазећи колапс империје; СССР – победник са великим људским и материјалним губицима, а од Запада већ апострофиран као претња ...³⁵¹

Иако је послератно америчко-совјетско супарништво постајало све оштрије, почивало на несумњивој матрици архи-дуализма Копна и Мора, било проузроковано геополитичким мотивима, интересима и циљевима, те остављало дугорочне геополитичке последице на планетарном, континенталном, регионалном, па чак и локалном плану, појам *геополитика* и даље је веома ретко помињан. Геополитичка стварност света махом је прикривено тумачена посредством политичке географије, теорије међународних односа, међународног права, дипломатије, економије, војне стратегије, комплексне регионалне науке... Формални разлози за такав приступ свакако јесу били у „нацистичком греху“ геополитике, која је деценијама лицемерно сматрана ретроградном псеудонауком, али су рационални разлози маргинализовања били много важнији. Геополитичко наслеђе било би сметња новоуспостављеном „савезништву“ дојучерашњих ратних непријатеља – САД и Јапана на далекоисточној страни Евроазије, те САД и редефинисане (Западне) Немачке на европској страни Евроазије. Стога је нови ривалитет САД-СССР углавном сугестивно приказиван као застрашујући сукоб идеолошке искључивости демократије и диктатуре, либералног капитализма и комунизма, слободне, тржишне економије и дириговане, државне привреде... Геополитички дискурс назирао се само у опрезној географизацији сучељавања – у појмовнику се одомаћила биполарна кованица *Исток-Запад*. У теоријском геополитичком смислу прве послератне године и деценије неће донети ништа ново. Али, зато је у „табору“ Запада до изражаја дошла практична примена

³⁵¹ Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, год. XVII, вол. 27, бр. 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 21)

Мехенових, Мекиндерових и највише Спајкменових теза и препорука, уз пуно (прећутно) уважавање, анализу и контра-примену супарничких идеја Кјелена, Шмита, Наумана, Хаусхофера, руских евроазијаца...

2. Кенанова Стратегија обуздавања и њена примена

Већ у „првој петољетки“ по окончању Другог светског рата „ударнички“ се радило на профилисању поделе света и међусобног биполарног сучељавања. Полазишта америчке стратегије током читаве епохе представљала су два текста: први је тзв. *Дуги телеграм (The Long Telegram)* из 1946. године, а други је чланак *Порекло понашања Совјета* (оригинални наслов: *The Sources of Soviet Conduct*) из 1947. године аутора Џ. Ф. Кенана. Џорџ Кенан (George Frost Kennan, 1904-2005) припадао је групи елитних америчких дипломата, политиколошких теоретичара и историчара 20. века. (слика 18) Школовао се на Универзитету Принстон и као веома млад почео је да се бави спољном политиком. Специјализовао се за питања Источне Европе и Совјетског Савеза. У бурним међуратним временима усавршавао се и службовао у више европских земаља, а посебно значајни били су ангажмани у Берлину и Москви. Био је истински полиглота – комуницирао је на руском, француском, немачком, пољском, чешком, португалском и норвешком језику. Други светски рат затекао га је у Берлину, а током 1943-1944. године бавио се креирањем европске политике САД. У веома важном периоду од јула 1944. до априла 1946. године налазио се у дипломатској мисији САД у Москви. Године 1947. постављен је за директора Одсека за планирање политике (*The Policy Planning Staff*), тј. тима за стратешко планирање америчке политике, који је основао тадашњи Државни секретар Џорџ Маршал у саставу Стејт департмента (Министарства иностраних послова).

Слика 18: Џорџ Ф. Кенан (1904-2005)

После политичко-изборног, организационог и ауторског „предаха“ у САД, вратио се у Москву 1951. године као амбасадор, где је провео мање од једне године. Већ 1952. године проглашен за непожељну особу (*persona non grata*) и вратио се у Вашингтон, где се високо позиционирао у администрацији председника Ајзенхауера и постао блиски сарадник Државног секретара Џона Фостера Далса. У јуну 1961. године постао је амбасадор САД у Титовој Југославији, само два месеца пред одржавање прве конференције тзв. Несврстаних земаља у Београду! После повратка из дипломатске службе у Београду 1963. године, посветио се углавном академском раду, писању и критици америчке спољне политике. Написао је велики број чланака и књига, међу којима су најзначајније: *American Diplomacy 1900-1950*. (1951.), *Realities of American Foreign Policy* (1954.), *Russia Leaves the War* (1956.), *Russia and the West under Lenin and Stalin* (1961.), *Memoirs, 1925-1950*. (1967.) и *Memoirs, 1950-1963*. (1972.), *Cloud of Danger* (1978.), *The Nuclear Delusion: Soviet-American Relations in the Atomic Age* (1982.), *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War* (1984.), *Around the Cragged Hill: A Personal and Political Philosophy* (1993.), *At a Century's Ending: Reflections 1982-1995*. (1996.)... Добитник је бројних признања, међу којима и две Пулицерове награде за историју, 1957. године за књигу *Russia Leaves the War* и 1967. године за књигу *Memoirs 1925-1950*. Иако већ у позним годинама, оштро је критиковао постбиполарни експанзионизам и интервенционизам САД и НАТО. Џорџ Кенан био је истински сведок, а у великој мери и креатор 20. века – умро је 2005. године после 101 године живота.

Дуги телеграм, који је Кенан из Москве у Вашингтон послао 22. фебруара 1946. године, настао је у условима све очигледнијег заоштравања америчко-совјетских односа и назирања домета сфера утицаја унутар којих су две велесиле намеравале да остваре своје неприкосновене и виталне интересе. У том релативно кратком периоду САД су имале глобалну стратегијску предност јер су биле једина нуклеарна сила све до првог тестирања совјетске атомске бомбе тек крајем августа 1949. године.³⁵² Стога је разумљива нервоза, несигурност и извесна агресивност СССР, која је за америчке интересе могла да постане не само потенцијална, већ и стварна опасност (нарочито у ратом разрушеној, економски опустошеној и према комунистичким идејама пријемчивој Европи). Управо у руској историји и географији утемељене узроке совјетског експанзионистичког понашања у таквим условима приказао је Кенан у „телеграму“. Уочавајући да у СССР постоји неприкосновена политичка снага која је убеђена да са САД није могуће успоставити *modus vivendi*, констатовао је да ће она ради опстанка и безбедности совјетске државе насто-

³⁵² Постоје мишљења да тај четворогодишњи период може да се сматра краткотрајним униполарним светским системом.

јати да угрози како америчке вредности на унутрашњем плану, тако и америчку моћ на спољашњем плану. Разлог за америчку узбуну додатно је увећавао Кенанов закључак да наведена политичка снага потпуно влада једним од највећих народа и земљом са најбогатијим природним богатствима на свету, те да има подршку дубоко укорењеног руског национализма. Дакле, „телеграмска анализа“ упозоравала је да америчким глобалним амбицијама прети веома озбиљан совјетски изазов.

Западни ставови наставили су да се профилишу и конкретизују брзим темпом. Говор Винстона Черчила, одржан 5. марта 1946. године на Вестминстер колеџу у Фултону (Мисури, САД) у присуству америчког председника Трумана, вратио је у употребу ранији термин *гвоздена завеса*³⁵³, позивајући на заједничку одбрану атлантске заједнице од СССР и најављујући биполарну поделу Европе на две интересне сфере – америчку на западу и совјетску на истоку³⁵⁴. У истом контексту био је и Черчилов говор одржан 19. септембра 1946. године на Универзитету у Цириху, у коме се заложио за стварање „неке врсте Сједињених Европских Држава“, где би први корак требало да буде „партнерство Француске и Немачке“. Овај говор обично се тумачи као пресудно важна и аутентична европска интеграциона иницијатива, иако је, у ствари, препознатљива америчко-британска координација. Конотација Черчиловог говора произашла је из већ очигледног сучељавања САД и СССР, чији је резултат била нимало завидна западноевропска позиција „између чекића и наковња“.³⁵⁵

У страху од совјетског експанзионизма и могућег домино-ефекта, а под непосредним утицајем Кенановог „телеграмског извештаја“, уследила је Труманова доктрина као превентивна реакција на уочену претњу. Суочен са упозорењем Велике Британије да услед економске немоћи више није у стању да настави помоћ Грчкој и Турској као кључним земљама за очување договорене „размере“ поделе Балкана на сфе-

³⁵³ Гвоздена завеса користила се у позориштима пре појаве електричног осветљења ради спречавања ширења пожара са бине према гледалишту. У (гео)политичку употребу израз *гвоздена завеса* увела је белгијска краљица Елизабета да би сликовито приказала ситуацију између Белгије и Немачке почетком Првог светског рата.

³⁵⁴ Черчил је у свом говору тада рекао: „Од Шћећина на Балтику до Трста на Јадрану гвоздена завеса се спустила широм Континента. Са друге стране те линије налазе се све престонице и старе државе Централне и Источне Европе. Варшава, Берлин, Праг, Беч, Будимпешта, Београд, Букурешт и Софија; сви ти знаменити градови и становништво око њих налазе се у нечему што морам да назовем совјетском сфером...“

³⁵⁵ Када би се чак и занемарило да предложени назив будуће /супра/државне европске интеграције неодољиво подсећа на прекоатлантског савезника, индикативно је да се Винстон Черчил, тако угледни европски политичар из победничке Велике Британије („Гордог“, али и „Перфидног Албиона“!), великодушно одрекао водеће улоге своје земље и препустио је „осовини“ једног традиционалног колонијалног супарника (Француска) и ратног непријатеља (Немачка)!

ре утицаја, амерички председник Труман обратио се 12. марта 1947. године Конгресу драматичним захтевом за неопходну економску (и другу!) помоћ нестабилној и совјетском притиску изложеној Турској³⁵⁶, те грађанско-идеолошким ратом растрзаној Грчкој. Декларативно, помоћ је требало да заустави ширење комунизма у ове две државе, али су главни разлози били геополитичке и геостратегијске природе – да је СССР успео да својој интересној сфери прикључи Грчку и Турску, заједно са Албанијом и Југославијом које су тој сфери већ (тј. још увек) припадале, под својом контролом имао би планетарно важну балканско-малоазијску трансмисију Евроазије, укључујући и зону Мореуза (Босфор и Дарданели), те Источни Медитеран, Блиски Исток, Суецки канал... То значи да би Спајкменов Rimland био пресечен, опкољавање Heartland-а пропало и глобална супремација америчко-британске „моћи мора“ доведена у питање. На крају, директном англоамеричком интервенцијом против Маркосових герилаца и левичарске револуције, Грчка, а заједно са њом и Турска, укључене су у интересну сферу Запада.

Непосредан наставак Труманове доктрине био је Маршалов план („План Европске обнове“), озваничен 12. јула 1947. године као америчка економска подршка, проширена са Грчке и Турске на земаље западне и јужне Европе (изузимајући франкистичку Шпанију). План је званично трајао до 1951. године и укупан износ финансијске помоћи износио је око 13 милијарди тадашњих америчких долара. Најобилнију помоћ добиле су Велика Британија (27%) и Француска (21%) – две за америчке интересе најзначајније европске „мостобранске“ земље. Америчка помоћ формално је, такође, образложена сузбијањем комунизма, али је њена главна функција била да ојача не само привредну и техничку, него и политичку, геополитичку, геостратегијску и осталу трансатлантску „конекцију“ Западне Европе са САД. Уосталом, наивно је очекивати да би Џорџ Маршал, будући да је и пре и после тадашње позиције Државног секретара САД (1947-1949.) био на високим и одговорним војним функцијама³⁵⁷, упућивао помоћ Европи само из економских и идеолошких разлога. Многи „европолози“ и данас сматрају да је управо Маршалов план био најзначајнији конкретан покретач касније европске интеграције.

³⁵⁶ Непосредно по окончању рата, у лето 1945. године, Стаљин је тражио део територије Турске и право да изгради базу на Дарданелима, како би имао приступ Медитерану. Видети: Џон Миршајмер, *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009. (стр. 398)

³⁵⁷ Џорџ Маршал (1880-1959) био је официр у Првом светском рату, бригадни генерал постао је 1936. године, начелник штаба Армије САД 1938. године, на реформама војске и њеном повезивању са британском војском радио је 1939-1940. године, у Другом светском рату био је на високим командним функцијама и директно руководио операцијама америчке војске, а највиши генералски чин стекао је 1944. године. После „цивилне функције“ Државног секретара 1947-1949. године, учествовао је у стварању НАТО 1949. године, а 1950-1951. године био је Министар одбране САД. Године 1953. добио је Нобелову награду за мир?!

Кенан је своја „телеграмска запажања“ детаљније профилисао у реперном геополитичком и геостратегијском чланку „Узроци совјетског понашања“³⁵⁸, објављеном у јулском броју тромесечника *Foreign Affairs* 1947. године под псеудонимом „Мг.Х“. Тако је, de facto, најавио операционализацију Спајкменове геополитичке концепције окруживања и спутавања геополитичких амбиција СССР. Највећи део разматрања у његовом раду представљао је наставак анализе из *Дугог телеграма* и односи се најпре на факторе који условљавају совјетско понашање и експанзионистичке претензије. Кенан је сматрао да су својства тадашње совјетске моћи непосредан резултат околности које су настале у тридесетогодишњем периоду после Октобарске револуције. Али, његове ставове прожимао је историјски и географски детерминизам, а полазишта су одисала нескривеним западним, англоамеричким стереотипима о Русима као потомцима примитивних номада из дубина азијских степских пространа. Кенан је у тако тумачене историјске предиспозиције уткао и своје схватање совјетске комунистичке идеологије, која је своју ауторитарност и несигурност артикулисала у репресивност према унутрашњим опонентима и агресивност према спољашњим непријатељима. Специфична историја и географија, тј. временски дуги процеси и огромна евроазијска пространства, преддредили су руску стрпљивост и упорност у остварењу циљева. Стога се Русима није могуће делотворно супротставити спорадичним и тренутним акцијама којима су склоне демократије, већ искључиво интелигентним и дуготрајним деловањем које би требало да буде исто тако стрпљиво и упорно као руско.

„САД морају да наставе да гледају на СССР као супарника, а не као на партнера...“, био је изричит Кенан. Иако је тог супарника перцепирао као још увек слабијег у односу на западни свет, сматрао је неопходним благовремено, чврсто и диверзификовано *обуздавање* његових експанзионистичких намера. Сходно томе, САД би морале да испоље активизам на међународном плану, да постану неприкосновени лидери, да придобију свет својом виталношћу и доминантношћу сопствене идеологије, чему совјетски концепт не би могао да се супротстави. Препорукама за америчко контра-деловање Кенан у свом чланку није посветио много простора, али су управо оне постале основа за *Страте-*

³⁵⁸ George F. Kennan („Mr.X“), „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs*, 25/ July 1947. (pp. 566-582). Назив Кенановог чланка преводи се различито. На пример: наслов „Порекло понашања Совјета“ налази се у: Група аутора, *Svetska enciklopedija mira*, том 1, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Centar za demokratiju; Gutenbergova galaksija, Beograd 1998. (str. 215) У другом тому исте енциклопедије употребљен је превод „Изворишта совјетске политичке стратегије“, који јесте прилично слободан, али више упућује на суштину Кенанове анализе. Видети у: Група аутора, *Svetska enciklopedija mira*, том 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Centar za demokratiju; Gutenbergova galaksija, Beograd 1999. (стр. 68)

зију обуздавања (*Strategy of Containment*)³⁵⁹ која је функционисала наредних деценија. У ствари, Кенан је својим чланком успоставио узрочно-последичне везе и артикулисао стратегију која је и раније почела да се спроводи у дело. Из његових „бенигних“ препорука да се совјетски експанзионистички притисак према Западу мора обуздавати дуготрајним, упорним и активним америчким контра-деловањем у свим географским тачкама и свим политичким приликама које непосредно зависе од променљивости конкретне совјетске стратегије, произашла су различита не само теоријска разумевања и тумачења, већ и практичне примене наредних америчких администрација. Кенан није сматрао да је потребно временски неограничено *обуздавање* и да је војна конфронтација неизбежна, већ да би САД требало да се посвете сопственом изграђивању у супесиљу и остваривању утицаја на унутрашње трансформисање СССР и његових сателита. То би довело до „замора материјала“ СССР и комунистичке алијансе, што би произвело нужно суштинско прилагођавање новоуспостављеним релацијама у свету, тј. могући распад или поступно слабљење совјетске силе.³⁶⁰

Наредних деценија САД су Кенанову концепцију примењивале са много више милитаризма, интервенционизма и конфронтације са СССР него што је то препоручивао њен аутор. И сâм Кенан је касније критиковао начин на који је практично реализована америчка геополитика и геостратегија, правдајући се да су његове идеје објављене у чланку под псеудонимом „Mr.X“ биле само иницијалне, недовршене, селективно тумачене и употребљене на неадекватан начин. Али, то не значи да је он тиме доводио у питање суштину америчке глобалне империјалне оријентације. Напротив – већ на почетку Хладног рата његови ставови о циљевима САД били су јасно профилисани. Управо са позиције директора Одсека за планирање политике при Стејт департменту Кенан је у једној интерној анализи из фебруара 1948. године³⁶¹ недвосмислено поручио: „Имамо око 50% светског богатства, али само 6,3% светског становништва. То је посебно велика супротност, као и она између нас и азијских земаља. У таквој ситуацији не смемо да погрешимо, ни да постанемо предмет зависти и огорчења. Наш прави задатак у предстојећем раздобљу јесте да осмислимо образац односа који ће нам омогућити да задржимо тај положај супротности, а да при томе никако не угрозимо нашу националну безбедност. Да би то постигли мораћемо да се потпуно ослободимо сентименталности и сањарења.

³⁵⁹ У литератури појам *containment* може да се пронађе преведен и као *ограничавање, запречавање, задржавање, сузбијање...*

³⁶⁰ Група аутора, *Svetska enciklopedija mira*, том 2. (str. 69)

³⁶¹ Кенанова анализа била је под ознаком „веома тајно“, али је у међувремену постала доступна јавности.

Морамо свугде да се концентришемо искључиво на наше непосредне националне циљеве. Не смо да се обмањујемо тиме да данас можемо себи да приуштимо луксуз алтруизма и светског добротинеља.³⁶²

Истрајна америчка примена Кенанових анализа и препорука дала је резултате – деценијама систематски исцрпљиван, совјетски блок доведен је у инфериорну позицију и на крају доживео „распад и потпуно слабљење“, како је то и прижељкивао Кенан. У својим каснијим радовима и мемоарима Кенан је допунио и појаснио неке своје ставове, али полемике о улози, различитим аспектима примене и теоријским основама Стратегије обуздавања трају и данас. Многи га сматрају не само „оцем обуздавања“ („The Father of Containment“), него и утемељивачем Хладног рата³⁶³, иако теоријско-концепцијска заслуга, у првом реду, припада Спајкмену. Спајкменистичка геополитичка и геостратегијска „диригентска палица“ била је препознатљива у Кенановој руци. Три су фундаментална става на основу којих се то манифестовало. „Први став тиче се ономогућавања, на било који начин, совјетске доминације над целином евроазијског копна; друго, изражава се потреба за рестаурацијом глобалне равнотеже снага у свету; и треће, промовише се стратегија активне партиципације у одбрани рубних области Евроазије“.³⁶⁴ Иста „златна нит“ провлачила се и кроз касније Кенанове радове. И он је апострофирао неколико светских војно-индустријских сила: поморске силе САД, Велику Британију и Јапан, потом Немачку са територијама Порајња, Шлезије, Чешке и Аустрије које су у њеном непосредном суседству, те СССР. Витални амерички интерес подразумевао би два савезништва, трансатлантско са Великом Британијом и транспацифичко са Јапаном, као и ономогућавање једне силе да окупи целокупне евроазијске потенцијале и тако стекне могућност да угрози маритимне и острвске области света, тј. америчку доминацију у њима. Сходно томе, Кенан је још 1948. године издвојио планетарни појас који би за САД у случају оружаног сукоба са Совјетским Савезом имао круцијалну

³⁶² George F. Kennan, „Policy Planning Study“, *PPS/23: Review of Current Trends in U.S. Policy*, Memorandum by the Director of the Policy Planning Staff (Kennan) to the Secretary of State and the Undersecretary of State in Foreign Relations of the United States, Washington D.C. (February 24, 1948, vol. 1, pp. 509-529). Наведено према: F. William Engdahl, *Stoljeće rata 2 – Тајни геополитички план америчке владе*, Detecta, Zagreb, 2008. (str. 16) Оригиналан наслов књиге В. Енгдала је *Armagedon: The Hidden Agenda of Washington Geopolitics*. У наведеном пасусу учињене су неопходне језичко-правописне корекције у складу са српским језиком.

³⁶³ Термин *хладни рат* после Другог светског рата први је употребио Бернард Барух (Bernard Baruch, 1870-1965) током једне дебате пред представничким домом у Јужној Каролини 16. априла 1947. године, како би дефинисао карактер конфликта САД и СССР. Б. Барух био је привредник, финансијски „маг“, политичар и саветник америчких председника В. Вилсона и Ф. Рузвелта.

³⁶⁴ Н. Вуковић, *Логика империје*. (стр. 127)

важност, а који у географском и стратегијском смислу углавном одговара Спајкменовом Rimland-у.³⁶⁵

Током свих важних догађаја и фаза „захлађења“ и „отопљења“ у Хладном рату³⁶⁶ Кенаново *обуздавање* остваривало се кроз геополитичко и геостратегијско функционисање Спајкменовог Rimland-а. Та ободна зона Евроазије била је супротстављена њеном пространом континенталном средишту Heartland-у, кога је персонификовао углавном СССР и њему подређени сателити у источној Европи, али и само на први поглед пасивизована комунистичка Кина. Успех *обуздавања* зависио је од хијерархизоване структуре и синхронизованог деловања сложеног механизма Rimland-а, кога су чинила три нераскидиво повезана система: евроазијска „кљешта“ + пактови + несврстани.

1. Два крака „кљешта“ око Евроазије – Будући да су крајем Другог светског рата својим „овновима“ успеле да пробију западну и источну „капију“ евроазијске „тврђаве“, даљи ангажман САД био је оријентисан прво на „укопавање“ на стеченим позицијама, а потом и на даље „освајање“, тј. на заузимање нових простора и (не)вољних вазала. САД су тако почеле да стежу „кљешта“ око Евроазије. (*карта 25*)

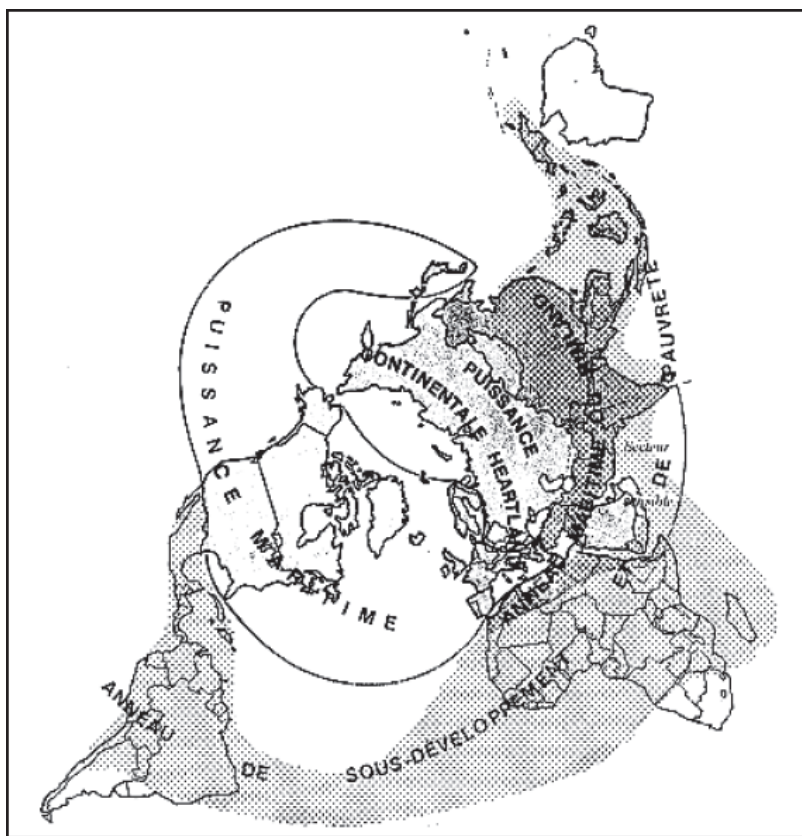
У први мах, на европској страни „кљешта“ америчке активности биле су интензивније, разноврсније и територијално конкретније него на далекоисточној не само зато што су европске земље биле немоћније и „порозније“ за продирање, него и зато што је претња Совјетског Савеза била израженија. Спајкменов „рецепт“ примењивао се у основи доследно, а Кенанове препоруке остваривале су се применом финансијско-економских, идеолошко-политичких, војно-безбедносних и других инструмената. На глобални контекст после 1945. године, у Европи се надовезала колективна психоза страха од нове ратне претње, што је произвело из САД индуковану ренесансу „европске идеје“ и бројне институционализоване радње усмерене на остваривање интеграције на западу континента. Ти процеси су се прожимали и допуњавали са већ далеко одмаклим и много конкретнијим активностима на геополитичком и геостратегијском плану. Конгреси у Монтреу 27-31. августа 1947. године и Хагу 7-10. маја 1948. године били су зачетак деликатног *step by step* европског окупљања. Управо Конгрес у Хагу произвео је иницијативу Моне-Шуман (сматра се фундаментом европске интеграције). На основу те иницијативе створен је Европски савет, чији је Статут 5. маја 1949. године Лондонским споразумом потписало десет земаља, од

³⁶⁵ Исто. (стр. 128-129)

³⁶⁶ Детаљнију анализу и графички приказ успона и падова у односима две суперсиле током Хладног рата 1948-1991. године видети у: Čarls Kegli, Judžin Vitkof, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope; Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu; Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd 2004. (slika 4.1; str. 196)

којих само две, Шведска и Ирска, нису месец дана раније учествовале у формирању НАТО!!! Уследио је Шуманов план којим је Француска изразила спремност на иницијално привредно заједништво са Немачком (у области угља и челика као „најмањег заједничког садржаоца“), а потом Декларација 9. маја 1950. године (Дан Европе). То је довело до оснивања Европске заједнице за угљ и челик (ЕЗУЧ) Париским уговором који је 18. априла 1951. године потписало шест земаља, међу којима само СР Немачка није била оснивач НАТО!!! Економско-политичко „крило“ трансатлантског савезништва тако је било формирано.

Карта 25: Евроазија у трансатлантским и транспацифичким „кљештима“ САД током Хладног рата

Извор: Gérard Chaliand, Jean-Pierre Rageau – *Atlas Stratégique – Géopolitique des rapports de forces dans le monde*, Fayard, Paris, 1983. (p. 25)

Упоредо, Гвоздена завеса се све јасније профилисала, а европске земље се сврставале источно или западно од ње. Трансевропски „бе-

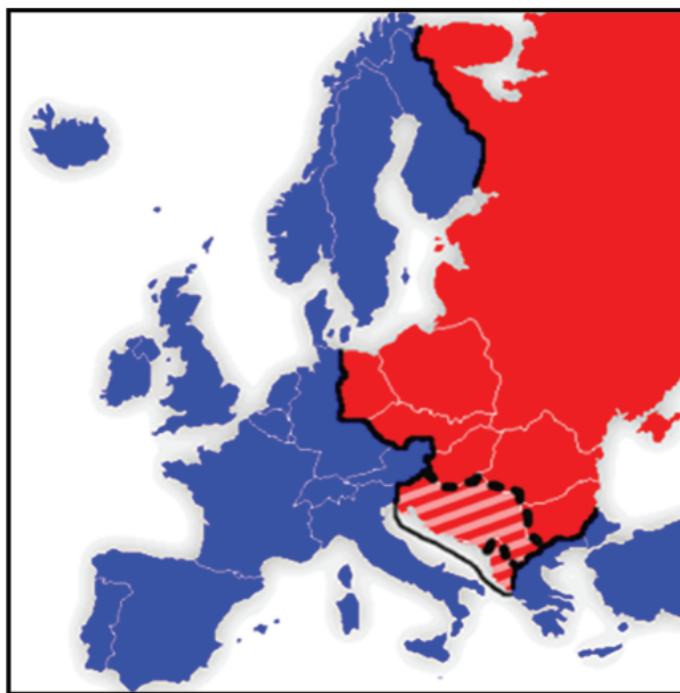
дем“ од Балтика до Медитерана одговарао је америчким интересима. Али, према Кенановим експлицитним препорукама Џ. Маршалу да се помоћ у обнови из тактичких разлога понуди целој Европи (укључујући и СССР), САД су вешто препустиле да поделу артикулишу Совјети „својим одговором“, а не Американци „својом понудом“. Већ почетком 1948. године са комунистичким преузимањем власти у Чехословачкој, ова земља нашла се на источној страни „завесе“. У јуну 1948. године, готово истовремено, десила су се три индикативна и далекосежна догађаја: први, Совјети су спровели блокаду Берлина, која је касније прерасла у Берлинску кризу и поделу града зидом као најопипљивијом конкретизацијом Гвоздене завесе (1961. године); други, раније обједињена британска и америчка окупациона зона у Немачкој увела је немачку марку као валуту и тако најавила формирање нове политичко-територијалне јединице (спајањем са француском окупационом зоном 23. маја 1949. године створена је Западна Немачка) и трећи, Титово „историјско НЕ“ Стаљину пребацило је „другу“ Југославију са источне на западну страну Гвоздене завесе, што је био потез са планетарно важним импликацијама³⁶⁷ (карта 26). Будући да се „опекао“ у случају Југославије, касније покушаје Мађарске (1956. године) и Чехословачке (1968. године) да такође пређу на западну страну Гвоздене завесе СССР је силом онемогућио. Тако је успостављен европски крак америчких геополитичких и геостратегијских „кљешта“.

На Далеком Истоку услови за стезање „кљешта“ и њихов продор дубље у копно били су много тежи него у Европи зато што су се ту, на самој западној обали Тихог океана, САД непосредно суочавале са снажним противницима СССР и Кином. Потискујући Јапанце са пацифичких острва, потом са две атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки, те са коначном победом против Јапана и базирањем на Јапанском архипелагу, САД су наспрам СССР и Кине, направиле свој „грудобран“

³⁶⁷ Сукоб са Информбиром обично се перцепира само у идеолошко-политичким, економским и војним координатама, али је мало пажње поклањано геополитичким узроцима и последицама, које су, у балканским, европским и глобалним оквирима, биле још значајније. Од 1945. до 1948. године „друга“ Југославија је припадала телурократском источном блоку који се простирао од Пацифика до Медитерана, тј. до његовог важног Јадранског „залива“ који се дубоко уклинио на север, према централној Европи. Гвоздена завеса у настајању тада је била трасирана средином Јадранског басена. После 1948. године „друга“ Југославија је прешла на страну таласократског Запада и источном блоку дугорочно препречила стратешки приступ Јадрану и Медитерану. Гвоздена завеса тако је транслирана са јадранске акваторије у средишње делове балканског копна, што у евроазијским размерама не представља велико просторно померање, али је та промена имала изузетан светски квалитативни геополитички значај. Западноевропски део америчких евроазијских „кљешта“ у балканском сектору већ тада је јасно показивао експанзивна и кохезивна својства. Видети: Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, год. XVII, вол. 27, бр. 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 24)

који је благовремено предупредио пацифичке амбиције ове две моћне, али тада још увек неконсолидоване земље. Заједно са раније преузетом контролом филипинских и индонежанских острва, а ослањајући се на француску Индокину, Американци су фундирали „носеће стубове“ транспацифичког „мостобрана“ уз саму источну обалу Евроазије. Штавише, створили су услове да се са те „одскочне даске“ пребаце и на само континентално копно – ако не у његову дубину, онда на неколико кључних приобалних пунктова.

Карта 26: Гвоздена завеса у Европи и глобални геополитички значај југословенског „историјског НЕ“ 1948. године

Међутим, једна релативно широка „пукотина“ у острвском ланцу под америчком контролом кроз коју би Кина евентуално могла да са копна продре на отворени океан остала је између Окинаве и северног филипинског острва Лузон, са стратешки позиционираним Тајваном (Формозом). Већ 1949. године и та карика је успостављена америчком подршком пораженем Куоминтангу који се повукао на Тајван, а касније антикинеским инструментализовањем острва, његовом изразитом милитаризацијом и снабдевањем модерним оружјем које неће престати ни у деценијама после окончања Хладног рата. Друга пацифичка могућност Кине проистицала је из контроле готово читавог Јужноки-

неског мора (велико острво Хајнан на улазу у Тонкиншки залив³⁶⁸, архипелази Параселски, Спратли, Нанша и други). Захваљујући том басену, кинески „поморски клин“ спуштао се далеко према југу, али је представљао само потенцијалну претњу јер се у то време налазио између француске Индокине и проамеричких Филипина. Упоредо, уследило је настојање да се СССР, тада главна супарничка велесила на Далеком Истоку, затвори у басен Охотског мора и онемогући совјетској морнарици чак и минимално стратешки квалитетан приступ тихоокеанској пучини. За ту намену коришћени и подржавани су стални јапански захтеви Совјетском Савезу да врати Курилска острва, нарочито најјужнија и геостратегијски најважнија (Кунашир, Итуруп, Шикотан...), тј. да се поново успостави стара руско-јапанска граница из 1855. године у Курилском архипелагу.

Продор америчких „кљешта“ у дубину Евроазије са далекоисточне стране био је готово онемогућен и у почетку Хладног рата свео се само на део Корејског полуострва јужно од 38. паралеле, који је очуван у рату 1950-1953. године.³⁶⁹ Кенанова Стратегија обуздавања зато је спровођена дугорочним и упорним ангажманом на спречавању стварања интегрисаног, антиамерички настројеног совјетско-кинеског „блока“ и запречавању његове евентуалне пацифичке експанзије. Упркос идеолошко-политичкој блискости, СССР и Кина никада нису успеле да остваре исти такав ниво геополитичке компатибилности која би била довољна да као „уједињени варвари“ остваре заједнички циљ – потискивање стране, неевроазијске „империје“ са Далеког Истока, те њено одбацивање на северноамерички континент и на географски припадајућу источну половину Пацифика.

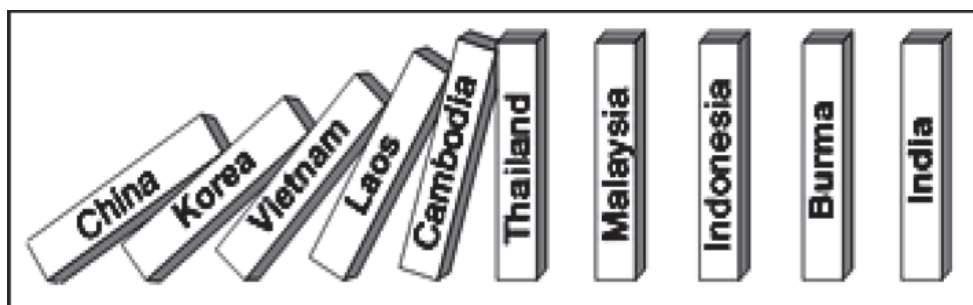
Будући да није могао да продре „дуж паралеле“, далекоисточни крак америчких „кљешта“ вршио је своју функцију обухватајући пацифичку „фасаду“ Евроазије према југу, „дуж меридијана“, тј. проширујући се према Индокини. У деликатној фази појачане конфронтације у Хладном рату која је уследила са Кубанском кризом, поремећај регионалног баланса у Југоисточној Азији проистекао из пораза и окончавања француског колонијалног присуства претио је да поново покрене „ефекат домина“ и сруши филигрански баланс већ успостављен тајванским и корејским ангажманом. (шема 3) Стога су САД, ратујући у Вијетнаму 1964-1975. године, успеле да остваре два кључна циља: један, да зауставе ширење совјетско-кинеског утицаја дуж источне

³⁶⁸ Управо тзв. Тонкиншки инцидент Американци су употребили као непосредан повод за Вијетнамски рат.

³⁶⁹ Корејско полуострво, према својим морфографским својствима и географском положају, за америчку таласократски кодирану геополитичку и геостратегијску моћ имало је улогу великог далекоисточног „мола“ и „сидришта“.

обале Индокине, онемогуће њихову контролу читаве источне обалске линије Азије од Беринговог мореуза на северу до делте Меконга на југу и предупреду пресецање Rimland-а у његовом осетљивом југоисточном сектору, и други, да између Тихог и Индијског океана (кроз Јужнокинеско море) за себе обезбеде несметано функционисање везе која је неопходна за глобалну доминацију утемељену на „моћи мора“. Тако је успостављен далекоисточни крак америчких геополитичких и геостратегијских „кљешта“.

Шема 3: Амерички хладноратовски страх од „ефекта домина“ на истоку, југоистоку и југу Rimland-а

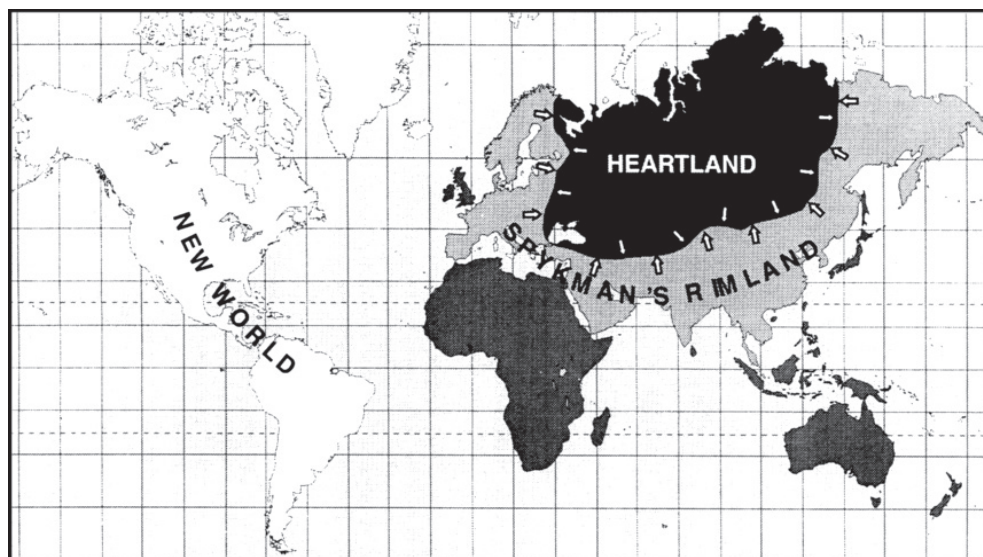

https://en.wikipedia.org/wiki/Domino_theory

2. *Америчка војно-политичко-економска савезништва* – Током читавог Хладног рата трајало је америчко-совјетско надметање у Rimland-у. Наизменична „затезања“ и „попуштања“ у односима САД и СССР нису битније утицала на конфронтацију као основни глобални геополитички ток. Прилично безбедне у својим „тврђавама“ – једна, у Новом Свету опасаном „шанчевима“ Атлантика и Пацифика, а друга, укопана у недоступним просторима средишта Светског острва, те окружена бројним „осматрачницама“ и „предстражама“ – две супер-силе успоставиле су додатни механизам одвраћања у облику нукларне „равнотеже страха“. Било је само неколико покушаја „звезкања атомима“, а најдраматичније у време Кубанске кризе када Совјетски Савез, као отелотворење Heartland-а, није пробио, већ је прескочио Rimland и посредством свог кубанског „ракетног лансера“ и „носача авиона“ укотвљеног недалеко од флоридског „мола“, непосредно запретио САД. Изузимајући неколико латиноамеричких и афричких оружаних сукоба племенско-грађанског и деколонизацијског карактера, већина ратова водила се у зони Rimland-а, уз посредно и непосредно учешће САД и СССР. Њихове размере биле су од ограничених конфликта ниског интензитета (унутрашњи етнички обрачуни, идеолошко-поли-

тички немири, индуковани сукоби приликом промена суперсилама „неподобних“ режима...), до дугогодишњих крвавих локалних и регионалних ратова (Кореја, Индокина, Блиски Исток...). Фрагментираност и конфликтност Евроазије генерисана је од стране не-евроазијске велесиле, која је, тако, одржавала стање латентне нестабилности далеко од „сопственог дворишта – Новог света. (карта 27)

Карта 27: САД и Нови свет на безбедној удаљености од антагонизма Rimland-а и Heartland-а

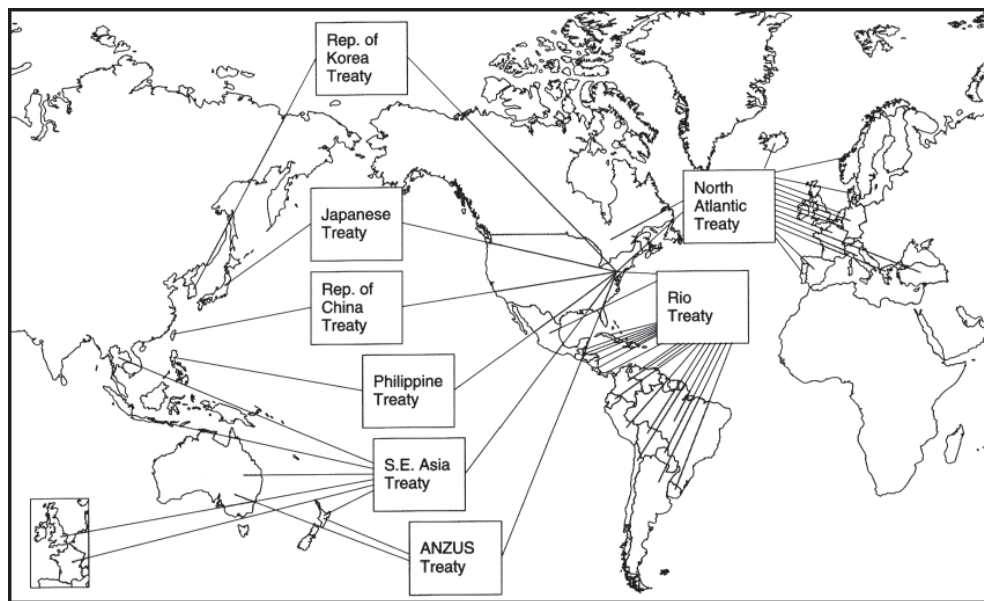

Извор: Mark Polelle, *Raising Cartographic Consciousness: The Social and Foreign Policy Vision of Geopolitics in the Twentieth Century*, Lexington Books, New York, 1999. (p. 118) Наведено према: Oldenburger, Gary, „The Cold War: The Geography of Containment“, (www.oldenburger.us/gary/docs/TheColdWar.htm)

Совјетски покушаји изласка из опкољеног Heartland-а и проналазка адекватног геополитичког и геостратегијског контра-механизма за Стратегију обуздавања нису били делотворни. САД су током читавог Хладног рата успеле да активно, превентивно и офанзивно делују у Rimland-у, да не дозволе његову перфорацију и задрже неприкосновену доминацију у океанским басенима, у већини ивичних мора, залива, архипелага и виталних тачака неопходних за глобалну контролу, те да управљају готово читавим евроазијским приобаљем. Ради ојачавања успостављених „мостобрана“, САД су са својим транспацифичким експонентима на далекоисточној страни Евроазије успоставиле низ билатералних уговора (са Јапаном, Јужном Корејом, Тајваном /Републи-

ком Кином/, Филипинима). На западној страни Евроазије, са земљама дуж атлантског прочеља Европе САД су формирале снажно трансатлантско војно савезништво – НАТО (*North Atlantic Treaty Organization*). (карта 28)

Карта 28: Најважнија америчка трансатлантска и транспацифичка савезништва

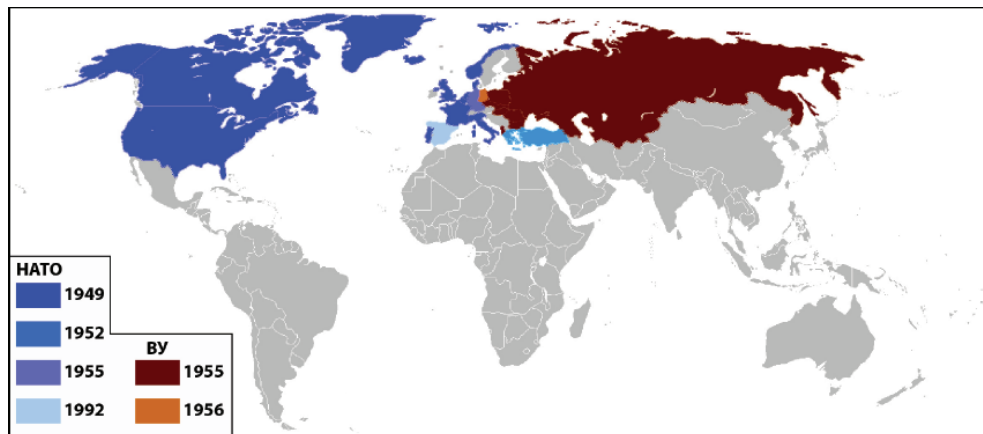

Извор: James McCormick, *American Foreign Policy and Process*, 3rd ed. F. E. Peacock Publishers, Itasca, Illinois, 1998. (p. 50.) Наведено према: Oldenburger, Gary, *The Cold War: The Geography of Containment*. (www.oldenburger.us/gary/docs/TheColdWar.htm)

Заједно са две чланице из Новог света (САД и Канада), европски оснивачи НАТО 4. априла 1949. године у Вашингтону били су Белгија, Холандија, Луксембург, Француска, Италија, Данска, Велика Британија и Норвешка. Основна прокламована функција пакта била је одбрамбена, а противник СССР. Само неколико године после оснивања, НАТО је показао експанзионистички карактер. Прикључењем Грчке и Турске 1952. године (прво проширење) и Западне Немачке 1955. године (друго проширење) показао је да се неће задржати само на атлантској „фасади“ Европе, већ да ће се уклонити далеко у њену источно-медитеранску и црноморску зону ради контроле балканско-малоазијске „копче“, те да ће запосести и средишње области Европе. Хладноратовска фаза експанзије НАТО завршила се укључивањем постфранкистичке Шпаније 1982. године (треће проширење), чиме је успостављена не-

прикосновена контрола западноевропске обале Атлантика од Гибралтара до норвешког Северног рта.³⁷⁰ (карта 29)

Карта 29: НАТО и ВУ током Хладног рата (1949-1990)

Наспрам НАТО, са источне стране Гвоздене завесе, 14. маја 1955. године у Варшави формиран је Варшавски уговор (ВУ). Овај пакт предводио је СССР, а чланови-оснивачи били су још Пољска, Чехословачка, Мађарска, Румунија, Бугарска и Албанија. Али, америчка операционализација Спајкменове Rimland-концепције и Кенанове Стратегије обуздавања показала се веома ефикасном – изузимајући прикључење Источне Немачке већ 1956. године, ВУ током читавог Хладног рата није успео да се прошири (штавише, Албанија је иступила 1968. године). Истовремено, САД су наставиле да пактовима опасују Евроазију³⁷¹. Таласократску геополитичку и геостратегијску везу између

³⁷⁰ После пада Берлинског зида, окончања Хладног рата, распуштања супарничког Варшавског пакта и распада СССР, НАТО не само да није укинут, него је наставио трансгресиони тренд. Упоредо са хладноратовским и постхладноратовским ширењем НАТО као геополитичком и геостратегијском персонификацијом евроатлантизма, текао је процес економског и политичког интегрисања – ембрионално у облику шесточлане Европске заједнице за угља и челик (1951.), која је прерасла у Европску економску заједницу (1958.), а потом се дубље интегрисала, мењала име (Европска заједница, Европска унија) и у више циклуса се ширила (1973, 1981, 1986, 1995, 2004, 2007. и 2013. године). О суштинској комплементарности НАТО и ЕУ видети у: Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, год. XVII, vol. 27, № 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 26-32) и Миломир Степич, „Расширење НАТО и геополитичко положение Србије“, *Геополитика и међународне одношенија*, (Дугин А. Г., ред.), Кафедра Социологије Међународних Одношенија Социолошког факултета МГУ им. М. В. Ломоносова; Евразийског Движение, Москва, 2012. (С. 649-658)

³⁷¹ Формирање бројних билатералних и мултилатералних војно-политичких уговора, савеза и пактова у кратком раздобљу почетком Хладног рата добило је карактеристичан назив – пактоманија.

Тихог и Индијског океана омогућио је АНЗУС (Australia, New Zealand, United States Security Treaty). Основан је у Сан Франциску 1. септембра 1951. године, ступио на снагу 29. априла 1952. године, а одлука о проширењу зоне одговорности на Индијски океан донета је 1978. године. На њега се просторно и функцијски надовезао СЕАТО (Southeast Asia Treaty Organization), установљен Манилским уговором 8. септембра 1954. године. Кључну улогу у оснивању имале су САД, асистирали су им савезници Француска и Велика Британија, а регионални чланови били су Аустралија, Нови Зеланд, Филипини, Тајланд и тадашњи Пакистан (Источни /потоњи Бангладеш/ и Западни), док су Јужни Вијетнам и Јужна Кореја били партнери, али не и у саставу пакта. У југозападној Азији САД су осигурале своју неприкосновену доминацију посредством ЦЕНТО (Central Treaty Organization)³⁷², чији је заматак био војно-политички савез између Ирака и Турске склопљен у Багдаду 24. фебруара 1955. године, коме су током исте године приступили Велика Британија, Иран и Пакистан.

Значајне промене које су наступиле у Индокини, на Блиском и Средњем Истоку 1970/80-их година учиниле су неке од ових проамеричких пактова геополитички и геостратегијски превазиђеним (нарочито ЦЕНТО и СЕАТО), те је стога њихова функција престала. О(п)стао је НАТО, наставио да се шири и угрожава Русију, суштински редефинисао неке своје постулате, почео да се ангажује изван територија својих чланица, више пута непосредно испољио своја агресивна и агресорска својства, те показао амбиције да прерасте у глобалну војно-безбедносну организацију у служби америчких и корпоративних интереса.

3. *Несврстане земље* – Два америчка „мостобрана“ и бројни пактови у Rimland-у били су формиран, територијално-функцијски дефинисани и стављени у оперативну геополитичку и геостратегијску употребу током шесте деценије 20. века, тј. почели су већ тада да ефикасно врше улогу окруживања Heartland-а, „обуздавања“ телурукратског колоса и успостављања баланса у Евроазији. Упркос томе, они нису били довољни да у потпуности онемогуће потенцијалне продоре СССР кроз тај „обруч“ и приступ океанским басенима. Управо у неколико виталних области и тачака евроазијског обода партиципирале су земље које су остале изван проамеричких мостобранско-пактовских интеграција. Такође, очигледан „империјални замор“ Велике Британије и Француске најављивао је процес деколонизације и тај талас прво је захватио јужну Азију, а од 1960-их година масовно и Африку.³⁷³ Инерција ослободилачке борбе против колонијалних метропола запретила је да но-

³⁷² Оригиналан назив пакта је Middle East Treaty Organization (МЕТО).

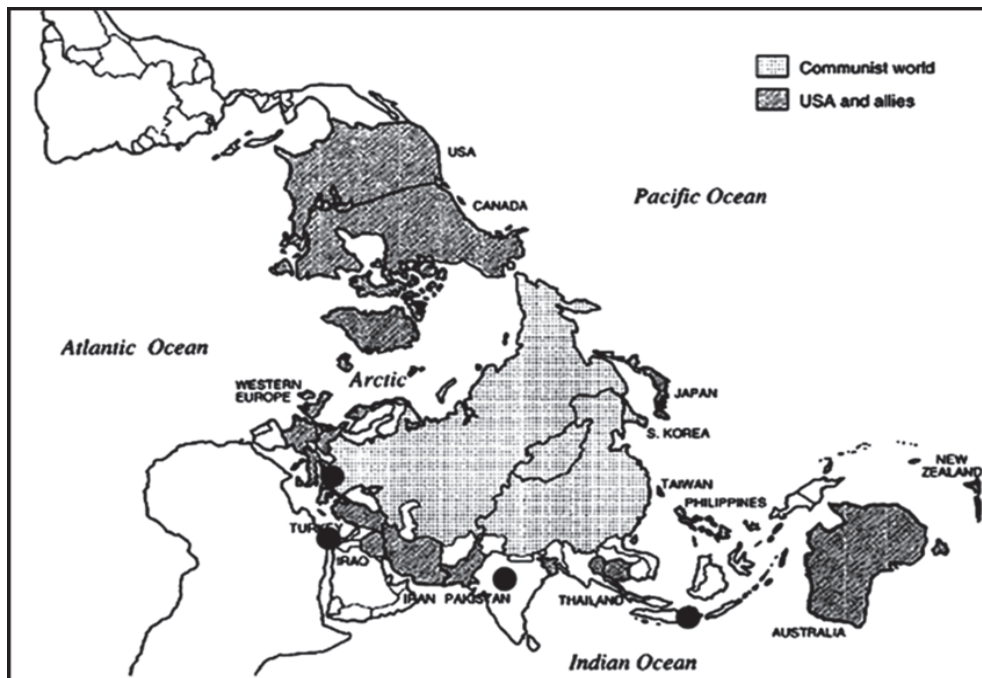
³⁷³ Година 1960. назива се „Година Африке“.

вонастале независне земље логично одведе не само у идеолошко, већ и у геополитичко наручје СССР. То значи не само да би „прави“, евроазијски Heartland био под совјетском непосредном контролом, већ би то посредно могао да постане и Мекиндеров Southern Heartland, заједно са „поморцима недоступном“ Сахаром, а потом и „великом пукотином“ Арабијом (Блиски Исток).

Постојање и улога ионако нестабилног и порозног Rimland-а тако би постала депласирана јер би се у дугачком сектору нашао укљештен између (про)совјетски оријентисаних макро-региона са обе његове стране, а све америчке ратне и послератне аквизиције би пропале. Тренд таквог „контра-отклона геополитичког клатна“ био је изван САД, због масовности земаља и огромног простора захваћеног деколонизацијом, не би могле да га спрече војном силом. Антиимперијално расположење већине новоослобођених азијских и афричких земаља искључивало је и покушај неке нове проамерички оријентисане „пактоманије“. Реал-геополитичка ситуација налагла је ургентан амерички ангажман ради успостављања „равнотеже клатна“, тј. задржавање тих земаља изван блокова, али и њихово лабаво међусобно интегрисање како би се тим „трећим светом“ ипак управљало. Тако је од већине блоковски неангажованих земаља формиран Покрет несврстаних, који је, иако изгледа парадоксално, такође био „чедо Хладног рата“.

У јеку „пактоманије“ САД су проницљиво училе групу земаља која предњачи у артикулацији настојања да се остане изван блоковских конфронтација. У свом говору 1954. године у Коломбу, главном граду Цејлона (данас Шри Ланка), индијски премијер Џавахарлал Нехру први је поменуо појам *несврстани*. Конференција у Бандунгу (Индонезија) 1955. године била је заметак несврстаног покрета, који је већ следеће године конституисан потписивањем декларације на Брионима (СФР Југославија, данас Хрватска). Прва званична конференција несврстаних земаља одржана је у Београду 1961. године, на којој је учествовало 25 земаља. У формирању и профилисању Покрета несврстаних водећу улогу имало је неколико земаља са веома важним геополитичким положајем – Југославија, са кључном улогом на Балкану; Египат, двоконтинентална држава која контролише Суецку превлаку и канал; Индија, са средишњим положајем на југу евроазијског обода и земља која широко излази на Индијски океан, онемогућавајући исте амбиције Совјетског Савеза; Индонезија, архипелаг на југоистоку Евроазије који има посредничку улогу између Тихог и Индијског океана... Оне су попуњавале критичне прекиде у Rimland-у и представљале недостајуће карике између евроазијских „кљешта“ и пактова које су САД раније већ формирале. (карта 30)

Карта 30: Водеће несврстане земље Југославија, Египат, Индија и Индонезија – геополитичке „карике“ у Rimland-у и улога у Стратегији обуздавања

Картографска основа: „U.S. and Allied Encirclement of the Soviet Union“
(John M. Collins, *Military Geography for Professionals and Public*, National Defence University Press, Washington, DC., 1998, p. 281)

Покрет несврстаних није имао чврсту кохезију, нити неприкосновену државу-лидера. Неке земље (међу којима и оне најактивније) испољавале су отворен просовјетски став (Куба, Северна Кореја, Монголија, Индија, већина афричких земаља...) или проамеричку оријентацију (Саудијска Арабија, Пакистан, Индонезија, Филипини, латиноамеричке земље...). Такође, било је земаља које су током историје несврставања више пута мењале своју наклоност, што је зависило од конкретне владајуће номенклатуре (Ирак, Иран, Египат, Авганистан...). Дакле, читав Покрет несврстаних и појединачне његове чланице били су геополитички манипулативни и током Хладног рата вршили су функцију „језичка на ваги“ глобалне равнотеже. За САД је било најважније да „тас“ не претегне на страну СССР, а за то су се старале водеће несврстане земље. Штавише, неке чланице Покрета истовремено су имале са САД потписане билатералне војно-политичке уговоре или су припадале неком од „Rimland-пактова“.

Покрет несврстаних био је, у ствари, псеудо-неутралан. Парадигматична је била позиција Југославије, која се сматрала најугледнијим чланом и неформалним предводником несврстаних земаља. Месијанска улога, генијална оригиналност, балансерска далековидост и неупитне лидерске способности приписиване су њеном тадашњем председнику. Фасцинација коју су међу афричким, азијским и латиноамеричким несврстаним земљама изазивали његова личност и Југославија проистицала је из идеализоване перцепције ослободилачке борбе против нацистичког окупатора, револуционарне смене монархистичке власти и послератног отклона од светског империјализма, те из одјека „историјског НЕ“ стаљинистичком диктату и изградње самоуправног социјализма „са људским ликом“.

Упркос оштрих америчко-југословенских антагонизама у првим послератним годинама, „друга“ Југославија је 1948. године напустила источни блок и прешла на западну страну Гвоздене завесе, због чега је већ од првих месеци 1949. године почела од САД да добија издашну економску, а потом и војну помоћ. Потписивањем 1953. године у Анкари „Уговора о пријатељству и сарадњи“ са Турском и Грчком, које су претходне године постале чланице НАТО, антиципирана је трансатлантистичка оријентација Југославије. Неформално чланство Југославије у НАТО перфектуирано је на Бледу 1954. године „Уговором о савезу, политичкој сарадњи и међусобној помоћи“ са Грчком и Турском, који је подразумевао непосредније савезничке односе у домену заједничких припрема за одбрану од спољашње агресије. Овим Балканским пактом антисовјетска и антителурократска геополитичка позиција Југославије била је јасно профилисана, а она је постала важна територијална „карика“ између два раздвојена дела НАТО – Италије и осталих западноевропских чланица, те Грчке и Турске у источном Медитерану.

У складу са својом Стратегијом обуздавања Совјетског Савеза, креатор тадашњих односа САД према Југославији био је Џорџ Кенан. Иако је била комунистичка и ауторитарна, Југославија се показала као кључна земља за уношење раздора у монолитност просовјетског блока и као значајан ослонац европске политике САД у почетним годинама биполаризма. Пред геополитичким, идеолошко се показало мање важним. Кенан је био упорни заговорник свеколике америчке подршке Југославији, а за исто се залагао Ејверел Хариман, тадашњи амерички изасланик у Европи и многи други из спољнополитичке, обавештајне и војне номенклатуре САД. Њихове сугестије прихватио је Џон Фостер Далс, амерички Државни секретар 1952-1960. године, а систематски су их спроводиле администрације и Харија Трумана и Двајта Ајзенхауе-

ра.³⁷⁴ Џон Гедис, знаменити амерички историчар који се бавио Хладним ратом, назвао је ту тежњу што дубљег продора америчких интереса *Стратегијом клина (Wedge strategy)*.

Иако је СССР прозreo америчку геополитичку инструментализацију Југославије и покушао да је релативизује помирителском мисијом Хрушчова у Београду 1956. године, суштински геополитички ефекти те посете остали су минорни. Уследило је индикативно хиперактивно југословенско ангажовање у стварању Покрета несврстаних, крунисано *првом* конференцијом у Београду 1-6. септембра 1961. године. Не може се сматрати случајношћу чињеница да је управо Џорџ Кенан, „отац обуздавања“ и један од најелитнијих америчких дипломата тога доба, дошао на место амбасадора баш у Београд, и то само неколико месеци раније! Иако САД нису са много симпатија гледале на Покрет несврстаних, имајући латентни страх од његове (пре)оријентације према Совјетском Савезу, сматрале су га веома корисним за америчке глобалне интересе јер је суптилно управљао деколонизованим земљама, задржавајући их изван совјетске интересне сфере.

На суштинску геополитичку функцију несврстаних земаља упућивале су дубоке пукотине у Покрету које су проузроковала различита опредељења приликом два специфична „теста неутралности“ 1979. године: настојања на конференцији у Хавани да се створи „природна алијанса“ несврстаних и СССР, те агресије СССР на Авганистан као члана Покрета несврстаних. Са окончањем Хладног рата Покрет несврстаних није престао да постоји, али његова криза идентитета више није могла да се превазиђе. То се посебно показало од 1990-их година приликом насилне деструкције „друге“ Југославије – једног од оснивача и лидера Покрета. Многе, првенствено исламске несврстане земље, узеле су нескривени проамерички став и предњачиле у једностраном (антисрпском) ангажману, помажући војно, економски и дипломатски муслиманске циљеве у Босни и Херцеговини, а касније и арбанашки сепаратистички покрет у косовско-метохијском делу Србије.

³⁷⁴ На основу новијих доступних докумената, историчар Лорејн Лис, професор на Олд Доминион Универзитету у Норфолку, у америчкој држави Вирџинији, написала је књигу *Одржавање Тита на површини – Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*. У тој књизи студиозно су анализирани позиција и значај Југославије за америчке интересе у годинама све оштрије конфронтације са Совјетским Савезом ради остваривања доминације у Европи. Посебна пажња посвећена је односу Државног секретара Џона Ф. Далса према Југославији и његовој фасцинацији Титом, који га је примио на Брионима у новембру 1955. године. После тог састанка искусни дипломата и некадашњи ратни обавештајца Далс, очигледно задовољан постигнутим договорима, изјавио је да му је то један од најлепших дана икада проведених. Опширно о значају Титове владавине у америчкој хладноратовској геополитици видети у: Lorraine M. Lees, *Keeping Tito afloat: the United States, Yugoslavia and the Cold War*, The Pennsylvania States University Press, Philadelphia, 1997.

Током читавог Хладног рата, а и после њега, на обуздавању СССР (и Кине) заснивала се читава глобална геополитика и геостратегија САД. Кенанов „Дуги телеграм“ и чланак „Узроци совјетског понашања“ били су више концизна „анамнеза“, него конзистентна „терапија“. Иако је у њима препознатљива баштина Мехена, Мекиндера и Спајкмена, ни један ни други текст нису одисали непосредном географичношћу нити геополитичношћу. Ипак, они су представљали полазиште за постављање стратегије, која је, потом, упорно, флексибилно и на разноврсне начине геополитички и геостратегијски операционализована. Синусоида „отопљења“ и „захлађења“ током Хладног рата није доводила у питање његову суштину – конфронтирање непомирљивих супротности таласократије Запада и телурократије Истока. Поприште је био Спајкменов Rimland, унутар кога се током глобалног Хладног рата водило на десетине правих, крвавих и разорних локалних и регионалних ратова између америчких и совјетских експонената, а у неколико случајева и са непосредним војним ангажманом једне и/или друге велесиле (Кореја, Вијетнам, Авганистан...). САД су ефикасно спроводиле „обуздавање“ посредством фазних *доктрина*, које је персонификовала већина америчких председника. Совјетски одговор, иако је повремено давао резултате, дугорочно није водио успеху. Напротив. На крају је „доктрина“ Горбачова довела до краха источног блока и дезинтеграције СССР. Мисија Rimland-а и читава Спајкменова концепција операционализовани су посредством Кенанове Стратегије обуздавања и крунисани победом у Хладном рату.

3. Спајкменизам и кенанизам у америчкој геополитици

Heartland-Rimland модел наставио је да изазива научну и практичну пажњу, а Спајкмен и Кенан имали су бројне следбенике и опоненте не само током читаве биполарне епохе, већ и после њеног окончања. Непосредно по објављивању чланка „Узроци совјетског понашања“, на Кенанове ставове оштро је реаговао Волтер Липман (Walter Lippmann), амерички новинар, медијски критичар, политички коментатор и публициста. Дипломирао је на Харварду и током Првог светског рата био је саветник председника В. Вилсона. Отворено је говорио и писао о манипулативној улози медија у креирању јавног мишљења. Међу првима у свету почео је да користи термин *Хладни рат*. Два пута је добио Пулицерову награду (1958. и 1962. године). У међуратном и послератном периоду (до смрти 1974. године) био једна од најутицајнијих личности у САД.

Кенанов приступ В. Липман је окарактерисао као „стратегијску монструозност“. У серији текстова, које је исте 1947. године објединио у култну књигу *Хладни рат*³⁷⁵, посебно је изложио критици Кенанову препоруку да би америчка противтежа Совјетском Савезу требало да се успостави у свакој тачки на свету. Он се залагао да то буде само у оним тачкама које највише одговарају САД, тј. тамо где ће највише до изражаја да дође америчка поморска и ваздушна надмоћ. Визионарски је проценио да предстоји неселективна америчка помоћ свим оним земљама које САД прогласе за савезнике и да ће војна димензија „обуздавања“ потпуно маргинализовати дипломатију. У долазећим деценијама Липманов страх показао се оправданим – уследила је изразита милитаризација САД, те њихов интервенционистички ангажман, са посредним или непосредним учешћем у готово свим немирима, сукобима, превратима, локалним и регионалним ратовима дуж читавог Rimland-a.

У последњој деценији пред формално окончање Хладног рата Џон Гедис (John Lewis Gaddis) направио је до сада можда најтемељнију и најисцрпнију анализу Стратегије обуздавања. Гедис се често сматра официјелним историчарем Хладног рата и Кенанове концепције. Докторирао је на Универзитету Тексас у Остину, у образовно-научном раду бавио се савременом историјом и предавао на више америчких универзитета. Већина његових најзначајнијих дела посвећена је Хладном рату, а у најновијим књигама објављеним после пада Берлинског зида обухваћен је период „од Трумана до Регана“. У њима се налазе резултати истраживања на основу раније недоступних и непознатих извора: *САД и крај Хладног рата: преиспитивање, последице, изазови* (*The United States and the End of the Cold War: Reconsideration, Implications, Provocations*, 1992.), *Сада знамо: преиспитивање историје Хладног рата* (*We Now Know: Rethinking Cold War History*, 1997.), *Хладни рат: нова историја* (*The Cold War: A New History*, 2005.)...

Гедис је готово читав свој научно-истраживачки рад посветио биполарном америчко-совјетском сучељавању и узроцима, различитим аспектима, историјском току, окончању и последицама Хладног рата. У књизи *Стратегија обуздавања*³⁷⁶, објављеној 1982. године, анализирао је спровођење Кенанових закључака и сугестија. Он је учио веома важну чињеницу: да је на почетку „епохе обуздавања“ било неопходно да се ургентно и уз помоћ САД успостави нарушени баланс у Евроазији, који је настао поразом Немачке и Јапана на западној и источној страни

³⁷⁵ Walter Lippmann, *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, Harper&Row, New York, 1947.

³⁷⁶ John Lewis Gaddis, *Strategy of Containment: A Critical Appraisal of Post War American National Security Policy*, Oxford University Press, New York, 1982.

мегакопна, а ширењем моћи и утицаја СССР из његовог средишта. У истом контексту посматрао је и Кенаново залагање да се економски помогне опоравак Европе, што су незнатно касније САД оствариле Маршаловим планом. На тај начин би се у дело спровела тада преовлађујућа теза да се до испуњења америчких интереса и постизања светске доминације не може толико ефикасно доћи успостављањем класичне интересне сфере под непосредном командом Вашингтона, колико стварањем трансокеанских центара моћи који ће бити (привидно, прим. М.С.) аутономни и самопоуздани. Показало се да је америчка економска (и друга) помоћ западној Европи и Јапану, тј. трансатлантском и транспацифичком „мостобрану“ у Евроазији, представљала дугорочну и делотворну геополитичку и геостратегијску аквизицију засновану управо на Спајкменовим и Кенановим идејама и препорукама.

У научним анализама Heartland-Rimland концепције није било много оригиналности – таласократски ексклузивизам доминирао је у већини приступа америчких и британских аутора. Међу њима истакао се географ Доналд Мејниг (Donald Meinig). Д. Мејниг је почео да студира међународне односе на Универзитету Џорџтаун, али је дипломирао географију на Универзитету Вашингтон у Сијетлу 1948. године. Докторирао је 1953. године, дугу, плодну научно-просветну активност започео на Универзитету Јута, а каријеру изградио углавном на Универзитету Сиракуза, где је дуго био на челу одсека за географију. Бавио се углавном историјском, регионалном и културном географијом. У његовом ауторском опусу најзначајније место заузима обимна четвороделна едиција *Обликовање Америке: географски поглед на 500 година историје*, сукцесивно објављивана 1986, 1992, 1995. и 2004. године.³⁷⁷

Мејниг је делимично кориговао неке ставове и конкретну просторну структуру света коју је успоставио Спајкмен, али није суштински променио његов приступ и механизам функционисања геополитичких вектора. У једном од првих својих чланака под насловом „Хартленд и Римленд у евроазијској историји“, објављеном 1956. године, потенцирао је да геополитичка полазишта не би требало да се заснивају само на физичкогеографски одређеној позицији територије у контексту континенталности и маритимности, већ да уважавају и функционалну оријентацију народа и државе. То значи да је његово теоријско упориште ближе де-ла-блшовски постављеном географском посибилизму него рацеловском детерминизму.³⁷⁸ Сходно томе, Мејниг је Heartland

³⁷⁷ Donald Meinig, *The Shaping of America: A Geographical Perspective on 500 Years of History*; /Volume I, Atlantic America, 1492-1800; Volume II, Continental America, 1800-1867; Volume III, Transcontinental America, 1867-1915; Volume IV, Global America, 1915-2000/.

³⁷⁸ Слично запажање има и А. Дугин. Видети: Александар Дугин, *Основи геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 99)

знатно просторно смањено и свео га на уже пустињско-степско и високопланинско средиште Азије. Rimland је просторно-функцијски структурисао „по ширини“ – један појас је унутрашњи, континентални и традиционално је усмерен према Heartland-у (на пример: Монголија, Кина, Северна Кореја, Авганистан, источни део Европе, балтичка и карелијска област), а други појас је спољашњи, маритимни и оријентисан је према океанима који окружују Евроазију (на пример: приатлантска и медитеранска Европа, Турска, Иран, Пакистан, Тајланд). Између њих налази се условно неутрални појас (на пример: Јужна Кореја, Бурма, Индија, Ирак, Сирија, Југославија). Положај и улога појединих мезорегиона и земаља нису статични, већ историјско-геополитички променљиви.³⁷⁹

Британски географ Вилијем Кирк (William Kirk)³⁸⁰ у својој књизи *Географске осовине историје*, која је објављена 1965. године и има сличан наслов као познати Мекиндеров чланак, није потенцирао значај Heartland-а, већ Rimland-а у успостављању глобалних геополитичких односа.³⁸¹ Узимајући у обзир, слично Мејнигу, диференцирану културну и функцијску оријентацију која постоји у ободном континенталном појасу – на једну страну према копненој унутрашњости, а на другу страну према маритимној спољашњој „фасади“ – Кирк је конципирао историјско-геополитички модел у коме доминантна улога припада таласократским цивилизацијама и силама. Он је заступао тезу да се управо из океанско-морских приобаља, мањом или већом снагом и брзином, врше културни утицаји према континенталној унутрашњости. Током тог историјског процеса, „виши“ културни облици и историјска иницијатива долазе из оних сектора „унутрашњег полумесеца“ које је Мејниг дефинисао као „таласократски оријентисане“.³⁸² Иако Кирк свакако не може да се сврста у групу физичкогеографских детерминиста, из његових ставова исијава можда још догматичнији историјскогеографски детерминизам. Његове препознатљиве црте почивају на колонијалној свести из које проистиче самодедељена цивилизацијска „предодређеност“, „право“ и „мисија“ поморских сила да из приобаља продру у континентални hinterland и завладају тамошњим „заосталим“ народима и

³⁷⁹ Donald W. Meinig, „Heartland and Rimland in Eurasian History“, *The Western Political Quarterly*, vol. 9, № 3, University of Utah, Salt Lake City. (pp. 533-569)

³⁸⁰ Слично Д. Мејнигу, и В. Кирк је био следбеник Спајкменових идеја. Научно се оријентисао углавном према историјској, културној и регионалној географији. У теоријском смислу био је заговорник бихејвиористичког приступа у поимању простора и животне средине.

³⁸¹ William Kirk, *Geographical pivots of History*, Leicester University Press, Leicester, 1965.

³⁸² Александар Дугин, *Основи геополитике*. (стр. 99)

државама, преузимајући њихове природне потенцијале и пресађујући им сопствени, „супериорнији“ кулурни модел.

Реафирмацији Спајкменових идеја у новим условима интензивног атомског наоружавања, међусобних претњи суперсила и „равнотеже страха“ знатно је допринео Колин Греј (Colin S. Gray). Греј је био професор међународних односа и стратегијских студија на Универзитету у Редингу (Енглеска), те директор Центра за стратегијске студије. образовање је стекао на универзитетима у Манчестеру и Оксфорду, радио у Међународном институту за стратегијске студије у Лондону и био саветник за војна питања у британској и америчкој влади. У Регановој администрацији имао је високу позицију у Генералном саветодавном комитету за контролу наоружања и разоружање. Предавао је на више универзитета у Великој Британији, САД и Канади.

Сфера научног интересовања К. Греја обухватала је историју, геополитику, геостратегију (нарочито нуклеарну и поморску), феномене моћи, наоружавања, ратовања... Објавио је више од 20 књига, међу којима су најзначајније: *Совјетско-америчка трка у наоружању* (*The Soviet-American Arms Race*, 1976.), *Стратегијске студије: критичке процене* (*Strategic Studies: A Critical Assessment*, 1982.), *Геополитика суперсила* (*The Geopolitics of Super Power*, 1988.), *Полуге поморске моћи: стратегијске предности морнарице у рату* (*The Leverage of Sea Power: The Strategic Advantage of Navies in War*, 1992.), *Морнарица у постхладноратовском свету* (*The Navy in the Post-Cold War World*, 1994.), *Друго нуклеарно доба* (*The Second Nuclear Age*, 1999.), *Модерна стратегија* (*Modern Strategy*, 1999.), *Геополитика, географија и стратегија /са Џефри Слоаном/* (*Geopolitics, Geography, and Strategy*, 1999.), *Стратегија за хаос* (*Strategy for Chaos*, 2002.), *Шериф: америчка одбрана Новог светског поретка* (*The Sheriff: America's Defense of the New World Order*, 2004.), *Стратегија и историја: есеји о теорији и пракси* (*Strategy and History: Essays on Theory and Practice*, 2006.), *Рат, мир и међународни односи: увод у историју стратегије* (*War, Peace, and International Relations: An Introduction to Strategic History*, 2007.) и др.

У не много обимној (70 страна), али веома важној студији *Геополитика нуклеарне ере: хартленд, римленди и технолошка револуција* (*Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*) објављеној 1977. године, Греј је доказао да је Heartland-Rimland концепција задржала геополитичку вредност и актуелност у времену савременог наоружања као што су нуклеарне интерконтиненталне ракете и стратегијска авијација.³⁸³ Стога је тачна констатација о том Грејевом тексту да „до данас ни један теоријски рад из геополити-

³⁸³ Colin S. Gray, *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands and the Technological Revolution*, Crane, Russak & Company, New York, 1977.

ке нема тако јасно изражен афирмативан став према мисаоном наслеђу Николаса Спајкмена“.³⁸⁴ Будући да је ово дело писао на почетку још једног циклуса америчко-совјетске конфронтације и новог „леденог доба“ у Хладном рату, Греј је позвао САД да одреде сврсисходну глобалну концепцију сучељавања са СССР и парирања његовим претензијама дуж главних стратегијских праваца где су (совјетски) поморски, ваздушни и ракетни потенцијали већ постали добро позиционирани. Он је сматрао да целоукупно супарништво САД и СССР, у ствари, проистиче из сукоба суперсиле која доминира Heartland-ом и која је затворена унутар копна, на једној страни, те острвске суперсиле чија је моћ и безбедност одређена њеним поморским карактером, на другој страни. Тај сукоб води се за контролу евроазијско-афричких Rimland-а, где телурократска сила настоји да ту контролу успостави, а таласократска да јој то не дозволи.

Греј је у појединостима био умерено критичан према Спајкменовим теоријско-концепцијским поставкама, нарочито када се ради о његовом потцењивању снаге СССР и прецењивању (само)одбрамбених способности Rimland-а. Али, он није оспоравао да Спајкменови (и Мекиндрерови) постулати представљају добар предлог за практично глобално америчко деловање. Сходно томе, Греј није одступао од општих принципа класичне геополитике:

- Ако би једна сила успела да успостави контролу Светског острва (Евроазија и Африка), то би дугорочно значило да она контролише читав свет.
- Rimland-и и ивична мора Евроазије и Африке јесу зона сучељавања копнених и поморских сила; ако би поморска сила успела да оствари контролу приобалног појаса и ивичних мора, то не би последично довело до успостављања контроле над читавим Светским острвом, али би спречило да то учини копнена сила (СССР) и тако оствари глобалну доминацију.

Сходно овим полазиштима, Греј је сматрао да САД, у складу са сопственим интересима, морају да постану примарни чинилац у евроазијско-афричким Rimland-има, да посредством активног ангажмана у приобалном појасу и ивичним морима утичу на балансирање глобалне моћи и да бескомпромисним односом према СССР и совјетском блоку онемогуће њихово евентуално преузимање контроле Евроазије и Африке. На то „било ког Американца способног да чита мапу и извлачи сасвим елементарне поуке из недавне историје“ упућује „приморавалућа логика геополитике“ да Heartland и Rimland-и

³⁸⁴ Небојша Вуковић, *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас; Нација-прес, Београд, 2007. (стр. 130)

Светског острва никада не смеју да буду под контролом једне (копнене) силе.³⁸⁵

Супротно релативној геополитичкој теоријско-концепцијској безидејности током већег дела хладноратовског периода, очигледну америчку геостратегијску офанзивност и изразиту милитаризацију пратила је наглашена активност дипломатије, која је у оперативном смислу била доследно спајкменистички и кенанистички профилисана. Слично Кенановом ангажману, бројни амерички дипломатски службеници различитог ранга деловали су на два „фронта“ – тумачили и реализовали су пројектоване спољнополитичке циљеве, али су упоредо били луцидни креатори и теоретичари америчке геополитике и геостратегије током Хладног рата.³⁸⁶ Живот и дело тројице од њих су парадигматични.

Први, Роберт Штраус-Ипе (Robert Strausz-Hupé, 1903-2002.), рођен је у Аустрији, а доселио се у САД 1923. године. Докторирао је политичке науке 1946. године. Академску каријеру почео је на Универзитету Пенсилванија – прво као предавач (1940-1946.), а наставио као професор (1946-1970.). Предавао је и на универзитетима у Минхену (1978-1980.) и Минстеру (1980-1981.). Био је саоснивач Истраживачког института за спољну политику (The Foreign Policy Research Institute /FPRI/) 1955. године, који је две године касније почео да објављује часопис *Орбис*. На месту амбасадора на Цејлону (садашња Шри Ланка), у Белгији, Шведској, при НАТО и у Турској провео је готово две деценије (1970-1989.).

Прво запаженије Штраус-Ипеово дело било је посвећено управо геополитици и објављено је током Другог светског рата под насловом *Геополитика: борба за простор и моћ (Geopolitics: The Struggle for Space and Power, 1942.)*. Остали његови значајнији радови, есеји и књиге су: *Отуђење западног човека (The Estrangement of Western Man, 1952.)*, *Зона незаинтересованости (The Zone of Indifference, 1952.)*, *Међународни од-*

³⁸⁵ C. S. Gray, *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands and the Technological Revolution*. (p. 54) Овај закључак наглашава Н. Вуковић у својој књизи о утицају Спајкменове мисли на савремену америчку геополитику. Видети: Н. Вуковић, *Логика империје*. (стр 132)

³⁸⁶ Индикативно је да су многи међу њима били не-америчког порекла, тј. да су се у САД уселили као веома млади, бежећи углавном из Европе услед претеће експанзије наци-фашистичке идеологије и политичкогеографских редефинисања граница и државних територија пред Други светски рат. Читав њихов потоњи интелектуални и друштвени ангажман (политички, дипломатски, научни, образовни, медијски...) одисао је безграничном захвалношћу и оданошћу према САД, али и специфичним односом према ситуацији у Европи у контексту позиција Немачке и СССР. Неки од корифеја америчке хладноратовске дипломатске праксе и теоријске геополитичке мисли наставили су да и после пада Берлинског зида доследно артикулишу глобалне амбиције САД на хладноратовски начин. Штавише, управо у постмодерном добу уследио је њихов круцијални теоријско-концепцијски допринос геополитици.

носи у периоду сукоба између демократије и диктатуре (*International Relations in the Age of the Conflict Between Democracy and Dictatorship*, 1954.), *Равнотежа сутрашњице: моћ и спољна политика у САД* (*The Balance of Tomorrow: Power and Foreign Policy in the United States*, 1954.), *Моћ и заједница* (*Power and Community*, 1956.), *Америчко-азијске напетости* (*American-Asian Tensions*, 1956.), *Продужени конфликт* (*Protracted Conflict*, 1959. /with W. Kintner/), *Будућа стратегија за Америку* (*A Forward Strategy for America*, 1961. /with W. Kintner & S. Possony/), *Изградња атлантског света* (*Building the Atlantic World*, 1963.) и други. Мемоаре је објавио 1965. године, а 1974. године из штампе су изашли његова изабрана дела (*Strategy and Values: Selected Writings of Robert Strausz-Hupé*, ed. W. R. Kintner & R. L. Pfaltzgraff, Jr.).

Током дуге политичке, научне и универзитетске каријере, коју је започео током Другог светског рата, веома успешно наставио током Хладног рата и привео крају управо у години пада Берлинског зида, остварио је знатан утицај на америчку дипломатију и геополитику. На почетку се бавио немачким нацизмом, Хитлером и Хаусхофером, због чега је на себе скренуо пажњу водећег америчког географа тога доба А. Баумена. Потом се посветио истраживању, писању и политичко-дипломатском раду на веома широком и разноврсном пољу: од марксизма, стаљинизма, Совјетског Савеза, Кенанове Стратегије обуздавања и корејске кризе, до рецентних друштвених процеса у Европи и САД. У Истраживачком институту за спољну политику и у часопису *Орбис* окупио је многе значајне умове (међу којима и тада младог Хенрија Кисинџера), одакле су потекле бројне оригиналне идеје. Почетком 1960-их година посветио се анализи совјетске, америчке и трансатлантске стратегије у условима Хладног рата, кубанске кризе, америчког ангажмана у Вијетнаму и све веће нуклеарне претње. После сукоба и суштинског неслагања са утицајним америчким политичарима, Штраус-Ипе је скрајнут, али га је рехабилитовао Хенри Кисинџер и поставио за амбасадора на Цејлону 1970. године. До краја каријере посветио се углавном дипломатском послу.

Карактеристична су Ипеова поимања феномена поретка и универзалне (светске) државе у контексту остваривања америчких интереса. Узроке конфликта који постоје између појединаца и држава он види у *нагону за моћи* (power urge), из кога проистичу *нагони самоувећања и самопотврђивања*.³⁸⁷ Надметање за стицање моћи између појединачних личности преноси се на борбу у међународним односима и конкретизује се у различитим видовима – у настојању једне државе да наметне другој свој идеолошко-политички концепт, у конкурент-

³⁸⁷ Robert Strausz-Hupé, Stefan Possony, *International Relations*, Mac Grow-Hill, New York, 1954. (p. 11)

ским економским односима, у територијалним аспирацијама и споровима, у међусобним нетрпељивостима... Према Ипеу, историјски развој светског поретка прошао је кроз три фазе, тј. три „системске револуције“: од система градова-држава у античкој Грчкој, преко система националних држава, до система интегрисаног света, тј. светске државе. Управо тадашње биполарно, хладноратовско сучељавање САД и СССР било је борба за водећу позицију у стварању глобалне државе, а као победника у тој трећој „системској револуцији“ још средином 20. века Ипе је видео у уједињеном Западу, под америчким предводништвом. Да би се то остварило, неопходно је да САД у односу на совјетског супарника успоставе војно-стратегијску предност и прилагодљивост, умноже и ојачају систем савезништава, чврсто интегришу западну Европу у структуре Атлантске заједнице... У Атлантском савезу видео је не само најснажнији бедем према СССР и његовим сателитима, већ језгро „федеративне моћи Запада“ и „доминантног такмичара“ САД у обликовању будућег светског поретка, заснованог на вредностима Западне цивилизације.³⁸⁸

Слика 19: Хенри Кисинџер (1923-)

Друга личност је Хенри Кисинџер (Henry Alfred Kissinger, 1923-), један од најзначајнијих дипломата у америчкој историји и најзаслужнијих за реафирмацију практичне геополитике у међународним односима. (слика 19) Рођен је у баварском граду Фирту као Хајнц Алфред Кисинџер (Heinz Alfred Kissinger) и пред антисемитским прогоном, заједно са родитељима, побегао је 1938. године у САД. У Њујорку је ра-

³⁸⁸ Dragan Simić, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999. (str. 187-188)

дио, завршавао гимназију „Џорџ Вашингтон“ и брзо учио енглески језик, иако је увек задржао немачки нагласак. Одмах по добијању држављанства 1943. године је мобилисан, а после окончања рата остао је у америчкој зони подељене Немачке, где је радио као преводилац у контраобавештајној служби, потом организовао цивилну власт и предавао у једној војној школи за обавештајце. У САД се вратио 1947. године и са државном стипендијом наставио школовање из области државног права на Универзитету Харвард. Али, свој истински таленат, аналитичност, способност за логичко повезивање и „интелигенцију тевтонске врсте – више солидну него бриљантну, лишену финеса“, како је приметио његов професор и спољнополитички саветник четири америчка председника В. Елиот (William Yandell Elliott), показао је за историју и њену повезаност са међународним односима. Дипломирао је радом на тему *Осећање историје*, који је био посвећен проучавању дела Шпенглера, Тојнбија и Канта.

Кисинџер је докторирао на Харварду 1954. године, тезом под насловом *Обновљени свет – Метерних, Каслреј и проблеми мира 1812-1822. (A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822)*, која је објављена 1973. године.³⁸⁹ Исте, 1954. године, почео је да предаје. Био је професор до 1971. године, када је прекинуо академску каријеру и потпуно се посветио дипломатији. Упоредо са педагошким радом, био је саветник у различитим државним институцијама и на високим позицијама у научно-истраживачким организацијама. Током 1955. и 1956. године налазио се на функцији истраживачког директора за атомско наоружање и спољну политику при Савету за спољне односе, а 1957 године постао је помоћник директора Центра за међународне односе Универзитета Харвард. На Харварду је од 1951. до 1971. године био на позицији директора Међународног семинара, а од 1958. до 1971. године управљао је Програмом одбрамбених студија. Напуштајући активно бављење политиком 1977. године, вратио се

³⁸⁹ Алудирајући на Кисинџерову докторску тезу, али истовремено упоређујући стање у Европи почетком 19. века и Метернихово трагање за одрживом равнотежом тадашњих сила, на једној страни, са хладноратовским реалностима друге половине 20. века и Кисинџеровим ангажманом на успостављању светског и регионалних баланса, на другој страни, Кисинџера су савременици често називали *Метернихом 20. века*. Он сам обично је демантовао да му је Метерних био узор, иако га је сматрао највећим дипломатом свога доба и заслужним за готово стогодишње мирно раздобље у западној и централној Европи. Замерао му је идеалистичке заблуде о природном складу односа у свету који функционишу прецизно као сатни механизам. Због тога је Кисинџер сматрао реалнијим, прагматичнијим, генијалнијим и (гео)политички себи блискијим Бизмарк, за кога је констатовао: „Он није знао ни за какве моралне скрупуле ако је била у питању судбина нације“. Видети: Henry A. Kissinger, *Обновљени свијет – Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812-1822*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976. (str. 427, 433-434) Кисинџер је постао члан научног одбора фондације „Ото фон Бизмарк“ 1996. године.

позиву професора међународних односа – на Универзитету Џорџтаун у Вашингтону. Године 1982. основао је сопствену консултантску агенцију („Kissinger Associates Inc.“) за пружање политичких савета најмоћнијим светским фирмама и страним владама. Наставио је да држи гостујућа предавања, даје интервјуе, пише чланке и књиге о актуелним питањима светске (гео)политике.³⁹⁰ Добитник је бројних престижних награда и члан моћних политичких организација које утичу на креирање светске стварности и будућности. Многи га сматрају најзначајнијим дипломатом 20. века.

Упоредо са успешном академском каријером и дипломатском активношћу у бурним временима Хладног рата, Кисинџер је написао бројна научна и стручна дела, чија мултидисциплинарност обухвата историографију, међународне односе, дипломатију, геополитику, безбедносна и војна питања. У деценији активног научног рада, између одбране доктората и почетка непосредног дипломатског ангажмана, објавио је неколико књига које су одмах извршиле знатан утицај не само на практичну америчку спољну политику, већ и на дипломатску, геополитичку и геостратегијску мисао у целини: *Атомско оружје и спољна политика (Nuclear Weapons and Foreign Policy, 1957.)*, *Неопходност избора: перспективе америчке спољне политике (The Necessity for Choice: Prospects of American Foreign Policy, 1961.)*, *Поремећено партнерство: превредновање Атлантског савеза (The Troubled Partnership: A Re-Appraisal of the Atlantic Alliance, 1965.)*...

Током непосредног и интензивног учешћа у креирању спољно-политичког курса САД, Кисинџер је објавио *Три есеја о америчкој спољној политици (American Foreign Policy: Three Essays, 1974.)*, а по окончању дипломатске каријере више веома вредних дела различитог карактера. Неколико књига мемоара су драгоценост сведочанство о времену биполарних затезања и попуштања, те мање или више успешних америчких настојања да „обуздају“ СССР и успоставе систем „регионалних баланса“ који ће обезбедити дугорочну доминацију САД: *Године у Белој кући (The White House Years, 1979.)*, *Године преокрета (Years of Upheaval, 1982.)*, *Године обнове (Years of Renewal, 1999.)* и др.

Кисинџерови ставови у првим годинама после окончања официјалне дипломатске каријере прикупљени су у неколико публицистичких зборника, међу којима су карактеристични *За сећање: иза-*

³⁹⁰ Кисинџер је у више наврата оштро критиковао пристрасан антисрпски амерички дипломатско-(гео)политички приступ и војни ангажман на Балкану у време дезинтеграције СФР Југославије. Препоручивао је уздржаност и немешање САД и осталих моћних држава док сукоб војно не реше сами балкански актери (нарочито у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији). Али, када су се САД већ умешале, залагао се за брзо и робусно решење које неће довести до дуготрајног америчког „заглављивања у балканском блату“ и успоравања на путу ка главном циљу – границама Русије.

бране изјаве 1977-1980. (*For the Record: Selected Statements 1977-1980.*, 1981.) и Запажања: *Изабрани говори и есеји 1982-1984. (Observations: Selected Speeches and Essays 1982-1984.*, 1985.). Монографским синтезата на теме међународних односа и спољне политике САД вратио се по окончању Хладног рата, када су се појавила дела: *Шест стубова светског поретка (Die sechs Säulen der Weltordnung*, 1992.), *Дипломатија (Diplomacy*, 1994.), *Памет нације: о бићу спољне политике (Die Vernunft der Nationen. Über das Wesen der Außenpolitik*, 1994.), *Да ли је Америци потребна спољна политика? у сусрет дипломатију 21. века (Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*, 2001.)... Његова књига *Светски поредак (World Order)*, објављена 2014. године, представља историјски преглед најважнијих прелома у функционисању светског система и круну вишедеценијског академског и практичног ангажмана у међународним односима.

Кисинџер је политиком почео непосредно да се бави од 1957. године као саветник гувернера Нелсона А. Рокфелера и убрзо постао веома цењен у самом америчком државном врху. Узлазна путања његове политичке каријере довела га је прво на позицију Саветника за националну безбедност 1969-1975. године, а потом и Државног секретара 1973-1977. године (у време председника Ричарда Никсона и Џералда Форда). То су била бурна времена затегнутих односа и трке у наоружању са Совјетским Савезом, турбулентних процеса на Далеком Истоку и рата у Вијетнаму, латентних сукоба Израела са Арапима на Блиском Истоку, превирања у Латинској Америци и Африци... Претње глобалним интересима САД умножавале су се у првом реду дуж немерљиво важног евроазијског обода (Rimland), али и далеко изван њега. Развлачење и пренапрегнутост америчке моћи приближавала се граници пуцања, тј. констелацији када више неће бити могуће да се парира светским изазовима на кенанистички начин – „у свим тачкама“. Активном и претећом војном силом поткрепљеном реал-политичком дипломатијом, врхунски образовани, агилни и до бескрупулозности вешти Кисинџер већином је успео да их реши или пацификује у складу са постављеним геополитичким циљевима САД.

Управо *реал-политика* је први кључни појам Кисинџеровог дипломатског приступа. Реал-политички приступ подразумевао је прагматично америчко одступање од било каквих принципијелних ограничења и скрупула ако је то доприносило „обуздавању“ СССР. Супротно декларативном залагању, то је често значило пружање подршке, одржавање на власти и склапање савезништава са донедавним ратним противницима, те бројним нестабилним, недемократским, диктаторским и злочинским режимима. Кисинџерова реал-политика показала се делотворном већ приликом његове улоге у нормализацији односа САД и Кине

1971-1972. године (тзв. отварање Кине), која је уследила убрзо после пограничног совјетско-кинеског оружаног сукоба. У геополитичком и геостратегијском смислу то је значило стварање неформалног антисовјетског америчко-кинеског савезништва и ојачавање далекоисточног дела Rimland-а, захваљујући чему су раздвојене две идеолошко-политички сродне земље, превентивно онемогућено потенцијално опасно савезништво најпространије и најмногљудније земље света, створен расцеп унутар телурукратског блока, те конкретизирана Стратегија обуздавања СССР у далекоисточном сектору. Реал-политички приступ дошао је до изражаја и у Кисинџеровом креирању односа на нестабилном, зараћеном и геополитички круцијално важном југу и југоистоку Азије, нарочито у вези са окончањем рата у Вијетнаму и потписивања Париског споразума³⁹¹. Иста дипломатска парадигма била је препознатљива и приликом Кисинџеровог посредовања у окончању израелско-арапског рата 1973. године (Yom Kippur War), који је трајао кратко и на релативно малом војишту суецко-синајске зоне (Израел-Египат) и Голанске висоравни (Израел-Сирија), али је угрожавао америчке интересе у најосетљивијем делу Rimland-а и изазвао кризу светских размера.

Доследна прагматичност Кисинџеровог реал-политичког приступа често је имала крипто-политичку конкретизацију. Његови дипломатски подухвати у деликатним тренуцима били су дискретни, изненадни и без предрасуда, али често контрадикторни и морално-етички сумњиви. Све је било подређено остваривању геополитичких и геостратегијских претпоставки америчке надмоћи у хладноратовском „маратону“ са Совјетским Савезом. У том контексту требало би посматрати његове тајне мисије у Кини, Северном Вијетнаму, на Блиском Истоку... Ако је сматрао за потребно, у истом раздобљу и у истом региону се на једном месту залагао за окончање рата (Вијетнам), а у суседству за његово избијање и ширење (Камбоџа). Није се устезао ни од ангажмана у припреми насилног обарања власти и постављања диктаторских провашингтонских режима у земљама Јужне Америке (операција „Кондор“). Био је умешан у планирање и свргавање легално изабраног чилеанског преседника Аљендеа и довођење на власт злочиначког режима генерала Пиночеа. Постали су доступни документи који потврђују да се опробао и у креирању војне интервенције лојалног и стратешки важног америчког савезника Индонезије на Источни Тимор. Због бројних жртава које су биле последица његовог реал-политичког ангажмана у остварењу америчких геополитичких и геостратегијских циљева више пута је добијао позиве да се у својству сведока или оптуженог одазове судовима у многим земљама света.

³⁹¹ За свој допринос окончању Вијетнамског рата Кисинџер и Ле Дук То добили су 1973. године Нобелову награду за мир, али је вијетнамски лидер одбио да је прими.

Други кључни појам „епохе Кисинџера“ у америчкој спољној политици јесте *детант*³⁹². После Кубанске кризе 1962. године, која је свет довела на ивицу нуклеарног рата, уследила је најавна потреба смањења затегнутости између две суперсиле у говору америчког председника Џона Кенедија 1963. године. Међутим, израелско-арапски рат 1967. године и совјетска интервенција у Чехословачкој 1968. године одложили су конкретне кораке на том плану. Под утицајем Кисинџера, амерички председник Ричард Никсон покренуо је процес релаксације односа између САД и СССР, који је 1969. године и званично прозвао детантом. Кисинџер је 1971. године посетио Совјетски Савез и учествовао у мукотрпним преговорима који су у центру пажње имали контролу наоружања. Резултат је био велики број договора и споразума потписаних 1972. године и касније, међу којима су најважнији САЛТ 1 о ограничењу стратешког (интерконтиненталног) нуклеарног наоружања (Strategic Arms Limitation Talks), АБМ о ограничењу балистичких ракета (Anti Ballistic Missiles), БВЦ о контроли биолошког оружја (Biological Weapons Convention) и други. Врхунац је био Завршни акт Конференције о европској безбедности и сардањи (КЕБС) 1975. године, који је обухватао важне принципе у односима Истока и Запада: немешање у унутрашње ствари суверених земаља, забрану претње силом или њене употребе ради промене државних граница, обавезу мирољубивог решавања конфликта, стварање међусобног поверења на војном плану... Хелсиншки споразум, како се обично назива, представљао је најсвеобухватнији документ детанта, али су каснија искуства показала да је често остајао „мртво слово на папиру“, да је тумачен и коришћен селективно, те да је инструментализован, па чак и злоупотребљаван као средство притиска. Временом, САД и Запад довели су совјетски блок у дефанзивну позицију.

³⁹² Појам *детант* потиче од француске именице *détente*, што значи попуштање, стишавање. На руски језик може се превести као *разрядка*. У појмовнику међународних односа, дипломатије, геополитике и геостратегије детант подразумева смањење затегнутости и конфликтности у односима међу државама. У Совјетском Савезу током Хладног рата обично се користио термин *мирољубива коегзистенција*, што у САД није било радо прихваћено. Спровођење (гео)политике детанта обухватало је систем мера, активности и споразума чији циљ је био снижавање нивоа сукоба, неспоразума и претњи, тј. побољшање међусобних односа између САД и СССР, првенствено у политичкој, економској и војној сфери, а потом и на плану културе, науке, уметности... У употреби је и унеколико различит термин *антант* (фр. *entente*), што на српски језик може да се преведе као слога, разумевање, споразум. Подразумева успостављање специфичних или неспецифичних споразумних односа између две или више држава, што се разликује од формалног савезништва или алијансе. Видети: Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998. (p. 149) „За разлику од *антанта*, који сугерише преклапање заједничких интереса, координацију политике и могући савез, *детант* не мора неопходно да значи да су заједнички интереси стављени изнад обостране жеље да се спречи рат, криза и висок степен затегнутости и претње миру“. Видети: Група аутора, *Svetska enciklopedija mira*, том 1, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Centar za demokratiju; Gutenbergova galaksija, Beograd, 1998. (str. 91)

Геополитички постулати Спајкмена и нарочито Кенана препознатљиви су у Кисинџеровом дипломатском приступу. Његова концепција заснивала се на превазилажењу баријера и искључивости две суперсиле, тј. у увлачењу супарничког СССР у такве односе са САД који ће подразумевати „конкретну награду“ за совјетско уздржавање од перетеће и непријатељске политике. У случајевима када би Совјетски Савез наставио да угрожава америчке интересе у свету, „награде“ би биле укинуте. Дакле, „вештом манипулацијом совјетско-америчком међузависношћу ублажиле (би се) претње по мир, компликовало совјетско доношење одлука засновано на претпоставкама о повећању трошкова непријатељске политике и демонстрирале предности као што су трансфер технологије и уносна трговина“³⁹³. У неколико наредних година интензивирани су контакти и успостављана све шира сарадња на културном, научном, техничком, трговинском и другом плану. У томе је Совјетски Савез био далеко инфериорнији и није могао да парира у првом реду америчком /суб/културном и потрошачком цивилизацијском моделу. De facto, СССР је већ тада био намамљен у замку „меке /над/моћи“ САД. У сваком случају, то је био период највећег, али опрезног и сумњичавог „отопљавања“ односа две суперсиле у Хладном рату. (шема 4) Међутим, интервенција совјетске армије у Авганистану 1979. године, која је уследила као одговор на америчку помоћ противницима просовјетске владе у Кабулу, означила је крај детанта. Заузимањем Авганистана СССР је непосредно довео у питање америчку неприкосновеност у јужном и југозападном сектору евроазијског обода: у геоекономском смислу, совјетски утицај се опасно приближио извориштима и транспортним путевима нафте у зони Персијског залива, а у геополитичком и геостратегијском смислу, совјетска телурукратска сила из Heartland-а готово је пресекла Rimland и изашла у басен Индијског океана.

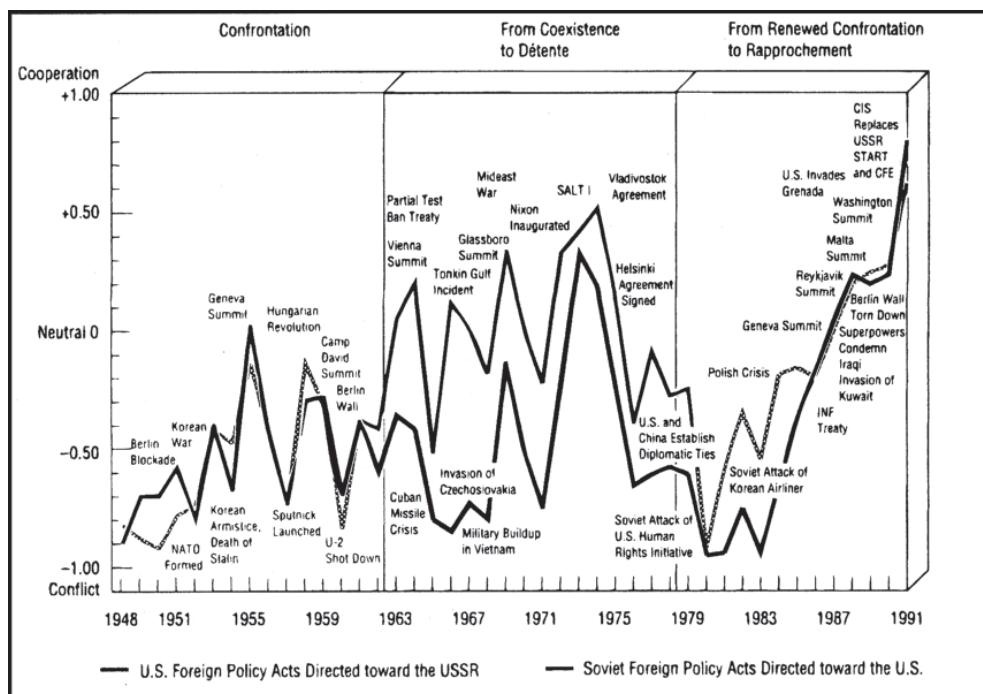
Трећи кључни појам којим се руководио Кисинџер јесте *равнотежа моћи*. У условима „трке у наоружању“ и „равнотеже страха“ од нуклеарне претње током Хладног рата, ни једна од суперсила није постигла такву моћ која би била одлучујућа за евентуалну победу без катастрофално високе цене не само за сопствене интересе, већ и за сām опстанак Планете. Сходно томе, Кенет Волц ће касније да констатује како управо биполарна равнотежа даје више стабилности, извесности и безбедности него мултиполарна.³⁹⁴ Између екстремно агресивне,

³⁹³ Група аутора, *Svetska enciklopedija mira*, том 1. (стр. 92)

³⁹⁴ Кенет Волц спада у водеће америчке представнике неореалистичког концепта у међународним односима и аутор је једне од најзначајнијих књига о међународним односима из периода Хладног рата. Видети: Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading (Massachusetts), 1979.

умерене (којој је припадао и Кенан) и искључиво дефанзивне струје међу америчким теоретичарима и практичарима „обуздавања“, Кисинџер може да се сврста у творце посебне варијанте „уздржаног обуздавања“. Њеним спровођењем Кисинџер је настојао да постигне стабилност, али да не доведе у питање унапред утврђени курс „америчког брода“ – постепено постизање глобалне супремације.

Шема 4: Детант као врхунац „отопљавања“ америчко-совјетских односа у Хладном рату

Извор: Čarls Kegli; Judžin Vitkof, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope; Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu; Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. (str. 196)

У контексту постизања глобалне равнотеже Кисинџер је 1979. године у геополитику увео принцип „повезивања“, тј. „линковања“ (“linkage”).³⁹⁵ Штавише, Лесли Хепл сматра да је Кисинџер готово сам вратио у употребу термин геополитика као синоним за светску поли-

³⁹⁵ Henry Kissinger, *The White House Years*, Litle Brown, Boston, 1979. (pp. 127-138) Наведено према: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003. (p. 25)

тику равнотеже сила.³⁹⁶ „Повезивање“ проистиче из теорије мрежа, која може да се примени на било коју тачку у свету чија проблематичност (са становишта САД) следи из њене *повезаности* са Совјетским Савезом. Последишно, ангажман САД у било којој таквој конфликтној тачки (не)посредно се тиче односа са Совјетским Савезом и требало би га схватити као питање опште равнотеже сила. Кисинџер упозорава да ће немоћ Запада да спроведе своје циљеве у једном делу света (на пример: у Азији и Африци) довести у питање његов кредибилитет и у другим деловима света као што је, на пример, Блиски Исток. Сходно томе, „повезивање“ је коришћено као наводно рационално оправдање за наставак рата у Вијетнаму ради очувања кредибилитета САД, иако је било јасно да ће америчка војска морати да се повуче. „Претња да ће доћи до губитка кредибилитета настављала је да одзвања Западом и послужила као покретач рата НАТО против Југославије“³⁹⁷.

Избегавајући непосредну конфронтацију са супарничком суперсилом, САД су, дакле, геополитичко и геостратегијско поприште измениле на нижи географски ниво – у стратешки важне области које су се већином налазиле дуж евроазијског обода, тј. унутар Rimland-а. У тим областима успостављале су систем регионалних равнотежа моћи, нарочито ако је претила опасност да нека земља постане просовјетски идеолошки, геополитички и геостратегијски експонент и/или се издвоји захваљујући сопственим објективно постојећим чиниоцима моћи, са могућношћу да прерасте у регионалног хегемона. Један или више уравнотеживача (балансера) пронађено је у (не)посредним суседима таквих земаља, који су, по правилу, имали историјски наслеђене нерашчишћене рачуне и реваншистичке намере, али су тренутно били у инфериорној позицији.

„Паритет снага“ у региону ретко је постојао сам по себи, већ је постизан захваљујући селективној подршци коју је инфериорној земљи на различите начине пружала суперсила-патрон.³⁹⁸ Тако се успостављала специфична регионална *симбиоза интереса* суперсиле и њеног експонента. Али, клатно је могло да направи отклон на контра-страну и да успостављање равнотеже прерасте у другу неравнотежу, тј. да сада земља-експонент постане непослушни регионални хегемон. Тада би било нужно да се протезира уравнотеживач претходног уравнотеживача (балансер балансера). Кисинџер је током читавог свог мандата

³⁹⁶ Leslie Heppel, “Geopolitics, Generals and the State in Brasil”, *Political Geography Quarterly* 5, (supplement 1986). (S79-S90) Наведено према: S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 25)

³⁹⁷ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 25)

³⁹⁸ Кориговање регионалне моћи велике силе традиционално су успостављале на основу различитих „формула“ – компензације, интервенције, стварања неутралних и тзв. тампон-држава или зона...

Саветника за националну безбедност и Државног секретара вешто успостављао системе регионалних равнотежа. На западу Евроазије СССР је „обуздаван“ европском интеграцијом (ЕЗУЧ/ЕЕЗ/ЕЗ) и Северноатлантским пактом (НАТО). Али, на унутаревропском плану, иницијално успостављеном двојном балансу Француске и СР Немачке, управо 1973. године придодата и Велика Британија као најпоузданија америчка трансмисија у Европи.

На конфликтном Блиском и Средњем Истоку Кисинџерово умеће комбинаторике дошло је до пуног изражаја. Успео је да стабилизује регион и постигне уравнотежавање готово свакога сваким (Израел-Арапи у целини; Израел-Египат; Израел-палестински Арапи; Саудијска Арабија-остали Арапи; Саудијска Арабија-Ирак; Иран-Ирак...). Упоредо, успео је да ограничи утицај Совјетског Савеза у том региону, углавном баражира његов геостратегијски продор у тај сектор Rimland-а и промовише САД као неприкосновеног дипломатског и мировног арбитра приликом окончања Јом-кипур рата 1973. године. На југу Азије Индија је била балансер Кини, а Пакистан Индији. У Источној Азији Кина је „обуздавала“ СССР, а њој су контратежа били Јапан, Тајван, Филипини, америчке базе на пацифичким острвима... „Фино подешавање“ далекоисточног баланса постигнуто је помоћу Јужне Кореје. На југоистоку Азије такође је успостављено вишестрано стабилизовање – Јужним Вијетнамом уравнотежени су Северни Вијетнам и Камбоџа; Тајландом и Малезијом Бурма, острвском Индонезијом нестабилне и променљиво оријентисане земље Индокинеског полуострва.

Кисинџер је током дипломатске каријере успео да увуче СССР у америчку геополитичку и геостратегијску матрицу глобалних односа. Таласократске компаративне предности САД и мехеновско-спајкменовско-кенановске постулате перфектно је применио у практичном биполарном сучељавању са Совјетским Савезом. Тада је огољена већина недостатака СССР и постављена полазишта за његову све инфериорнију улогу у надметању са САД. Америчка глобална хегемонија није остварена у том раздобљу Хладног рата, али јесте припремљен тријумф који ће се остварити 10-15 година касније. Упркос дисконтинуитету, Кисинџер је у својој академској каријери образовао бројне генерације будућих елитних америчких стручњака за међународне односе и усадио им геополитички начин размишљања и деловања. У својим књигама, чланцима, интервјуима и говорима оставио је не само драгоцену сведочења о епохи каквог-таквог отопљавања у Хладном рату, већ и проицљива запажања, препоруке, критике и теоријско-концепцијске поставке. Његов утицај и ауторска креативност наставили су се у наредне три-четири деценије после силаска са званичне дипломатске, педагошке и научне сцене. Управо у прелазном периоду униполаризма и у праскзорје дола-

зећег мултиполарног периода Кисинџер је далековидо и антиципативно представио обресе глобалних односа са америчког становишта.

Трећа важна личност која је током Хладног рата креирала и реализовала америчку спољну политику у складу са геополитичким и геостратегијским постулатима Спајкмена и Кенана јесте Збигњев Бжежински (Zbigniew Kazimierz Brzezinski, 1928-). (слика 20) Бжежински је рођен у Варшави, у породици племићког порекла, старином из Галиције. Његов отац био је дипломата и у бурној деценији пред Други светски рат службовао је у две земље које су са запада и истока биле реална претња Пољској: у Немачкој (1931-1935.), управо у време успона Хитлера и нацизма, а потом и у СССР (1936-1938.), током Стаљинових чистки. Као десетогодишњи дечак, Збигњев Бжежински је из Европе прешао на северноамерички континент 1938. године и настанио се у Канади, где је његов отац наставио дипломатску службу. Студије је завршио на Универзитету Мек Гил у Монтреалу, а потом се већ на мастер студијама определио за проучавање Совјетског Савеза (тема о вишенационалном саставу и односима у СССР). „Опседнутост“ Совјетским Савезом и његовом источноевропском интересном сфером држаће га током читавог живота и учиниће га једним од најкомпетентнијих америчких кремљолога. образовање је наставио на Харварду, где је 1953. године одбранио докторску дисертацију о процесима током Октобарске револуције, те Лењинове и Стаљинове владавине.

Слика 20: Збигњев Бжежински (1928-)

Први пут после одласка из Пољске пред Други светски рат, Бжежински је посетио ту земљу 1957. године. Америчко држављанство добио је 1958. године. Слично Штраус-Ипеу и Кисинџеру, оданост Сједи-

њеним Америчким Државама проистекла је из младалачке „фасцинације Империјом“ која је једном младом досељенику из поклекле Европе пружиша шансу да оствари „амерички сан“. На Харварду се Бжежински задржао од 1953. до 1960. године и после безуспешног покушаја да постане предавач прешао је у Њујорк, где је у периоду 1960-1989. година предавао на Универзитету Колумбија. Члан Америчке академије наука и уметности постао је 1969. године. Од 1977. до 1981. године био је Саветник за националну безбедност, а после те важне функције наставио је да се научно бави и предаје спољну политику као професор на Универзитету Џорџтаун и у Школи за напредне међународне студије Пол Х. Ниц на Универзитету Џон Хопкинс у Вашингтону. После „подизања“ Гвоздене завесе, проглашен је за хонорарног или почасног професора на многим универзитетима у земљана Источне Европе и бившим републикама Совјетског Савеза, те за члана разнородних института, саветодавних агенција, формалних и неформалних организација, те за добитника небројених награда, почаста и признања.

Бжежински је написао мноштво научних радова, монографија, публицистичких дела, анализа, мемоара, новинских чланака и дао бројне интервјуе. Својим укупним делом, како током, тако и после Хладног рата, извршио је велики јавни и академски утицај. Његов ауторски циклус траје већ шест-седам деценија и током тог раздобља највећи допринос дао је проучавању Источне Европе и СССР, комунизма, америчких спољнополитичких интереса, америчко-совјетског супарништва и концепцијских поставки глобалних односа. Будући да је не само тумачио и практично примењивао, већ је и теоријски креирао америчке интересе и међународне односе утемељене на геополитици и геостратегији, и данас се с правом сврстава у једног од корифеја ових дисциплина. Његове изјаве, анализе и књиге се пажљиво читају широм света нарочито после окончања Хладног рата јер, по правилу, најављују будуће потезе САД као доминантне силе прелазног униполарног глобалног поретка.

Мотивисан трауматичним европским догађајима из сопствене младости и под утицајем почетка Хладног рата, Бжежински је „ране радове“ посветио „упознавању непријатеља“ – Совјетског Савеза. Већ 1950. године Универзитет Мек Гил објавио је његов мастер-рад *Руско-совјетски национализам (Russo-Soviet Nationalism)*, а потом су уследила и друга његова дела: *Политичка контрола у Совјетској војсци (Political Control in the Soviet Army, 1954.)*, *Стална чистка: политика у совјетском тоталитаризму (The Permanent Purge: Politics in Soviet Totalitarianism, 1956.)*, *Тоталитарна диктатура и аутократија /коауторство са К. Фридрихом/ (Totalitarian Dictatorship and Autocracy, 1956.)*, *Идеологија и моћ у совјетској политици (Ideology and Power in Soviet Politics, 1962.)*, *Политичка моћ: САД-СССР /коауторство са С. Хантингтоном/ (Political*

Power: USA/USSR, 1963.), *Совјетски блок: јединство и сукоб (Soviet Bloc: Unity and Conflict, 1967.)...*

Бжежински се, потом, постепено преусмерио на анализу америчке улоге у свету у контексту биполарне стварности, што може јасно да се препозна у делима *Алтернатива подела: за свеобухватну концепцију америчке улоге у Европи (Alternative to Partition: For a Broader Conception of America's Role in Europe, 1965.)*, *Последице промена у америчкој спољној политици (The Implications of Change for United States Foreign Policy, 1967.)*, *Нежни цвет: криза и промене у Јапану (The Fragile Blossom: Crisis and Change in Japan, 1972.)...* Али, по далековидости, оригиналности и каснијем утицају посебно место заузела је књига *На размеђу две епохе: америчка улога у техноронској ери (Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era, 1970.)*. У њој се Бжежински zaloжио за наставак и продубљивање сарадње богатих земаља ради превентивног деловања против дестабилизације која може да буде изазвана даљим заостајањем сиромашних, тј. порастом диспропорција у нивоу развијености.

После неколико година прекида због непосредног учешћа у политици, Бжежински је наставио интензивно да пише током последње деценије Хладног рата. Прво је објавио мемоарско дело о својим искуствима из времена ангажмана у државним пословима под насловом *Моћ и принцип: сећања Саветника за националну безбедност 1977-1981. (Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser 1977-1981., 1983.)*. Потом су се ређале књиге о геостратегијским аспектима америчке безбедности и глобалне позиције, посебно у контексту долазећег краја биполаризма и „коначног обрачуна“ са Совјетским Савезом: *План игре: геостратегијски оквир за поступање у америчко-совјетском сукобу (Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest, 1986.)*, *Америчка безбедност у међузависном свету /коауторство са П. Е. Хејлијем/ (American Security in an Interdependent World, 1988.)*, *У потрази за националном безбедношћу /коауторство са М. Стрмечки/ (In Quest of National Security, 1988.)*, *Велики неуспех: рађање и смрт комунизма у 20. веку (Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century, 1989.)*.

После пада Берлинског зида, окончања Хладног рата, краха источног блока и распада СССР, чему је и сам пресудно допринео, Бжежински је написао неколико аналитичких дела о рецентним политичким процесима у Русији и постсовјетском простору: *Совјетски политички систем: трансформација или дегенерација (The Soviet Political System: Transformation or Degeneration, 1993.)*, *Русија и Заједница независних држава: документи, подаци и анализе /коауторство са П. Саливен/ (Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis, 1996.)...* Најновији његови радови и књиге потпуно су посвећени геополитици.

литици и геостратегији, те представљају дела која су незаобилазна у фокусирању садашњости и будућности функционисања светског система са становишта САД као водеће глобалне силе на размеђу 20. и 21. века.

Идеје и концепције Бжежинског утемељене су у класичној геополитичкој мисли и представљају постмодерну разраду Мехенових, Мекиндерових, Спајкменових и Кенанових постулата. Иако у научном смислу не садрже много супстанцијалне иновативности и оригиналности, то не умањује њихов значај јер су постављене конзистентно, сугестивно и футуристичко-прогностички. У овом делу његовог опуса референтни наслови су *Изван контроле: глобални метеж у предвечерје 21. века* (*Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*, 1993.), *Геостратегија за Евроазију* (*A Geostategy for Eurasia*, September/October 1997. /рад у часопису *Foreign Affairs*/), *Велика шаховска табла* (*The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, 1997. /култна књига, преведена на двадесетак светских језика/), *Геостратегијска тријада: живети са Кином, Европом и Русијом* (*The Geostrategic Triad : Living with China, Europe, and Russia*, 2000.), *Избор: глобална доминација или глобално вођство* (*The Choice: Global Domination or Global Leadership*, 2004.), *Друга шанса: три председника и криза америчке суперсиле* (*Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*, 2007.), *Америка и свет: разговори о будућности америчке спољне политике* (*America and the World: Conversations on the Future of American Foreign Policy*, 2008.), *Стратегијска визија: Америка и криза глобалног поретка* (*Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, 2012.).

Своје научно засноване идеје и стручне ставове Бжежински је примењивао, а често и наметао током политичке каријере. Према схватању међународних односа и америчке спољнополитичке оријентације, он недвосмислено спада у групу „реалиста“, а према реализацији геополитички и геостратегијски заснованих интереса САД (нарочито у односу на СССР) обично је сврставан у „јастребове“ и „тврдолинијаше“. Већ у првим годинама политичког ангажмана испољио је неслагање са Стратегијом обуздавања, али не са њеном антисовјетском суштином, већ са исувише уздржаном применом. Посебно одлучно супротстављао се америчком препуштању Источне Европе интересној сфери СССР, што су његови критичари често тумачили емотивним разлозима. Интервенције совјетске армије у Мађарској и нарочито у Чехословачкој послужиле су му као додатни аргумент за свеобухватне активности у источноевропским земљама на подривању источног блока, комунистичке идеологије и Совјетског Савеза. Са сличним жаром касније је критиковао пацифизам, детант и готово све облике америчког попуштања, компромиса и сарадње са Москвом, које су артикулисали председник Никсон и његов дипломатско-геополитички „гуру“ Кисинџер.

У политику се Бжежински непосредно укључио за време изборне председничке кампање Џона Ф. Кенедија 1960., а потом и Линдона Џонсона 1964. године. Његов утицај брзо је растао, нарочито када је у периоду 1966-1968. година био члан Савета за планирање политике у Стејт департменту (The Policy Planning of the Council US Department of State). Спајкменистичко-кананистичка геополитичка линија његовог ангажмана препознатљива је у недвосмисленом залагању за појачавање утицаја и робусније војно-политичко присуство САД у Евроазији. Оштро се супротстављао било каквом самосталном курсу и отклону западноевропске интеграције (тадашња ЕЕЗ) од САД, упозоравајући на погубност Де Головог утицаја за америчке интересе.³⁹⁹ Упоредо, залагао се за активан и офанзиван амерички ангажман на Далеком Истоку, те је отворено подржавао рат у Вијетнаму и задржавање Јапана под америчком „шапом“, истичући кључну позицију Индокине и западно-пацифичких острва у Rimland-у. Амерички геополитички и геостратегијски интерес да се ојачају „мостобрани“ на западу и истоку Евроазије био је главни мотив Бжежинском да са Дејвидом Рокфелером буде саоснивач (1973.) и први директор (1973-1976.) Трилатералне комисије, групе врхунских интелектуалаца из реда научника, политичара, дипломата, обавештајаца и пословних људи, захваљујући чијем формалном или неформалном утицају је учвршћена таласократска трансатлантска и транспацифичка осовина Европа-САД-Јапан.

После победе Џимија Картера на председничким изборима 1976. године Бжежински је постављен на место Саветника за националну безбедност. На једној од најзначајнијих позиција у америчкој администрацији остао је од 1977. до 1981. године. У том периоду профилисао је оштрији антисовјетски курс и пресудно доприне новом „леденом добу“ у Хладном рату, често делујући самоиницијативно, криптополитички-субверзивно и у супротности са ставовима формално надређеног државног секретара Сајруса Венса. Све је подредио америчком (и сопственом) примарном „циљу који оправдава средство“ – континуираном подривању и слабљењу СССР. Сматрао је да би операционализација еродирања моћи главног биполарног супарника требало да се заснива на два инструмента – на даљем војном јачању САД и њених савезника, укључујући и неизоставну спремност на интервенционизам, те

³⁹⁹ Угледни француски председник Де Гол залагао се за свеевропско уједињење „од Атлантика до Урала“, тј. за укључивање у будућности и СССР у европску интеграцију. То би довело у питање америчке интересе и било би у супротности са њиховом таласократском перцепцијом Европе као геополитичког и геостратегијског експонента на западу Евроазије. Такође, Де Гол је Великој Британији, „америчком Тројанском коњу у Европи“, у два наврата непосредно онемогућио пријем у ЕЕЗ, са образложењем да је њена оријентације исувише проамеричка. Стога је Велика Британија, иако у НАТО од оснивања 1949. године, постала члан ЕЕЗ тек 1973. године, после Де Головог одласка са политичке сцене.

на промоцији људских права као „формули“ за подршку политичким дисидентима, прозападним интелектуалцима, просветно-научним и културним институцијама, медијима и свим другим противницима СССР (нарочито у источној Европи).

Сагласно томе, посета Бжежинског Пољској 1977. године и организовање разноврсних антисовјетских активности у тој земљи, представљали су припрему за потоње јачање опозиционе политичке улоге тамошње римо-католичке цркве, појаву Солидарности и (полу)револуционарне догађаје који су „начели“ совјетску интересну сферу у западној контактної зони Heartland-а и Rimland-а, те били увод у каснију дезинтеграцију источног блока. Већ следеће, 1978. године, уследило је преношење тежишта на друго евроазијско прочеље, у источни сектор Rimland-а, где је Бжежински проширио и продубио аспекте нормализације америчко-кинеских односа. Цена је била нарушавање поузданог савезништва са Тајваном, који је у почетним годинама Хладног рата био мала, али важна америчка „одскочна даска“ на Далеком Истоку. Али, геополитичке и геостратегијске користи биле су далекосежније и неупоредиво веће од губитака. Кина је све више постајала моћни, пространи и многољудни „балансер“ СССР, иако је, на први поглед парадоксално, била идеолошки блиска са најпространијом земљом на свету. Штавише, Кина је блокирала евентуални стратегијски пробој совјетске телурукратске силе кроз далекоисточни сектор америчког обруча успостављеног око Евроазије.

На југу Rimland-а, у Авганистану, Бжежински је осмислио начин на који ће приморати СССР да „улету у замку“ у којој ће да претрпи још један тежак ударац. Припремио је, а Вашингтон 1979. године спровео, свеобухватну акцију организовања, обуке, наоружавања и финансијско-материјално-пропагандног помагања муџахедина као антисовјетске претње (операција „Циклон“). За СССР је сваки избор био лош. Ако не интервенише, муџахедини ће „извозом“ радикалног и милитантног исламизма, уз подршку САД, дестабилизovati претежно муслиманске централноазијске совјетске републике. Ако, пак, интервенише, ући ће у дуготрајан, исцрпљујући рат у суровом авганистанском простору („гробници империја“), што ће додатно ослабити совјетску позицију и на унутрашњем и на спољашњем плану. Бжежински је био убеђен да ће успети да испровоцира инвазију совјетске армије на Авганистан, те да ће тако и СССР добити „свој Вијетнам“. Упркос томе, америчка „авганистанска игра“ била је на граници фајтерског авантуризма јер је Совјетски Савез, уласком у Авганистан и дубоким уклињавањем према југу, опасно запретио да потпуно пресече Rimland и изађе на Индијски океан, чиме би укупна „велика стратегија“ САД за успостављање глобалне хегемоније пропала.

Степен ризика био је још већи јер је и суседна „карика у ланцу“ Rimland-а била прекинута: у Ирану био је свргнут проамерички режим шаха Резе Пахлавија, власт су преузеле антиамерички настројене исламске верске вође, а амерички покушаји да земљу политички, економски и војно дестабилизују нису успели. Понижавајући неуспех да се акцијом елитних америчких специјалних јединица у априлу 1980. године ослободе таоци у Техерану (операција „Орлова канџа“) довео је до оставке Државног секретара Сајруса Венса, а Бжежински је постао најнепопуларнија и најомраженија личност у тадашњој америчкој администрацији. Убрзо, 1981. године, завршила се његова каријера Саветника за националну безбедност.

Упркос напуштању позиције званичника у администрацији САД, Бжежински је и у наредним деценијама остао веома активан на америчкој и глобалној јавној сцени. Задржао је самосвојност, оштрину и критичност према америчкој спољнополитичкој, геополитичкој и геостратегијској оријентацији, али је, истовремено, и после 1980-их заузимао висока места у разним организацијама и форумима дипломатског, обавештајног и војно-безбедносног карактера. Такође, током дуге предавачке, научне и политичке каријере био и остао је веома утицајан члан многих значајних америчких и међународних истраживачких, државних, политичких и других институција и организација глобалног значаја (Савет за спољне односе, Међународна кризна група, Атлантски савет, Центар за стратегијске и међународне студије, Национална задужбина за демократију, Амнести интернешнел, Фридом хаус, Бретон Вудс одбор, Билдерберг група, Трилатерална комисија, Амерички комитет за мир на Кавказу...).

У контексту пројектовања постхладноратовске будућности централне, источне и југоисточне Европе, Бжежински је заступао опцију дезинтеграције СФР Југославије годинама пре него што ће њен насилан разби-распад бити спроведен у дело. Током грађанског рата за постјугословенско наслеђе јавно и доследно се залагао за свеобухватну подршку не-српским актерима и за робусну америчку војну интервенцију против Срба. У раздобљу униполарне америчке транзиционе доминације после пада Берлинског зида Бжежински је наставио да веома активно јавно и критички иступа у вези свих актуелних процеса усвету. Истовремено, своје научно и ауторско интересовање усмерио је на постбиполарне глобалне односе, тражење модела за задржавање америчке хегемоније у новонасталим околностима и дефинисање позиције САД у хијерархији све снажнијих конкурентских сила. Управо тада написао је неколико кључних теоријско-концепцијских дела која ће постати незаобилазна литература постмодерне геополитичке и геостратегијске мисли.

4. Коенов модел геостратегијских сфера и геополитичких региона

Упркос оштрој хладноратовској америчко-совјетској конфронтацији, из научне мисли Запада долазила су мишљења да геополитичка и геостратегијска концепција „окруживања“ и „обуздавања“ СССР и његових сателита, тј. читавог Heartland-а – није дала резултате. На то је указивала неоспорна чињеница да је Rimland на више места већ био перфориран. Совјетско поморско присуство постојало је у свим океанима и готово свим стратешки важним морима и заливима, на неким кључним острвима и мореузима, и то како у самом Rimland-у, тако и ван њега (унутар Мекиндеровог Спољашњег или острвског полумесеца), па чак и у Новом свету (на пример, на Куби)⁴⁰⁰. Стратегијска авијација, интерконтиненталне ракете и појава војно-шпијунских сателита доприносили су потреби да се преиспита класично схватање сучељавања поморске и копнене моћи, те доводили у питање примењивост Heartland-Rimland модела у изворном облику. Уочавајући ове реалности, амерички географ Сол Коен духовито је приметио да Стратегија обуздавања подсећа на затварање врата штале пошто су коњи из ње већ побегли.⁴⁰¹ Сходно томе, понудио је сопствено, иновативно и неколико пута кориговано становиште геополитичког устројства света.

Сол Коен (Saul Bernard Cohen, 1928-) докторирао је географију на Харварду 1955. године. (слика 21) Предавао је на универзитетима Бостон (1952-1965), Кларк (1965-1978), Њујорк (1978-1985) и Хантер колеџу (1986-1996), те као гостујући професор на Војно-поморском колеџу, Хебрејском универзитету у Јерусалиму, Велсли колеџу и Универзитету Јејл. Професор-емеритус био је на Хантер колеџу Њујорк Универзитета (City University of New York). Био је председник Друштва америчких географа, управник одсека за географију и декан на Кларк универзитету, председник Квинс колеџа Њујорк универзитета. Уређивао је Колумбијин Географски лексикон света и Оксфордов Атлас света, обављао функцију консултанта за географију у Новој Колумбијиној енциклопедији, био члан и председник бројних педагошких комисија, одбора и савета... Објавио је ауторски или коауторски више од 100 чланака и тринаест књига, махом из економске и политичке географије, геополитике, проблема животне средине и образовања, те географије и геополитике Израела и Блиског Истока.

⁴⁰⁰ Видети: Gérard Chaliand, Jean-Pierre Rageau, *Atlas Stratégique – Géopolitique des rapports de forces dans le monde*, Fayard, Paris, 1983. (p. 12, 25, 52, 62, 216, 217)

⁴⁰¹ Peter J. Taylor, Colin Flint, *Political Geography – World-Economy, Nation-state & Locality*, fourth edition, Pearson Education Limited, Harlow, 2000. (p. 60)

Слика 21: Сол Б. Коен (1928-)

У књизи *Географија и политика у подељеном свету (Geography and Politics in a World Divided, 1963.)* Коен је поставио флексибилан и динамичан, јасно структурисан и хијерархизован модел. Он се заснива на бинарној подели света, комбинованој са мултиполаризмом на нижем хијерархијском нивоу. Коен је сматрао да је основни недостатак ранијих глобалних геополитичких концепција проистицао из прецењености физичкогеографских чинилаца који се одликују статичношћу, што је као последицу имало превагу детерминистичких приступа. Стога је инсистирао на трагању за глобалном равнотежом динамичког карактера, на чије стварање би снажније утицао развој технологије и њена војна примена. Такође, потенцирао је да су интересне сфере великих сила превазиђен концепт у свету који се формирао после Другог светског рата, мада управо у његовој основној структурној „скици“ могу да се препознају зоне доминације САД, западне Европе, СССР, Кине, Индије...

Суштина Коеновог модела јесте хијерархијска подела света на:

1. *Геостратегијске сфере* – примарне и просторно највеће целине (највиши или макро-ниво);
2. *Геополитичке регионе* – саставни делови геостратегијских сфера, секундарног значаја и мање пространости (средњи или мезо-ниво);
3. *Националне државе, квази-државе и територије унутар држава* – целине најмање површине (најнижи или микро-ниво).

Неопходно је да свака геостратегијска сфера буде довољно пространа како би поседовала одређена својства и функције на планетарном нивоу – положај, динамику, оријентацију привреде и трговине, идеолошко-политичке и културне везе... Супротно њој, геополитич-

ки регион не поседује глобални значај, али има више изражену просторну хомогеност и директније је повезан са географском средином коју обухвата својим границама. Апострофирајући две геополитичке категорије – *језгра* (средишта, нуклеусе) и *дисконтинуиране појасеве* – Коен је, сходно томе, закључио да се свака конкретна макро-целина на Планети састоји од четири геополитичке компоненте: а) спољашње морске средине зависне од трговачке флоте и лука; б) континенталне унутрашњости (*hinterland*) удаљене од морске обале; в) дисконтинуираног приобалног појаса чије зоне могу да буду оријентисане према унутрашњости (копну) или спољашњости (мору) и г) региона који геополитички не припадају ни једној од претходних целина.⁴⁰²

У другом издању књиге 1973. године Коен је употпунио свој модел, који је сада добио обриси конзистентне геополитичке концепције.⁴⁰³ Али, у односу на изворни приступ из 1963. године, суштина се није променила. Коеново полазиште и кључна категорија јесу *геополитичке структуре*, које се стварају интеракцијом географских и политичких чинилаца и састоје се од геополитичких образаца (*patterns*) и својстава (*features*).

- *Геополитички обрасци* подразумевају облик, просторну величину, физичкогеографске и друштвеногеографске карактеристике геополитичких јединица, те унутрашње везе захваљујући којима се конкретна геополитичка јединица разликује од осталих;
- *Геополитичка својства* чине политичкогеографска средишта, области и границе који доприносе политичко-територијалном јединству и функционалној интегралности геополитичке јединице.

Ниво зрелости једне геополитичке структуре резултат је управо степена заједничког деловања геополитичких образаца и својстава захваљујући којима се постиже политичка кохезија. На развој и одлике геополитичких структура пресудно утичу два основна типа географског положаја – *приморски* и *континентални*. На готово детерминистички начин Коен је фаворизовао приобалне појасеве и области које гравитирају морима и океанима, наглашавајући да они имају: повољнију климу са знатном количином падавина и без температурних екстрема, добре предиспозиције за саобраћајно повезивање и размену добара са осталим деловима света, могућности за миграционо мешање

⁴⁰² Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York, 1963.

⁴⁰³ Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2d ed., Oxford University Press, New York, 1973.

становништва и цивилизација, услове за бржу економску специјализацију, захваљујући чему су могли да се развију не само системи интензивне трговине, него и отворени, либерални политички системи.

На другој страни, области са континенталним положајем су обично веома удаљене од морских обала и саобраћајно изоловане морфолошким баријерама (планине, пустиње, висоравни...). То је условило не само непостојање демографско-цивилизацијских прожимања и израженију економску аутаркичност, него и појаву затворених, аутократских идеолошко-политичких система. Ова Коенова схватања су у сагласју са традиционалним и стереотипним поимањима већине западних теоретичара о вишедимензионалној и предодређеној надмоћи таласократског у односу на телурократски геополитички идентитет. Штавише, он сматра да се овај „аксиом“ наставља и у најновијем добу: „Урбанизација и индустријализација су много касније стигле на континенталну него на поморску арену. Ово закашњење наставља се и сада, у постиндустријској ери. Док приморске области напредују, стварајући и ширећи високотехнолошке иновације, многе континенталне области остају претежно руралне или са застарелом индустријском основом која успорава економије њихових урбаних зона“.⁴⁰⁴

Обликовање геополитичких структура врше две супротстављене силе – *центрифугална* и *центрипетална*. Коен је потенцирао да су на националном нивоу оне повезане са психолошким доживљајем територијалности. Али, не може се оспорити да њихово дејство производи различите објективне, реалне просторне последице. Центрифугална сила проузрокује дезинтегративне процесе и сепаратизам једног народа у односу на други, кога сматра туђим по етничком идентитету и различитим по историјско-политичким (државотворним) циљевима. Центрипетална сила покреће интегративне токове, процесе уједиња једног народа и његово осећање да је везан за конкретан географски простор нераскидивим физичким и симболичким нитима. Центрифугална и центрипетална сила су испреплетане – у једном региону може да доминира једна, а у другом друга. Такође, у истој географској целини често се упоредо појављују и дезинтегративни и интегративни процеси. Тако, један народ или политичко-територијална јединица може да тежи отцепљењу од државе у којој се налази и у њој се осећа угроженим, али и да, истовремено, настоји и да се уједини са суседном државом, нарочито ако у њој живи истоветан народ. То не значи да су ове силе и процеси у равнотежи, већ се у појединим историјским периодима и географским областима догађају циклуси геополитичког преобликовања.

⁴⁰⁴ Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham /Maryland/, 2003. (p. 34)

Свака геополитичка структура, без обзира на функцију и пространост, има неколико заједничких својстава. Према Коеновом мишљењу, то су:

– *Историјско језгро* или *нуклеус* је бласт где се родила државостворна идеја и из које се ширила држава. У колективни идентитет обично је дубоко усађена и дуго (континуирано) опстаје интегрална перцепција физичкогеографских и културно-политичких репера историјског језгра.

– *Престоница* или *политички центар* је средиште из кога се управља политички дефинисаном територијом и људима који унутар ње живе. Њена функција је административно-политичка, а најчешће и водећа економска, културна, образовна... Локација престонице узима у обзир многе захтеве – централни географски положај у односу на државну територију, одбрамбену функцију, саобраћајну повезаност, положај према границама са становишта безбедности или, пак, са становишта „одскочне даске“ за експанзију на нове територије.

– *Екумена* представља најгушће насељену, најбоље саобраћајно повезану и економски најразвијенију географску целину. Сходно томе, она је најчешће и политички најважнија област.

– *Ефективна национална територија* (*ефективна регионална територија*) је ређе насељена зона од екумене, али располаже перспективним природним ресурсима, развојним потенцијалима и могућностима за демографску и економску експанзију. Њено постојање, облик, величина и географски положај јесу показатељ будуће оријентације и моћи земље.

– *Празне области* су углавном слабо насељене и без изгледа за већи демографски раст. Могу да се користе као извори сировина, одбрамбени појасеви, простори за тестирање оружја...

– *Границе* су линеарне, али могу да се перцепирају и као уже или шире пограничне зоне. Границе раздвајају политичке целине и често су предмет сукоба.

– *Непокорни сектори* унутар државе имају сепаратистичке амбиције или, у оквиру неког већег региона, третирају се као „непослушне“ државе.

Суштину и променљивост геополитичких структура Коен је упоредио са геолошком концепцијом планетарне *геотектонике плоча*. Супротно природним силама које милионима година утичу на формирање, померање, сударање или размицање великих тектонских плоча Земљине коре, стварање и динамику геополитичких структура проузроковали су миленијумима дуги цивилизацијски процеси, да би њихово потоње континуирано реконфигурисање било дефинисано дугорочним или краткорочним деловањем геополитичких сила. Сходно успостављеној

аналогији, Коен је глобалну геополитичку структуру просторно-хијерархијски поделио на следеће целине: *геостратегијске сфере* – главне и најпространије, структурне плоче (макро-плоче) које покривају највећи део Земље; њихово кретање за последицу има припајање или одвајање појединих делова, а снажни покрети огромних размера могу да проузрокују формирање и нових макро-плоча, тј. геостратегијских сфера; *геополитичке регионе* – плоче нижег нивоа и средње величине (мезо-плоче), које се померају унутар појединих макро-плоча (геостратегијских сфера) или прелазе из састава једне макро-плоче (геостратегијске сфере) у другу; *конфликтне појасеве* – зоне судара и трења макро-плоча (геостратегијских сфера) где се ствара огромна енергија; могу да постоје као одвојене субплоче (геополитички субрегиони) или да буду укључене у неку макро-плочу (геостратегијску сферу); *контактне регионе* – области са повезујућом улогом („капије“, „мостови“) и *зоне притиска* – субплоче које настају и нестају у току померања макро-плоча (геостратегијских сфера) или мезо-плоча (геополитичких региона).

1. *Геостратегијска сфера (The Geostrategic Realm)* – У глобалној геополитичкој структури највиши хијерархијски ниво, највећу пространост, вишедимензионалне функције и водећи утицај проистекао из планетарних интереса великих сила имају геостратегијске сфере. Одређивање и омеђавање геостратегијских сфера проистиче из круцијалног „обрасца“ којим се дефинишу међусобне везе и кретања људи, идеја и материјалних добара, а интегрише их контрола стратегијски лоцираног копна и поморских путева.⁴⁰⁵ Дакле, за Коена пресудно важан чинилац за диференцирање геостратегијских сфера јесте утицај маритимности или континенталности на њихово обликовање и својства. Сходно томе, иако приметак геостратегијских сфера коинцидира са појавом империја, са становишта новије историје истинске геостратегијске сфере настале су тек као резултат британске поморске доминације и њеног колонијалног царства, те експанзије царске Русије дуж копнених пространстава Евроазије.

У изворном моделу из 1963. године Коен је издвојио две геостратегијске сфере. Задржао их је и у коригованим хладноратовским варијантама из 1973. и 1982. године, а потом и у верзији из 1991. године⁴⁰⁶ која је настала непосредно после пада Берлинског зида и окончања биполаризма:

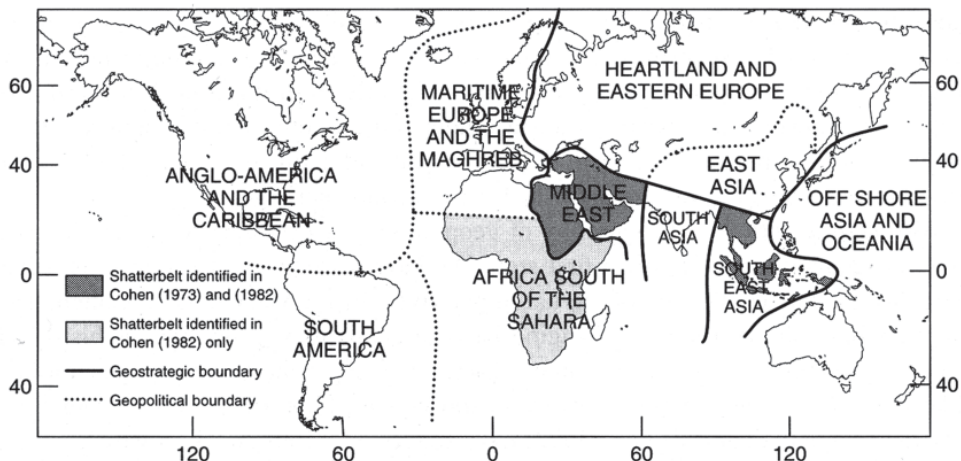
⁴⁰⁵ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 36)

⁴⁰⁶ Два издања књиге: Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided* (1963. и 1973.), те чланци: Saul B. Cohen, „A New Map of Global Political Equilibrium: a Developmental Approach“, *Political Geography Quarterly*, Vol. 1, Issue 3, July 1982, Elsevier, Amsterdam. (pp. 223-241) и Saul B. Cohen, „Geopolitical Change in the Post-Cold War Era“, *Annals of the Association American Geographers*, Vol. 81, Issue 4, December 1991, Association American Geographers, Washington D. C. (pp. 551-580)

- На трговини заснована маритимна сфера (The Trade Dependent Maritime Realm) је назив који је Коен дао Поморској сфери. У њу је укључио упадљиво већи део Планете: басене Атлантског, Тихог и Индијског океана, континенте Северну и Јужну Америку, Аустралију, Африку, Европу изван совјетске интересне сфере и готово читав обод Азије. Велесила која доминира овом сфером јесу САД и оне су ту улогу преузеле крајем 19. века од Велике Британије. Трговина, тј. меркантилизам, капитализам и индустријализација били су покретач агресивног колонијализма и немилосрдног империјализма који су темељно променили свет. Коен није оклевао да потврди како је европски и амерички империјализам наметао глобални систем трговине војном силом, а унапређивао га револуционарним помацама у саобраћају и комуникацијама. Мора и океани као интегративни медијум, те поморски саобраћај као начин комуникације, допринели су масовним планетарним миграцијама и променама етничке карте континента, те брзом социоекономском развоју, ширењу демократије и стварању плуралистичких друштава који су Поморску сферу учинили веома динамичном.
- Евроазијска континентална сфера (The Eurasian Continental Realm) има телурократски геополитички карактер и просторно је вишеструко мања од Поморске сфере. У хладноратовским варијантама своје концепције (1963, 1973, 1982.) Коен је унутар њених граница сместио тадашњи СССР и совјетску интересну сферу у источној Европи, те Монголију, Кину и Корејско полуострво. Основна својства ове сфере јесу изражена и физичкогеографски предиспонирана затвореност, изолованост у односу на спољашње утицаје и економска аутаркичност, доминација друмско-железничког и речног саобраћаја, мале могућности изласка на најважније светске пловне путеве као предуслове за глобалну трговину, колонијална освајања и приступ удаљеним природним богатствима. Према Коеновом мишљењу ово су били разлози не само за закаснили процес индустријализације и урбанизације, већ и за историјску дуготрајност затворених, централизованих и ауторитарних облика владавине. Из евроазијске физичкогеографске континенталности и социо-економске самодовољности проистекао је специфичан колективно-психолошки осећај опкољености и угрожености из непријатељског окружења, нарочито у Русији/СССР. Такав осећај, не без разлога, опстао је упркос технолошком развоју који је донео свемирске летове, интерконтиненталне ракетне системе и електронско комуницирање, а до-

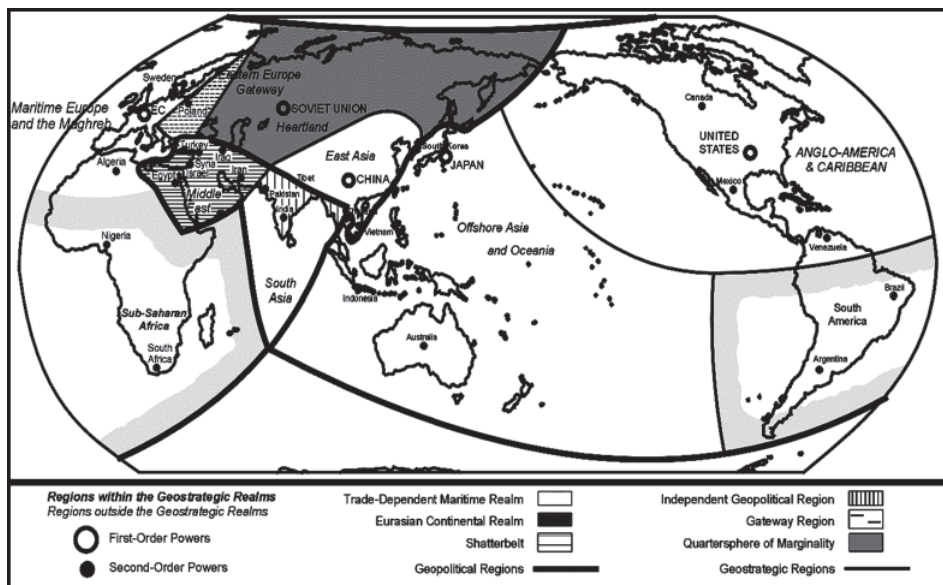
датно је потврђен експанзијом НАТО и интервенционизмом САД у постбиполарном периоду. (карта 31)

Карта 31: Коенов модел – хладноратовске варијанте

Извор: Peter J. Taylor, Colin Flint, *Political Geography – World-Economy, Nation-state & Locality*, fourth edition, Pearson Education Limited, Harlow, 2000. (p. 61)

Карта 32: Коенов модел – постхладноратовска варијанта

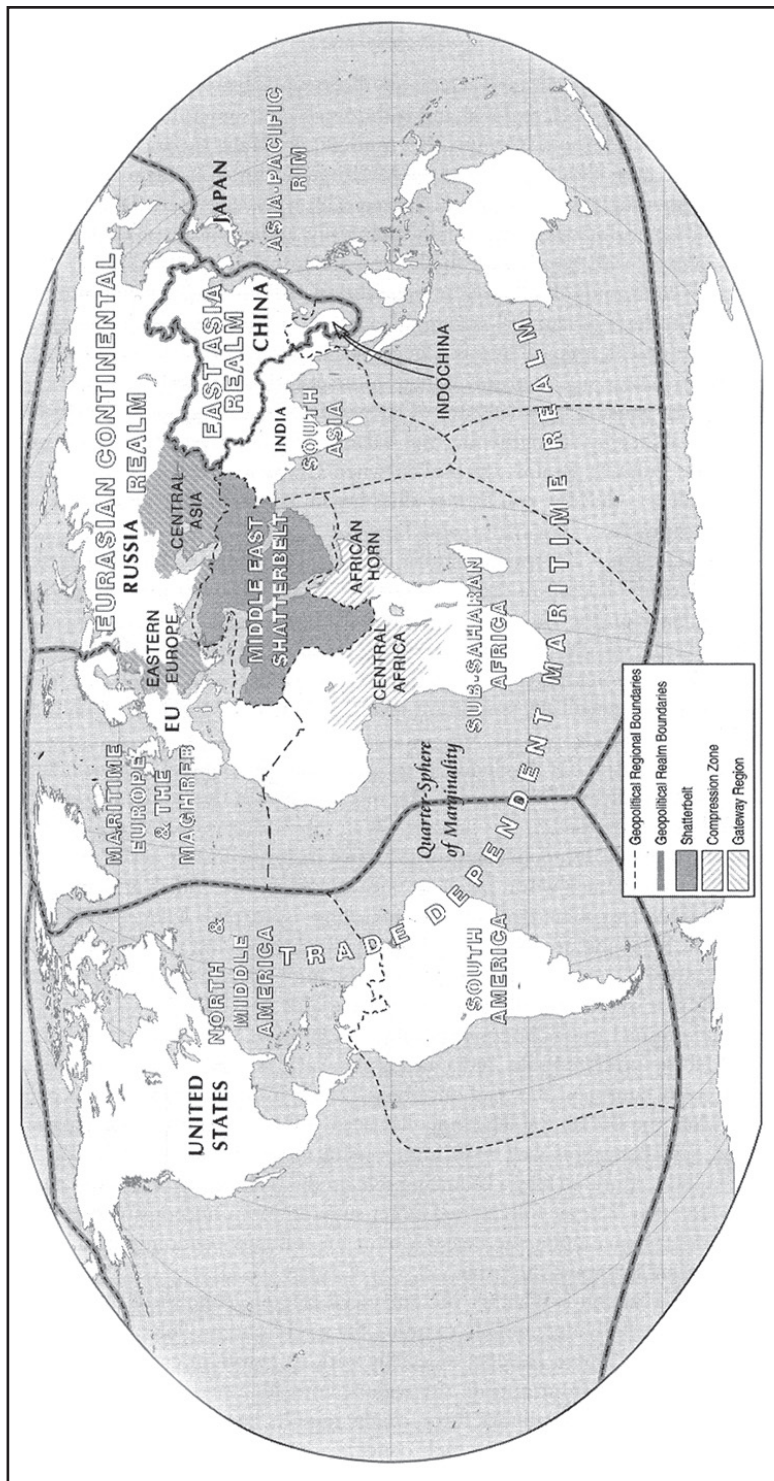
Извор: Saul B. Cohen, „Geopolitical Change in the Post-Cold War Era“, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 81, Issue 4, December 1991, Association of American Geographers, Washington D. C., 1991.

Непосредно после пада Берлинског зида и епохалних промена које су уследиле, у верзији из 1991. године Коен је између две геостратегијске сфере уметнуо *контактну зону* (*мостовска зона, зона-капија*) у источној Европи (The Eastern Europe Gateway). Такође, поред два хладноратовска средишта светске моћи првог реда (амерички и руски), издвојио је још три (европски, јапански и кинески). (*карта 32*) Тако је антиципирао долазак нове велесиле на светску геоекономску, геополитичку и геостратегијску сцену – Кине. Крајем 20. и у првој деценији 21. века Кина је имала експлозиван економски раст (нарочито у гранама рударства, енергетике, индустрије, саобраћаја и трговине), реализовала је гигантске развојне пројекте, успела је да обузда демографску експлозију и убрза урбанизацију, девизне резерве и пласман инвестиција подигла је до огромних размера, технолошки се приближила водећим земљама света, решила је нека тињајућа спорна питања са моћним суседом Русијом, на међународно-политичком плану је све отвореније исказивала сопствене интересе, систематски је ојачавала и модернизовала армију (нарочито ратну морнарицу), а обриси њене непосредне интересне сфере на Далеком Истоку постали су све јаснији. У том периоду успела је да се приближи Јапану као другој економији света⁴⁰⁷ и да се кандидује за главног америчког конкурента у блиској будућности. Уважавајући нове реалности на светској геоекономској и геополитичкој карти света, Коен је 2003. године у новој и у великој мери коригованој варијанти своје концепције („за почетак 21. века“) конституисао и *трећу геостратегијску сферу* – источноазијску.

- Источноазијска сфера (The East Asia Realm) својим границама, поред Кине, обухвата још земље на источној страни полуострва Индокине – Вијетнам, Камбоџу и Лаос. Просторни габарити и територијална морфографија ове геостратегијске сфере настали су издвајањем Кине из Евроазијске континенталне сфере којој је припадала током Хладног рата, чак и у време оштре конфронтације са Совјетским Савезом. Индокинески фрагмент формално је био део Поморске сфере, али је још током Хладног рата био под утицајем СССР и Кине, да би од 1990-их година постао интегрални део кинеског интересног ареала. Коен је, дакле, Источноазијску сферу задржао „приковану“ за саму западну обалу Пацифика, трасирајући њену границу басенима ивичних мора (Жуто, Источно кинеско и Јужно кинеско море). Индикативно је да он није допустио могућност да та граница буде транслирана даље на исток, према пацифичкој пучини и архипелазима, на штету зоне америчке таласократске доминације. (*карта 33*)

⁴⁰⁷ Кина је 2010. године претекла Јапан и постала друга економија света.

Карта 33: Коенова геополитичка структура света на почетку 21. века

Извор: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham /Maryland/, 2003. (p. 41)

На први поглед географски и геополитички нелогично Коен је изван Источноазијске сфере, тј. и даље у саставу Поморске сфере, оставио не само велике и значајне државе-архипелаге Малезију, Индонезију, Филипине и Јапан, већ и Јужну Кореју, па чак и Тајван (границу Источноазијске сфере „провукао“ је уским Тајванским мореузом).⁴⁰⁸ Своју стереотипну, препознатљиво детерминистичку и типично (про) америчку перцепцију покушао је да замаскира констатацијом да економски развијенији, индустријализованији, урбанизованији и трговински профилисанији приобални појас (тзв. Златна обала) јесте успео да Кину повуче из континенталног евроазијског загрљаја и оснажи њену маритимну компоненту, али није успео да од ње начини део поморског света.⁴⁰⁹ Становништво огромне континенталне унутрашњости Кине и даље је махом рурално и земљорадничко-сточарско, са планинским и пашњачким сакрално-географским идентитетом, духовно оријентисано ка мистицизму, изоловано од спољашњих утицаја и склоније владајућем комунистичком ауторитаризму. Гушће насељени, за спољне утицаје отворенији, урбанији, комуникацијски повезанији, технолошки напреднији и емиграцији склонији Кинези из долињских и приобалних равница на истоку нису за релативно кратко време успели да „претегну“ и целини Кине одреде маритимни код. Коен у овој дуалности континенталне и приморске Кине није препознао рађање будуће планетарне силе интегралног телурукратско-таласократског геополитичког идентитета.

2. *Геополитички регион (The Geopolitical Region)* – У Коеновом хијерархизованом моделу геополитичке структуре други ниво јесте геополитички регион. Већина геополитичких региона је у саставу геостратегијских сфера, али неки могу да се налазе између њих или да постоје као засебне, издвојене целине. У односу на геостратегијску сферу, геополитички регион је просторно мањи, физичкогеографски хомогенији, културно-цивилизацијски интегрисанији, те геоекономски и геополитички динамичнији. Суштински, „разлике између сфере и региона су разлике између стратегије и тактике“.⁴¹⁰

У хладноратовским варијантама Коенове концепције Поморска сфера садржи следеће регионе: Англо-америку и Карибе, Јужну Аме-

⁴⁰⁸ Северозападни Пацифик је деликатна контактна зона Поморске, Континенталне евроазијске и Источноазијске геостратегијске сфере, коју персонификује Корејско полуострво. Северну Кореју Коен је сместио у Источноазијску сферу, али у случају уједињења са Јужном Корејом читавом полуострву наменио је улогу контактне региона („капија“, „мост“) или зоне притиска.

⁴⁰⁹ Коен је западио да се нису остварила предвиђања Мекиндера и Спајкмена, а касније и америчког председника Ричарда Никсона, да ће Кина у ући у састав поморског света. Видети: S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 39)

⁴¹⁰ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 42)

рику, Приморску Европу и Магреб, Субсахарску Африку, те Спољашњу Азију и Океанију⁴¹¹. Њој припадају и региони Средњи Исток⁴¹² (Египат, Судан, земље Леванта и Персијског залива, Авганистан) и Југоисточна Азија (Индонезија и земље Индокинеског полуострва), који су геополитички дефинисани као *конфликтни појасеви*. У варијанти из 1982. године, због латентне нестабилности и конфронтираности, исти статус доделио је и читавом региону Субсахарска Африка. Регион Јужна Азија (Индија, Пакистан, Бангладеш, Цејлон/Шри Ланка/, Непал и Бутан,) има полуострвски географски положај и под утицајем је Индијског океана (нарочито егзистенцијално важног механизма монсунских ваздушних струјања), али га Коен није сврстао у Поморску сферу. Разлог није само изражена континенталност великог дела Хиндустанске низије, јужних падина Хималаја, Асама, Пенџаба, Кашмира, пустиње Тар, те висоравни Декан затворене венцима Источних и Западних Гата, већ и традиционално мало учешће спољне трговине у БДП-у јужноазијских земаља (нарочито Индије).⁴¹³ Сходно томе, читавом „потконтиненту“, Коен је доделио позицију засебног геополитичког региона изван геостратегијских сфера. Евроазијска континентална сфера је мање фрагментирана и садржи само два геополитичка региона – Heartland и Источну Европу (СССР са источноевропским сателитима и Монголијом), те Источну Азију (Кина, Северна Кореја).

Постхладноратовска верзија модела из 2003. године садржи бројне промене у броју, припадности и функцији геополитичких региона. Блискоисточни конфликтни појас (регион) унутар Поморске сфере је не само знатно проширен, већ је увећао и степен нестабилности (сукоби у Кувајту, Ираку, Авганистану, Судану, Сирији, у појасу Газе и на Западној обали, ратне претње Израела и САД Ирану...). Он се на северозападу додирује са Источноевропским регионом, који је ампутирани

⁴¹¹ Коен је геополитички регион који чине Аустралија, Нови Зеланд, већина малих архипелага у басену Тихог океана, те Јапан, Тајван и Филипини уз далекоисточну обалу Азије назвао *Off Shore Asia and Oceania*. На српски језик то би могло да се преведе са Острвска (Приобална, Епиконтинентална) Азија и Океанија, али је то непрецизно и неадекватно. Термин *Спољашња Азија и Океанија* јесте у регионалногеографској терминологији неуобичајен, али би за геополитичке потребе могао да буде сврсисходан.

⁴¹² У англо-америчкој географској, историографској, геополитичкој и дипломатској терминологији под *Средњим Истоком* (The Middle East) подразумева се пространа територија која обухвата североисточну Африку (прибрежје Суецког канала и Црвеног мора), Левант, Арабијско полуострво, Месопотамију, Иранско-авганистанску висију, а некада и Малоазијско полуострво. У руском, већем делу европског, српском и другим појмовницима уобичајено је да се за тако одређен и омеђен простор користи географски назив *Блиски и Средњи Исток* (не подразумева Египат, који спада у Северну Африку).

⁴¹³ Учешће спољне трговине у БДП-у Коен сматра кључним нумеричким показатељем маритимности или континенталности државе и, следствено, њеног таласократског или телурукратског геополитичког идентитета.

од Евроазијске континенталне сфере после пада Берлинског зида. За њега је Коен сматрао да ће имати улогу или конфликтног појаса или прелазног („мостовског“) региона. У балканском сектору јесте се задржао висок степен нестабилности и прожимања, али је највећи део региона крајем 20. и у првој деценији 21. века „усисан“ у тзв. евроатлантске интеграције, тј. у регион Маритимна Европа и Магреб. Са североисточне стране на Блискоисточни конфликтни појас (регион) наставља се Закавказски и Централноазијски геополитички регион који је упркос дезинтеграцији СССР остао у саставу Евроазијске континенталне геостратегијске сфере. Он се налази под обновљним утицајем Русије, тј. Руског Heartland-а као другог, већег геополитичког региона, али има статус конфликтног и прелазног („мостовског“) појаса. У новоформираној Источноазијској геостратегијској сфери постоје два региона – већи, Кина са Северном Корејом, и мањи, Индокина, у чијем саставу је источни део полуострва, тј. Вијетнам, Лаос и Камбоџа. Регион Спољашња Азија и Океанија у западном Пацифику Коен је преименовао у регион под називом Азијско-пацифички обод (The Asia-Pacific Rim) и прикључио му још Малезију, Индонезију, Тајланд, Сингапур и Брунеј (држава Бурма /Мјанмар/ је припојена региону Јужна Азија).

Геополитички региони могу да имају различиту површину, географски положај, број становника, економску и војну моћ, степен динамичности и улогу у геостратегијским сферама и укупној геополитичкој структури. Одликује их наглашена променљивост и растући глобални утицај, који све мање зависи од позиције геостратегијских сфера (на пример, регион Јужна Азија, тј. Индија, али и други). Моћне државе могу упоредо да функционишу и на нивоу геостратегијских сфера и на нивоу геополитичких региона, а неке од њих и интерсферно/интеррегионално (Аустралија, Кина, Јапан...). Према Коеновом мишљењу, Европска Унија се временом конституисала у типичан, снажан геополитички регион, помоћу формираних институција утврдила регионално јединство, реafirмисала се као центар геополитичке моћи, поново успоставила утицај у стратегијски важним областима као што су Блиски Исток, Африка и Источна Европа, чак и „ограничила хегемонистичку контролу САД над Приморском геостратегијском сфером“⁴¹⁴.

Управо на примеру Европске Уније Коен је варирао два главна глобална тренда геополитичких региона у будућности – интегративни и дезинтегративни. На једној страни, још више политички и економски уједињена Европска Унија, оријентисана на ограничавање прилива ваневропских имиграната и са амбицијама да оформи сопствени војно-безбедносни систем, могла би да створи бројне баријере према осталим деловима света, како унутар Приморске сфере, тако и изван

⁴¹⁴ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 42)

ње. На другој страни, унутар Европске Уније постоји тежак „историјски пртљак“ етно-културних разлика, наслеђених сукоба, сепаратизама, партикуларних интереса појединачних држава и њихових дијаметрално различитих односа према Русији, Балкану и некадашњим колонијалним поседима. То може да делује дезинтегративно на европском нивоу, али (парадоксално) интегративно у глобалним размерама.

Конфликтни појас (The Chatterbelt) – Супротно геополитичким регионима, који се, зависно од степена „зрелости“, одликују мањим или већим степеном кохезије, постоје изразито лабилне, традиционално дубоко подељене и на унутрашњем плану оштро конфронтиране простране географске области. То их чини глобалним дестабилизаторима. Постојање таквих зона увек је привлачило пажњу политичкогеографских, геополитичких и геостратегијских теоретичара и практичара. На размеђу 19. и 20. века адмирал Мехен је у Азији између 30⁰ и 40⁰ СГШ идентификовао појас нестабилности проузрокован сударом британских и руских империјалних претензија. У време Првог светског рата Џејмс Фергив је тампонске државе уметнуте између таласкоратских сила и Heartland-а дуж евроазијског обода (од северне, источне и југоисточне Европе, преко Турске, Ирана и Авганистана, до Индокине и Корејског полуострва) назвао „зона пуцања“. Ричард Хартшорн се током Другог светског рата бавио источноевропском „зоном распада“ (од Балтичког до Јадранског мора), препоручујући, слично Мекинделу, да се у послератном периоду у томе простору створи федерација са тампонском геополитичком улогом.

Коен је конфликтни појас дефинисао као стратегијски оријентисану област у којој постоје изражене унутрашње тензије, уз истовремено ривалство великих сила које доминирају геостратегијским сферама.⁴¹⁵ Али, свака узаврела зона не мора да буде конфликтни појас. На пример: ратова, побуна, револуционалних промена режима и репресивних гушења протеста има у многим земљама Кариба, Централне и Јужне Америке, Јужне Азије, али оне немају статус конфликтног појаса зато што у њима није дошло до непосредног уплива интереса две или више великих сила. Постојање, пространост и границе конфликтних појасева су променљиви и зависе од позиције у глобалној хијерархији оних сила које су водеће у геостратегијским сферама. У првим верзијама своје концепције (1963. и 1973.) Коен је издвојио два хладноратовска конфликтна појаса – Средњи Исток и Југоисточну Азију. Касније (1982.), прикључио им је и трећи – читаву Субсахарску Африку, коју су САД и некадашњи европски колонизатори сматрали својим неупитним интересним ареалом, а где се 1970-1980-их година ширио талас ратних сукоба и продирао утицај СССР, Кине и Кубе.

⁴¹⁵ Исто. (стр. 43)

После пропасти Совјетског Савеза и окончања биполаризма, Коен је задржао статус конфликтног појаса само за Средњи Исток, мада је могао да га прошири на Балкан који је ушао у дугогодишње раздобље југословенске ратне деструкције, уз непосредно учешће САД, ЕУ, исламских земаља... Некадашњи конфликтни појас Југоисточну Азију поделио је на утицајне зоне Кине и Индије, а за Субсахарску Африку је сматрао да нема стратегијски значај за водеће западне силе (варијанта из 1991.). Почетак 21. века није донео идиличну епоху „краја историје“ и бесконфликтности „демократија које не ратују“. У варијанти из 2003. године Коен је исправно констатовао да се реално стање у средњоисточном конфликтном појасу не само додатно заоштрава, него и да се он просторно увећава. Штавише, оставио је могућност да зоне источне и југоисточне Европе, те бивше совјетске централне Азије геополитички еволуирају ка статусу конфликтних појасева и/или пролазних („мостовских“) региона.

Зона притиска (The Compression Zone) – У варијанти из 2003. године Коен уводи тзв. зону притиска као нову просторно-хијерархијску и геополитичку целину. Она је, такође, подручје латентне нестабилности и оружаних сукоба, али се од конфликтног појаса разликује по томе што обично није предмет непосредног судара интереса великих сила, већ суседних земаља. На почетку 21. века издвојиле су се две зоне притиска – Централна Африка (Нигерија, Камерун, Централноафричка република, Екваторијална Гвинеја, Габон, Сао Томе и Принсипе, Конго, ДР Конго) и „Рог Африке“ (Сомалија, Етиопија, Еритреја, Џибути).

Контактни регион, тј. „регион-капија“, „регион-мост“ (The Gateway Region) – Коен констатује да се почетком 21. века ни за један регион у свету не може рећи да има својства контактнoг, али да би то у блиској будућности могла да постане централна и источна Европа између руског Heartland-а и Приморске Европе. Услов је да велике силе не претворе овај појас у конфликтну, већ у кооперативну зону. Појава контактних региона требало би да уследи као логична последица постојања контактних држава („држава-капија“, „држава-мостова“), чија појава може да се прати од античког до данашњег времена. Раније током историје то су били Саба, Тир, Венеција, Манила, Занзибар..., а сада су то Сингапур, Монако, Бахреин, Бахами...

3. *Национална држава, квази-држава и територија унутар државе* – После пада Берлинског зида, окончања Хладног рата, победе таласкоратског Запада против телурократског совјетског блока, те успостављања темеља униполарног поретка на челу са разобрученом америчком силом, уследило је тријумфалистичко раздобље преиспитивања и оспоравања ранијих вредности и правила. Феномен националне државе изложен је жестокој критици и апострофиран је као сметња и супротност глобализацији као процесу и глобализму као

идеологији. Све гласнији су постали заговорници тезе да је укидање државе неминовност и последица (гео)политички индукованог јачања светских и регионалних наднационалних групација, нагло увећаног утицаја различито идеолошки артикулисаних тзв. невладиних организација и до планетарног нивоа доведеног значаја информационих и економско-финансијских чинилаца „меке моћи“. Националну државу модерног доба и њену функцију стабилизатора светског геополитичког система као да је требало препустити историји. Теоретичари глобализације схватили су нови светски систем у настајању као привидно неограничен број економско-финансијских и комуникацијских веза (траса, линија) и чворишта који ће моћи да преобликују културну и политичку слику света. „У суштини, ова конструкција заснива се на идеји светске мреже без структуре, хијерархије, оријентације и просторне диференцијације. Глобализација може боље да се опише као *аномија* или урушавање структура које управљају светским системом него као предсказање новог система који се развија.“⁴¹⁶

Коеново становиште је суштински различито од овако засноване глобализације и новог глобалног система. Он може да се сврста у групу значајних геополитичких теоретичара и практичара који су заговарали несмањен значај националне државе и њене улоге у светском поретку. Супротстављајући се помодном мишљењу да је економија главни разлог постојања и опстанка националне државе, Коен је сматрао да је важније колективно психолошко осећање народа о припадности конкретној друштвеној и територијалној целини. Иако су на унутрашње процесе у националној држави све више деловали спољашњи утицаји нових глобалних и регионалних чинилаца (идеолошки, верски и еколошки покрети, организације за заштиту људских права, мултинационалне компаније, финансијска средишта моћи, медији...), национална држава је остала поуздано упориште за остваривање интереса сопственог народа, основни чинилац међународних односа и „главни механизам једном народу да постигне самоопредељење у нераскидивој вези са територијалним одређењем“⁴¹⁷. Процес распада појединих држава, иако је привремено пореметио политичко-територијални *status quo*, остао је доказ моћи национализма, а не његовог опадања.

Коеново полазиште јесте да се светски систем конституише око одређених територијалних језгара која су просторно-хијерархијски организована и чије се функције развијају зависно од њихове моћи и утицаја. Динамичан поредак моћи националних држава има пет нивоа, а поједине земље могу да мењају нивое, па чак, услед распада или интегрисања у другу државу, да нестају са хијерархијске вертикале.

⁴¹⁶ Исто. (стр. 45)

⁴¹⁷ Исто. (стр. 46)

• Први ниво чини пет сила савременог света. Оне имају глобални значај и представљају сада већ знатно увећан број језгара две (три) геостратегијске сфере. То су САД, Русија, Јапан, Кина и Европска Унија. У основи бинарни изворни модел који је подразумевао поделу света на две геостратегијске сфере, Коен је тако употпунио, тј. постепено трансформисао у полицентричан, мултиполаран. САД су остале убедљиво најмоћнија сила, али њихово вођство није више неприкосновено. Најбољи пример напредовања једне земље и њеног позиционирања у групацији великих сила јесте Кина, која је на економском плану потиснула Јапан и убрзано граби ка лидерској светској позицији. Европска Унија⁴¹⁸, коју је за ову прилику Коен дефинисао термином „заједница држава обухваћена Европском Унијом“ (“the collectivity of states embraced by European Union”), сачувала је статус светског економског „дина“, али је због улоге америчког мостобрана на западном прочељу Евроазије ипак остала геополитички и геостратегијски „патуљак“. Дилему да ли се Русија задржала међу силама првог реда после слома СССР, вишедимензионалног суноврата који је потом уследио и додиривања самог дна кризе управо на прелому 20. и 21. века, отклања чињеница да је она и даље снажна нуклеарна сила, те убедљиво најпространија и природним ресурсима најбогатија држава, која се успешно консолидује и на велика врата враћа на светску сцену.

• Други ниво држава чине регионалне силе чија је моћ неуједначена, али њихов утицај допире до већих делова геополитичких региона којима припадају. Према Коену, моћ и ранг конкретне државе одређује се на основу две групе критеријума. Једну групу чини како традиционално вредновање „тврдих“ чинилаца моћи (квантитативне и квалитативне особине територије, расположиви природни ресурси, становништво, економска и војна моћ...), тако и вредновање политичког понашања становништва и елита. Друга група критеријума јесте способност државе – регионалне силе да обезбеди патронат једне или више светских сила, али да не постане њихов сателит (на други начин то може да оствари посредством ванрегионалних идеолошко-политичких, војних, економских и других савеза).

Са становишта регионалне снаге и утицаја, државе другог нивоа разврстане су у три групе:

1) висок степен моћи (9 држава) – Индија, Бразил, Канада, Турска, Аустралија, Иран, Нигерија, Израел и Јужна Африка;

2) средњи степен моћи (7 држава) – Индонезија, Пакистан, Египат, Јужна Кореја, Тајван, Мексико и Вијетнам;

⁴¹⁸ Ова варијанта Коеновог модела објављена је 2003. године, а Европској Унији тада је припадало 15 држава.

3) низак степен моћи (7 држава) – Ирак, Пољска⁴¹⁹, тадашња Србија и Црна Гора, Алжир, Тајланд, Аргентина и Украјина.

Индикативно је да међу овим земљама нема важне средњоисточне државе Саудијске Арабије или карипске Кубе и да је Индонезија, најмногољуднија исламска земља, са изванредно важним положајем, сврстана тек у средњи степен моћи, заједно са прецењеним Јужном Корејом и Тајваном⁴²⁰. Такође, међу земљама другог нивоа (иако у трећој групи, са ниским степеном моћи) налази се тадашња Србија и Црна Гора, држава којој је Коен, очигледно, давао велики регионални значај на нестабилном Балкану и у источноевропској конфликтној и/или контактної („мостовској“) зони. Државе другог нивоа остварују разноврсне и комплементарне везе са силама првог нивоа. Те везе су, по правилу, веома чврсте, разноврсне и дуготрајне, најпре унутар истог региона, али могу да постоје и на великој раздаљини (на пример: односи САД са ЕУ, Израелом, Египтом, Нигеријом...).

- Трећи ниво заузимају државе које могу да се такмиче са државама другог нивоа на идеолошко-политичком плану или захваљујући свом богатству важних природних ресурса, али не могу да им конкуришу у популационој, економској и војној моћи. Као примере држава трећег нивоа моћи Коен је навео Саудијску Арабију, Етиопију, Кубу, Анголу, Сирију, Чиле, Венецуелу, Колумбију, Либију, Северну Кореју, Малезију, Зимбабве, Обалу Слоноваче, Мађарску...

- Четврти ниво чине оне државе које утичу само на непосредне суседе (Судан, Еквадор, Замбија, Мароко, Тунис...).

- Пети ниво су мале, немоћне и готово безутицајне државе.

Број држава другог нивоа је променљив и у ранијим варијантама Коенове концепције био је већи (30 и 27) него почетком 21. века (23) зато што се неколико моћних држава у међувремену укључило у ЕЕЗ/ЕЗ/ЕУ и сада се налази у саставу те интегралне велесиле првог нивоа. Државе, дакле, могу да се пењу са нижих на више нивое, али и да падају са виших на ниже нивое. Тај процес је веома динамичан и неке земље за веома кратко време могу да промене тренутни ранг. Положај и утицај важних држава другог и трећег нивоа може да има кључну улогу у креирању регионалне геополитичке „архитектуре“. Коен је посебно истакао оне државе које се идеолошки разликују у односу на окружење у региону. „Оне покрећу турбуленције стављају-

⁴¹⁹ Пољска у то време још није била у саставу Европске Уније.

⁴²⁰ Јужна Кореја и Тајван (Коен то острво чак издваја као самосталну државу, иако је то међународноправно интегрални део Кине) јесу веома важни „мостобрани“ и „одскочне даске“ САД на далекоисточном прочељу Евроазије и имају кључну улогу за одржавање глобалне америчке супремације, али, упркос томе, немају изражену регионалну моћ у поређењу са силама у окружењу (Кина, Јапан, Русија).

ћи на пробу норме и уносећи непожељну енергију у систем. Примери оваквих држава су револуционарна Куба из периода пре 1990-их, титоистичка Југославија и тржишно оријентисана Обала Слоноваче из 1970-их.⁴²¹

Постављајући концепт пролазних („мостовских“) региона који ће проистећи из пролазних („мостовских“) држава, Коен је прогнозирао појаву бројних нових државоликих политичко-територијалних јединица које ће сукцесивно да настају од бројних сепаратистичких области које тренутно представљају територије унутар данашњих суверених држава. У његовој класификацији, која подразумева четири групе, само у првој, названој *постојећи контакти* („капије“, „мостови“), налазе се државе (на пример: Бахами, Андора, Монако, Малта, Финска, Тунис, Тајван, Сингапур, Кипар, Словенија, Еритреја...). Остале три групе су *потенцијални контакти* (Бермудска острва, Квебек, Британска Колумбија, Гибралтар, Азорска острва, Каталонија, Гуам, Северозападна Аустралија, Далекоисточна Русија, Кинеска „Златна обала“, Црна Гора⁴²²...), *постколонијалне државе* (острва Кајманска, Канарска, Фарска, Мадеира, Амерички Самоа, Француска Полинезија, Нова Каледонија...) и *сепаратистичке државе* (Гренланд, Северна Ирска, Шкотска, Велс, Сицилија, Бретања, Корзика, Фламанија, Валонија, Трентино-Алто Адиђе, Чеченија, Тува, Јакутија, Абхазија, Тибет, Синкјанг, Кашмир, Арапска Палестина, Јужни Ирак, Курдистан, Транснистрија, Косово, Кабинда, Шаба...). Коен је већини одредио идентит/статус квази-државе (на пример: тзв. Република Косово), а осталима позиције кондоминијума и пролазних облика од квази-држава до независности и од кондоминијума до независности.

Супротно процесу фрагментације, могући су и регионални процеси политичко-територијалног укрупњавања. Резултат би биле специфичне интегративне творевине, а Коен наводи могућу појаву неколико потенцијалних конфедерација: Колумбије, Венецуеле и „Западне Индије“ (у региону Северна и Средња Америка); Северног и Јужног Кипра (у региону Приморска Европа и Магреб); „Словенске Антанте“, која би се састојала од Русије, Украјине, Белорусије Молдавије и Казахстана; „Великог Туркестана“, који би обухватао Узбекистан, Таџикистан, Киргистан и Туркменистан (унутар Руског Heartland-a); Кине и Тајвана или Континенталне Кине, кинеске „Златне обале“ и Тајвана (у региону/сфери Кина); Саудијске Арабије, Ирака, Сирије, Либана и малих држава Персијског залива (у саставу средњоисточног *chatterbelt-a*); балтичких држава Литваније, Летоније и Естоније; бивших југосло-

⁴²¹ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 49)

⁴²² У време настанка Коенове концепције Црна Гора је била још увек у саставу заједничке државе са Србијом.

венских република (тадашње) Србије и Црне Горе, Хрватске и муслиманске Босне⁴²³.

Коен је своју концепцију више пута кориговао и прилагођавао мотивисан променама у светском поретку и у приступу глобалној геополитици као општем систему. Управо овакав, системски приступ представља предуслов за анализу односа између *политичког* и *географског*. Њихова интеракција производи геополитичку енергију која покреће, обликује, трансформише и уравнотежује геополитички систем. Настojeћи да теоријски утемељи еволутивност геополитичког система, Коен је искористио приступ социолога Херберта Спенсера, који је 1860. године међу првима изнео хипотезу о развоју на основу аналогije између живог организма и друштвене организације.⁴²⁴ Употпуњујући његове организистичке поставке са идејама психолога Хајнца Вернера и психобиолога Лудвига фон Берталанфија, Коен је констатовао да је то довољна основа за конзистентну просторно структурисану геополитичку теорију. У основи, она је холистичка и подразумева редослед процеса повезивања делова на различитим нивоима политичко-територијалне хијерархије – од субнационалног, преко националног, до супранационалног. У контексту геополитичких структура, систем би требало да се развија фазно:

- *Атомизација* је најранија фаза, током које су територијални фрагменти уситњени, међусобно неповезани и имају идентичне функције. Коен је сматрао да су почетком 21. века у овој фази региони Закавказје, Централна Азија, Индокина и Субсахарска Африка.

- *Диференцијација* је виша фаза, у којој су делови и даље неповезани, али имају различита својства. У овом и даље ниском стадијуму развоја су региони Руски Heartland, Кина, Средњи Исток, Јужна Америка, Источна Европа и Јужна Азија.

- *Специјализација* је следећа фаза и обухвата више нивое повезивања на различитим основама. Регион Северна и Средња Америка и Азијско-пацифичка ивична зона налазе се у овој развојној фази.

⁴²³ У одређењу конфедеративног повезивања бивших југословенских република Коен је остао недоречен у неколико важних појединости. Сврставајући *Косово* (и Метохију) у квази-државу, није сасвим јасно да ли ту територију и даље сматра интегралним делом (тадашње) међународно признате државе Србије и Црне Горе или посебним политичко-територијалним ентитетом који се не налази ни у саставу замишљене нове *ex-југословенске* конфедерације. Такође, користећи термин *муслиманска Босна*, Коен, вероватно подсвесно и под утицајем индукованих америчких стереотипа, има у виду целокупну и унитаризовану Босну и Херцеговину под муслиманском демографском и политичком доминацијом. У супротном, ако би се овај назив схватио дословно, тј. ако би се односио само на део територије Босне и Херцеговине где муслиманско становништво има већину, може се поставити питање да ли јесу или нису у саставу замишљене нове *ex-југословенске* конфедерације Република Српска и део Федерације Босне и Херцеговине где је већинско хрватско становништво?

⁴²⁴ Индикативно је да се Коен није позвао на детерминисте и биологисте из реда „очева“ геополитике (Рацел, Кјелен, Хаусхофер...).

• *Специјализована интеграција* је последњи стадијум у коме интензивне везе између различитих просторних и хијерархијских целина резултирају интеграцијом система. Коен је сматрао да је до овог нивоа почетком 21. века дошао само један регион – Приморска Европа и Магреб.

Сходно прокламованом полазишту да функционишу аналогно са природним системима, геополитички системи могу да доведу у питање своје функционисање и моћ ако исцрпе унутрашње материјалне и људске ресурсе или ако не обезбеде спољашње „енергетско напајање“, као што су вековима радиле европске колонијалне силе и у новије доба САД. Извор те спољашње енергије за савремени геополитички систем представља размена идеја, информација, људи, робе, капитала... Предност у размени има приморски оријентисан део света и он тако обезбеђује неопходну спољашњу енергију како за сопствено функционисање, тако и за глобалну супремацију. De facto, таласократски ареал Планете напаја се геополитичком енергијом преузетом од телурократских земаља. Због тога телурократске земље губе снагу за деловање према споља, не могу да остваре стабилно функционисање унутрашњег система и често завршавају у хаосу аутодеструкције и ентропије (на пример: СССР).

На темељу теоријског приступа и више варијанти динамично постављене геополитичке концепције, Коен је кренуо у „минско поље“ геополитичке прогностике – у научно утемељено предвиђање и симулацију како би светски систем могао да изгледа и функционише средином 21. века. Проницљиво је запазио да је тријумф политичке, економске и војне моћи САД, који је уследио после биполарне равнотеже, многим геополитичким теоретичарима и креаторима послужио као основа за закључак да ће управо САД у времену које долази наметнути свету ново стање равнотеже. Штавише, Коен је сматрао да глобални систем не би требало посматрати у контексту „светског поретка“, већ управо „глобалне равнотеже“, и то из разлога што је поредак статичан и што је за његово функционисање потребна спољашња регулација. На другој страни, равнотежа је динамична и када настане њена дерегулација, дође до реакције, потом корекције и нове регулације. Равнотежа може да се одржава минималним (ауто)корекцијама, али може да се успоставља на новим нивоима после катаклизмичних промена и великих превирања. У односу на хладноратовске сукобе, у постбиполарном периоду конфликти нису постали малобројнији или мање сурови, али јесте дошло до њиховог географског транслирања на Балкан и обод руско-постсовјетског простора.

Иако је на размеђу 20. и 21. века америчка моћ војно употребљена у Заливском рату, Сомалији, Хрватској (против Републике Српске Крајине), Босни и Херцеговини (против Републике Српске), тадашњој СР Југо-

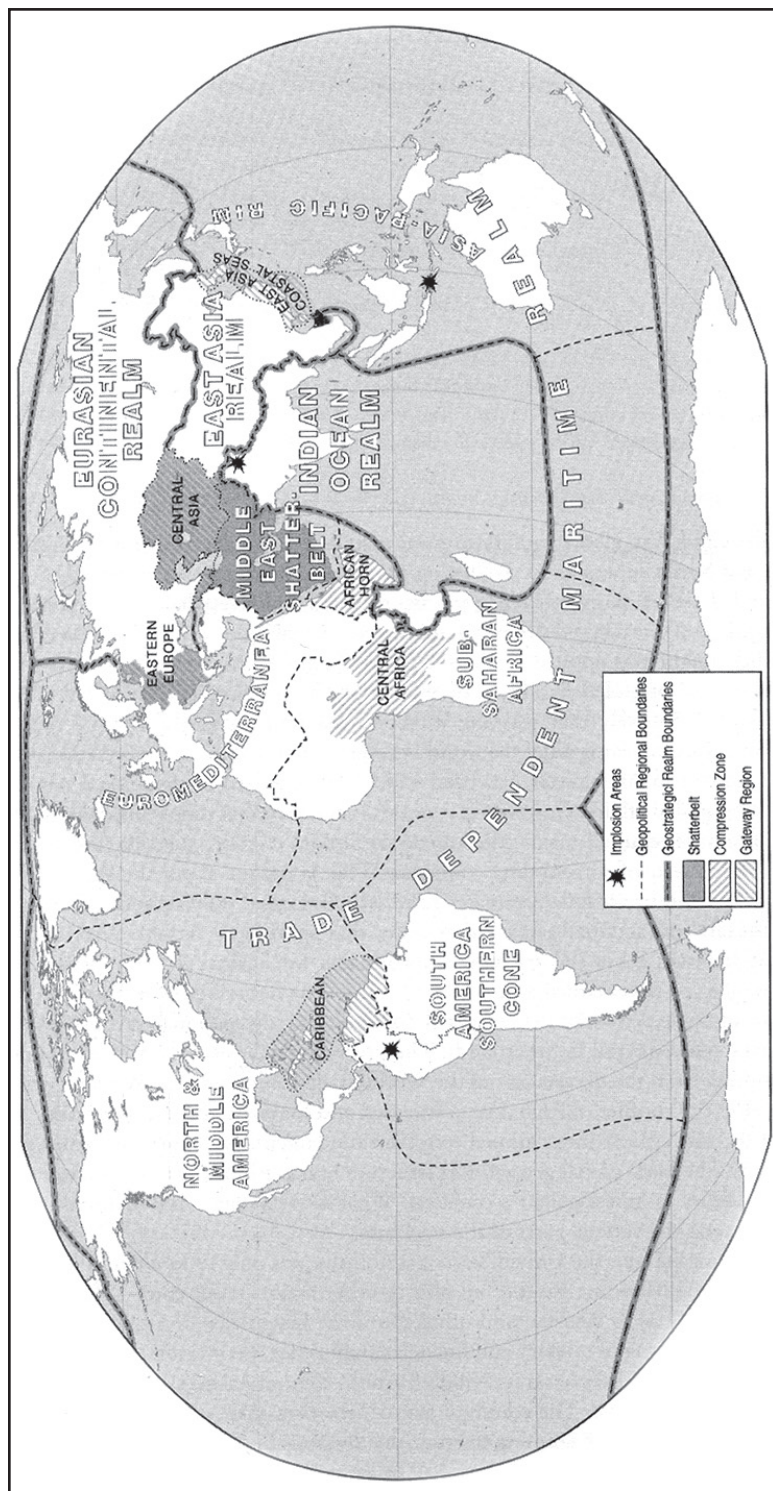
славији (против Србије ради ампутације Косова и Метохије), Ираку, Авганистану..., показало се да она „није донела ни регионалну ни глобалну стабилност“⁴²⁵. Постало је очигледно да САД нису у стању да „остатку света“ наметну *Pax Americana* као глобални систем, тј. као нови светски поредак. Стога је Коен сугерисао да је ради уравнотежења и побољшања светског система неопходно заједничко деловање пет водећих центара моћи – САД, ЕУ, Јапана, „новоконституисане лабаве Руске Федерације“ и „економски васкрсле Кине“, уз придруживање Индије. Стабилност би гарантовао њихов консензус, где би САД имале улогу првог међу једнакима. „Тест“ функционисања заметка мултиполарности уследио је после америчке војне интервенције у Авганистану, јавно оправдаване „11. септембром“ и „страхом од тероризма“, а мотивисане фундаменталним геополитичким разлозима уклињавања у кључну тампонску државу Средњег Истока која се налази између Кине, Индије, Ирана и јужног обода постсовјетског Heartland-а. Међутим, показало се да савезништво САД са осталим чланицама НАТО и другим чиниоцима махом из Приморске сфере није довољно и да је неопходно успоставити „најмањи заједнички садржалац“ интересне сарадње са осталим центрима моћи (Русија, Кина, Индија), па чак и са државама нижег ранга. Коен је закључио да ће реалност хијерархијског преразмештања моћи и глобалног геополитичког реструктурисања нужно довести и до територијалних промена на карти света. Ипак, он је напоменуо да његова „вероватна геополитичка карта света до средине 21. века“⁴²⁶ јесте спекулативна, али да представља очекиване правце промена у геополитичким обрасцима и својствима током наредних пола века. (карта 34)

У „варијанти за будућност“ најупечатљивија промена у Коеновој концепцији јесте појава нове, четврте геостратегијске сфере – *Сфере Индијског океана* (The Indian Ocean Realm). Њоме ће, логично, да доминира демографски, политички, економски и војно све динамичнија и снажнија Индија, чији ће релативни примат додатно да се повећава упоредо са заостајањем Пакистана. У саставу ове сфере требало би да буде већи део басена Индијског океана, укључујући Шри Ланку, Мадагаскар и неколико војно-стратегијски важних архипелага. На истоку припали би му Бангладеш и Мјанмар, на северозападу Пакистан и на западу две државе источноафричког прочеља (Танзанија и Кенија). Могуће је да геостратегијска сфера Индијског океана и Индија као њено средиште наставе даље да померају границе свога утицаја према Индокини, Индонезији, Средњем Истоку и дуж источноафричке обале, те да се тако сучељавају најпре са експанзивним интересима Кине, али и других сила.

⁴²⁵ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 59)

⁴²⁶ Исто. (стр. 400)

Карта 34: Коенова прогноза геополитичке структуре света средином 21. века

Извор: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham /Maryland/, 2003. (p. 398)

Регион Приморска Европа и Магреб из састава Приморске сфере Коен није само преименовао у Евромедитеран и знатно га проширио на североисточну Африку (укључујући чак и Судан?!), Левант и Малу Азију, већ му је и променио геополитичку функцију. Приатлантска Европа тако би растеретила глобално пренапрегнуте САД и преузела би од њих највећи део одговорности за ову важну, хетерогену и конфликтима оптерећену област. Као „геополитичка заоставштина“, Евромедитерану би остало решавање бројних, историјски наслеђених и веома компликованих питања – израелско-арапски конфликт, кипарско питање, унутарисламске сукобе и исламистички екстремизам, компликоване политичке, економске и демографске противречности са којима се већ суочавају Египат, Судан, Либија, Алжир... Услед релативне географске близине и колонијалног наслеђа слични проблеми долазили би Евромедитерану и из простора изван његових граница – из Централне Африке и „Рога Африке“, који би задржали статус *зоне притиска*. Коен је сматрао да је настанак региона Евромедитеран геополитичка нужност и није доводио у питање његов о(п)станак у саставу Приморске геостратегијске сфере. Под условом да успе у намери да формира војне капацитете адекватне својој економској моћи, приатлантска Европа (*de facto* ЕУ) могла би, чак и у блиској будућности, да преузме главну улогу на осетљивом западном ободу средњоисточног *shatterbelt*-а (Блиски Исток) и тако одмени САД или, пак, да са њима подели одговорност.

Сходно томе, средњоисточни *shatterbelt* би наставио да постоји и задржао би све своје препознатљиве геополитичке особине, али би се смањило и свео само на југозападну и део централне Азије. У његовом саставу остали би Арабијско полуострво, земље Персијског залива и Авганистан, а на истоку би могао да се прошири и обухвати још западни део нестабилног Пакистана настањен Паштунима. Будући да ни Авганистан ни Пакистан нису стабилне (једно)националне државе и да ће их све више раздирати унутрашња етно-верска нетрпељивост која води територијалној фрагментацији, њихова одрживост не мора да остане неупитна. Штавише, Коен је оставио могућност формирања прилично простране државе под гео-иновативним називом-сложеницом „Пактунистан“ („*Pakhtoonistan*“)⁴²⁷. Већином би је настањивали Паштуни и у њен састав би ушле степско-полупустињске области планина и висоравни западног Пакистана, те источног и југоисточног Авганистана.

Shatterbelt-будућност Коен је, такође, предвидео за Централну Азију и Источну Европу. Услов за то јесте да односи Русије, као традиционалног отелотворења „моћи копна“ и евроазијског *Heartland*-а, на једној страни, и САД, као савремене персонификације „моћи мора“ и евроатлантизма, на другој страни, наставе путем мање или више из-

⁴²⁷ Исто. (стр. 402)

ражених антагонизама и сучељавања. Коен је и сам све мање веровао у руско-америчко нужно и интересно партнерство, које би ове регионе претворило у *контактне* („капије“, „мостове“) између геостратегијских сфера којима доминирају две велике силе. Већ на размеђу 20. и 21. века, тј. у време када је настајала Коенова геополитичка прогноза, постало је јасно да Источна Европа престаје да буде фронтнијер трансгресије таласократског Запада према истоку и постаје интегрални део проамеричких политичких, економских и војних структура Приморске Европе. Штавише, могло би се рећи да је „пролазно-конфликтна позиција“ тада почела да се помера још даље према истоку – на зону Белорусија-Украјина-Молдавија. У Централној Азији (са Закавказјем), после хитрог почетног уклињавања САД, уследила је руска „реконкиста“ заснована на заједничким енергетским и другим интересима са новонасталим републикама из састава некадашњег СССР. Будући да је то зона од великог енергетског значаја и за САД⁴²⁸, а у будућности за ЕУ, Кину, Индију и исламски свет, конфликтност је остала „кључна реч“ у геополитичком појмовнику тог дела света, кога је Збигњев Бжежински оправдано назвао Евроазијски Балкан.

У свом „геополитичком тестаменту“ ороченом за средину 21. века Коен је предвидео постојање још два пролазна региона. Један је Карипски регион, у оквиру чијих граница би се нашле карипске острвске државе, Венецуела и „три Гвајане“ (Гвајана, Суринам и Француска Гијана). Овај регион био би „капија“ између Северне и Средње Америке, на једној страни, и новог региона под називом Јужноамерички јужни конус (The South America Southern Cone), на другој страни. Захваљујући пространости, броју становника, природним ресурсима, брзом темпу економског развоја и војној снази, водећу позицију имао би Бразил. Та држава би доминирала Парагвајем, Уругвајем, Боливијом, Чилеом, деловима басена Амазона који се налазе у нестабилним земљама Еквадору, Колумбији и Перуу, те Аргентином, која више својим „тврдим чиниоцима моћи“ не може да парира све јачем северном конкуренту.

Другом контактном региону Коен је дао име Источноазијска приобална мора (The East Asia Coastal Seas) и пројектовао му потенцијал за најдалекосежније геополитичке промене. Његова улога „капије“ проистиче из географског положаја између три геостратегијске сфере: 1) Источноазијске, на челу са долезећом силом Кином, 2) Маритимне (посредством Азијско-пацифичког обода као „истуреног положаја“),

⁴²⁸ Коен је сугерисао да би Централна Азија и Закавказје могли да постану контактни регион („капија“, „мост“) ако би се, упоредо са америчко-руском сарадњом на војном плану (вољно-невољна сагласност Русије на постојање америчких војних база, право прелета за потребе рата у Авганистану, ограничене заједничке антитерористичке активности...), реализовала и „заједничка експлоатација ресурса нафте и гаса у овом региону“. Видети у: S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 401)

под вођством актуелне водеће глобалне силе САД и 3) Евроазијске континенталне (Heartland), чији лидер би (п)остала поново оснажена сила Русија. Овај регион састојао би се од уједињене Кореје, Тајвана и приморја Кине. За кинеско приобаље („Златна обала“) Коен је развио прави геополитички сценарио, према коме се тај појас „вероватно“ не би одвојио од континенталне унутрашњости земље и постао независна држава, али би могао да постане квази-држава у конфедерацији са Кином (исти принцип би важио и за Тајван). Статус ових фрагментата заснивао би се на моделу „Хонг Конг плус“, захваљујући коме би имали „економску и мали степен политичке независности, као што је чланство у УН и дипломатска представништва широм света. Истовремено, као демилитаризоване државе, биле би под заштитом Кине и имале би статус млађих партнера у политичкој конфедерацији“⁴²⁹. Такође, резултат формирања и улоге региона Источноазијска приобална мора био би да просторно редукује регион Азијско-пацифички обод. Његовом сажимању би додатно допринела имплозија Индонезије и проширење геостратегијске сфере Индијског океана. Али, предвођен Јапаном, овај регион задржао би упоришни значај за Приморску геостратегијску сферу и САД као њено језгро.

Пројекција нове верзије Коенове концепције геостратегијских сфера и геополитичких региона односи се на готово пола столећа удаљену тачку на „хронолошкој скали“. Средина 21. века као хоризонт погледа у будућност је за све убрзаније геополитичке процесе неуобичајено велико раздобље. У научној прогностици процеса трансформације глобалне геополитичке структуре то може да произведе како суштинске промашаје, тако и конкретне структурно-просторне превиде или недоречености. Коен је свој модел засновао на динамичности пирамидално хијерархизованог и све сложенијег мултиполарног света на чијем врху су биле, јесу и остале би САД. Иако тврди да 21. век неће бити ни „амерички“, ни „пацифички“, већ „глобални“, те да ће се моћ шире распостирати, за САД је резервисао статус „првих међу једнаким“ великим силама (али, ипак првих!), чија ће већ приграбљена „посебна одговорност“ за судбину света остати највећа. Подразумева се да ће САД према свом нахођењу и сопственим интересима настојати да дужности селективно и ограничено „делегирају“ осталим садашњим и долазећим светским и регионалним силама. Глобална геополитичка структура, са више разноврсних чворова, веза и нивоа, имаће веће могућности за успостављање и одржавање равнотеже, те више шанси за превазилажење поремећаја. А појава дерегулације и неравнотеже биће неминовност, будући да упоредо са глобализацијом и свеколиком интеграцијом траје процес политичко-територијалне фрагментациј, те

⁴²⁹ S. B. Cohen, *Geopolitics of the World System*. (p. 402)

умножавања држава и државоида. Коен је пројектовао да ће број држава-чланица Генералне скупштине УН са приближно 200 почетком 21. века порастати на 250-275 средином 21. века, али се у својим предвиђањима није упуштао у геополитичку симулацију могућег хаоса, анархије и ентропије светског система који би тако могли да настану.

Умножавање великих сила и успостављање полицентричности света неминовно ће довести и до реструктурисања кључног тела УН – Савета безбедности. Он би требало да се прошири прикључењем Јапана, Индије, Бразила и Немачке. Али, Коен није дао одговоре на неколико кључних питања. Да ли је могуће да нека садашња чланица више не буде у Савету безбедности и како је могуће да се тај чин спроведе (искључењем, својеволјним повлачењем...)? Која би држава то могла да буде – Велика Британија, Француска...? Или, можда Кина, која убрзано сустиже САД? А Коен је њој наменио неокененистичко „обуздавање“ посредством фрагментације, конфедерализације, ампутације најразвијеније области и додељивања „балансера“ у виду региона Источноазијска приобална мора. Такође, није немогуће да нека од предвиђених држава не жели да приступи Савету безбедности и тако, поред свих припадајућих погодности, себи „веже руке“ у будућим међународним односима. Ако је Немачка предвиђена за будућег члана, што према снази и све већем утицају свакако заслужује, да ли ће, у том случају, она Европску Унију све више да доживљава као спутавајући геополитички и геоекономски оквир? Индикативно да Коен, иако је уважавао Бразил као надолazeћу велику силу и стављао је на списак нових чланица Савета безбедности, није прогнозирао формирање још једне геостратегијске сфере – Јужноамеричке. Остварење управо те опције не само да би дефинитивно елиминисало планетарну америчку супремацију (чак и по формули вођства „прве међу једнакима“), већ би довело у питање и неприкосновеност САД у „америчком задњем дворишту“.

Можда највећи недостатак Коенове верзије за средину 21. века јесте што међу великим силама и чланицама будућег Савета безбедности није предвиђена ни једна земља из исламског света. А исламски простор заузима кључну геополитичку и геостратегијску област Планете, територијално контролише најважније енергенте света, свакодневно доказује спремност да се фанатично бори за колективни статус велесиле и међу свим светским религијама и цивилизацијама располаже највећим бројем становника?⁴³⁰ Штавише, средњоисточном

⁴³⁰ Број муслимана у свету 2015. године износио је 1,6 милијарди и убедљиво је превазилазио број римокатолика као најмногољудније хришћанске „гране“, али је још увек био мањи од укупног броја хришћана (2,2 милијарде). Процењује се да ће средином 21. века демографски прогресивно, просторно експанзивно и политички експлозивно муслиманско становништво надмашити популационо стагнантну хришћанску популацију.

shatterbelt-у, као средишњем простору исламског ареала, Коен је у својој концепцији геополитичке будућности света и даље наменио судбину територијалне подељености, међусобне конфронтације и неупитне америчке доминације мотивисане енергетским и глобалистичким геостратегијским интересима. Стога он није допустио могућност евентуалног формирања неке нове, хипотетичке, Исламске геостратегијске сфере, са водећом силом за чију позицију би могли да конкуришу Иран, Саудијска Арабија или, пак, нека муслиманска земља у суседству средњоисточног shatterbelt-а (Турска, Египат...). Индонезији, најмногољуднијој исламској земљи, која је, истина, географски периферна у односу на укупан исламски простор, Коен је чак потцењивачки одредио судбину имплозивног подручја, иако она располаже предиспозицијама да у долазећим деценијама постане регионална сила. Њен припадајући регион могао би да обухвати још Малезију, Филипине, Сингапур, Брунеј, Папуу Нову Гвинеју и Источни Тимор. То је изванредно геополитички и геостратегијски позиционирана група архипелага између Тихог и Индијског океана, са логично предодређеном функцијом контактеног региона („капија“, „мост“) између три геостратегијске сфере – Индијскоокеанске, Приморске, Источноазијске.

Геополитичке концепције униполарног и мултиполарног света

- ⇒ Ка таласократском тријумфу: геополитичке идеје крајем биполарне и почетком постбиполарне епохе
- ⇒ Хантингтонова концепција Сукоба цивилизација
- ⇒ Постмодерна концепција Велике шаховске табле
- ⇒ Неоевроазијство – заметак мултиполаризма

1. Ка таласократском тријумфу: геополитичке идеје крајем биполарне и почетком постбиполарне епохе

Потенцирање идеолошко-политичке димензије Хладног рата стварало је привид да геополитички разлози међусобне супротстављености Запада и Истока имају другоразредни значај. Иако је одмах после пада Берлинског зида постало јасно да то није истовремено значило и окончање глобалног сукобљавања, уследио је снажан „талас“ поновног преиспитивања, сумњичења и оспоравања геополитике. Претходно, као увод, још током епохе биполаризма, почело је отворено негирање важности кључне егзистенцијалне категорије и референтног оквира свих начина поимања појава и процеса у прошлости, садашњости и будућности – простора. У први мах, чинило се да стихију геополитичког релативизма и геополитичког нихилизма ништа не може да заустави. Пред тада конјунктурним антигеополитичким налетом повијали су се чак и истински зналци ове науке. Не поричући њено постојање, они су кренули путем геополитичког ревизионизма и развили правац критичке геополитике. Упркос томе, геополитика се ипак посредно појављивала у облику геополитиколике конкретизације неких општих научних теорија. Потпуну рехабилитацију и ренесансу доживела је посредством неокласичне геополитике, тј. у виду бројних теоријско-концепцијских поставки које су уважавале нове стварности, али суштински нису одступале од основних идеја утемељивача геополитике.

Постмодерном *геополитичком нихилизму* претходио је модерни географски нихилизам, који је проистекао првенствено из промишљања и утицаја Х. М. Маклуана (Herbert Marshall McLuhan, 1911-1980). Маклуан је био канадски професор енглеске књижевности, књижевни критичар, филозоф, теоретичар комуникација и медија, те један од најзнаменитијих и најоригиналнијих светских мислилаца 20. века. Обично се сматра родоначелником савремене (мас)медиологије. Аутор је бројних есеја, чланака, расправа и књига, међу којима су најзначајније *Гутенбергова галаксија* (*The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, 1962.), *Разумевање медија* (*Understanding Media: The Extensions of*

Man, 1964.), *Медиј је порука (The Medium is the Massage: An Inventory of Effects*, 1967. /са К. Фиореом/), *Рат и мир у глобалном селу (War and Peace in the Global Village*, 1968. /са К. Фиореом/), *Од клишеа до архетипа (From Cliche to Archetype*, 1970. /са В. Вотсоном/), *Град као учионица (City as Classroom: Understanding Language and Media*, 1977. /са К. Хачон и Е. Маклуаном/), те постхумно објављених дела *Закони медија (Laws of Media: The New Science*, 1988. /са Е. Маклуаном/), *Глобално село (The Global Village: Transformation in World Life and Media in the 21st Century*, 1989. /са Б. Пауресом/)...

Маклуан је постао познат 1960-1970-их година промовишући тезу „медиј је порука“, а нарочито најављујући трансформацију света у „глобално село“ и долазак „краја географије“⁴³¹. Сматрао је да ће информациона револуција и глобална експанзија електронских медија произвести специфичне ефекте „смањења света“, у коме ће се, као у сваком „(глобалном) селу“, знати свугде све о свему и свакоме. Штавише, у својој подели досадашње људске историје на десет фаза, за главно обележје последње, десете фазе, одредио је управо телевизију. Његове идеје спремно су дочекали заговорници технологизације „свега постојећег“ и пренели их у друге системе информација – када једном, у истом тренутку, свим „глобалним грађанима“ буде на располагању свака информација, то ће, према њиховом мишљењу, да значи како физичке дистанце више не постоје, тј. да је простор компримован до границе укидања и да следи епоха детериторијализације.⁴³² Дакле, захваљујући технолошким иновацијама и електронским медијима помоћу којих се постиже крајња минимализација трајања времена потребног да информација „савлада простор“ – наступиће „дегеографизација“. Сходно томе, националне границе, територијализација државе и њена улога главног чиниоца међународних односа требало би да постану анахронизам и заврше на „сметлишту историје“.

Као да је некадашњи, дуговладајући и жилаво опстајући физичкогеографски детерминизам био коначно поражен од технолошког детерминизма. Ако би била тачна Маклуанова теза да је простор коначно „побеђен“, тј. да је дошао „крај географије“, следствено би дошао

⁴³¹ Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, Routledge and Kegan Paul, London, 1962; Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964; Marshall McLuhan, *The Global Village: Transformation in World Life and Media in the 21st Century*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1989.

⁴³² Часлав Оцић, *Увод у региономику*, Знамен, Београд, 2003. (стр. 22) Оцић је навео супротно мишљење Лефевра (Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell, London, 1991.), који је тврдио да квалитативно нова фаза у модерном друштву почиње онда када ранија „производња простора која је произилазила из друштвеног живота и рада људи буде замењена супротног релацијом: у глобалном друштву производња простора је супериорна у односу на друге производње!“

и „крај геополитике“. Али, тај теоријско-виртуелистички географски и геополитички нихилизам био је само варљиви привид створен у сврху глобалистичке идеологије и са очигледно селективном (и ороченом) геополитичком употребном вредношћу.⁴³³ Реторичко ниподаштавање простора у реалности се суочавало са све очигледнијом и суровијом борбом за контролу простора, промене граница, преузимање кључних геополитичких и геостратегијских тачака, партиципацију на саобраћајним коридорима, овладавање географским областима које су богате природним ресурсима...

Будући да су информатичка револуција и модерна средства комуникације извршила „компресију времена и простора“⁴³⁴, тј. постигле „анулирање простора помоћу времена“⁴³⁵, у питање је доведен не само значај *топоса*, него и *хроноса*. „Цунами“ глобализације (као процеса) и глобализма (као идеологије), који је запљуснуо свет почетком последње деценије 20. века, инспирисао је друштвено ангажоване теоретичаре да закључе како се човечанство суочава са тзв. *убрзањем историје*. Глобалном конзументу информација стварно је изгледало да се брзином телевизијских и интернет размера догађа смена епоха, и то у виду планетарне унификације политичких, економских и идеолошких система. Као готово логична последица уследио је неоригиналан (неохегелијански) закључак Френсиса Фукујаме (Francis Yoshihiro Fukuyama, 1952-) о „крају историје“.

Фукујаме, потомак Американаца јапанског порекла, докторирао је политичке науке на Универзитету Харвард. У његовом научном фокусу и ауторском опусу налазе се области философије историје, политичке економије, међународних односа, научне футурологије глобалних друштвених процеса... Током своје каријере активно је учествовао у раду многих организација и форума – саоснивач и председник је уређивачког одбора часописа *Амерички интерес*, члан Групе за политичко планирање у Стејт департменту, Удружења за политичке науке, Савета за спољне односе, Пацифичког савета за међународну политику, Интер-америчког дијалога, Глобалне финансијске мреже, Ранд корпорације... Спада у групу водећих и утицајних америчких интелектуалаца, блиских високим круговима политичке и економске номенклатуре. Раније се одликовао изразито неоконзервативним ставовима, али се

⁴³³ Миломир Степић, „Територијално и геополитичко у српском националном интересу“, *Национални интерес*, бр. 1/2005, год. I, vol 1, Институт за политичке студије, Београд, 2005. (стр. 33)

⁴³⁴ Детаљно објашњење улоге модерних електронских комуникација у процесу глобализације и шематски приказ „компресије времена и простора“ видети у: Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Београд, 2002. (стр. 56)

⁴³⁵ David Harvi, „Prostor i моћ“, *Ekonomika*, бр. 4-6/1994, Ekonomika, Београд, 1994. (стр. 80)

после 2000-их година дистанцирао од такве оријентације и оштро критиковао милитаризам и интервенционизам САД. Сарадник је Центра за демократију, развој и владавину права у Институту за међународне студије „Фримен-Спогли“ (FSI) калифорнијског Стенфорд Универзитета. Предаје политичку економију на Универзитету Џон Хопкинс у Вашингтону, где је био и директор Међународног програма за развој на Високој школи за међународне студије „Пол Ниц“.

Фукујама редовно пише за утицајне америчке часописе који креирају јавно мишљење, учествује на конференцијама различитог профила, држи научна и популарна предавања, објављује чланке у водећим публикацијама из области друштвених наука... Написао је више књига, које су превођене на бројне светске језике (и на српски). Међу њима најзначајније су: *Поверење: друштвене врлине и стварање просперитета* (*Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, 1995.), *Велики поремећај: људска природа и реконструкција друштвеног поретка* (*The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, 1999.), *Наша постхумана будућност: последице биотехнолошке револуције* (*Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, 2002.), *Изградња државе: управљање и светски поредак у 21. веку* (*State-Building: Governance and World Order in 21st Century*, 2004.), *Изградња нације: после Авганистана и Ирака* (*Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq*, 2006.), *Америка на раскршћу: демократија, моћ и неоконзервативно наслеђе* (*America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neconservative Legacy*, 2006.), *Источноазијски мултилатерализам: изгледи за регионалну стабилност* (*East Asian Multilateralism: Prospects for Regional Stability*, 2008.), *Порекло политичког поретка* (*The Origins of Political Order*, 2011.), *Политички поредак и политички распад: од индустријске револуције до глобализације демократије* (*Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, 2014.)... Међутим, ни једно дело Френсиса Фукујама није извршило тако велики утицај као есеј „Крај историје?“ из 1989. године⁴³⁶. Потом је уследило неколико чланака које је објавио као одговор на насталу полемику, те књига *Крај историје и последњи човек* из 1992. године⁴³⁷, која је имала више од двадесет иностраних издања. Фукујамини ставови су међу научницима широм света изазвали вишегодишњу жустру дискусију о феномену „крај-изма“ („end-изма“).

У раду објављеном у летњем броју америчког *Националног интереса*, само неколико месеци пре рушења Берлинског зида у новембру

⁴³⁶ Francis Fukuyama, „The End of History?“, *The National interest*, № 16, Summer 1989, The Nixon Center, Washington D.C., 1989.

⁴³⁷ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992.

1989. године, Фукујама као да је „испицавао пулс“ стручне и политичке јавности на крају Хладног рата. Своје основне тезе образлагао је на примерима новије историје Запада, Совјетског Савеза, Кине, земаља Југоисточне Азије и тзв. трећег света. Већ на самом почетку чланка констатовао је да се од 1980-их догађају фундаментално важни процеси у светској историји и да крај 20. века човечанство неће дочекати као идеолошко „затварање круга“ и конвергенцију капитализма и социјализма, већ као победу економског и политичког либерализма. Тријумф Запада и западне идеје постаће препознатљив првенствено у исцрпљености одрживих, системских алтернатива западном либералном капитализму. Манифестације те победе проналазиће се не толико у материјалној сфери (ширење западног потрошачког култа), колико у домену идеја или свести. У том тренутку свет се није суочавао само са крајем Хладног рата или завршетком одређене епохе послератне историје, него са *крајем историје*, тј. са крајњом тачком идеолошке еволуције човечанства и са универзализацијом западне либералне демократије као коначног облика људске владавине. Из овог приступа може да се логички закључи: ако је тачно да је, према Фукујама, дошло до „краја историје“ (према Маклуану, још раније наступио је „крај географије“) и ако цео свет постаје либерално-демократски, а будући да „демократије (међусобно) не ратују“ – следи да неминовно долази и „крај геополитике“.

Површно посматрано, Фукујамине историјске аналогije, (не)намерне противречности и интерпретације могу да наведу на закључак да се ради о научно недопустивим поједностављењима и апологетици евро-америчког либералног капитализма. Иако у његовом промишљању свакако може да се препозна и глобалистичко-футуролошки обојен геополитички дискурс, несумњиво доминантан је философско-историјски приступ. Фукујама се ослања на Хегелову философију историје и његов став да је тадашњи „крај историје“ наступио после Наполеоновог пораза од Пруса у бици код Јене 1806. године. „Читајући Хегела“⁴³⁸ посредством Александра Кожева, по многим мишљењима

⁴³⁸ Фукујама кроз цео чланак „провлачи“ хегелијанске тезе знаменитог француског философа руског порекла А. Кожева из његовог дела *Упутство за читање Хегела (Introduction à la lecture de Hegel)*. Александар Кожев (Alexandre Kojeve /Александр Владимирович Кожевников/, 1902-1968) одржао је од 1933. до 1939. године у париској *L'Ecole Pratique des Hautes Etudes* серију веома значајних семинара о Хегеловој *Феноменологији духа*. Реафирмишући Хегелове идеје, извршио је велики утицај на европску интелектуалну средину – од Жан Пол-Сартра на левици, до Рејмона Арона на десници. Његова основна порука јесте да је Хегел оправдано сматрао како се светска историја заправо завршава битком код Јене 1806. године. Кожев је закључио да се принципи слободе и једнакости из Француске револуције 1789. године отелотворују у *Универзалној и хомогеној држави*, која, у ствари, представља исходну тачку идеолошке еволуције човека. Сматрао је да се то у реалности остварило у капиталистич-

ма најкомпетентнијег хегелијанца 20. века, Фукујама у чланку „Крај историје?“ није довољно јасно и конзистентно направио дистинкцију између класично схваћене, хронолошке, „догађајне“ историје, на једној страни, и историје идеја и идеологија, на другој страни. Управо у томе многи опоненти виде основни недостатак његовог философско-историјског становишта и разлог за бројне критике, неразумевања, полемике и оспоравања који су уследили. Процеси у првим постбиполарним годинама јесу емпиријски потврдили основне Фукујамине ставове – друштвени модел либерално-капиталистичке демократије победио је супарнички, проширио се на исток и „преплавио“ готово читаву Планету, изузимајући поједине „цепове“ који немају глобални значај. Али, потоњи догађаји уздрмали су темељне принципе његових погледа и „пророчанстава“ – терористички исламизам, опорављени руски државно-капиталистички систем, кинески, индијски и други модели представили су се не само као алтернативни још увек доминантном Западу, већ и као прилагодљивији новонасталим условима, дугорочно перспективнији и већ на почетку 21. века у много чему успешнији.⁴³⁹

Покушавајући да појасни своје ставове и одговори на критике које су уследиле после објављивања чланка „Крај историје?“, Фукујама се већ у зимском броју *Националног интереса* за 1989/90. годину посветио објашњавању да, ослањајући се на Хегелово схватање философије историје као историје идеологије у ужем смислу, под крајем историје није подразумевао крај светских догађања, већ крај еволуције људске мисли о примарним начелима.⁴⁴⁰ У књизи *Крај историје и последњи човек*, која је убрзо уследила (1992.), оријентисао се не само на разраду ранијих теза и дубље философско-историјско понирање, већ и на појашњавање и кориговање ранијих закључака. У свом језгровитом приказу историје идеологија и западних друштвених система, он је, у ствари, направио интерпретативне паралеле засноване на хегелијанизованој Платоновој психологији коју примењује на друштво. Према Фукујама, како је људско биће поприште сталне борбе између *тимоса* („срце“; смештен у грудима; покретач страсти, експанзије, самопотвр-

кој, материјално богатој и политички стабилној Западној Европи. Сходно томе, свој приватни живот ускладио је са својим учењем – тврдећи да више нема посла за филозофа који је растумачио Хегела и досегао апсолутно знање, после Другог светског рата прекинуо је да држи предавања и остатак живота посветио бирократском раду у Европској економској заједници.

⁴³⁹ Као „крунски доказ“ несолидне утемељености, неконзистентности и ограниченог трајања Фукујамине идеје о „крају историје“ често се помиње да он није предвидео идеолошку „потку“ грађанских сукоба у бившој Југославији, агресије НАТО на СР Југославију 1999. године, атака на Њујорк и Вашингтон 21. септембра 2001. године, напада САД и њених савезника на Ирак, Авганистан...

⁴⁴⁰ Francis Fukuyama, „A Reply to My Critics“, *The National interest*, № 18, Winter 1989/1990, The Nixon Center, Washington D.C., 1989/1990. (p. 13)

ђивања) и *логоса* („разум“; смештен у глави; контролор активности тимоса, покретач рационалних одлука), тако и људска друштва могу да се поделе на ауторитарна (више варијанти фашистичких, комунистичких), којима управља тимос, и демократска (различити видови либерално-капиталистичких), којима доминира логос.

Овако шематизована разврставања могу да асоцирају на детерминизам античке философске и пра-геополитичке мисли. Али, Фукујамина философско-историјска анализа друштва, позиције појединца, власти, силе, (не)демократских и (не)либералних идеологија и других феномена само у поједностављеном тумачењу може да наведе на погрешан закључак да ће победа либералног капитализма (после које ће појава неког суштински другачијег и новог друштвеног система бити немогућа) – истовремено значити и истински „крај историје“. Штавише, Фукујама при крају књиге нагиње и дијаметрално супротним ставовима, указује на узалудност „прорицања“ тока историје и критикује западноевропска и америчка либерално-демократска друштва због обездуховљености и недостатка унутрашње енергије потребне за даљи развој. Он је чак довео у питање своју полазну претпоставку – да је либерални капитализам највиши и завршни стадијум развоја друштва – те је у чланку „Рефлексије о Крају историје, пет година касније“ из 1995. године тврдио да је то само најмање лош међу до сада познатим друштвеним системима.⁴⁴¹ Оповргавајући сопствене тезе да је „крај историје“ могућ и да ће у целом свету бити заступљена једна, либерално-демократска идеологија као крајњи домет у еволуцији друштвених система, Фукујама је, *de facto*, оповргао и могућност „краја геополитике“.

Завидан и истрајан напор учинили су етаблирани интелектуалци да у праскозорје глобализма релативизују и суспендују геополитику. Ако нису успевали да је потпуно укину, онда су настојали да је прогласе анахроним и неважним, те преименују и суштински трансформишу у складу са аксиомским ставом да ће уместо *Pax geopolitica* наступити *Pax economica*. „Крај географије“ и „крај историје“ требало је да произведу диносауросолико изумирање геополитике истовремено са окончањем старог биполарног поретка, а потом, следствено, и појаву нечег новог – тзв. Новог светског поретка. Подразумевало се да ће његово устројавање у условима лажно идиличне идеолошке унификованости почивати на (глобалној) економији.

Дакле, мегатрендовски оријентисани заступници *геополитичког релативизма* мислили су да могу славодобитно да ускликну: „Смрт гео-

⁴⁴¹ Francis Fukuyama, „Refleksije o Kraju istorije, pet godina kasnije“, *Ekonomika*, br. 10/96, Ekonomika, Beograd, 1996. (str. 478) (оригинал: „Francis Fukuyama, Reflections on the End of History, Five Years Later“, *History and Theory*, Wesleyan University, Middletown, 1995.)

политици, живела геоекономија“. Управо у том стилу, од раније познату кованицу *геоекономија*⁴⁴², актуелизовао је 1990. године Едвард Лутвак (Edward Nicolae Luttwak, 1942-). Лутвак, румунски Јеврејин рођен у Араду, живео је и школовао се у Италији и Енглеској, а докторирао на Универзитету Џон Хопкинс у Вашингтону. Предавао је на Универзитету Џорџтаун, а истраживањима се бавио у оквиру Центра за стратегијске и међународне студије у Вашингтону. Био је добро позициониран и утицајан као саветник у кључним америчким војним и дипломатским круговима: у Министарству одбране и више родова америчке војске, Стејт департменту, Савету за националну безбедност...

Предмет Лутваковог научног интересовања су међународни односи, глобална економија, војна историја и стратегија. Из тих области написао је већину својих дела: *Државни удар: практични приручник* (*Coup d'État: A Practical Handbook*, 1968. /објављена у више допуњених издања и преведена на десетак светских језика/), *Речник модерног рата* (*A Dictionary of Modern War*, 1971.), *Политичка употреба поморске моћи* (*The Political Uses of Sea Power*, 1974.), *Велика стратегија Римског царства од првог до трећег века нове ере* (*The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third*, 1976.), *Стратегијска моћ: војне способности и политичка корист* (*Strategic Power: Military Capabilities and Political Utility*, 1976.), *Поморска моћ у Медитерану: политичка корист и војна ограничења* (*Sea Power in the Mediterranean: Political Utility and Military Constraints*, 1979.), *Велика стратегија Совјетског Савеза* (*The Grand Strategy of the Soviet Union*, 1983.), *Стратегија и историја* (*Strategy and History*, 1985.), *Стратегија: логика рата и мира* (*Strategy: The Logic of War and Peace* (Cambridge, Massachusetts, 1987.)), *Угрожени амерички сан* (потпун назив: *The Endangered American Dream: How To Stop the United States from Being a Third World Country and How To Win the Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy*, 1993.), *Турбо-капитализам: победници и губитници у глобалној економији* (*Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy*, 1999.), *Велика стратегија Византијског царства* (*The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, 2009.), *Успон Кине против логике стратегије* (*The Rise of China vs. the Logic of Strategy*, 2012.)...

Лутвак се сматра постмодерним утемељивачем геоекономије као специфичног научног правца, а по многима и аутономне „научне дисциплине у настајању“. У чланку „Од геополитике ка геоекономији:

⁴⁴² Неколико година раније, Шарл Голдфенгер, белгијски финансијски стручњак француског порекла (дипломирао архитектуру у Школи лепих уметности у Паризу, а докторирао регионалну економију на Берклију), промовисао је термин *геофинансије*. Видети: Charles Goldfinger, *La Géofinance – pour comprendre la mutation financière*, (collection Odysée), Seuil, Paris, 1986.

логика сукоба, граматика трговине“ из 1990. године⁴⁴³ поставио је теоријске темеље нових супарништава у постхладноратовском раздобљу, где ће економска средства заменити ранију примену војно-политичке принуде и силе.⁴⁴⁴ Али, то не значи да ће будућа надметања постати мање оштра и бескомпромисна. У чланку „Долази глобални рат за економску моћ: не постоје добри момци на бојном пољу геоекономије“ недвосмислено је одредио природу долазећег глобалног геоекономског обрачуна у коме неће бити никаквих правила и обичаја рата нити витештва његових актера.⁴⁴⁵ Појам *геоекономија* детаљније је обазложио у студији *Турбокапитализам: победници и губитници у светској привреди* из 1999. године⁴⁴⁶, посматрајући га у контексту заоштравања економских ривалстава међу развијенима, те све израженије поларизације између развијених и неразвијених на међународном плану. Иако су Лутвакови ставови остали недовољно теоријско-методолошки профилисани и универзализовани, он је успео да отвори бројна питања: о све већем утицају економских интереса и међународним односима после Хладног рата, о држави као главном актеру геоекономских активности, о процесима поларизације и фрагментације који теку упоредо са глобализацијом, о односу геоекономије према геополитици, о науци геоекономије...

Основа Лутваковог учења јесте да су економски (нарочити трговински) антагонизми између САД, европске интеграције (ЕЕЗ, ЕЗ) и Јапана релативно успешно и без великих трзавица регулисани током

⁴⁴³ Edward Luttwak, „From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce“, *The National Interest*, № 20, Summer 1990, The Nixon Center, Washington D.C., 1990.

⁴⁴⁴ Исте 1990. године Жак Атали, утицајни француски интелектуалац, политичар и економски експерт, вишегодишњи саветник председника Франсоа Митерана и директор Европске банке за обнову и развој, објавио је у Паризу књигу *Линије хоризонта* (*Lignes d'horizon*), у којој је развио тезу да ће свет у будућности која је „већ дошла“ постати интегралан и унификован захваљујући победи либерално-капиталистичког, тржишног и демократског модела, те убрзаном развоју информационих технологија. Биполарна геополитика уступиће место глобалистичкој геоекономији. Интегралним светом доминираће три најмоћнија макро-региона – амерички, европски и далекоисточни – који ће гравитационо-концентрично привлачити у своју геоекономску сферу утицаја територијално блиске, а мање развијене области. Међу њима ће постојати разлика само у географској позицији на Планети, али не и у економском и идеолошком смислу. А. Дугин запажа да су у Аталијевом моделу израз нашле оне идеје на којима је утемељена Трилатерална комисија као концептуално-политичко оруђе за остваривање глобалистичког пројекта. Видети: Александар Дугин, *Основи геополитике I*, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 117)

⁴⁴⁵ Edward Luttwak, „The coming global war for economic power: there are no nice guys on the battlefield of geo-economics“, *The International Economy*, No 7(5), The International Economy, Washington D.C., 1993.

⁴⁴⁶ Edward Luttwak, *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*, Harper and Collins Publishers, New York, 1999.

Хладног рата, како не би наносили штету њиховом геополитички и геостратегијски мотивисаном савезништву у борби против тзв. совјетске опасности. Будући да је са окончањем Хладног рата нестала спољашња претња, а да су војни сукоби између САД, Европе и Јапана искључени („демократије међусобно не ратују“), као дух из боце појавили су се економски ривалитети – најпре у вези принципа међународне трговине и стратешки важних питања стицања предности у индустријама високих технологија. Дакле, узроци ривалитета и методе конфронтације постмодерних актера који су искључили војне облике међусобног сукобљавања могу да буду само економски. То значи да феномен супарништва у међународним односима није историјски превазиђен и на путу ишчезавања, већ је са војног и политичко-дипломатског колосека скренут на економски. Моћ држава и њихов утицај на глобалном и регионалном плану све више ће одређивати економски чиниоци, што значи да ће до изражаја долазити настојања држава да „стекну геоекономску у замену за опадајућу геополитичку улогу“⁴⁴⁷. Износ капитала уложеног у индустрију замениће ватрену моћ оружја, нови, савременији производи биће аналогни усавршавању наоружања, продор на инострану тржишта преузеће некадашњу улогу стварања војних база и инфилтрације политичког утицаја, и све то уз пресудну улогу државе, закључио је Лутвак. Чак и под претпоставком да војна моћ као чинилац у међународним односима потпуно нестане, опет би економија остала разлог за стварање како супарништава, тако и савезништава, и то без обзира на границе и територијалност. Иако Лутвак јесте егзалтирано глобалистички ускликнуо: „Ушли смо у епоху геоекономије“⁴⁴⁸, да ли је то значило да ће геоекономија потпуно да потисне и суспендује геополитику?

Упркос свему, геополитичност је остала једна од доминантних особина света и у новом, глобалистичком поретку. Војна моћ се показала и даље пресудно важним чиниоцем укупне моћи и незамењивим „аргументом“ за наметање интереса јачих онима који су слабији. Геополитички интереси су задржали своју важност, а за њихово остваривање у новим условима непосредније су почели да се употребљавају геоекономски инструменти. Лутвак је признао да тамо где су геополитичка сучељавања и ратна средства уступила водећу улогу геоекономском ривалитету, међусобни односи и позиције се као и на основу ратних резултата успостављају према принципу победник-поражени: победник узима профитабилне послове и управљање пословима, а пораженом остаје подређена улога извршиоца мање исплативих и једно-

⁴⁴⁷ E. Luttwak, „From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce“. (p. 19)

⁴⁴⁸ E. Luttwak, *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*. (p. 127)

ставнијих радова. Тако је феномен супарништва и сукоба не само историјски преживео пад Берлинског зида, него се кроз намножене појавне облике потврдио и интензивирао. Светска економија (и геоекономија), а нарочито слободна трговина, „која се управља искључиво својом нетериторијалном логиком“⁴⁴⁹, ипак није успела да потисне светску политику (и геополитику). Констатујући да „геоекономски циљ није да се постигне највиши могући животни стандард, него првенствено да се достигне или сачува пожељна улога у светској привреди“⁴⁵⁰, Лутвак се посредно „обрачунао“ са једном од главних пропагандних порука Запада – да је индивидуализам и интерес појединца изнад интереса заједнице. Такође, оповргао је и омиљену тезу глобалиста углавном намењену „варварима“ иза „лимеса“, са ванзападне „периферије“, да ће класичне националне државе, државне границе и државни суверенитети постати неважни и превазиђени у „глобалном селу“, тј. у новонастајућој „светској држави“. Штавише, потврдило се да „међународну позорницу заузимају првенствено државе и савези држава. (...) Као територијалне јединице, државе су одређене више просторно, него функционално. Стога оне не могу да следе економску логику која би занемарила њихове властите границе“⁴⁵¹. Будући да се унутар „властитих граница“ држава себично бори за успешно функционисање, оптимални развој и технолошке иновације које ће довести до максималних ефеката сопствене економије, она се мало обазире како ће то да се одрази на интересе других држава. Из тога, природно, проистиче логика међусобне конкуренције и конфронтације.

Геоекономија и геополитика се међусобно прожимају. Природа њиховог односа је променљива и зависи како од позиција у хијерархији глобалне и регионалне моћи, тако и од конкретног географског простора као „арене“ унутар које се остварује „логика међусобног сукоба“. Б. Бабић је језгровито дефинисао ту каузалност: „Геоекономија је истовремено и сврха и средство геополитике као праксе“.⁴⁵² Исти аутор је издвојио шест основних показатеља у којима се геоекономија разликује од геополитике:

1. *Циљеви* – геополитика се бави контролом политичког простора, а геоекономија овладавањем економским простором;
2. *Методи* – геополитика користи силу (и војну), а геоекономија искључује не само оружаном, већ и економском насиље;

⁴⁴⁹ E. Luttwak, „From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce“. (p. 18)

⁴⁵⁰ E. Luttwak, *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*. (p. 133)

⁴⁵¹ Blagoje Babić, „Geoeconomija – stvarnost i nauka“, *Megatrend revija*, Vol. 6(1)/2009, Megatrend univerzitet, Beograd, 2009. (str. 33)

⁴⁵² Исто. (стр. 48)

3. *Исход* – политички сукоби се окончавају нултим збиром, а код трговинских сукоба то није искључиви исход;
4. *Носиоци* – геоекономски носиоци су државе и велика предузећа (са профилисаним стратегијама светских размера), а геополитички не само два наведена субјекта, већ и различито организоване групе људи које учествују у стратегијама освајања територија;
5. *Простор* – геополитика у фокусу има читав планетарни простор, а геоекономија, према Лутваку, само простор Запада, тј. САД, Европе и Јапана (Лутвакови следбеници порекли су ову разлику и ареал геоекономије, такође, проширили на глобални ниво);
6. *Домашај* – према Лутваку и једној групи теоретичара, геоекономија има мању улогу у светској привреди од улоге геополитике у светској политици, док други сматрају да улога геополитике опада само у земљама Запада, где су сукоби за територије (наводно) превазиђени; ипак, доминира мишљење да упоредо делују и геополитика и геоекономија, те да су домети и једне и друге глобални.⁴⁵³

Утицај „оца“ постмодерне геоекономске мисли био је знатан, иако „грудва коју је Лутвак упутио низа страну није се претворила у лавину“⁴⁵⁴. Убрзо су се појавили Лутвакови теоријски следбеници широм света, али углавном са уравнотеженијим ставовима о сазнајно-научним и практичним дометима геоекономије, те о њеном односу према геополитици у новонасталим условима глобализма и током прелазног униполарног поретка. Италијани К. Жан и П. Савона наглашавали су да је геоекономија изданак геополитике и њен инструмент, не оспоравајући да значај геоекономије расте са смањивањем улоге војног чиниоца у одређивању укупне моћи земаља у свету. Тезе Француза П. Лороа заснивају се, такође, на ставу да после окончања Хладног рата економија постаје мерило моћи, а економски интереси имају предност у односу на политичке. Сходно томе, наступила је епоха геоекономије у којој ће, уместо војних, доминирати економски сукоби, тј. силу оружја замениће сила економије. Супротно јасним територијалним и физичкогеографским оквирима унутар којих функционише геополитика, однос моћи

⁴⁵³ Исто. (стр. 48-49) Неке констатације Б. Бабића о својствима геоекономије и њеним разликама у односу на геополитику су дискутабилне. На пример: да циљ геоекономије није успостављање власти на територији, већ само успостављање трговинске и технолошке премоћи; да геоекономија искључује методе принуде као што су економска блокада и ембарго; да носиоци (субјекти) геоекономије нису (и) организоване групе људи, као што је то код геополитике, већ само државе и велика предузећа...

⁴⁵⁴ В. Babić, „Geoeconomija – stvarnost i nauka“. (стр. 31)

и простора који је у домену геоекономије одликује се аморфношћу и сталном променљивошћу граница. Индијски геоекономски мислиоци бавили су се односом развијених и неразвијених, те закључили да ће у будућности (до 2025. године) доћи до специфичне геоекономске интеграције глобалног Севера и глобалног Југа у виду тријадне шеме. Један „блок“ биће амерички, други евро-афрички (укључујући и Русију) и трећи азијски (без Индије, која ће бити повезана са Америком).

Геоекономија је доживела истинску експанзију у Русији, што је представљало природну последицу, како „геополитичке катастрофе“ (В. Путин) изазване деструкцијом СССР и источног блока, тако и потоњег опоравка Русије захваљујући геоекономском валоризовању огромног природног потенцијала (првенствено нафте и гаса). Из тога су проистекла два геоекономска правца – један, геоекономија схваћена као средство за боље позиционирање државе на светском нивоу (Е. Кочетов) и други, геоекономија схваћена као основа за успостављање хексагоналне шеме светског (економског) поретка (А. Њекљеса).⁴⁵⁵ И један и други „рукавац“ руске геоекономске школе знатно су се разликовали од иницијалних Лутвакових размишљања. Штавише, В. Дергачев је геоекономију схватао као „геополитику са позиција економске моћи државе или савеза (држава)“⁴⁵⁶. Геоекономски начин мишљења и експанзија геоекономских проучавања допринели су да се у свету, а нарочито у Русији, оснују бројни научни институти који се баве проучавањем употребе економских полуга за постизање геополитичких циљева, те глобалне и регионалне (над)моћи. Геоекономија и/или геоекономика постале су универзитетски наставни предмети на основним, мастер и докторским студијама широм света.

Иако постмодерни теоретичари геополитике обично нису порицали њено постојање и значај, многи су доводили у питање примену њених изворних парадигми у постхладноратовским, глобалистичким условима. Преиспитивање је полазило од наслеђа фаворизоване (детерминистичке) улоге физичке у односу на друштвену географију и позиционирања географије према класичној, модерној и постмодерној геополитици, до релативизовања класичне геополитике и постављања

⁴⁵⁵ Б. Бабић је детаљно анализирао италијанску, француску, индијску и нарочито руску геоекономску школу, наводећи и кључна дела њихових водећих теоретичара: Carlo Jean, Paolo Savona, *Geoeconomia. Dominio dello spazio economico*, 1997; Pascal Lorot (sous la direction de), *Introduction à la Géoeconomie*, 1999; Jagdish N. Shet, Rajendra S. Sisodia, *Tectonic Shift – The Geo-Economic Realignment of Globalizing Markets*, 2006; Эрнест Георгиевич Кочетов, *Геоекономика – освоение мирового экономического пространства*, 1999; Владимир Александрович Дергачев, *Геоекономика*, 2002; Александр Иванович Неклеса, *Концептуальные основы геоекономики*, 2007...

⁴⁵⁶ Эрнест Георгиевич Кочетов, *Геополитический словарь-справочник*, КНТ, Киев, 2009.

динамичног система савремене геополитике који ће бити синхронизован са захтевима новог времена. „Перјанице“ геополитичког ревизионизма представљали су Џ. Енју (John Agnew), С. Долби (Simon Dalby), К. Додс (Klaus Dodds), П. Рутлиџ (Paul Routledge), П. Тејлор (Peter Taylor)... Са амбицијама да демистификују, деелитизују и дешематизују геополитику, они су настојали да поставе оквире свеобухватнијег поимања и критичког размишљања о геополитици.

Из таквог приступа проистекао је специфичан правац *критичка геополитика*. Њен најприлежнији заступник постао је Џерод Тјуатхејл (ирски *Gearóid Ó Tuathail*, 1962-), који се обично „једноставније“ представља као Џерард Тоул (Gerard Toal). Тоул се родио и делимично школовао у Ирској. Докторирао је 1989. године на Универзитету Сиракуза у САД, посветивши своја истраживања утемељењу новог концепта геополитике – критичкој геополитици (наслов дисертације: *Critical Geopolitics – The Social Construction of Place and Space in the Practice of Statecraft*). Упоредо са политичком географијом и геополитиком, интензивно се бави проучавањима међународних односа, национализма и глобализма. У конкретним регионално-геополитичким истраживањима оријентисао се углавном на Кавказ. Више радова посветио је принудним миграцијама, просторној редистрибуцији становништва и етно-геополитичким проблемима у Босни и Херцеговини. Најважнија Тоулова дела су *Критичка геополитика (Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space, 1996.)*, више издања *Геополитичке читанке (A Geopolitics Reader, са С. Долбијем и П. Рутлиџом; прво издање 1998.)*, *Геополитичко преиспитивање (Rethinking Geopolitics, са С. Долбијем, 1998.)*, *Приручник за политичку географију (A Companion to Political Geography, са Џ. Енјуом и К. Мичел, 2004.)*, *Преуређена Босна: етничко чишћење и његово поништење (Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal, са К. Далманом, 2011.)*...

Критичка геополитика подразумева деконструкцију и реконцептуализацију конвенционалног промишљања геополитике који су заступали не само њени западни утемљивачи и класици (Ф. Рацел, А. Мехен, Р. Кјелен, Х. Мекиндер, К. Хаусхофер, Н. Спајкмен...), него и модерни теоретичари и практичари (Џ. Кенан, Х. Кисинџер, З. Бжежински, С. Коен...). Џ. Тоул сматра да би основно полазиште критичког приступа требало да буде преиспитивање објективности и неутралности геополитике. Традиционални академски приступи геополитику су сажето тумачили као географију међународних односа, тј. углавном као утицај природне средине на правце и динамику спољне политике. Сходно томе, како је геополитика почивала на неупитним, стабилним, апсолутним и *de facto* непроменљивим (тј. споро променљивим) датостима физичке географије, требало би да се подразумева како су и стручњаци

који се њоме баве непристрасни, узвишено дистанцирани од приземне политике и отпорни на различите утицаје и интересе. Али, у стварности није тако, што историја геополитичких идеја, теорија и концепција недвосмислено доказује. Геополитичка мисао, њени творци, тумачи и реализатори, увек су били производ конкретног историјског тренутка и политичке реалности. Штавише, Џ. Тоул понире још дубље, тврдећи да је и сама географија друштвени и историјски *дискурс*, који је увек непосредно повезан са идеолошко-политичким феноменима. „Географија никада није неутралан феномен без утицаја дискурса, одвојен од идеологије и изван политике.“⁴⁵⁷

Управо први „критички“ став јесте схватање *геополитике као дискурса*. Џ. Тоул се супротставља мишљењу да је геополитика готово поистовећујуће интимна са међународним односима онако како их схватају амерички реалисти. Иако је под снажним утицајем Х. Кисинџера постао етаблиран аксиом да светски систем почива на „природном стању“ непрестаног сучељавања и борбе држава за опстанак, примат и надмоћ, те да стабилност система обезбеђује само равнотежа великих сила, ствари се могу посматрати и из другачијег угла. Дакле, приступ реалиста да су појаве и процеси на међународној сцени „такви какви јесу и никако другачији“, критичка геополитика тумачи као догматски и нуди алтернативу. Тако, заступници критичког правца указују да се историја односа међу државама не састоји само од међусобних конфронтација, већ и од дугих раздобља мира и сарадње. Штавише, геополитички реализам никако није „једино могуће“ рационално поимање функционисања свеског система, већ, такође, само један дискурс (некада веома поједностављен) који проистиче из одређених ставова, приступа и уверења. Супротно реализму и многим другим схватањима међународних односа, критичко промишљање не види процесе у свету као „недоступну реалност“, непојмљиву људским схватањима и измештену изван његових места живљења, традиција и историја, већ у интерпретативном контексту који је непосредно одређен различитим спознајама. Сходно томе, геополитика не би требало да се посматра на искључив начин, већ као дискурс који почива на културним премисама у најширем смислу.

Други принцип критичке геополитике сукобљава се, такође, са наслеђем Х. Кисинџера – са конвенционалним датостима. Једна од тих датости јесте да геополитика у теоријском и практичном смислу почива на интелектуално надмоћним, мудрим и добро институционално позиционираним појединцама и малобројној елити. Та „класа“ поставља

⁴⁵⁷ Gearóid Ó Tuathail, John Agnew, „Geopolitika i diskurs“, *Uvod u geopolitiku* (priređili Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby i Paul Routledge), *Politička kultura*, Zagreb, 2007. (str. 112)

се изнад осталих, присвајајући себи позиције „Богом даних“, не само тумача, него и творца постојања, функционисања и трансформисања светског система. При томе, често је спремна на парадигматичне шематизме, искључивости и појадностављења („ми“ – „они“, „пријатељи“ – „непријатељи“, „савезници“ – „супарници“, „богати“ – „сиромашни“, „капитализам“ – „комунизам“, „демократија“ – „диктатура“, „спољашњи“ – „унутрашњи“, „овде“ – „тамо“ „поморска моћ“ – „копнена моћ“, „Запад“ – „Исток“, „Heartland“ – „Rimland“...), али не да би геополитичке феномене учинила разумљивијим нестручној већини, већ да би хладноратовску биполарну супротстављеност приказала неизбежном и реалном, готово опипљивом. За разлику од класичне и хладноратовске геополитике, постмодерна, критичка геополитика усмерена је ка *неконвенционалном* и *деелитизованом* приступу, проширеном изван координата уских мислећих кругова, на шири ниво државе, народа, културе.

Истинско и свеобухватно разумевање геополитике требало би да проистекне из концепта *геополитичке културе*. Геополитичка култура се формира као последица односа државе и нације са окружењем и светом у целини, а резултанта је географског положаја и физичко-географских својстава територије, историјског наслеђа, националног идентитета, државног и друштвеног уређења, геополитичких традиција у односима са светом, мрежа моћи унутар државе... У обликовању културног профила и односа држава у свету неки теоретичари препознају снажан утицај тзв. геополитичких имагинација, које инспирацију и основне премисе налазе у имагинарној географији. Управо физичко-географски чиниоци јесу конвенционална предиспозиција коју критичка геополитичка мисао наглашено релативизује. То не значи да она оспорава несумњиво велики значај геолошких својстава, рељефа, климе, хидрографије, земљишта и аутохтоног живог света за обликовање геополитичке културе. Али, негира детерминистичку димензију географског простора као подлоге (тла) коју су подразумевале претече и класици геополитике, те потпуно одбацује релације које је успостављао вулгарни географизам немачке нацистичке геополитике. „У критичкој геополитици, напротив, физичка географија није судбоносна, нити на икоји начин одређује. Оно што је битно јесте културна интерпретација географске ситуираности државе и богатства природних извора.“⁴⁵⁸

И трећа „тачка ослонца“ критичке геополитике има везе са Х. Кисинџером, а односи се на *геополитичке мреже моћи*⁴⁵⁹. Заговорници

⁴⁵⁸ Gearóid Ó Tuathail, „Uvod – kritičko promišljanje o geopolitici“, u: *Uvod u geopolitiku* (priređili Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby i Paul Routledge), Politička kultura, Zagreb, 2007. (str. 21)

⁴⁵⁹ Тоул наводи да Х. Кисинџер има можда једну од најутицајнијих геополитичких мрежа у Вашингтону (Kissinger Associates), у коју су на различите начине укључени сви саветници за националну безбедност САД од средине 1970-их.

критичког приступа настојали су да пронађу одговор на питање како се формирају и на који начин функционишу геополитички дискурси. Полазиште су пронашли у интересантном парадоксу који проистиче из конвенционалних концепата геополитике: да они на спољашњем плану непосредно утичу на надметања за стицање надмоћи између држава, али да, истовремено, обично имају мали утицај на структуре моћи државе на унутрашњем плану, тј. да немају суштински значај у формирању самог геополитичког дискурса државе. Критички приступ Тоула и његових истомишљеника детронизује савремену геополитику са идеализованог места интелектуално надмоћне дисциплине и активности, где су чињенице, научна истина и објективност довољни за тријумф у сучељавању са слабијим аргументима, неистинама и пристрастним интерпретацијама.

Управо супротно, геополитички дискурси функционишу унутар сурово интересно постављених мрежа моћи државе. Они не само да су настали и стекли доминантну позицију као одраз утицаја тих мрежа моћи, већ су и интегрални део њиховог постојања, функционисања и трансформисања. Конкретни геополитички дискурси настају у складу са идентитетом и циљевима мрежа моћи, те могу да се формирају у државним институцијама (министарство спољних послова, војска, државни универзитети, научни институти...), али и у невладиним организацијама, консултантским кућама, групама за притисак, центрима за пропаганду и креирање јавног мишљења, мега-компанијама, криптополитичким удружењима, привредним корпорацијама, финансијским системима... Мреже моћи су испреpletане и структурисане, а чине их групе међусобно повезаних чинилаца и извора моћи (идеолошко-политички, економски, војни...). Њихово удружено деловање увек је мотивисано остваривањем неког преовлађујућег заједничког интереса, који се посредно и/или непосредно пројектује у конкретан геополитички дискурс.⁴⁶⁰

⁴⁶⁰ Као парадигматичан пример који олакшава схватање савремене геополитике, Тоул наводи деловање тзв. гвозденог (челичног) троугла у политичком животу САД: једну његову страну чини америчка војна индустрија, која настоји да обезбеди што веће улагање државе у производњу оружја; друга страна су утицајни политичари у Конгресу, чије се политичко деловање финансира донацијама војно-индустријског комплекса, а за узврат добија подршку конгресмена; на трећој страни троугла су функционери у министарству одбране, који своју моћ повећавају захваљујући обезбеђивању све већих државних улагања. Тако се „магични“ троугао затвара, а последице су све већа милитаризација САД и пораст њене војне потрошње која је у првој деценији 21. века достигла ниво укупне војне потрошње остатка света. То земљу гура у „зависнички синдром“ глобалног интервенционизма ради успостављања сопствене концепције геополитичког поретка, за чије наметање и одржање је потребно ново, све веће, бескрајно спирално трошење за војне потребе. Опширније видети у: Gearóid Ó Tuathail, „Uvod – kritičko promišljanje o geopolitici“. (str. 25)

Полазећи од чињенице да је геополитика, у ствари, комплекснија од класичног схватања ове науке и да је за њено свеобухватно поимање нужна контекстуализација, тј. постављање у оквиру одређених дискурса, заговорници критичке геополитике разгранали су је на формалну, практичну и популарну⁴⁶¹, а њима је могуће додати и четврти правац – структуралну геополитику.

Формална геополитика у фокусу има развој геополитичке мисли, теоријско-методолошка питања геополитике, феномене геополитичке традиције, преиспитивање идеја геополитичких ауторитета, догми, мистификација, симплификација, пристрасних интересних интерпретација... Њоме се баве научници, истраживачке институције, академске установе, центри за стратегијске студије. У оквиру формалне геополитике, критички приступ инсистира на историјском, цивилизацијском и политичком контексту унутар кога се формирала конкретна геополитичке идеја, тј. настоји да релативизује трајну вредност класичних геополитичких концепција и покаже да је њихова примена у изворном облику, а у савременим околностима, апсурдна.

Практична геополитика подразумева примену географских, историографских, демографских, етно-културних и других знања у просторном поимању и деловању међународних односа и спољне политике. Та геополитичка функционализација дубински почива на знањима формалне геополитике, али их у пракси не користи у великој мери, већ се претежно оријентише на краткорочни контекст. Практична геополитика профилише се у министарствима иностраних послова, политичким институцијама, државној управи и различитим интересним групама. Реализују је државници, дипломате, креатори јавних политика, утицајни појединци, обавештајци, међународни политички и војни посредници, и то посредством пласирања стратешких докумената, јавним наступима, политичким говорима, државним акцијама, преговорима, криптополитичким деловањима...

Популарна геополитика односи се на различите облике јавног представљања геополитичких идеја, визија, концепција и интереса ради њихове популаризације, слања одређене поруке становништву

⁴⁶¹ Тоул је шематски представио концептуализацију критичке геополитике и поделу геополитике на три гране у складу са конкретним дискурсима – на формалну, практичну и популарну геополитику. Оне су проистекле из геополитичких имагинација, тј. из различитих геополитичких традиција заснованих на геополитичкој култури. Геополитичка култура, пак, производ је државне структуре (геополитичког државног система) утемељеног у историји, географији, идентитету, државном апарату, мрежама моћи... Видети шему у: Gearóid Ó Tuathail, „Uvod – kritičko promišljanje o geopolitici“. (str. 22) Сличну шему поделе геополитике на формалну, практичну и популарну установио је и К. Додс, али су основе из које је она произашла нешто другачије. Видети шему у: Klaus Dodds, *Geopolitics – A Very Short Introduction*, Oxford University Press Inc., New York, 2007. (p. 46)

своје или друге државе, стварања пожељне друштвене климе, пропагирања оправданости сопствених интереса, а негирања супарничких. Њена презентација врши се посредством званичне културно-просветне политике државе и различитим изражајним средствима – часописима, новинама, плакатима, романима, радијом и телевизијом, интернетом... Будући да се популарна геополитика на посебан начин бави „опросторењем“ појава и процеса, значајну улогу има њихово визуелно представљање, које се посебно интензивира у временима криза, војно-политичких напетости и ратова. Тада обично уследи „поплава“ геополитичких садржаја у виду географских и тематских геополитичких карата, геостратегијских шема и скица, играних и цртаних филмова, цртежа, слика, фотографија и карикатура. Њихов циљ јесте да сензибилизују конзумента, тј. да такве врсте информација изазову пожељну емотивну реакцију људи којима су намењене⁴⁶².

Структурална геополитика може да се издвоји као четврти правац у критичком концепту геополитике, а проистиче из интензивних промена које су у постбиполарном раздобљу довеле до суштинских структурних трансформација света. Три процеса највише су утицала не само на опште преобликовање савременог света, већ и на редефинисање геополитичких односа.⁴⁶³ Један од тих процеса јесте глобализација. Она се најдиректније манифестовала у економско-финансијској сфери, али се показало да у условима поремећаја стабилности система и неминовних криза веома брзо прераста у геополитичка сучељавања (као што се десило крајем прве деценије 21. века). Други глобални процес је информатизација, која је допринела скраћивању времена потребном за комуникацијско савладавање простора и његовој привидној компресији. Варљива електронска визуелизација простора агресивно се наметала као важнија од истинске географичности простора, сугеришући лаковернима да долази време нове, постмодерне геополитике. Трећи процес представљају нове опасности које угрожавају читав свет, а последица су негативних страна савремених научно-технолошких достигнућа. У првом реду, то је модерно наоружање, које може да уништи живот на читавој Планети. Али, ту су и бројне не-војне претње које спорије и невидљивије, иако не и безопасније, делују у географском простору, изазивајући загађење животне средине, климатске промене, поремећаје циркулације воде, деградацију земљишта, убрзано исцрпљивање природних ресурса... Стога су све веће и све многољудније територије где влада недостатак чистог ваздуха, воде, хране, сирови-

⁴⁶² Један од новопрофилисаних „рукаваца“ геополитике јесте геополитика емоција. Видети: Dominique Moisi, *La Geopolitique de l'Emotion*, Flammarion, Paris, 2008.

⁴⁶³ Vlatko Cvrtila, *Politička geografija i geopolitika*, Fakultet političkih znanosti, Univerzitet u Zagrebu, Zagreb, 2004. (str. 54-55)

на, стамбеног простора и радних места, што изазива масовне миграције и геополитичке конфликте за „животни простор“ на (нео)класичан начин, али у постмодерним временима.

Представници критичког приступа јесу релативизовали постојање и примењивост већине темељних поставки класичне геополитичке мисли у новим, постхладноратовским условима, али нису негирали постојање геополитике. Штавише, они су раширили њен предмет истраживања и поље деловања, доводећи садржину ове дисциплине до границе аморфне ништавости. Констатација да „геополитика нема јединствено, свеобухватно значење или идентитет... она је дискурс, културно и политички разноврстан начин описивања, представљања и писања о односу географије и међународне политике“⁴⁶⁴ може да заведе на сазнајну странпутицу и погрешан закључак да је геополитика и све и ништа. На другој страни, бројни аутори настојали су да применом општих научних модела дођу до суштине функционисања међународних односа. Они су се, у ствари, (не)свесно и посредно бавили фундаментално важним теоријско-концепцијским аспектима геополитике, а да јој име нису експлицитно помињали, нити употребљавали њен специјализован појмовно-категоријални и методолошки апарат. У служби такве *геополитиколошке конкретизације* већином су биле теорија центар-периферија и теорија циклуса. Примењиване су (некада и интегрисано) како би се проникло у историјску променљивост позиције великих сила у хијерархији светске моћи и правилности трансформација светског система. Међу водеће теоретичаре светског система спада амерички социолог и социолог историје И. Волерстин (Immanuel Wallerstein, 1930-).

Волерстин је докторирао на Универзитету Колумбија 1959. године, где је предавао на Одсеку за социологију до 1971. године. Потом је био професор социологије на универзитетима Мек Гил и Бингамтон, а као гостујући професор и на другим универзитетима у САД, Европи и Латинској Америци. Од 2000. године предавао је на Одсеку за социологију Универзитета Јејл. Тридесет година налазио се на челу Центра „Фернан Бродел“ за проучавање економије, историје система и цивилизација, сарађивао са многим истраживачким институтима и удружењима широм света, уредио бројне зборнике радова и часописе... Сукцесивно објављена три тома *Модерног светског система* јесу најзначајније Волерстиново дело, али велики научни и друштвени утицај имала су и остала: *Капиталистичка светска економија* (*The Capitalist World-Economy*, 1979.), *Историјски капитализам* (*Historical Capitalism*, 1983.), *Политика светске економије: државе, по-*

⁴⁶⁴ Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London, 1998. (p. 3)

крету и цивилизације (The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations, 1984.), Геополитика и геокултура: есеји о променама светског система (Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System, 1991.), После либерализма (After Liberalism, 1995.), Крај света какав знамо: друштвене науке за двадесет први век (The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century, 1999.), Опadaње америчке моћи: САД у хаотичном свету (Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World, 2003.), Увод у анализу светског система (World-Systems Analysis: An Introduction, 2004.), Европски универзализам: реторика моћи (European Universalism: The Rhetoric of Power, 2006.)...

У свом опусу Волерстин се посветио проучавању правилности у вишевековним економским трансформацијама. Закључио је да свет функционише као јединствен систем, који чине сложене и вишестране економске везе, а где изражене супротности постају разлог за све оштрију конкуренцију и конфронтацију. Његова анализа указује да се ради о „светској економији“, тј. о „светском систему“, те је овај приступ познат као Светска теорија система. У делу *Модерни светски систем (The Modern World-System)*⁴⁶⁵ зачетке светског система сместио је у 16. век, а историјско-економске узроке пронашао у првој, невеликој, акумулацији капитала у земаљама приатлантске Европе. Крај феудализма и специфичан сплет политичких прилика у Великој Британији, Француској и Холандији, а потом и почеци њихове колонијалне експанзије, допринели су постепеном економском, а нарочито трговинском ширењу. И, закључно са 19. веком, на готово читаву Планету проширила се капиталистичка светска економија.⁴⁶⁶ Али, Волерстину није требало много промишљања да би констатовао како је свет хетероген у економском, политичком, културном и другом смислу, те да се његова

⁴⁶⁵ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York/London, 1974; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750*, Academic Press, New York, 1980; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System, vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840's*, Academic Press, San Diego, 1989.

⁴⁶⁶ Капиталистичка светска економија, тј. модерни светски систем, доведени су у питање током, историјски посматрано, кратког раздобља друге половине 20. века, када је у територијално највећој (СССР) и најмногољуднијој (Кина) земљи света, као и у њиховим сателитима, успостављен социјалистичко-комунистички, нетржишни, државно-дириговани економски систем. После пропасти Источног блока и либерално-капиталистичког „цунамија“ у постсовјетски простор, а у извесном смислу и у Кину, на размеђу 20. и 21. века чинило се да ће модерни светски (капиталистички) систем „обухватити све“ и „трајати вечно“. Ипак, досегавши врхунац, он се ради о огромном проблему глобалне финансијско-економске кризе. Да ли се ради о привременој депресији на узлазној синусоиди, наговештају контролисане „транзиције“ у нови светски систем или хаотичном суноврату у катастрофу светске ентропије?

структура формира на основу међународне поделе рада и састоји се од неколико и просторно издиференцираних целина:

- *Центар* – најразвијеније земље, са снажним централним властима, у којима се концентрише капитал; оне црпе највише користи из светске капиталистичке економије, имају највећи политички утицај и најснажније војске захваљујући којима управљају светским системом;
- *Периферија* – сиромашне земље, из којих се континуирано одлива капитал и експлоатишу сировине; оне немају готово никакав утицај на функционисање светског система и већином су дуго биле под влашћу земаља „центра“ или њихове колоније;
- *Полупериферија* – простори између два екстрема, који обично служе као тампон-зоне и амортизери утицаја „центра“ и „периферије“; земље постају саставни део „полупериферије“ на два начина – раније су припадале „центру“, али је њихова моћ прешла у дуготрајно опадање или су раније припадале „периферији“, али су временом успеле да побољшају своју позицију; у оба случаја, ове земље су задржале или постигле одређен значај и утицај у светском систему;
- *Области изван система* – области које су створиле сопствене економске системе и краће или дуже време их одржавају, али су углавном изван светског система.

Иако Волерстинов концепт нема непосредан геополитички смисао, *теорија центар-периферија* налази се у основи не само многих класичних, већ и савремених концепција и тумачења функционисања светског геополитичког система. У неким моделима непосредно су заступљене и *полупериферије* (*limes*; *Rimland*; *gateway region*...) и *области изван система* (земље проскрибоване као тзв. осовина зла, реметилачки фактори, државе-вируси...). Штавише, у Волерстиновој анализи препознаје се још један општи приступ – *теорија циклуса*. Вишевековну историју формирања модерног светског система он је поделио на четири фазе, током којих се „центар“ померао, земље мењале своју позицију, а светске економске (истовремено, и геополитичке) силе се кретале по кривој успона и падова. Управо његова новија проучавања и објављена дела о савременим и предстојећим трансформацијама светског система резултат су фокусирања кроз већ класичну *теорију циклуса Кондратијева*⁴⁶⁷. Апострофирајући у својим књигама,

⁴⁶⁷ Николај Кондратијев (Никола́й Дми́триевич Кондра́тьев, 1892-1938), дипломирао је на Правном факултету у Санк Петербургу, али се углавном бавио економском теоријом и праксом. У књизи *Дуги таласи у економском животу* из 1925. године поставио је теорију о периодичним циклусима (таласима) успона и падова светске економије („К-таласи“ или „К-циклуси“). Циклуси трају 40-60 година (приближно по

у првом реду, Европу (ЕУ) и САД⁴⁶⁸, уочио је да се већ од 1970-их година Запад налази у Кондратијевљевој „фази Б“, тј. у релативној стагнацији и опадању економске и друге моћи. Иако је у то време Хладни рат био у пуном јеку, а предност САД и њених европских вазала у односу на совјетског супарника све уочљивија, америчка глобална хегемонија управо од тада континуирано опада (уочљиво посебно од рата у Вијетнаму).

Према Волерстину, светска економско-финансијска криза, која је погодила свет крајем прве деценије 21. века, представља, у ствари, крај Кондратијевљеве „фазе Б“ и поклапа се са тренутком када је супремација САД више него икада раније доведена у питање. Он у овој кризи не види само једну од пролазних слабости либералног капитализма, која ће, као и више пута до сада, бити превазиђена, већ темељну кризу светског система који је толико изашао из равнотеже да је његово чак и привремено стабилизовање искључено. Стога је постојећи светски систем орочио до 2030-их или 2040-их година, а после тога је предвидео настанак свакако другачијег, тј. или бољег, или горег система, али никако даље о(п)стајање капиталистичког система. Упоредо са економско-финансијском кризом, Волерстин је констатовао да траје и светска геополитичка криза. Униполарни систем се урушава зато што САД не могу више, као раније, да војно наметну сопствене интересе читавој Платени. Иако су за војне потребе до недавно трошиле као остатак света заједно (а са савезницима и далеко више), САД за глобални интервенционизам више немају довољно ни долара ни војника – долар све више постаје само једна од светских валута, а од Вијетнамског рата, према Волерстину, САД више и немају војнике, већ плаћенике, који упркос хипермодерном наоружању, ипак не добијају ратове.

50 година, са одступањима од плус/минус 10 година) и први период чини експанзија економије („фаза А“), за којом општи друштвени развој почиње све више да заостаје. То доводи до стагнације и рецесије, тј. до силазне друштвено-економске фазе и депресије („фаза Б“). Концепт Кондратијева имао је међу економистима много заговорника и противника, али је остао један од кључних теоријских приступа, незаобилазан у тумачењу прошлости и савремености деценијама после трагичне смрти Кондратијева (у стаљинистичким чисткама ухапшен је 1930. и стрељан 1938. године; рехабилитован је 1987. године). Употребљивост његове теорије пренела се не само на предвиђање економских токова у будућности, већ и на пројектовање развоја укупних друштвених процесе (и геополитичких). „Крива“ Кондратјевљевих циклуса, чији је први талас започео са индустријском револуцијом у Великој Британији крајем 18. века (узлазна „фаза А“), сада је стигла до петог таласа и његове стагнантно-силазне „фазе Б“, која се очитује у глобалној финансијско-економској кризи као „врху леденог брега“ одлазеће капиталистичке епохе.

⁴⁶⁸ Видети: Immanuel Wallerstein, *Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*, New Press, New York, 2003; Immanuel Wallerstein, *Alternatives: The U.S. Confronts the World*, Paradigm Press, Boulder, Colorado, 2004; Immanuel Wallerstein, *European Universalism: The Rhetoric of Power*, New Press, New York, 2006.

Са одмицањем 21. века апсолутно америчко лидерство ни једна од значајнијих светских сила нити ће желети, нити хтети даље да трпи. То је већ проузроковало стварање дубоких геополитичких раседања. Као што је отпочела борба не за реанимацију старог, већ за стварања сасвим новог светског економског система који ће заменити досадашњи капиталистички, тако се и светски геополитички систем налази у неизвесној фази транзиције. Волерстин је издвојио „осам до десет фокалних тачака геополитичке моћи“ и закључио да је то превише јер ни једна од њих, *de facto*, нема довољно моћи. Зато је нужно да у прелазном раздобљу уследе различите комбинације сила и тестирање њиховог заједничког функционисања, што је Волерстин назвао „периодом жонглирања“. На пример, један од тих „гроздова“ евроазијског карактера представља Шангајска организација за сарадњу (ШОС). Други је економски експлозиван, али геополитички поливалентнији БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република). Ипак, Волерстин још од 1980. године сматра вероватном комбинацију источноазијског „пола“ са САД, Европом и Русијом (хипотетички и Индијом).⁴⁶⁹

Хоће ли ово заиста да буде зачетак једног новог светског геополитичког система (још један тзв. Нови светски поредак!?) и почетак нове, узлазне, „фазе А“ Кондратијевљевог циклуса? Не подсећа ли, ипак, ова „комбинаторика“ на мултиполарну концепцију меридијански издужених „великих простора“, чији „центри“, очигледно, остају распоређени на северној полулопти (Кина, САД, ЕУ, Русија и можда Индија), „периферије“ су махом на јужној полулопти, „полупериферије“ су уметнуте између њих, а „области изван система“ су слабашне и не ремете функционисање и равнотежу целине система? И шта се налази у „геополитичким раседима“ између „центара“ на северној полулопти – интересно-компромисно примирене и орочене зоналне границе као тампонски појасеви (*limes*), стално узаврели и конфронтирани фронтјери (*chatterbelt*) у којима не престаје (не)посредна борба „центара“ за примат или трајније стабилизоване прелазне, посредничке и контактне „области-капије“ (*gateway region*)?

Геополитички аспекти теорије циклуса подразумевају „таласе“ успона и падова водећих великих сила, те њихову смењивост на челној позицији у хијерархији светске моћи, што изазива глобалну нестабилност као кључну чињеницу у трансформацији светског поретка. Тај процес је посредством теорије дугих циклуса покушао да протумачи

⁴⁶⁹ Детаљније о парадигми геоекономске и геополитичке трансформације старог у нови светски систем видети у опширном интервјуу који је Имануел Волерстин дао за јужнокорејски дневни лист *Ханкуорех*. Разговор са И. Волерстином водио је др Џе-Џунг Сух, професор међународних односа на Универзитету Џон Хопкинс. Под насловом „Пропаст капитализма?“, интервју је пренео београдски недељник НИН, 29. јануара 2009. године (стр. 68-73).

Џ. Моделски (George Modelski, 1926-). Тај амерички политиколог пољског порекла (рођен у Познању као Jerzy Modelski) релативизовао је тада етаблиране и готово догматске ставове о функционисању светског система. У ствари, реаговао је на два веома различита схватања међународних односа: на прво, да су међународни односи у основи анархични, и на друго, да су међународни политички процеси подређени експанзији економских чинилаца и односа. Већ у чланку „Дуги циклуси у глобалној политици и национална држава“ из 1978. године⁴⁷⁰ афирмисао је идеју о дуготрајућим правилностима и симетријама у међународној политици, што представља својеврсну антитезу анархичности коју су заступали амерички реалисти. Такође, наглашавањем (гео)политичке димензије историје међународних односа, супротставио се већ широко прихваћеним и конјунктурним идејама Волерстина о пресудном утицају економије на формирање и трансформације модерног светског система.⁴⁷¹ Концепт историјских правилности у међународним односима који је поставио у чланку из 1978. године, Моделски је развио, допунио, свеобухватно разрадио и делимично кориговао у свом најзначајнијем делу *Дуги циклуси у светској политици* из 1987. године.⁴⁷² Парадигма еволутивне цикличности глобалне политике доминирала је у већини његових каснијих научних радова.

Суштина модела дугих циклуса састоји се у прилично поједностављеним поставкама да свака велика сила која достигне врхунац, аналогно природном закону Земљине теже, неминовно мора да крене силазном путањом. Њу потом замењује друга, коју чека иста, неизбежна судбина. Синусоида успона и падова тако је детерминистички бесконачна. А, да ли је бесконачна и како може да се прекине? И шта може да је прекине? Моделски је посматрао еволутивни континуитет историје глобалних односа, заснованих на доминацији поморске моћи од времена Португалског примата крајем 15. века, до успостављања супремације САД у другој половини 20. века. Током тог петовековног раздобља идентификовао је четири светске силе које су успостављале и губиле глобално вођство – Португалију, Холандију, Велику Британију (два пута узастопно) и САД. Оне су сукцесивно смењивале једна другу у пет циклуса, који су трајали приближно по стотинак година – готово двоструко више од „К-таласа“ успона и падова светске економије. Са опадањем моћи претходне најснажни-

⁴⁷⁰ George Modelski, „The Long Cycle of Global Politics and the Nation-state“, *Comparative Studies in Society and History*, № 20, 1978. (pp. 214-235); прештампано у: A. Linklater ed., *International Relations: Critical Concepts in Political Science*, Routledge, London, 2000. (pp. 1340-1360).

⁴⁷¹ Peter J. Taylor; Colin Flint, *Political Geography – World-Economy, Nation-state & Locality*, fourth edition, Pearson Education Limited, Harlow, 2000. (p. 64)

⁴⁷² George Modelski, *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, London, 1988.

је државе, следили су велики ратови који су долазећу и победничку велику силу устоличавали на позицији глобалног хегемона. Обично је дуготрајно међусобно војно-економско исцрпљивање два супарника користио трећи да их потисне и сам заузме водећу позицију (на пример: португалско-шпанско ривалство у 16. веку искористила је Холандија; захваљујући британско-немачком супарништву у првој половини 20. века примарну позицију заузеле су САД). Будући да је постао довољно снажан и способан да мења ранији светски систем, нови хегемон сада намеће своја правила функционисања глобалних односа и верификује их међународним уговорима. Захваљујући томе, нова водећа светска сила гради сопствену геополитичку доминацију, коју је спремна да брани силом политичко-дипломатске, економске и војне надмоћи. Такво стање траје до следећег историјски преломног тренутка, када, после достигнутог максимума, долази до замора и пренапрегнутости тренутног хегемона, опадања његове моћи, достижања доње тачке синусоиде (депресије) дугог таласа, појаве и јачања нове силе, те, на крају, сукцесије светских сила.

Еволутивни приступ Моделског јесте фокусиран на цикличну променљивост у функционисању глобалног геополитичког система и феномен смењивости великих сила на водећој позицији, али правилности његових дугих циклуса нису круто униформне. Раздобља између врхунаца моћи глобалних сила („врхова таласа“), тј. између раздобља смене једне велике силе другом, само апроксимативно имају једноветковно трајање, а у стварности су одступала по више година и деценија. Дуготрајна супарништва нису увек доводила до детронизовања једне велике силе и успињања њеног конкурента, већ и до обнављања и појачавања хегемоније исте силе (на пример: Велике Британије, која је доминирала у трећем и четвртном циклусу Моделског). Штавише, после смене на челној позицији, бивши хегемон није неизоставно остајао потпуно поражен, уклањан са светске сцене и нестајао из хијерархије глобално моћних, већ је често постајао најоданији савезник новоустоличеног „светског вође“.

Теорија дугих циклуса сугерише да је глобална геополитичка стабилност могућа само ако постоји униполарни поредак, тј. ако је на светском врху изразито доминантан лидер који располаже тако неприкосновеном моћи да може силом да спречава остале актере у њиховом покушају да поремете успостављени *status quo*. Али, упркос уочљиве дугорочне предности САД у Хладном рату, тадашња равнотежа заснивала се на постојању совјетског „контра-тега“ и проистицала је из биполарности. Управо то дуготрајно супарништво исцрпело је прво једну (СССР), а потом, после њеног хегемонистичког униполарног врхунца моћи крајем 20. и почетком 21. века, и другу велику силу (САД). Сам

Моделски, али и други заступници теорије дугих циклуса, у дилеми су да ли после америчке стагнантне и силазне „фаза Б“ у првим деценијама 21. века, следи обнављање њихове хегемоније (слично Великој Британији у трећем и четвртном циклусу), савезничко или биполарно придруживање новом хегемону Кини у креацији будућег светског геополитичког система или, пак, потпуни колапс, потискивање у оквиру америчког копна, а можда и потпуна ентропија.⁴⁷³

У теорији циклуса утемељена је и минуциозна анализа П. Кенедија (Paul Michael Kennedy, 1945-) о међузависности економских и геополитичких чинилаца у историјским „успонима и падовима“ великих сила током модерне, постренесансне епохе. Овај амерички историчар британског порекла студирао је у Њукаслу и докторирао на Оксфорду 1970. године. Још у младости сарађивао је са Базилом Лидел Хартом, знаменитим теоретичаром рата, који је на њега извршио снажан утицај да проблеме и процесе посматра у ширем, глобалном контексту. Од 1983. године П. Кенеди је постао професор историје на Универзитету Јејл у Њу Хевену (Конектикат, САД), те директор Међународних безбед-

⁴⁷³ У радовима Џ. Моделског из времена Хладног рата, пред његов крај и у транзиционом периоду после пада Берлинског зида, модел дугих циклуса односио се углавном на период од краја 15. до друга половине 20. века, тј. на атлантску фазу евро-америчке доминације светским системом. У његовим новијим радовима еволуција светског система посматра се историјско-цивилизацијски свеобухватније, са посебним пажњом на процес глобализације. Процес глобализације Моделски је временски позиционирао од 930. до 2080. године и разврстао (табеларно и текстуално) на неколико паралелних процеса: процес успостављања глобалног система, процес успостављања глобалне заједнице, дуге циклусе еволуције глобалне политике и дуге циклусе еволуције глобалне економије („К-таласи“). Дуге циклусе еволуције глобалне политике у поменутом раздобљу поделио је на: фазу евроазијске транзиције (930-1430.), фазу атлантске Европе (1430-1850.) и атлантско-пацифичку фазу (после 1850. године, не упуштајући се у предвиђање да ли ће у целој тој фази доминирати САД, или ће она, можда, еволуирати у пацифичку фазу, током које ће доминирати Кина и САД, Русија и Кина, сама Кина или нека друга комбинација). Видети: George Modelski, „Long-cycles in Global Politics“, Prepared for *Encyclopedia of Life Support Systems*, EOLSS Publishers Co Ltd, Oxford, OX1 1BN, U.K. (доступно на: <http://faculty.washington.edu/modelski/LCGPeolss.htm>) и George Modelski, „World System Evolution“, *World System History: The Social Science of Long-Term Change*, Routledge, New York, 2000. (pp. 24-53)

Неки аутори модел дугих циклуса представљају у знатно више „таласа“ краћег трајања, са знатним терминолошким, хронолошким и чињеничним одступањима у односу на Моделског. Уместо водеће светске силе или хегемона, они се опредељују за опцију „надмоћна/е држава/е претендент/и на хегемонију“ и у више циклуса наводе чак две или три доминантне силе. Такође, период после Другог светског рата, тј. хладноратовски и постхладноратовски „циклус“, датују на 1945-2010. годину, где у читавом раздобљу доминирају и САД и СССР(!?). После њега следи период 2010-2025. година („убрзање историје“, са скраћеним „таласом“ на само 15 година) током кога ће да доминирају саме САД, а Кина, заједно са ЕУ, Јапаном и Русијом, биће само један од њихових конкурената. Видети табелу у: Чарлс Кегли; Јуџин Виткоф, *Светска политика - тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе; Факултет политичких наука Универзитета у Београду; Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004. (стр. 172-173)

носних студија. Као гостујући професор, предаје на више америчких и европских универзитета, сарађује са бројним научним институтима и часописима, пише чланке и есеје за најутицајније америчке и стране часописе... Члан је Америчке и Британске академије наука. Области његовог научног интересовања су историја британске спољне политике, међународних односа, економске и војне моћи, те тзв. великих стратегија. Објавио или уредио је двадесетак књига, а његово најпознатије дело *Успон и пад великих сила – економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године* (*The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict From 1500 to 2000*, Random House, New York, 1987.) до сада је преведено на више од двадесет светских језика (на српски 1999. године). Остале значајне књиге П. Кенедија су: *Реалности у основи дипломатије: историјат утицаја на британску спољну политику 1865-1980.* из 1981. године (*The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy 1865-1980.*), *Стратегија и дипломатија 1870-1945.* из 1983. године (*Strategy and Diplomacy 1870-1945.*), *Успон и пад доминације британске морнарице* из 1986. године (*The Rise and Fall of British Naval Mastery*), *Велике стратегије у рату и миру /уредник/* из 1991. године (*Grand Strategies in War and Peace*), *Припрема за 21. век* из 1993. године (*Preparing for the Twenty-first Century*) /на српски језик преведена 1997. године/, *Од рата до мира: измењени стратегијски пејзажи у 20. веку* из 2000. године (*From War to Peace: Altered Strategic Landscapes in the Twenty Century*), *Глобални трендови и глобално управљање* из 2002. године /коуредник/ (*Global Trends & Global Governance*), *Парламент народа: прошлост, садашњост и будућност Уједињених нација* из 2006. године (*The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations*)... У савременим проучавањима П. Кенедија доминирају питања опадања моћи САД и позиционирања највеће светске силе у будућности.

У свом најзначајнијем делу *Успон и пад великих сила – економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, које је објављено при крају Хладног рата, П. Кенеди је трагао за суштином историјске променљивости моћи водећих светских сила, њихових међусобних односа и каузалности, те географских померања средишта светске моћи у протеклих пет векова од Медитерана ка северозападној Европи и Атлантику, а у последњим деценијама и ка Пацифику. Управо у географском положају П. Кенеди види једног од важних чинилаца позиционирања не само у хијерархији светских сила, већ и на геополитичкој карти света. То доказује на примерима британске и руске империје, које су биле на безбедној дистанци од других сила западне и централне Европе, али довољно близу да се, сходно сопственим интересима, умешају у европске послове. Предности острвског положаја Велике Британије у

европским размерама, наследиле су САД у глобалним размерама и већ до 1918. године постале најјача светска сила. Уз то, биле су довољно географски удаљене да избегну разарања у два светска рата и тако сачувају (и повећају) економске претпоставке за потоњу глобалну хегемонију.

Основа Кенедијевог приступа је у интеракцији економске и геополитичке моћи, тј. у „древном задатку“ са којим се суочавају све земље, а нарочито велике силе – како да повежу државне циљеве са државним ресурсима.⁴⁷⁴ Економска моћ утиче на повећање укупне моћи, отелотворене у војој моћи. Војна моћ, пак, са економијом успоставља повратну спрегу – неопходно је да јача како би заштитила економске интересе велике силе. Слично Тукидиду, и П. Кенеди је констатовао да је богатство обично нужно како би се подупрла војна моћ, а војна моћ је обично нужна да се богатство стекне и заштити.⁴⁷⁵ Економски проблеми са којима почне да се суочава велика сила, било да су они настали услед привредно-технолошког заостајања или да су резултат стратегијске расплутости и дуготрајних ратних издатака, доводе до њеног споријег или бржег пада. Последица је препуштање раније високе позиције у светској хијерархији некој сили-конкуренту. Међутим, темпо раста или опадања економске и војне моћи једне силе, по правилу, није усаглашен и не тече упоредо. На бројним историјским примерима П. Кенеди је показао да у једној фази постоји „време заостајања“ у остваривању геополитичке доминације наспрам брже и раније успостављене економске надмоћи. Али, у другој фази, иста та сила може дуже да задржи геополитички утицај него што траје њена економска снага зато што је троши управо у војне сврхе ради очувања стечених позиција. Дугорочно посматрано, тако губи укупну моћ и прелази у раздобље „пада“. За то време, супарничке силе улазе у раздобље „успона“, настојећи да остваре веће стопе економског раста, а потом и повећају своју глобалну геополитичку улогу како би свргле претходног светског хегемона. Упркос наглашавању утицаја економије на војну снагу, глобалне односе и циклусе моћи, П. Кенеди се експлицитно одрекао економског детерминизма. Наглашавајући да економија не одређује у потпуности историјске процесе, нити је искључиви узрок геополитичке експанзије или регресије држава, он је истакао важност и других чинилаца, који у неким случајевима могу да добију преовлађујући значај – географије, војне организације, морала нације, система савезништава...⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Pol Kenedi, *Uspón i pad velikih sila – ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, CID, Podgorica; JP Službeni list SRJ, Beograd, 1999. (str. 16)

⁴⁷⁵ Исто. (стр. 11-12)

⁴⁷⁶ Исто. (стр. 18-19)

У завршним поглављима књиге *Успон и пад великих сила...* П. Кенеди се задржао на биполарној епохи у контексту узрочно-последичне везе између трендова економских показатеља моћи водећих земаља света, на једној страни, те промена глобалних геополитичких и геостратегијских односа, на другој страни. На основу тога, предвидео је да ће доћи до дисперзије економске и војне моћи на већи број земаља, али да ће то бити постепен процес, тако да „ни једна друга земља се у ближој будућности неће прикључити садашњој ‚пентархији‘ Сједињених Држава, СССР-а, Кине, Јапана и ЕЕЗ“⁴⁷⁷. Али, међу овим центрима моћи уочио је диференцирани развојни темпо – виталније, просперитетније земље (Кина, Јапан и у Европи Немачка) и земље које су ушле у фазу хроничне „трости“ (СССР, већина западноевропских земаља, па чак и САД). Успоставио је прецизну дијагнозу проблема у СССР, доказујући да дугорочно неће моћи да издржи ни економско ни војно надметање са Западом. Упркос томе, опрезно је закључио да „ово никако не значи да је СССР пред колапсом“, упозоравајући да „они (...) који ишчекују колапс те империје, могли би се присетити да се такве трансформације обично дешавају уз прилично високу цену и не увек на предвидљив начин“.⁴⁷⁸ Само неколико година после објављивања Кенедијеве књиге до „колапса“ је, ипак, дошло, али на прилично контролисан начин и са не тако високом ценом за остатак света.

Посебна пажња посвећена је већ јасно уочљивим показатељима успона Кине и Индије, где су вариране различите опције њиховог позиционирања на геополитичкој карти Азије и света. Али, врхунац Кенедијеве анализе односио се на стварност и будућност САД као водеће светске силе, која ће се све драматичније суочавати са нескладом расположивих „средстава“ и пројектованих „циљева“. Слично ранијим водећим силама, и САД ће упасти у замку „империјалне (стратегичке) пренапрегнутости“ – како у смислу интереса (да задрже неприкосновени глобални економски и политички примат), тако и у смислу географије (да доминирају и арбитражују у сваком кутку света). Из „зачараног круга“ сталног увећавања војне супериорности и пораста трошкова да би се она остварила, што за последицу има релативно економско заостајање – САД неће моћи да изађу. Штавише, П. Кенеди је навео да ће се учешће САД у светском богатству и моћи са преко 40% достигнутих до 1945. године, свести на „природну меру“ од 16-18% у блиској будућности 21. века⁴⁷⁹. „Па ипак, чак и када се она спусти до свог *природног* процента светског богатства и моћи, још

⁴⁷⁷ Исто. (стр. 595)

⁴⁷⁸ Исто. (стр. 569)

⁴⁷⁹ Средином друге деценије 21. века учешће БДП-а САД у светском БДП-у свело се на 17% и има опадајући тренд.

дугу у будућности ће Сједињене Државе бити веома значајна сила у мултиполарном свету...⁴⁸⁰

Ову анализу стања и научно утемељену прогнозу будућности неколицине најмоћнијих земаља (првенствено САД) П. Кенеди је сместио у осмо, последње поглавље своје књиге *Успон и пад великих сила...* и насловио га „Ка двадесет првом веку“. То поглавље постало је „копча“ са његовом потоњом књигом – *Припрема за двадесет први век* из 1993. године. Она је ауторова реакција на свеобухватну полемику, а нарочито на тада конјунктурне глобалистичке замерке да се анахроно, традиционалистички усредредио на „националну државу као централног актера у светским збивањима“, уместо да се посвети „снагама глобалне промене као што су раст становништва, утицај технологије, еколошка оштећења и миграције, које су по својој природи *транснационалне* и које прете да утичу на животе свих нас, од сељака до премијера“.⁴⁸¹ И заиста, у првом делу књиге, као историчар, идентификовао је главна питања и противречности света, а потом, као футуриста, посветио се „општим местима“ и „трендовима“ света који је улазио у нову епоху. Парадигматичан је његов закључак да ће већину друштвених процеса суштински одредити „трка демографије и технологије“⁴⁸² – од регионално-географски и етно-верски диференциране популационе експлозије, пораста значаја мултинационалних компанија, те нове индустријске, комуникацијске и финансијске револуције, до све већих проблема у обезбеђивању довољних количина и квалитета хране, биотехнолошких иновација и заштите животне средине.

Реагујући на професионални изазов и понудивши одговоре на глобална питања, П. Кенеди се вратио феномену националне државе и изазовима пред којима ће се она наћи суочена са транснационалним процесима. Иако није довео у питање њен опстанак и основне функције, он је, покуравајући се глобалистичкој мантри о неопходности стварања светске државе, посумњао у перспективу националне државе, констатујући да она „не губи само своју контролу и интегритет, већ да

⁴⁸⁰ Достигнуто високо учешће САД у светском богатству и моћи до 1945. године није постигнуто захваљујући сопственој географској величини, становништву и природним ресурсима, већ захваљујући специфичним „историјским и технолошким околностима које су им ишле у прилог“. То је било „неприродно“, исто као што је Велика Британија на империјалном врхунцу достигла 1/4 светског богатства и моћи, иако су сама Британска острва географски, демографски и ресурсно давале могућности за само 3-4%. Када су повољне „историјске и технолошке околности“ нестале, британска моћ се вратила на „природну величину“. Таква будућност чека и САД, али и сваку другу водећу светску силу. Видети: P. Kennedy, *Uspori i pad velikih sila...* (str. 590)

⁴⁸¹ Пол Кенеди, *Припрема за двадесет први век*, НИУ Службени лист СРЈ, Београд, 1997. (стр. 9) Наслов оригинала: Paul Kennedy, *Preparing for the Twenty-first Century*, Random House, New York, 1993.

⁴⁸² Исто. (стр. 35)

је погрешна врста политичке јединице за деловање у новим околностима. За неке проблеме, она је превелика да ефикасно функционише; за друге она је сувише мала⁴⁸³. Стога је П. Кенеди сматрао да ће промена економско-технолошка правила захтевати вертикално „измештање ауторитета“ – нагоре, на супранационални ниво, у међународне и регионалне институције, велике корпорације, банке и економско-политичке интеграције, те надолу, на субнационални ниво, у федералне јединице, регионе и друге административно-политичке или економске ентитете.

У другом делу књиге П. Кенеди се вратио анализи промена у центрима моћи „пентархије“, које су настале између објављивања *Успона и пада великих сила...* и *Припреме за двадесет први век* (од 1987. до 1993. године). Иако је раније био резервисан према могућности колапса СССР-а, показало се да се он ипак догодио. У пост-совјетском простору настале су најдраматичније промене, за које у то време није могао да се предвиди нити даљи ток, нити последице. Кенедијева фасцинација Јапаном и његовим општим развојем била је очигледна, мада у неким деловима књиге аутор није могао да сакрије американоцентричну злурадост. Упркос томе, сматрао је како „јапанско чудо“ не могу да доведу у питање ни могуће изненадне промене на светском плану (цене и увозна доступност сировина и енергената, финансијски поремећаји, промене у популационој политици, геополитичка дестабилизација...). Прогнозе да ће економски и геополитички значај Индије и нарочито Кине убрзано расти су се потврдиле, а Кенеди је апострофирао њихов главни ресурс – „људски капитал“. Оптимизам да ће европска интеграција постати далеко значајнија на глобалном плану демантовала је њена унутрашња политичка некохерентност, финансијско-економска криза, геостратегијска подређеност Вашингтону и све израженији демографски проблеми (старење аутохтоног становништва и прилив имиграната).

Крај и ове књиге П. Кенеди је посветио показатељима дугорочног опадања моћи САД, апострофирајући финансијско-економске проблеме, који се захуктавају од 1970-их година. Смањење продуктивности, растућа задуженост, слабост финансијског система, стални дефицити платног и трговинског биланса, те бројни унутрашњи друштвени проблеми (криминал, наркоманија, необразованост, промена старосне и етно-расне структуре, социјални конфликти...) учиниће да САД неће бити у стању да бескрајно одрже статус неприкосновено водеће светске силе. Опадање моћи није у то време изгледало драматично зато што је расла америчка војна супериорност, а са њом политичко-дипломатски утицај у тек успостављеном униполаризму. Али, то ће додатно повећати милитаризам и интервенционизам (и издатке за те сврхе), те „стратешку

⁴⁸³ Исто. (стр. 152)

пренапрегнутост“ до границе пуцања. САД су се, тако, нашле у позицији аналогној британској дилеми на размеђу 19. и 20. века – да ли да се приступи радикалним потезима ради *промена* и *обнове*, или да се настави са даљим *провлачењем* које значи наставак релативног опадања моћи. П. Кенеди решење наслућује у озбиљном реформском програму, „који би уследио након довољног шока за америчко самозадовољство, као што је финансијски слом или широко перцепирана спољна претња“⁴⁸⁴. Али, није био потпуно сигуран да ли ће се тако нешто десити.

„Деклинизам“⁴⁸⁵ је остао доминантан Кенедијев дискурс не само у „припреми“, већ и током прве деценије 21. века. Финансијско-економска криза која је свет захватила 2008. године додатно је потврдила његова ранија предвиђања. Финансијске димензије проблема и опадања америчке моћи су такве да показатељи подсећају на „лоше вођене привреде неке земље Трећег света“, те постаје „сасвим јасно што неки сматрају Вашингтон једном великом штампаријом“. У односу на Кину, то је достигло такве размере да „се можда спрема рокада у светским финансијама слична оној која се десила у периоду 1941-1945. година између Британске империје и Сједињених Држава“⁴⁸⁶. Позивајући се на свог опонента („ревивалисту“) Џозефа Наја и његово некадашње симболично поређење три стуба америчке светске надмоћи са „масивним трonoшцем“, Кенеди је довео у питање чврстину све три његове „ножице“: први стуб, тзв. мека моћ, делује најслабије јер је компромитованим „америчким вредностима“ привржен све мањи део света; други стуб,

⁴⁸⁴ Пол Кенеди је навео речи Џона Чанселора да је земљи потребан „мирнодопски Перл Харбур да је продрма, да Американце начини свесним невоља у којима су, да измами њихову енергију и жељу да раде“. (П. Кенди, *Припрема за двадесет први век*, стр. 344) Каснији догађаји, посебно „11. септембар“, „ратови против тероризма“, „уклањање диктаторских режима“, „борба против тзв. осовине зла“ и други, ипак нису успели да „продрмају“ САД и постану нови мотивациони импулс.

⁴⁸⁵ Деклинизам је школа мишљења о опадању моћи великих сила и стара је колико и саме велике силе. Постала је актуелна у полемици која се водила поводом ставова о опадању америчке моћи у књизи *Успон и пад великих сила...*, и то између њеног аутора Пола Кенедија и следбеника, на једној страни, те Џозефа Наја, аутора књиге *Предодређени за вођство – промена природе америчке моћи (Bound to Lead – The Changing Nature of American Power, Basic Books, New York, 1991.)* и његових присталица, заступника тезе да ће светска доминација САД и даље трајати. „Кенедијевци“ су себе називали *деклинистима*, а „најевци“ себе *ревивалистима*. С. Хантингтон је издвојио пет таласа америчког деклинизма од 1950-их до 1990-их. Д. Симић и Д. Живојиновић додају и шести талас, који је започео суочавањем америчке окупационе силе са побуном у Ираку 2003. године, врхунац достигао избијањем светске финансијско-економске кризе 2008. године, а наставио да траје и даље (аутори га називају *деклинизам „успона осталих“*). Видети у: Dragan Simić, Dragan Živojinović, „Od Sputnjika do Lenova: šest talasa američkog deklinizma posle Drugog svetskog rata“, *Godišnjak 2010, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010.* (str. 269-293)

⁴⁸⁶ Paul Kennedy, „American Power Is on the Wane“, *The Wall Street Journal*, January 14, 2009. (<http://online.wsj.com/article/SB123189377673479433.html>)

финансијско-економска моћ, показује незамисливу брзину и интензитет пада; трећи стуб, војна снага, само је привидно доминантна, иако у укупним светским трошковима за војне потребе САД и даље имају убедљиво највеће учешће. Управо војни инструменти остваривања глобалних геополитичких интереса постају најпроблематичнији. Америчкој доминацији у Европи све више ће се супротстављати ојачала Русија, Индија се спрема да у наредних двадесетак година Индијски океан „не буде само географски појам“, већ под њеном контролом, Кина ће наставити да јача своју војску, настојећи „да отера америчку ратну морнарицу даље од својих обала“, тј. ка архипелазима у средишту Пацифика и ка његовој америчкој обали. „Свидело се то некоме или не, Америка ће бити истиснута из Азије“.⁴⁸⁷ Ако се оствари ово Кенедијево предвиђање, према темељним постулатима класичне геополитике, то ће значити и окончање глобалне хегемоније САД.

Током читавог Хладног рата, а нарочито са приближавањем његовог очигледног завршетка, међу европским геополитичким теоретичарима актуелизоване су *неокласичне идеје*. У просторном смислу, оне јесу често имале глобалне домете, али у специфичним околностима оштрих биполарних сучељавања на европском континенту, тежиште је било у фокусирању геополитичке позиције и перспектива Европе. Упркос тадашњој, изразито таласкоратској, атлантистичкој стварности, у којој се Европа нашла после катастрофе у Другом светском рату, знатан број мислилаца оријентисао се махом телурократски, тј. *евроконтиненталистички*. Међу њима било је не само значајних разлика у идеолошком опредељењу, него и еволуције ставова о оријентацији Европе – од тезе „ни СССР, ни САД“, до става „боље СССР, него САД“⁴⁸⁸. Такође, њихова промишљања позиционирала су се од пуновредних, конзистентних, научно-оригиналних, те географски, политиколошки, економски и војно-стратегијски утемељених поставки, до апологетских, лапидарних, маштовитих, књижевно-песничких и футуристичко-сензационалистичких медитирања. Иако не може да се оспори теоријско-концептуални допринос тих идеја геополитици, оне у то време нису имале практичну примену и нису преточене у конкретна геополитичка обликовања света, будући да европске земље из којих су потицали и у којима су јавно деловали њихови аутори нису имале стратегијску улогу као две супер-силе. Упркос томе, тадашње евроконтиненталистичке идеје послужиле су као инспирација долазе-

⁴⁸⁷ Paul Kennedy, „Back to Normalcy: Is America really in decline?“, *The New Republic*, December 21, 2010. (www.tnr.com/article/magazine/70753/normalcy-american-decline-decadence)

⁴⁸⁸ Александр Дугин, *Геополитика*, Академический Проект; Гаудеамус, Москва, 2011. (Сс. 210-211)

ћим европским геополитичким мислиоцима, који су на размеђу биполарне и постбиполарне епохе настојали да дефинишу будућу позицију Европе у контексту глобалних трендова и са становишта аутентичних европских интереса.

Хипотека нацистичке злоупотребе створила је у хладноратовској Европи интелектуалну атмосферу у којој је, чак и у научном смислу, било незахвално бавити се геополитиком. Нарочито су биле проскрибоване телурокартске идеје проистекле из традиција немачке геополитичке школе. Упркос томе, концепти неколицине аутора проистекли су управо из Хаусхоферових теза о „великим просторима“. Међу њима незаобилазно је име Х. Ј. фон Лохаузена (Heinrich Jordis von Lohausen, 1907-2002.). Аустријски генерал, барон фон Лохаузен завршио је права, али се посветио војном позиву – прво у аустријској војсци, после аншлуса у Вермахту (под командом фелдмаршала Ервина Ромела) и после Другог светског рата поново у аустријској војсци. Био је аустријски војни аташе у Риму, Лондону и Паризу. Спадао је у водеће европске неокласичне геополитичке теоретичаре, мада су током биполарне епохе његове идеје биле скрајнуте због доследне припадности немачкој телурократској геополитичкој школи. Поред *Храбрости владања...*, најзначајнија Лохаузенова дела су: *Стратегија понуштања (Die Strategie der Entspannung, 1973.)*, *Један корак до Атлантика (Ein Schritt zum Atlantik, 1973.)*, *Стратегија преживљавања (Strategie des Überlebens, 1981.)*, *Јашући за Русију: разговори у седлу (Reiten Fur Russland: Gespräche Im Sattel, 1998.)*, *Мислећи народносно: моћ језика и простора у култури и историји света (Denken in Völkern: Die Kraft von Sprache und Raum in der Kultur und Weltgeschichte, 2001)...*

У свом најважнијем делу *Храброст владања – мислити континенталистички*⁴⁸⁹, објављеном 1978. године, Лохаузен је потенцирао важност просторне свеобухватности и временске далекосежности у начину промишљања историјско-геополитичких појава и процеса. Власт ће бити стабилна и ефикасна под условом да националну стратегију артикулише сходно општим правилима – историјски у миленијумском, а географски у континенталном контексту. Упркос технолошким иновацијама које могу да мењају природна и друштвена својства света, оне не могу суштински да дугорочно онемогуће утицај кључних глобалних константи, као што су простор, природни ресурси, језик и етничке особености становништва... Њихова међузависност јесте покретач светске историје и то дугорочно не може да заустави никаква идеологија. Управо географски положај простора, помножен са силом – даје моћ. Према Лохаузену, истински геополитички идентитет Европе је континента-

⁴⁸⁹ Heinrich von Lohausen, *Mut zur Macht: Denken in Kontinenten*, Kurt Vowinckel Verlag, Berg am See, 1978.

листочки, телурократски, а она је у хладноратовском раздобљу само привремено под таласократском геополитичком хегемонијом. Да би се Европа ослободила тог наметнутог, неприродног стања, неопходно је да се остваре минимални просторно-полажајни предуслови – у првом реду, да се уједине две Немачке, да се успостави територијална целовитост Пруске⁴⁹⁰, да се изврши централноевропска интеграција, те да велике европске државе конституишу континентални „велики простор“, геополитички осамостаљен од атлантистичке доминације. Он се залагао за европско-руско савезништво „од Кадиза до Владивостока“, које би у будућности не само било обострано корисно, него би довело и до нове фазе геополитичке историје – евроазијске епохе. У супротном, стратегијска перспектива Европе била би крајње неизвесна, а угроженост СССР од боље глобално позиционираних и моћнијих САД могла би да доведе до слома државе која представља географски предодређени Heartland.

Супротно Лохаузену, који се у својим проучавањима и објављеним делима задржао у границама научности, међу европским теоретичарима било је и оних који су у своје геополитичке идеје уткали десничарску или левичарску идеологију. Схватање класичне деснице о „држави-нацији“, са геополитичког становишта, у новим условима је превазиђеним и неодговарајућим сматрао А. де Бенуа (Alain de Benoist de Gentissard, 1943-). Ален де Бенуа, философ, политиколог, новинар, публициста, научник и академик, био је оснивач и лидер француске „нове деснице“. Уређивао је бројне утицајне часописе (*Nouvelle École, Krisis, Elements*), бавио се издавачким пословима (*Labyrinthe, L'Âge d'Home, Copernic, Pardès*), био је један од оснивача утицајне консултантске групе GRECE (Groupement de recherche et d'études pour la civilisation euroréenne)... Његови чланци и друштвени ангажман изазивали су полемике, а није мали број европских интелектуалаца који су његово „новодесничарство“ сумњичили за прикривени фашизам. У новијим текстовима и предавањима Бенуа се посветио критици глобализације, либерализма, американизације, неконтролисаног прилива имиграната у Европу, њеног економског и цивилизацијског заостајања... Ауторски, коауторски или уреднички је објавио педесетак књига, међу којима: *Поглед с десна: критичка антологија савремених идеја (Vu de droite: Anthologie critique des idées contemporaines, 1977.)*, *Идеје о положају (Les*

⁴⁹⁰ Лохаузен је апострофирао значај раније подељене Пруске не само као државотворног језгра Немачке, већ као простора који се, у немачким овирима, истицао најизраженијом континенталношћу (најудаљенији је од западноевропске обале Атлантика) и телурократичношћу, тј. највише се одликовао евроазијским својствима, које га предодређују за функцију „копче“ са Русијом. Штавише, Лохаузен је сматрао да је, уместо Берлина, немачко средиште постао Кенигсберг (данашњи Калињинград), да би се европска историја развијала на природнији, копнени начин, оријентисана на савезништво са Русијом, а против англосаксонских таласократских система.

idees à l'endroit, 1978.), *Како се може бити паганин?* (*Comment peut-on être païen?*, 1981.), *Препоруке за критичне године* (*Orientations pour années décisives*, 1982.), *Европа, Трећи свет, уста борба* (*Europe, Tiers monde, même combat*, 1986.), *Национализам: феноменологија и критика* (*Nationalisme: Phénoménologie et Critique*, 1994.), *Унутрашња империја* (*L'Empire intérieur*, 1995.), *Индоевропљани: у потрази за прадомовином* (*Indo-Européens: à la recherche du foyer d'origine*, 1997.), *Ми и други: питање идентитета* (*Nous et les autres: Problématique de l'identité*, 2006.), *Сутрашњица, време пропадања! Размишљати обавезно о екологији* (*Demain, la décroissance! Penser l'écologie jusqu'au bout*, 2007.), *Актуелност Карла Шмита* (*Carl Schmitt actuel*, 2007.)...

Де Бенуа се залагао за формирање „великих простора“, али заснованих мање на политичкој интеграцији држава, а више на окупљању региона и етничких колективитета на равноправној основи. Тако би настала вишеетничка „Федеративна Империја“⁴⁹¹, чије би стратешко јединство проистицало из интегралне изворне културе, тј. из принципа „заједничке прошлости“. А. де Бенуа хаусхоферовски инсистира на континенталној Европи као „великом простору“, који почива на преовлађујућем индоевропском пореклу њеног становништва као основи интегративне „заједничке прошлости“ и самосвојне европске цивилизације. Заговарао је „јединствену Европу сто застава“⁴⁹², „Европу етноса“, „Европу региона“ и „заједничку будућност“ као прагматичну потребу интеграције ради остваривања геополитичке самосталности Европе. Потенцирао је разлику између такве, традиционалне „Европе“ и „Запада“ као савремене геополитичке творевине коју персонификују САД и која не почива на етничким и духовним основама, већ на индивидуалистичким, рационалистичким, материјалистичким и потрошачким вредностима. Стога су А. де Бенуа и „нова десница“ сматрали неопходним конституисање „копнене цивилизације“ Европе као „Федеративне Империје“ која ће се супротставити таласократском „Западу“, напустити НАТО и заузети неутралну позицију, дистанцирану како од САД, тако и од СССР. Касније, ово је добило обресе чак и прокинеске стратегијске оријентације ради отпора и америчком и совјетском експанзионизму, да би се тај став мењао у просовјетском смеру и промовисању тезе о европско-руском савезнишву.⁴⁹³ Слично генералу

⁴⁹¹ Alain de Benoist, „L'idée d'Empire“, *Nation et Empire: Histoire et concept*, GRECE, Paris, 1991. (p. 55-73)

⁴⁹² Alain de Benoist, *Les idées à l'endroit*, Hallier, Paris, 1979.

⁴⁹³ А. Дугин наводи да је после пропасти СССР код А. де Бенуа русофилија толико нарасла, да је од ранијег става о дистанцираности Европе и од Истока и од Запада, те опрезног приближавања СССР-у, еволуирао до идеје о непосредном савезништву континенталистичке Европе са Русијом-Евроазијом као аутентичним Heartland-ом. Видети А. Дугин, *Геополитика*. (С. 213)

Лохаузену, због оваквих телурукратских, евроконтиненталистичких геополитичких идеја у хладноратовско време, када је Европом чврсто владао амерички таласократски трансатлантизам, А. де Бенуа и његови следбеници били су, такође, маргинализовани.

Белгијанац Ж. Тиријар (Jean-François Thiriart, 1922-1992) се у идеолошко-политичком смислу самоидентификовао као „евопски национал-бољшевик“, а у геополитичком смислу као заговорник формирања телурукратске „Европске Империје“. Још као дечак постао је политички активан и социјалистички оријентисан. Пред Други светски рат ангажовао се у раду левичарских пацифистичких организација, да би убрзо потом еволуирао у члана групе „Пријатеља Великог Немачког Рајха“ („Les Amis du Grand Reich Allemand“), која је окупила колаборационистички настројене некадашње ултралевичаре. Под сумњом да се обучавао за обавештајни рад и са оптужбом за сарадњу са Немцима, после рата је осуђен на три године затвора. Потпуно је рехабилитован 1959. године и одмах се политички активирао формирајући „Покрет за грађанску акцију“ („Mouvement d'Action Civique“ /МАС/) ради заштите белгијских колонијалних интереса у Конгу. Делујући са позиција свеевропског национализма и заговарајући отклон и од САД и од СССР, 1962. године основао је покрет „Млада Европа“ („Jeune Europe“).

Оријентација ове организације и самог Тиријара постепено се мењала ка геополитички радикалнијем антиамериканизму, тј. ка проsovјетском опредељењу. Они су сматрали да су САД преузеле некадашње британске антиконтиненталне и антиевропске традиције, док је СССР за историју Европе преузео некадашњи значај Немачке. Штавише, у издању „Младе Европе“ 1963. године појавио се часопис *Нова Европа (Nouvelle Europe)* у коме је Тиријар разрадио концепцију оружане герилске борбе против НАТО у Европи и zaloжио се за формирање „Европских ослободилачких бригада“. Ради заједничке антиамеричке борбе ангажовао се на придобијању Трећег света – земаља Блиског Истока и источне Европе, Кине, несврстаних... После престанка рада „Младе Европе“ 1969. године, Тиријар се више посветио теоријско-концепцијском геополитичком промишљању и трасирању европског „трећег пута“ ка формирању „Евросовјетске империје“. У последњим годинама живота вратио се настојањима да јасно дефинише јединство левичарске и десничарске идеологије у контексту артикулисања телурукратске геополитичке концепције.

Иако је већ од 1960-их година заступао идеју „великих простора“, Тиријаров континентализам се разликовао од онога у промишљањима де А. Бенуа. Будући да је, по угледу на Фридриха Листа, самодовољност промовисао у кључни принцип, закључио је да њу појединачне државе

Европе не могу да постигну зато што немају довољне територијалне, економске и геополитичке капацитете. Зато прети опасност да њихова позиција на глобалном плану постане безначајна. Да би се то избегло неопходно је конституисање Европе као интегралне „империје“, али не као федеративне или регионалне, већ као секуларне, снажне и чврсто централизоване државе-нације која ће се супротставити САД. Такву Европу, која би обухватала Турску и читав Медитеран као „европско језеро“ („mare nostrum“), замислио је као „Нови Рим“ („Четврти Рим“), угрожен од САД као „Нове Картагине“. Уочивши да величина и моћ чак и тако интегрисане и унитаризоване Европе⁴⁹⁴ није довољна за пружање ефикасног отпора америчкој хегемонији, Тиријар је крајем 1970-их година одустао од тријадног модела Запад (САД) – Европа – СССР и заложиио се за бинарну шему Запад – Евро-совјетски блок. Касније, те идеје уобличио је у трансконтиненталистички профилисан став заснован на Хаусхоферовим тезама о телурукратском блоку око „осовине“ Берлин – Москва – Токио, тј. у евроазијску интегралистичку концепцију „од Атлантика до Пацифика“.

У делу *Евросовјетска империја од Владивостока до Даблина...* из 1984. године⁴⁹⁵ упозорио је на хладноратовску рањивост СССР и сугерисао активне совјетске геополитичке потезе у Европи и на јужном ободу да би се то избегло. Критиковао је деголистичку визију Европе од „Атлантика до Урала“, сматрајући је ограниченим, минималистичким и шематизованим схватањем „малих, школских професора географије“, који потенцирају имагинарну границу на Уралу, иако она својом „висином“ није зауставила нити продоре Хуна и Монгола према западу, нити Руса према истоку. Настојећи да нагласи логичну природну, историјску, културно-цивилизацијску и геополитичку припадност Европе евроазијској континенталној целини, Тиријар је констатовао да се Европа брани у Сибиру и на Далеком Истоку, тј. на рекама Амур и Усури. СССР је видео као једину и последњу независну државу у Европи, те је, стога, сматрао за неопходно да се европске земље препусте совјетској геополитичкој хегемонији ради испуњења вишег интереса – супротстављања САД као заједничком непријатељу. Како би спречиле еманциповање, интегрисање и просовјетско/проруско оријентисање

⁴⁹⁴ У књизи *Империја од 400 милиона људи: Европа* (Jean Thiriart, *Un Empire de quatre cents millions d'hommes: l'Europe*, Avatar éditions, Paris, 2007. /premiere édition 1964./), већ у првом поглављу под насловом „Од Бреста до Букурешта – поништимо Јалту“, Тиријар је јасно изнео не само свој став о хладноратовској подели Европе на интересне сфере, већ и своју тадашњу перцепцију географског опсега интегралне Европе – од Атлантика до Црног мора.

⁴⁹⁵ Jean Thiriart, *L'Empire Euro-Sovietique de Vladivostock à Dublin l'après-Yalta: mutation du communisme – essai sur le totalitarisme éclairé*, Edition Machiaveli, Bruxelles, 1984.

Европе, САД је држе под контролом посредством НАТО, употребљавајући Велику Британију као „Тројанског коња“.

Упркос свеprisутности таласократске геополитичке концепције, отелотворене у европској пројекцији реалне глобалне надмоћи САД током Хладног рата, евроконтиненталистичке идеје задржале су снажно упориште у интелектуалним круговима аутентичних посвећеника „трећег пута“ Европе. Заговорници ослобађања Европе од наметнуте трансатлантске америчке доминације, те њеног конституисања у аутономан пол светске моћи и враћања у природно окриље Евроазије, извршили су на прелазу из биполарне у постбиполарну епоху велики утицај на касније телурократски оријентисане мислиоце – нарочито у Белгији, Италији, Француској, Русији... Међу њима било је како различитих теоријских схватања геополитике као науке, тако и супротстављених концептуалних приступа стварности и будућности света. Такође, упоредо са телурократски опредељеним ауторима и школама, значајан утицај задржали су „коректни“ и „пожељни“ таласократски приступи. Штавише, у европској геополитичкој мисли могао је да се препозна и средњи правац као комбинација идеја о поморској и копненој моћи – „прибрежна геополитика“ или „геополитика приобалне зоне“.⁴⁹⁶

У Белгији се Тиријаровим активностима на пољу геополитике придружио и наставио их Фламанец Р. Стојкерс (Robert Steuckers, 1956-). Важио је за једног од најистакнутијих чланова европске „Нове деснице“ и GRECE, уређивао више утицајних часописа (*Orientation, Vouloir*), био секретар редакције часописа „Нова школа“, после разлаза са А. де Бенуа основао је 1994. године паневропски оријентисану организацију „Европске синергије“ („Synergies européennes“), која је издавала геополитички профилисан часопис „Новости европских синергија“... Стојкерс је сматрао да светски друштвено-историјски процеси, политички пројекти и дипломатске активности представљају, у ствари, индиректну и скривену пројекцију глобалних геополитичких пројеката. Његове континенталистичке теоријско-концептуалне позиције проистицале су из ставова да је човек „земаљско биће“, да феномени „земље“ и „простора“ представљају неопходну претпоставку „геоисторије“. Амерички таласократски атлантизам доживљавао је као непријатеља и супротност европском телурократском идентитету. На унутаревропском пла-

⁴⁹⁶ А. Дугин издава „три геополитике“, „три геополитичка субјективитета“, „три геополитичке перцепције света“ и „три геополитичке школе“ – једну, поморску, таласократску, атлантистичку, англо-америчку, коју назива *геополитика-1*; другу, континенталистичку, телурократску, евроазијску, хартлендистичку, коју назива *геополитика-2*; трећу, острвско-полуострвско-приморску, ободну, приобалну, литоралну, римлендистичку, коју назива *геополитика 3*. Видети у: А. Дугин, *Геополитика*. (Сс. 70-82)

ну Стојкерс се залагао за снажење *mitteleurop*-ског језгра и евро-пије-монтску улогу Немачке, а у глобалним односима за сарадњу Европе са арапским и осталим земљама Трећег света ради парирања интересима САД. Сходно томе, препоручивао је да се европска пажња усмери на Индијски океан, коме је давао улогу „Средишњег океана“ у будућој геополитичкој структури света.⁴⁹⁷ Индијски океан имаће посредничку улогу између два досадашња главна океанска басена – Атлантика и Пацифика. Његов географски положај и успостављена поморска контрола гарантују утицај у стратешким мореузима (Баб ел Мандеб, Ормуз, Малачки, Сундски), унутар традиционално конфликтних региона (Блиски и Средњи Исток, Индија, Индокина) и дуж круцијално важних приобаља (источна Африка, јужноазијски сектор *Rimland*-а, Далеки Исток). Будући да ће се главна битка за глобалну надмоћ водити управо у басену Индијског океана, Стојкерс је сматрао да ће само ако тамо усмери своју геостратегијску пажњу Европа бити у стању да утиче на САД и Евроазију. Због централног положаја у Индијском океану и доступности околним приобаљима, острво-војна база Дијего Гарсија у архипелагу Чагос апострофирано је као стратешки приоритет.

У Италији, иако полуострвско-острвској, медитеранској земљи, током биполаризма развило се снажно упориште телуократске геополитике. Италијански теоријски следбеници К. Шмита, а потом Ж. Ти-

⁴⁹⁷ Аналогно Стојкерсовим предвиђањима пораста глобалне геополитичке улоге Индијског океана и потребе Европе да партиципира у његовом басену, годинама касније до сличног закључка, али са становишта америчких интереса, дошао је Роберт Каплан (Robert David Kaplan, 1952-). Р. Каплан је сарадник Центра за нову америчку безбедност (Center for a New American Security /CNAS/), публициста и дописник из великог броја земаља, предавач на више војних и обавештајних школа, веома добро информисан аналитичар међународних односа, прецизан прогностер геополитичке будућности и један од најчитанијих америчких аутора. Његови чланци и есеји у новинама и часописима утичу не само на креирање јавног мишљења, већ и на ставове естаблишмента, а књиге по правилу постају светски бестселери. У делу *Монсун: Индијски океан и будућност америчке моћи*, која је објављено крајем 2010. године, Р. Каплан напомиње да се на традиционалним америчким географским картама света Индијски океан, по правилу, налазио на самом ободу, а да је у геополитичком и геостратегијском смислу сматран другоразредним јер су се током 20. века главна сучељавања и сукоби одигравали на Атлантику и Пацифику. Међутим, у 21. веку глобално тежиште ће се померити према Азији и Индијски океан ће постати главно поприште за стицање глобалне надмоћи. У том басену, слично правилним сменама циклона и антициклона, тј. периодичним променама дувања летњег (топлог, влажног) и зимског (хладног, сувог) монсуна, мењаће се и године сукоба и деструкције са раздобљима мира, сарадње и економског просперитета. Ту се губи или добија главна битка на религијском, културно-цивилизацијском, идеолошко-политичком, енергетско-транспортном, геополитичком и другом плану. Ако желе да остану доминантан чинилац у свету који се убрзано мења, Каплан упозорава САД на нужност појачавања ангажмана у Индијском океану, где ће се суочити са амбицијама не само Кине и Индије, ваћ и са све значајнијом улогом актера другог и трећег реда (Индонезија, Пакистан, Бангладеш, Танзанија...). Видети: Robert Kaplan, *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power*, Random House Hardcover, New York, 2010.

ријара, А. де Бенуа и других заговорника континенталистичких идеја, постали су све продуктивнији и оригиналнији са приближавањем краја Хладног рата и са транзицијом у униполарни глобализам. Креативну геополитичку „климу“ артикулисали су углавном аутори у часописима *Limes* и *Eurasia*. И док је *Limes*⁴⁹⁸ настојао да заузме неутралну позицију између трансатлантизма и континентализма, *Eurasia*⁴⁹⁹ се прилично јасно определила у складу са својим називом – телурократски, евроазијски и мултиполаристички. Најрадикалнији међу италијанским теоретичарима у борби за идеје евроконтинентализма усмереног ка евроазијству био је К. Терађано (Carlo Terracciano, 1948-2005).

Терађано је инсистирао на фундаменталној улози геополитике у разумевању и структурисању односа у свету. Жестоко је критиковао америчку хегемонију и глобализам. Објављујући своје текстове у часопису *Orion* из Милана, крајем биполарне и почетком постбиполарне епохе заступао је тезе о несумњивој геополитичкој везаности европске перспективе за Русију и Евроазију. Био је присталица дулистичке поделе света: на телурократски Исток, кога сматра добрим, позитивним, отелотворењем светлости (јер на тој страни Сунце излази), те на таласократски Запад, представника зла, негативног, таме. Сучељавање „моћи копна“ и моћи мора“ је толико доминантно на глобалном плану, да је у томе улога Европе другоразредна. Стога се залагао за стварање заједничке евроазијске државе, ради чега ће бити неопходно превазилажење предрасуда између Европе и Русије, што, пак, не би значило стварање униформне, већ етно-културно и регионално разнолике интегралне творевине. Наглашавајући значај руског Heartland-а, образац за успешно потискивање САД са евроазијског копна видео је у симбиози Русије и исламског света. Сходно томе, Европа би требало да постане једно од главних руско-исламских упоришта за борбу против таласократског глобализма.

Са часописом *Eurasia* Терађано је почео да сарађује одмах по његовом формирању, али је до своје смрти 2005. године успео да објави само четири текста. У тим чланцима наставио је да се бави исламом са философско-митолошког становишта, констатујући да је његово по-

⁴⁹⁸ Часопис *Limes* излази од 1993. године у Риму. Уређује га Луђо Карађоло (Lucio Caracciolo), универзитетски професор политичке географије, геополитике и међународних односа, добар познавалац балканских прилика и геополитичких аспеката дезинтеграције Југославије. Л. Карађоло уређује и часопис *Euroasian Review of Geopolitics Heartland*, који је основан 2000. године.

⁴⁹⁹ Часопис *Eurasia* почео је да се објављује 2004. године. Уређује га Тиберио Грацијани (Tiberio Graziani), професор Универзитета у Перуђи и аутор бројних радова о проблемима евроатлантизма, кризи глобалне доминације САД, нужности евроазијске будућности Европе... Припада малој групи објективних аутора текстова и интервјуа о (пост)југословенској кризи.

стојање у Евроазији дубоко, дуготрајно и вишеструко важно. Потенцирао је континенталистички геополитички значај исламског чиниоца на примеру Турске као евроазијске спојнице и потребу њеног интеграција са Европом. У том контексту, тврдио је да управо европски проамерички атлантисти стоје иза одбијања пријема Турске у ЕУ. Супротстављајући се Дугиновој идеји стварања евроафричког и евразиског „великог простора“ поделом дуж оса меридијанског правца, залагао се за „идеју хоризонтале“, тј. за конституисање евроазијске мега-континенталне целине „по паралели“. Она би била у суштинској геополитичкој супротности управо са америчким „великим простором“ (Северна и Јужна Америка) који се географски логично формира на основу „идеје вертикале“ – меридијански. У последњем кратком есеју који је објавио у часопису *Eurasia* Тераћано је подестио на велики допринос Карла Шмита успостављању основног постулата геополитике – дуалности „Копна“ и „Мора“. Констатујући да у том односу на планетарном нивоу важну улогу има „феномен Медитерана“, он је издвојио три таква примера – европски, азијски (далекоисточни) и амерички. У сваком од тих медитеранских басена кључни стратегијски значај за контролу читавог макро-региона има по једно острво – Сицилија за Средоземно море, Тајван за кинески и индокинески простор и Куба за Мексички залив и Карипско море.

У *Француској*, захваљујући посибилистички оријентисаним антропогеографима П. Видалу де ла Блашу и Е. де Мартону, а нарочито пиониру француске геополитике Ж. Анселу и његовим следбеницима, геополитика је добила солидне темеље за развој током и после Хладног рата. Географ Ив Лакост (Yves Lacoste, 1929-) најзаслужнији је за савремено позиционирање, а потом и диверзификовање француске геополитике на више карактеристичних праваца. Постао је познат када је 1972. године раскринкао геостратегијску позадину америчког бомбардовања насипа поред вијетнамских река током сушног периода. Циљ је био да њихово изливање у време обилних јесењих падавина уништи плодне површине и усеве, изазове глад и цивилне жртве, те негативно утиче на вијетнамски борбени морал, али да не буде протумачено као последица раније америчке војне акције, већ искључиво као природна последица велике количине падавина. То га је инспирисало да 1976. године објави фундаментално важан рад „Географија првенствено служи у ратне сврхе“ („La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre“), у коме је идентификовао три појавна облика и функције географије – географија у школи и на универзитету, географија „представа“ и географија као „инструмент моћи“.

После теренских истраживања и рада у Африци, те неколико књига и више чланака о земљама Трећег света на почетку каријере,

Лакост је 1986. године објавио капитално тротомно дело *Геополитика француских области (Géopolitique des régions françaises)*, а 1993. године *Геополитички појмовник (Dictionnaire de Géopolitique)*⁵⁰⁰. Уследила су дела *Појмовник геополитике држава (Dictionnaire Géopolitique des États, 1994.)*, *Живела нација: судбина једне геополитичке идеје (Vive la Nation: Destin d'une idée géopolitique, 1998.)*, *Од геополитике до нејзажа: географски појмовник (De la Géopolitique aux Paysages: Dictionnaire de la Géographie, 2003.)*, *Геополитика: дуга досадашња историја (Géopolitique: La longue histoire d'aujourd'hui, 2006.)*, *Вода у свету: битке за живот (L'Eau dans le monde: les batailles pour la vie, 2006.)*, *Геополитика Медитерана (Géopolitique de la Méditerranée, 2006.)*, *Постколонијално питање: геополитичка анализа (La question post-coloniale: une analyse géopolitique, 2010.)*... Основао и уређивао је географски и геополитички часопис *Херодот*, саоснивач је Француског геополитичког института, предаје као професор емеритус на Универзитету Париз 8, носилац је француске Легије части...

Специфичност „Лакостове геополитичке школе“ резултат је доброг физичкогеографског предзнања и теренског познавања простора, а потом историјске, етнолошке, психолошке, социолошке, економске, политичке и војно-стратегијске надградње. *Конфликти* су важан предмет проучавања лакостијанске геополитике. Није нужно да у њима учествују само државе, већ актери могу да буду и мање територијалне јединице, народи, наднационалне организације, политички и други покрети... Предмет потенцијалних, примирених или рецентних конфликта некада јесу велике географске целине, али често и ограничени простори унутар држава, на које се оријентише *унутрашња геополитика*. Штавише, поједини градови, њихови квартави и предграђа, потом реке, мореузи, превоји, одређени сектори граница, плодне површине, лежишта руда и енергената у фокусу су *локалне геополитике*, коју су Лакост и његови следбеници развили чак до апсурдног детаљисања. Локални интереси не доводе увек до насилних сукоба, већ до сучељавања у оквирима управе, просторног и урбанистичког планирања, регионалног економског развоја, конкуренције великих корпорација и заштите животне средине... Колективне представе, имагинације и ментални доживљаји тих феномена и проблема могу бити дијаме-

⁵⁰⁰ *Геополитички појмовник* има готово 1.700 страна, а Лакост је окупио ауторски тим од 47 чланова различитог професионалног и образовног профила (политиколога, историчара, етнолога, лингвиста, економиста, новинара... и 26 географа). Уводно поглавље Лакост је посветио теоријско-методолошким питањима геополитике – конфликтима као предмету проучавања, термилошким и концептуалним проблемима, историјском развоју и хипотекама које су је пратиле, различитим приступима у њеном дефинисању, односима према осталим природним и друштвеним феноменима (са територијом, екологијом, историјом, демократијом, државом...). Видети: Yves Lacoste, *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Paris, 1993. (p. 1-35)

трално супротни код различитих друштвених група, те су оне у домену *геополитичких перцепција*, на које, како запажа Лакост, може веома много да се утиче географским картама. Иако у лакостијанском приступу готово нема експлицитног дуалистичког дискурса телурократије и таласократије, трансатлантизма и евроазијства, Истока и Запада, те сучељавања војних савеза, цивилизација и пан-области, ипак нису изостале критичке *неокласичне геополитичке* анализе експанзионизма и интервенционизма великих сила, те узрока и последица наметања њихових идеолошко-политичких и економских концепата.

Лакост је успео да скине вишедеценијску инхибирајућу анатему са геополитике и одшкрине врата за нова истраживања. У транзиционој униполарној епохи француска геополитичка мисао доживела је истински замах, како са становишта разноврсности теоријско-концепцијских приступа и конкретних регионално-истраживачких тема, тако и у организационом и академском смислу. Геополитика се све више предаје на универзитетима, отворени су институти и покренути часописи, организовани научни скупови, расправе и семинари... Успостављена је жива научна сарадња институција и појединаца, углавном у складу са међусобним идеолошко-политичким и концептуалним наклоностима, али и са утилитарним економским и статусним мотивима. Упоредо са доајенима геополитичке мисли, који нису одустајали од ове дисциплине и када то није било конјунктурно, појавили су се и бројни нови аутори различитих креативних оријентација, амбиција и инспирација.

Генерал П. М. Галуа (Pierre Marie Gallois, 1911-2010) био је ратни пилот и један од твораца француског нуклеарног програма. Предавао је нуклеарне стратегије и међународне односе на високим војним школама у Француској и иностранству. Саоснивач је Међународног института за геополитику (1982.), утемељивач суверенистичког Форума за Француску (2003.), деголистички оријентисани противник постојећег концепта интеграције и ширења ЕУ, те оштар критичар интервенционизма САД и НАТО, посебно против Срба и српских земаља. Спада у малобројну групу објективних западних аутора бројних текстова о геополитичким узроцима и последицама деструкције Југославије. Кључне геополитичке идеје изнео је у делу *Геополитика: путеви моћи* из 1990. године.⁵⁰¹

Генерал Галуа је сматрао да долазећа глобализација значи, *de facto*, победу поморске моћи, што Европи неће донети само крај суверенитета појединачних држава, већ и дугорочне негативне последице за њен идентитет и геополитичке интересе. Залагао се за удруживање најснажнијих европских држава (Немачке, Француске, Италије, Шпа-

⁵⁰¹ Pierre Marie Gallois, *Geopolitique – les voies de la puissance*, Plon, Paris, 1990.

није) ради супротстављања англоамеричким геостратегијским активностима усмереним на владање светом (и Европом). Будући да у томе неће успети саме, неопходно је да успоставе савезништво са Русијом. Његов евроконтинентализам практично је инклинирао евроазијству. Своје јасне и бескомпромисне геополитичке ставове износио је у бројним књигама: *Атлантски савез* (*L'Alliance atlantique*, 1961.), *Парадокси мира* (*Paradoxes de la paix*, 1967.), *Рат од сто секунду* (*La Guerre des cent secondes*, 1985.), *Крв нафте* (*Le Sang du pétrole – tome 1: Irak; tome 2: Bosnie*, 1995.), *Пешчаник века* (*Le Sablier du siècle*, 1999.), *Година тероризма* (*L'Année du terrorisme*, 2002.), *Фатални час Запада* (*L'Heure fatale de l'Occident*, 2004.)...

Географ, дипломата и евроатлантистички опредељени стручњак за геополитику М. Фуше (Michel Foucher, 1946-) добро се позиционирао у институцијама Француске и ЕУ (саветник за стратегијско-политичке послове у кабинету министра иностраних послова Француске Ибера Ведрина, директор Центра за анализе и прогнозе Министарства иностраних послова, амбасадор у Летонији, члан Савета за иностране послове, писац извештаја о питањима територија и граница држава ЕУ...). У Лиону је био професор на универзитету, сарадник Института за политичке студије, оснивач и руководилац Европске геополитичке опсерваторије, предавао је у Паризу и Варшави, сарађивао са Лакостом у *Херодоту*, управљао IHEDN-ом (Institut des hautes études de défense nationale)... Истраживачку енергију и ауторски опус углавном није посветио теоријско-концепцијским питањима, већ конкретним геополитичким проблемима. Докторирао је 1986. године на Сорбони радом *Границе држава Трећег света* (*Les frontières des États du Tiers Monde*), те убрзо постао водећи и свестрани европски лимолог.

У капиталном делу *Фрагменти Европе: атлас централне и источне Европе* из 1993. године (323 стране и 260 тематских карата)⁵⁰² Фуше је са сарадницима анализирао променљивост граница, геополитичке моћи и геоекономских односа у постсоцијалистичком делу Европе, где су се догодили велики поремећаји после окончања Хладног рата. Упоредо са феноменом граница, Фуше се бавио и разноврсним европским питањима, регионалном геополитиком и безбедносним проблемима, о чему је објавио више запажених књига: *Фронтови и границе: путовање светом геополитике* (*Fronts et Frontières: un tour du monde géopolitique*, 1988.), *Безбедносни изазови у централној Европи* (*Les défis de Sécurité en Europe Médiane*, 1996.), *Европска република: између историје и географије* (*La République européenne: Entre histoires et géographies*, 1999.), *Опседнутост границама* (*L'Obsession des frontières*, 2007.), *Европа и бу-*

⁵⁰² Michel Foucher (sous la direction de), *Fragments d'Europe: Atlas de l'Europe Médiane et Orientale*, Fayard, 1993.

дућност света (L' Europe et l'avenir du monde, 2009.), Борба картама: критичка анализа погледа на свет (La bataille des cartes: Analyse critique des visions du monde, 2011.), Атлас француског утицаја у 21. веку (Atlas de l'influence de la française au XXIe siècle, 2013.)...

Један од најцењенијих француских стручњака за међународне односе, геополитику, европске интеграције и глобализацију је Ф. М. Дефарж (Philippe Moreau Defarges, 1943-). Био је саветник за иностране послове, координатор програма RAMSES, универзитетски професор, истраживач Француског института за међународне односе, Париског института за политичке студије, Државног института за оријенталне језике и цивилизације... У његовим геополитичким анализама доминирао је неокласични приступ, са приметним утицајима Лакоста и његове школе. Објавио је уџбеник *Увод у геополитику (Introduction à la géopolitique, 2e édition, 2005.)* и *Геополитички појмовник (Dictionnaire de géopolitique, 2002.)*, а питањима модерног европског идентитета, односима моћи на почетку 21. века, светским поретком и униполаризмом бавио се у бројним објављеним књигама: *Светски поредак (L'ordre mondial, 3e édition 2003.)*, *Европске институције (Les institutions européennes, 2005.)*, *Куда иде Европа (Où va l'Europe?, 2006.)*, *Међународни односи /два тома/ (Relations internationales, 7e édition, 2007.)*, *Геополитика за почетнике (La géopolitique pour les Nuls, 2008.)*, *Пат или мир сутра (La guerre ou la paix demain?, 2009.)*, *Глобализација (La mondialisation, 8e édition 2010.)*, *Владавина (La gouvernance, 2011.)...*

Франсоа Тиал (François Thual) активно је учествовао у политичком животу Француске, био је функционер у Сенату, Министарству одбране и другим министарствима, предавао геополитику (L'École pratique des hautes études; Collège interarmées de défense /CID/)... Геополитику је схватао широко и недогматски, а геополитичке феномене фокусирао са различитих становишта. Иако условно може да се сврста међу неокласичне геополитичке мислиоце, често је био веома критичан према приступима проистеклим из унапред задатих матрица сукоба „моћи мора“ и „моћи копна“, али и према новим идеолошко-теоријским рукавцима геополитике који доводе у питање саму њену научну суштину. Дobar је познавалац балканских историјских и етно-геополитичких процеса, које често наводи као емпиријске доказе својих теоријских промишљања. Објавио је тридесетак књига које афирмишу неколико геополитичких дисциплина: општој и теоријско-методолошкој геополитици припадају *Геополитички оријентир (Repères géopolitiques, 1995.)*, *Геополитичке методе (Méthodes de la géopolitique, 1996.)*, *Међународни оријентир (Repères internationaux, 1997.)*, *Геополитика /са П. Лороом/ (La Géopolitique, 1997.)*, *Тежња за територијом (Le désir de territoire, 1999.)...*; опус регионалне геополитике обухвата дела *Геополитика Латинске*

Америке (*Géopolitique de l'Amérique latine*, 1996.), *Сажета геополитика Залива (Abrégé géopolitique du Golfe*, 1997.), *Багдад 2000. – геополитичка будућност Ирака /са А. Дилеом/ (Bagdad 2000. L'avenir géopolitique de l'Irak*, 1999.), *Криза у Нагорно-Карабаху – тврђава под опсадом? (La crise du Haut-Karabakh – une citadelle assiégée?*, 2003.), *Геополитика Кавказа (Géopolitique des Caucases*, 2004.)...; крипто-геополитичким темама посвећене су *Геополитика масонерије (Géopolitique de la franc-maçonnerie*, 1994.), *Тајне службе и геополитика /интервјуи са адмиралом П. Лакостом/ (Services secrets et géopolitique*, 2004.)...

Најзначајнији научни допринос Тиал је дао у области геополитике религије и идентитета књигама *Геополитика Православља (Géopolitique de l'Orthodoxie*, 1993.), *Геополитика Шиизма (Géopolitique du Chiisme*, 1995.), *Геополитика Будизма (Géopolitique du Bouddhisme*, 2002.), *Геополитика религија (Géopolitique des religions*, 2004.)... Иако није најобимније (192 стране, три велике целине и 23 поглавља), његово кључно дело је *Идентитетски сукоби* из 1995. године. У њему је систематизовао своје теоријске приступе и емпиријски их доказивао на примерима широм света. Полазећи од постојећег конфликтног потенцијала између различитих етничких група, а који потиче од ранијих неспоразума, обрачуна и територијалних претензија, Тиал је сматрао да ће сукоб ескалирати када се једна група нађе у специфичном колективно-психолошком стању проузрокованом реалном угроженошћу – физичком, културном, религијском. Штавише, тај егзистенцијални страх може управо угрожену групу да мотивише на „превентивно“ уништавање супарника од којег претња долази („синдром Каина“). Геополитичка пројекција идентитетских сукоба је неминовна и огледа се у борби за територије, регионалну надмоћ, међународну позицију...

Тиал књигу почиње етно-религијским конфликтима у посткомунистичком свету од Балкана до Русије и централне Азије, а наставља анализом истог проблема на другим континентима. Као посебно тешке, истакао је дуготрајне спорове, где свака страна оправданост својих претензија настоји да докаже посезањем у све веће дубине историје (Косово и Метохија, Трансилванија, Нагорно Карабах...). То не само да отежава решавање конфликта, него га продужава и интензивира. Значај овог Тиаловог дела није само у прецизној перцепцији проблема, бројним емпиријским доказима и научно беспрекорној прогностици долазећих сукоба (у косовско-метохијском делу Србије, у арапско-исламском свету), већ и у дефинисању механизма за њихово решавање. Дугорочни, стратешки поступци и одлуке, упоредо са дипломатско-политичком и војном димензијом, морају да подразумевају и идентитетску самоспознају – како народа, тако и његове елите.⁵⁰³

⁵⁰³ François Thual, *Les conflits identitaires*, Ellipses, Paris, 1995.

Тиалов следбеник и сарадник Е. Шопрад (Aymeric Chauprade, 1969-) образовао се у областима политичких наука, математике, међународног права и геополитике. Ангажовао се на политичком, истраживачком и образовном плану: као директор Француске геополитичке ревије и других едиција париске издавачке куће *Ellipse*, предавач геополитике на Краљевској високој војној школи Краљевине Мароко (Collège royal de l'enseignement militaire supérieur du Royaume du Maroc), предавач и директор курса геополитике француског CID-а (Collège interarmées de defense), генерални секретар Међународне геополитичке академије (L'Académie internationale de géopolitique), део наставног тима на мастер-студијама геополитике на Универзитету Париз I, професор на Универзитету у Нојшателу у Швајцарској, сарадник многих часописа и научних пројеката у Француској и свету... Године 2014. постао је члан Европског парламента као представник француског Националног фронта. У својим радовима бавио се феноменом француске моћи и независне политике, сматрајући да једно од њених главних изворишта јесте франкофонија.

Шопрад се залаже за Европу нација, чија се одбрана формира на границама Европе (без Турске), подржава интензивирање европско-руских веза, промовише потребу формирања мултиполарног света и пише о геополитичким питањима Африке, Блиског и Средњег Истока, Балкана (укључујући и Косово и Метохију)... Утемељивач је савремене француске геополитике која се заснива на неокласичном, реалистичном, деидеологизованом и мултидисциплинарном приступу. У свом кључном делу *Геополитика – константе и променљиве током историје*, први пут објављеном 2003. године (960 страница), већ у уводном поглављу изнео је своје схватање те дисциплине и одредио координате нове француске геополитичке школе.⁵⁰⁴ Шопрадово место у савременој француској и светској геополитици одређују и остала важнија дела теоријско-методолошког и регионалног карактера: *Франкофонски економски простор* (*L'espace économique francophone*, 1996.), *Вечни Бејрут* (*Beyrouth éternelle*, 1998.), *Геополитички појмовник /са Ф. Тиалом/* (*Dictionnaire de géopolitique*, 1999.), *Увод у геополитичку анализу* (*Introduction à l'analyse géopolitique*, 1999.), *Балкан: рат на Косову* (*Les Balkans: la Guerre du Kosovo*, 2000.), *Геополитика САД – култура, интереси, стратегије* (*Géopolitique des Etats-Unis – culture, intérêts, stratégies*, 2003.), *Хроника сукоба цивилизација* (*Chronique du choc des civilisations*, 2009.)⁵⁰⁵...

⁵⁰⁴ Aymeric Chauprade, *Géopolitique – constantes et changements dans l'histoire*, Ellipses, Paris, 2003.

⁵⁰⁵ У књизи *Хроника сукоба цивилизација*, први пут објављеној 2009. године, Шопрад је констатовао да је битка за интересе сопствене цивилизације најважнија од свих битака. Разматрао је савремене светске процесе – експанзију ислама, глобалне амбиције оснажене Кине, опоравак Русије, националну, економску и геополитичку

Анри де Гросувр (Henri de Grossouvre, 1967-) стицао је највише политиколошко и историографско образовање на Сорбони, Институту за високе европске студије у Стразбуру, на универзитетима у Бону и Харварду. Члан и сарадник је многих европских института, организација, консултантских кућа и удружења. Управља „лабораторијом европских идеја“ *Le Forum Carolus* (think-tank), основаном 2006. године у Стразбуру. За најутицајније часописе пише новинске и научне чланке о савременим светским процесима, међународној политици, безбедносним проблемима, стварности и будућности ЕУ, европско-америчким и европско-руским односима. Стручњак је за економска и политичка питања Немачке, Аустрије и читаве централне и источне Европе. Телурократски је оријентисан и залаже се за блиску француско-немачку сардњу, ослобађање Европе од америчке геополитичке контроле и повезивање Европе са обновљеном Русијом на евроазијским концепцијским основама. Највећу пажњу изазвало је његово дело *Париз – Берлин – Москва: пут независности и мира*, које је први пут објављено у мају 2002. године у Паризу, већ у новембру имало друго издање, 2004. појавило се на италијанском, а 2007. на руском језику. На српском језику ова књига штампана је 2014. године.

Главна Гросуврова теза заснива се, на једној страни, на све већем продубљивању јаза између Европе и САД, а на другој страни, на природним, логичним и дугорочним интересима мотивисаном тројном „осовинском“ повезивању у простору Евроазије. Свака од апострофираних земаља-ослонаца у својој географској „зони одговорности“ имала би у будућности посебну улогу: Француска у западаној (приатлантској) и јужној (медитеранској) Европи, Немачка у централној и источној Европи, те Русија у најисточнијем делу Европе, на Кавказу, у постсовјетској централној Азији, у осталим областима Азије и њеним приобаљима. То би био важан прелазни стадијум до успостављања линије Париз – Берлин – Москва – Њу Делхи – Токио као праве трансконтиненталне основе „Евроазијске тврђаве“. Њена улога била би пресудна у ослобађању Европе и света од већ начете америчке глобалистичке хегемоније.

еманципацију земаља Латинске Америке... На 230 страна, помоћу бројних тематских карата и сугестивних фотографија, анализирао је главне изазове 21. века, апострофирајући будућност Европе и њене цивилизације, суочене са недостатком енергената, притиском имиграната, муслиманским атаком на хришћанство, америчком доминацијом, реваншизмом Азије... Стога је витални интерес и једини рационални излаз Европе склапање „природног савезништва“ са Русијом и Латинском Америком. Видети: Аумергис Чаургаде, *Chronique du choc des civilisations*, Éditions Chronique, Périgueux, 2009. Због овог контроверзног дела Шопрад је оптужен да је поборник теорије завере поводом америчког „11. септембра 2001.“, те је одлуком министра одбране Ерве Морена већ фебруара исте 2009. године експресно лишен предавачког места на CID-у. После значајне пажње, полемике и ангажмана интелектуалаца, суд је крајем марта 2009. године пресудио у корист Шопрада, а одлука министра је суспендована.

Гросувр је констатовао да је по окончању Хладног рата неприкосновена супремација САД трајала 5-10 година и да је постала неподношљива због све израженијег интервенционизма и злоупотребе НАТО у ратовима широм света, који су вођени против француских и европских интереса (Ирак, Босна и Херцеговина, Србија /Косово и Метохија/, Сомалија, Авганистан). Да се та доминација ближи крају сведочи чињеница да је учешће америчког у светском БДП-у непосредно после Другог светског рата износило 46%, а почетком 21. века смањило се на 25%. Кључне позиције требало би да преузму економски просперитетна Кина, те за Европу круцијално важна – опорављена Русија. Али, за будућу европско-руску (евроазијску) интеграцију неће бити добро да је у културно-демографском смислу чине само француски, немачки и руски народ, а да се остали осећају другоразредним и запостављеним. Стога Гросувр, слично ранијим француским, италијанским и другим телурократски, евроконтиненталистички оријентисаним геополитичким мислиоцима, позива на реафирмацију самоспознаје Европљана о заједничком (пра)пореклу, идентитету, судбини, историји. Сходно томе, будуће постојање, независност, слобода и мир „Великог континента“ захтеваће рекоституисање „Великог континенталног народа“.⁵⁰⁶

2. Хантингтонова концепција Сукоба цивилизација

Приближавање краја Хладног рата и биполаризма наговештавало је да „велики потоп“ таласократије ништа не може да заустави. Победник је муњевито обзнанио да долази тренутак за успостављање униполарног тзв. Новог светског поретка. Све слабији, а потом и поражен, телурократски пол моћи био је на ивици потпуне ентропије – урушавао се, повлачио, сажимао и фрагментирао. Зона Rimland-a је преобликована, али није изгубила своју функцију. У просторном смислу „транслирана“ је према унутрашњости Евроазије и у дубину Heartland-a, а делимично и до самог његовог средишта (посматрано у хладноратовском просторном опсегу). И током тог процеса нису престајали конфликти и ратни сукоби (Балкан, Молдавија, Кавказ, Блиски и Средњи Исток, Индијски „потконтинент“...).

Упркос свеобухватним геополитичким променама европских и планетарних размера, Heartland-Rimland концепција очувала је своја главна својства и на прелазу од биполарног ка униполарном устројству света, што је могло да се уочи на основу просторног редукова-

⁵⁰⁶ Henri de Grossouvre, *Paris-Berlin-Moscou: la voie de l'indépendance et de la paix*, L'Age d'Homme, Paris, 2002.

ња Heartland-a пред ширењем Rimland-a из више смерова. Иако се ВУ „самоукинуо“, НАТО је не само опстао него се ширио на исток и непрекидно себи „налазио посао“. САД и НАТО су се стабилно позиционирали на Балкану готово без људских и материјалних губитака, чиме су попунили празнину између европског „тела“ и источномедитеранских „удова“ (Грчка и Турска). Операцијом у Персијском заливу и Ираку није дозвољена потенцијална фрагментација Rimland-a, иницирана ранијим америчким неуспехом у Ирану. После спречавања Русије да 1979-1989. године преко Авганистана пробије Rimland, САД су „антитерористичким ратом“ започетим у јесен 2001. године извршиле кључно, далекосежно и стратешко уклињавање у Мекиндерову „Осовинску област“ позиционирањем не само у Авганистану, већ и у његовом северном суседству – на територијама бивших совјетских република у централној Азији.

У Европи кључне промене догодиле су се на Балкану. Хладноратовска равнотежна „Формула 2+2+2“ – две земље у ВУ (Румунија и Бугарска), две земље у НАТО (Грчка и Турска) и две земље ван блокава (Југославија и Албанија) – брзо се показала превазиђеном. Штавише, уследио је насилан, ратни разби-распад „друге Југославије“. Она је током биполарне епохе била земља Rimland-a, и то са веома важном улогом у „обуздавању“ Совјетског Савеза и његовом спречавању да посредством сателита из ВУ (Мађарска, Румунија и Бугарска) приступи Јадранском мору и Средоземљу. Положај „друге Југославије“ као балканске земље био је веома деликатан, а њена „мисија“ интегративне карике у појасу Rimland-a управо тамо где је он био веома мале ширине окончана је заједно са пропашћу ВУ и СССР. После тога Heartland је просторно редукован, сабијен у дубину евроазијског копна и сведен на Русију, уз дискутабилан статус Белорусије, Украјине, Монголије, западног дела Кине и централноазијских исламских република осамостаљених дезинтеграцијом СССР. Југозападне границе Heartland-a нису више као у доба Хладног рата и биполаризма биле дуж источних и северних граница СФРЈ (према Бугарској, Румунији и Мађарској), те се простор који је она обухватала нашао дубоко унутар Rimland-a, па чак можда и ван њега. Тако је *један*, пресудно важан геополитички (регионални, континентални и глобални) *raison d'être* интегралне јужнословенске државе постао део прошлости. Истовремено, то је постао и *други* разлог због кога је она формирана 1918. године и територијално очувана 1945. године. Функција „бедема“ који ће за интересе западних земаља-победница спречавати германски „продор на Југоисток“ постала је непотребна после пада Берлинског зида, немачког уједињења и позиције Немачке унутар западних, трансатлантских политичких, економских и војних интеграција.

Једина преостала глобална сила – САД, заједно са НАТО – на размеђу 20. и 21. века показала је да одлично практично влада историјско-геополитичким лекцијама. После тријумфа у Хладном рату, она се постепено, опрезно, *step by step*, уз локалне ратове и тзв. сукобе ниског интензитета, из позиције окруживања и „обуздавања“ бившег СССР и Русије, упутила ка самом „Срцу копна“. Чинила је то из више правца, лагано, стрпљиво и на више начина (економски, политички, обавештајно, пропагандно, патерналистички према не-руским локалним факторима, па и отворено војно), али ипак препознатљиво, неупитно и упорно. После дезинтеграције СССР, сâмо средиште Heartland-а чиниле су, *de facto*, новоформиране, нафтом и гасом богате, исламске, централноазијске републике бившег Совјетског Савеза. Евентуалним освајањем „осовинске области“ светске историје догодило би се да таласократија, тј. поморска моћ („Левијатан“) из „Унутрашњег или ивичног појаса“ и „Спољашњег или острвског појаса“ порази евроазијску телурократију, тј. копнену моћ („Бехемота“) и тако оконча свој тријумфални поход ка стицању неограничене планетарне моћи. На ово упућује препознатљиво померање усмерено од западне и централне Европе према истоку, просторно конкретизовано у форми „експанзије НАТО на исток“ и „проширивања ЕЗ/ЕУ“.

Сходно томе, могу да се идентификују четири смера евроатлантског, таласократског продора:

1) северним „краком“, у Пољску и прибалтичке републике бившег СССР;

2) средишњим „коридором“, у Чешку, Словачку, Мађарску и покушајима привлачења Белорусије и Украјине;

3) балканском трасом, интересно пристрасним војно-политичким ангажманом, стационирањем трупа САД и НАТО на кључним позицијама, те војним запоседањем готово свих држава насталих из „геополитичке транзиције“ простора бивше СФРЈ;

4) црноморско-кавказско-каспијским „краком“, ка јужним границама Русије и узаврелој етно-контактної зони православља и ислама, директно у средиште Heartland-а.

„Приближавање“ се одвијало и на друге начине – првенствено посредством Турске, која статус „мезимчета“ САД црпи из чињенице да представља немерљиво важно источномедитеранско „сидро НАТО“, те њеног утицаја у туркофонским централноазијским републикама; ангажовањем у Заливском рату и вишегодишњим војним и економским разарањем Ирака; покушајима „уподобљавања“ Ирана; ратом у Авганистану, поводом кога су се у области северно од те земље (управо тамо где се налази језгро Heartland-а!) успостављали вишезначни облици „сарадње“ и „партнерства“, крунисани војним стационирањем трупа

тзв. антитерористичке коалиције (углавном САД и Велике Британије)... Чинило се да нема препрека за стварање Рах Америгана. Први пут у историји човечанства само једна сила – САД – остваривала је готово неограничену глобалну доминацију. Индикативно је да она по географској припадности и макро-положају није евроазијска, али њена победничка „главна геополитичка награда је Евроазија“⁵⁰⁷. Иако је већ тада било јасно да ће за учвршћивање будуће глобалне америчке премоћи бити важна њена способност да реализује транспацифичке утицаје, за постизање и очување већ постигнутог светског геополитичког примата било је неопходно не само задржавање контроле трансатлантског „мостобрана“ у Западној и Централној Европи, већ и његово транслирање према истоку.

Евроатлантизам, са својим таласократским геополитичким „кôдом“, постао је синоним тријумфа, експанзије, интеграције, демократије, економског развоја, доминације, благостања, моћи, културно-цивилизацијске супериорности... Он се сматра ембрионом, а некада и заморчетом, стварања „светског система“ и „глобалног (новог светског) поретка“, тј. глобализације као „развојног мегатренда“⁵⁰⁸, „гвоздене историјске неизбежности“ и „строго програмиране путање“ (према схватању тзв. *хиперглобалиста*)⁵⁰⁹. Чак ни *глобало-скептици*, а нарочито *глобало-трансформационисти* као „помиритељи“ два екстремна става, нису доводили у питање трансатлантизам као тренутну или дугорочну нужност европских земаља, нити, пак, постојање европског „пола моћи“, отелотвореног у територијално и економски експанзивној ЕЗ/ЕУ. Сваки другачији став или опредељење проглашавани су непромишљеним, готово јеретичким, нерационалним, антицивилизацијским, субверзивним и противним не само европским, него и интересима појединачних народа и држава⁵¹⁰. Чак и ако се то толерисало неким изузецима који су довољно економски моћни или је формална (само)искљученост из „евроатлантских интеграција“ била ствар не само њихових, него и других интереса (на пример, Швајцарска), подразумевало се да за земље централне, источне и југоисточне

⁵⁰⁷ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 33)

⁵⁰⁸ Ljubiša Mitrović, „Prilog sociološkom odredjenju globalizacije i tranzicije“, *Vreme globalizacije*, Dom kulture Studentski grad, Beograd, 2003. (str. 36)

⁵⁰⁹ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002. (str. 10)

⁵¹⁰ Иако су најеминентнији теоријски и практични творци глобализације и даље националну државу сматрали и експлицитно дефинисали као незаменљивог чиниоца међународних односа, у реалности и глобалистичкој конкретизацији она је била све ближе неком виду *локалне самоуправе* унутар „светске државе“ коју су наумили да створе.

Европе, после урушавања источног блока и краткотрајног економског и безбедносног „интеграцијског вакуума“, неки алтернативни избор, *de facto*, није могућ.⁵¹¹

Упркос изразитој супериорности са становишта готово свих чинилаца моћи (и „тврдих“ и „меких“), таласократска „Империја“, коју су персонификовали САД и „њен“ војни савез НАТО, није успела да нађе решење за очекивани изазов – пренапрегнутост. У настојању да наметне идеологију глобализма, интегрише свет под својом неприкосновеном доминацијом и обезбеди георесурсне, геополитичке и геоекономске претпоставке за дугорочну владавину, произвела је контра-ефекат – зачетке „удруживања варвара“. Њихово изнуђено повезивање убрзо је почело да добија обресе система и полицентричности. Постало је јасно да дводеценијско раздобље униполаризма крајем 20. и почетком 21. века, представља, у ствари, прелазни период. „Фрагментација“, као истовремена фрагментација и интеграција, постала је основно обележје завршне фазе мондијалистичког униполаризма САД. Геополитичка мисао нашла се пред изазовом да објасни транзиционе геополитичке процесе, који су започели уводом у окончање Хладног рата, наставили се демонтажом биполарног поретка и успостављањем униполаризма, а потом прерасли у зачетке хијерархизованог мултиполарног света. „Клатно“ геополитичких идеја кретало се од преиспитивања и негирања даље потребе за постојањем читаве ове науке, до реафирмације чак и њеног геодетерминистичког дискурса, те од постављања геополитичких парадигми у матрицу научних теорија општег карактера, до покушаја стварања нових, оригиналних геополитичких концепција.

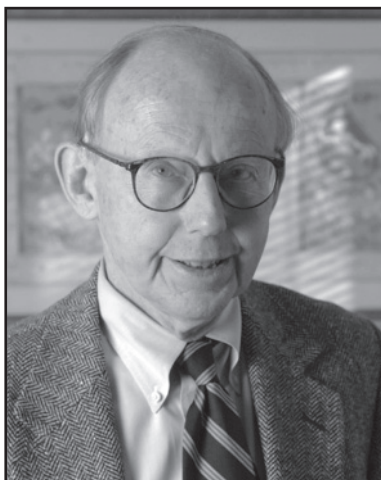
Када се постхладноратовска победничка еуфорија мало стишала, када је постало јасно да је географски и историјски „end-изам“ заблуда или само научни егзибиционизам и када се идеја о „вечном миру“ у пракси показала утопистичком, на Западу су све отвореније почела да се постављају далекосежно важна питања: какав ће бити поредак света у будућности, како ће изгледати и функционисати основне макро-целине његове структуре, који геополитички чиниоци ће постати главни актери долазећих конфликта и како ће то утицати на стечене хегемонистичке позиције САД и њених трансатлантских савезника у Европи? Амерички политиколог С. Хантингтон као одговор понудио је *концепцију цивилизација* и њихових сукоба који су се већ распламсавали.

Семјуел Хантингтон (Samuel Phillips Huntington, 1927-2008) улазио је у ред најзначајнијих и најутицајнијих светских интелектуалаца друге половине 20. века. (слика 22) Дипломирао је на Јејлу 1946.

⁵¹¹ Milomir Stepić, „Geopolitička orijentacija Srbije: evroatlantizam i/ili evrozajstvo“, *Megatrend revija*, Vol. 2 (2) 2005, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005. (str. 8)

године (са 18 година), потом служио у америчкој војсци, од 1950. године почео је да држи наставу на Харварду, где је 1951. године и докторирао (са 23 године). Између 1959. и 1962. године предавао је на Универзитету Колумбија, где је био и заменик директора Института за ратне и мировне студије. Године 1963. вратио се на Харвард, где је остао професор до пензионисања 2007. године. У Центру за међународне односе на том универзитету постао је 1973. године помоћник директора, а у периоду 1978-1989. године и директор. На Харварду је од 1989. године био директор Института за стратешке студије „Џон М. Олин“ и од 1996. године председник Академије за међународне и регионалне студије. У Америчку академију наука и уметности изабран је 1965. године. Године 1970. Хантингтон је основао часопис *Foreign Policy* и до 1977. године био његов коуредник. Иако је од двадесете године боловао од дијабетеса и наредних деценија свога живота свакодневно примао инсулин, био је веома активан на разним пољима: сарађивао је са многим институтима и универзитетима у САД и иностранству, био је члан бројних научних удружења и истраживачко-аналитичких тимова, председавао скуповима и управљао утицајним асоцијацијама, давао интервјуе и писао за тиражне часописе који креирају јавно мишљење и узрочно-последично су повезани са одлукама економско-политичке номенклатуре, активно учествовао у раду разнородних државних и не-државних институција где се махом бавио питањима спољне политике, стратегије и безбедности... Током 1977. и 1978. године у администрацији америчког председника Џимија Картера обављао је функцију координатора за безбедносно планирање у Савету за националну безбедност.

Слика 22: Семјуел Хантингтон (1927-2008)

Хантингтон је написао стотинак научних чланака и објавио двадесетак ауторских, коауторских, уредничких и коуредничких књига, које се могу разврстати у три тематске групе:

– Књиге о безбедносним, војним, војно-стратегијским и цивилно-војним питањима: *Војник и држава: теорија и политика цивилно-војних односа* (*The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, 1957.), *Заједничка одбрана: стратегијски програми у националној политици* (*The Common Defense: Strategy Programs in National Politics*, 1961.), *Промене образаца војне политике* (уредник) (*Changing Patterns of Military Politics*, 1962.), *Стратегијски императив: нове политике за америчку безбедност* (уредник) (*The Strategic Imperative: New Policies for American Security*, 1982.), *Живети са нуклеарним наоружањем* (коаутор) (*Living with Nuclear Weapons*, 1983.), *Реорганизација америчке одбране* (коаутор) (*Reorganizing America's Defense*, 1985.);

– Књиге о политичким процесима у земљама у развоју: *Политички поредак у друштвима која се мењају* (*Political Order in Changing Societies*, 1968.), *Ауторитарна политика у модерном друштву – динамика успостављања једнопартијских система* (коуредник) (*Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems*, 1970.), *Нема лаког избора – политички ангажман у земљама у развоју* (коаутор) (*No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries*, 1976.), *Разумевање политичког развоја* (коуредник) (*Understanding Political Development*, 1986.), *Трећи талас – демократизација крајем 20. века* (*The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, 1991.).

– Књиге посвећене глобалним питањима, компаративно-политичким анализама и америчкој унутрашњој и спољној политици: *Политичка моћ – САД-СССР* (коаутор) (*Political Power – USA-USSR*, 1964.), *Криза демократије* (коаутор) (*The Crisis of Democracy*, 1975.), *Америчка политика – очекивање дисхармоније* (*American Politics: The Promise of Disharmony*, 1981.), *Глобалне дилеме* (коуредник) (*Global Dilemmas*, 1985.); *Сукоб цивилизација и преуређење светског поретка* (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996.); *Питања културе – како вредности обликују људски напредак* (*Culture Matters – How Values Shape Human Progress*, 2000.), *Ко смо ми? Изазови за амерички национални идентитет* (*Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, 2004.).

Ни једно дело из обимног Хантингтоновог опуса није изазвало такву светску научну и политичку пажњу као текст „Сукоб цивилизација?“, објављен у летњем броју часописа *Foreign Affairs* 1993. године⁵¹². Чланак је проистекао из предавања које је претходно, у оквиру Бредли-

⁵¹² Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, vol. 72, № 3, summer 1993, Council on Foreign Relations, Inc., New York, 1993. (pp. 22-49)

јевог програма, одржао у Америчком институту за предузетништво у Вашингтону октобра 1992. године. Идеје са тог предавања потом је забележио у радном документу за пројекат „Промењен безбедносни амбијент и амерички национални интереси“ („The Changing Security Environment and American National Interests“) Харвардовог Института за стратешке студије „Џон М. Олин“. „Земљотрес“ који је настао објављивањем чланка у *Foreign Affairs*-у покренуо је прави „цунами“ лаичких и стручних реаговања и полемика, које, према речима уредника часописа, није изазвао ни један текст готово пола века – још од Кенановог есеја из 1947. године.

На тему сукоба цивилизација уследила су бројна Хантингтонова предавања и расправе широм света, како са истомишљеницима, тако и са оштрим критичарима, од којих је проглашаван за „јастреба англосаксонских интереса“, „демагога страха“, „катастрофисту“, „исламофоба“... Семинар о природи постхладноратовских односа у свету, који је током 1994. и 1995. године држао студентима Харварда, додатно је допринео његовој одлуци да тезе из чланка детаљније образложи и преточи у књигу *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, објављену 1996. године.⁵¹³ Дело је до сада преведено на тридесетак језика (прво издање на српском се појавило 1998. године⁵¹⁴), а спорења су се наставила несмањеном жестином. Догађаји који су уследили крајем 20. и почетком 21. века давали су све више аргумената у прилог Хантингтонових ставова. После њујоршко-вашингтонског „big-bang-a“ 11. септембра 2001. године и најистрајнији опоненти почели су да преиспитују своју антихантингтоновску ушанченост. Експанзија екстремистичког, милитантног исламизма, ратни сукоби који су се распламсали широм Северне Африке и Блиског Истока, те пораст конфликтне етно-верске нетрпељивости чак и унутар ЕУ у другој деценији 21. века све више су потврђивале Хантингтонове тезе.

Кључни Хантингтонов изазов био је трагање за обрасцем функционисања постбиполарног света и главним актерима глобалних геополитичких односа у новим историјским околностима. У том контексту, он је наглашену забринутост испољио за судбину Запада. Констатовао је да са завршетком хладноратовског сучељавања историја међународних односа излази из фазе доминације Запада, те да предстоји конфронтација Запада и „остатка света“, као и унутар не-западног света. Не-западни народи, државе и цивилизације тако престају да буду *објекти* историјских токова које је вековима уназад дефинисао

⁵¹³ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.

⁵¹⁴ Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.

Запад и постају *субјекти* међународних односа, тј. покретачи и креатори историје. Релативно мирно окончање Хладног рата није заварало Хантингтона да закључи како ће будућност бити без ратних конфликата. Оштро опонирајући свом ученику Ф. Фукујами и његовој тези о „крају историје“, сматрао је да ће сукоби и даље бити неизбежни, али да их неће мотивисати ранији разлози. Будући да је хладноратовска подела на Први, Други и Трећи свет постала депласирана, државе се неће више сврставати у идеолошко-политичке и економске блокове, већ на основу заједничке религије, језика, историје, обичаја, институција и субјективних самоидентификација људи – у *цивилизације* као културне ентитете највишег ранга. Дакле, Хантингтон је закључио да ће будући светски поредак бити мултицивилизацијски, што значи – мултиполарни..

Разматрајући глобалне геополитичке парадигме које су се развиле непосредно по окончању Хладног рата, Хантингтон је негирао могућност остварења било које од четири јавно промовисане опције:

– *универзалистичку* идеју о „једном свету“, која је проистекла из закључка да је либерална демократија, као коначан облик владавине, победила и да су, стога, глобални сукоби окончани, сматрао је еуфоричном „илузијом о хармонији“;

– *бинарни* модел, који је био управо сишао са глобалне сцене, оставивши тријумфализмом опијени Запад и наспрам њега не-западни „остатак света“, видео је као превазиђен и сугерисао не само да постоје многи не-западни „светови“, већ да је и сам Запад све мање монолитан;

– *мозаичну* структуру, која се састоји од (мање-више) свих држава света и које „јесу и желеће да остану доминантни ентитети у међународним односима“⁵¹⁵, квалификовао је као блиску реалности, иако се значај држава релативизује јер оне све више губе суверенитет, функције и моћ;

– *хаотичан* свет оружаних етничких конфликата, држава које губе ауторитет и тзв. неуспелих држава такође је одредио као близак реалности, али и констатовао да тај хаотични свет не може бити без икаквог поретка.

Ове четири парадигме су у супротности једна са другом. Истовремено, свет се суочава са два симултана, супротна процеса – интеграцијом и дезинтеграцијом – за које не постоје јасно дефинисани услови у којима ће претегнути један или други мега-тренд. Стога је нужна нова парадигма која елиминише недостатке претходних, али подразумева њихове несумњиво постојеће елементе. Хантингтон је сматрао да управо *цивилизацијска концепција* испуњава те захтеве.

⁵¹⁵ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 34)

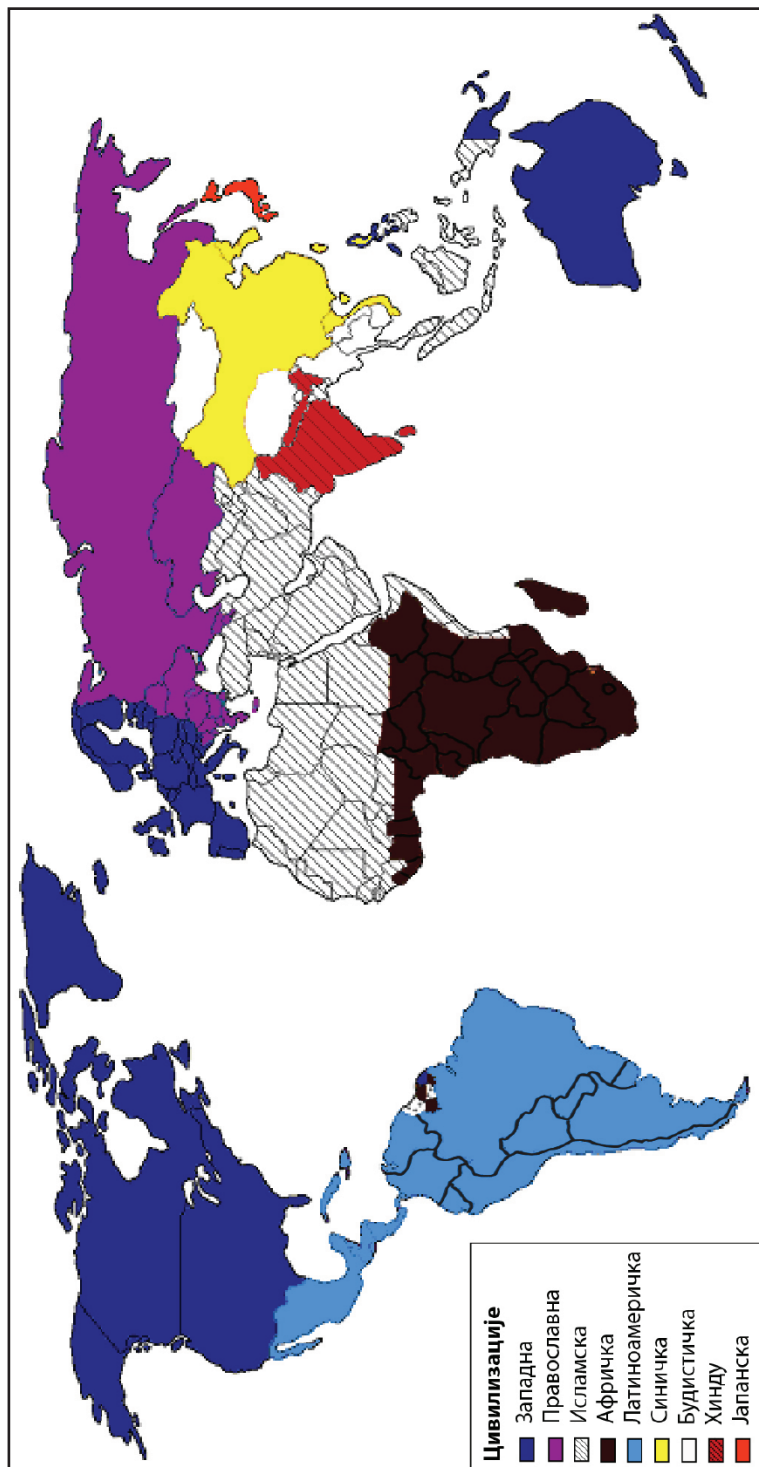
Хантингтон је навео низ теоретичара који су се бавили феноменом цивилизација са различитих становишта. Међутим, Освалд Шпенглер (*Пропаст Запада*, 1918-1922.), Арнолд Тојнби (*Истраживање историје*, 1934-1961.) и Фернан Бродел (*Историја цивилизација*, 1962.) имали су несумњиво највећи утицај на његове идеје. Хантингтонова схватања могу да се сведу на неколико темељних поставки: да постоји цивилизација у *једнини* (схваћена као феномен цивилизованости, тј. супротност варварству, што не би требало поистоветити са идејом једне, универзалне цивилизације) и у *множини* (као више различитих цивилизација); да цивилизација има преваходно културну димензију, у којој је најважнији елемент *религија*; да су цивилизације свеобухватна и најшира *културна груписања људи*, без којих не могу да се схвате својства њихових мањих, саставних јединица; да су цивилизације *најтрајније људске интеграције*, које одликује дуговечност и динамичност (настају, уздижу се, опадају и пропадају); да цивилизације, првенствено као културни, а мање политички ентитети, *не производе поредак* јер немају својства која имају државе са својим механизмима, али се у њиховом саставу налази једна или више политичко-територијалних јединица (држава) које у име цивилизације коју репрезентују преузимају улогу *креатора поретка*.

У чланку из 1993. године Хантингтон је потенцирао да ће свет у постхладноратовској епохи обликовати интеракција *седам* или *осам* великих цивилизација: Западне, Конфучијанске, Јапанске, Исламске, Хиндуистичке, Словенско-православне, Латиноамеричке и вероватно Афричке.⁵¹⁶ Међутим, у књизи из 1996. године у њиховом именувању, набрајању и прелиминарном дефинисању учинио је неколико промена и отворио више дилема. После прегледа ставова неколицине најрелевантнијих аутора о броју историјских и савремених цивилизација, Хантингтон је констатовао да ће глобални поредак у непосредној будућности формирати неколико најважнијих светских цивилизација (*карта 35*):

1. *Синичка* – У чланку из 1993. године ову цивилизацију назвао је Конфучијанска, али се у књизи одлучио за назив Синичка јер је прецизнији. Конфучијанство јесте кључна компонента Кине, али оно знатно превазилази њене државне границе. Појам Синичка цивилизација односи се не само на већи део Кине и њеног становништва (изузимајући будистички Тибет и део муслиманског Синкјанга на западу земље), већ и на кинеске етно-културне заједнице у југоисточној Азији (Вијетнам, Сингапур, Корејско полуострво, делимично северно филипинско острво Лузон). Синичка цивилизација има вишемиленијумски историјски

⁵¹⁶ S. Huntington, „The Clash of Civilizations?“. (p. 25)

Карта 35: Хантингтонова мултицивилизацијска структура света

Према: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996. (Map 1.3 „The World of Civilizations: Post-1990“, pp. 26-27)

континуитет и Хантингтон је исправно предвидео да ће почетак 21. века бити време њене вишедимензионалне експанзије и афирмације.

2. *Јапанска* – Будући да је Јапанска цивилизација резултат старије Кинеске, многи научници сматрају да оне чине јединствену Далекоисточну цивилизацију. Хантингтон је Јапанску цивилизацију ипак издвојио као посебну, иако је она у просторном смислу најмања. Простире се само на Јапанском архипелагу и дифузно на неким другим пацифичким острвима. Обухвата, *de facto*, само једну државу релативно мале површине, али високо цивилизацијски, економски и технолошки развијену. После пораза у Другом светском рату Јапан је за глобалну америчку геополитику постао врхунски важно упориште на источној обали Евроазије, те је био изложен интензивном декодирању и западњачењу (американизацији).

3. *Хинду* – Ова цивилизација проистекла је из старих цивилизација Индијског полуострва и простире се и изван Индије као „државе-језгра“ (делимично у Шри Ланки, хималајским државама и заједницама Индуса од југоистока Африке до југоистока Азије). Стога је и њен назив *Хинду* у књизи адекватнији него *Индијска* у чланку. Унутар Индије присутна је веома бројна муслиманска заједница и њено вишевековно културно наслеђе, због чега је Хантингтон на карти светских цивилизација у књизи Индију означио уравнотеженим комбиновањем картографских знакова за Хинду и Исламску цивилизацију. То је, свакако, непрецизно и непримерено јер је заступљеност Хинду цивилизације вишеструко веће.

4. *Исламска* – Са Арабијског полуострва, где је настао у 7. веку, ислам се брзо проширио на север Африке, у централну, јужну и југоисточну Азију. У Европу је продро посредством два „мостобрана“ – Иберијског полуострва, одакле је „реконкистом“ потиснут, те Балканског полуострва, где енклаве исламизованог становништва заостале после потискивања Отоманске империје, поново јачају. Постојање и пораст утицаја ове цивилизације у геополитичким процесима више се не доводи у питање. Глобална постмодерна експанзија ислама тече захваљујући верској конверзији не-муслимана, нафтно-гасном богатству, демографској експлозији и миграцијама. Унутаррелигијске, етничке и географске разноликости утицале су на постојање више субцивилизација – арапске, турске, персијске, малајске.

5. *Западна* – Одомаћени појам „Запад“ односи се на део света који је цивилизацијски уобличен утицајем западне варијанте хришћанства. Једина је цивилизација која не носи назив према националном, верском или географском идентитету, већ према оријентацији (страни света). Хантингтон уочава тај апсурд и у историјском и у савременом

контексту.⁵¹⁷ Историјски, Западна цивилизација била је синоним за европску, да би данас могла да се поистовети са евро-америчком или северноатлантском цивилизацијом. У саставу Западне цивилизације налазе се католичко-протестантски део Европе (северна, западна, централна и део јужне), Англоамерика (САД и Канада), те Аустралија и Нови Зеланд.⁵¹⁸ Та три фрагмента су океанима раздвојене географске целине⁵¹⁹, које су временом изградиле своје културне и друге посебности. Стога могу да се сматрају субцивилизацијама, мада је Хантингтон, уместо Аустралије и Новог Зеланда, због европских колонијалних утицаја у први мах ту условно сврстао Латинску Америку.

6. *Латиноамеричка* – Уважавајући како некадашње колонијалне, тако и савремене политичке утицаје, Латинска Америка се ипак развијала другачије и од католичко-протестантске Европе и од Англоамерике. Она је остала само католичка, уз изражено прожимање са традиционалним домицилним културама које у европском делу Запада нису постојале, а у Англоамерици, Аустралији и Новом Зеланду су колонијализмом уништене⁵²⁰. Иако у дилеми да ли би Латинску Америку требало да третира као субцивилизацију Западне или као посебну цивилизацију блиско повезану са Западом, Хантингтон је, сходно геополитичким импликацијама своје концепције, сматрао другу опцију примеренијом. Разнородност је утицала и на дијаметрално различите односе који њене државе имају са САД и са бившим европским колонијалним метрополама (од изразите блискости Мексика, до отвореног супротстављања Кубе, Венецуеле, Боливије...). Штавише, Бразил се намеће не само као водећа земља Латинске Америке, него и као једна од најпросперитетнијих долазећих сила света.

⁵¹⁷ Појмови „Исток“ и „Запад“ зависе од „стајне тачке“ из које се посматрају и много више збуњују него појмови „Север“ и „Југ“, који у Земљиним половима имају јасно утврђене крајње тачке. За стару кинеску цивилизацију „Запад“ је обично била Индија, а за јапанску Кина. Данас, са америчког становишта, традиционални Далеки Исток, у ствари, јесте „Далеки Запад“.

⁵¹⁸ Хантингтон је у тексту књиге био географски непрецизан, тј. придржавао се типично америчких стереотипа. Навео је да се у „ареалу“ Запада налази *Северна Америка*, а то је, у ствари, Англоамерика (део Северне Америке између Панамаске превлаке и реке Рио Гранде припада Латинској Америци). Такође, у Западну цивилизацију сврстао је *Европу*, подразумевајући њене западне, северне, централне и делимично јужне области (источна и већи део југоисточне Европе део је /Словенско-/ Православне цивилизације). Карта цивилизација приложена у књизи је географски прецизнија.

⁵¹⁹ Западни, доминантно таласократски поглед на свет, поима океане и као флуид који геополитички интегрише копнене масе.

⁵²⁰ Хантингтон за масовно физичко уништавање домицилног становништва и њихових цивилизација које су учиниле колонијалне европске силе користи лицемерно морбидан термин „ефективно избрисане“ („effectively wiped“). Видети: S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 46)

7. *Православна* – У односу на назив *Словенско-православна*, који је употребио у чланку, Хантингтон је у књизи користио назив *Православна цивилизација*. Исправка је несумњиво оправдана – постоје европски Словени које њихова западно-хришћанска религија сврстава у Западну цивилизацију (Пољаци, Чеси, Словаци, Словенци, Хрвати), али и не-словенски народи које припадност православљу укључује у ареал Православне цивилизације (Румуни, Грци, Армени, Грузини). Штавише, иако Словенско-православну цивилизацију у чланку разматра као једну од седам-осам неспорних цивилизација, у књизи Хантингтон прво дискретно доводи у питање њено постојање тврдњом да савременим цивилизацијама „неки научници такође додају Православну руску цивилизацију као посебну, одвојену од своје родитељске Византијске цивилизације и од Западне хришћанске цивилизације“⁵²¹, да би у наставку још и пропустио(!) да у кратком осврту на сваку појединачну цивилизацију прикаже и Православну цивилизацију.⁵²² Упркос томе, и на карти цивилизација и кроз читав текст књиге Православна цивилизација добила је припадајућу позицију и значај. У првом реду, Хантингтон је то учинио због улоге Русије као њене „државе-језгра“ (а традиционалног ривала САД и Запада). Други разлог био је рат у бившој СФРЈ управо у време настанка чланка и књиге. Тај сукоб представника три од седам-осам (у књизи осам-девет) светских цивилизација, који се дешавао „у лабораторијским условима“ релативно малог простора на југоистоку Европе и у коме су један од актера били Срби као интегрални део Православне цивилизације, за Хантингтона се савршено уклапао у постхладноратовски контекст и емпиријски доказивао тезе о сукобу дуж линија додирца цивилизација.

8. *Афричка* (могуће) – Хантингтон је уважаио мишљење и аргументе већине истраживача светских цивилизација (изузимајући Ф. Бродела), који сматрају да посебна Афричка цивилизација не постоји. Медитеранска, сахарска и источна Африка припадају Исламској цивилизацији, у Етиопији се развила цивилизацијска посебност одређена древним источно-хришћанским идентитетом, у пределе јужно од Сахаре са европским колонизаторима продрли су католичко-протестантски утицаји и Западна цивилизација, у Јужноафричкој Републици, после културних преклапања неколико европских колонијалних сила и апартхеида, успоставља се специфичан евро-афрички амалгам у коме све више јача аутохтона афричка компонента. Упоредо, у читавој Африци задржали су се и елементи традиционалне племенске културе. Међутим, Хантингтон је приметио да се у Субсахарској Африци

⁵²¹ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 45)

⁵²² Исто. (стр. 45-48)

развија осећај заједничког идентитета и да је могуће да се временом конституише посебна Афричка цивилизација.

9. *Будистичка* – Иако је на карти у књизи приказао и у легенди навео, Хантингтон је оставио дилему да ли је будистичка религија прерасла у једну од значајних светских цивилизација. Разлоге за сумњу уочио је у њеном историјском мигрирању, гранању, укључивању у друге цивилизације и накнадној просторној фрагментираности. Слично Хришћанству, и Будизам није опстао у земљи свога порекла. Као Махајана Будизам, преместио се у источну Азију и асимиловао се у тамошње културе. Упркос чињеници да су утицаји Будизама најпре у Кини, а потом на Корејском полуострву, у Јапану и Вијетнаму препознатљиви, ова друштва не припадају Будистичкој цивилизацији. Ипак, Шри Ланка и западни део Индокинеског полуострва (Камбоџа, Тајланд, Лаос, Бурма /сада Мјанмар/) представљају ареал где се развила тзв. Теравада Будистичка цивилизација. Ламаистичка варијанта Махајана Будизма развила се у Монголији, широм висоравни Тибет и на јужним падинама планинског венца Хималаје (у Бутану), те представља другу област будистичке цивилизације. Упркос томе, Хантингтон је констатовао да, иако важна религија, Будизам није постао и основа важне цивилизације јер се угасио у својој постојбини Индији, а асимиловао се у најзначајнијим државама друге две цивилизације – у Кини и Јапану.

[-] *Јеврејска* – Због малог броја људи који га исповедају, њихове расејаности широм света и интегрисаности у друге цивилизације, теоретичари Јудаизам махом не сматрају посебном цивилизацијом (А. Тојнби је назива „заустављеном цивилизацијом“ која се развила из раније Сиријске цивилизације). Историјски разлози одредили су да се вековима одржавала унутар Западне, Православне и Исламске цивилизације. Иако су се са формирањем државе Израел средином 20. века створили (закасниле) формални услови за постојање цивилизације, проблем је (п)остала објективно диверзификована самоспознаја Јевреја који живе унутар других цивилизација – једни се у потпуности идентификују са Јудаизмом и државом Израел иако живе хиљадама километара далеко, други само са номиналним Јудаизмом, а трећи са цивилизацијом у којој живе (нарочито они на Западу).

Историјски посматрано, односи између цивилизација прошли су кроз две фазе, да би у 20. веку ушли у трећу:

У *првој фази*, до 1500. године, тј. пре „Великих географских открића“, контакти цивилизација били су минимални. Њихова раздвојеност била је и временска и просторна – развијале су се у различитим епохама и географским областима. Додири различитих цивилизација били су ретки, краткотрајни и махом су се сводили на насилне покушаје народа и држава једне цивилизације да победи, покори или физички уништи

народе и државе друге цивилизације. Најинтензивније културне, трговинске и политичке везе успостављале су се унутар исте цивилизације, али су ти односи често прерастали у унутарцивилизацијске ратове.

Другу фазу обележила је глобална доминација западно-хришћанске цивилизације. Иако је територијално, економски, војно, културно и научно заостајала за кинеском, исламском, византијском и осталим цивилизацијама прве половине средњег века, успон западне гране Хришћанства почео је са преузимањем и прилагођавањем вредности развијенијих цивилизација (првенствено исламске и византијске), те истовременим ширењем у централној и северној Европи захваљујући верском преобраћању мађарског, пољског, скандинавског и прибалтичког становништва у периоду од 11. до 13. века. Потом је уследило потискивање муслиманских Мавара са Иберијског полуострва и успостављање превласти у Средоземљу, коју је прекинула експанзија Отоманске империје. Истинска планетарна доминација Запада иницирана је Колумбовим и Магелановим путовањима, а остварена захваљујући конкистадорима и колонијализму. Прво Португалија и Шпанија, а потом Холандија, Француска, Белгија, Италија, Немачка и нарочито Велика Британија, запоселе су, економски експлоатисале и геополитички контролисале Северну и Јужну Америку, Аустралију, готово целу Африку, кључне делове Азије и већину океанских акваторија, обала и архипелага.⁵²³

Током четири-пет векова глобални међуцивилизацијски односи подразумевали су субординацију осталих цивилизација Западној. Иако би примарни извор доминације Запада могао да се тражи у технолошкој надмоћи, његов глобални успон и колонијална освајања резултат су револуционарног напретка у вођењу рата. „Запад није освојио свет захваљујући супериорности својих идеја, вредности или религије (...), већ својој супериорности у примени организованог насиља. Западњаци често заборављају ову чињеницу; не-западњаци никада.“⁵²⁴ Захваљујући томе настао је међународни геополитички систем који је успоставио и њиме управљао Запад. Међународни поредак происте-

⁵²³ Европљани, непосредно (као европске колонијалне метрополе) или посредно (као ослобођене америчке колоније у којима су доминирали потомци европских колониста), контролисали су почетком 19. века 35% земљине површине, у време Берлинског конгреса 1878. године то је готово удвостручено (67%), пред Први светски рат 1914. године већ је износило 84%, да би до 1920. године још нарастало због британског, француског и италијанског преузимања бивших отоманских територија. „Током европске експанзије, Андска и Средњоамеричке цивилизације биле су ефективно елиминисане, Индијска и Исламска цивилизација, заједно са Африком, потчињене, а Кина изложена продору Западног утицаја. Једино руска, јапанска и етиопска цивилизација, све три под управом високо централизоване империјалне власти, успеле су да се одупру продирању Запада и одрже потпуно независно постојање“. Видети у: S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 51)

⁵²⁴ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 51)

као је из европског вестфалског система суверених, „цивилизованих“, националних држава, те колонија у поседу неколико најмоћнијих држава-метропола. Западна, „трговачка цивилизација“, учинила је свет интегрисанијим него икада раније. Појам „цивилизација“ постао је једнозначан и подразумевао је Западну цивилизацију.

Трећа фаза покренута је деколонизацијом и огледа се у постепеном нестајању оба главна својства међуцивилизацијских односа у претходној фази. Прво, у односу на остале цивилизације, релативна моћ Запада је опадала и то се непосредно преносило на политичку карту света. Тежиште раније успостављених економских, политичких и војних односа се померало, а некадашњи објекти геополитичких процеса трансформисали су се у све важније субјекте. Успостављали су се нови односи, у складу са радо употребљаваном констатацијом историчара: „експанзија Запада је окончана и почео је револт против Запада“⁵²⁵. Друго, ове промене условиле су да светски систем не задржи само обележја Запада и његових културних, економских, правно-политичких и геополитичких традиција, већ да постане мултицивилизацијски. Истовремено, са приближавањем краја 20. века, у оквиру Запада окончавала се развојна фаза „зараћених држава“ и приближавала фаза „универзалне државе“.

Запад се, у ствари, задржао на међуфази две вишедимензионално повезане полууниверзалне државне творевине – ЕУ и САД. Међутим, иако је током 20. века Западна цивилизација изнедрила све значајне политичке идеологије (друге цивилизације нису ни једну), она није била колевка ни једне важне религије. Штавише, све светске религије зачеле су се у не-западним цивилизацијама и претходиле Западној цивилизацији. Будући да се тежиште светске доминације удаљава од Запада и да, сходно томе, постепено слабе идеологије осмишљене на Западу, њихово место заузимају на религијским и другим културним особеностима обликовани идентитети. Епоха одвојености религије и међународне политике као типична тековина Западног, Вестфалског система, приводи се крају и религијама дефинисане цивилизације постају главни актери геополитичких односа. Запад је безуспешно покушао да се томе супротстави идејом тзв. универзалне цивилизације⁵²⁶.

⁵²⁵ Исто. (стр. 53)

⁵²⁶ Хантингтон је био изричит: „Концепт универзалне цивилизације јесте особени производ Западне цивилизације“ (S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, p. 66). Тзв. универзална цивилизација требало би да подразумева јединство човечанства у домену (популарне) културе, заједничких политичких (демократских) вредности, капиталистичке економије и слободне трговине, глобалних комуникација... Хантингтон варира три основна аргумента у прилог појаве западно профилисане тзв. универзалне цивилизације: 1) тријумф либералне демократије после пораза Источног блока у Хладном рату; 2) интензивирање глобалног повезивања на плану саобраћаја, трговине, туризма, медија, финансија, електронских комуникација...; 3) свеобухватну модернизацију која подразумева индустријализаци-

Светски поредак у коме је доминирала Западна цивилизација приводи се крају, упркос варљивој представи о њеној надмоћи крајем 20. века. Хантингтон је сматрао да ће та инерција потрајати и у првим годинама 21. века, у којима ће САД у управљању светом користити две „полуге“ – политичко-безбедносно са Великом Британијом и Француском, те економску са Немачком и Јапаном. Иако је опадање западне моћи још увек у спорој, првој фази, у одређеном тренутку може да се убрза. Драматични економско-политички процеси са којима су се крајем прве и почетком друге деценије 21. века суочили САД и ЕУ показали су да је имао право. Такође, опадајући тренд Запада неће бити праволинијски, нити ће важити исте правилности за његову европску и за америчку компоненту. У сваком случају, ресурси Запада да другим цивилизацијама и даље намеће своју вољу биће све мањи. Према Хантингтоновој деклинстички профилисаног прогнози, 2020-их година (сто година после врхунца) о силазној путањи Запада сведочиће већина „тврдох“ чинилаца моћи – вишеструко ће се смањити учешће Запада у поседу светске територије, становништва, бруто-домаћег производа, индустријске производње, војне моћи... Глобалне геополитичке последице биће очигледне: политичку карту света неће моћи да цртају државници три велике силе Запада као после Првог светског рата, већ представници водећих држава седам-осам најважнијих светских цивилизација.

Доминација Запада, која је достигла врхунац у 19. веку захваљујући европском колонијализму и у 20. веку захваљујући америчком хегемонизму, уступиће место дисперзији моћи у складу са планетарним просторним размештајем цивилизација. Будући да је „европски коло-

ју, урбанизацију, технолошки напредак, широко образовање, развој науке, друштвену мобилност, разноврсност људских делатности... Упркос томе, он је довео у сумњу могућност реалног стварања тзв. универзалне цивилизације и за то навео два суштинска разлога: први, неће се створити универзални језик (енглески то није и неће бити јер га приближно 92% људи у свету доживљава као стран, а проценат становништва који га користи се смањује), и други, неће се створити универзална религија јер се свет враћа појединачним религијама (највише расте процентуално учешће припадника исламске вероисповести). Модернизација, као инструмент позападњачења незападних цивилизација, такође се суочава са алтернативама. Од три начина на који су крајем 20. века не-западна друштва и њихове елите одговориле на модернизацију, варијанта *потпуног одбацавања* искључена је чак и у конзервативним заједницама (на пример: у фундаменталистички настројеним исламским државама), варијанта *и модернизације и позападњачења* (због типичног примера Турске почетком 20. века, Хантингтон је назива „Кемализам“) резултира стварањем дугорочно нестабилних „располућених земаља“, које се, после таквих експеримената, ипак постепено враћају свом аутентичном идентитету, док је *варијанта модернизације без позападњачења* („Реформизам“) све масовније прихваћена и спровођена „формула“ широм не-западног света и подразумева брз темпо индустријализације, урбанизације, технолошког напретка, масовног образовања, чак и прихватања спољашњих манифестација популарне западне културе, али уз очување и јачање сопствене цивилизације укорене у аутентичној религији.

нијализам окончан, а америчка хегемонија узмиче⁵²⁷, у не-западним цивилизацијама све више се гаси опчињеност Западом. Штавише, отпор према западним вредностима прераста у револт, а у екстремним околностима и у реваншизам. Такав став немају само „широке народне масе“ већ и нова политичка и интелектуална елита која је школована на домаћим универзитетима и на аутохтоним језицима, а не болује од „фасцинације Империјом“ као раније генерације мисаоно профилисане у западним образовним институцијама, у колонијалним метрополама и на језицима бивших поробљивача. На први поглед парадоксално, демократизација латиноамеричких, афричких, азијских и источноевропских друштава није произвела интензивније позападњачење, већ управо супротно. Хантингтон је уочио да следи неминовна последица: „Политичари у не-западним друштвима не побеђују на изборима јер показују колико су под утицајем Запада“.⁵²⁸

На такав ток највише је утицала обнова религиозности, иако се очекивало да ће са свеобухватном глобалном модернизацијом „природно“ уследити и глобална секуларизација. Повратак религији није била само реакција на секуларизам, материјализам, рационализам, лични и друштвени егоизам, конформизам, конзумеризам, декаденцију, политичко-економски хегемонизам, милитаризам и интервенционизам Запада, већ је у посткомунистичким и пост(нео)колонијалним друштвима то била и потрага за делимично изгубљеним идентитетом. А у корену сваког појединачног и колективног идентитета налази се религија, која је, истовремено, основа сваке од важнијих светских цивилизација. Показало се да је талас обнове религиозности у не-западним друштвима постао најдиректнија манифестација антизападњаштва. Популационо експлозивни муслимани и економски просперитетни далекоисточни велики и мали „тигрови“ почели су све више да истичу чак и супериорност своје цивилизације у односу на Западну. Остале не-западне цивилизације избегавале су да буду тако експлицитне, али су све интензивније промовисале своје културне посебности. То није значило одступање од модернизације, већ обрачун са „затрованошћу Западом“, инфилтрираног у многе поре не-западних цивилизација. На поништавању утицаја Запада, у великој мери су поново изграђивани идентитети, (само)доказивано постојање и успостављани темељи глобалних геополитичких позиција осталих светских цивилизација, а тиме и будућег мултиполарног мултицивилизацијског поретка.

Како ће да изгледа и како ће да функционише поредак који ће да формирају цивилизације? Некадашње хладноратовско, биполарно груписање на основу идеолошке припадности и геостратегијских по-

⁵²⁷ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 91)

⁵²⁸ Исто. (стр. 94)

стулата, биће замењено сврставањем на основу културне и цивилизацијске хомогености. Стога је већ у првим годинама после пада Берлинског зида у Европи дошло до престојавања земаља, те су некадашње католичко-протестантске чланице Варашавског уговора експресно „усисане“ у сферу Запада и постале чланице ЕУ и НАТО. Истовремено, муслиманској Турској, земљи са дугогодишњим статусом кандидата за ЕУ, све отвореније је поручивано да није пожељна у европској западнохришћанској интеграцији.⁵²⁹ Прегруписавања су уследила у Источној Азији, Латинској Америци, Африци и нарочито у простору некадашњих СССР и СФРЈ. Бивше совјетске и југословенске федералне јединице, тј. њихови етнички колективитети, јасно су се интегративно оријентисали ка својим православним, римо-католичким (западним) или исламским религијско-цивилизацијским целинама, очекујући и добијајући помоћ од њихових најмоћнијих држава. Хантингтон, често користећи управо Балкан за емпиријско доказивање својих теза, приметио је да са нестанком совјетске претње чак и чланство Грчке и Турске у истом војном савезу постаје неприродно и бесмислено, те да је „Балкан поново балканизован дуж религијских граница“⁵³⁰. Дакле, некадашње границе постају неодговарајуће и почиње њихово кориговање према новим принципима разграничења – етничким, религијским, цивилизацијским. Тај несклад постаје главни извор сукоба. Нови вид интеграција на цивилизацијским основама учиниће раније границе држава и осталих политичко-територијалних јединица нижег ранга неадекватним и превазиђеним, што ће (ре)активирати бројне великодржавне пројекте.⁵³¹

Хантингтон је недвосмислено тврдио да ће у постхладноратовском свету конкретне цивилизације имати политичку структуру која ће се разликовати од структуре блокова у Хладном рату. Док су се према две суперсиле током биполарне епохе државе односиле као савезници, сателити, штићеници, неутралне и несврстане, у новом цивилизацијском поретку државе ће унутар конкретних цивилизација има-

⁵²⁹ Хантингтон је сматрао да је слично третирана и „друга муслиманска држава Босна“, пренебрегавајући (или се придржавајући успостављеног стереотипа) да она није само муслиманска, већ да је већински хришћанска – православна и римокатоличка. Штавише, Запад је признао, промовисао и вишезначно помагао управо нелегитимну муслиманску власт у Сарајеву и њен концепт унитарне Босне и Херцеговине под муслиманском доминацијом као „компензацију“ петрол-државама Исламске цивилизације на Блиском Истоку.

⁵³⁰ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 127)

⁵³¹ У набрајању великодржавних пројеката, Хантингтон на првом месту стереотипно помиње тада медијски најекспониранију „Велику Србију“, а тек иза ње, редом, „Велику Кину“, „Велику Турску“, „Велику Мађарску“, „Велику Хрватску“, „Велики Азербејџан“, „Велику Русију“, „Велику Албанију“, „Велики Иран“ и „Велики Узбекистан“. Видети: S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (pp. 127-128)

ти позицију држава-чланица, усамљених земаља, поцепаних земаља, растрзаних држава и држава-језгара.

Држава-чланица (member state) је држава која потпуно припада једној цивилизацији и налази се унутар њеног просторног ареала (на пример: Италија у Западној, Либија у Исламској, Перу у Латиноамеричкој цивилизацији). Једној цивилизацији може да припада и популација која се налази у држави из састава друге цивилизације, али се културно (првенствено религијски и језички) у потпуности идентификује са првом. У једној од држава чланица обично се налази место које припадници цивилизације сматрају својим средиштем, извориштем свог цивилизацијског идентитета, иницијалним светим местом. Њега може да окупира друга цивилизација или да се цивилизација „транслира“ у други простор, те као центар временом почиње да се доживљава неко друго место.

Усамљена земља (lone country) има посебну културу, налази се у окружењу друштава која се од ње религијски, етнички и историјски разликују и не поседује својство заједништва ни са једном цивилизацијом. Етиопија је типична „усамљена земља“ јер се у односу на махом муслиманско окружење разликује по карактеристичном језику и писму, дубоко укорененој коптско-православној религији, специфичној историји... „Усамљеност“ Хаитија проистиче из задржаних културних веза са Француском, креолског језика, утицаја вуду-веровања, робовласничког наслеђа и историје пуне насиља, што га издваја из читавог карипског и укупног латиноамеричког окружења. Најважнија „усамљена држава“ је Јапан, који, истовремено, представља целу једну Хантингтонову цивилизацију. Јапанска уникалност проистекла је из острвског географског положаја, историјског искуства изолационизма, особене традиције, отпорности на спољашње културне упливе, карактеристичног политичког и економског концепта.

Поцепана земља (cleft country) није само национално, верски или расно хетерогена, већ унутар њеног друштва постоји мање или више изражена подела међу различитим групама. Дубина поделе је променљива и зависи од стабилности и снаге државе, аспирација заинтересованих суседа и великих сила, регионалних и глобалних геополитичких односа. Ако различите групе припадају истој цивилизацији, резултат поделе може да буде мирна деоба државе (Чехословачка), реална дезинтеграциона могућност (Белгија, Ирак, Либија), латентна опасност сецесије једног њеног дела (Квебек у Канади, Каталонија у Шпанији, Курдистан у Турској) и примирени фрагментациони или сецесиони потенцијал (Швајцарска, Француска, Велика Британија). Сукоб може да доведе до насиља, грађанско-верског рата и фрагментације државе, нарочито ако унутар њене територије постоји граница две или више

светских цивилизација. Када се цивилизацијске међе поклапају са физичкогеографским и унутрашњим административним границама, проблем може да се реши лакше, чак и мирно. Ако то није случај, врши се „усаглашавање“ цивилизацијских међа са постојећим физичкогеографским и административно-политичким границама употребом морбидног „инструментаријума“ – масовним ликвидацијама, насилним националним и верским конверзијама, те принудним миграцијама (протеривањима) на етничкој или расној основи. Бивши СССР и СФРЈ представљају карактеристичне примере поцепаних држава у којима су границе република, из идеолошких и криптогеополитичких разлога, смишљено трасиране супротно националним, верским и цивилизацијским принципима разграничења. Њихово арбитрано проглашавање за (међу)државне границе директно је произвело грађанско-верски рат, који је максимум бестијалности показао у Босни и Херцеговини где се у малом простору (чак унутар појединачних села) налази кривудава линија додир три од осам-девет Хантингтонових цивилизација (према књизи из 1996. године).

Растрзана земља (torn country), супротно од „поцепане земље“, има једну доминантну нацију, културу и религију која припада једној цивилизацији, али њена елита настоји да је ампутира из сопствене, домицилне цивилизације и вештачки премести у другу цивилизацију. Тако унутар друштва настаје индукована криза идентитета, духовна и друштвена располућеност, суштински неспоразум народа и његових вођа, те клизање у стање латентне анархије која може да прерасте у отворени грађански конфликт. Растрзана земља фигуративно се приказује на два начина – домаћа елита представља је као „земљу-мост“ између суседних цивилизација, чиме жели да оправда своје конверзитске тежње, док се у иностранству доживљава као сумњива, непоуздана, превртљива „земља са Јанусовим лицем“. Да би цивилизацијски преображај евентуално успео, неопходна су најмање три предуслова: 1) политичка, економска и интелектуална елита земље требало би да буде посвећена цивилизацијском преобраћању; 2) народ (јавност) би требало да буде упознат да се промена идентитета врши и „препарирани“ за њу; 3) релевантни чиниоци цивилизације-примаоца требало би да буду вољни да прихвате преобраћеника. Процес цивилизацијске конверзије временски је дуготрајан (вишедеценијски и вишевековни), може бити континуиран, али и више пута прекидан, несумњиво изазива снажне друштвене тензије, држи државу у стању латентне кризе и анархије, негативно утиче на њену стабилност и кочи свеколики развој. И најважније, како је констатовао Хантингтон, јесте да тај процес нигде „до данас није успео“⁵³².

⁵³² S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 139)

Хантингтон је анализирао неколико типичних примера растрзаних земаља, међу којима је већина тежила укључењу у Западну цивилизацију:

– Русија је најпространија земља света и изразито доминантна држава Православне цивилизације. Покушаји њеног културног редефинисања и трансфера у Западну цивилизацију трају већ вековима и да су успели – Православне цивилизације не би било на Хантингтоновој карти светских цивилизација и у његовом постхладноратовском мултицивилизацијском, мултиполарном поретку. Хантингтон је руске односе са Западом поделио на четири фазе: 1) пре владавине Петра Великог Русија није имала знатнијих контаката са Западом, неговала је византијско-православно наслеђе и трпела утицаје монголско-исламске окупације; 2) од Петра Великог до Октобарске револуције спровођено је свеобухватно позападњачење и модернизација Русије, коју је невољно прихватило племство, али су отпор пружале неке интелектуалне групације, нижи слојеви и читав народ; 3) Совјетска држава јесте идеологију увезла са Запада и вољно-невољно одржавала контакте са Западом, али се током читавог свога постојања са њим конфронтирала, настојећи да оспори већину његових вредности; 4) постсовјетска Русија је прво безрезервно кренула „путем на Запад“, али се брзо оправдано разочарала, задржала се у стању „растрзаности“ и изнедрила бројне варијанте отпора позападњачењу (националистичку, православно, словенофилску, евроазијску), све више се самоидентификујући као цивилизација за себе.

– Турска „распопућеност“ уследила је као последица радикалних реформи Мустафе Кемала („Ататурка“) почетком 20. века. Кемализам је лишио Турску отоманске експанзионистичке традиције, одвојио државу од ауторитета ислама и у великој мери је секуларизовао, одбацио концепт мултинационалне империје у корист стварања хомогене националне државе, што ће милиони Армена, Грка и других платити као жртве геноцидног физичког уништавања, протеривања и тзв. хуманог пресељења (размене становништва). Европеизација Турске захватила је све сфере друштва – од начина облачења до спољнополитичке оријентације. Западу је постала геополитички и геостратегијски важна као баријера продору СССР на Средоземље и Блиски Исток, нарочито током Хладног рата. Иако је тај значај у постбиполарном раздобљу редефинисан, њена улога америчке „одскочне даске“ за активности према Персијском заливу и Русији се задржала. Упркос чланству у НАТО још од 1952. године, остала је „вечити кандидат“ за ЕУ. Турска то све отвореније тумачи као одбијање због религијске (цивилизацијске) некомпатибилности.⁵³³ Стога се у првим деценијама 21. века појавио

⁵³³ Турска је пример земље која је током 20. века, нарочито у његовој другој половини, испунила два од три предуслова цивилизацијског редефинисања и тран-

реверзибилан процес – како турски народ, тако и турска елита све очигледније одустају од позападњачења. Турска се на унутрашњем плану враћа аутентичном исламском идентитету, сводећи размере „растрзаности“ и „позападњачености“ на све мању меру. Такође, Турска се намеће као лидер „спољашњих Турака“ у суседним земљама, балканског становништва исламизованог током вишевековне отоманске окупације и туркофонских народа у постсовјетској централној Азији (укључујући далеке Ујгуре у западнокинеској области Синкјанг). На тај начин она настоји да повећа своју регионалну и глобалну „специфичну тежину“, афирмишући интересну сферу „од Јадрана до Кинеског зида“⁵³⁴ и промовишући неоосманистичку геополитичку концепцију „стратегijske дубине“⁵³⁵.

сфера из једне цивилизације у другу – њене елите су се слагале са тим процесом и у великој мери га спроводиле, а и јавност (народ) је то без великог отпора прихватила. Међутим, трећи предуслов није се испунио – елите цивилизације-примаоца (Запада) упорно су одбијале да прихвате Турску у своје окриље.

⁵³⁴ Идеју „од Јадрана до Кинеског зида“ јавно је промовисао и доследно заступао Тургут Озал (1927-1993), некадашњи турски премијер (1983-1989) и председник (1989-1993). Агресивна „Озалова доктрина“ темељила се на неоосманистичким и пантуркистичким принципима, а подразумевала је могућност ангажовања турске армије изван територије Турске ако постоји угроженост турских националних интереса. Опасност од ових великотурских идеја препознала су, у првом реду, балканске земље које су некада биле у саставу Отоманске империје и у којима су се задржале мање или веће области у то време исламизованог, а сада демографски експлозивног и просторно експанзивног становништва. Озал је доследност доказао изјавом на једном скупу његове Отаџбинске странке 1991. године: „једнога дана Булгаристан ће бити наш, само ћемо га овога пута купити“. Имао је у виду све већа турска улагања у осиромашену бугарску транзициону привреду, куповину фирми током експресне приватизације и нарочито стварање могућности да странци купују бугарско земљиште. Слична агресивност турске дипломатије и капитала уочљива је у Србији од краја прве деценије 21. века, где је предмет изражене заинтересованости Рашка област због изванредног посредничког географског положаја и присуства муслиманског становништва у једном његовом делу. Такође, у Грчкој, која се 2010-2011. године због презадужености нашла пред банкротством и којој прети распродаја државне имовине, турска држава и бизнисмени посебно су заинтересовани за куповину грчких ауто-путева, аеродрома, земљишта и ненасељених егејских острва у близини турске обале чији је геостратегијски значај изванредан, а богатство енергената у подморју велико. То доказује да су турски геополитички мотиви несумњиви и дугорочни.

⁵³⁵ Експанзионистичке и хегемонистичке идеје нове, постмодерне, самоуверене Турске као поузданог америчког експонента на балканско-малоазијској „копчи“ и „сидра НАТО“ у источном Медитерану, систематски промовише Ахмет Давутоглу, цариградски универзитетски професор политичких наука, од 2009. године министар спољних послова и од 2014. године премијер Турске. У својој књизи *Стратегијска дубина: међународни положај Турске* из 2001. године (на српском језику објављена 2014. године) развио је геополитичку концепцију „стратегijske дубине“, која почива на две компоненте – „историјској“ и „географској дубини“. Турску сматра централном евроазијском земљом која би требало да ревидира кемалистичко наслеђе проевропски (прозападно) оријентисане земље, за које мисли да је неприродно, те да је неопходно да се преумери ка исламским и османским традицијама. Стога се Давутоглу залаже за формирање турске интересне сфере која би се просторно мање-више покла-

– Мексико представља типичну латиноамеричку државу (налази се јужно од Рио Гранде), географски припада континенту Северна Америка (налази се северно од Панамске превлаке и канала) и у непосредном је суседству са САД не само као водеће државе Западне цивилизације, већ и као најмоћније државе света. Специфична мексичка култура настала је на домицилној индијанској основи, на коју је надограђен колонијални европско-католички „слој“. Упркос томе, мексичка култура остала је не-западна. Револуција почетком 20. века донела је веће укључивање прилагођених елемената Западне цивилизације, што је допринело извесним променама у националном идентитету, али је појачало отпор према САД и отклон од либерално-капиталистичких тековина. Тек од 1980-их година политичка и економска номенклатура спроводи реформе и оријентише земљу према САД, где се углавном школовала и припремала да преузме власт. Трансфер из латиноамеричке у северноамеричку (не и у англоамеричку) земљу јесте био последица гравитационе моћи САД, али су снажно укорењена аутохтона култура, историјске хиспано-везе и алтернативне могућности оријентације према југу претвориле Мексико у истински растрзану земљу. Три предуслова за цивилизацијско редефинисање, који су 1980-1990-их година указивали на тренд постепеног остваривања, почетком 21. века почели су да се доводе у питање. Све већи део интелектуалне елите постао је резервисан према безалтернативној проамеричкој оријентацији и позападњачењу. То се видљиво испољило после запатистичког народног устанка у покрајини Чиapas, а постало је још израженије са реалативизовањем глобалне униполарне америчке хегемоније. Мексички имигранти, који се настањују превасходно у јужне државе САД, могли су да буду кључна спона и обезбеде јавну подршку цивилизацијској конверзији Мексика. Али, Западна цивилизација, тј. америчка (суб)цивилизација-прималац, која их је некада радо прихватала као неквалификовану радну снагу, сада се све отвореније томе супротставља и чак дуж леве обале Рио Гранде подиже зид како би спречила неконтролисан досељенички талас.

пала са некадашњом Османском империјом, али и за преиспитивање турских односа са ширим окружењем. Сходно томе, он се опширно и у посебним поглављима бавио „Блиском копненом сфером“ (Балкан, Блиски исток и Кавказ), „Блиском морском сфером“ (Црно море, Медитеран, Персијски залив) и „Блиском континенталном сфером“ (Европа, Северна Африка, Јужна, Средња и Источна Азија). Видети: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Küre Yayinlari, Istanbul, 2001. Ако се уважи мишљење Д. Танасковића да је „неоосманизам (...) могуће најсажетије одредити као идеолошки амалгам исламизма, туркизма и османског империјализма“, онда је Давутоглуова концепција несумњиво неоосманистичка, иако он то увек оштро демантује. Видети. Дарко Танасковић, *Неоосманизам: доктрина и спољнополитичка пракса*, ЈП Службени гласник; Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010. (стр. 19)

– Аустралија је једна од најразвијенијих земаља Западне цивилизације, али географски веома удаљена од његовог европско-америчког средишта. У културном, економском, политичком и војно-стратегичком смислу Западу је припала после успостављања британског колонијалног система. Хантингтон је запазио да је аустралијско политичко вођство од раних 1990-их година почело активности на успостављању аустралијског идентитета одвојеног од Велике Британије, конвертовању постојећег западног друштва у азијско и стварању блиских веза са непосредним азијско-пацифичким суседством. Тај покушај цивилизацијског трансфера проистекао је из хипотезе да економија доминира у односу на културу и да ће се у будућој регионалој економској географији света издвојити три доминантна пола – северноамерички, европски и далекоисточни. Будући да је далекоисточни регион показивао најдинамичнији раст и да је аустралијска трговина оријентисана углавном према њему, тежња тадашњих политичких вођа да Аустралију преоријентацију ка азијском или пацифичком идентитету чинила се логичном. Међутим, иако би то представљало први случај да једна земља напусти Запад и прикључи се не-западној цивилизацији, преседан се није догодио. Нити су елите биле истрајне у свом науку, нити је јавност (народ) била спремна да се лиши својих укорењених европских вредности, нити су земље на Далеком Истоку показивала спремност да Аустралију прихвате као азијско, а не као западно друштво.

За стварање растрзаних држава Хантингтон је окривио њихове политичке лидере, који настоје да друштва која предводе углавном западњаче.⁵³⁶ Иако мисле да могу фундаментално да измене цивилизацијски идентитет, њихов подухват осуђен је на неуспех. Ограничен је само на увођење појединих елемената западне културе, који не могу да потисну или замене најважнија својства домицилне културе. Али, једном убачени „западни вирус“ тешко је елиминисати и „заражено друштво“ више се никада у правом смислу не враћа у пређашње стање. Растрзане државе постају готово трајно инфициране „културном шизофренијом“ која постаје њихова стална и одређујућа карактеристи-

⁵³⁶ Хантингтон је само делимично у праву када жигосе политичке лидере и њихове месијанске амбиције. Истина је да у неким случајевима покушај превођења државе из једне цивилизације у другу јесте резултат аутентичне воље политичке, економске и интелектуалне елите. Али, већином се ради о њиховој корумпираности, уцељивости или инструментализованости од заинтересованих страних сила или цивилизација, које их посредно или непосредно постављају као марионетске власти. Процеси цивилизацијске конверзије, који су резултирали стварањем растрзаних држава, историјски много чешће су спровођени у комбинацији са масовним насиљем, окупацијом, принудном променом културног идентитета, уништавањем просторних репера цивилизацијског присуства (верских објеката, насеља, споменика, уметничких дела...), те делимичним или потпуним физичким уништавањем народа коме је цивилизацијска конверзија намењена.

ка.⁵³⁷ Иако Хантингтон не помиње остале државе као типичне, управо такви примери су почетком 21. века све бројнији:

– Грчка, иако баштиник античке хеленске и средњовековне византијске цивилизације, те несумњиво део садашње Православне цивилизације, уласком у НАТО 1952. и ЕЕЗ 1981. године своју геополитичку, геостратегијску и геоекономску позицију оријентисала је прозападно. Тако је кренула путем „растрзавања“ друштва и државе, што доказује њена латентна анархичност, која је од прве половине 2011. године кулминирала у општи хаос услед огромне задужености и претећег банкрота државе.

– После окончања Хладног рата сличан процес захватио је Бугарску и нарочито Румунију⁵³⁸, које су из геополитичке потребе „обуздавања“ опорављене Русије и баражирања њеног утицаја на Балкану, иако неспремне и далеко од испуњености прописаних стандарда – ургентно укључене у НАТО 2004. и у ЕУ 2007. године. Почетну еуфорију убрзо су замениле економске невоље, презадуженост, емиграција, те јачање антизападног расположења народа, али не и политичке номенклатуре.

– Постсовјетска Украјина, етно-историјски поцепана држава на православни централни, јужни и источни део, те унијатску област на западу земље, временом је постала све „растрзанија“ између неспорне проруске припадности Православној цивилизацији и политичко-конјунктурне инерције трансфера у ареал Запада. Запад је то искористио за дестабилизацију Украјине, крајем 2013. године направљен је политички преврат и почели су немири, а у пролеће 2014. године почео је грађански рат на истоку земље. На нешто мање активної „клацкалици“ налази се чак и прилично хомогена Белорусија.

– Грузија, после релативно подношљивих односа са Русијом непосредно после дезинтеграције СССР, са устоличавањем не само геополитички, већ и цивилизацијски западно оријентисане (проамеричке) политичке номенклатуре, повела је оштру антируску политику која је поводом кризе у Јужној Осетији и Абхазији чак ескалирала у краткотрајни августовски рат 2008. године.

– Србија представља типичну поцепану државу. Угрожена је центрифугалним процесима и сепаратистичким намерама већине проруски груписаних националних мањина. То се првенствено односи на косовско-метохијске Арбанасе. Њихове тежње ка отцепљењу су до-

⁵³⁷ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 154)

⁵³⁸ Румуни, иако православци, још у 19. веку ћирилично писмо свога језика заменили су латиничним. Будући да припадају романизованом народу (у словенско-угарском окружењу), традиционално су патронат тражили на Западу, првенствено у Француској. Црквени раскол, као и у случају осталих помесних православних цркава, у функцији је слабљења духовне и цивилизацијске компактности.

сегле размере са Запада војно потпомогнуте побуне и спонзорисаног самопроглашења независности. Међутим, Србија, која је према Хантингтону саставни део Православне цивилизације, почетком 21. века суочена је и са процесом убацавања „западног вируса“, инфицирања „културном шизофренијом“ и стварања истински растрзане државе, и то управо у годинама које су уследиле после војне агресије Запада (НАТО) 1999. године. Какви су резултати постигнути у покушају реализације три предуслова цивилизацијског трансфера? Најпре, већи део политичко-економског естаблишмента ангажовао се на спровођењу „безалтернативног“⁵³⁹ укључивања Србије у западне облике интеграције и спреман је да за тај циљ жртвује чак и цивилизацијски идентитет земље и народа, иако, на другој страни, знатан део интелектуалне елите томе пружа пасиван или активан отпор. Потом, велика већина српског православног народа резолутно одбија могућност „промене свести“ и цивилизацијске конверзије, али је манифестовање таквог доминантног јавног мишљење блокирано прозападном пропагандом медија, политички проскрибовано као назадно, десничарско, клеро-националистичко застрањивање, те друштвено маргинализовано и социјално пацификовано индукованим приоритетом борбе за егзистенцију у условима незапослености и сиромаштва. На крају, Запад декларативно жели да српски народ и српске земље прикључи својој цивилизацији, али је током насилног разби-распада СФРЈ и постхладноратовске „балканске геополитичке транзиције“ показао доследност у свеобухватном деловању против српских интереса, крунишући то

⁵³⁹ Под слоганом „Европа нема алтернативу“ прозападно оријентисане странке, не-владине организације, утицајни појединци и део интелектуалаца догматски се залагао за укључивање у ЕУ и НАТО по сваку цену, чак и ако то значи губитак дела територије, државног суверенитета и националног идентитета. Иако Србија географски, историјски, геополитички и цивилизацијски неспорно припада континенту Европи, њихов став о неопходности „уласка Србије у Европу“ подразумева укључивање само у западне облике политичких, економских, војних и културних интеграција. Евентуална неутралност или источна (проруска, евроазијска, регионално или глобално мултилатерална) оријентација се анатемисе и проглашава се готово за ретардираност. Упркос томе, српски политички прваци, да би истакли важност и положај Србије (посредно, и своју улогу), често је проглашавају *мостом* између Истока и Запада, између Европе и Азије, између народа, религија, култура, цивилизација... Такво одређење наслеђено је из читаве образовне „вертикале“ и окошталог, једностраног учења о географском, геополитичком и геостратегијском положају Србије током основног, средњег и факултетског школовања. Али, користећи сличне ставове турских вођа, Хантингтон је луцидно приметио да се тако, у ствари, еуфемистички потврђује и промовише „растрзаност“ државе. „Мост је, ипак, вештачка творевина која повезује два чврста ентитета, али није део ни једног“. Видети у: S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 149) *Мост* је стратешки важан, али осетљив објекат. За његову изградњу и одбрану, али и заузимање или уништавање, плаћа се висока људска и економска цена. Стога тзв. *мостовски положај* може да буде краткорочно повољан и вишеструко исплатив, али дугорочно погубан. На то опомиње мудра арменска изрека: „Не буди мост – сви газе по теби“.

постављањем Србији посебних, понижавајућих и свакој сувереној држави неиспуњивих услова за прикључење тзв. евроатлантским интеграцијама. Сходно томе, са одмицањем 21. века, Србија постаје пример једне од „најпоцепанијих“ и, упоредо, „најрастрзанијих“ држава света.

Држава-језгро (core state) је најважнија и најмоћнија држава цивилизације. Уместо две супер-силе, које су креирале претходни биполарни светски поредак и током Хладног рата у своје интересне сфере гравитационо привлачиле (или одбијале) већину држава света, државе-језгра важнијих цивилизација постаће креатори новог, мултиполарног, мултицивилизацијског поретка. Хантингтон је био резолутан: „Свет ће бити уређен на основу цивилизација или неће никако бити уређен“.⁵⁴⁰ Кључна обележја глобалног поретка проистицаће из односа унутар једне цивилизације и односа између више цивилизација. Држава-језгро дефинисаће поредак унутар „своје“ цивилизације. Око ње ће се концентрично груписати остале сродне земље. Утицај, вођство и наметање поступака које врши држава-језгро биће подношљивије за остале државе заједничке цивилизације управо због сличности идентитета. Истовремено, од државе-језгра остале државе исте цивилизације добијаће подршку и заштиту у међународним односима. На глобалном плану, држава-језгро једне цивилизације успостављаће различите релације са државама-језгрима других цивилизација и тако учествовати у изградњи светског мултицивилизацијског поретка. Према Хантингтоновом мишљењу, на формирање таквог поретка пресудно ће утицати државе-језгра и концентрично распоређени појасеви њихових интересних сфера из састава три цивилизације – Западне, Православне и Синичке. Исламска цивилизација имаће, такође, изузетно важну улогу, али ће она бити лимитирана због непостојања доминантне државе-језгра и немогућности формирања њене интересне сфере.

– Западна цивилизација: држава/е-језгро/а и интересна сфера – Током биполарне епохе САД су биле неприкосновени лидер антисовјетског блока, који је само привидно био цивилизацијски хетероген. Из геостратегијских разлога у западном блоку биле су и неке не-западне земље, али су у њему махом биле окупљене и главно обележје му давале западнохришћанске чланице. Иако је тај блок после окончања Хладног рата реконфигурисан, и даље се мање-више поклапао са Западном цивилизацијом. САД су додатно оснажиле своје вођство и улогу државе-језгра, али су се у европској субцивилизацији отворила три кључна питања: шта ће бити европско „језгро“, како ће изгледати концентрични кругови његове интересне сфере и где ће бити источна граница Западне цивилизације у Европи. Хантингтон као државе-језгра ЕУ логично издваја Француску и Немачку, али не и Велику Брита-

⁵⁴⁰ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 156)

нију⁵⁴¹. Формирање концентричних појасева интересне сфере око њих може се мање-више поистоветити са циклусима проширења европске интеграције. Када се ЕУ уобличила као политичка и економска целина 15, а потом 25, 27 и 28 чланица, немачки и француски званичници све чешће су почели да варирају идеју структурисане и степеноване интеграције. Промовисане су тезе о „Европи различитих брзина“, где би немачко-француска „локомотива“ имала посебну улогу и статус. Посебни немачки захтеви били су још конкретнији – унутар европске сфере, пет земаља оснивача (изузета је Италија) требало би да чине „тврдо језгро“, а Немачка и Француска „језгро тврдог језгра“. Економско-финансијска криза крајем прве и почетком друге деценије 21. века, а посебно „поплава миграната“ и драматична задуженост у коју су једна за другом почеле да се сурвавају мање развијене земље ЕУ (Грчка, Ирска, Португалија, Мађарска...) актуелизовала је размишљања о диференцирању европске сфере (ЕУ) Западне цивилизације.

Пропаст источног блока, дезинтеграција СССР и улазак у постхладноратовску епоху поново је отворио круцијално питање за Западну цивилизацију: где су њене источне границе у Европи? До које линије на истоку би требало да се шире војни, политички и економски савези Западне цивилизације (НАТО, ЕУ), нарочито у условима новоствореног интеграционог и безбедносног вакуума у централној, источној и југоисточној Европи? Где ће бити потенцијално конфликтна линија додира Западне цивилизације у односу на Православну и фрагменте Исламске цивилизације? За Хантингтона је разрешавање овог питања било веома важно и он се њиме детаљно бавио и у чланку и у књизи. Будући да би међублоковску требало да замени међуцивилизацијска подела, сматрао је да би уместо некадашње Гвоздене завесе најадекватнија линија цивилизацијског раздвајања поново могла да постане граница између Западног хришћанства и Православног хришћанства са Исламом из 1500. године. Ту рудиментарну границу, која јесте постојала пре готово пола миленијума, али као мобилни frontiјер империја, а не и као права граница цивилизација⁵⁴², Хантингтон је преузео из књиге *Трасформација западне Европе* Вилијема Валаса⁵⁴³. Из исте књиге, објављене 1990. године, непосредно после пада Берлинског зида и у години уједињења Немачке, Хантингтон је преузео и карту са уцрта-

⁵⁴¹ Неспорно да се и Хантингтон доследно придржавао америчког аксиома да Велика Британија није ништа више од изузетно значајног трансатлантског геостратегијског експонента САД („Амерички носач авиона на западној обали Европе“).

⁵⁴² На пример, у далматинском, личком, кордунашком, банијском и подунавско-посавском сектору те границе, са обе њене стране живели су православни Срби као аутохтоно становништво.

⁵⁴³ Видети: William Wallace, *The Transformation of Western Europe*, Pinter, London, 1990.

ном границом, те је приложио и у чланку и у књизи!⁵⁴⁴ Нагласио је да та граница представља „најзначајнију линију поделе у Европи“ и да је дезинтеграциони рат у Југославији показао како „она није само линија разлика, већ је, такође, понекад и линија крвавог сукоба“.⁵⁴⁵ (карта 36)

Апроксимативна траса границе, на карти исцртана широком линијом, изазвала је многе недоумице, полемике и констатације да се ради не само о тенденциозности аутора (и В. Валаса и С. Хантингтона), већ и о интелектуално-пропагандној припреми територијалног експанзионизма Запада, који ће, заиста, и да уследи наредних година у виду трансгресије НАТО и ЕУ. Реакције су биле најжешће у већински православним земљама источне и југоисточне Европе, будући да је цивилизацијска граница цепала Белорусију, Украјину, Румунију и Југославију, те њихове западне делове прикључивала Западној, римокатоличко-протестантској цивилизацији Европе.⁵⁴⁶ У Југославији, која је тада насилно брисана са политичке карте, где су њене републике Словенија и Хрватска (са већинским римокатоличким становништвом) спроводиле оружану сецесију и за своје активности добијале подршку Запада, Валасова карта објављена у Хантингтоновом чланку управо у време најжешћих верско-гра-

Карта 36: Тенденциозна линија цивилизацијске поделе Европе

⁵⁴⁴ S. Huntington, „The Clash of Civilizations?“. (p. 30) и S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 159)

⁵⁴⁵ S. Huntington, „The Clash of Civilizations?“. (p. 31)

⁵⁴⁶ Milomir Stepić, „Postmoderni geopolitički izazovi Evrope“, *Megatrend revija*, Vol. 8 (2) 2011, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2011. (str. 80-81)

Извор: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996. (p. 159)

ђанских сукоба, тумачена је као доказ смишљеног плана о разбијању државе дуж унутрашњих, једнопартијско-административних међа федералних јединица. Према назначеној цивилизацијској граници, за коју је Хантингтон констатовао да се на Балкану подудара са историјском границом Хабсбуршког и Отоманског царства, део православних Срба и њихових територија у Хрватској (углавном у тадашњој Републици Српској Крајини) и у Војводини као аутономној покрајини у саставу Србије, нашао би се унутар ареала Западне цивилизације. Војно асистирање Запада у прогону Срба из Хрватске од 1991. године и уништавању Републике Српске Крајине 1995. године, те политичко артикулисање изнуђеног подизање нивоа аутономије Војводине до државоликог статуса 2009/2010. године, поткрепљује сумње у цивилизацијску матрицу саображавања простора у складу са долазећим регионалним интеграционим процесима.

Хантингтон је потенцирао вишедимензионалне друштвене разлике са једне и са друге стране трансевропске цивилизацијске границе у прошлости, садашњости и будућности. Ту границу увек је више истицао римокатоличко-протестантски Запад, него православни Исток. У новим околностима, када је руски утицај био потиснут, граница би се транслирала према истоку, њоме обухватила централна Европа, те извршила реапсорпција тамошњих католичких народа и држава у политичке, економске и безбедносне структуре Запада. Припадност западном цивилизацијском идентитету требало би да буде основни критеријум за њихов пријем у ЕУ, што се касније мање-више показало као тачно. Слична логика важиће и приликом ширења НАТО. Хантингтон није остављао сумњу: „...Унија би била подударна са Западном цивилизацијом онако како је историјски постојала у Европи. (...) У постхладноратовском свету, НАТО је безбедносна организација Западне цивилизације. По завршетку Хладног рата, НАТО има један и основни циљ: да осигура да је он завршен превентивним спречавањем поновног наметања руске политичке и војне контроле у централној Европи. Као безбедносна организација Запада, НАТО је отворен за чланство земаља Запада које желе да му се придруже...“⁵⁴⁷

Чланство не-западних земаља у интеграцијама Запада Хантингтон је доживљавао као изузетак и производ Хладног рата. Са завидном далековидошћу предвидео је да ће у постхладноратовском мултицивилизацијском поретку пријем Турске у ЕЗ/ЕУ и даље бити проблематичан. Такође, тачно је прогнозирао ће она задржати чланство у НАТО, али настојећи да упоредо артикулише сопствене интересе на Балкану, арапском свету и у централној Азији, те да ће се, одбацујући кемалистичко наслеђе, трансформисати у лидера Исламске цивили-

⁵⁴⁷ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 161)

лизације. Према статусу Грчке Хантингтон је имао још експлицитнији став. Децидирано је тврдио да је Грчка „аномалија, православни аутсајдер у западним организацијама“⁵⁴⁸, поткрепљујући то хладноратовском историјом њених цивилизацијских, економских и политичких неприлагођености и неспоразума у ЕЗ/ЕУ и НАТО. Уистину, само биполарни геополитички односи били су пресудни за грчко интегрисање у евроатлантске организације: члан НАТО постала је 1952. године после сламања грађанско-идеолошког рата, и то у контексту примене тек осмишљеног кенанистичког „обуздавања“ совјетског продора у Медитеран; у тадашњу ЕЗ ургентно је примљена 1981. године после владавине војне хунте и директне умешаности у кипарску кризу, што је могло да изазове грчко-турски сукоб, раскол унутар НАТО и, такође, инфилтрацију СССР.⁵⁴⁹ У постбиполарном раздобљу, када је нестала „руска претња“, Грчка је још очигледније наставила да одступа од јединства Запада. У економском смислу почела је да се оријентише и према опорављеној Русији, што је Запад тумачио као нелојаланост и повратак у наручје православном, старијем и већем „брату“. „Кап која је прелила чашу“ било је позиционирање Грчке на траси несудоног гасовода „Јужни ток“, који је требало да ЕУ снабдева руским гасом уместо планираног проамеричког „Набука“. Ништа мањи значај Грчке не би био ни у контексту алтернативног „Турског тока“. Економско-финансијска криза од 2008. године изазвала је ерупцију разобручених шовинистичких стереотипа и увреда Грчке и грчког народа од стране прво

⁵⁴⁸ Исто. (стр. 163) Ако Запад има овако одбојан став према једној Грчкој, чија класична цивилизација, како констатује Хантингтон, представља темељ и Западне цивилизације, а потоње везе са Западом су интензивније од осталих православних народа, да ли то значи да још лошији третман следи Румунији и Бугарској? Слично раније Грчкој, иако нису испуниле прописане стандарде, и ове две православне земље примљене су у НАТО и ЕУ искључиво из геополитичких и геостратегијских разлога. То је без зазора и дипломатске дискреције потврдила релевантна личност – дугогодишњи функционер ЕУ и њен Комесар за проширење Гинтер Ферхојген. (Опширније, видети у: Миломир Степич, „Расширење НАТО и геополитичко положение Србије“, *Геополитика*, Выпуск X, Кафедра Социологије Международных Отношений Социологического факултета МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, 2011. (стр. 18-44) Маргинална позиција Румуније и Бугарске у НАТО и ЕУ, транзиционе тековине „дивљега капитализма“, постинтеграциони економско-финансијски проблеми, масовна емиграција становништва, незапосленост и различити облици друштвене патологије јачају антизападни револт јавности, али и потврђују да су ове две државе, аналогне Грчкој, „аномалија, православни аутсајдери у западним организацијама“. Следствено, ништа бољи третман неће добити Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина, иако ове нове балканске државе спадају у постјугословенске „мезимце“ Запада. Шта онда може да очекује проказана Србија? Поставља се суштинско и стратешко питање: да ли је српском народу, српским земљама и Србији уопште место у интеграцијама Запада са којима су цивилизацијски некомпатибилни.

⁵⁴⁹ Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, год. XVII, вол. 27, бр. 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 23, 28)

Немачке, а потом и још неких католичко-протестантских земаља ЕУ.⁵⁵⁰ Цивилизацијска основа сукоба била је несумњива.

– Православна цивилизација: држава-језгро и интересна сфера – Русија је неприкосновена држава-језгро Православне цивилизације. Она је, у првом реду, лидер унутар већег дела простора бивше руске царске империје и совјетске федералне државе. У цивилизацијски и геополитички подељеној Европи њена позиција на Истоку била би пандан француско-немачком језгру на Западу. Она настоји да створи концентрично диференцирану интересну сферу, чији би унутрашњи круг чиниле углавном бивше словенско-православне чланице СССР. Од дезинтеграције совјетске државе, тј. од времена настанка Хантингтоновог чланка и књиге, односи Русије са новонасталим државама у овом „блиском заграничју“ били су диференцирани: од отворених ратних конфликта до готово оствареног поновног уједињења. Она настоји да са Белорусијом, Украјином, Молдавијом, Арменијом, Грузијом и Казахстаном (у време стицања независности са преко 40% руског становништва, махом на северу земље) формира мање-више кохерентан „руски свет“, са амбицијом да у будућности има важну улогу у евроазијским и светским односима. У следећем концентричном кругу требало би да буду земље „православног Балкана“, међу којима ће Русија, према Хантингтону, најблискије везе да има са Бугарском, Грчком, Србијом и источномедитеранским Кипром, а нешто мање блиске са Румунијом. Настојања Русије биће усмерена на стварање *блока* са православним копненим језгром (Хантингтон га индикативно назива *orthodox heartland*) и *тампон-зоне* од бивших совјетских муслиманских република, које су од Русије и даље економски и безбедносно зависне, а из којих ће она настојати да истисне утицај других сила инфилтрираних у првим годинама постсовјетског вакуума (првенствено САД). „Русија (...) очекује да свет прихвати и одобри тај систем.“⁵⁵¹

У анализи појединачних држава из састава првог концентричног круга православних земаља око Русије као државе-језгра, Хантингтон је релативно малу пажњу посветио Белорусији, Молдавији, Арменији и Грузији, иако оне нису безначајне. Белорусија, са очуваном (мало)руском свешћу, нема за сада развијен сопствени национални идентитет

⁵⁵⁰ Немци су почели Грцима да спочитавају лењост, хедонизам, коруптивност, склоност ка трошењу незарађеног и преварантски менталитет, проистекао из историјског усуда припадности оријентално-византијско-балканском цивилизацијско-географском ареалу. Грци су се одмах сетили немачког милитаризма, експанзионизма, нацизма, масовних злочина и неисплаћене ратне штете, од које би, ето, сада могао да се надокнади грчки дуг“. Видети у: Миломир Степић, Небојша Вуковић, „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, *Промена образаца мишљења* (приредио: Милош Кнежевић), Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011. (стр. 103-104)

⁵⁵¹ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 164)

заснован на индукованом антируском расположењу, већ је са Русијом вишеструко повезана и од руске привреде веома зависна (првенствено енергетски), те са њом настоји да обнови државно јединство. Молдавија, после дезинтеграције СССР, остала је подељена формирањем русофонског Придњестровља уз активан ангажман тамо позициониране руске Четрнаесте армије, а потом суочена са питањима дугорочне оријентације – ка уједињењу са Румунијом, ка афирмацији реинтегрисане, независне и западним интеграцијама посвећене земље или, пак, ка прикључењу проруски оријентисаним организацијама евроазијског карактера. Арменија, мала, закавказка, источно-православна држава, окружена је „исламским морем“, са Турском има историјски оптерећене односе због претрпљеног геноцида 1915. године и даље агресивне турске политике, у латентном непријатељству је са Азербејџаном због Арцаха (Нагорног Карабаха), али је остала савезник и штићеник Русије на Кавказу. Грузија, иако махом православна земља у геополитички еруптивној закавказској области, само у раздобљима егзистенцијалне угрожености или руске принуде оријентисала се према Москви. У другим околностима традиционално настоји да заузме дистанцу према моћном суседу, што екстремне облике добија у вођењу рискантне и дугорочно нерационалне антируске, тј. проамеричке политике.

Украјини, предмету западне, нарочито америчке геополитичке опсесије, Хантингтон је посветио заслужено већу пажњу. Она је једна од најпространијих, најмногољуднијих и природним ресурсима најбогатијих држава Европе. Од средине 17. века територија коју данас заузима углавном је била у саставу руске државе, под њеном контролом или утицајем. Становништво има (велико)руске корене, али су у изградњи посебног националног идентитета велику улогу имали утицаји пољске, литванске и аустроугарске владавине, те агресивни прозелитизам који је спроводио Ватикан. Стога је синоним Украјине подељеност границом између Западне и Православне цивилизације. То одлучујуће утиче не само на укупне унутрашње друштвене процесе, већ је кључна чињеница односа Украјине и према Западу и према Русији. Хантингтон је сматрао да важност руско-украјинског језгра за православни свет може да се упореди са важношћу француско-немачког језгра за функционисање ЕУ. Сходно томе, предвидео је да ће постојати три опције руско-украјинске будућности: 1) мало вероватан сукоб између две земље услед бројних спорних питања (нуклеарни потенцијал, Крим, статус руског становништва, базирање руске црноморске флоте...), у коме би Запад подржао Украјину; 2) вероватнија варијанта поделе Украјине на западни и источни ентитет, при чему би се источни део прикључио Русији (упитна би била хипотетичка линија поделе и Крим); 3) највероватнија опција опстанка Украјине као целовите и

независне, али поцепане земље, са блиским везама са Русијом не само на политичком, економском и безбедносном, већ у првом реду на цивилизацијском плану.

– Синичка цивилизација: држава-језгро и интересна сфера – Ли-дерство у Синичкој цивилизацији припадало је, припада и припадаће Кини. У саставу савремене кинеске интересне сфере налази се не само ареал Синичке цивилизације у ужем смислу, већ знатно већи простор. Та „Велика Кина“ и њена структурисана „сфера ко-просперитета“ обухватају: 1) језгро (Хан Кина); 2) спољашње провинције (саставни део Кине, са знатном аутономијом); 3) провинције Кине са већинским становништвом из не-синичких цивилизација (Тибет, Синкјанг); 4) друштва ван Кине која су се недавно вратила или ће се вероватно вратити у састав Кине (Макао, Хонгконг, Тајван); 5) етнички претежно кинеску државу која није у саставу Кине, али је са њом све више повезана (Сингапур); 6) све утицајнију кинеску популацију у цивилизацијски већином не-синичким државама (Вијетнам, Малезија, Индонезија, Филипини, Тајланд) и 7) не-кинеска друштва која су настала под конфучијанским утицајем и на која расте утицај Кине (Северна и Јужна Кореја, Вијетнам⁵⁵²). Сходно овако дефинисаном простору, постхладноратовска Кина одредила је два главна циља – један, да постане неупитно цивилизацијско гравитациони језгро које ће привлачити све кинеске заједнице, и други, да поново успостави своју хегемонију у источној Азији.

„Велика Кина“ и њена интересна сфера постајали су реалност брже него што су глобални конкуренти очекивали. Државне вође позиционирале су Кину као неприкосновену државу-језгро Синичке цивилизације, према којој се оријентишу и којој се подређују све кинеске заједнице и појединци. Овакав однос веома брзо се конкретизовао на економском плану – Кинези из далекоисточних „тигрова“ („змајева“), тј. формално изван државе Кине, омогућили су улагањем свог капитала брз економски успон Кине у последњој деценији 20. века. Њима су се придружили Кинези који су демографски малобројнији, али поседују већи део домаћег капитала у земљама југоисточне Азије (Индонезија, Малезија, Тајланд, Филипини...). То је подстакло улагања и Кинеза из читавог света. Културно јединство Кинеза „свих и свуда“, породичне везе, поверење у међусобним пословним односима, посвећеност раду, пожртвовање и друга специфична својства били су основа достизања фрапантне економске моћи Кине као државе-језгра целокупне Синичке цивилизације. Економски раст постигао је високу и стабилну сто-

⁵⁵² Овим земљама требало би додати доминантно будистичку Монголију. Истина, Хантингтон је у својој књизи није навео имајући у виду да се у њој традиционално осећао руски царски и совјетски утицај, који је остао и после дезинтеграције СССР. Али, оснажена Кина почетком 21. века настоји да и Монголију „усиса“ у своју интересну сферу.

пу, што је омогућило да Кина не само далеко одмакне Јапану кога је 2010. године претекла на другом месту, већ и да се све брже приближава САД као водећој светској економској сили. „Изузимајући Јапан и Кореју, источноазијска економија у основи је кинеска економија.“⁵⁵³ Економска моћ систематски се надграђивала политичком и војном, упркос многим наслеђеним и нерешеним проблемима, у првом реду са Тајваном. Кина је почетком друге деценије 21. века израсла у респектабилног геополитичког и геостратегијског супарника САД на Далеком Истоку, дугорочно угрожавајући и неприкосновену светску америчку хегемонију остварену победом у Хладном рату.

– Исламска цивилизација: непостојање државе-језгра и интересне сфере – У исламском свету ни једна држава није се издвојила као лидер цивилизације. Један узрок требало би тражити у историјски дуготрајној владавини европских сила, које су исламски простор делиле зависно од односа међусобних империјалних моћи, а у супротности са етно-племенским размештајем исламског становништва. Други узрок проистиче из чињенице да у исламској цивилизацији ауторитет суверене државе не може по степену поштовања да се мери са неприкосновеношћу Алаха и са традиционалном идентификацијом појединца са племеном и верском заједницом (ума). Политичка лојалност у Исламској цивилизацији има криву интензитета и тачке максимума потпуно супротне у односу на модерни Запад. У Западној цивилизацији национална држава је врхунац политичке лојалности, док нижим и вишим облицима организовања припада слабије изражена лојалност. Криву западне лојалности Хантингтон упоређује са обрнутим великим латиничним словом „У“ (U), где је максимум достигнут на средини (држава), а са стране су мање изражене лојалности субдржавним (региону, округу, кантону, федералној јединици...) и надржавним (унији, алијанси, савезу...) ентитетима. У исламској цивилизацији хијерархија лојалности има облик правога великог латиничног слова „У“ (U) – у средини је депресија која се односи на државу, а највећи степен поистовећења је са породицом, кланом и племеном, на једној страни, те са Исламом као целином, који подразумева заједничку религију, културу, начин живота, колективне циљеве и друге специфичне вредности, на другој страни.

Упркос постојању свести о целини, унутар Исламске цивилизације не постоји кохезија. Више средишта конкурисало је за превласт и вођство у остваривању исламског јединства. Колонијализам је оставио у наслеђе махом слабе државе конституисане по западном моделу, што је било страно исламској традицији. Унутаррелигијске нијансе су нарастале до знатних разлика и сукоба, које су западне силе додатно подстицале због важности геополитичког положаја и нафтно-гасног

⁵⁵³ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 170)

богатства исламских земаља. Велико муслиманско пространство од западне Африке до пацифичких острва и од обала Танзаније до балканских исламизованих енклава није изнедрило државу-језгро, која би својим економским, војним и организационим потенцијалом стала на чело Исламске цивилизације. Хантингтон је издвојио шест земаља које би могле да претендују на водећу позицију: 1) Индонезија је најмногљуднија и економски изразито просперитетна исламска земља, али је периферно позиционирана у односу на духовне центре и целину исламског ареала; 2) Египат има бројно становништво, налази се у средишту исламског света и има важан геополитички положај, али је сиромашан, нестабилан и зависан од САД и светских институција под америчком контролом; 3) Иран је пространа, нафтом богата и по строгим исламским принципима уређена земља, али њено становништво је шиитско и етнички персијско, што се разликује од велике већине муслимана у свету; 4) Пакистан је војно моћна и многољудна земља, али је економски неразвијена, етнички подељена, нестабилна и у латентном сукобу са суседима из других цивилизација; 5) Саудијска Арабија је колевка Ислама, ту се налазе Мека и Медина, њено друштво устројено је на строгим исламским правилима, она финансијски обилно помаже светску исламску експанзију и располаже огромним светским резервама нафте, али је под изразитим утицајем САД; 6) Турска се као потенцијална држава-језгро Исламске цивилизације самодисквалификовала кемалистичким конституисањем секуларног друштва и вишедеценијском прозападном оријентацијом, али ако се у њој настави све очигледнији тренд обнове исламског утицаја, јачања фундаментализма и преоријентације на неоосманитички геополитички курс, она би могла да постане не само најважнија земља Исламске цивилизације, него и супарник Запада.

У будућности Запад ће настојати да задржи стечену доминантну позицију наметањем сопствене цивилизације као универзалне. Своје интересе промовисаће као интересе „међународне (светске) заједнице“, како би добио глобални легитимитет за активности које спроводи, углавном под вођством и у интересу САД и неколико најмоћнијих европских чланица НАТО и ЕУ. Али, „остатак света“ доживљава западни универсализам као империјализам и против њега се све успешније бори на политичком, економском, војном и нарочито културном и пропагандном плану. Несклад између универсалистичких (глобалистичких) амбиција и реалног слабења релативне моћи Запада производиће антагонизме са не-западним друштвима, али они неће бити једнозначни. Хантингтон је сматрао да ће се односи развијати у три димензије: а) са Кином и исламским државама Запад ће вероватно бити у дуготрајном и интензивном сукобу; б) услед свеколике слабости Латинске Америке и Африке, са њима ће конфронтација бити на много

нижем нивоу и в) са Русијом, Јапаном и Индијом односи ће осциловати између сарадње и сукоба, зависно од њихове прозападне или антизападне оријентације.

Ако се будућност међународних (гео)политичких односа и светског поретка посматра у складу са реалистичком теоријом, може се очекивати да ће се државе-језгра не-западних цивилизација удруживати ради уравнотежења моћи Запада. Због дубоких цивилизацијских разлика, Хантингтон није очекивао стварање јединствене антизападне коалиције „у блиској будућности“, али како „заједнички непријатељ ствара заједнички интерес“ – није оспорио да ће синичка и исламска друштва сарађивати против Запада „као што су Савезници и Стаљин то урадили против Хитлера“.⁵⁵⁴ У покушају да се томе супротстави, да заштити својства своје цивилизације и очува светски примат, Запад ће активности усмерити на три проблема. Али, те тежње ће дугорочно претрпети неуспех:

– Запад неће моћи дугорочно да очува своју неприкосновену *војну надмоћ* спречавајући да се „остатак света“ наоружа не само конвенционалним, већ и нуклеарним, хемијским и биолошким оружјем. Неколико најмоћнијих не-западних држава већ спадају у водеће светске војне силе, а њихови војни буџети расту бржим темпом него САД и њених савезника. У томе предњачи Кина, нови разлог америчке забринутости и предмет „обуздавања“. На другој страни, у дифузији глобалне моћи учествоваће и тероризам – „оружје сиромашних“ – у 20. и почетком 21. века својствен првенствено екстремним исламистима, али у будућности вероватно и другима.

– Запад неће успети да сопствено схватање *људских права и демократије* у политички инструментализованом облику наметне већини не-западних цивилизација. На таласу постбиполарне експанзије то је сте хитро спроведено у делу постсоцијалистичке православне и исламске цивилизације, а тамо где успеха у првом налету није било, наметнуто је субверзивним „обојеним револуцијама“ или војно-економском принудом. Далекоисточна и јужноазијска друштва због нарастајуће економске снаге остала су потпуно имуна (чак и надмоћна) у односу на тај западни притисак. Слично је било и у великој већини исламских друштава, мада су неке земље поклекле у „арапском пролећу“ 2011. године. Суштина западног неуспеха у „пролиферацији“ демократије и људских права почива на доказаном лицемерју и недоследности, тј. у чињеници да ће Запад за свог савезника радије да изабере „пријатељског тиранина“ него „непријатељску демократију“ ако то геоекономски и геополитички интереси захтевају.

⁵⁵⁴ Исто. (стр. 185) Случајно или намерно, Хантингтон је посредно упоредио Запад са Хитлером?!

– Запад неће бити у стању да се одупре *имиграционој трансгресији* становништва из не-западних цивилизација. Током постколумбовске епохе, Запад је истребио или расно-етнички трансформисао домицилну популацију читавих континената, тамо населио сопствено становништво, те организовао принудне међуконтиненталне миграције (махом из Африке ка Америци). У 20. веку миграционе струје су обрнуле смер – прво либерално-капиталистичком вољом западних земаља да дођу до јефтине радне снаге, а потом се то претворило у „миграциону освету“ бивших колонија која није могла да се заустави. Западно скривање иза мултикултурализма била је само кратковида самообмана. Европска субцивилизација Запада, пред огромним притиском имиграната махом из Исламске и Афричке цивилизације, као да се мири са реалношћу да није у стању да их асимилије и интегрише?⁵⁵⁵ На другој страни Атлантика, Америчка субцивилизација Запада изложена је имиграционој „поплави“ становништва из Латиноамеричке цивилизације (углавном Мексиканаца). Градња зида дуж леве обале Рио Гранде јесте радикалан корак, али није ефикасна контра-стратегичка која ће зауставити не само промену етничке структуре становништва у првом реду јужних држава⁵⁵⁶, већ дугорочно – и цивилизацијски идентитет читавих САД.⁵⁵⁷

Међуцивилизацијски односи ће варирати, али Хантингтон је сматрао да неће постати истински пријатељски и партнерски. Антагонистички „отклони клатна“ кретаће се од мање или више изражене дистанце, до различитих облика насиља. Већином ће то бити различите

⁵⁵⁵ Један за другим, водећи државници Немачке (канцелар Ангела Меркел), Француске (председник Никола Саркози) и Велике Британије (председник владе Дејвид Камерон) почетком 2011. године су констатовали да је мултикултурализам у њиховим земаљама илузија.

⁵⁵⁶ У књизи Хантингтон је приложио карту САД са прогнозираном етничком структуром становништва 2020. године, где се види да ће у јужним државама популација црначког, азијског, домицилног и хиспанског порекла имати релативну или апсолутну већину. Карту прати табела у којој је уочљиво да ће учешће не-хиспанских белаца у укупном становништву САД са 74% 1995. године опасти на 64% 2020. године и на само 53% 2050. године. Дакле, средином 21. века готово половину становништва САД чиниће популација пореклом из не-западних цивилизација. Хантингтон се пита да ли то значи да ће се САД претворити у „поцепану земљу“? Видети: S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (pp. 205-206) Ако се наставе трендови опадања америчке моћи, а пораста моћи Кине и других не-западних земаља, може се претпоставити какве друштвене тензије очекују читаву Западну цивилизацију

⁵⁵⁷ У књизи *Ко смо ми? Изазови америчком националном идентитету* из 2004. године Хантингтон се бавио управо променама америчког цивилизацијског идентитета. Те промене настаће као неизбежна последица демографски све експанзивнијих и према асимилацији све отпорнијих имиграната, махом хиспанског порекла. Видети: Samuel Huntington, *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, Simon & Schuster, New York, 2004.

варијанте „хладног мира“ и „хладног рата“.⁵⁵⁸ Сукоби ће се манифестовати на два нивоа: на глобалном или макро-нивоу и на локалном или микро-нивоу.

1. На глобалном или макро-нивоу сукоби ће се водити услед различитих међународних питања *између држава-језгара различитих цивилизација*. Они неће неизоставно да прерастају у ратне обрачуне, већ ће се одвијати првенствено у виду мешавине политичко-дипломатских, економских, пропагандних, обавештајних и сличних акција. Војна сила користиће се у два случаја: у једном, када се држава-језгро, заједно са осталим члановима цивилизације коју предводи, умеша на страни цивилизацијског сродника у локални сукоб због неадекватне границе, и у другом, када се створе услови за промену у глобалној равнотежи (или доминацији) међу цивилизацијама. У првом случају, узрок већ постоји и то је актуелни исламски демографско-верски експанзионизам који доводи до низа локалних и регионалних сукоба због неадекватне границе, а у другом случају, узрок ће постати вишедимензионални успон Кине, која прети да са трона водеће глобалне силе свргне САД и тако прекине вишевековну доминацију Западне цивилизације.

Сукоб Исламске и Западне цивилизације је историјски наслеђен, али се суштински не заснива на пролазним феноменима или реваншизмима, већ проистиче из саме природе религија на којима су те цивилизације засноване. На једној страни, то су бројне разлике, међу којима је најочљивија (формална) одвојеност религије и политике у западнохришћанским државама, наспрам потпуне религијске доминације у свим аспектима живота (и политике) муслиманских друштава. На другој страни, две цивилизације су у међусобном сукобу услед глобалне конкуренције која је резултат и религијске сличности – монотеистичког карактера, универзалистичке оријентације и мисионарских (експанзионистичких) амбиција. Хантингтон је уочио да се крајем 20. и почетком 21. века сукоб Исламске и Западне цивилизације заоштрио из више конкретних и повезаних разлога: намножило се младо, незапослено, незадовољно, емигрантско и политички манипулативно муслиманско становништво, исламско „буђење“ вратило је цивилизацијско самопоуздање огромној муслиманској популацији, нарочито у односу на Запад; миграције су изазвале мешања западњака и муслимана, што није довело до идиличне мултикултуралности, већ до самоспознаје сопствених идентитета и међусобних разлика; падом совјетског

⁵⁵⁸ Хантингтон подсећа да су појам *la guerra fría* (хладни рат) осмислили Шпанци у 13. веку како би дефинисали стање „неспокојне коегзистенције“ са муслиманима на Средоземљу. На сличан начин, као „цивилизацијски хладни рат“, описивани су односи између Исламске и Западне цивилизације после 1990-их година.

блока нестало је заједнички противник, те су Западна и Исламска цивилизација почели да се препознају као супарници и међусобна претња; политичка, економска и нарочито војна агресивност Запада (кога персонификују САД као држава-језгро) изазвала је контра-ефекат – свеобухватни муслимански отпор (и оружани).

Односе Западне и Исламске цивилизације Хантингтон је посматрао без лицемерног додворавања медијски препарираној јавности и конјунктурног сцијентистичког замагљивања. Он је закључио да проблем за Запад није исламски фундаментализам, већ Ислам као такав – цивилизација различита од Западне. Ислам је у раскораку између своје културе коју сматрају супериорном и достигнуте моћи која је (још увек) уочљиво инфериорна. Исто тако, проблем за Ислам није америчка ЦИА или Министарство одбране, већ Запад као такав – цивилизација различита од Исламске. Припадници Западне цивилизације убеђени су у универзалну вредност своје културе, коју, захваљујући политичкој, економској и војној надмоћи, сматрају да могу да намећу читавом свету. „То су основни састојци који потхрањују конфликт између Ислама и Запада“.⁵⁵⁹ Међутим, Хантингтон је покушавао да емпиријски докаже како суштина сукоба Исламске и Западне цивилизације није територијална, тј. да је територијална димензија „данас релативно неважна“. Служећи се „статистиком светских сукоба“, он је навео да је од 28 сукоба између муслимана и не-муслимана, који су се средином 1990-их година водили због неадекватне границе, 19 било између муслимана и хришћана. Од тог броја, 11 сукоба било је са православцима, 7 са западнохришћанским народима у Африци и југоисточној Азији и само један проузрокован неадекватном границом непосредно између припадника Западне и Исламске цивилизације – хрватско-муслимански рат у Босни и Херцеговини 1992-1995. године.⁵⁶⁰

Хантингтон је само индиректно помињао главни разлог – арили Исламске и Западне цивилизације почетком 21. века имају мало копненог контакта. Али, то не значи да борбе за територију нема. Напротив. Она је очигледна на глобално-географском плану. На регионално-географском нивоу, Запад настоји да (не)посредно загосподари муслиманским територијама, које су значајне због геостратегијског положаја и богатства енергентима. Такође, муслиманска демографско-просторна експанзивност већ је почела да резултира успостављањем све непосреднијег копненог контакта Исламске и Западне цивилизације – првенствено у Европи, где се милитантни исламизам све више манифестује не само у виду директне безбедносне, већ и терито-

⁵⁵⁹ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (pp. 217-218)

⁵⁶⁰ Исто. (стр. 212)

ријалне претње. Стога се Хантингтон с правом позвао на Бери Базана (Barry Buzan), који је још 1991. године видео много разлога за “хладни рат” који ће уследити „између Запада и Ислама у коме ће Европа бити на првој линији“. Сâм Хантингтон је сугерисао да „ове перцепиране претње, такође, представљају основу за наставак војног присуства САД у Европи“.⁵⁶¹ Али, претње не морају да буду само „перцепиране“, већ и смишљено „произведене“ да би западнохришћански део Европе и у постхладноратовском раздобљу био задржан у саставу америчке трансатлантске интересне сфере.

Други разлог евентуалног (очекиваног) ратног сукоба између држава-језгара јесте успон Кине и реална могућност да она прерасте у водећу светску силу. Брз темпо њеног економског развоја постао је основа не само пораста укупне моћи и самопоуздања свих источноазијских друштава, већ и нарушавања постојећег светског поретка којим доминира Запад. Захваљујући економском просперитету повећава се војна моћ Кине и њених синичких цивилизацијских сателита, што релативизује америчку контролу не само Далеког Истока и Пацифика, већ и читавог света. Економска моћ, такође, постаје разлог за појачавање њихових сукоба са Западом (првенствено са САД) и даје реалне шансе да из тог сукоба изађу као победници. Економски раст Кине је тако импозантан да она од државе-језгра Синичке цивилизације постаје геополитички хегемон на Далеком Истоку, упркос америчким напорима да је неокенанистички „обуздају“ и инсталирају њене „балансиране“.

Цивилизацијско-географска сложеност пацифичког прочеља Евроазије је сасвим различита од хомогености на њеној атлантској „фасади“. Кини неће бити једноставно да се позиционира у том „котлу цивилизација“⁵⁶² (Синичка, Јапанска, Православна, Исламска, Западна и /условно/ Будистичка) и аспирацијама четири државе-језгра (Кина, Јапан, Русија и САД). Ако се њима додају Хинду цивилизација и њена држава-језгро Индија на југу Азије и у басену Индијског океана, те Индонезија као најмногољуднија муслиманска земља, позиционирана између Тихог и Индијског океана, мултицивилизацијска геополитичка матрица тога дела света постаје додатно компликована и потенцијално изразито конфликтна. Многим активним или привремено примиреним кризним зонама, тачкама сукоба, територијалним споровима и пограничним проблемима, нарочито онима који су заоставштину Хладног рата, придружиће се нове „јабуке раздора“ и предмети претензија као резултат актуелних и будућих цивилизацијских супарништава. Сходно томе, у источној Азији ће вероватноћа распламсавања

⁵⁶¹ Исто. (стр. 212, 216)

⁵⁶² Исто. (стр. 218)

сукоба временом све више да расте. Они могу да добију размере ратних обрачуна локалног или регионалног карактера, што не значи да не могу да прерасту у катаклизмични светски рат. Ипак, већа је вероватноћа да ће прво доћи до једног или више (упоредних или наизменичних) „хладних ратова“ између сучељених цивилизација, њихових држава-језгара или регионалних експонената.

Кинеско-амерички „врући“ и/или „хладни“ конфликт биће неминувна последица не само очигледног надметања за политичко-економско-војну супремацију, већ и међусобних цивилизацијских перцепција („они“, „други“, „различити“, „непријатељи“...). Упоредо са овим, примарним сукобом, пламтеће и друга супарништва: руско-јапанско, јапанско-кинеско, кинеско-руско, руско-америчко, јапанско-америчко... Али, фундаментални амерички геополитички изазов представљаће Кина, којој САД не желе да препусте чак ни ограничену, логичну и на први поглед прихватљиву регионалну хегемонију у источној Азији. То би значило да САД губе кредибилитет и примат не само на источном океанском приобаљу евроазијског мегаконтинента, већ би домино-ефекат могао да се пренесе на читав обод (Rimland), те да изазове губитак контроле „Светског острва“ и, следствено, Планете у целини. На то су теоријско-концепцијски упозоравали још класици англо-америчке геополитичке мисли Мехен, Мекиндер, Спајкмен и Кенан, а превентивно онемогућавале генерације америчких дипломатских и ратних практичара. „Више од две стотине година САД покушавају да спрече појаву једне изразито доминантне силе у Европи. Готово стотину година, почевши са политиком „отворених врата“ према Кини, покушавају да учине исто у источној Азији. Да би постигле ове циљеве, оне су водиле два светска рата и хладни рат против царске и нацистичке Немачке, империјалистичког Јапана, Совјетског Савеза и комунистичке Кине.“⁵⁶³ Хантингтон је констатовао да је тај амерички интерес константан и да су га реафирмисали тадашњи (и потоњи, прим. М.С.) лидери САД. Будући да лабаво интегрисана, контролисана, пацификована и чврстим трансатлантским нитима везана Европа не може да угрози америчку безбедност и глобалну хегемонију, тај изазов остао је у источној Азији и то је – Кина.

Да ли су ради спречавања даљег економског успона Кине и њених геополитичких амбиција у источној Азији (и свету) САД спремне да ратују? Ово питање, које је Хантингтон поставио у својој књизи 1996. године, многи су тада сматрали депласираним. Али, већ почетком друге деценије 21. века оно је од животне важности за будућност света и постављају га сви. Према Хантингтоновом мишљењу, ако САД желе да зауставе Кину, неопходно је да у ту сврху искористе своје савезништво са Јапаном, реализују непосредније војне везе са осталим чиниоцима

⁵⁶³ Исто. (стр. 228-229)

у блиском и даљем кинеском окружењу, те да по сваку цену додатно оснаже сопствено војно присуство у читавој Азији. У супротном, ако САД одлуче да се не одупиру кинеском успону, мораће да се одрекну свог универзализма и помире се не само са кинеском хегемонијом у источној Азији, већ и са губитком своје неприкосновене глобалне надмоћи. Највећа опасност за САД, тврди Хантингтон, биће њихова неодлучност, тј. улазак у рат са Кином без јасног става да ли је то у њиховом националном интересу и без припреме да тај рат воде делотворно, за безусловну победу.

Друга, тј. не-ратна опција америчке борбе против стварања сиоцентричне источне Азије и читавог света јесте неокенанистичко „обуздавање“ Кине. То неће бити могуће ако САД претходно не спрече да унутаркинески и унутарсинички чиниоци, укључујући и остале источноазијске земље, вољно-невољно подржавају интересе Кине. Тек потом би могло да уследи инсталирање једног или више споредних „балансера“, и то бар приближних кинеској моћи и по могућству из не-синичких цивилизација. Логичан избор је Јапан, али само та једна држава-цивилизација, упркос њеној снази и свеобухватној америчкој подршци – неће бити довољна. Уосталом, Јапан не само да постепено прихвата водећу позицију Кине у источној Азији, већ и сам креће путем „реазијанизације“. Да ли ће САД успети да успоставе симбиозу интереса и за „балансирање“ Кине приволе Русију и Индију, а потом „грозд“ мање моћних земаља – Филипине, Јужну Кореју, Индонезију, Вијетнам...? Али, САД дугорочно неће моћи да избегну улогу примарног „балансера“, не само зато што тако великој сили није историјски својствено да буде споредни играч, већ зато што Кина није „само још један велики играч“, већ је она „највећи играч у људској историји“.⁵⁶⁴

Цивилизацијске поделе и сукоби јесу у постхладноратовској будућности неминовност, а да ли су могућа удруживања цивилизација и њихов наступ против заједничке супарничке цивилизације? Хантингтон је предвидео да ће демографски експлозивна Исламска цивилизација и економски експанзивна Синичка цивилизација постепено градити интересну „осовину“ ради супротстављања Западу. На антизапаној (антиамеричкој) „формули“ оне би могле да привуку и друге (евро)азијске цивилизације. Девестернизација и економски интереси неминовно ће усмерити Јапан према Кини, а енергетско-цевоводне везе ће слично усмерити и Русију. Хантингтон је посебно страховао од руско-кинеског партнерства и упозорио да би то пресудно нарушило

⁵⁶⁴ Хантингтон је навео запажање Ли Кван Јуа (Lee Kuan Yew) из 1994. године да је немогуће претварати се да је Кина само још један велики играч, те не приметити да су размере кинеског трансформисања света такве да ће свет за 30-40 година морати да пронађе нови облик равнотеже. Видети: S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 231)

евроазијску равнотежу на штету Запада. Сходно томе, потенцирао је демо-геополитичку угроженост сибирског и далекоисточног дела Русије услед надирања кинеских илегалних имиграната, те навео конкретне позитивне кораке које би Запад требало да предузме како би Русију привукао на своју страну.⁵⁶⁵

Хинду цивилизација, трећа цивилизација „у замаху“, заједно са Исламском и Синичком, за Хантингтона је иделана као западни (амерички) савезник. Традиционално затегнути кинеско-индијски односи и индијско-муслимански сукоби препоручују Западу Индију за „обуздавање“ и „балансирање“ и Кине и исламског чиниоца. Ако би се наставили блиски односи Индије са Русијом (под условом да Русија постане прозападна!), америчка визија равнотеже у Евроазији била би остварена. Али, како одмиче 21. век ове калкулације су све даље од реалности. Нису се обистиниле ни Хантингтонове процене да ће Латиноамеричка и Афричка цивилизација, будући да немају своје државе-језгра, остати привржене Западу. Ипак, он је исправно предвидео да ће мултиполарни, мултицивилизацијски геополитички систем бити променљивији и компликованији од реалтивно једноставне биполарне шеме током Хладног рата.

2. На локалном или микро-нивоу конфликти ће настајати због неадекватних граница *између суседних држава или етничких група унутар једне државе* које припадају различитим цивилизацијама. Оружани обрачуни крајем Хладног рата и непосредно после њега често су били тумачени као цивилизацијски сукоби, али их је Хантингтон дефинисао као „транзиционе ратове“ (Совјетско-авганистански рат, Заливски рат). Без обзира на пропагандну реторику, Запад је совјетски пораз и повлачење из Авганистана протумачио као коначну победу над биполарним супарником, као „Ватерло Хладног рата“⁵⁶⁶. Међутим, авганистански и светски муслимани су га увек сматрали цивилизацијским ратом. Заливски рат, који је настао као продужетак индукованог унутарисламског ирачко-кувајтског сукоба, муслимани су, такође, доживљавали као агресију Западне на Исламску цивилизацију. Хантингтон га је још прецизније дефинисао као „први постхладноратовски рат између цивилизација ради ресурса“, после кога је Персијски залив постао „америчко језеро“.⁵⁶⁷ Каснији амерички ратни ангажмани и претње на Блиском и Средњем Истоку (Авганистан, Ирак, Иран, Сирија...) потврдили су ове његове тврдње.

⁵⁶⁵ У последњим годинама 20. и прве две деценије 21. века показало се да је Запад учинио управо супротно – ширењем на исток, војном агресивношћу, политичком маргинализацијом и чак претњама фрагментацијом, успео је да изазове антизападну оријентацију Русије.

⁵⁶⁶ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 246)

⁵⁶⁷ Исто. (стр. 251-252)

Према времену догађања и неким значајним показатељима макро-регионалне геополитике, сукоб у бившој СФР Југославији могао би, такође, да се хантингтонски дефинише као „транзициони“. То својство додатно потврђује чињеница да је почео 1991. године, траје годинама и још му се не назире крај. Међутим, на мезо- и микро-нивоу, ради се о типичном, уџбеничком примеру рата проузрокованог неадекватним границама (fault line war) између религијски заснованих етничких група које припадају различитим цивилизацијама. Хантингтон је хируршки прецизно раскринкао тезу оних који поричу важност религијске основе сукоба и узроке траже у фројдовском „нарцизму малих разлика“ између група које су имале заједничко национално порекло, језик, наводно идиличан суживот у недавној прошлости, заједничку титоистичку идеологију, бројне мешовите бракове... „Тај суд је укорењен у секуларној кратковидости. Миленијуми људске историје показали су да религија није ‚мала разлика‘, него, могуће, најдубља разлика која може да постоји међу људима. Учесталост, интензитет и насилност ратова због неадекватне границе веома се појачавају веровањем у различите богове.“⁵⁶⁸

Сходно томе, у сукобима због неадекватних граница циљ сваке од супротстављених етничких група је да масовно протера и поубија („етнички очисти“, геноцидно елиминише), а често и национално-религијски преобрати супротну страну, како би отела њену територију. Апострофирана територија често је за сукобљене етничке групе света земља на коју полажу неприкосновено право – симбол њиховог идентитета, историјског трајања, егзистенцијалне важности и борбе за слободу (Хантингтон наводи примере Западне обале, Кашмира, Нагорно-Карабаха, долине Дрине, Косова /и Метохије/). То су разлози зашто такви ратови имају изражену жестину, трају сразмерно много дуже од класичних међудржавних ратова, тешко се решавају преговорима и компромисом, често се понављају, наизменично распламсавају и примирују. Својства оваквих ратова због неадекватних граница резултат су и подршке коју завађене етничке групе имају од цивилизација којима припадају и њихових држава-језгара.

Најбројнији, најкрвавији, најраспрострањенији и најтрајнији сукоби проузроковани неадекватним границама између етничких заједница које припадају различитим цивилизацијама трају дуж линија раздвајања муслимана и не-муслимана. Антагонизми између исламских народа и народа из готово свих осталих Хантингтонових цивилизација постојали су и у ранијим историјским раздобљима, трајали су и током Хладног рата, али су се крајем 20. и почетком 21. века развиле у праве ратове. Дуж целокупне границе Исламске цивилизације

⁵⁶⁸ Исто. (стр. 254)

њени припадници су у латентном конфликту са суседима. То је много мање изражено у односима између етничких група других цивилизација. Своју тврдњу Хантингтон је поткрепио статистичким прегледом сукоба у којима су учествовали муслимани и не-муслимани. Такође, на основу учешћа војног особља у укупном становништву, те односа тог показатеља према богатству земље, нумерички је установио да су муслиманске државе знатно милитаризованије од хришћанских и других земаља. Муслиманска склоност ка примени насиља и рата у решавању спорних питања изазваних неадекватним границама постала је неоспорна постхладноратовска чињеница. Стога Хантингтон није оклевао да и у чланку и у књизи закључи како „Ислам има крваве границе“⁵⁶⁹. Ни једна констатација коју је исказао било у чланку, било у књизи, те више пута поновио у полемици која је настала широм света – није изазвала оштрије критике.

Разлоге за нагло умножавање ратова проузрокованих неадекватним границама крајем 20. века у којима је све више умешан муслимански чинилац требало би тражити у историји, демографији и политици. Корени савремених сукоба свакако су у наслеђеним анимозитетима, неповерењима и крвавим конфликтима из прошлости. Али, Хантингтон је сматрао да историјски аргументи нису довољни за објашњење зашто су после деценија мирног заједничког живота поново букнули сукоби на Индијском потконтиненту, Кавказу, Балкану⁵⁷⁰... Један од кључних узрока препознао је у диференцираним демографским кретањима етничких група које припадају различитим цивилизацијама. Бржи популациони раст једног у односу на други колективитет ремети не само демографску, већ и просторну, економску, политичку, социјалну и војну равнотежу. Хантингтон је навео индикативне примере Либана, Шри Ланке и Чеченије, али посебну пажњу обратио је на сукоб проузрокован неадекватним границама у бившој Југославији. Недвосмислено га дефинишући као „међуцивилизацијски рат“⁵⁷¹, који је имао више узрока и повода, његовог главног покретача види у вишегодишњим различитим трендовима природног прираштаја, а потом и миграција муслиманског и не-муслиманског становништва. Иако у детаљима није одолео типично америчким предрасудама, прилично објективно је објаснио опште последице експлозије наталитета и про-

⁵⁶⁹ S. Huntington, „The Clash of Civilizations?“. (p. 35); S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 254, 258)

⁵⁷⁰ Хантингтон је превидео да је етничка „идила“ у бившој совјетској и југословенској федерацији после Другог светског рата била наметнута идеолошко-политички репресивним фаворизовањем малобројнијих националних конституенаса и декретима промовисаних нових нација, а на штету најмногуљуднијих, најраспрострањенијих и најзаслужнијих за стварање државе – Руса и Срба.

⁵⁷¹ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 260)

сторне експанзије исламских Арбанаса на штету православних Срба у косовско-метохијском делу Србије, као и нешто мање размере, али исту суштину демографског пораста муслиманског у односу на смањење учешћа српског (православног) и хрватског (католичког) становништва у Босни и Херцеговини.

Бившу Југославију, тј. сукоб Хрвата и Срба, Хантингтон је искористио као аргумент за увођење и трећег разлога за настанак сукоба проузрокованог неадекватним границама – политику. Будући да по окончању Хладног рата нису више могли да се идентификују са комунизмом и југословенством, становници заједничке државе почели су да трагају за новим/старим идентитетима. Реактивирани су мање или више затомљене припадности сопственим, али различитим и историјски антагонизованим етно-националним и религијским колективитетима. Њима се прикључила и идеолошки већ дубоко усађена самоидентификација са федералним јединицама (републикама) као политичко-територијалним ентитетима, иако већина њих није настала на основу етничког принципа. Хантингтон овде понире у саму срж сукоба, што је права реткост међу западним ауторима. Он уочава да нове елите на власти нису организовале прве постједнопартијске, демократске(!) изборе на нивоу државе у целини, већ на нивоу република појединачно. Тако у политичке сврхе нису промовисали мултиетнички (мултицивизацијски), већ моноетнички (моноцивизацијски) принцип. Међутим, Хантингтон је пропустио да помене једну још важнију политичку димензију повезаности етно-демографских феномена и сукоба због неадекватних граница: референдум за (не)опстанак Југославије, тј. за отцепљење од ње, није спроведен на нивоу државе у целини, већ су сукцесивно (различитих датума) спроведени референдуми у републикама појединачно. Будући да су границе република биле неетничке, латентни сукоб је брзо прерастао у бестијални рат. „Када, користећи фразу Богдана Денића, ‚етнос постане демос‘, иницијални резултат је полемос или рат.“⁵⁷²

Хантингтон је издвојио историјске и савремене узроке којима би могла да се објасни муслиманска конфликтност:

– Почетни *историјски* узрок јесте милитаризам уткан у духовне темеље и практичне акције исламске вере. Ислам се појавио међу ратничким, номадским племенима, исламско учење позива на борбу против не-муслимана, експанзија ислама одвијала се огњем и мачем, а

⁵⁷² Исто. (стр. 262) Када је феномен бивших југословенских република у питању, требало би допунити исказ Богдана Денића, те прецизније и сврсисходније рећи: када „*већински* етнос постане демос“... Богдан Денић, кога Хантингтон наводи, је амерички социолог српског порекла, професор-емеритус на CUNY (City University of New York), заговорник идеологије људских права и оштар (често пристрасан) критичар национализма у бившој Југославији, кога сматра главним разлогом њеног нестанка.

сам Мухамед важио је за храброг ратника и способног војсковођу (супротно од, на пример, Исуса Христоса или Буде). Други узрок сукоба муслимана и не-муслимана требало би тражити у њиховој међусобној искључивости. Иако је обострана, ипак је муслиманска „неспособност варења“ других израженија јер је ислам апсолутистичка вера и друштвени модел који не раздваја религију и политику. Трећи историјски разлог проистиче из територијалног експанзионизма муслимана и принудног превођења на ислам народа са којима су дошли у контакт и које су покорили. Хантингтон је навео пример отоманског освајања Балкана и исламизацију која је више захватила градско него сеоско становништво, те да је „тако настала разлика између босанских муслимана и православних Срба“⁵⁷³. Последица ширења евроазијских муслимана и не-муслимана копном (дакле, телурократски) била је њихов суживот у непосредном контакту. Супротно томе, ширење Запада морем (дакле, таласократски) углавном није довело до територијалне блискости живота са не-западњацима у запоседнутим просторима, већ до господарења западњака домицилним становништвом или њиховог физичког уништавања.

– Један од три *савремена* узрока помоћу кога сами муслимани настоје да објасне своју примораност на сукобе јесте западни (нео)империјализам, што се у исламским друштвима схвата као антимуслимански цивилизацијски поход. Међу самим муслиманима широко је распрострањен осећај угрожености и жртве, али то не објашњава муслиманску агресивност тамо где су не-муслимани изразита мањина. Други, убедљивији узрок унутрашње и спољашње муслиманске конфликтности крајем 20. века јесте непостојање државе-језгра (једне или више). Ни једна од претендената на водећу позицију није довољно снажна не само за улогу свемуслиманског заштитника, већ и за посредника у унутарисламским конфликтима. Трећи узрок је демографска експлозија која је створила огромне масе младог становништва без могућности образовања, запошљавања, здравствене заштите, културног уздицања, стицања стамбеног простора... Масе мушке муслиманске популације старости 15-30 година биле су подложне манипулативном верско-политичком мотивисању на насиље према не-муслиманима, било да су крајем 20. века остајале унутар ареала Исламске цивилизације, било да су емигрирале ка економски развијенијим и верски толерантнијим земљама других цивилизација (углавном ка европској субцивилизацији Запада). Хантингтон је погрешно предвидео да ће прелазак ових генерација у одмаклије године контингента зрелог становништва (40, 50, 60), укључујући и бржи развојни темпо муслиманских земаља, до треће деценије 21. века довести до смањења конфликтности. Он није

⁵⁷³ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 263)

узео у обзир да до економског просперитета муслиманског света не може доћи, а да су, у међувремену, због пораста природног прираштаја настале нове, још бројније генерације, да су сада и оне ушле у „насилне године“ (15-30) и да су се унутар ислама развиле још конфликтније и према не-муслиманима наглашено агресивније групе. Сходно томе, постаје јасније зашто између исламске и не-исламских цивилизација почетком 21. века није дошло до смиривања сукоба проузрокованих неадекватним границама, већ су они постали учесталији, интензивнији и просторно обухватнији.

Међуцивилизацијски ратови чији је узрок неадекватна граница имају специфичну логику „акције-реакције“. Њихова динамика покреће се заоштравањем неповерења и мржње између етничких заједница из састава различитих цивилизација, иза чега следи непосредан почетак рата и његово распламсавање, да би потом дошло до обуздавања сукоба, прекида рата и каквог-таквог решења спора (ретко када дуготрајног). Покренута спирала узајамних страхова и претњи се појачава, умереније опције врло брзо уступају место радикалнијим идејама и вођама који се залажу за ратну опцију, да би се, када степен људских и материјалних губитака максимално нарасте, поново појавиле умереније концепције и заступници преговора ради окончања рата. Често исте личности и организације еволуирају од умерењака, до екстремиста и поново до умерењака, чак (псеудо)пацифиста. Када се рат покрене, сложени, мултицивилизацијски идентитети нестају и као доминантни реafirмишу се они који су, зависно од карактера сукоба, најзначајнији. Нема сумње да су ти васкрсли идентитети најпре одређени религијом као кључном одредницом цивилизације. Свака од етничких група која ратује због неадекватне границе наглашава не само да припада својој цивилизацији, него да се против супарничке етничке групе бори у њено име, те да оправдано од целокупне своје цивилизације за тај ангажман очекује подршку и помоћ. Тако се рат на локалном или микро-нивоу редефинише и постаје међурелигијски, тј. међуцивилизацијски рат.

Супротно хладноратовском сучељавању, где је сукоб артикулисан са врха, од две суперсиле, у ратовима због неадекватне границе на локалном или микро-нивоу конфликт креће одоздо. Директно умешаним етничким групама у рату се непосредно или посредно прикључују цивилизацијски *сродне (братске) земље*, са различитим нивоом ангажованости. На првом нивоу су директно сукобљене стране које се боре на фронту, убијају, руше и протерују. То могу да буду етничке групе, постојеће државе или државе у настајању (државолике творевине). Њима најискренија подршка долази од сународника из дијаспоре који су са дистанце често приврженији борби него сами учесници. Други ниво првенствено обухвата државе у непосредном суседству са

зараћеним странама, нарочито ако припадају истом етничком, религијском и цивилизацијском корпусу. На трећем нивоу су земље које су обично физички удаљеније од зоне сукоба, али имају исти цивилизацијски идентитет са учесницима са првог нивоа. По правилу, то су државе-језгра цивилизација којима припадају директно зараћене стране. Њихови интереси су компликованији, обично макро-регионални и глобални, те оне настоје да спрече претварање локалног сукоба у рат ширих размера, избегавају директан међусобни сукоб, те почињу да посредују, покрећу преговоре и мировне иницијативе.

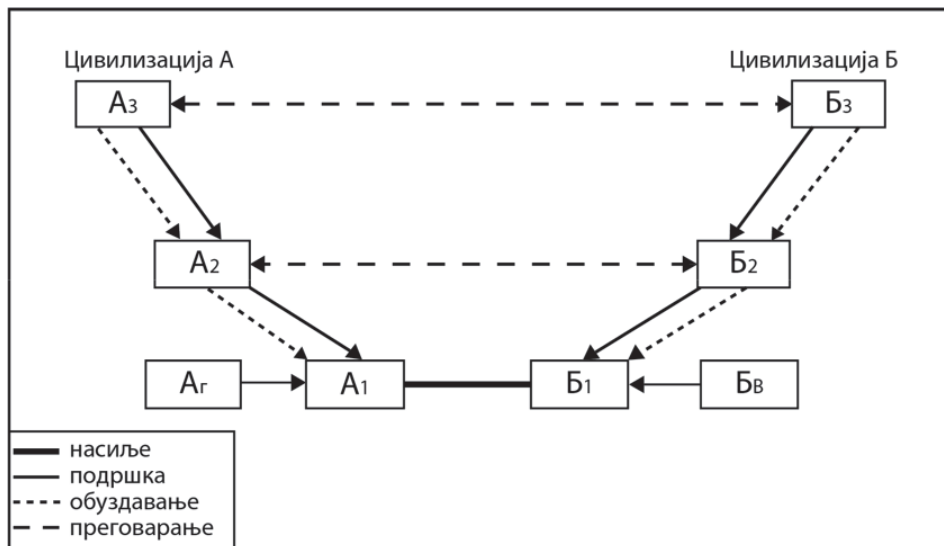
Ратови због неадекватних граница у којима учествују етнички „представници“ цивилизација могу да се привремено зауставе прекидима ватре и краћим или дужим раздобљима нестабилног мира, али ретко се завршавају чврстим мировним уговорима који трајно решавају главна спорна питања и пацификују зараћене стране. Привремено или дуготрајније заустављање рата махом настаје из два разлога: када директно сукобљене стране, тј. првостепени учесници, достигну критичан ниво исцрпљености и када се умешају другостепени (суседи) и трећестепени (државе-језгра) чланови цивилизација. Првостепени учесници веома ретко успевају да сами, директним преговорима, окончају сукоб, већ се то догађа захваљујући интересном мировном ангажману другостепених и трећестепених чинилаца, који су у почетним фазама и током распламсавања сукоба подржавали првостепене учеснике и ради подршке хомогенизовали цивилизацијске сроднике.

„Потпун модел“ (циклус), који обухвата почетак, трајање и нарочито окончање рата због неадекватне границе, састоји се од:

- *три нивоа* – ниво примарних, ниво секундарних и ниво терцијарних учесника;
- најмање *шест учесника* – три учесника из једне и три учесника из друге сукобљене цивилизације, при чему се непосредним (примарним) учесницима прикључују истородне дијаспоре;
- *седам односа* између њих – три хоризонтална односа између чинилаца истих нивоа и два пута по два вертикална односа између учесника првог и другог, те другог и трећег нивоа са сваке стране.⁵⁷⁴ (*шема 5*)

⁵⁷⁴ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 294) Хантингтон није разрадио „непотпун модел“ комплексног међуцивилизацијског рата проузрокованог неадекватном границом, што не значи да он није могућ. Напротив. У „непотпуну моделу“ може да недостаје неки од другостепених или трећестепених учесника, али никада и један и други. Сходно томе, могуће је да се не успоставе потпуни хоризонтални и вертикални односи, тј. могу да се успоставе „дијагонални“ односи између, на пример, трећестепеног чиниоца једне цивилизације и другостепеног чиниоца друге цивилизације. Такође, могуће је успостављање директних односа трећестепеног и првостепеног учесника исте или супротстављених цивилизација.

Шема 5: Структура комплексног међуцивилизацијског рата проузрокованог неадекватном границом

Према: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996. (p. 274)

Овакав модел важи ако су у сукоб умешане две цивилизације, али се усложњава ако их је три или више. Управо на примеру сукоба у бившој Југославији, а нарочито у Босни и Херцеговини, Хантингтон је анализирао све фазе троцивилизацијског сукоба. Емпиријски је доказао како функционише потпун модел у коме су укључени учесници сва три нивоа и где постоје све врсте хоризонталних и вертикалних веза. Штавише, његова анализа је прилично објективна, поткрепљена релевантним чињеницама и кључним детаљима који су на Западу у то време били скривени или пропагандно преформулисани. Његов закључак био је упозоравајући: „Ратови између религијских заједница на Балкану могу да се привремено смире или чак зауставе, али нико неће однети одлучујућу победу и ни једна победа неће значити крај. (...) Босански рат је још једна крвава епизода у сталном сукобу цивилизација“.⁵⁷⁵

Будућности цивилизација, али углавном са становишта очувања доминантне глобалне позиције Запада, Хантингтон је посветио последње поглавље књиге. Главни узрок могућег опадања моћи Западне цивилизације и САД као њене државе-језгре видео је у исламској верско-демографској обнови и азијској економско-геополитичкој експанзији (првенствено кинеској). Али, тај његов деклинизам није био фаталистички.

⁵⁷⁵ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 291)

Слично другим цивилизацијама током историје, није немогуће реформисање, обнова и поновни успон Запада, али само ако успе да заустави садашње свеобухватно „унутрашње труљење“ које све више убрзава његов крај. На унутрашњем плану, економски проблеми, потрошачки менталитет и демографска регресија не слабе западна друштва у мери колико их разарају све израженији морални суноврат, социјална патологија, губљење цивилизацијског идентитета (стварање етно-културно поцепаних, шизофрених друштава) и слабљење политичке кохезије. На спољашњем плану, у светском поретку који ће градити цивилизације и у коме ће савезништва или супарништва зависити од цивилизацијских блискости или разлика, Запад ће моћи да задржи кључну улогу само ако буде спреман да се мења у складу са новим односима у свету, напусти модел хладноратовског поимања глобалног геополитичког и геостратегијског устројства који му је донео краткотрајну униполарну неприкосновеност, те одрекне се универзалистичких амбиција које не-западне цивилизације оправдано схватају као хегемонију и империјализам.

Иако није мислио да је глобални рат између цивилизација вероватан, Хантингтон га није искључио. Он може да настане из два разлога: мања је могућност да ескалира из неког локалног, микро-сукоба услед неадекватне границе између етничких група које припадају различитим цивилизацијама (највероватније између муслиманске и немуслиманске), а већа је вероватноћа да ће га проузроковати поремећај глобалне равнотеже између цивилизација и њихових држава-језгара (највероватније између Кине и САД)⁵⁷⁶. Да би се међуцивилизацијски рат избегао, тј. да би се постигао миран, мултиполарни, мултицивилизацијски поредак, неопходно је да се државе-језгра (у првом реду САД) придржавају следећих правила:

- *Правила уздржавања* од мешања у односе и сукобе унутар других цивилизација;
- *Правила заједничког посредовања* са државама-језгрима других цивилизација ради обуздавања сукоба на локалном или микро-нивоу због неадекватних граница;
- *Правила сличности* које подразумева промовисање заједничких вредности како унутар појединачних цивилизација, тако и између различитих цивилизација.

Од спремности да се поштују ова правила зависиће не само будући просперитет цивилизација и смањивање могућности сукоба међу њима, већ и шанса да се цивилизованост одупре претећем варвари-

⁵⁷⁶ Штавише, Хантингтон је развио читав сценарио глобалног ратног конфликта, чији почетак је датовао на 2010. годину (!?), лоцирао га у Јужнокинеско море, пренео га на друге макро-регионе (Европу, северну Африку, Блиски и Средњи Исток, Русију...), па га чак пројектовао и на обнављање сукоба у бившој Југославији.

зму. У постмодерној епохи различите цивилизације мораће да науче да живе са што мање антагонизама, једне поред других, међусобно се упознавајући, сарађујући и размењујући сопствена достигнућа. У супротном, „сукоби цивилизација су највећа претња светском миру, док је међународни поредак заснован на цивилизацијама најсигурнија заштита од светског рата“⁵⁷⁷.

Хантингтонова идеја о постхладноратовској подели света на цивилизације и опасности њиховог међусобног сукоба критикована је са више становишта. Они који су сматрали да ће после тријумфа САД у Хладном рату униполарни Рах Americana трајати много дуже, чак и да ће наступити „крај историје“, дочекали су је као јерес. Било је мишљења да ће се успоставити пирамидални светски поредак са САД на врху и са стратификованим распоредом осталих сила, али да се оне неће идентификовати и позиционирати према цивилизацијским својствима, већ искључиво на основу економске и војне моћи. Штавише, цивилизацијски дискурс сматран је ретроградним и са становишта тзв. политичке коректности – неприхватљивим. Иако је Хантингтон и сам наглашавао да његов приступ нема амбицију да објасни све процесе у глобалним односима и да представља само једну интерпретацију неминовних промена у светском поретку, његову књигу многи су тенденциозно сврставали у дело о друштвеној науци у најширем смислу, а онда му замерали на несвеобухватности.

Користећи примере експлозије бројних етничких конфликта, те подршке регионалних и светских сила некој од зараћених страна, Хантингтон је претерано инсистирао на цивилизацијској мотивацији тих сврставања. Та једностраност је највећи недостатак његове концепције. Окупљања цивилизацијски „сродних (братских) земаља“ јесте у мањој или већој мери било, али основни принципи успостављања „симбиозе интереса“ остали су геополитички, геостратегијски и геоекономски. Својства ратних сукоба, политичких притисака, репресивних економских мера, дипломатских акција, трансформисаних савезништава, нове трке у наоружавању, резултата гласања у међународним организацијама, неокенанистичких облика „обуздавања“ и „балансирања“ на размеђу 20. и 21. века сведоче да цивилизацијска солидарност постоји, али да нема неограничене домете.

Иако су „хантингтонолози“ посматрали његову „цивилизацијску концепцију“ кроз различите призме, само делимично су је поимали у геополитичком кључу. А неокласична геополитичка суштина препознатљива је у готово сваком сегменту Хантингтоновог приступа. Према његовом схватању, основа будућег мултиполарног, мултицивилизацијског поретка је просторно-структурна и подразумева *географску* поделу

⁵⁷⁷ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. (p. 321)

света на више континуираних и дисконтинуираних целина, са прецизним картографским приказом као визуелном представом новог, постмодерног света.⁵⁷⁸ У моделу су препознатљиве назнаке *хијерархије*, мада аутор не инсистира на њеној чврстости и целовитој „вертикали“. Већина појединачних цивилизација састоји се од субцивилизација и од држава различитог ранга и утицаја. Најзначајније су државе-језгра (једна или више њих), а следе државе-чланице, међу којима неке имају специфичне одлике. Цивилизације ће креирати глобални поредак и пресудно утицати на континенталне, макрорегионалне и регионалне односе, те ће, стога, несумњиво бити незаобилазни чиниоци *међународних односа*. Из тога следи да ће цивилизације артикулисати и своје посебне *геополитичке интересе*, које ће тежити да остваре и наметну их осталим, мање моћним цивилизацијама. У том настојању неминовни су *сукоби*, који се могу водити на многобројне начине и употребом различитих средстава, те бити променљивог интензитета и трајања. Назначена својства несумњиво сведоче о геополитичности Хантингтонове концепције.

3. Постмодерна концепција Велике шаховске табле

Војно повлачење, спољнополитичка дезоријентација, економски колапс, губитак интересне сфере, унутрашња анархија, просторно сажимање и зачетак државне фрагментације биполарног супарника нису тријумфализмом дугорочно опчинили САД. Искусни корифеји њене геополитичке мисли будно су пратили постхладноратовске процесе, варирали опције постмодерне епохе у настајању и бринули о перспективама не само у то време неприкосновене глобалне силе, већ и прелазног униполарног поретка којим је она управљала. Подразумевало се да ће САД искористити руску слабост као идеалну шансу за наплату победе преузимањем контроле у њеној некадашњој источноевропској интересној сфери и постсовјетском делу централне Азије, али одговор је тражило суштинско питање: како наставити управљање евроазијским мегаконтинентом као „кључем“ глобалне супремације. Када су се „разишле магле“ помодарског просторног нихилизма у поимању међународних односа крајем 20. века, у свој својој квантитативној и квалитативној грандиозности поново је изронила – Евроазија. Њену само привидно скрајнуту улогу, у неокласичном духу реафирмисао је „стари лисац“ америчке хладноратовске геополитике Збигњев Бжежински.

⁵⁷⁸ Хантингтон је потенцирао значај географских карата и картографије, те је на 30. страни своје књиге навео мисао Џона Луиса Гедиса: „Налажење пута на непознатом терену уопштено захтева неку врсту мапе. Картографија, посматрана као суштинско знање, нужно представља поједностављење које нам дозвољава да видимо где смо и куда идемо“.

Истински хвалоспев непролазном глобалном геополитичком значају Евроазије Бжежински је изнео у доктринарно интонираној књизи *Велика шаховска табла – амерички примат и њени геостратегијски императиви* (*The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*), која је објављена 1997. године и у наредној деценији преведена на двадесетак светских језика (на српски 2001. године). Већ у првој реченици увода⁵⁷⁹ аутор није оставио разлог за било какву дилему: „Од када је отпочела међусобна политичка интеракција континентална, још пре готово 500 година, Евроазија је постала центар светске моћи.“⁵⁸⁰ Она је задржала планетарни геополитички значај и после деструкције Совјетског Савеза, иако је то био истински „тектонски поремећај у међународним односима“⁵⁸¹, који је, истовремено, означио и крај читаве модерне епохе. На њеној западној, атлантској „фасади“, задржало се *једно* од три језгра светске моћи (европско), а на источном, пацифичком прочељу, убрзано се уздизало *друго* (далекоисточно). Међутим, први пут у светској историји једна алохтона, не-евроазијска сила, земља на западној хемисфери, постала је не само главни чинилац у евроазијским односима, већ и најснажнија светска сила. То је *трећи* и на крају 20. века неприкосновени пол глобалне моћи – САД.

Америчка амбиција да задржи глобални примат била је остварива само ако заједно са новим, „меким“ чиниоцима моћи, настави да доминира и геополитичком димензијом супремације – првенствено у Евроазији. Сходно томе, примарни циљ САД остао је онемогућавање да се на том гигантском копну појави једна или више конкурентских сила. У 20. веку, а нарочито током Хладног рата, САД су се посветиле управо том задатку. Утврдиле су своје „континенталне мостобране“ на западној и источној периферији, успостављајући, на тај начин, прво два, а потом на југу и трећи „стратегички фронт“. Њихова функција била је истурена, активна одбрана евроазијске (и светске) хегемоније САД против тадашњих и потоњих главних ривала СССР/Русије и Кине. Формирани су у најосетљивијим зонама потенцијалног продора ове две евроазијске копнене силе према Атлантском, Тихом и Индијском океану:

- Дубок продор у копнену унутрашњост крајем Другог светског рата, а потом Маршалов план за ратом исцрпљене некадашње колонијалне метрополе и стварање НАТО којим су оне обухваћене, учинили су да амерички „мостобран“ у Европи буде про-

⁵⁷⁹ Бжежински је увод под насловом „Политика великих сила“ написао априла 1997. године у Вашингтону, а књига је из штампе изашла октобра 1997. године у Њу-јорку.

⁵⁸⁰ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997. (p. XII)

⁵⁸¹ Исто. (p. XII)

- стран, те да се западни „стратегички фронт“ протеже од Скандинавије, кроз централну и југоисточну Европу, до Медитерана.
- На Далеком Истоку амерички „мостобран“ се због чврсте совјетске и кинеске баријере углавном задржао на западнопацифичким архипелазима (Јапан, Тајван, Филипини), источни „стратегички фронт“ провучен је уским појасом акваторије између обале и острва, а само на Корејском и Индокинеском полуострву САД су успеле непосредно да „закораче“ на само евроазијско копно.
 - Јужни евроазијски „мостобран“ и „стратегички фронт“ САД су непосредније активирале крајем Хладног рата, тј. после окончања совјетске интервенције у Авганистану, иако су његове кључне тачке ослоња постављене знатно раније захваљујући робусном војно-политичком позиционирању у Турској, Персијском заливу и Пакистану. (карта 37)

Карта 37: Три глобално важна стратегијска фронта америчког опкољавања Евроазије током Хладног рата

Извор: Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 12)

Посматрани интегрално, три евроазијска „мостобрана“ и „стратегичка фронта“ које је назначио Бжежински очигледно су представљали хладноратовску конкретизацију раније осмишљене Спајкме-

нове идеје Rimland-a и Кенанове „стратегије обуздавања“. У постхладноратовској епохи њихово постојање и новим условима прилагођена функција требало је да обезбеде даљу доминацију САД у Евроазији. „За Америку главна геополитичка награда је Евроазија“⁵⁸², а глобални примат САД непосредно је требало да зависи од трајања и ефикасности доминације управо на тој огромној копненој маси. Бжежински је био свестан пролазности таквог стања, али у надменом империјалном маниру упозоравао је да би нагли нестанак супремације САД као једине глобалне силе и „светски неопходне нације“ угрозио мир и изазвао глобалну анархију. Стога је сматрао пресудно важним како ће у будућности САД управљати Евроазијом, чија моћ, укупно посматрано, далеко превазилази америчку. Чињенице које то потврђују, према Бжежинском, биле су неоспорне:

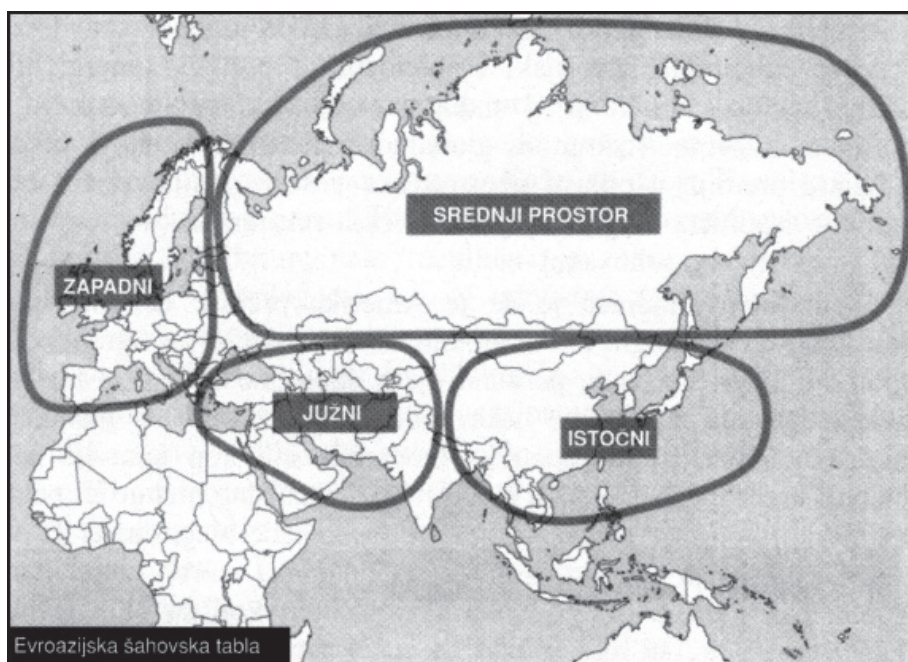
- Евроазија је не само највеће копно, већ се налази и у геополитичком средишту света;
- Евроазија је простор где живи 3/4 светског становништва и где се налазе најгушће насељене области света;
- Евроазија располаже изразитом већином природних ресурса, а нарочито енергетских извора Планете;
- Евроазија је суперконтинент где се остварује доминантан део глобалног БДП-а и где су позиционирана два од три економски најмоћнија макро-региона – европски и далекоисточни;
- Евроазији припада већина политички релевантних и динамичних земаља света;
- После САД, следећих шест најмоћнијих светских економија и шест држава са највећим војним буџетима налази се у Евроазији;
- Изузимајући једну јавну и једну прикривену, све остале познате нуклеарне силе су у Евроазији;
- У Евроазији су сви потенцијални војно-политичко-економски изазивачи САД и њеној глобалној доминацији, која је још увек неприкосновена захваљујући супериорности у четири одлучујућа аспекта – војном, економском, технолошком и културном.

„Срећом по Америку“, како је закључио Бжежински, упркос наведеним показатељима, Евроазија је превише велика, географски разнолика, културно-цивилизацијски хетерогена, регионално-економски поларизована и територијално подељена – да би била политички јединствена. Како би очувале своју хегемонију, САД би требало да учине све да тако остане и у будућности, тј. да примењују проверени империјални модел „завади, па владај“. Сходно томе, за Бжежинског

⁵⁸² Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 33)

„Евроазија је шаховска табла на којој ће се наставити борба за светски примат“⁵⁸³. Због контурно-морфографских одлика евроазијског копна, та „шаховска табла“, као простор за игру, неће имати квадратни, већ овални облик. Тако геостратегијску⁵⁸⁴ „партију шаха“, коју би требало да предводе САД као глобална сила не-евроазијског порекла, неће играти два, већ више домицилних „шахиста“ различите моћи. Они су концентрисани у четири *велика простора*, која чине макро-поља евроазијске „велике шаховске табле“. Дуж полумесечастог обода Евроазије нанизани су *Западни, Јужни и Источни простор*, чије „кичме“, у ствари, јесу три „стратегијска фронта“ из времена Хладног рата. Ти простори настављају функцију Спајкменовог Rimland-а и чине троделни ланац који би требало да окружује, сузбија, стеже и „обуздава“ четврти ареал – *Средњи простор* – који по територијалним габаритима и геополитичкој функцији подсећа на Мекиндеров Heartland. (*карта 38*)

Карта 38: „Велика (евроазијска) шаховска табла“ Збигњева Бжежинског

Извор: Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 37)

⁵⁸³ Исто. (стр. 36)

⁵⁸⁴ Управо у контексту битке за светски примат која ће се одигравати на „великој (евроазијској) шаховској табли“, Бжежински је геостратегију дефинисао као „стратегијско управљање геополитичким интересима“. Видети у: Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 7, 36)

Бжежински је четири велика простора одредио апроксимативно и на карти их омеђио широким линијама. Оне често секу границе чак и територијално великих и моћних држава, остављају недефинисане „празнине“ између великих простора, простране зоне и читаве државе Евроазије остављају изван било којег од великих простора, неке области неоправдано искључују из једног великог простора коме по свим показатељима припадају, а неоправдано прикључују другом... Стога су неизбежне дилеме, различита тумачења и отварање нових опција. Упркос томе, њихова основна географска својства и геополитичка мисија су неупитни:

- *Западни простор* обухвата онај део Европе који већ јесте или је планиран да буде укључен у трансатлантске интеграције (НАТО и ЕУ). Та релативно мала територија је густо насељена и има уситњену политичкогеографску структуру, унутар које доминира неколико моћних држава. Индикативно је да источна граница овог поља „шаховске табле“ располаже Финску, а од Белорусије, Украјине и Румуније одваја њихове западне области и готово се поклапа са цивилизацијском границом коју је потенцирао Хантингтон. Такође, на југоистоку Европе у саставу Западног простора није Бугарска, па чак ни Грчка (чланица НАТО од 1952. и ЕЗ/ЕУ од 1981. године!), али јесу Србија, Албанија, Босна и Херцеговина...
- *Источни простор* својим границама опасује највећи део Кине (изузимајући крајњи запад), Индокину, Корејско полуострво и острвски појас од јапанског Хокаида на северу до филипинског Лузона на југу. Сличан је Западном простору зато што је, такође, густо насељен и на релативно малој површини има неколико моћних држава. Међу њима доминантна је једна – Кина – која располаже огромним простором и бројем становника, има убрзан темпо економског раста и у геополитичком смислу постаје све независнији „шахиста“. За одржавање америчке (над)моћи и у том источном пољу „шаховске табле“ од пресудне важности је наставак контроле западнопацифичког острвско-полуострвског појаса протегнутог наспрам Кине.
- *Јужни простор* простира се од Грчке(!) до висоравни Декан у многољудној Индији и од средишњих области Казахстана до Црвеног и Арабијског мора. У његовим границама налазе се Блиски и Средњи Исток, највећи део постсовјетске централне Азије (изузимајући северни, етнички махом руски део Казахстана), те геополитички осетљиви делови неколико значајних држава – кавкаски *panhandle* Русије, медитеранско-судански појас Египта, западна и северозападна (пенџабско-кашмирска)

област Индије и западни део Кине (Синкјанг, настањен немирним, туркофонским Ујгурима). Читав простор је претежно муслимански, нестабилан, политички-територијално расцепкан и у свету убедљиво предњачи по енергетском богатству. Стога је он предмет сучељавања интереса не само тренутно доминантних САД, већ и сила из остала три „велика простора“ са којима се додирује.

- *Средњи простор* има огромну површину и изражен континенталистички идентитет. Ретко је насељен, политички је турбулентан и одликује се свим особинама интеграционо-дезинтеграционих процеса карактеристичних за тзв. пост-просторе. У геополитичком смислу, он је задржао улогу хладноратовског Heartland-а којим је доминирао СССР, моћни противник САД „посвећен циљу да избаци Америку из Евроазије“⁵⁸⁵. Али, његови територијални габарити редуковани су у постбиполарном раздобљу углавном на савремену Руску Федерацију, укљештену између западног (трансатлантског) и источног (транспацифичког) мостобрана САД, те југозападне евроазијске периферије у којој САД настоје да задрже партиципацију не само из геополитичких, већ и из геоенергетских разлога.

Према мишљењу Бжежинског, САД ће моћи да очувају доминацију у Евроазији само ако буду спроводиле одрживу и синхронизовану стратегију, конципирану краткорочно (у наредних пет година), средњорочно (у наредних двадесетак година) и дугорочно (у раздобљу дужем од двадесет година).⁵⁸⁶ *Краткорочан* задатак јесте учвршћивање и одржавање постигнутог геополитичког плурализма у Евроазији, тј. спречавање настанка супарничког савеза евроазијских земаља које би могле да угрозе амерички примат. *Средњорочно*, САД би, под својим вођством, требало да формирају групацију стратегијски компатибилних партнера као основу трансевроазијског безбедносног система. Он би, у *дугорочним* пројекцијама, прерастао у језгро глобалне геополитичке структуре, неупитно подређене интересима и хегемонији САД.⁵⁸⁷ Међутим, иако је америчка хегемонија историјски незабележена по опсегу, по дубини је релативно мала, будући да је спутана бројним унутрашњим и спољашњим ограничењима. Супротно ранијим империјама, САД нити имају, нити ће успети да постигну неприкосновену

⁵⁸⁵ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 36)

⁵⁸⁶ Почетном годином за периоде које наводи Бжежински несумњиво се може сматрати 1997., када су настали књига *Велика шаховска табла* и чланак „Геостратегија за Евроазију“.

⁵⁸⁷ Zbigniew Brzezinski, „A Geostrategy for Eurasia“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, № 5, September/October 1997, Council on Foreign Relations Inc, New York, 1997. (p. 58)

непосредну контролу у огромном, многољудном и цивилизацијски хетерогеном евроазијском мегаконтиненту, чије аутохтоне велике силе никада неће прихватити да се трајно подреде неком глобалном господару, чак и ако је он тако моћан као САД на размеђу 20. и 21. века.

Сходно томе, САД ће наставити да и у будућности управљају евроазијском „шаховском партијом“ само ако се остваре три предуслова: 1) да се Средњи простор (Русија) приклони сфери утицаја Запада, који надмоћно предводе САД; 2) да Јужни простор не постане предмет доминације само једне домаће силе и 3) да се Источни простор не интегрише на таквим принципима да би то за последицу имало елиминисање америчких војних база дуж западнопацифичких архипелага. Супротно томе, америчко учешће у „партији“ која се игра на „великој шаховској табли“ Евроазије било би окончано у три случаја: 1) ако се Средњи простор (Русија) дистанцира од Запада, те се у будућности оријентише на формирање самосвојног геополитичког ентитета, на укључивање Јужног простора у своју интересну сферу и на стварање савеза са великим источним „шахистом“ Кином; 2) ако у Источном простору двојица главних „шахиста“ Кина и Јапан ступе у блиске коалиционе односе, који ће, природно, имати антиамерички карактер и 3) ако се европски сателити САД ослободе америчког присуства на западном прочељу Евроазије, што би, следствено, могло да доведе до потчињавања Западног простора опорављеном „шахисти“ из Средњег простора – Русији.

Бжежински је недвосмислено заступао неокласични приступ инсистирајући да ће будућа евроазијска геополитика и геостратегија САД, усмерена на очување глобалне супремације, бити делотворна само ако уважи чињеницу да се у међународним односима задржала круцијална важност политичке географије⁵⁸⁸. Не оспоравајући да савремено поимање „мајке-науке“ геополитике нужно мора да се прилагоди новим односима међу половима планетарне моћи, он је истакао њена два непревазиђена постулата: да ће *надметање за територије* и даље доминирати у међународним односима и да ће *националне државе* још увек остати основне јединице светског система. Историја међународних односа махом је протекла у политичким сучељавањима и ратним сукобима за освајање територије и контролу виталних географских тачака. „Није претерано рећи да је територијални императив био главни покретач агресивног понашања националних држава.“⁵⁸⁹ Упркос пора-

⁵⁸⁸ Настојећи да нагласи непролазну важност политичке географије, Бжежински се присетио тезе која се приписује Наполеону да „знати географију једне земље значи знати њену спољну политику“. (Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, str. 39) У оригиналу, Наполеонова изрека гласи: „La politique des États est dans leur géographie“. (Yves Lacoste /sous la direction de/, *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Paris, 1993, p. 12)

⁵⁸⁹ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 39)

сту значаја нових („меких“, „недодирљивих“) чинилаца моћи, предмет непосредног приоритета држава остаће два својства територије: један је квалитативни, и то је географски положај, а други је квантитативни, и то је територијална величина. У том контексту, управо на питање који, какав, где се налази и колики део Евроазије је пресудно важан за контролу читавог мегаконтинента све до краја Хладног рата тражили су одговор водећи мислиоци класичне геополитике.⁵⁹⁰

Међутим, будући да су постмодерни међународни односи и процеси постали глобални, Бжежински је сугерисао да је суштинска геополитичка дилема о примату поморске или копнене моћи постала депласирана. Из тога следи да за успостављање и очување светске доминације није више важна контрола неког конкретног ободног или унутрашњег региона Евроазије – већ читаве Евроазије. САД, као не-евроазијска суперсила, успела је да задржи глобалну надмоћ захваљујући геостратегијским „аквизицијама“ дуж евроазијског обода оствареним крајем Другог и током Хладног рата. Са тог „мостобрана“ (bridgehead), као са „оскочне даске“ (springboard), транслирале су свој утицај у дубину евроазијске континенталне унутрашњости (hinterland), успевајући да у постхладноратовском периоду допру чак и до неких делова Мекиндеровог Heartland-а. Појаву евентуалног супарника, који би на тој „великој (евроазијској) шаховској табли“ угрозио њене виталне геополитичке интересе, САД морају превентивно да спрече предузимајући два кључна „потеза“:

- Први је на плану идентификације две групе држава различите „специфичне тежине“, тј. држава вишег реда (геостратегијски динамични евроазијски „шахисти“, способни да промене постојећу дистрибуцију глобалне моћи) и држава нижег реда (геополитички кључне државе, способне за улогу „катализатора“ како у деловању држава вишег реда, тако и у процесима који се догађају у конкретним регионима Евроазије);
- Други је на плану формулисања делотворне политике која би подразумевала стварања противтеже (неокенанистичко „обуздавање“) будућем потенцијалном супарнику тако што би САД за себе непосредно псеудосавезнички (вазално) везале и/или контролисале наведене евроазијске државе вишег и нижег реда (неокенанистички „балансери“).

Не доводећи у питање глобалну супремацију САД, Бжежински је за потребе будућих америчких интереса идентификовао најзначајније државе Евроазије и разврстао их на примарне, тј. *геостратегијске*

⁵⁹⁰ Бжежински је посебно истакао Х. Џ. Мекиндера и навео његов силогизам из књиге *Демократски идеали и стварност* 1919. године. Видети у: Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 39)

играче, и секундарне, тј. *геополитичке стожере* на „великој шаховској табли“.

Геостратегијски играчи (geostrategic players) су државе које располажу таквом територијалном величином, бројем становника, природним ресурсима, економском снагом, војним потенцијалом, политичким амбицијама и колективном националном вољом, да су способне своју моћ и утицај да спроведу и далеко изван својих граница. То им даје прилику да промене постојеће геополитичке односе и тако угрозе америчке интересе. Геостратегијски играчи имају (или могу да достигну) потенцијал за брзо геополитичко деловање мотивисано дубоко укорењеним и сложеним амбицијама за постизање не само макрорегионалне доминације, него и глобалних позиција. За њих, САД су глобални империјални хегемон и главни противник. Стога оне помно прате осциловање америчке моћи и узајамност (истоветност или различитост) интереса на евроазијском и планетарном плану. Такође, неопходно је и да САД обрате посебну пажњу на значајне и моћне земље Евроазије, иако све оне не представљају аутоматски геостратегијске играче. На основу стања у глобалним односима средином последње деценије 20. века, Бжежински је издвојио најмање *пет* евроазијских геостратегијских играча, изостављајући (уз образложење) са тог списка неколико несумњиво значајних држава:

- Немачка и Француска су два кључна геостратегијска играча на западном прочељу Евроазије, тј. у саставу Западног простора „велике шаховске табле“. Бжежински их је посматрао као пар који мотивише заједничка визија европског јединства и амбиција да тако артикулишу промене макрорегионалних размера. Али, оне се разликују у схватању суштине интеграције, сопствене позиције унутар такве Европе и карактера будућих европских веза са САД. Нарочито француска геостратегијска перцепција Европе може да буде у супротности са америчком, будући да она настоји да истакне своју позицију тако што ће на тактичком нивоу супротставити Русију против САД, а Велику Британију против Немачке. Истовремено, Француска своју објективну слабост покушава да превазиђе инсистирајући на „осовини“ са Немачком („француско-немачка локомотива ЕУ“) и промовишући се у трансрегионалног лидера медитеранско-северноафричке групације држава. Немачка, пак, хитро је на постсоцијалистичке земље централне, а делимично источне и југоисточне Европе, проширила своју сферу утицаја, која подсећа на неугасле *mitteleurop*-ске експанзионистичке обриси. За разлику од тежњи Француске да се самопрепоручи за ексклузивног посредника у односима Европе и Русије, централни гео-

графски положај омогућује Немачкој да развија везе са Русијом не само у мултилатералном (европском), већ и у билатералном формату.⁵⁹¹

- Кина је водећи геостратегијски играч на далекоисточном прочељу Евроазије и њена вишедимензионална моћ рапидно расте. Она несумњиво већ јесте прворазредна макрорегионална сила, али ће домети њених амбиција, засновани на историјско-цивилизацијским разлозима, самоспознаји да је кинеска држава центар света, просторној и популационој величини, савременом економском замаху, војном снажењу и све већем аутономном политичком утицају и самопоуздању – достићи трансрегионалне и глобалне димензије. Бжежински је „дозволио“ могућност настанка будуће „Велике Кине“, али његова „великодушност“ није била мотивисана прихватањем неминовности јачања америчког супарника у Источном простору „велике шаховске табле“, већ намером да се „испумпавање“ нарасле кинеске моћи ограничи махом на далекоисточни „вентил“ како се она не би разлила на Пацифик, остале области Евроазије од виталног значаја за САД, па чак и на читав свет. Први на „великокинеском“ удару био би Тајван и то би одмах угрозило читаву америчку конструкцију западнопацифичког „мостобрана“, са реалном могућношћу да то буде почетак његове демонтаже. Са призивом утехе за САД, Бжежински је констатовао да ће активнији ангажман Кине у централноазијском ареалу постсовјетског простора свакако погодити и интересе Русије.
- Индија се позиционирала као неприкосновени регионални предводник у јужној Азији. Себе оправдано сматра све значајнијим чиниоцем глобалних односа због демографских потенцијала, економског успона, политичко-дипломатског утицаја и нарастајуће војне моћи. Бжежински је Индију назвао „полутајном нуклеарном силом“⁵⁹² која је то постала не само да би превентивно деловала против Пакистана, већ и да би парирала традиционалном ривалу Кини. Упркос геостратегијски профилисаном порасту улоге Индије у континенталном окружењу и нарочито у басену Индијског океана, он је ипак сматрао да њене аспирације као геостратегијског играча (у тадашњој констелацији) само периферно утичу на евроазијске интересе САД и

⁵⁹¹ Иако је Бжежински у време настанка књиге средином последње деценије 20. века могућност значајнијих билатералних немачко-руских веза перцепирао у „теоријском“ контексту, оне су почетком друге деценије 21. века и у стварности постале изузетно интензивне, нарочито на пољу гасоводног конектовања.

⁵⁹² Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 47)

да она није предмет знатније америчке геополитичке пажње. Будући да се евроазијски и светски геостратегијски односи интензивно мењају у првим деценијама 21. века, те да расте улога Индијског океана и прибрежних мора, Индија постаје витално важна не само за америчке, већ и за интересе осталих „играча“ мултиполарног света.

- Русија, која може да се поистовети са огромним Средњим простором (углавном некадашњи Heartland), није престала да буде врхунски геостратегијски играч, упркос постхладноратовском губитку неких кључних савезника, редуковању интересне сфере на континенталну унутрашњост Евроазије, свеобухватном слабењу државе и „вероватно дуготрајнијој болести“⁵⁹³. Бжежински није сумњао да ће она, „једном када поврати своју снагу“⁵⁹⁴, манифестовати различите геостратегијске опције на нивоу целокупне „велике шаховске табле“. У првом реду, њене амбиције испољиће се унутар постсовјетског простора, али биће усмерене и према источном и западном ободу Евроазије. Глобална геополитичка позиција руског „шахисте“ у будућности зависиће од два круцијална избора: 1) да ли ће се Русија оријентисати проевропски (прозападно) или ће се изграђивати као сила евроазијског карактера; 2) да ли ће у односима према САД заузети кооперативан или супарнички став. Опорављена Русија почетком 21. века одговорила је на ова два питања супротно прижељкивањима САД (и Бжежинског): 1) са Европом (ЕУ) интензивирала је економске везе и енергетски је у великој мери везала за своје ресурсе, али се геополитичко-идентитетски и интересно недвосмислено профилисала на (нео)евроазијским постулатима; 2) америчко-руски односи постали су антагонистички, али не иницијално као последица антиамеричког става Русије, већ као резултат интервенционизма и експанзионизма САД које су се посредством НАТО примакле до самих руских граница.

Неколико држава представљају веома важне „фигуре“ на евроазијској „шаховској табли“, али немају ранг геостратегијских играча. Велика Британија је већ дуго постимперијална сила и Бжежински је сматра „пензионисаним геостратегијским играчем“⁵⁹⁵ који се одмара на ловорикама прошлости. Помало потцењивачки, САД је сматрају својим главним следбеником, поузданим савезником, блиским партнером у обавештајном деловању, витално важном војном базом („природни

⁵⁹³ Исто. (стр. 45)

⁵⁹⁴ Исто. (стр. 45)

⁵⁹⁵ Исто. (стр. 45)

носач авиона на источној обали Атлантика“) ... Будући да нема глобалну моћ и да је самодистанцирањем постала ирелевантна за будућност европских интеграција, она ће и даље остати битна за америчке интересе, али неће захтевати неку посебну пажњу и ангажман.

Јапан на истоку Евроазије је географски, геополитички и геостратегијски симетричан Великој Британији на њеном западу. За САД је савез са Јапаном најважнији билатерални однос и са успоном Кине значај Јапана могао би додатно да порасте чак до нивоа геостратегијског играча. Али, „понашање“ Јапана је парадоксално – своју дугогодишњу позицију друге економске силе света⁵⁹⁶ избегао је да конкретизује у виду далекоисточне (макрорегионалне) доминације, већ је, оптерећен ратном хипотеком, сећањем на последице две атомске бомбе и постојањем база америчке војске – остао под патронатом САД⁵⁹⁷. Слично острвској Великој Британији, која се најчешће дистанцира од политичких токова на европском копну, тако се и острвски Јапан држи резервисано према процесима на (источно)азијском копну. Иако је овакав јапански став неоправдано тумачио као аутопасивност, а не као истинску последицу америчког диктата, Бжежински је констатовао како је неопходно да САД управо такву позицију Јапана задрже како би сачувале своју доминацију на Далеком Истоку.

Индонезија, најмногљуднија исламска земља света, има важан геополитички положај који проистиче из географских предиспозиција. Она се састоји од бројних архипелага, контролише саобраћајно и војно кључне мореузе, има посредничку улогу између Азије (Индокине) и Аустралије, налази се у контактної зони Индијског и Тихог океана, тј. између два просперитетна геостратегијска играча – Кине у источној и Индије у јужној Азији. Иако је геополитички несумњиво најзначајнија држава југоисточне Азије, Индонезија не може да достигне статус геостратегијског играча због латентне политичке ровитости, етничких конфликта, острвске центрифугалности, релативно неразвијене економије... Али, за САД је Индонезија употребљива за спречавање кинеских аспирација према југу, те за баражирање њених поморских веза према природним ресурсима Африке и југозападне Азије.

Геополитички стожери (geopolitical pivots) немају такав ниво моћи и аспирација који би их сврстао у водеће „шахисте“ евроазијских

⁵⁹⁶ У време објављивања књиге Бжежинског Јапан је био друга економска сила света (иза САД), да би тек 2010. године то место препустио Кини.

⁵⁹⁷ Јапан је и данас под „меком окупацијом“ САД – на његовој територији налази се 13 америчких војних база са приближно 50.000 војника, чије функционисање је потпуно аутономно. Стога је аустралијски академик Г. Мекормак с правом однос Јапана према САД дефинисао као „клијентски“ и тако насловио своју књигу: *Клијентска држава – Јапан у америчком загрљају* (Gavan McCormac, *Client State: Japan in the American Embrace*, Verso Books, London, 2007.)

и глобалних размера. Њихов значај проистиче из деликатног географског положаја, који може да утиче како на позиције пет евроазијских геостратегијских играча, тако и на интересе САД да задрже евроазијску и глобалну доминацију. Геополитички стожери могу да имају различиту улогу: да омогућују или забрањују приступ природним ресурсима (првенствено енергентима), да контролишу значајне тачке на саобраћајним коридорима и стратегијским правцима (мореузе, земљоузе, долине, превоје, архипелаге, полуострва...), да врше функцију истуреног одбрамбеног штита за неког геостратегијског играча или за читав макрорегион, да самим својим постојањем буду културно-цивилизацијски, политички и економски толико значајни да било каква крупна промена, поремећај или нестанак геополитичког стожера може да доведе до максималних (позитивних или негативних) последица за једног или више геостратегијских играча. Сходно томе, за САД би витално важан задатак у постхладноратовском раздобљу требало да буде идентификовање и заштита кључних евроазијских геополитичких стожера. Бжежински је издвојио *пет* таквих држава, међу којима неке показују и одређене геостратегијске домете:

- Украјина је приоритетни предмет интереса Запада у његовој опсесивној намери да „обузда“ Русију и да је од глобалне суперсиле претвори је у државу другоразредног, регионалног степена моћи. И само постојање Украјине као независне земље већ је чини геополитичким стожером који може негативно да утиче на будући статус Русије. Без Украјине Русија неће моћи да остане (и) европска империја, већ ће евентуално настојати да избори статус азијске империје тако што ће своју енергију да усмери на обнављање интересне сфере у бившим совјетским републикама у централној Азији. Супротн томе, ако би успела да поново контролише Украјину, најпространију и једну од најмногољуднијих држава Европе⁵⁹⁸, геоекономски и геостратегијски веома важну због посредничког положаја, природних ресурса, комплементарне привреде, траса нафтовода и гасовода, те приступа Црном мору – Русија би поново постала моћна евроазијска сила са изгледним глобалним шансама. Бжежински је констатовао да би, у том случају, улога кључног геополитич-

⁵⁹⁸ Изузимајући Русију, Казахстан и Турску, чије државне територије већином припадају Азији, Украјина је најпространија држава у Европи (603.628 км²). Такође, она је и једна од најмногољуднијих европских земаља, са приближно 45,3 милиона становника 2014. године. Без Крима, где је после спроведеног референдума проглашена независност, а убрзо потом и припајање Русији (март 2014. године), Украјина има 576.768 км² и око 43 милиона становника. Бжежински у својој књизи наводи да Украјина има 52 милиона становника, али то се односи на број у годинама непосредно после осамостаљења Украјине (максимум: 52,2 милиона 1993. године).

ког стожера на источној граници уједињене Европе била додељена Пољској.⁵⁹⁹

- Азербејџан нема велику територију и бројно становништво, али његова независност и отклон од Русије су геополитички веома важни за америчке интересе у постсовјетским муслиманским републикама. Упоредо са знатним сопственим нафтно-гасним богатством, Азербејџан представља и „чеп на боци“⁶⁰⁰ у којој се налазе енергетске резерве каспијског и средњоазијског басена. Стога је Западу веома стало да та лежишта посредством Азербејџана повеже са својим тржиштем тако да будући нафтоводни и гасоводни коридори не буду трасирани кроз територије под руском контролом. О реализацији овог синопсиса у првим деценијама 21. века сведочи прави „цевоводни рат“ који се води између Русије и САД у пространом појасу од централне Азије до Балкана.
- Јужна Кореја је далековида „инвестиција“ САД остварена средином 20. века и њена позиција прворазредног далекоисточног геополитичког стожера ће све више долазити до изражаја. Ова земља ће и даље да игра улогу америчког „истуреног положаја“ уметнутог између све снажније Кине и опорављене Русије, те притајеног Јапана, чије су логичне амбиције да се ослободи контроле САД и преоријентише се на два суседна евроазијска геостратегијска играча. Евентуална промена садашњег статуса Јужне Кореје, било да се она уједини са Северном Корејом, било да се укључи у будућу кинеску интересну сферу, за циљеве САД је неприхватљива јер би то аутоматски утицало на редефинисање положаја Јапана и престанак америчке доминације на источном ободу евроазијског суперконтинента.

⁵⁹⁹ После две деценије мање или више изражене антируске геополитичке оријентације, која је кулминирала тзв. Наранџастом револуцијом и позиционирањем изразито прозападне власти 2005. године, кључне војне и политичко-економске групе Запада (НАТО и ЕУ) ипак нису укључиле Украјину у своје чланство, знајући да ће то изазвати оштру реакцију Русије. Од 2010. године украјинска владајућа номенклатура почела је да обнавља украјинско-руске везе, што је довело до дистанцирања западноевропских земаља, које су се ионако посветиле сопственим проблемима услед економске кризе. Штавише, САД и НАТО су хитро реаговали планом инсталирања система противракетне одбране (ПРО) управо у Пољској, земљи коју је Бжежински апострофирао као алтернативу Украјини за статус геополитичког стожера. Међутим, значај Украјине потврдио је процес који је почео да тече од тренутка када је легални украјински председник В. Јанукович у новембру 2013. године одбио да потпише Споразум о сарадњи и придруживању са ЕУ. Уследио је већ проверени сценарио – од организовања „мирних демонстрација“, њиховог прерастања у разобручено насиље и пучистичку смену власти, до повратка новоустоличених власти „на прозападни пут“, радикализације унутрашње политике са отвореним пронацистичким обележјима, те отпочињања прогона „неподобног“ (руског) етничког елемента и грађанског рата. У Украјини се од 2014. године одвија глобално америчко-руско геополитичко надметање, у коме може да се препозна „рукопис“ Бжежинског из *Велике шаховске табле*.

⁶⁰⁰ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 47)

- Турска и Иран, са становишта утицаја у Каспијском басену и централној Азији, у извесном смислу су аналогни утицају Француске и Немачке у централној, источној и југоисточној Европи. Искористивши постсовјетски вакуум и слабљење руске моћи, ове две земље инфилтрирале су се у огроман, глобално стратегијски важан и петролејски пребогат муслимански простор. Иако су њихове аспирације често у конкурентском односу, улога макрорегионалних „шахиста“ делимично их квалификује чак и за геостратегијске играче. Ипак, ове две велике, многољудне, војно снажне и утицајне државе првенствено јесу значајни геополитички стожери. Турска, источномедитеранско „сидро НАТО“, контролише Босфор и Дарданеле, „обуздава“ Русију на Кавказу, у Црном мору и на Балкану, те својим (све проблематичнијим) секуларизмом остаје противтежа исламском фундаментализму. Иран, позициониран на источној обали Персијског залива и Ормушког мореуза кроз који се транспортује 40% светског промета нафте, упркос „извозу“ исламског фундаментализма и изразитој антиамеричкој оријентацији, остаје истовремено препрека и за руске продоре на Блиски и Средњи Исток који би могли да угрозе виталне интересе САД.

Статус геостратегијских играча и геополитичких стожера, чији је значај на „великој шаховској табли“ Евроазије апострофирао Бжежински, није статичан и непроменљив. У одређеним глобалним околностима и у посебно осетљивим областима Евроазије неке од ових држава могу да уступе своје место другим кључним „шахистима“ (Бжежински као потенцијалне геополитичке стожере помиње Тајланд, Пакистан, Узбекистан, Казахстан и нарочито, у антикинеском контексту, Тајван). Такође, број и степен ангажовања геостратегијских играча и геополитичких стожера могу да буду различити, а зависиће не само од потреба САД у конкретним регионалним условима, већ и од интереса и моћи домицилних сила Евроазије. Оне ће у будућности појединачно или у некој савезничкој комбинацији да се сучељавају са САД, настојећи да тог глобалног хегемона неевроазијског порекла потисну из Евроазије. Супротно томе, инструментализујући њихове партикуларне циљеве, САД ће покушати да их међусобно конфронтирају. Функционисање хијерархизованог система САД – геостратегијски играчи – геополитички стожери на посебно тешком испиту биће дуж „геополитичких тектонских плоча“, тј. додирне зоне Средњег простора (Русија) са три велика простора који га окружују: са Западним простором у источној Европи, са Јужним простором у централној Азији и са Источним простором у Монголији, дуж кинско-руске границе и на Далеком Истоку. Наглашено нестабилне и интензивном „трењу“ биће изложене „карике“ које

повезују ланац Западног, Јужног и Источног простора. Управо ту опорављени „руски џин“ перцепира потенцијалне напрслине где има највеће шансе да се пробије из континенталне унутрашњости (Средњи простор) у коју је потиснут, прекине ланац троделног постмодерног неоRimland-а, те ефикасно оконча „партију шаха“, поруши америчке „фигуре“, привуче њене „шахисте“ на своју страну и склопи „велику (евроазијску) шаховску таблу“ на којој су деценијама доминирале САД. Један од два таква споја, чији геополитички значај има евроазијске (значи: глобалне) размере, јесте Балкан.

Јужни део Балкана је зона где се додирују Западни и Јужни простор, тј. *два од три* велика простора на ободу Евроазије којима је Бжежински наменио функцију окруживања и потискивања четвртог великог простора у њеној континенталној унутрашњости. Непосредни контакт Западног и Јужног простора налази се у геополитички турској области коју чине данашња БЈР Македонија, Албанија, македонски део Грчке и косовско-метохијски део Србије. Ратни разби-распад СФР Југославије започет 1990-их година Запад је употребио за инфилтрацију у незапоседнути југословенски део Балкана, консолидацију југоисточног дела Западног простора и успостављање „копче“ Западног и Јужног простора. Да би се то остварило, било је потребно да се формира копнени „Балкански геополитички и геостратегијски лу̀к“⁶⁰¹ између северног Јадрана (Италија, чланица НАТО и ЕУ) и Солунског залива (Грчка, чланица НАТО и ЕУ). „Кичму“ тога лу̀ка чинио је читав низ упоришта, база, полигона и других инсталација, за САД и НАТО лако доступних како из јадранске и егејске акваторије, тако и из геостратегијски важне „Панонске лепезе“ (Мађарска), коју је после окончања Хладног рата од ВУ преузео НАТО. Ради успостављање целовитости тог лу̀ка, тј. за учвршћивање споја Западног и Јужног простора, Запад (САД и НАТО) је 1999. године ратовао за контролу кључног простора на његовој траси – Косова и Метохије. Упоредо са овом кохезионом, повезујућом улогом, за западне интересе лу̀к је имао још једну функцију – да „будућој, опорављеној Русији“ баражира повратак на Балкан и продор из Средњег простора, кроз потенцијално лако раскидиву спону између Западног и Јужног простора, на Средоземно „топло море“. (*карта 39*) Сходно томе, на важност постјугословенског простора и геополитичког

⁶⁰¹ О „Балканском геополитичком и геостратегијском лу̀ку“, фазама његовог настанка, северозападном и југоисточном фрагменту, почетним тачкама, упориштима и функцијама опширније видети у: Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004. (стр. 205-219) Идеја „лу̀ка“ први пут је представљена у ауторовом реферату под насловом „Балкан: шта то (у ствари) хоће Америка“, саопштенем на научном скупу „Стратешки (војно-политички, геополитички, технолошки и економски) интереси и циљеви носилаца агресије против суверенитета, интегритета и политичке независности СР Југославије“, који је, у организацији Факултета политичких наука Универзитета у Београду, одржан 7. априла (ратне) 1999. године у Београду.

литичких процеса који су се догађали на размеђу 20. и 21. века упућује чињеница да је, упоредо са САД као неприкосновеном глобалном силом, у различитим фазама „партије“ на балканском додиру Западног и Јужног простора „велике (евроазијске) шаховске табле“ непосредно учествовало још *пет од десет* водећих „шахиста“ које је издвојио Бжежински. То су *три од пет* геостратегијских играча (Немачка, Француска и Русија) и *два од пет* геополитичких стожера (Турска и Иран, који, штавише, показују извесне капацитете геостратегијских играча).⁶⁰²

Карта 39: Балканска пројекција „велике (евроазијске) шаховске табле“

Извор: Миломир Степић, „Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција“, *Срби на Косову и у Метохији* (Стеван Карамата, ур.), Научни скупови, Књига 112; Одељење друштвених наука, Књига 26; Српска академија наука и уметности, Београд, 2006. (стр. 269)

После идентификације кључних геостратегијских играча и геополитичких стожера, Бжежински је утврдио могуће промене досадашњих односа и потенцијалне претње америчким интересима у четири „поља“ евроазијске „велике шаховске табле“. На основу тога, потражио је америчке стратегијске одговоре на четири плус једно кључно пита-

⁶⁰² Опширније о балканској пројекцији „велике (евроазијске) шаховске табле“ видети у: Миломир Степић, „Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција“, *Срби на Косову и у Метохији* (Стеван Карамата, ур.), Научни скупови, Књига 112; Одељење друштвених наука, Књига 26; Српска академија наука и уметности, Београд, 2006. (стр. 259-281)

ње. Четири одговора односе се на будуће процесе у четири велика простора – у Европи, Русији, Централној Азији и на Далеком Истоку – уз додатни одговор који би САД требало да дају на хипотетичке савезе најопасније за очување њене доминације у Евроазији.

1. *Европа* остаје од виталне важности за САД. Бжежински је сматра „природним савезником Америке“⁶⁰³, образлажући то заједничким вредностима, пореклом становништва, културно-цивилизацијским наслеђем, либерално-демократском политиком и економијом... Европа представља „одскачну даску за прогресивно ширење демократије дубље у Евроазију“⁶⁰⁴. Међутим, суштина односа САД према Европи је геополитичка, а Бжежински то експлицитно потврђује: „Али, пре свега, Европа је најбитнији амерички геополитички мостобран на евроазијском континенту. Амерички геостратегијски улог у Европи је огroman.“⁶⁰⁵ Политички и војни тицај САД на евроазијско копно продире посредством трансатлантских веза и присуства НАТО у Европи. Дакле, заједнички таласократски геополитички идентитет налази се у основи америчко-европских односа.

Каква Европа и какви односи са њом у будућности одговарају америчким интересима? САД јесу увек подржавале европске интеграционе процесе, али Европа као целовит политички ентитет још није створена. Јединствена Европа остала је неостварени циљ, а главни импулси који су покретали процес уједињавања престали су да буду актуелни са завршетком Хладног рата – наслеђени страх од претходна два светска рата је превазиђен, економски опоравак од ратних разарања је остварен и совјетска претња више не постоји. Упркос томе, није престала америчка забринутост да ће бити истиснута из Европе и да ће се прекинути њене трансатлантске везе, што би веома брзо довело до губљења примата у Евроазији. Зато западна и централна Европа (део европског континента укључен у НАТО и ЕУ) „остају у великој мери један амерички протекторат“, чије државе „подсећају на античке вазале и зависне територије“⁶⁰⁶. Иако нема дилеме да САД на глобалном плану и даље сматрају Европу манипулативним *геополитичким објектом*, Бжежински је уочио да ће такав однос у будућности бити штетан и за једну и за другу страну, те да је неопходно његово редефинисање.

Ако желе да од Европе створе истински равноправног партнера, а не да је задрже у статусу слабијег и подређеног савезника, САД би дугорочну геостратегију требало да артикулишу у смеру даљег јачања европског јединства и независности. То аутоматски подразумева

⁶⁰³ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 57)

⁶⁰⁴ Исто. (стр. 57)

⁶⁰⁵ Исто. (стр. 57)

⁶⁰⁶ Исто. (стр. 59)

прекидање америчких вишедеценијских специјалних односа са евро-дистанцираном Великом Британијом и преусмеравање ангажмана на праве предводнике такве јединственије Европе – на Немачку и Француску. Креирање квалитативно промењене, интегрисаније Европе, нужно захтева даље америчке активности у два смера: а) ка трансформацији НАТО као „главне везе између Америке и Европе“⁶⁰⁷ зато што тај војни савез више неће моћи да почива на односу хегемона и вазала, већ два мање-више уравнотежена савезника; б) ка дефинисању географског опсега Европе, тј. одређивању источне границе до које би се ширила ЕУ, што захтева одговор и на осетљиво питање да ли би то, истовремено, била и источна граница ширења НАТО. Бжежински је упозоравао да ако изостане амерички ангажман, онда ће доћи до заустављања европског уједињења, а потом постепено до обрнутог процеса – дезинтеграције.

За будуће „брижљиво поступање са два главна архитекта Европе“⁶⁰⁸ – Француском и Немачком – неопходно је да САД потраже одговор на питање шта оне желе да постигну посредством европске интеграције. Бжежински је тврдио да је за Француску уједињена Европа средство за реинкарнацију некадашње величине, моћи и утицаја, те могућност да се, под вођством Париза, поврати централна улога Европе у светским пословима после вишедеценијске енглеско-америчке доминације Западом. За Немачку, посвећеност изградњи европског јединства јесте начин да постигне историјску рехабилитацију и искупљење за грехе из два светска рата, али и да поново успостави своју (над)моћ не изазивајући негативна сећања и страхове. Иако су током

⁶⁰⁷ Исто. (стр. 50) Бжежински је потпуно разоткрио суштину односа НАТО-Европа (ЕУ): „НАТО не представља само основни механизам за спровођење утицаја САД у европским пословима, већ и основу за политички кључно америчко војно присуство у западној Европи“. (због непрецизног превода у српском издању, видети у: Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, p. 50) Однос НАТО и ЕУ је и на интерном нивоу потпуно озваничен: „То су две комплементарне организације“, тј. недовољно је рећи да је „НАТО хардвер, а ЕУ софтвер“, већ да су те две организације „лева и десна нога“ трансатлантске безбедности. (Видети у чланку „НАТО и ЕУ су комплементарни“, *Политика*, 25. април 2009. године; чланак је настао поводом дискусије на „Самиту НАТО 2009. – нове чланице, старе чланице“, одржаном у априлу 2009. године у амбасади Чешке Републике у Београду). Суштину односа НАТО и ЕУ недвосмислено је на Самиту НАТО, одржаном крајем новембра 2010. године у Лисабону, дефинисао и Председник Савета ЕУ Херман ван Ромпеј. У свом говору он је потенцирао да су „ЕУ и Алијанса два најприснија партнера“, да ове две организације „плове истим бродом већ деценијама“ и да „без Алијансе не би било ни Уније“. За Х. ван Ромпеја, тада „првог човека ЕУ“, перспективе тог прожимања су неупитне, будући да „способност ове две организације да обликују безбедносно окружење у будућности биће огромно ако наставе да раде заједно“ и „сруше и преостале зидове који их деле“, те да ће се њихов однос „додатно појачати усвајањем новог стратегијског концепта Северноатлантског савеза“. (Видети у: Херман ван Ромпеј: „Без НАТО не би било ни ЕУ“, www.nspm.rs, 20. новембар 2010.; преузето од ТАНЈУГ-а)

⁶⁰⁸ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 60)

Хладног рата обе земље биле лојалне чланице НАТО, Француска је настојала да задржи сопствени политички идентитет и слободу деловања, док је Немачка, с' обзиром на деликатнији геостратегијски положај према ВУ, била најчвршће безбедносно повезана са САД.

Француска своје амбиције за лидерском позицијом у уједињеној Европи заснива на два важна аргумента којима Немачка не располаже – да је једна од пет сталних чланица Савета безбедности УН (са правом вета) и да је једина нуклеарна сила на континенталном делу уједињене Европе (ЕУ)⁶⁰⁹. Такође, насупрот Немачкој, она у Пацифику, Африци и Латинској Америци још увек поседује „рестлове“ некадашњег колонијалног царства. Она ту остварује висок ниво политичке, економске и безбедносне контроле, што јој омогућује да задржи и неки глобални геополитички утицај. У конкуренцији са самомаргинализованом Великом Британијом и хендикепираном Немачком током Хладног рата, Француска се готово поистоветила не само са лидерском улогом, већ и са отелотворењем уједињене Европе. Да би се остварила француска визија уједињене и независне Европе под вођством Париза неопходно је да се испуне два деликатна услова: а) да се постепено елиминише политичка доминација Вашингтона у европским пословима, уз истовремено задржавање америчког безбедносног ангажмана; б) да функционише француско-немачка политичка и економска „локомотива“ европског јединства, уз истовремено спречавање да Немачка преузме улогу „машиновође“. Остварење ове идеје не би било „немогућа мисија“ када би Француска заиста била глобална сила, када би могла уједињеној Европи да пружи безбедност и када би јој Немачка признала примат. Али, Француска је „тигар од папира“: она није глобална, већ сила средњег ранга, не поседује велике, него ограничене војне потенцијале и стратегијске домете, безбедност Европи не може да пружи Француска, већ и даље САД... На другој страни, Немачка је деценијама увредљиво окарактерисани статус „економског џина, а политичког папуља“, стрпљиво, али ефикасно превазилазила.

Пад Берлинског зида и уједињење Немачке изазвали су „тектонски поремећај“ у Европи. „То је био геополитички пораз и за Русију и за Француску.“⁶¹⁰ Немачка, „џин у срцу Европе“, експресно се претворила у неприкосновеног политичког лидера ЕЗ/ЕУ, са нараслим утицајем и на глобалном плану (посредством знатног учешћа у финансирању кључних међународних институција). Она јесте остала француски партнер, али није више била у подређеном положају. Стога није оклевала не само

⁶⁰⁹ Узимајући у обзир својства специјалних веза са САД и резервисан став према стварању чвршће интегрисане Европе, Француска види нуклеарну моћ Велике Британије само као продужетак америчке, пренебрегавајући чињеницу да ни њен нуклеарни програм не би постојао без сагласности и помоћи САД.

⁶¹⁰ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 65)

да јасно артикулише и брани сопствено поимање будућности Европе, већ и да наметне своје ставове помало изненађеним и свакако немоћнијим европским савезницима. Остајући и у постхладноратовском раздобљу под америчким безбедносним кишобраном, Немачка је сачувала ореол безопасне земље, што јој је омогућило да без комплекса испољи сопствене геополитичке аспирације. У њеном фокусу нашле су се првенствено средњоевропске земље из некадашње совјетске интересне сфере и југословенске републике Словенија и Хрватска, чију је сецесију (у титоистичким границама!) свесрдно помогла. Иако та целина, према мишљењу Бжежинског, не би у (гео)политичком смислу представљала империјалну реинкарнацију *Mitteleurope*, већ „далеко бенигнију заједницу економске обнове“ спонзорисану немачким инвестицијама, он није оспоравао да ће управо Немачка бити спонзор будућег интегрисања те „нове *Mitteleurope*“ у НАТО и ЕУ.⁶¹¹ Али, САД не би смеле да дозволе да Немачка читаву Европу подреди себи и обликује њену интеграцију сходно својим интересима и визијама. Бжежински је исказао јасан амерички став да „Европа коју би конструисао и водио Берлин једноставно није могућа.“⁶¹² Стога је мисија неокенанистичког „обуздавања“ и „балансирања“ постбиполарне Немачке ургентно поверена краткорочно фаворизованој Француској. Убрзо, „зона интегрисане војне безбедности“⁶¹³ била је проширена и постављена „са обе стране Немачке“⁶¹⁴. Тако је Немачку „укотвила (...) унутар мултилатералног оквира“⁶¹⁵ одмах после укључивања у Пољске, Чешке и Мађарске у НАТО 1999. године.

Зашто је Европа важна за амбиције САД да и у будућности задрже глобалну супремацију? У креирању и спровођењу „историјски трајне трансатлантске и транспацифичке стратегије“⁶¹⁶ ни једна држава „не може да замени Европу и Јапан као америчке партнере у дуготрајном напору на одржавању постојећег светског поретка“⁶¹⁷. Ако би се догодило да Европа и Јапан покушају да се ослободе америчког „савезништва“, Бжежински је опомињао да САД то не смеју да дозволе јер

⁶¹¹ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 68) Бжежински је добро „предвидео“: управо у деценији која је уследила после објављивања његове књиге, снажно подржана утицајем Немачке, у два циклуса (1999. и 2004. године) „завеса“ земаља од Балтичког до Јадранског мора, тј. од Пољске и бивших совјетских прибалтичких република на северу до Словеније на југу – укључена је у НАТО и ЕУ.

⁶¹² Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 77)

⁶¹³ Исто. (стр. 76)

⁶¹⁴ Исто. (стр. 76)

⁶¹⁵ Исто. (стр. 76)

⁶¹⁶ Zbigniew Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb; CID, Podgorica, 2004. (str. 63) (оригинални наслов: Zbigniew Brzezinski, *The Choice: Global Domination or Global Leadership*, Basic Books, New York, 2004.)

⁶¹⁷ Исто. (стр. 64)

би то угрозило не само њихову светску хегемонију, већ и светску стабилност. О значају Европе као америчког мостобрана, али и о њеној просторно-квантитативној хендикепираности и рањивости, довољно сведочи „само један кратки поглед на карту евроазијске копнене масе“⁶¹⁸. Стога ће примарни циљ САД и даље бити опстанак тог мостобрана и његова експанзија као одскочне даске за даљи амерички продор у унутрашњост Евроазије. Само захваљујући заједничкој економској и војној снази, САД и Европа, у облику трансатлантске заједнице отелотворене у НАТО и ЕУ⁶¹⁹, задржаће глобалну „омнипотентност“⁶²⁰, централни положај у светским размерама и позицију „гравитационог центра светских збивања“⁶²¹. Таква, и у будућности проамеричка Европа у „мостобранској функцији“, била би апроксимативно омеђена линијом која би укључивала глобално геополитички важне области: а) на југу би обухватала широк приобални појас северноафричких земаља ради контроле читавог Средоземног басена, б) на југоистоку би укључивала Турску и дубоко се уклињавала према нафтно-гасним резервама Персијског залива, Ирана и Каспијског басена, в) на истоку би обухватала не само Белорусију и Украјину, већ геополитички кључне делове руске територије.⁶²² (карта 40)

⁶¹⁸ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 71)

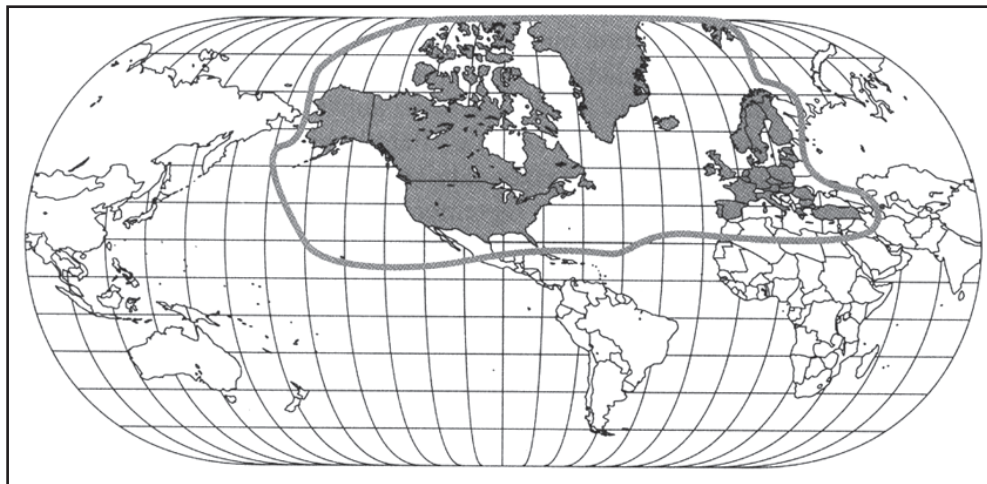
⁶¹⁹ Бжежински је запазио да је „у последње време западна Европа узурпирала идентитет *Европе*“ (Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, str. 79) и да источна граница евроатлантске интеграције (ЕУ, НАТО) није фиксирана, те не може да буде истинска источна граница Европе. Он је образложио да је Европа у ширем смислу интегрална цивилизација која проистиче из заједничке хришћанске цивилизације – римокатоличко-протестантске и православне – иако многи савремени теоретичари сматрају да се ради о две различите цивилизације.

⁶²⁰ Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 65)

⁶²¹ Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike – tri predsednika i kriza američke supersile*, JP Službeni glasnik; Fakultet bezbednosti, Beograd, 2009. (str. 108)

⁶²² Источна граница, којом је Бжежински засекао руску територију, ширином картографске линије варљиво упућује на апроксимативност, али не искључује геополитичку тенденциозност, будући да од Русије одваја: 1) *област Карелије и полуострва Кола*, лишавајући је, тако, квалитетне северне маритимне опције и приступа Атлантику посредством стратешке луке Мурманск и дела Баренцовог мора (Северни ледени океан) који се не леди; 2) *Санкт Петербург*, одузимајући јој „северну престоницу“ (4,5 милиона становника) и „прозор ка Европи“, излаз на Фински залив Балтичког мора као још један маритимни правац и могућност посредног приступа Атлантику, те исходиште за извоз гаса морским и подморским путем из гигантских лежишта на северу; 3) *ушће Дона*, спречавајући је да кроз Азовско море и Керчански мореуз поморски приступи не само својој ратној луци Севастопол на полуострву Крим, већ и да оствари јужну маритимну партиципацију посредством стратешки важног Црноморског басена и, посредно, Средоземља; 4) *Северни Кавказ са планинском подгорином и ставропољским побрћем*, ампутирајући јој кавкаски *panhandle* који јој служи као „сидро“ којим је закачена за Закавказје и централну Азију, те за *intermarium* између Црноморског и Каспијског басена дуж кога су трасирани „снопови“ нафтовода и гасовода.

Карта 40: Европа као амерички мостобран на западу Евроазије у функцији учвршћивања „централног положаја Атлантске заједнице у светским размерама“

Извор: Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike – tri predsednika i kriza američke supersile*, JP Službeni glasnik; Fakultet bezbednosti, Beograd, 2009. (str. 108)

Америчко-европско савезништво у будућности може да буде на тешком испиту. Глобални интереси САД захтевају да се процес ширења и јачања унутрашње кохезије ЕУ настави, али да остане ограниченог, конфедеративног карактера. Штавише, у истински уједињену и моћну ЕУ Бжежински је оправдано сумњао, сматрајући да ће њена нова проширења (нарочито укључење десет држава 2004. године) „додатно закомпликовати већ политички нејединствен, претерано сложен и крајње бирократизован система европске интеграције која подсећа на дивовски привредни конгломерат. А конгломерати немају историјску визију; само опипљиве интересе.“⁶²³ Са становишта трансатлантских интереса САД, то је било не само тако конструкцијски креирано на самом зачетку послератног (западно)европског интегрисања, већ је пожељно да тако и остане у ЕУ-будућности. У супротном, када би Европа еволуирала у чвршће уједињену, политички моћнију, војно-одбрамбено самодовољну и економски конкурентну целину – постоји опасност да се претвори у равноправног такмаца и изазивача америчкој глобалној хегемонији. Будући да је совјетска/руска опасност нестала са окончањем Хладног рата и биполаризма, ЕУ би у перспективи могла да перцепира управо САД као безбедносну претњу. То значи да би престала потреба да постоји НАТО као „хардвер“ и „ударна песница“ америчког

⁶²³ Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 69)

трансатлантског мостобрана на западу Евроазије. А окончање америчког војног присуства на западном прочељу Евроазије проузроковало би потпуно препуштање контроле суперконтинента аутохтоним силама и могућим сукобима међу њима ради успостављања примата. Бжежински је упозорио на оправдан страх САД да би „парађе џемпера“ могло да се настави, те да би снажна и аутономна европска интеграција довела у питање неприкосновеност америчке доминације у још два макрорегиона – у Јужној Америци и на Блиском Истоку. Сходно томе, САД не би смеле себи да дозволе да се понашају као пасивни посматрач хипотетичке геополитичке еманципације Европе.

Амерички инструмент за „геополитичко дисциплиновање“ Европе, за њен даљи о(п)станак у спонзорисаној трансатлантској вези и за задржавање у подређеном положају према САД – остаће НАТО. Бжежински је претећи упозорио да је очување НАТО „од виталног значаја за трансатлантску повезаност“, да Алијанса Европи омогућује како безбедност, тако и интеграциони амбијент, те да без НАТО „Европа не само што би била рањивија, већ би скоро истовремено постала политички поцепана“. ⁶²⁴ Евентуални америчко-европски раздор, избацавање САД из Европе и расформирање НАТО проузроковали би повратак Европе у историјски већ испробана искушења нестабилности и унутрашњих сукоба. Да се у постбиполарном транзиционом геополитичком раздобљу то не би догодило („...сада када је нестала Европа Јалте, битно је да се не поврати Европа Версаја“ ⁶²⁵) и да се у источној и југоисточној Европи не би створила „геополитичка ниџија земља“ ⁶²⁶, неопходно је да се и ЕУ и НАТО шире на географски, политички и економски синхронизован начин. Трансгресиони фронтјер према истоку Бжежински је идентификовао као „Нову Европу“, где експанзија евроатлантизма (НАТО и ЕУ) не би смела да буде заустављена. У супротном, то би могло да реактивира руске аспирације према централној Европи и Балкану, да угрози америчку визију језгра европске безбедности (геополитички лџк Француска-Немачка-Пољска-Украјина ⁶²⁷) као заметка будућег „стапања трансатлантског система безбедности са трансконтиненталним евроазијским системом“ ⁶²⁸ и да доведе у питање амерички кредибилитет не само на европском, већ и на глобалном плану. Али, иако су се појавиле евидентне разлике унутар ЕУ између више проамерички настројене „Нове Европе“ и резервисаније „Старе Европе“, Бжежински се супротставио

⁶²⁴ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 74-75)

⁶²⁵ Исто. (стр. 83)

⁶²⁶ Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 71)

⁶²⁷ Видети карту „После 2010: Критично језгро европске сигурности“ у: Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 83)

⁶²⁸ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 83)

тој подели. Разлог није само што је она „без историјске или географске основе“⁶²⁹, већ и у томе што америчка „политика *divide et impera*, иако се може чинити тактички прихватљивом за изравнавање рачуна, била би кратковида и контрапродуктивна“,⁶³⁰ тј. била би у супротности са основним америчким геополитичким циљем – да се консолидује и прошири трансатлантски мостобран како би постао још снажнија одскочна даска за америчко „катапултирање“ даље у средиште Евроазије.

2. *Русија* је и после нестанка СССР 1991. године остала најпространија и ресурсима најбогатија држава света, те и даље прворазредан геополитички чинилац у Евроазији. Стога она не престаје да буде предмет опсесивне америчке пажње. Бжежински је закључио како је колапс Совјетског Савеза произвео „црну рупу“ („black hole“) и „геополитичку празнину“ („geopolitical void“) у средишту Евроазије, што би могло да наведе на помисао да је истовремено геополитички нестао и Мекиндеров Heartland, тј. телурократски пол светског дуализма⁶³¹. Био је то епилог катастрофалног руског 20. века, који је почео понижавајућим руским поразом у рату са Јапаном и револуцијом 1905. године, а окончао се распадом СССР 1991. године, територијалним сажимањем некадашње руске империје грађене и прошириване вековима, те претњом да у спирали унутрашње нестабилности, политичко-економског суноврата и етно-верског сепаратизма, ентропија захвати и саму Русију. Додатну фрустрацију изазивала је чињеница да је изван граница Руске Федерације, у 14 бивших совјетских република које су на бази антируске самоидентификације настојале да иживе своју изненадну националну и државну еманципацију, остало најмање 20 милиона етничких Руса.⁶³² Они су се нашли у незавидном положају и у стању изразите дискриминисаности, иако су у неким новопризнатим државама чинили више од 30% (у Летонији и Естонији) или 40% (у Казахстану) становништва.

После „монументалне геополитичке конфузије“⁶³³ изазване самоукидањем Источног блока и турбо-распадом СССР, Русија, руски народ

⁶²⁹ Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 148)

⁶³⁰ Исто. (стр. 148)

⁶³¹ Бжежински је исправно запазио да деструкција СССР представља завршну фазу у континуираном процесу разбијања совјетско-кинеског „модерног трансконтиненталног евроазијског блока“, али је лицемерно прећутао педесетогодишње америчко ангажовање да се колапс СССР оствари. Међутим, није заборавио да истакне важну чињеницу: да је први и глобално геополитички важан корак у практичном реализовању те фрагментације било „одметништво Титове Југославије“ из састава совјетске интересне сфере 1948. године. Видети у: Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 85)

⁶³² Постоје мишљења да је изван Руске Федерације остало и више од 25 милиона руског и русофонског становништва.

⁶³³ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 86)

и читав свет суочили су се са новом реалношћу: совјетска интересна сфера у Централној Европи и источном делу Балкана престала је да постоји; на западној страни руска држава потиснута је на границе из првих година 17. века, а у Прибалтику из 18. века; на југу (у зони Кавказа) сведена је у територијалне домете остварене почетком 19. века; у Централној Азији изгубила је простор на који се проширила већ 1830-их година. Са запада била је изложена снажном притиску НАТО и ЕЗ/ЕУ, са југа се упливу утицаја оснажене Турске и исламској демографско-безбедносној претњи придружила и америчка војно-политичка инфилтрација, а на истоку, иако није имала територијалних губитака, ретко насељене области Русије нашле су се пред изазовом експанзије кинеског становништва и економије. Бжежински је посебно истакао геополитички значај два руска губитка: Каспијског басена и Украјине.

- Каспијски басен, у време постојања СССР, готово да је имао статус и функцију „совјетског (руског) језера“, јер је само његова јужна обала припадала Ирану. Сада је Русија само једна од пет нафтом и гасом богатих прибрежних држава. Међу њима су и оне које настоје да прекину блиске везе са Русијом, а широко отворе врата капиталу из ЕЗ/ЕУ, исламских земаља, Кине и Индије, те војно-политичком позиционирању САД као „заштитника“. За америчке интересе посебно је важан Азербејџан, кога је Бжежински чак сврстао у *геополитичке стожере* на „великој (евроазијској) шаховској табли“.
- Независност Украјине значила је непосредан губитак стране, плодне, водом и сировинама богате, енергетско-индустријски развијене и тампонско-посреднички геополитички позициониране територије (између прозападне „Нове Европе“ и Русије и између Балтичког и Црноморског басена). Међутим, суштинске историјске и идентитетске последице биле су још израженије јер су подразумевале ампутирање државотворног језгра некадашње (Кијевске) Русије и анулирање тровековне руске историје. Негативан „геополитички салдо“ који је Русија „укњижила“ осамостаљењем Украјине Бжежински је прецизно „сабрао“: „губитак виталног геополитичког простора за руску државу“, лишавање „доминантне позиције на Црном мору, где је Одеса служила као витална капија Русије“ према Медитерану и „драстично ограничење геостратегијских опција Русије“ у новој реалности и будућности.⁶³⁴

У првим годинама после слома СССР пред Русе и Русију изронила су бројна постидеолошка и постпросторна (постсупранационална) пи-

⁶³⁴ Исто. (стр. 89)

тања. Она су се односила не само на редефинисање етно-националне и државне самоспознаје, већ и на будућу оријентацију државе која је очигледно била на економској низбрдици, у политичко-дипломатској конфузији и у мамурном тумарању кроз трансформисани, глобализовани, униполарни свет. Нужност промишљања и одлучивања сходно геополитичким постулатима проистицала је из „руске екстензивне евроазијске локације“⁶³⁵. Бжежински је издвојио *три* делимично прожимајуће руске стратегијске опције за будућност и закључио да свака од њих, мање или више, има везе са позицијом у односу на САД као глобалног хегемона, али да су све три фантазмагоричне са становишта тадашње немоћи Русије⁶³⁶:

а) Приоритет успостављања „равноправног стратешког партнерства“ са САД – Прозападна оријентација Русије почела је да се препознаје још пре слома СССР, а доминирала је током готово читаве последње деценије 20. века. Према том концепту, земља је поимана као саставни део Запада, у будућности би требало да се безалтернативно усмери према Западу и у свему да опонаша Запад ако жели да постане модерна, демократска земља. „Вестернизација ради модернизације“ смишљено и утилитарно подржавана је од стране Запада (у првом реду од САД), иако је Русија, истовремено, све више тонула. Руско тумачење лицемерно лансираног америчког слогана о „равноправном стратешком партнерству“ као успостављању „глобалног америчко-руског кондоминијума“ који ће заменити хладноратовско америчко-совјетско супарништво – представљало је очигледно самозаваравање. Није било реално да се успостави однос једнаких савладара јер је Русија била далеко слабија не само од САД, већ и од других светских актера – Немачке, Јапана, Кине... Штавише, убрзо је уследило руско разочарање, појавила се сумњичавост у истинске намере Запада и поново су испливала на површину стара америчко-руско ривалства дуж Rimland-a (истина, сада знатно проширеног).

Бжежински је сматрао да су САД могле да „искористе време америчко-руског меденог месеца“⁶³⁷ у првих неколико година после распада СССР и одмах агресивно крену у проширење НАТО према истоку, понудивши Русији перспективу укључења у овај процес. Уместо тога, проширење је уследило са стратешким закашњењем – тек 1999. го-

⁶³⁵ Исто. (стр. 94)

⁶³⁶ У време када је Бжежински писао књигу и када је она објављена (1997. године) Русија је пролазила кроз тежак период општег унутрашњег расула (економско дно дотакла је 1998. године). Стога може да се разуме тријумфалистички став Бжежинског о „фантазмагоричности“ било каквих руских амбиција изван њених граница, а нарочито на евроазијском и глобалном плану. Тек потом уследио је свеобухватни опоравак Русије...

⁶³⁷ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 97)

дине, поводом педесетогодишњице формирања, примљене су три земље (Пољска, Чешка и Мађарска), а 2004. године још седам (Словачка, Словенија, Румунија, Бугарска и три некадашње прибалтичке чланице СССР Литванија, Летонија и Естонија). Русија је сасвим оправдано то протумачила као претњу, коју је потврђивало ангажовање НАТО у нападима на Републику Српску Крајину и Републику Српску 1995. године, а нарочито агресија на СР Југославију 1999. године. Када је постало очигледно да у Русији почиње да буја неидеолошки мотивисано антизападно расположење, да се ширење НАТО све више схватало као примицање руским границама, опкољавање и припрема напада, те да су постали реалност бескомпромисни покушаји Запада да у своју интересну сферу увуче не само три прибалтичке републике, него за руски идентитет и интересе егзистенцијално важну Украјину, било је јасно да је руска идеја о „глобалном кондоминијуму“ или „равноправном стартешком партнерству“ са САД – илузија. Успон Русије током прве деценије 21. века распршио је и другу илузију – намеру Запада да од Русије начини потчињену земљу чији ће интереси само у изузетним случајевима досезати изван њених граница.

б) Приоритет реактивирања водеће позиције у „блиском заграничју“ – Будући да руска прозападна оријентација није донела очекиване позитивне резултате, (ре)активирана је алтернативна спољнополитичка опција – оријентација на постсовјетски простор. У годинама после слома СССР развио се читав спектар геополитичких концепција. У лабавој Заједници независних држава (ЗНД), као простору заједничких економских интереса, могло је да се препозна логично, прагматично и интересно повезивање компатибилних земаља. Међутим, у томе су неки руски кругови препознавали интеграцију „која би могла да еволуира у московску верзију ЕУ“, а други „једно од неколико средстава за империјалну обнову“.⁶³⁸ Појавила су се залагања да Русија, у оквиру ЗНД или на основу специјалних билатералних и мултилатералних аранжмана, успоставља блискије економске, политичке и војне везе са Белорусијом и неколико централноазијских постсовјетских република. Ренесансу су доживеле и словенофилске идеје о савезништву Русије, Украјине и Белорусије, које би се у будућности проширило и на остатак словенског света у централној и југоисточној Европи. Подразумевало се да би улога гравитационог језгра у свим тим интеграцијама припала „опорављеној Русији“.

Посебно место међу руским опцијама Бжежински даје неоевроазијству, за које је проницљиво приметио да има квалитет који остале немају – нуди целовит одговор на питање о геополитичком идентитету Русије и њеној мисији како у постсовјетском простору, тако на

⁶³⁸ Исто. (стр. 101)

евроазијском и глобалном плану. Он подсећа да је руски евроазијски идентитет проистекао из централне позиције на евроазијском суперконтиненту, непосредне контроле простора од Пацифика до Централне Европе и империјалног великодржавља које је махом ненасилно интегрисало многе неруске народе. Изворно руско евроазијство као „нешто треће“ – ни азијско, ни европско – јесте имало корене у сфери духовности, културе и мистичности, али у својој постсовјетској варијанти добило је све препознатљивије својство овоземаљске геоекономске и геополитичке практичности. Ту димензију евроазијске интеграције истрајно је заступао Казахстан, нудећи је као замену за очигледно анахрону и несврсисходну ЗНД.

Иако је неоевроазијска опција припадала школи геополитичког мишљења која подразумева да неки облик повезивања постсовјетског простора са Русијом као логичним предводником предствља заједнички интерес, њено остваривање текло је тешко. Разлог би требало тражити у отпору више бивших совјетских република да се подреде Русији (углавном услед политичког суфлирања и економских обећања западних и исламских земаља). У томе је дуго предњачила Украјина, „охрабривана спољашњом подршком“⁶³⁹. Други и важнији разлог био је вишедимензионална немоћ Русије, због које она није могла да се наметне као неприкосновени вођа. Стога је прихватљива констатација Бжежинског да је опција „блиског заграничја“ понудила Русији „не геополитичко решење, већ геополитичку илузију“. Али, то је важило само током последње деценије 20. века. Опорављена и све снажнија Русија постепено успоставља другачији геополитички „пејзаж“ у свом непосредном окружењу.

в) Приоритет стварању антиамеричког евроазијског „контра-савеза“ – Руска иницијатива могла би да покрене стварање антихегемонистичке коалиције у чијем језгру би се нашле три силе са заједничком геополитичком амбицијом да релативизују америчку доминацију у Евроазији. Она би настала око Русије, најпространије земље света и патрона словенске заједнице, Кине, најмногуљудније и економски најпросперитетније државе света, и Ирана, најфундаменталније исламске земље. Корак који би претходио стварању те евроазијске „тријаде“ било би решавање наслеђених спорних питања између Русије и Кине, те успостављање осовине Москва-Пекинг која би у простору Евроазије представљала ефикасну контра-тежу јединој преосталој глобалној суперсили – САД.

Бжежински је изнео аргументе зашто руска идеја о том контра-савезу није могућа: у првом реду, САД не би направиле грешку да истовремено буду у супротстављеним односима и са Русијом, и са Кином,

⁶³⁹ Исто. (стр. 107)

и са Ираном; Иран, а нарочито Кина не би ушле у коалицију са тако нестабилним и немоћним партнером какав је била Русија у првој пост-совјетској деценији; будући да „везивна супстанца“ три евроазијске силе не би била заједничка идеологија, њихов савез обједињавао би, *de facto*, три земље (тадашњег) тзв. трећег света, супротстављен најмоћнијој глобалној групацији (тзв. првом свету); све три земље појединачно, а нарочито привредно захуктала Кина, ризиковале би да изгубе издашан западни извор инвестиција; иако је потенцијални иницијатор „контра-савеза“, Русија би у односима са Кином била слабији партнер, те би тако „постала тампон држава између ширеће Европе и експанзионистичке Кине“⁶⁴⁰... Бжежински није сматрао остваривим ни антиамерички контра-савез Русије са геостратегијским играчима на западу „велике (евроазијске) шаховске табле“ – са Немачком и/или Француском – упркос могућим проблемима ЕЗ/ЕУ и НАТО поводом „кризе идентитета“, унутрашњег раслојавања и различитих пројекција будућности. Не искључујући њихово краткорочно, тактичко „флертовање“, он је сумњао да би Немачка и Француска жртвовале односе са САД (чак и у случају слома евроатлантских интеграција) ради уласка „у истински савез са дезоријентисаном Русијом“⁶⁴¹. Али, Бжежински није баш све прецизно предвидео: почетком 21. века Русија није више „дезоријентисана“!

Тријумфалистички констатујући да слаба постсовјетска Русија крајем 20. века није била способна да оствари ни једну од три геополитичке опције, Бжежински јој је „великодушно“ оставио само једну могућност – оријентацију ка трансатлантској, проамеричкој Европи, отелотвореној у НАТО и ЕЗ/ЕУ као експанзивним интеграцијама Западне цивилизације. Европа и САД су сугерисане као једини избор Русије зато што оне наводно не би представљале претњу њеној територији и границама какву могу да испоље демографски и просторно експанзивне муслиманске земље на југу и Кина на истоку. Да би постала прихватљива, Запад је пред Русију постављао бројне услове: да буде „неекспанзионистичка и демократска држава“, да направи „јасан раскид са империјалном прошлошћу“, да „беспоговорно прихвати повећање политичких и безбедносних веза са Америком“, да се не опире и не условљава даље проширење ЕЗ/ЕУ и НАТО, да се помири са „геополитичким плурализмом“ у постсовјетском простору и да се одрекне „ограничења политичког суверенитета нових држава“...⁶⁴²

Међу тим новим државама у постсовјетском простору, чији је отклон од утицаја Москве „главни фактор у приморавању Русије на

⁶⁴⁰ Исто. (стр. 111)

⁶⁴¹ Исто. (стр. 112)

⁶⁴² Исто. (стр. 113-114)

историјску редефиницију⁶⁴³, Западу су геополитички најважније три: Азербејџан, који може да послужи као трансмисија за евро-амерички приступ енергентима у Каспијском басену и Централној Азији; Узбекистан, који има територијални и етно-демографски потенцијал за баражирање руског повратка у Централну Азију; и опет Украјина, као најважнија од њих, чијим би ампутирањем из ареала проруске источне Европе и трансфером у централну Европу укључену у ЕЗ/ЕУ и НАТО, Запад успео истовремено и да Русију дугорочно утера у „златни ка-вез“ трансатлантски дефинисане Европе. Проевропско и проамеричко опредељење као једина алтернатива Русије (према мишљењу Бжежинског) „Западу би отворила нову стратешку прилику“, тј. омогућила „предуслове за прогресивно геополитичко напредовање западне заједнице даље и дубље у Евроазију“.⁶⁴⁴

Упркос детаљно састављеном „рецепту“ за онемогућавање утицаја онемоћале постсовјетске Руске Федерације изван њених граница, Бжежинског није напустила опседнутост угроженошћу Запада Русијом као глобалном телуократском силом. Стога је упозоравао да ће чак и истински не-империјална Русија остати најпространија државна територија на свету и још увек велика сила чије је кључно својство да интегрише Евроазију. Наводно привржен руском просперитету у будућој неизбежној конкуренцији са Европом на западном и Кином на источном прочељу Евроазије, он је „добронамерно“ сугерисао Русији да њен приоритет не би требало да буде „узалудан покушај обнављања статуса велике силе“, већ свеобухватна друштвена модернизација. А то ће моћи да постигне само ако активира креативни потенцијал руског народа и огромне природне ресурсе. Бжежински је трасирао и пут до тог „успеха“: трансформацију Русије у лабаво повезан савез држава, конфедерализовану Русију, коју би чиниле (европска) *Русија*, са источном границом на Уралу, *Сибирска Република* (Сибирија), између Урала и апроксимативне праволинијске границе Бајкалско језеро – ушће Лене, те *Далекоисточна Република*, од наведене линије до Пацифика.⁶⁴⁵ (*карта 41*)

„Конфедерализована Русија“ постала би саставни део темељно геополитички редефинисане Евроазије, где би САД сачувале два своја „мостобрана“: додатно проширен – европски, те и даље невелики, али важан – јапански. Привидно значајну улогу САД би „допустиле“ Кини, која би постала регионални хегемон („Велика Кина“), али не и глобална сила јер би је САД и даље држале приковану за источноазијску обалу

⁶⁴³ Исто. (стр.115)

⁶⁴⁴ Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 74)

⁶⁴⁵ Детаљније видети у: Zbigniew Brzezinski, „A Geostrategy for Eurasia“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No 5, September/October 1997, Council on Foreign Relations Inc, New York, 1997. (pp. 59-61)

Пацифика. Према карти Бжежинског, територија „Конфедерализоване Русије“ била би лишена Санкт Петербурга и излаза на Балтичко море, партиципације на Црном мору и Кавказу, приступа најважнијем делу пацифичке обале и лучким градовима Владивостоку и Нахотки. Тако би Русија остала без геоекономски, геополитички и геостратегијски кључних приморских области које представљају њен поморски „прозор у свет“ и, у извесној мери, ублажавају степен континенталне затворености државне територије (land locked country хендикеп).

Карта 41: Идеја Бжежинског о „конфедерализованој Русији“ у геополитички реконфигурисаној Евроазији

Извор: Zbigniew Brzezinski, „A Geostrategy for Eurasia“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, № 5, September/October 1997, Council on Foreign Relations Inc, New York, 1997. (p. 60)

Бжежински, слично ранијим евро-америчким ауторима глобалних геополитичких концепција, није одолео још једном изазову – да проблематизује статус Сибира, који је неувијено третирао као руски „територијални посед“⁶⁴⁶ (колонију). Свака помисао на огромна природна богатства, а ретку насељеност Сибира, на Западу изазива „луче-

⁶⁴⁶ Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 74)

ње плувачке“ као условни рефлекс који указује на саможиву спремност да се тај простор „одгризе“ од Русије и искористи како би се „утолила глад“ за ресурсима. Бжежински је тај „нагон“ прикрио наводном забри-нутошћу да ослабљена Русија без помоћи Запада неће моћи ефикасно да експлоатише, па чак ни дуго да задржи Сибир у свом поседу пред демо-графским притиском са југа и истока. Стога се zaloжио за „транснаци-онални напор на развоју и колонизацији Сибира“, где би предност при-ликом продора добила Европа на основу већ препоручене про-европ-ске оријентације Русије. Тако би Европа – стара, декадентна, пасивна, ресурсима сиромашна и лишена вековима експлоатисаних колонија – реактивирала експанзионистички импулс и добила нову животну енергију. „За Европљане би Сибир могао да представља прилику какву су Аљаска и Калифорнија заједно раније представљале Американцима: извор великог богатства, прилику за профитабилна улагања – једном речју Елдорадо за нове пионире. (...) Уз снажније европско присуство, Сибир би временом могао да постане заједничко добро читаве Евроа-зије, могао би да се експлоатише на мултилатералним основама (...), а могао би да представља изазов засићеном европском друштву у виду неких узбудљивих, нових граница“. ⁶⁴⁷ У ствари, Европа би тако одигра-ла улогу америчког „корисног идиота“, омогућујући да се ограничена евро-америчка (трансатлантска) интеграција у будућности прошири и трансформише у англоамеричко-евроазијску (трансатлантско-транс-пацифичку) под неприкосновеним вођством САД.

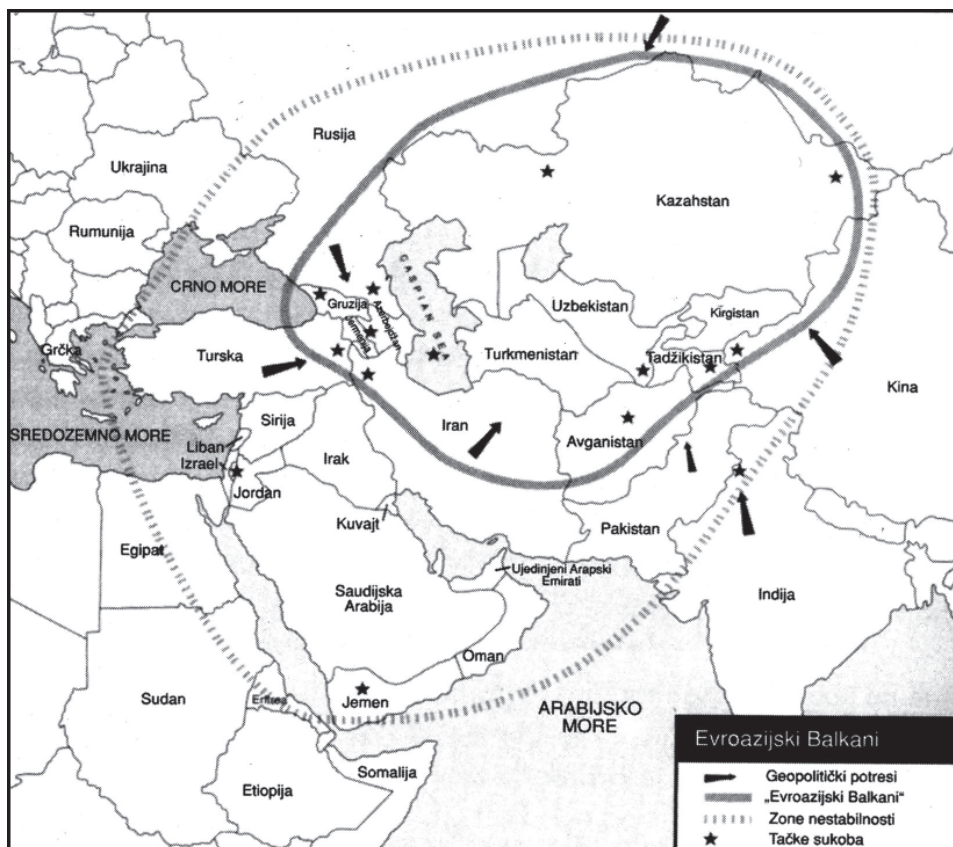
3. *Централна Азија* се после колапса Советског Савеза трансфор-мисала у регион који је политички-територијално фрагментиран не-адекватним границама, оптерећен сукобима многобројних и измеша-них етничких колективитета, те изложен интересима једне глобалне и више регионалних сила. Ове особине подсетиле су Бжежинског на општепознати и током 19. и 20. века изразито геополитички „магнети-чан“ простор – европски Балкан. Сходно томе, за његов аналог сковао је назив – *Евроазијски Балкан*⁶⁴⁸. Чиниле би га бивше совјетске закавказ-ске и централноазијске републике (сада независне државе), укључују-ћи прикаспијско-кавказки географски регион Русије, те неке области које нису биле у саставу СССР (Авганистан, северни Иран и источна Турска). Евроазијски Балкан налази се унутар пространије области,

⁶⁴⁷ Исто. (стр. 74)

⁶⁴⁸ Под снажним утиском напада на симболе америчке глобалне моћи 11. сеп-тембра 2001. године за који су окривљени исламистички терористи, Бжежински ће том простору касније почети да даје светски значај и да га назива *Глобални Балкан*. Он је предвиђао: „У следећих неколико деценија најнасилнији и најопаснији регион света – са експлозивним потенцијалом који би свет могао да гурне у хаос – биће Гло-бални Балкан“. Видети у: Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 49)

коју је Бжежински назвао Зона глобалне нестабилности, а чија граница опасује Босфор и Дарданеле, Суецки канал, Баб ел Мандеб, Пакистан, Кашмир, Синкјанг, читав Казахстан, јужни део европске Русије, исток Украјине и Црноморски басен. (карта 42)

Карта 42: Евроазијски Балкан – етнички мозаично, политички-територијално фрагментирано и геополитички „магнетичано“ средиште суперконтинента

Извор: Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 118)

Од спољашњег појаса Зоне глобалне нестабилности, која је делом под контролом САД као „једине моћи“ и „коначног арбитра“, простор Евроазијског Балкана се суштински разликује по томе што у њему постоји експлозивна комбинација „вакуума моћи“ и привлачења „више ривалских моћи“. И док традиционални Балкан представља „потенцијалну геополитичку награду“ у надметању за доминацију у Европи, Евроазијски Балкан је не само геополитички значајан, већ је при-

влачан и као „потенцијална економска награда“.⁶⁴⁹ Лежишта нафте и гаса која се ту налазе упоредиве су са резервама Кувајта, Мексичког залива или Северног мора. Приступ тим ресурсима, њихова експлоатација и транспорт биће у будућем енергетски све дефицитарнијем свету узрок конфронтација великих и регионалних сила, предмет оштрих надметања конкурентских гигантских компанија и војно-политичко-економских групација, повод за сукобе аутохтоних народа и држава, разлог за обнављање историјски наслеђених нетрпељивости, територијалних претензија и граничних спорова... Слично „класичном Балкану“, Евроазијски Балкан постао је „буре барута“, али много веће, експлозивније и са краћим фитиљом.

Унутрашња нестабилност Евроазијског Балкана проистиче из његове етничке мозаичности и нелогично, идеолошко-политички и не-етнички трасираних међа наслеђених из доба СССР. Фрагментацијом закавказског и централноазијског простора, те до апсурда доведеним сплетом граница (нарочито између Узбекистана, Киргистана и Таџикистана) совјетске власти настојале су да лакше управљају периферним, традиционалистички устројеним, хетерогеним и конфликтним простором. У постсовјетском раздобљу три осамостаљене државе на Кавказу суочиле су се са унутрашњим и међусобним оружаном сукобима на етно-верској основи. Грузија се у више наврата оружаном сукобљавала са сопственим аутономним јединицама Јужном Осетијом, Абхазијом и Аџаријом, настојећи да промени њихов статус и стави их под неприкосновену контролу.⁶⁵⁰ Разлог арменско-азербејџанског конфликта био је Арцах (Нагорно-карабах) – полититичко-територијална јединица настањена углавном Арменима, а енклавски позиционирана унутар Азербејџана. И док је Арменија задржала проруску оријентацију и њено економско-политичко-војно спонзорство, Азербејџан и Грузија (нарочито после тзв. обојене револуције) заузиле су све оштрији отклон од Москве. Запад је подржавао стварање „закавказке осовине“ Баку-Тбилиси ради „обуздавања“ руских амбиција према југу, одржавања латентне нестабилности у зони каспијско-црноморског *intermarium*-а, дестабилизовања ставропољско-севернокавказског региона као руског територијалног *panhandle*-а („кавказког сидра“) и

⁶⁴⁹ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 117)

⁶⁵⁰ У „глобалној медијској сенци“ олимпијаде у Кини, Грузија је 1. августа 2008. године поново напала Јужну Осетију и Абхазију које су биле под заштитом руских мировних трупа. Русија се умешала и у петнаестодневном рату далеко одбацила грузијске снаге и заузела кључни чвор Гори. Тако је био пресечен за евроатлантске енергетске и геополитичке интересе кључни комуникацијски и стратешки правац који спаја Каспијско језеро и Црно море (Баку-Тбилиси-Поти). После западног посредовања руска војска се повукла, а Русија је 26. августа 2008. године званично признала независност Абхазије и Јужне Осетије.

успостављања „пупчаника“ за транзит нафте и гаса који би био алтернатива руским транспортним правцима. Посебан значај за Запад има Азербједан, чији географски и геополитички положај показује регионалне импликације и квалификује га за статус геополитичког стожера. Бжежински је ту земљу упоредио са „запушачем“ који контролише приступ „боци“ у којој се налазе енергетска богатства читавог каспијско-централноазијског басена.⁶⁵¹

Становништво бивших совјетских централноазијских република такође је национално мешовито, али је верски прилично хомогено – муслиманско. Изузимајући Таџике, који су персијског културно-језичког порекла, остали народи су туркофони. Од пет новостворених независних држава, ни једна није једнонационална нити има изразито хомогену етничку структуру. Само су Таџикистан, Туркменистан и Узбекистан у тренутку осамостаљења имали незнатно више од 2/3 једног народа у укупном становништву. У Киргистану је учешће Киргиза једва прелазило 1/2 укупне популације (Руса је било више од 1/5), док је у Казахстану проценат Руса, Украјинаца и русофонског становништва чак премашивао проценат Казаха.⁶⁵² После дезинтеграције СССР и експанзије национализма међу демографски репродуктивнијим централноазијским народима, тамошње руско становништво почело је све више да емигрира према Русији, те се њихово процентуално учешће убрзано смањивало. Русија је тако губила логичне експоненте свог утицаја у Централној Азији, који је додатно слабио не само због немоћи саме Русије, него и због све агресивније пенетрације САД и Запада.

За антируско деловање САД у Централној Азији најважније постсовјетске републике су Казахстан и Узбекистан. Пространи Казахстан се граничи са Русијом и представља препреку за њену „реконкиту“ у простор који је изгубила почетком последње деценије 20. века. И док је Бжежински Казахстан сматрао „штитом“ (физичком препреком) против евентуалног реинтегрисања тога простора у неку нову руску интересну сферу или супранационалну творевину, Узбекистан је промовисао у „душу“ националног буђења централноазијских народа и алтернативно гравитационо средиште (пијемонтски чинилац) окупљања њихових држава.⁶⁵³ У ствари, једини истински и све јачи интегративни фактор и покретачки импулс постсовјетских централноазиј-

⁶⁵¹ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 122)

⁶⁵² Од свих земаља Евроазијског Балкана, Авганистан, иако није био у саставу СССР, представљао је најочљивију етно-просторну „леопардову кожу“ (Пуштун, Таџици, Азери, Узбеци...). Ту етничку, племенску и регионално-географску подељеност геополитички су настојали да капитализују Британци, Совјети, Американци... Али, Авганистан, некада установљен као типична тампонска држава између британских и руских експанзионистичких претензија, и даље је остао „гробница империја“.

⁶⁵³ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 123)

ских народа и држава представљаће – ислам. Бжежински је схватио да то за америчке интересе може да буде геополитички веома корисно и употребљиво као основа за спречавање повратка под контролу иноверне, хришћанске (православне) Русије. Штавише, идентификација са исламом може да антагонизује и милионске масе муслиманског становништва које живи у самој Русији, те да они постану геополитички „Тројански коњ“ за дестабилизовање Русије изнутра. Када тако буду пресечене везивне нити са Москвом, муслимани Евроазијског Балкана и читавог постсовјетског простора биће принуђени да потраже један или више нових гравитационих средишта међу осталим, ближим (евроазијским) или даљим (евроатлантским) силама.

Непосредни супарници у борби за примат у простору Евроазијског Балкана јесу три силе – Русија, са статусом геостратегијског играча, те Иран и Турска, које је Бжежински перцепирао као снажне геополитичке стожере, са капацитетом да прерасту у геостратегијске играче. Њихови интереси укорењени су у историјском наслеђу, а савремене амбиције имају геоекономске и геополитичке мотиве. Иако постоји мала могућност да борба за превласт међу њима изазове директан ратни конфликт, распламсавање ривалитета и укрштени вектори супротстављених интереса могли би Евроазијски Балкан да доведу у латентно хатично и нестабилно стање. Руска посезања усмерена су од севера према југу, првенствено према Азербејџану и Казахстану, а мотивисана су намером да се статус глобалне силе поврати и потврди задржавањем тог региона унутар зоне сопствених геостратегијских приоритета. Смер аспирација Турске оријентисан је на исток, посредством Закавказја и Азербејџана, и даље, транскаспијски, према народима истог етничког корена (укључујући чак и Ујгуре у западним областима Кине). Желећи да се наметне као лидер целокупне туркофонске заједнице, она на евроазијском и глобалном плану наступа са „специфичном тежином“ обновљене империје и геополитичког стожера. Вектори треће силе, Ирана, имају северну оријентацију. Привлачи их првенствено Азербејџан, али су они нациљани још на Туркменистан, Таџикистан и Авганистан. Покреће их „извоз тврдог ислама“ у суседство где се висок степен секуларизованости задржао услед дуготрајне совјетске власти.

Кину, Украјину, Пакистан и Индију Бжежински је сврстао у „други круг“ земаља, чија је заинтересованост за Евроазијски Балкан посредна, али у будућности не мора да буде и другоразредна. Кина ће настојати да онемогући централноазијску и пантуркијску оријентацију „својих“ Ујгура, али и да се, упоредо, без посредничке улоге Русије, „конектује“ на преко потребне енергетске ресурсе који се тамо налазе. Повезивањем са земљама Евроазијског Балкана Украјина ће се трудити не само да смањи енергетску зависност од Русије, већ и да заједнич-

ким наступом ојача независну позицију у односу на Москву. Пакистан и Индија ће се укључити у геополитичке процесе да би партиципирале у будућим цевоводним правцима према обали Индијског океана и да би парирале покушајима других сила да их истисну из тог региона (у првом реду, Ирану и Кини). САД, иако делују „споља“, тј. изван Евроазије, улагаће напор да све непосредније буду укључене у процесе унутар Евроазијског Балкана. Инфилтрацију водеће глобалне силе инспирираће два приоритетна циља: укључивање у експлоатацију нафтно-газног богатства у простору где раније није имала приступ и онемогућавање Русије да поново постане изразито доминантан геополитички чинилац у том региону. Не би требало занемарити и трећи циљ – превентивно парирање све моћнијој и енергетски све „незаситијој“ Кини. Управљајући Евроазијским Балканом, САД би могле, истовремено, посредно да заступају интересе и својих „мостобрана“ са истока и запада суперконтинента (првенствено Јапана и ЕУ), задржавајући, тако, сопствену доминацију на евроазијском и глобалном нивоу.

Суштину геополитичности Евроазијског Балкана у будућности чиниће два изазова: питање приступа тој области када је окончана дуготрајна непосредна контрола Москве и питање траса цевовода којима ће се транспортовати централноазијско нафтно-газно богатство. Неспорна је чињеница „да ће ономе ко буде контролисао приступ овом региону највероватније припасти геополитичка и економска награда“⁶⁵⁴. Русија ће у осамостаљеним постсовјетским централноазијским републикама покушати да задржи геополитички монопол посредством присуства својих оружаних снага, различитих облика културног утицаја, формирања супрадржавних интеграција, укључивања у војно-политичко-економске савезе, повољних понуда за заједничку експлоатацију и транспорт енергената преко територије Русије... Констатација Бжежинског да је Русија сувише политички слаба да спречи продор других сила и финансијски сиромашна да сама развија тај простор⁶⁵⁵ важила је за последњу деценију 20. века, али свеобухватни опоравак Русије већ током прве деценије 21. века омогућио је да она почне да истискује инфилтриране ривале и корак-по-корак обнавља своју интересну сферу. Контрола нафтовода и гасовода биће јасан показатељ укупне доминације, а Русија је на путу да добије тај „цевоводни рат“ који траје између пројектованих проруских и проамеричких (прозападних) варијанти. Њен геополитички профит биће огроман ако у потпуности реализује транспортне правце из Централне Азије, кроз своју државну територију, до терминала на Црном мору и даље, посредством Балкана, ка Италији и Централној Европи. На тај начин би елиминисала конкурентске (проамеричке) опције кроз

⁶⁵⁴ Исто. (стр. 132)

⁶⁵⁵ Исто. (стр. 133)

Азербједан, Грузију и Турску, до Источног Средоземља, те кроз Авганистан и Пакистан, до обале Арабијског мора.

Геополитичку будућност Евроазијског Балкана Бжежински је посматрао кроз неокласичну, спајкменистичку и кенанистичку призму. Интереси САД најбоље ће се остваривати ако буде „обуздан“ покушај било које евроазијске силе (у првом реду Русије) да у том простору постигне империјалну доминацију или хегемонистичку позицију, те ако се успостави „регионално балансирање“ тако што ће се фаворизовати „геополитички плурализам“, консолидовати осамостаљене државе и афирмисати њихов исламски идентитет, али благовремено сузбити етнички сукоби, верски екстремизам и тероризам. Као што би покушај Русије да обнови своју ексклузивну позицију био опасан за регионалну равнотежу и стабилност, тако би и њено елиминисање не само било тешко изводљиво, већ и контрапродуктивно. Бжежински је Русији наменио улогу једног од партнера у дугорочном геополитичком и геоекономском позиционирању САД у Централној Азији. Не изузимајући остале геостратегијске играче и геополитичке стожере, посебно је истакао значај будуће оријентације поузданог америчког експонента – Турске. Ако се буде наставио њен проевропски и прозападни пут, за њом ће поћи и остале закавказско-каспијске и централноазијске (туркофонске) земље. Ако тај пут буде прекинут, било услед европског отпора интегрисању Турске, било због турског одустајања од кемалистичког (псеудо)секуларизма и повратка исламско-империјалним традицијама, прво ће Арменија и Грузија бити принуђене да се преусмере ка Москви, а за њима вероватно и друге постсовјетске земље.

Колико год да су процеси на размеђу 20. и 21. века текли у складу са америчким геополитичким становиштем које је Бжежински конципирао у *Великој шаховској табли* 1997. године, толико се са одмицањем 21. века реалност променила и мимоишла деловање САД у Централној Азији. На то је само делимично утицало васкрснуће Русије и обнављање њеног утицаја у постсовјетском простору, те јачање антизападно настројеног ислама као глобалног феномена. На исламску солидарност коју је изазвао амерички тзв. антитерористички рат⁶⁵⁶ у Авганистану

⁶⁵⁶ Сумњајући у делотворност „антитерористичког рата“, Бжежински је оштро критиковао службено америчко проглашавање тероризма (као таквог) за непријатеља. „...Грубо је занемарена чињеница да тероризам представља само технику – врло убојиту – коју примењују појединци, групе и државе. Не може се водити рат против саме технике или тактике. Нико, на пример, није почетком Другог светског рата објавио да ступа у рат против *Blitzkriega*.“ Видети у: Z. Brzezinski, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*. (str. 30) Дубље, стратегијске мотиве у америчком „антитерористичком рату“ препознао је Хенри Кисинџер: „У овом рату против тероризма није реч само о томе да се пронађу терористи. Ту је пре свега у питању једна друга ствар – да се не дозволи пропуштање изузетне прилике која се указала за преуређење међународног система“. Видети у: Јирген Елзесер, *Национална држава и*

није остао имун читав Евроазијски Балкан. САД су брутално агресивним ангажманом учиниле управо оно од чега је зазирао Бжежински – већину централноазијских земаља из састава некадашњег СССР окренуле су против себе и гурнуле назад у наручје Русије. Такође, учиниле су да ојача верски и геополитички утицај Ирана, те подстакле етничке конфликте, исламистички фанатизам и тероризам. Уместо партнерства, произвеле су амбивалентност или подстакле антагонизам заинтересованих евроазијских сила (Кине, Индије...), а своје регионалне експоненте (Азербејџан, Узбекистан, Грузију...) оставиле „на брисаном простору“ који се све очигледније појављивао упоредо са компромитовањем ангажмана и заустављањем пенетрације САД на Евроазијски Балкан.

4. *Далеки Исток* постаће у будућности приоритет америчког геополитичког деловања на евроазијском и глобалном плану. Витални интерес САД биће да спрече истискивање са садашњих позиција и да се још сигурније „усидре“ на пацифичком прочељу Евроазије. То не може у довољној мери да им гарантује досадашња „одскочна даска“ – острвски, маритимни Јапан. Показаће се као неопходно да се „мостобран“ транслира и на саму евроазијску копнену масу. Идеално би било када би се успоставили савезнички односи са континенталном Кином. Интеракција између САД, Јапана и Кине неће моћи да се избегне, резултираће деликатним укрштањем интереса и „готово је сигурно да ће произвести геополитичка тектонска померања“.⁶⁵⁷ Прећуткујући америчко спонзорисање Тајвана и сталне активности на политичкој дестабилизацији Кине, Бжежински је лицемерно тврдио да амерички транспацифички интереси нису антикинески усмерени. Он је поручио да би Кина требало да посматра САД као „природног савезника“, али је страховао да би нарасле геополитичке амбиције економски оснажене Кине могле да доведу до неизбежног сукоба са САД. Такође лицемерно, али без кокетирања као у случају Кине, Бжежински је навео Јапан као „виталног партнера“ САД. Он је подсетио да је Јапан током Хладног рата добио прилику да се усредреди на економски развој захваљујући америчком „безбедносном кишобрану“, али је „заборавио“ да је то наметнуто са две атомске бомбе, окупацијом и протекторатом. Ипак, Бжежински није крио бојазан да би ова земља, у новој геополитичкој и геоекономској констелацији на Далеком Истоку, могао да постепено заузме аутономнију позицију у односу на САД.

Упоредо са економским процватом незабележеним у историји човечанства, источна „фасада“ Евроазије у постхладноартовском раздобљу

феномен глобализације: како можемо да се спасимо из светске економске кризе, Јасен, Београд, 2009. (стр. 5) Наведено према: Henry Kissinger, *Die Herausforderung Amerikas. Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, Propyläen Verlag, München/Berlin, 2002. (p. 14)

⁶⁵⁷ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 143)

суочила се и са потенцијалном војно-политичком експлозивношћу. Бжежински је лamentsирао што у том макро-региону не постоје супранационалне структуре аналогне проамеричким творевинама какве су ЕУ и НАТО на западу Евроазије. Управо супротно – јасно су уочљиви процеси ренесансе националних идентитета, које прате демографска експлозија и урбанизација, убрзано јачања војне моћи и умножавање спорних питања која могу да постану непосредан повод за ратне конфликте ширих размера. Ако би се они догодили, превагу би могла да донесе неуравнотежена моћ далекоисточних актера. Међу њима, Кина је изразито супериорна према броју војника, нуклеарном потенцијалу и конвенционалном наоружању, у оквиру кога посебно интензивно јача своје ратно ваздухопловство, ракетне јединице и морнарицу. Бжежински је уочио да се кинеска морнарица већ прилагодила стратегијској доктрини „приобалне активне одбране“ („offshore active defense“), настојећи да у првој деценији 21. века постане способна за „делотворну контролу на морима унутар првог острвског ланца“ („effective controle of the seas within the firstisland chain“), тј. у Тајванском пролазу и Јужнокинеском мору.⁶⁵⁸ На другој страни, јачање војне моћи Јапана импресивно је у квалитативном смислу, али оно и даље има вазални карактер, тј. у служби је америчких, а не самосталних јапанских геополитичких интереса. У контексту настојања САД да одрже позиције у пацифичком приобаљу Евроазије и да додатно ојачају своје „далекоисточно сидро“ („Far Eastern anchor“), неопходно је да јасно артикулишу стратегијски приступ према два најбитнија чиниоца – да Кини „допусте“ регионалну хегемонију, али не и прерастање у глобалну силу, а да Јапану, који у конкуренцији са Кином никако не може да оствари регионалну доминацију, помогну да своју економску моћ пројектује на међународни политички ниво.

Кина представља особену цивилизацију. У њеном геополитичком идентитету препознатљива је историјски континуирана самоидентификација као „средишњег царства“ које има примарну хијерархијску позицију у светским размерама и коме би „природно“ требало да се подреди остатак света, од центра ка периферији. Али, у протеклих 150 година тај „поредак“ су пореметиле велике (про)евроамеричке силе, маргинализујући и понижавајући Кину. Према кинеском мишљењу, ефекте тог раздобља неопходно је анулирати, а виновнике на одговарајући начин казнити. Велика Британија и Русија су већ изгубиле својство империје, али остали су још Јапан и САД као најзначајнији кинески конкуренти у предстојећем сучељавању. Од односа са њима зависиће регионални и глобални статус Кине, а у том надметању одлучујући инструменти биће економска и војна моћ. Време је потврдило предвиђање Бжежинског да ће брз економски развој постепено довести Кину на ниво САД и ЕУ. Али,

⁶⁵⁸ Исто. (стр. 147)

супротно његовој сугестивној злурадости, темпо раста кинеске економије није осетније угрожен ни током друге деценије 21. века, иако се свет после 2008. године суочио са жестоком кризом. Очекивана рањивост на спољашње притиске због диспропорција, на једној страни, економске експанзије и, на другој старни, раста броја становника (истина, успореног рестриктивним мерама популационе политике), латентних проблема са храном и зависности од увоза сировина и нарочито енергетата – није се догодила. Кина је те проблеме превазишла активирањем сопствених ресурса и оријентацијом на сировине из Русије, Аустралије, азијских и афричких земаља. Такође, нису се остварила америчка надања да ће војно јачање Кине да оптерети БДП земље у толикој мери да ће, слично СССР током хладноратовске „трке у наоружавању“, парализати њен економски и општи друштвени развој.

Бжежински је очекивао да Кина у релативно кратком периоду (до 2020. године) неће постати глобална сила и за то издвојио три кључна разлога: а) интензиван развој, концентрисан углавном на Манџурију, пацифичко приобаље, Кинеску низију и долине Хоангхоа и Јангцекјанга неминовно ће произвести деструктивне унутаркинеске регионалне разлике и дестабилизујућу друштвену поларизацију; б) дисфункционалан покушај Кине да динамичну економску трансформацију истовремено не прати промена старог политичког система и демократизација може да доведе до неизбежних политичких немира, па и унутрашње фрагментације земље; в) пораст свеколике моћи кинеске државе неће у великој мери да утиче на смањење сиромаштва кинеских грађана и пораст њиховог стандарда према западним мерилима, а то ће условити опште незадовољство и демотивисаност. Стварност је оповргла ова прижељкивања Бжежинског. Кина је успела да потенцијалне проблеме превазиђе, већ је достигла статус силе светског значаја и на путу је да у трећој деценији 21. века свргне са трона глобалног америчког хегемона. САД ће настојати да то спрече, „великодушно“ промовишући Кину у регионалну силу, мада Кина већ јесте далекоисточна сила без обзира да ли има или нема америчку „сагласност“.

Кина несумњиво геополитички доминира копненим делом Источне Азије, а за ширење утицаја на ближе и даље регионално окружење постоје историјски, географски и економски аргументи. До средине 19. века кинеска утицајна сфера простирала се на Монголију, делове Казахстана, далекоисточне делове данашње Русије и до Малачког мореуза на југоистоку Азије. Ради се о географском простору који природно гравитира Кини и где кинеска економија има незадрживу територијалну и структурну експанзију. Становништво кинеског порекла је не само финансијски најмоћније (укључујући дијаспору у осталим далекоисточним земљама), већ се и популационо-просторно шири

(чак и преко граничних река Амур и Усури на територију Русије). Међутим, границе сфере утицаја „Велике Кине“ као *регионалног хегемона*, које би са америчког становишта биле „допустиве“, те „Велике Кине“ као *глобалне силе*, које би биле „недопустиве“ због угрожавања виталних америчких интереса у Евроазији – не поклапају се:

- *Регионално доминантна* „Велика Кина“ изван савремене државне територије (укључујући и Тајван) обухватала би Монголију, Северну Кореју, Индокинеско полуострво и Пакистан. Историјски, географски и економски на први поглед нелогично укључивање Пакистана оправдава геополитичка логика парирања традиционалном јужноазијском ривалу Индији.
- Непосредна сфера утицаја „Велике Кине“ као *потенцијалне глобалне силе* била би додатно проширена на три стране: североисточно, на јужну Кореју и енергентски, сировински и геостратегијски важан далекоисточни део Русије са острвом Сахалин⁶⁵⁹; југоисточно, на читав Филипински и Индонезански архипелаг као посреднике између комуникацијски, геостратегијски и економски немерљиво важних басена Тихог и Индијског океана; западно, на део Авганистана и готово читав постсовјетски централноазијски простор (изузимајући Туркменистан). (*карта 43*)

Пројектовани ареал Велике Кине као глобалне силе производ је не само америчке стрепње да не буде угрожен униполарни поредак и њен стечени статус светског „газде“, већ и лукаве намере да се Кина конфронтира са суседним геостратегијским играчима (Русијом и Индијом), геополитичким стожерима (постојећим, Ираном и Јужном Корејом, и потенцијалним, Тајландом, Пакистаном, Узбекистаном, Казахстаном и Тајваном) и значајним америчким експонентима (Јапаном, Индонезијом и Аустралијом). Њиховом геополитичком инструментализацијом САД ће покушати да неокенанистички „обуздају“ Кину у складу са прокламованим циљем да се не дозволи појава једне или коалиције земаља које би довеле у питање америчку доминацију на евро-

⁶⁵⁹ Руско далекоисточно острво Сахалин има дужину 984 км, ширину 26-160 км, површину 76.400 км² и око 0,5 милиона становника, од којих су изразита етничка већина Руси (више од 85%). Има изванредан геостратегијски значај и премрежно је системом руских војних инсталација и база, са и данас рестриктивним приступом. Острво и околна акваторија располажу знатним резервама нафте и гаса: 1996. године откривено је да у обалном појасу Сахалина, на површини од 20.000 км², постоје залихе 700 милиона тона нафте и 2.500 милијарди м³ гаса (еквивалентно најреспектабилнијим европским резервама у Северном мору!). Када би се те сахалинске количине гаса транспортовале гасоводом чији је капацитет еквивалентан Северном току између Русије и Немачке (55 милијарди м³ годишње) – трајале би 45 година! Уговор између Русије и Јапана о продаји течног гаса са Сахалина потписан је 2004. године и техничка реализација је у току, упркос спорним питањима у вези четири најјужнија острва Курилског архипелага (историјски и самог Сахалина).

Карта 43: Територијални опсег „Велике Кине“ као регионалног хегемона и као потенцијалне глобалне силе

Извор: Zbignjev Bžežински, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001. (str. 158)

азијском и глобалном плану. Међутим, геоекономском експанзијом и дугорочним геополитичким аспирацијама Кина потврђује не само да америчка хегемонија не може да опстане дугорочно, већ и да ће се променити досадашњи светски поредак „у којем САД стоје на врху, потпомогнуте од стране Европе (односно Немачке) на крајњем западу Евроазије и од стране Јапана на крајњем истоку“⁶⁶⁰. Кина настоји да далеко-источну доминацију, а потом и статус глобалне силе, оствари мирним путем, без сукобљавања са суседима и осталим евроазијским силама, чије све снажније антиамеричко и антизападно расположење све успешније геополитички валоризује. „Разводњавање“⁶⁶¹ доминације САД

⁶⁶⁰ Z. Bžežински, *Velika šahovska tabla*. (str. 159)

⁶⁶¹ Регионално позиционирање Кине на миран начин Бжежински је образложио користећи „рецепт“ из кинеске геостратегијске традиције (од Сун Цуа) и примењујући га на САД: „Разводнити америчку регионалну моћ до тачке у којој ће ослабљена Америка почети да осећа потребу за регионално доминантном Кином као својим савезником или евентуално за глобално моћном Кином као својим партнером.“ Видети у: Z. Bžežински, *Velika šahovska tabla*. (str. 161)

на Далеком Истоку зависиће од успеха Кине да демонтира америчко-јапанску „осовину“, а нарочито њихов безбедносни аранжман који се „преобразио од ‚одбрамбеног штита‘ чији је циљ био да се обузда со-вјетска моћ, у ‚нападачко копље‘ усмерено на Кину“⁶⁶².

Јапан је друга значајна далекоисточна земља, али она има парадоксалан статус: истовремено и економске „квизиглобалне силе“ и америчког „безбедносног протектората“.⁶⁶³ Његова улога објекта у биполарном сучељавању проистекла је из пораза у Другом светском рату, те америчке потребе за формирањем антисовјетског и антикинеског (антителурократског) „мостобрана“ на Далеком Истоку. Али, геополитичка функција Јапана неминовно ће се променити упоредо са успоном Кине, а нарочито ако то буде значило и потискивање САД са Далеког Истока. Суочене са све реалнијом постхладноратовском кинофобијом (која је заузела место јапанофобије пред Други светски рат), САД ће бити принуђене да редефинишу свој однос са Јапаном. Настојаће да га задрже у својој сфери утицаја, у ареалу позападњаченог света и нарочито у чврстом безбедносном загрљају, а да исувише снажним притиском не изазову контра-ефекат и гурну га у наручје не само далекоисточне зоне економског просперитета којој природно припада, већ и глобалној антиамеричкој мултиполарној групацији у настанку.

Бжежински је покушао натегнуто и вештачки да упореди улогу Јапана на истоку и Немачке на западу Евроазије у америчкој глобалној доминацији.⁶⁶⁴ Полазећи од чињенице да су обе земље биле поражене у Другом светском рату и да су на својој територији имале (и имају) америчке трупе, он је констатовао да су обе земље остале главни регионални вазали САД, да представљају снажне економије, да имају водеће позиције у светској трговини, да располажу респектабилном (сопственом) војном силом, али да немају војну независност. САД контролишу и једну и другу: Немачку посредством НАТО, а Јапан уговором о безбедносном протекторату. Основна и све уочљивија разлика међу њима јесте што Немачка може да доминира европским регионом Евроазије, а Јапан не

⁶⁶² Овај став Бжежински је преузео од једног кинеског коментатора (Yang Baijiang, "Implications of Japan-U.S. Security Declaration Outlined", *Xiandai Guoji Guanxi* [Contemporary International Relations], June 20, 1996.). Видети у: Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. (p. 172)

⁶⁶³ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 166)

⁶⁶⁴ Геополитички логичније било би поређење Јапана са Великом Британијом. Обе државе су острвске, имају „симетричан“ географски положај – једна на западном, а друга на источном прочељу Евроазије, те представљају природне америчке „носаче авиона“ у источном Атлантику и западном Пацифику. Штавише, констатација Бжежинског да „Јапан у Азији нема еквивалент онеме што Немачка има у Француској“ показала би се нетачном – Јапан у Азији има континенталног парњака у Кини, као што у Европи континентална Француска има острвски одраз у Великој Британији, а не у такође континенталној Немачкој.

може далекоисточним. Будући да је Кина вишеструко војно снажнија и да је то почетком друге деценије 21. века постала и у економском смислу, Јапан нема много рационалних избора ако се одрекне америчког протектората – или ће да се подреди регионалној доминацији Кине и приклони се њеном дефинисању далекоисточног (и глобалног) поретка, или ће да приступи интензивној и скупој „трци у наоружавању“ која ће ослабити његову економију, а опет имати неизвестан исход.

Историјски већ испробани милитаризам, као и супротни „отклон клатна“, радикални пацифизам, не представљају војно-политичке опције будућности Јапана. Бжежински је издвојио четири кључна постулата јапанске геостратегијске оријентације, који се, у крајњем исходу, суштински не разликују. Њихов задатак је да се досадашње релације са САД искористе за унапређење будућих позиција, али тако да се не изазове незадовољство азијских „земљака“, нити да се доведе у питање америчко безбедносно „старатељство“. Та четири приоритета су:

1. Задржавање постојећег подређеног (асиметричног) односа са САД, уз опрезно јачање међународног утицаја, амортизовање америчко-кинеских сучељавања и успостављање јапанско-кинеског патнерства које би било непосредно испод нивоа веза са САД.
2. Истрајавање на фаворизовању економске димензије моћи, захваљујући чему ће бити остваривија тежња ка неутралнијој регионалној и глобалној геополитичкој позицији, али не доводећи у питање безбедносни кишобран САД који ће у будућности имати функцију контратеже хегемонистичкој Кини.
3. Редифинисање позиције из пасивног „геополитичког објекта“ у међународно уважену „нормалну земљу“, не доводећи експлицитно у питање утицај САД, али градећи аутономни статус на основама „активног реализма“.
4. Опредељење за глобални утицај проистекло из „идеалистичког визионарства“ да Јапан, будући да је лишен геополитичке „мисије“, може да постане светски лидер у развијању истинских људских вредности

У јапанском интересу је да Кина буде постепено прилагођавана, обликована и усисавана у Источни простор пројектованог геополитичког система „велике шаховске табле“, а не да САД према њој оштро спроводе неокенанистичко „обуздавање“. Евентуално успостављање непосредног далекоисточног „баланса“ употребом ланца острвско-полуострвских земаља Индонезије, Брунеја, Малезије, Филипина, Тајвана, Јужне Кореје и Јапана задржало би глобалне амбиције „Велике Кине“ приковане уз обалу и ономогућило њен даљи искорак према

басену Пацифика. То би довело до „инцидентног геополитичког пре-клапања кинеских и америчко-јапанских регионалних интереса“⁶⁶⁵ и до неминовног конфликта који не би могао да се ограничи само на Далеки Исток. Бжежински је сматрао да за Јапан није добар избор ни „преокрет у савезништву“⁶⁶⁶ и осетније приближавање Кине. Будући да би то значило потискивање САД са Далеког Истока, те, следствено, наглу реинтеграцију Тајвана у састав Кине и укључивање читавог Ко-рејског полуострва у њену интересну сферу, он је претећи упозорио да би Јапан без америчког спонзорства остао без стабилног снабдевања нафтом, да не би могао да се заштити од нуклеарне претње из суседства и да би био „остављен на милост и немилост Кине“⁶⁶⁷.

Амерички геополитички интереси на Далеком Истоку у првим деценијама 21. века су јасни: кинеску моћ задржати у регионалним оквирима, не дозвољавајући да се она подигне на глобални ниво и тако постане конкурент супремацији САД, а истовремено јапанску моћ, која у конкуренцији са кинеском не може да досегне регионални примат, оријентисати у интернационалном смеру. Ако задржи протекторат над острвским Јапаном и „укотви“ се у континенталној Кини, САД ће моћи, као алохтона (неевроазијска) сила, да успоставе дугорочну „тријадну“ далекоисточну равнотежу под својом контролом – *Кина-САД-Јапан*. Одбацујући опцију укључивања опорављене Русије у геополитичку будућност Далеког Истока, те пренебрегавајући нужност повезивања Кине и Јапана (ресурсно увозно зависне друга и трећа економија света) са Русијом (сировинама и енергентима најбогатија земља света), Бжежински је избегао да варира могућност америчког суочавања са реалном „тријадом“ домицилних далекоисточних сила – *Кина-Русија-Јапан*. Штавише, он није престао да се нада како ће САД, посредством Кине и Јапана, ипак успети да на источном ободу Евроазије формирају геополитички еквивалент проамеричкој улози Европе (НАТО и ЕУ) на западном ободу Евроазије.

Обликујући Источни простор „велике (евроазијске) шаховске табле“ према својим дугорочним геополитичким визијама, САД не би смеле да западну у кинофобију и параноично стварање коалиције за регионално „обуздавање“ Кине. Бжежински је предложио перфиднију варијанту њеног пацификовања и подређивања америчким интересима: „Увлачењем Кине у шире међународне кооперације и придавањем статуса за којим она жуди може се постићи ефекат да отупе оштрице

⁶⁶⁵ Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*. (str. 172)

⁶⁶⁶ Исто. (стр. 172)

⁶⁶⁷ Исто. (стр. 172)

кинеских националних амбиција⁶⁶⁸. Оснажена, регионално доминантна и глобално амбициозна „Велика Кина“ могла би да окупи антихегемонистички (антиамерички) савез и да се наметне као лидер. Али, Бжежински је сматрао да она тако не би остварила дугорочно позитивне резултате. Кина би, *de facto*, предводила „савез сиромашних“, који не би могао да донесе глобалну превагу, али би дестабилизовао далекоисточни регион, што би успорило њен економски развој.

Стога је Бжежински (самозаваравајуће!?) закључио да „Кина у ствари нема великих стратегијских опција“⁶⁶⁹. Правећи следећи корак у „увлачењу Кине у кооперацију“, он је великодушно понудио регионе у Евроазији где Кина и САД имају сагласне интересе – било ради заједничке експлоатације ресурса, било ради сузбијања могућих супарника Русије, Индије, Ирана. Ти региони су Централна Азија, Персијски залив, Пакистан и источни Сибир. Супротно томе, супротстављени интереси су у регионима где би Кина могла да истисне САД и тако поремети „баланс“ – у Југоисточној Азији, на Корејском полуострву и Тајвану. Да ли ће тако обликована и „допуштено“ регионално-хегемонистичка Кина (као америчка „котва“ на источноазијском копну), те и даље транспацифички неупитно „конектован“ Јапан (са снажнијом међународном улогом под америчким патронатом) прихватити да (п)остану геополитички објекти и инструменти САД у њиховој намери да у првим деценијама 21. века не само очувају, већ прошире и ојачају „мостобран“ на источном прочељу Евроазије?

Способност да задржи доминацију у Евроазији остаће геополитичко полазиште америчке глобалне „хегемонија новог типа“ која је почела да се успоставља почетком 21. века. Она ће зависити од успеха у манипулисању геостратегијским играчима и управљању геополитичким стожерима у четири макро-простора „велике (евроазијске) шаховске табле“. Трансформисањем позиције САД у турбулентном постхладноратовском свету и трагањем за механизмом задржавања глобалне доминације или, пак, глобалног вођства, Бжежински се бавио у готово свим својим медијским наступима, предавањима, чланцима и књигама током постбиполарног раздобља. Не успевајући да одоли еуфорији хладноратовске победе, дуго је потенцирао да ни једна појединачна држава деценијама неће моћи да доведе у питања амерички статус водеће светске силе зато што са њом неће моћи да се кумулативно надмеће у четири кључне димензије моћи – војној, економској, технолошкој и културној.

Штавише, Бжежински је „остатку света“ упутио претњу: једина алтернатива постојећем глобалном униполарном поретку под

⁶⁶⁸ Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. (p. 186)

⁶⁶⁹ Исто. (стр. 187)

доминацијом САД, јесте глобална анархија која би настала услед непостојања ауторитета спремног да контролише хаотичне процесе демографске експлозије и урбанизације, етно-верских конфликта, миграција становништва услед сиромаштва и глади, те пролиферације оружја за масовно уништење. Стога, чак и ако не остану неприкосновени униполарни „хегемонистички џин“, нужно је да САД задрже статус „неопходне нације“, која би почетком 21. века артикулисала стварање Трансевроазијског безбедносног система (Trans-Eurasian Security System /TESS/). Заједно са ЕУи НАТО на западном и Јапаном на источном прочељу Евроазије, у тај споразум „око читаве северне полулопте“ САД би увукле и тако их учиниле геополитички јаловим – још Кину, Индију и (конфедерализовану!) Русију. Бжежински је сматрао да то представља механизам за онемогућавање појаве „конкурентске силе“ или „удруживања варвара“ који би са светског трона свргли Империју – САД.

Страховања Бжежинског почела су да се обистињују на размеђу 20. и 21. века, а нарочито од почетка финансијске кризе 2008. године. Најновије радове, а нарочито књигу *Стратегијска визија: Америка и криза глобалне силе*⁶⁷⁰ из 2012. године, посветио је очигледном релативном опадању моћи Запада и САД. Иако није одустао од ранијег става да се у наредним деценијама неће појавити супердржава слична САД и да њено место неће заузети Кина, већ глобални хаос, он је невољно констатовао да Запад више не доминира светом, да се моћ прераспоредује и глобални „центар“ се са Запада премешта на (Далеки) Исток, те да је на делу процес глобалног политичког буђења⁶⁷¹ који неминовно води у промену геополитичког поретка – од прелазног моноцентризма ка неизвесном полицентризму. Привлачност „западних вредности“ и „америчког модела“ као основа тзв. меке моћи и вестернизације света убрзано нестају јер су компромитовани империјалистичким милитаризмом, интервенционизмом и експанзионизмом.⁶⁷²

⁶⁷⁰ Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012.

⁶⁷¹ „Глобално геополитичко буђење је историјски антиимперијалистичко, политички антизападно и емоционално изразито антиамеричко. (...) Основна геополитичка последица глобалног геополитичког буђења огледа се у демисионирању империјалне ере“. Видети у: Z. Bžežinski, *Druga šansa Amerike: tri predsednika i kriza američke supersile*. (str. 117)

⁶⁷² Јохан Галтунг, један од водећих светских теоретичара мира, у интервјуу берлинском дневном листу *Tagescaјтунг (Die Tageszeitung)* 28. септембра 2002. године, оштро је прокоментарисао америчку војну интервенцију у Ираку, употребивши још један неологизам са префиксом *гео*: „То колико људи САД убијају у Ираку не игра никакву улогу за ове геофашисте. Потпуно свесно користим следеће речи – САД су геофашистичка земља.“ Видети у: Ј. Елзесер, *Национална држава и феномен глобализације: како можемо да се спасимо из светске економске кризе*. (стр. 44)

Слабљење САД проузроковано је бројним унутрашњим и спољашњим изазовима који се све теже решавају. Трка за профитом и материјалним богаћењем, потрошачки менталитет и егоизам претворили су се у средство деструкције. Финансијски проблеми, проистекли из разобручене похлепе, изазвали су не само економски суноврат, већ и постали показатељ системских слабости западног (нео)либерално-капиталистичког модела. Некада покретачки мит о „америчком сну“, снага „националног духа“, спремност на жртву ради „општег добра“ и посвећеност „државном разлогу“ готово су нестали. Све израженија социјална, етничка и расна поларизација прети да пређе праг конфликтности после кога нема повратка без суштинских друштвених ломова. Бжежински је апострофирао катастрофалне пропусте у функционисању државе, наводећи пример образовног система који просечном Американцу не даје потребна знања (нарочито из историје и географије) о светским процесима и не припрема га за изазове будућности. За интересе САД забрињавајући, иако знатно мање изражени, слични проблеми уочљиви су и на америчком трансатлантском мостобрану – у ЕУ.

Глобалне промене су предухитриле и превазишле прилагодљивост САД. Победу у Хладном рату оне не само да нису благовремено и максимално геополитички капитализовале, већ нису искористиле ни своју привилеговану позицију демократски, културно и научно-технолошки водеће државе света. Бжежински је уочио да постоје запањујуће сличности између Совјетског Савеза у годинама пред распад и САД у првој деценији 21. века. Као што је у Авганистану неуспешна интервенција СССР претходила њиховом губитку источноевропске интересне сфере, тако би и „антитерористички рат“ САД у истој земљи могао да буде увод у поделу Запада и окончање америчке доминације у Западном, Јужном и Источном макро-простору „велике (евроазијске) шаховске табле“. Релативно ослабљене САД неће више моћи да остану економско-политички патрон и безбедносни гарант за своје вазале и друге важне земље, које ће, сходно томе, морати да потраже нове заштитнике или да се врате у оквиру ранијих интересних сфера.⁶⁷³ Геополитичка и геоекономска гравитациона моћ Русије, Индије, Бразила и неких земаља исламског света убрзано расте, али по темпу и карактеру не може да се мери са успоном Кине која је показала изненађујућу способност за брз економски раст, технолошки напредак и војну модернизацију.

Нова мултиполарна констелација могла би да изазове глобалну геополитичку нестабилност која не одговара америчким интересима

⁶⁷³ Бжежински је сматрао да ће се у изразитој геополитичкој опасности наћи Грузија, Тајван (одвојен од Кине!), Јужна Кореја, Белорусија, Украјина, Авганистан, Пакистан и Израел са „Великим Блиским Истоком“.

и којој само динамичне и стратегијски оријентисане САД, заједно са уједињеном Европом (проширени ЕУ и НАТО) као својим „истуреним положајем“ – могу да се супротставе. Бжежински је разматрао последице евентуалног неуспеха САД да се одрже на челној светској позицији, непосредне геополитичке губитке силаска са трона и глобалне последице у случају да Кина од САД преузме водећу улогу у светским пословима после 2025. године. Његов „стратегијски поглед“ усмерен на раздобље после 2025. године понудио је одговор како да се очува суштински важна америчка глобална улога: обновљене и изнутра консолидоване САД, заједно са својим ојачалим и проширеним европским „мостобраном“, нужно је да у своју сферу утицаја укључе Турску и Русију, како би оформиле још динамичнији, ресурсима богатији, економски моћнији, безбедносно комплетнији и пространији – *Велики Запад* као језгро глобалне стабилности.⁶⁷⁴ Предводећи такву целину, САД би имале прилику да успоставе „баланс“ и задрже ексклузивну улогу на Далеком Истоку, али не „обуздавајући“ Кину, не започињући још један Хладни рат, не успостављајући нови биполарни поредак и не упуштајући се у лавиринт азијских конфликта. Али, хоће ли евроазијске силе у успону пристати на подређену позицију и наставити да толеришу да једна не-евроазијска сила и даље управља Евроазијом?

4. Неоeuroазијство – замeтaк мултиполаризма⁶⁷⁵

Планетарни геополитички тектонски поремећај који је изазвало рушење Берлинског зида 1989. године био је логична последица недовољне „кондиције“ Совјетског Савеза да издржи вишедеценијску „трку“ са америчким супарником не само у економском и војном

⁶⁷⁴ У својој књизи *Стратегијска визија...* Бжежински је „Велики Запад“ картографски представио посредством поларне пројекције дела северне полулопте и тако постигао да се визуелно спозна читав простор обухваћен његовом границом – Северни ледени океан (у средишту), северни делови Атлантског и Тихог океана, Англоамерика, Европа, Турска и Русија (укључујући Закавказје, Казахстан, делове Монголије и Узбекистана због симетрије елипсастиг ареала *Великог Запада*). У саставу карте (Map 4.1 Beyond 2025: A Larger West – The Core of Global Stability) налазе се основни подаци о „Великом Западу“ за 2010. годину: 40,3 милиона км² (27% светског копна); 1,102 милијарде становника (15,9% светске популације); 34,459 трилиона \$ БДП (46,3% светског БДП). Поруку Бежинског могуће је наслутити: само оваква целина моћи ће у другој четвртини 21. века равноправно да се такмичи са Кином, Индијом и исламским светом.

⁶⁷⁵ Ово поглавље, заједно са поглављем „Зачеци руске геополитичке мисли и Евроазијство“, преузети су, у нешто измењеном облику, из: Миломир Степић, *Геополитика неоеuroазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

смислу, већ првенствено на пољу „меке моћи“. Када се исцрпљивању снаге на спољашњем плану придружило и индуковано унутрашње системско демонтирање државе посредством Горбачовљеве *перестројке* (престројавање, преображај, трансформација) и *гласности* (јавност, транспарентност, демократизација) – пропаст источног блока постала је неминовна.

Изгледало је да ништа не може да заустави „велики геополитички потоп“ таласократског атлантизма, предвођеног разобручено (над) моћном планетарном силом – САД. Ипак, потискивање телурократског пола моћи у унутрашњост евроазијског копна није се завршило његовим потпуним поразом, већ се претворило у руско „кутузовљевско повлачење“. САД, опијене тријумфализмом и готово несметаном територијалном експанзијом током последње деценије 20. века, изгубиле су темпо, иницијативу и офанзивну динамику. Заглибиле су се у решавању регионалних конфликта, нису одолеле исцрпљујућем изазову свеprisутности и пропустиле су да „дотуку супарника“.

Окончање биполарног и успостављање прелазног униполарног поретка јесте било кључна глобална промена, али су се непосредне територијалне последице совјетског пораза најочигледније манифестовале на западној страни Евроазије – у централној, источној и југоисточној Европи. Источни блок, организован у виду Савета за узајамну економску помоћ (СЕВ) од 1949. године и Варшавског уговора/пакта (ВУ) од 1955. године, престао је да функционише и пре формалног урушавања 1991. године. Геополитичке тековине победе Црвене армије у Другом светском рату, коју је СССР платио са више од 25 милиона жртава (од којих 6 милиона војника), изгубљене су готово тренутно. Источнонемачки „лендери“ хитро су укључени у уједињеног „немачког џина у срцу Европе“, док су Пољска, Чехословачка (Чешка и Словачка), Мађарска, Словенија, а потом и Румунија и Бугарска, похитале у наручје ЕУ и НАТО као политичко-економско-војних организација победничког, таласократског Запада.⁶⁷⁶ Дезинтеграциона инерција пренела се и на сам СССР, чији ће нестанак са политичке карте потоњи руски председник Путин да назове „највећом геополитичком катастрофом 20. века“.

Самоукидање најпространије државе света (22,4 милиона км²; више од 293 милиона становника 1990. године) текло је на первер-

⁶⁷⁶ Између формирања, постојања и улоге НАТО и ЕУ пропагандно се успоставља вештачка разлика. У ствари, ради се о две организације које су у „стратешком партнерству“ и на „истом броду“, о „аверсу и реверсу исте новчанице“ и „левој и десној ноzi“ које заједно корачају истим путем, тј. о дволикости исте појаве и синхронизованом геополитичком процесу експанзије према истоку. О суштинској истоветности НАТО и ЕУ детаљније видети у: Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, год. XVII, vol. 27, № 1/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 17-42)

зно апсурдан начин: уставне промене омогућиле су да републике прво прогласе суверенитет (Естонија 1988. године, Литванија и Летонија 1989. године, Русија и већина осталих 1990. године, те Азербејџан 1991. године); иако се на референдуму одржаном 17. марта 1991. године, на коме је учествовало девет најпространијих и најмногљуднијих совјетских република, а бојкотовале га Молдавија, Грузија, Арменија и три прибалтичке републике, 76% изашлих изјаснило „ЗА“ очување СССР, током 1991. године све републике су ипак прогласиле независност; до краја 1991. године све републике добиле су независност и *de iure* – три прибалтичке 6. септембра, а остале 26. децембра; Руска Федерација остала је правни наследник СССР. У огромном простору између централне Европе на западу и Пацифика на истоку, те од обала Северног леденог океана до Црног мора и врхова Памира у централној Азији, настала је потенцијално веома опасна геополитичка конфузија коју је било неопходно ставити под контролу. Идеолошко-политички, економски и безбедносни вакуум у бившим европским сателитима Совјетског Савеза брзо је попуњен. Не случајно, имплозија СССР подударила се са поремећајем регионалне равнотеже на Балкану и са почетком насилног, ратног разби-распада СФРЈ.

Крајем 20. века руски/совјетски телурократски пол моћи лишен је вековима мукотрпно и крваво стицаних територијалних проширења, тј. остао је без геополитички и геостратегијски изванредно важних простора:

- Некадашња хладноратовска контрола готово читаве јужне „фасаде“ Балтичког басена редукована је само на руску Калињинградску ексклаву и уски, рањиви врх Финског залива где је на ушћу Неве остао стешњен Санкт Петербург.
- У средишту Европе изгубљен је читав појас источно од некадашње Гвоздене завесе – „Држава на точковима“ (Пољска), „Коридор ратова“, „Чешка тврђава“, „Панонска лепеза“ (Мађарска) и копча између „Алпске баријере“ и „Динарске тврђаве“ (Словенија).
- На Балкану је „трансфер“ Румуније и Бугарске у тзв. евроатлантске интеграције значио не само губитак контроле западног црноморског прочеља, већ и дугорочно пресецање традиционалних руских трансбалканских „топломорских амбиција“ са ослоном на српске земље као словенско-православно упориште.
- Од три новоосамостаљена источноевропска „геополитичка амортизера“, знатан руски утицај, упркос историјски континуираним претензијама Запада, задржао се у Белорусији и Молдавији, али је убрзано нестајао у већем делу Украјине, колевци руске државности, директно апострофираној мети евроатлан-

тиста и „кључару“ геостратегијског пролаза између физичко-географски предиспонираних препрека – планинског венца Карпата, на једној страни, и мочварно-шумске зоне просечене густом речном мрежом, на другој страни.

- Закавказје – руска „врата централне Азије“ и „црноморско-каспијски intermarium“ – препуштено је агресивном упливу америчких и исламистичких утицаја; руска контрола простора доведена је у питање чак и на дефанзивним позицијама дуж границе Руске Федерације на планинском гребену Великог Кавказа; од три некадашње чланице СССР, једино Арменија је задржала стабилну проруску оријентацију, Азербејџан је лавирао између прагматичне трпељивости и умереног антируског става, док се Грузија временом преобразила у радикално антируског експонента Запада.

Унутар „евроазијског Балкана“, где је руска доминација трајала током претходних 100-150 година, створено је пет муслиманских држава чији простор се не само отворио за пантуркистички и исламистички експанзионизам, већ је постао упориште за америчке таласократске претње и самом средишту Heartland-а.

„Смиривање тла“ које је уследило након великог постхладноратовског „тектонског померања глобалних геополитичких плоча“ пратили су многобројни регионални и локални „слабији потреси“ – политичке тензије, етнички конфликти, терористичке акције и ратни сукоби широм постсовјетског простора. Најкрвавији обрачуни и само орочена примирја дешавали су се у Придњестровљу (Молдавија), Чеченији, Ингушетији, Дагестану и Северној Осетији (Русија), Аџарији, Абхазији и Јужној Осетији (Грузија), Арцаху/Нагорно Карабаху (Азербејџан), Таџикистану, источној Украјини... Русија и осталих 14 бивших совјетских република у новим међусобним односима суочили су се са комплексним и историјски наслеђеним питањима, од којих су многа „гурана под тепих“ или су, пак, произведена током седам деценија дугог функционисања у заједничкој совјетској држави. Отворила су се питања: националних мањина и миграција ка „својим“ републикама/државама (нарочито Руса који су остали изван Руске Федерације), компликованих неадекватних граница и њихове делимитације на терену, амбиција аутономних јединица различитог нивоа за што већом самосталношћу или независношћу, идеолошко-политичких и верско-цивилизацијских ривалитета, супротстављених спољнополитичких оријентација, заоставштине војних ефектива (у првом реду Црноморске флоте), поделе лежишта природних ресурса, фрагментације раније интегралне привреде, функционисања цевовода за транспорт нафте и гаса, цивилних и војних нуклеарних постројења, хидроенергетских и хидромелиорационих система, статуса космодрома Бајконур у Казахстану...

Ровита, нестабилна и ослабљена Русија након дезинтеграције Со-вјетског Савеза постала је држава изложена типичном „постпростор-ном синдрому“. Била је то последици прекида функционисања раније јединственог државног простора и политичко-економског система, антируске еуфорије у новонасталим државама, наслеђених неетничких унутрашњих граница, компликоване административно/политичко-територијалне организације, порива да идеолошки створене тзв. хибридне (инстант) нације иживе своју наводну самобитност и нарочито геополитичких амбиција хладноратовског супарника, конкурентских евроазијских сила, те суседних земаља, народа и цивилизација. Русија се суочила са економским суновратом и политичком кризом, са елементима анархије и државне ентропије.

Огроман и природно, етнички, насеобински и привредно разно-врстан простор било је тешко контролисати, уредити и њиме упра-вљати. Из те пространости и диверзификованости, по правилу, прои-стицала је економска маргинализација, ретка насељеност, саобраћајна неповезаност и геополитичка центрифугалност периферних области. Унутрашња нестабилност произвела је појаву тзв. дивљег капитализма, криминалних приватизација, нагло обогаћених олигарха са по-литичким амбицијама, раслојавања друштва, сиромаштва, социјалне патологије, опадања угледа државе и неповерења у власт. Очигледна манифестација пропасти био је покушај државног удара августа 1991. године после избора председника (Б. Јељцин), а потом побуна, гра-натирање скупштинског Белог дома и хапшење вођа побуне октобра 1993. године које је наредио исти тај председник (Б. Јељцин).

Истински егзистенцијални тест руској држави задао је чеченски сепаратизам, који је запретио не само да ће потискивање из Закавказја да пренесе на северну страну Великог Кавказа и унутар саме Руске фе-дерације, већ и да ће да постане пример за даље „парање џемпера“ њене територијалне целовитости – од Карелије до Курила, од Татарстана до Дагестана, од Јакутије (Сахе) до Бурјатије... Користећи дезинтеграцију СССР и хаотичну ситуацију у Русији, Чечени, из састава тада интеграл-не Чеченско-ингушке републике, 1991. године спровели су насилну се-цесију од Руске Федерације и прогласили независност, коју, пак, нико није признао.⁶⁷⁷ Интервенција руске војске и формално поништавање

⁶⁷⁷ Чеченија (15.300 км²; 1,1 милион становника; изразита већина муслимански Чечени; административни центар Грозни) представља значајну транзитну и чворну област нафтовода и гасовода трасираних из Каспијског басена према североисточ-ној обали Црног мора, западу и северозападу Русије; после покушаја отцепљења, као назив „државе“ извесно време користила је туркофонски израз Чеченска Република Ичкерија, а име „главног града“ променила је у Џохаркала (по сепаратистичком вођи Џохару Дудајеву); о размерама тадашње руске слабости и неспособности да се супрот-стави сепаратизму сведочи чињеница да је територија Чеченије 1.116 пута мања од

сецесије уследили су тек 1994. године (тзв. Први чеченски рат), али терористичко-герилски покрет Чечена, подржан муџахединима и исламистима из неких муслиманских земаља, није поражен, већ се понижена и растројена руска војска повукла 1996. године. Изазвана чеченско-муџахединским упадом у Дагестан, консолидована и адекватно припремљена руска војска поново је интервенисала 1999. године (тзв. Други чеченски рат) и успела да пацификује чеченске сепаратистичке амбиције. Држава је мање-више успела да политички реинтегрише Чеченију, али су разубијени „цепови“ терориста и милитантних исламиста успели да се одрже и да наставе деловање дуж читавог северног Кавказа, циљајући првенствено Северну Осетију и Дагестан⁶⁷⁸.

Победом у Чеченији и заустављањем инерције дезинтеграције државне територије Русија је „преломила“ геополитичку ситуацију, те вратили самопоштовање и самопоуздање не само на војном, већ и на економском и политичко-дипломатском плану. После деценијског економског слабљења које је кулминирало финансијским сломом и „додирнутим дном“ 1998. године, уследило је Јељциново препуштање власти Путину 31. децембра 1999. године, а потом и консолидација државе, економски успон и јачање унутрашње кохезије⁶⁷⁹. Али, то није елиминисало спољашње претње, у којима је предњачио атлантистички Запад, под америчким вођством. У настојању да се европски таласократски „мостобран“ транслира што даље на исток, да досегне до са-

Русије, док је број становника мањи 130 пута. *Ингушетија* (2.963 км²; 0,5 милиона становника; изразита већина муслимански Ингуши; административни центар Магас) после чеченске сецесије одвојила се од Чеченије и као република остала у саставу Руске Федерације, али је била стално изложена „преливању“ нестабилности, сукоба и терористичких претњи из Чеченије.

⁶⁷⁸ *Северна Осетија* (7.953 км²; 0,7 милиона становника; 63% Осетини, православно и муслимански, те 23% Руси и мањи број Ингуша, Армена...; административни центар Владикавказ) била је у више наврата изложена нападима чеченских терориста који су изазвали масовне цивилне жртве у градовима Владикавказу, Моздоку и нарочито у Беслану 2004. године, где су у запоседнутој основној школи страдале 334 особе (махом деца). *Дагестан* (тур. Планинска земља) је најпространија, најмногљуднија и етнички најхетерогенија република Руске Федерације у кавкаско-каспијској зони (50.300 км²; 2,6 милиона становника; административни центар Махачкала); упоредо са службеним руским, говори се више од 30 локалних језика, а ни једна етничка група не достиже 1/3 укупног становништва (Авари 29,4%, Даргини 16,5%, Кумјуки 14,2%, Лезгини 13,1%, Лаки 5,4%, Руси 4,7%, Азери 4,3%, Табасарани 4,3%, Чечени 3,4%...); богата је нафтом и гасом; има важан геополитички положај на западној обали Каспијског језера; граничи се са Азербејџаном и Грузијом – „фаворитима САД у региону“.

⁶⁷⁹ Далекосежну важност имао је указ председника Путина који је 13. маја 2000. године установио нови ниво управне поделе – седам федералних округа; сваким федералним округом, који је обухватао више федералних субјеката, управљала је личност коју је постављао председник и која је њему била директно одговорна; број федералних округа новим указом од 19. јануара 2010. године повећан је на осам (због потребе непосреднијег управљања кризном зоном, из састава Јужног федералног округа издвојен је нови, Севернокавказки).

мих граница Руске Федерације, да се онемогући постојање руске интересне сфере у источној Европи и да се Русија натера „да се бави собом“, НАТО и ЕУ су опколиле, заобишле и одустале од аспирација према руској Калињинградској ексклави⁶⁸⁰. Континуиран, али ипак секундарни притисак ради „ампутације“ из утицајне сфере Русије био је усмерен према прилично резистентној Белорусији. Ипак, постхладноратовски Левијатан своју чељуст највише је разјапио да од исцрпљеног Бехемота „одгризе“ етнички, верски, цивилизацијски, политички и економски хетерогену Украјину.

Украјина је кључна земља и за руске и за западне геополитичке интересе у постбиполарној Европи. Русија настоји да у својој интересној сфери задржи не само колевку свог етничког, историјског и државотворног идентитета, већ и земљу која цивилизацијски, економски и војно-стратегички баражира офанзивни продор Запада до савремених руских граница. САД, саме и у садејству са својим европским експонентима, покушавају да привлачењем Украјине ка западним политичко-економско-војним интеграцијама (НАТО и ЕУ) остваре опсесивни циљ: да се сасвим приближе језгру европског дела Русије како би га држале под латентном претњом и тако спутале амбиције земље која контролише Heartland да поврати статус глобалне силе.⁶⁸¹ Руско-украјинске односе компликује променљива (гео)политичка оријентација званичног Кијева, чије се приклањање Русији или Западу у постсовјетском раздобљу мењало више пута зависно од изборних резултата, притисака из Вашингтона и Брисела, цене и транспорта руског гаса, тренутног економског стања, убедљивости интегративних аргумената Москве...

⁶⁸⁰ *Калињинградска област* (15.100 км²; 0,9 милиона становника; Руса 82,4%, Белоруса и Украјинаца по 5%, мали број Немаца, Литванаца...; административни центар Калињинград, некадашњи севернопруски Кенигзберг) налази се на обали Балтичког мора и окружена је Пољском (у НАТО од 1999. и у ЕУ од 2004. године) и Литванијом (у НАТО и ЕУ од 2004. године); седиште је руске Балтичке флоте и једна од најмилитаризованијих области Русије, са највећом густином војних инсталација у Европи; постала је посебно важна за руско парирање америчкој тзв. противракетној одбрани (ПРО) чије се постављање планира у Пољској; са распадом СССР Калињинградска област запала је у изолованост, економске проблеме, криминал, шверц, незапосленост и наркоманију, а појавиле су се сепаратистичке тежње о „четвртој прибалтичкој републици“ и неформалне понуде („пробни балони“) Немачке да од Русије откупи област; Русија је ефикасно сузбила сепаратизам (изразита већина становништва била је за останак у саставу Русије), области дала статус специјалне економске зоне и привукла инвестиција из ЕУ, што је допринело брзом економском расту и стабилизовању прилика.

⁶⁸¹ О теоријско-концепцијским основама ширења НАТО, те Русији као крајњем циљу те таласократске експанзије и последицама за „успутне територије“ (међу њима и за српске земље), видети у: Миломир Степич, „Расширение НАТО и геополитическое положение Србии“, *Геополитика*, Выпуск X, Кафедра Социологии Междунордных Отношений Социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, 2011. (Сс. 18-44)

Геополитички парадокс је да Украјина, иако представља најпротрајанију и једну од најмногољуднијих (целокупно) европских држава, има тампонски европски, евроазијски и глобални положај, а у односима између Русије и Запада није ништа више од објекта за чију контролу се надмеће и једна и друга страна. Иако географска, историјска, национална, цивилизацијска, економска и геополитичка гравитациона логика налаже да Украјина, без дилеме, буде уз Русију и у њеном интересном озрачју, „нарцизам малих разлика“ је после дезинтеграције СССР између две земље отворио бројна конфликтна питања – историјско-државно, етно-национално, верско-црквено, политичко, територијално, цевоводно, русинско, севастопољско (базирање руске Црноморске флоте), кримско, донбаско... Украјина је постала тест способности још недовољно снажне Русије да задржи утицај у најважнијем делу новонастало „блиског заграничја“ и у простору где се „прелама“ европска и глобална геополитичка стварност. „Украјинско питање“ се наметнуло као разделна линија промишљања не само о руској геополитичкој самоспознаји, већ и о концепцијском опредељењу руске државе у будућности.

После слома источног блока и СССР, руска политичка и интелектуална елита се релативно брзо опоравила од губитничког шока и мамурлука изазваног тек окончаном опијеношћу идеолошким мисионарством, империјално-супранационалним државним пројектом и војно-технолошким доказивањем пред планетарним супарником. Убрзо су почела свеобухватна преиспитивања узрока пораза у Хладном рату, анализе рецентних друштвених процеса са којима је Русија почела да се драматично суочава у последњој деценији 20. века и фокусирања будућности кроз призму настајуће постмодерне епохе. И док се један скуп мислилаца и припадника политичке класе без много отпора помирио са поразом од Запада, пресекао везивне нити са совјетском и предсовјетском прошлошћу, подлегао конјунктурној стихији „краја историје“ и „краја географије“⁶⁸², те почео да се интензивно залаже за неизоставно уклапање у униполарну, глобалистичку будућност, дру-

⁶⁸² Помодарски „обрачун са простором“ је индикативан вид ангажмана прозападне интелектуално-политичке класе са источне стране Берлинског зида непосредно после његовог рушења. Тај индуковани *географски нихилизам* био је усмерен према заговорницима опстанка државе и важности државне територије. Детаљније видети у: Миломир Степић; Небојша Вуковић, „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, у: *Промена образаца мишљења* (приредио: Милош Кнежевић), Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011. (стр. 95-118) Из таквог ниподаштавајућег односа према простору, појавиле су се идеје о добровољном одрицању од етничког, историјског и државног простора, те о различитим облицима трговине простором. Опширније видети у: Миломир Степић, „Територијално и геополитичко у српском националном интересу“, *Национални интерес*, год. I, vol=1, бр. 1/2005., Институт за политичке студије, Београд, 2005. (стр. 44-52)

га група је заговарала повратак на чврсте ослонце руске традиције, етничких корена, националне историје, цивилизацијског идентитета и државотворних искустава, на основу којих би се осмислио аутентичан програм руске реанимације, ренесансе и реконкисте, поново до позиција глобалне силе у новом, мултиполарном светском поретку. Сагласно овим приступима, у постсовјетској Русији формирале су се и две школе геополитичког мишљења – *једна*, атлантистичка, таласократска, вестернистичка (проевроамеричка), (пост)модернистичка и *друга*, континенталистичка, телурократска, антивестернистичка (антиамеричка), (нео)традиционалистичка. Суштина оба концепцијска правца проистиче из различитих схватања руског цивилизацијско-геополитичког идентитета.⁶⁸³

Атлантистички оријентисана геополитичка мисао у Русији нема дубоке историјске и цивилизацијске корене, иако европејштина и западњаштво датирају још од цара Петра Великог с' почетка 18. века. Ако би се и савремено руско западњаштво филигрански рашчланило, могла би да се идентификују два рукавца – проевропски и проамерички – који, ма колико то било апсурдно, некада један другог искључују. Упркос томе, савремено сагласје у приклањању Западу није довођено у питање, а промовисано је на таласу његове хладноратовске победе која је представљана као тријумф доказано надмоћнијег културно-цивилизацијског, идеолошко-политичког, економског, геополитичког и војно-стратегијског концепта. Систематском стварању тог постмодерног руског комплекса ниже вредности у првим постсовјетским годинама придружило се свеобухватно „успављивање“ Руса пропагандним наративом о „пријатељству ЕЗ/ЕУ“, „неагресивности НАТО“, „стратегијском партнерству САД“, „неекспанзивности Запада“... У прилог атлантистички настројених мислилаца ишла је све дубља економска криза у Русији, суноврат животног стандарда грађана, пораст социјалних разлика и све очигледнија анархичност руског друштва. За решавање тих проблема нуђен је „чаробни штапић“ у виду безалтернативне сарадње са просперитетним, уређеним, демократским Западом. „Ветар у једра“ овом начину мишљења давала је у односима са САД, НАТО и ЕУ конфузна, дефанзивна, трома и често до самопонижења попустљива званична политика тадашњег руског државног вођства.

У настојању да докажу исправност свог става о „Русији на Западу“, атлантистички настројени аутори требало је да реше најмање три проблема – физичкогеографски, антрополошко-етнички и цивилизацијски:

⁶⁸³ О различитом поимању руског цивилизацијског идентитета као полазишту разгрананавања руских геополитичких идеја и концепција, Н. Вуковић је на Географском факултету у Београду одбранио докторску дисертацију. Видети: Небојша Вуковић, *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*, докторска дисертација, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.

- Нерешена дилема географске науке да ли су планина и река Урал физичка међа континента, тј. да ли је Европа континент или је само „велико западно полуострво Евроазије“, непосредно се пројектовала на феномен двоконтиненталности Русије, чији је европски део 23%, а азијски 77% површине државе. Ако је азијски део Русије по пространству три пута већи од европског, како је могуће целу државу сврстати у западни, европски, таласократски ареал? Руски атлантисти су покушавали да тај изазов решавају утилитарном употребом аргумената да Урал не може да буде граница европоликости Русије јер је проходна, средње висока, индустријализована и комуникацијски повезана планина, да је европски део земље економски развијенији, урбанизованији и насељенији (више од 80% становништва Русије живи у европском делу), да се ту налазе историјска средишта, старе престонице, данашњи главни град и централно језгро, те да су и насељене области Сибира и руског Далеког Истока европеизовани (првенствено градови) и махом оријентисани ка европској Русији. Али, они су пренебрегавали да то, ипак, не значи да су Забајкаље, Чукотка, Камчатка, Сахалин или Курили одједном постали Европа, да се не може занемарити чињеница како је само азијски део Русије шест пута пространији од тадашње ЕУ „дванаесторице“, да се већина глобално важних енергетских и других ресурса Русије налази у Сибиру, да је европеизација већ уступила место американизацији, а све више и азијатизацији, исламизацији...
- Сврставање Руса у тзв. породицу европских народа није само етно-генетски поједностављено, већ је и недовољно за закључак да евроатлантски Запад у геополитичком смислу представља „природно исходиште“ Руске Федерације. Руси јесу изрази-та демографска већина, али готово 1/5 становништва спада у не-руске народе који настајују неке области и европског дела Русије (нарочито средње Поволжје, северни Кавказ, велике градове).⁶⁸⁴ И сами Руси су, историјски посматрано, антропо-

⁶⁸⁴ У Руској Федерацији живи преко 180 народа, од којих 7 народа има више од 1 милион, а 24 народа више од 250.000 припадника. Они се групишу у 5 великих породица народа – (источно)словенску (Руси, Украјинци, Белоруси), турско-татарску (Татари, Башкири, Чуваши, Казахи, Јакути), угро-финску (Мордовини, Маријци, Удмурти, Коми), монголску (Бурјати, Калмици) и кавкаску (Чечени, Авари, Кабардинци, Ингуши, Лезгини). Осталим породицама припадају Армени, Немци, Осети... Руса је 116 милиона (80%) и са становништвом које се изјашњава као Украјинци и Белоруси чини тзв. руски блок, који је демографски изразито доминантан (120 милиона или 83%). Други по бројности су муслимански Татари (5,5 милиона или 3,8%). Од 83 субјекта федерације, Руси су већина у 70. Највеће учешће имају у Нижегородској, Тулској, Владимирској, Јарославској и Липецкој области (више од 95%), а најмању у кавкаским републикама Ингушетији (1,2%), Чеченији (3,7%) и Дагестану (4,7%).

лошко-етнички „микс“ у коме је (источно)словенски супстрат постао доминантан. Са татарско-монголским продором и успостављањем власти њихове државе (Златне хорде) дошло је до кључног етничког прожимања, које није престало ни после победе Димитрија Донског у Куликовској бици 1380. године и започињања национално-државне обнове. Дакле, антрополошки и етнички амалгами традиционално су се дешавали више између Руса и азијских народа него између Руса и Европљана, те је покушај руских атлантиста да изврше трансфер Руса у евро-вестернистичку етничку групацију блиско политичкој манипулацији.

- Руски атлантистички мислиоци оправдавају своја геополитичка опредељења тезом да Руси и Русија припадају Европској цивилизацији, иако савремени теоретичари цивилизација углавном негирају да таква цивилизација у интегралном облику уопште постоји. Ако би се прихватило да Руси припадају Европској цивилизацији, онда би Источна цивилизација обухватала хетероген цивилизацијски скуп Источне, Југоисточне и Јужне Азије. Постмодерни покушаји таласократских победника у Хладном рату да читав европски континент (укључујући и Русију) поистовете са Европом Запада, Европске Уније и НАТО, те све то „покрију“ наводном цивилизацијском истоветношћу, требало би да се схвате најпре у контексту територијалне експанзије америчког геостратегијског „мостобрана“ од атлантског прочеља Евроазије према истоку. Проблем руским атлантистима праве научно аргументованији приступи чак и западних истраживача (на пример, С. Хантингтона) да је Европа, будући да су цивилизације засноване на религији, подељена на Западну (католичко-протестантску) и Православну цивилизацију. Сходно томе, сврставати Русију у исти цивилизацијски идентитет и ареал са Француском, Великом Британијом, Немачком и Италијом када је она, као „Трећи Рим“, неовизантијски стожер друге и другачије цивилизације (Православне) или, пак, сама чини посебну цивилизацију – не може да буде аргумент који поткрепљује залагање за њено геополитичко оријентисање према војно-политичко-економским интеграцијама Запада.

У првим годинама постсовјетске ошамућености бројна и веома утицајна групација руских прозападних геополитичких мислилаца своја концепцијска полазишта заснивала је на очигледној немоћи Русије и њеној инфериорности на глобалном плану. Сходно томе, они су сматрали да у условима америчког тријумфа и замаха стварања унипо-

ларног поретка Русија нема рационалних опција које би биле супротне безусловном приклањању победнику и уклапању у западне експанзионистичке пројекте. Геополитичка и безбедносна оријентација пост-совјетске Русије тема је којом су се бавили и намножени (не)формални тимови стручњака окупљени у бројне организације са различитим мотивима оснивања, изворима финансирања, наменом истраживачких резултата и дужином постојања. Предводили су их истакнути и медијски веома заступљени стручњаци, по правилу повезани са Западом посредством места свога образовања, истраживачке каријере и рада, било у својству представника Русије у међународним организацијама, било ангажованих од стране западних универзитета, института или економско-политичких форума.

Међу најистакнутијима таквим личностима је Д. Трењин, директор московског центра Карнеги фондације. Дмитриј Трењин (Дмитрий Виталевич Тренин, 1955-) службовао је у совјетској и руској армији више од двадесет година (пензионисан је 1993. године у чину пуковника) – био је члан совјетске војне мисије у Ираку и Немачкој; учествовао је у совјетско-америчким преговорима о нуклеарном и космичком наоружању у Женеви; на руском Војном институту предавао је десет година. Докторирао је 1984. године у области дипломатске историје у Институту за САД и Канаду РАН. Истраживачки, предавачки и организационо ангажовао се у бројним руским и страним институцијама, организацијама, часописима и научним скуповима (у Институту за Европу РАН, у Војном колеџу НАТО у Риму, на Слободном универзитету у Бриселу, у Међународном институту за стратегијска истраживања у Лондону, у Московској школи за политичка истраживања...). Године 2008. постао је први руски директор у московском Карнеги центру, где је од 1993. године био истраживач, председник научног савета и управљао секцијом „Спољна политика и безбедност“. Објавио је бројне чланке и монографије на руском и енглеском језику из области међународних односа, руске спољне политике и безбедности, евроатлантских интереса и геополитичких процеса у Евроазији. Међу књигама и зборницима радова у чијем уређивању је учествовао налази се и дело о косовско-метохијском проблему – *Косово: међународни аспекти кризе (Косово: международные аспекты кризиса, 1999.)*.

Тенденциозно умањујући значај евроазијске географске дуалности огромног пространства Русије у корист неутемељеног истицања искључиво њеног европског етничког, културног и цивилизацијског идентитета, Д. Трењин не само да је део Русије западно од Урала сматрао недвосмислено европским, већ је и њен пространији, зауралски (сибирско-далекоисточни) део видео као продужени, неодвојиви део Европе(!?). Очигледно дискутабилна аргументација за сврставање са-

времене Русије у окриље „новог, светског Запада“⁶⁸⁵ чак је и маргинална у поређењу са ауторовим априорним залагањем за тесно и свеобухватно партнерство Русије са САД и америчким сателитима на западу и истоку евроазијског мегаконтинента ЕУ и Јапаном. Такву оријентацију сматрао је нужном и једино спасоносном за ослабљену постсовјетску („постимперијалну“) Русију.

Исправно постављајући геополитичку дијагнозу о руском Heartland-у, који је после совјетског хладноратовског пораза, губитка интересне сфере и дезинтеграције, изложен сажимању и потискивању у копнену унутрашњост под притиском експанзивног Rimland-а⁶⁸⁶, Трењин је запазио да ће Русија у будућности бити угрожена претњама из три цивилизацијска и геополитичка ареала – из европског, исламског и далекоисточног. Изразито деструктивна, дуготрајна и тешко решива опасност долазиће од геополитички манипулативних терористичких и герилских група, те од експанзије емиграната и верског фанатизма са муслиманског југа. Ипак, главни и дугорочни руски проблем у будућности представљаће економска, демографска и безбедносна претња Кине – било да она настави са убрзаним развојем ради кога може да претендује на сибирске ресурсе, било да се „економско чудо“ убрзо оконча због чега би се талас кинеских емиграната упутио ка ретко насељеним сибирско-далекоисточним пределима Русије.⁶⁸⁷

Сходно томе, Трењин је сугерисао оријентацију Русије ка трећој идентификованој „претњи“ из састава Rimland-а – Западу. Он је употребио аргумент да Запад не би требало схватити само као најмање опасног и цивилизацијски најсличнијег руског супарника, већ као једини исправан избор из геополитичких, геоекономских, геокултурних и модернизацијских разлога. Приближавање Западу подразумевало би успостављање блиских веза, првенствено са политичко-економсковојним организацијама које га персонификују – са НАТО и ЕУ. Подразумева се да то искључује евентуално реинтегрисања некадашњег совјетског простора, било који облик обнављања руске интересне сфере у источној Европи и Азији, повезивање на пансловенским, панправо-

⁶⁸⁵ Дмитрий Тренин, *Интеграция и идентичность: Россия как новый Запад*, Центр Карнеги и Издательство „Европа“, Москва, 2006. (књига доступна и у електронском облику: <http://carnegieendowment.org/files/9819trenin%2Epdf>)

⁶⁸⁶ Dmitri Trenin, „After the Empire: Russia’s Emerging International Identity“, *Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-First Century* (Gabriel Gorodetsky, ed.), Frank Cass, London, 2003. (p. 34)

⁶⁸⁷ Кинеском изазову Русије Трењин је посветио не много обимну, али језгровиту студију, чије се објављивање временски поклопило са врхунцом кризе у постсовјетској Русији. Видети: Дмитрий Тренин, *Китайская проблема России*, Московский Центр Карнеги, Москва, 1998.

славним или неовизантијским основама, а нарочито руску предводничку улогу у евроазијским интеграцијама.⁶⁸⁸

Анализама, прогнозама, јавним деловањем и утицајем издвојио се С. Караганов, челна личност СВОП-а⁶⁸⁹. Сергеј Караганов (Сергей Александрович Караганов, 1952-) докторирао је дисертацијом о совјетско-америчким односима (тема: „Улога и место Западне Европе у стратегији САД према СССР 1945-1988.“). Радио је у мисији СССР при УН, у Институту за САД и Канаду и у Институту за Европу РАН. На Високој школи економије био је декан Факултета за светску економију и светску политику. Држао је предавања на више руских и страних универзитета, обављао разне експертске, саветничке и јавне државно-политичке функције у Русији, те био учесник многих руских и међународних конференција, редакција и (не)формалних група (поред осталих, Трилатералне комисије). Бави се међународним економским и политичким проблемима, војно-безбедносним феноменима, геополитичким и геостратегијским питањима Русије, односима Русије и Запада... Ауторски и коауторски је написао или уредио тридесетак књига и краћих студија, те објавио више стотина чланака у научним часописима, штампаним и електронским медијима. Ставови и анализе С. Караганова имају уплив у високе политичке, економско-финансијске и научне кругове у Русији и свету. Стога су га два угледна часописа у области међународних односа, амерички *Foreign policy* и британски *Prospect* (на основу гласања својих читалаца), сврстала 2005. године међу 100 најутицајнијих интелектуалаца у свету (једина личност из Русије).

СВОП, који се истиче по систематичности, континуитету и прозападној доследности, већ у лето 1992. године, само неколико месеци

⁶⁸⁸ Упоредо са политичком сменом на државном врху Русије, са почетком свеколиког руског опоравка и са изласком (нео)евроазијске концепције из академских кругова у сфере званичне политике, Трењин је објавио књигу у којој се обрушава на (потенцијалну) евроазијску опцију геополитичке оријентације Русије. Видети: Dmitri Trenin, *The End of Eurasia: Russia on the Border between Geopolitics and Globalization*, Carnegie Endowment for International peace, Washington D.C., 2002.

⁶⁸⁹ СВОП – Савет за спољну и одбрамбену политику (Совет по внешней и оборонной политике) основан је 25. фебруара 1992. године у Москви. Окупља утицајне руске и иностране политичаре, економисте, привреднике, државне званичнике, научнике, војне стручњаке, медијске посленике... Активности остварује посредством више секција („пројеката“): Стратегија за Русију, Војна организација и модернизација оружаних снага, Међународни дебатни клуб „Валдај“, Клуб светске политичке економије, Русија и Европа, Русија и САД, Русија и ЗНД, Русија и Прибалтик, Русија и Азија, Русија и НАТО, Русија и глобализација, Русија и свет. СВОП организује конференције, предавања, расправе и гостовања значајних западних стручњака за глобална, евроазијска и руска питања. Одликује се веома издашним објављивањем књига, зборника, чланака, експертиза и прогноза, које јесу посвећене рецентним геополитичким и геоекономским процесима, али ретко залазе у беспућа конјунктурне и сензационалистичке анализе.

по оснивању, објавио је студију *Стратегија за Русију*⁶⁹⁰. Ту је препоручено да би Русија на унутрашњем плану требало што пре да се трансформише у земљу неолибералног економског модела и демократског политичког система западног типа, а да се у међународним односима оријентише на што блискије геополитичко савезништво са Западом. Фасцинирани тадашњим евро-интеграцијским замахом (7. фебруара 1992. године потписан је Уговор о ЕУ у Мастрихту), СВОП-ови стручњаци опомињали су да би Русија, како би избегла изолацију, морала са експанзивном Европом да успостави сарадњу по цену и подређеног положаја у том партнерству. Приближавање Западу поткрепљивали су случајно или намерно погрешним проценама да од некадашњег евроатлантског биполарног супарника више не прети никаква војна опасност, те да је Русија додатно обезбеђена будући да је у међупростору остала тампон-зона слабо наоружаних земаља које нису укључене у безбедносни систем Запада (НАТО). Убрзо, у годинама којима се окончавао 20. и почињао 21. век, констатације Караганова и сарадника демантоваће стварна експанзија НАТО и ЕУ до самих руских граница.

Супротно „блаженству“ које ће, према СВОП-овој *Стратегији за Русију*, стићи из западног смера, главни безбедносни изазови и реметилачки чиниоци геополитичког положаја Русије усмерени су са југа, од исламског фундаментализма, и са истока, од Кине. Не оспоравајући реалност и перспективу исламске опасности, СВОП-овци у тим „раним радовима“ напомињу да се ради о бенигнијем, сунитском, турколиком исламу, а не о милитантном, шиитском, проиранском исламизму, те да не би требало пренаглашавати степен угрожености Русије из централне Азије. Ради превентивног парирања евентуалним кинеским територијалним претензијама, демографској трансгресији и економском експанзионизму према сибирско-далекоисточним областима, Русији се препоручује да успостави добросуседске и партнерске односе са Кином, не занемарујући, ипак, ослонац на конвенционални и нуклеарни војни потенцијал. Али, спас и од исламске и од кинеске претње Караганов са сарадницима видео је само у геополитичкој симбиози са Западом и укључивању у интегрални европски политички и економски простор са ЕУ као средиштем. Штавише, у каснијим експертизама СВОП-а (1993.), припремљеним у сарадњи са водећим америчким геополитичким и геостратегијским стручњацима, предложено је да се Русија интегрише у (про)амерички пројектовану *асоцијацију безбедности*. Она би се заснивала на постојећем НАТО и будућем америчко-ру-

⁶⁹⁰ Студија С. Караганова и сарадника СВОП-а *Стратегија для России* штампана је прво 19. августа 1992. године у часопису *Независимая газета*. Поводом десетогодишњице оснивања СВОП објављена је у: Сергей Караганов (ур.), *Стратегија для России (10 лет СВОП)*, Вагриус, Москва, 2002.

ском стратегијском партнерству, а обухватала би највећи део северне (хришћанске) полулопте.⁶⁹¹ Концепцијски, функцијски и територијално она би била аналогна „Великом Западу“ као средишту глобалне стабилности који је предложио Бжежински. У тако конципираној безбедносној алијанси неминовно би дошло до „утапања Русије у проширени НАТО“⁶⁹², а руско „партнерство“ са САД било би, у ствари, вазалство.

Слабост Русије у последњој деценији 20. века представљала је рационално упориште, аксиомско полазиште и кључни аргумент за бројне ауторске анализе стања, као и за хиперпродукцију теоријско-концепцијских виђења „руског спаса на Западу“ (поред Д. Трењина и С. Караганова, још А. Арбатова, В. Никонова, И. Јургенса, Ј. Гиљбоа, В. Макаренка, Е. Лозанског, С. Дубињина и др.). Из тога је проистицала и практична прозападна геополитичка оријентација земље, те вођење често самопонижавајуће званичне спољне политике и конкретних дипломатских активности. Персонализовао их је не толико тадашњи председник Б. Јељцин, колико министар спољних послова Руске Федерације А. Козирјев⁶⁹³. Али, како је Русија почетком 21. века почела да се опоравља и да се на међународном плану враћа на позиције велике силе, а да се постхладноратовска униполарна доминација Запада постепено претвара у хијерархизовани мултиполарни поредак, у монолитној руској прозападној геополитичкој мисли појавиле су се сумње, корекције и суштински обрти. Парадигматичан пример је управо С. Караганов, чије су анализе и прогнозе почеле да нагињу „вестерноскептицизму“, нарочито од почетка финансијске кризе 2008. године.

Караганов је у свом предавању одржаном 2009. године уочио да се свет више не мења у (све краћим) интервалима као током раније историје, већ да је ушао у „епоху перманентне геополитичке и геоекономске револуције“, коју, за разлику од пада комунизма, „нико није предсказао“.⁶⁹⁴ Супротно „фасцинацији Западом“ у првим постхладно-

⁶⁹¹ Видети у: Сергей Караганов, Фред Икле (ур.), „О сближении политики Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации в области обороны“, у: *Стратегия для России (10 лет СВОП)*, Сергей Караганов (ур.), Вагриус, Москва, 2002. (С. 79)

⁶⁹² Небојша Вуковић, *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*. (стр. 236)

⁶⁹³ Андреј Козирјев написао је и књигу у којој могу да се пронађу неке веома добре анализе геополитичког положаја Русије и изазова којима је она била и биће изложена (нарочито из исламске централне Азије). Али, основна особина књиге јесте фрапантно погрешна и тенденциозна процена да Русији не прети опасност од Запада и НАТО, те да ће се између САД и ЕУ, на једној страни, и Русије, на другој страни, развити хармонични односи. Видети: Андрей Козырев, *Преображение*, Международные отношения, Москва, 1994.

⁶⁹⁴ Сергеј Караганов, „Нова геоекономска и геополитичка револуција“, *Национални интерес*, год. V, vol. 6, бр. 3/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009. (стр. 251) Текст је настао из стенограма предавања које је аутор одржао 2. септембра 2009. године на Факултету за светску економију и светску политику, а са руског га је превео, технички и стилско-граматички приредио Небојша Вуковић. Оригиналну

ратовским годинама и почетним фазама рада СВОП-а, сада је уочљива „разочараност Западом“ проистекла из забринутости због стагнације Запада и убрзаног успона нових центара моћи. Кључни показатељ је прерасподела БДП – бржа од Европе ка Азији и нешто спорија од САД ка Азији.⁶⁹⁵ Талас „нове индустријске револуције“, те пораста производње, потрошње и животног стандарда, који су захватили многољудну Азију, проузроковаће недостатак енергије, сировина и хране. Неминовна је прерасподела богатства, и то од ресурсно дефицитарних западних земаља-потрошача ка државама-произвођачима. Супротно раније масовно заступљеном просторном ниҳилизму, Караганов је закључио да „територија поново постаје важан ресурс, како у политици, тако и у економији“, што води ка све отворенијој „борби за територије“ и појави „новог неоколонијализма“.⁶⁹⁶

У све очигледнијем постмодерном супарништву са „остатком света“, неприкосновена позиција Запада стечена победом у Хладном рату, почела је да долази у питање првенствено услед низа војних интервенција САД. Караганов, на први поглед парадоксално, сматра их „серијом крупних пораза САД“⁶⁹⁷, уочавајући да је преломни тренутак била агресија на СР Југославију 1999. године. Иако је тај чин „изазвао још увек само таласање“, то је било довољно. „Већи део руске елите је схватио да са Западом, на жалост, није могућа интеграција и да га је потребно обуздавати. А у осталом свету су одлучили да би требало произвести нуклеарно оружје.“⁶⁹⁸ Исправност овакве реакције убрзо је потврдио наставак америчког интервенционизма, дестабилизације, изазивања преврата, политичких и економских притисака усмерених на низ „неподобних држава“ (Ирак, Авганистан, Пакистан, Иран...). То је произвело далекосежне последице – „губитак моралне надмоћи Запада“⁶⁹⁹, те одбацивање друштвеног и развојног модела Запада у све већем делу „остатка света“.

верзију предавања видети у: Сергей Караганов, „Новая геоекономическая и геополитическая революция“, www.karaganov.ru/news (02.09.2009.)

⁶⁹⁵ Европско заостајање у другој половини 20. века било је прикривено копреном Хладног рата и употребом Европе као америчког експонента на западу Евроазије. После пада Берлинског зида, уместо да се еманципује од доминације САД и своју прилику за прогресивно геополитичко и геоекономско редефинисање потражи у глобалној полицентричности, Европа се у све оштријој конкуренцији нових „нумера“ у хијерархији светске моћи нашла на силазној путањи.“ Видети поглавље „Modern and postmodern weakening of the global position of Europe“, у: Milomir Stepić, „Postmodern geopolitical challenges of Europe“, *Megatrend review: the international review of applied economics*, Vol. 8 (2) 2011, Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade, 2011. (pp.73-77)

⁶⁹⁶ С. Караганов, „Нова геоекономска и геополитичка револуција.“ (стр. 253)

⁶⁹⁷ Исто. (стр. 256)

⁶⁹⁸ Исто. (стр. 257)

⁶⁹⁹ Исто. (стр. 256)

Даље слабљење америчке глобалне лидерске улоге постаће неминовност и униполарни свет више неће моћи да се одржи, упркос томе што су САД показале завидну способност прилагођавања. Али, са становишта перцепције будућности Русије коју је заступао Караганов, посебно трагична и разочаравајућа јесте позиција ЕУ. Она неумитно „одлази са светске арене као играч“⁷⁰⁰ из следећих разлога: енергетске и сировинске зависности, слабљења спољнополитичког утицаја, компромитовања тзв. европских вредности, конструкцијске (мастрихтске) грешке, неефикасности наднационалног управљања, унутрашње хетерогености додатно увећане постбиполарном експанзијом, замора од сопствене историје и „неспремности да се бори“⁷⁰¹ на унутрашњем и глобалном плану. Према његовом (прозападном) мишљењу, то је лоше за Русију „јер, ма како се односили према Западу, он је за нас најважнији извор националне самоидентификације и најважнији извор модернизације“⁷⁰². А „сумрак Европе“, посредством које Руси доживљавају Запад, даће непорецив аргумент руским антизападњацима да потраже други модел развоја.

Караганов је сматрао да у свету, који доживљава „нову геоекономску и геополитичку револуцију“ и „враћа се старој геополитици која је врло опасна и непријатна“⁷⁰³, Русија неће бити у групи нових лидера, али ће, захваљујући војној сили и богатству природних ресурса (енергенти, сировине, вода, земљиште), сачувати статус релативно снажне државе и субјекта који одлучује о сопственој судбини у међународним односима. Кључни геополитички адут са којим би Русија требало да игра у будућем глобалном надметању биће Кина, од чијег ће убрзаног успона зазирати одлазеће и долазеће велике силе и које ће, сходно томе, бити спремне на многе уступке ради онемогућавања руско-кинеског савезништва. Свестан реалности успона Кине и читаве Источне Азије, Караганов је почетком друге деценије 21. века потпуно ревидирао своје ставове. Почео је да се залаже за „источну стратегију“, тј. да се вектор интеграције Русије са Европом и Западом (од кога само формално и даље није одустајао), као „неперспективан“, преусмери према Далеком Истоку.⁷⁰⁴ Штавише, сходно новој геоекономској и геополитичкој констелацији, он је сматрао да Русија ради активирања својих сибирских и далекоисточних области поступи аналогно цару Петру Великом, који је почетком 18. века основао Санкт Петербург, тамо изместио престоницу и на Балтику

⁷⁰⁰ Исто. (стр. 258)

⁷⁰¹ Исто. (стр. 259)

⁷⁰² Исто. (стр. 256)

⁷⁰³ Исто. (стр. 260)

⁷⁰⁴ Опширније видети у: Сергей Караганов, „Идем на Восток“, www.karaganov.ru/news (24.04.2012.)

одшкринуо „руски прозор на Запад“. У том контексту, препоручио је да Русија на обали Пацифика установи „трећу престоницу“ која ће земљу отворити ка Кини, Јапану, Јужној Кореји...⁷⁰⁵

Континенталистички профилисане идеје у постсовјетској Русији одликује разубјеност и хетерогеност, а у неким случајевима и оштра супротстављеност. Обједињује их мање или више препознатљиво антизападњаштво, које често више долази до изражаја него геополитичност. Етничка и културно-цивилизацијска основа шире телурократске интеграције проналази се у (пан)словенству, православном хришћанству, (нео)византијству, чак и у некој врсти евроазијског духа. За њеног покретача и интегративно језгро логично се означава Русија. У геополитичком дискурсу аутора, зависно од њиховог образовног профила и професионалног ангажмана, различито су наглашени историографски, географски, политиколошки, етно-цивилизацијски, војно-стратагијски или други приступи. Тако је С. Бабурин, универзитетски професор и дугогодишњи активни политичар, потенцирао да ће се руска геополитичка будућност формирати у контексту сукоба четири кључне цивилизације (либерално-атлантске, руско-словенске, исламске и далекоисточне), те да највећа опасност Русији прети од САД као предводника атлантизма. Неки аутори сматрали су да главна претња долази од демографски експлозивног и просторно експанзивног ислама (Ј. Голубчиков и Р. Мнацкањан), док су се други залагали за стратегијску спону Москва–Техеран, која се мање-више уклапала у неовизантијски замишљену геополитичку концепцију (А. Устијан). У основи сличан пројекат Русије као „Трећег Рима“ предлагао је и А. Малер. Обновљена руска сфера у постсовјетском простору била би језгро, коме би се придружила још три православна региона – Балкан, Источни Медитеран и Кавказ – све повезано чврстом осовином Москва-Београд-Атина-Ереван. Географи Ј. Голубчиков и В. Нестеренко опробали су се у осетљивој геополитичкој прогностици и варирали четири сценарија руске будућности – неоколонијализација (американизација), кинаизација (синизација), исламизација и русификација (суверенизација).

Према проблемској свеобухватности, мултидисциплинарном приступу и проучавању прошлости ради трагања за континуитетом антируске геополитике Запада издвојила се Н. Нарочницкаја. Наталија Нарочницкаја (Наталия Алексеевна Нарочницкая, 1948-) је доктор историјских наука и стручњак за међународне односе. Ангажовала се и као традиционалистички, православно, словенофилски и национално оријентисан политичар. Научну каријеру градила је у Институту за међународне економске и политичке односе РАН, а радила је у Секретаријату

⁷⁰⁵ Опширније видети у: Сергей Караганов, „России нужна еще одна столица – сибирская“, www.karaganov.ru/news (17.05.2012.)

УН у Њујорку и на високим позицијама у руској државној Думи. Оштро је критиковала глобализам, постхладноратовски интервенционизам и експанзионизам САД и НАТО, те америчку доминацију у Европи. Бавила се проучавањем улоге Русије у светској историји, ратним сукобима током 20. века и оспоравањем западних покушаја фалсификовања историје. Била је оснивач и председник Фонда за историјску перспективу (2004.). Водила је париско одељење руског Института за демократију и сарадњу. Међу књигама које је објавила најзначајније су: *Русија и Руси у светској историји (Россия и русские в мировой истории, 2002.)*, *За шта и против кога смо ратовали (За что и с кем мы воевали, 2005.)*, *Руски свет (Русский мир, 2007.)*, *Велики ратови 20. века (Великие войны 20. столетия, 2007.)*, *Русија и Руси у савременом свету (Россия и русские в современном мире, 2009.)*, *Јалта-45: нацрт новог света (Ялта 45: Начертание нового мира, 2010.)*, *Руски развојни код (Русский код развития, 2012.)*...

Научни приступ Н. Нарочницаке је јесте претежно историософски, али укључује и дубока понирања у теоријско-концепцијске поставке класичне геополитике. Штавише, историјске догађаје, скоковите промене и процесе „дугог трајања“ она је објашњавала геополитичким интересима. Сматрала је да је развој и просторно ширење Руске империје била историјска нужност јер она није била окружена „обичним“ државама, већ, такође, експанзионистичким империјама којима је могла да се ефикасно супротстави једино сопственим експанзионизмом. Претњу Русији најсистематичније испољава Запад, који према њој нема само територијалне претензије, већ и амбицију да је цивилизацијски преобрати. И савремено деловање Запада, првенствено САД и Велике Британије („Англосаксонаца“) са неколицином европских сателита, за Н. Нарочницаку несумњиво је антируско и она га је видела као наставак историјски континуираног покушаја потискивања баштиника Византијске цивилизације, стожера словенско-православног света⁷⁰⁶, те највеће и најмоћније континенталистичке силе – Русије. Тај процес је често синхронизован са аналогним настојањима са истока, а потом и са југа – раније монголских хорди, а потом муслимана. Већ седам векова Русија се суочава са истовременим стезањем „кљешта“ и са Истока и са Запада, која су усмерена према „геополитичкој оси (не према географском центру!) Евроазије – линији од Балтика и Северног мора до Црноморско-каспијског басена“⁷⁰⁷.

⁷⁰⁶ Н. Нарочницака била је критична према бројним темељним постулатима евроазијске (и неоевроазијске) континенталистичке школе мишљења. Посебно је доводила у питање кључну тезу о руско-туранском прожимању. „Гледиште о азијској (туранској) компоненти ‚евроазијства‘, која је наводно природна за Русију, супротно је православно.“ Видети у: Наталија Нарочницака, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008. (стр. 109)

⁷⁰⁷ Наталија Нарочницака, *Русија и Руси у светској историји*. (стр. 145)

У складу са тим интересима, Н. Нарочницаја (подсећајући на Мекиндера) уочила је да се формирала не само постверсајска и постјалтска геополитичка структура Европе, већ и да тече постхладноратовски процес прекомпоновања европског истока „који открива класичне геополитичке константе“⁷⁰⁸. „Претварање Источне Европе у Западну, а западних територија историјске државе Русије у Источну Европу“⁷⁰⁹ представља само једну (али важну) етапу у англосаксонском (америчком) таласократском напредовању према поменутој руској телурократској „геополитичкој оси (не географском центру) Евроазије“. Западни „неприкривени задатак века“ није се променио и подразумева „уништење русијске великодржавности и руске историјске индивидуалности у свим њиховим геополитичким и духовним поимањима“.⁷¹⁰ У контексту балканског вектора тог антируског подухвата Н. Нарочницаја је препознала разбијање СФР Југославије, агресију НАТО 1999. године и укупан антисрпски политичко-дипломатски, економски, пропагандни и војни ангажман Запада, у коме су учествовали и Европљани „помажући да се уклоне последња антиатлантска острвца на континенту“⁷¹¹. Међутим, жртва англосаксонске (америчке) стратегије постале је и сама Европа (ЕУ). Она се нашла иза трансгресионог frontiјера, а њена некадашња планетарна улога опала је на ниво регионалне – постала је само „пређена етапа глобализације“ и „обезбеђена позадина за англосаксонску осовину која се обликује“.⁷¹²

У условима свеопште постсовјетске кризе, испадања из историјског ритма и претеће ентропије Русије у последњој деценији 20. века, потенцирање руске припадности словенском, православном и (нео)византијском идентитету као основи за консолидацију државе и ренесансу њене геополитичке улоге, неким несумњиво континенталистички и антизападно оријентисаним мислиоцима било је са концептуалног становишта ограничено, а са становишта практичне геополитике контрапродуктивно. Чак и када би се такав интеграциони модалитет остварио, Русија, укључујући и њене цивилизацијске сроднике, могла би на глобалном плану да (п)остане само нешто снажнија регионална сила. Али, и то би било доведено у питање јер би изнутра слабила изложена све јаче израженим међунационалним поделама и умноженим сепаратизмима не-руских (не-православних, не-словенских...), тј. азијских етничких колективитета. Спасоносно решење пронађено је у идејама класичних руских евроазијаца, које су прилагођене у складу са

⁷⁰⁸ Исто. (стр. 474)

⁷⁰⁹ Исто. (стр. 518)

⁷¹⁰ Исто. (стр. 517)

⁷¹¹ Исто. (стр. 515)

⁷¹² Исто. (стр. 515)

новим условима на размеђу другог и трећег миленијума, те добиле одлике оригиналног геополитичког погледа на свет – *неоевроазијства*.

Теоријску „копчу“ нових и старих евроазијаца представљале су актуелизоване идеје Л. Гумиљова, ученика и следбеника П. Савицког. Лав Гумиљов (Лев Николаевич Гумилёв, 1912-1992) био је етнолог, историчар, географ, теренски истраживач Крима, Памира и Сајанских планина, песник, преводилац, црвеноармејац-добровољац у Отаџбинском рату... (слика 23) Због идеја које је заступао, и пре и после Другог светског рата више пута је избациван са универзитета, затваран и прогањан у логоре у Норилску, Караганди и на Сајанским планинама. Рехабилитован је 1956. године, када се запошљава као библиотекар у Ермитажу.

Слика 23: Лав Николајевич Гумиљов (1912-1992)

Докторску дисертацију из историје на тему „Древни Турци 6-8. века“ Гумиљов је одбранио 1961. године, а из географије на тему „Етногенеза и биосфера Земље“ 1974. године. До 1986. године, када је пензионисан, радио је у Институту за географију Лењинградског државног универзитета. Године 1991. изабран је за члана Руске академије природних наука. Његове најзначајније књиге су: *Историја народа Хуна (История народа Хунну, 1960.)*, *Древни Турци (Древние тюрки, 1964.)*, *Етногенеза и биосфера земље (Этногенез и биосфера Земли, 1978.)*, *Древни Руси и Велика степа (Древняя Русь и Великая степь, 1989.)*, *Миленијуми око Каспија (Тысячелетие вокруг Каспия, 1991.)* *Крај и нови почетак (Конец и вновь начало, 1992.)*, *Од Руса ка Русији (От Руси до России, 1992.)*...

После смрти Гумиљова, у новонасталим друштвеним односима, идеје које је заступао доживеле су ренесансу, привукле много следбени-

ка, али и оштрих критичара. Његове раније скрајнуте књиге добиле су бројна нова издања. На утицај који теоријски приступ Гумиљова има не само у руском, већ и међу не-руским народима (посебно Татарима и Казахима) упућује чињеница да у новом главном граду Казахстана Астани од 1996. године његово име носи Евроазијски национални универзитет.

Иако посредан, највећи допринос геополитичкој концепцији неоевроазијства Гумиљов је дао теоријом етногенезе, разрађеној у мултидисциплинарном делу *Етногенеза и биосфера Земље*. Полазећи од чињенице да ни један од народа који је доживео културни, политички и економски процват пре 5.000 година више не постоји, он је закључио да етноси имају свој животни пут, одређујући да развојни циклус од њиховог настанка до нестанка не траје дуже од 1.200-1.500 година. Настанак етноса може да се упореди са паљењем и разгоревањем ватре за шта је потребна експлозија енергије. Подстицај за рађање етноса и почетни импулс етногенезе он је дефинисао појмом *пасионираност*⁷¹³. Пасионираност представља ерупцију успостављене виталне енергије, која је резултанта природне и духовне енергије и која покреће фазну етничку еволуцију. У настанку етноса пресудну улогу имају особе и групе особа које се одликују изразито високим степеном предводничких способности, енергичности и спремности на радикалне промене по цену сопственог страдања.

Етногенеза има узлазни, стагнантни и силазни ток, а Гумиљов је у том процесу издвојио неколико кључних фаза: почетни стадијум је успон етноса подстакнут експлозијом пасионираности, пожртвованости и енергичности; следи стадијум нарастања и достизања врхунца енергије етноса (акматичка фаза); узлазни део развојног етногенетског пута окончава се наглим стишавањем и стагнацијом пасионираног подстицаја (фаза прелома); етнос улази у стадијум конзервације и његов развој тече без притицања додатне енергије пасионираности (стадијум инерције); некадашња развојна енергија се троши, етнос назадује и деградира се (стадијум сумрака или обскурације); развојни циклус етноса окончава се било постепеним одумирањем или расипањем, било укључивањем у суседне етносе или истребљењем, било краткотрајном регенерацијом и о(п)станком у реликтном стању (Гумиљов реликтне етносе сматра химерама). Са појавом другог, новог пасионираног подстицаја остатке старих етноса апсорбује неки свеж и енергетски виталан етнос на почетку следећег циклуса етногенезе.

По Гумиљову, настанак етноса и његово ширење (укључивањем мањих етноса и миграцијама) повезани су са контактним положајем различитих географских области, колебањима климе, различитим

⁷¹³ У контексту теорије етногенезе Л. Гумиљова, појам *пасионираност* могао би да се протумачи као фанатизам, срчаност, посвећеност, енергичност...

педо-геолошким саставом подлоге и биогеографским променама животне средине. Сматрао је да су етногенетски процеси веома повезани, чак и зависни од утицаја природне средине, што је блиско организационо и биологистичком приступу. Супротно мишљењима да је етнос искључиво социјална категорија, он није сматрао да су јединство истородног порекла, расе, језика, религије, политичке територије, историје, колективно-психолошких особина, материјалног наслеђа и идеолошких склоности довољне одреднице етничке посебности. Ипак, његов став, иако је био променљив, није остао (физичко)географско-детерминистички ригидан – штавише, приближио се тачки гледишта да етноси постоје и развијају се „на граници биосфере и социосфере“⁷¹⁴. Та „етносфера“⁷¹⁵ је хијерархијски структурисана и чине је: субетноси (групе које окупља заједничка идеја или заједнички живот), етноси (родови или племена) и суперетноси (групе етноса које заједнички чине јединствену културу или цивилизацију).

(Велико)Руси су пример суперетноса који је задржао особине „младости“ и „свежине“, за разлику од Европљана, који се, према Гумиљову, налазе у стадијуму дубоке инерције, па чак и сумрака, тј. остали су без покретачке пасионираности.⁷¹⁶ Слично класичним евроазијцима, он је доводио у питање словенску ексклузивност у (велико)руској етногенези, те наглашавао да је великоруска народност и цивилизација резултат стапања словенског са турско-татарским етносима, оствареног у сакрално-географском смислу као симбиоза Шуме и Степе. Руски суперетнос почео је да се формира уздицањем Москве, чији су владари у службу примали мноштво пасионираних појединаца и група различитог порекла, што је одлучујуће допринело да то место постане геополитички центар целе Русије. „Сви доцнији историјски догађаји, попут велике интеграције евроазијских простора под руским вођством, били су само макрокопија оног процеса који се одвијао око Москве у периоду од 14. до 16. века.“⁷¹⁷ Руска експанзија на сибирске и далекоисточне области била

⁷¹⁴ Лев Гумилёв, *Етногенез и биосфера Земли*, Гидрометеиздат, Ленинград, 1990. (С. 24)

⁷¹⁵ Мирко Грчић, „Концепција ритмова етногенезе Л. Гумиљова“, *Демографија*, књ. 7/2010, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010. (стр. 29)

⁷¹⁶ Гумиљов је сматрао да је руски суперетнос пола миленијума млађи од европског, што имплицира не само далеко виши ниво руске пасионираности и узлазни ток етногенетског развоја, већ и различите историјске приоритете и другачије колективно понашање. Стога он руско европејство није сматрао исправним. Опомињао је да је „механичко преносење западноевропске традиције у руске услове дало мало тога доброг“, те да „и ми и западноевропљани, увек смо осећали ту разлику, били је свесни, и „својима“ једни друге нисмо сматрали“. Видети у: Лев Гумилёв, *От Руси до Руси*, Эксмо, Москва, 2009. (С. 321)

⁷¹⁷ Небојша Вуковић, *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*. (стр. 148)

је не само ненасилнија и хуманија од западноевропског колонијализма (како истиче Гумиљов), већ је подразумевала и континуирану инфузију пасионираности од затечених етноса. Ово су биле тезе које су оберучке приграбили неоевроазијци и њима армирали темеље свог концепцијског приступа: „Отуда посредно произлази оправданост руске контроле над оним евроазијским земљама које насељавају турско-татарски етноси. (...) Управо геополитичко сједињавање Шуме и Степе представља историјску суштину Русије, условљавајући карактер њене културе, цивилизације, идеологије и политичке судбине.“⁷¹⁸

Неоевроазијске идеје су међу научницима, високим официрима, политичарима, културним посленицима и у јавности почеле да добијају све више присталица. Они су их пројектовали у различите сфере руске стварности и будућности – верско-цивилизацијску, идеолошко-политичку, војно-стратегијску, економску, културолошку, медијску... Неки су традиционалистички словенско-православни дискурс континентализма, који је раније доминирао у њиховом геополитичком приступу, постепено трансформисали и уграђивали га у неоевроазијство као шири и комплекснији програм. Такав пример је генерал Л. Ивашов. Леонид Ивашов (Леонид Григорјевич Ивашов, 1943-) је завршио највише војне школе и до пензионисања у чину генерал-пуковника обављао најзначајније функције у руској армији. Био је начелник Главне управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране Русије и веома ангажован у време тзв. косовске кризе, агресије НАТО на СР Југославију 1999. године и тражења решења за окончање конфликта. У његовим стручним анализама и истраживањима најзначајније место припадало је геополитици, ратним сукобима, међународним односима и војној историји.

Генерал Ивашов је докторирао из области историјских наука. Члан је Академије за националну безбедност и предавач на Московском државном институту за међународно новинарство, на Војној академији и на Дипломатској академији Руске Федерације. Челна је личност Академије геополитичких проблема у Москви, која се бави широким спектром проучавања – од концепцијских питања трансформације светског поретка, до геополитичких перспектива Русије и конкретних регионалних геополитичких експертиза. Написао је више књига, међу којима су најзначајније *Русија и свет у новом миленијуму: геополитички проблеми (Россия и мир в новом тысячелетии: геополитические проблемы, 2000.)*, *Русија или Московија? Геополитичка димензија националне безбедности Русије (Россия или Московия? Геополитическое измерение национальной безопасности России, 2002.)* и *Не журите да сахраните Русију (Хоронить не спешите Россию, 2003.)*.

⁷¹⁸ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 135)

Геополитичка полазишта генерала Ивашова била су традиционалистичка, словенско-православна. Он је потенцирао значај великих светских цивилизација на формирање и функционисање светског поретка и наводио да су то Словенско-православна (предвођена Русијом), Западна (на челу са САД, али и са опцијом одвајања западне Европе), Исламска (са неколико аспираната за водећу улогу), Будистичка (са конкуренцијом Кине и Јапана), те Латиноамеричка и Афричка као периферне цивилизације. Потом је еволуирао ка неоевроазијству, истичући евроазијски карактер Русије не само у географском, него у етно-конфесионалном и геополитичком смислу. Залагао се за савез Русије и Белорусије као заметак (ре)интеграције неких бивших совјетских република (у првом реду Украјине, Арменије и Казахстана), којима би требало прикључити „муслиманску компоненту“, са могућношћу проширења и на тадашњу СР Југославију⁷¹⁹. Ивашов је сматрао да би формирањем такве целине глобална геополитичка улога Евроазије доживела ренесансу.

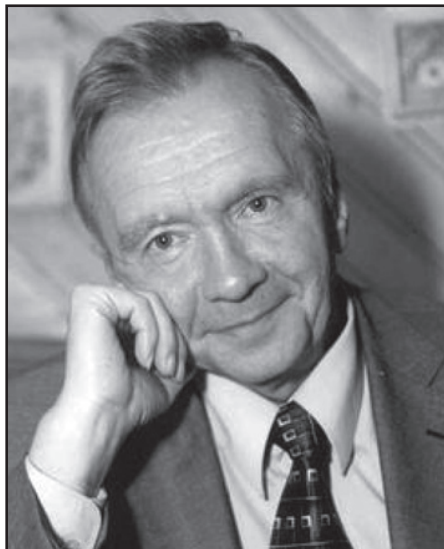
Специфичан неоевроазијски геополитички правац заступао је Александар Панарин (Александр Сергеевич Панарин, 1940-2003), доктор философије и истакнути истраживач на пољу политичке философије, философије историје, геополитике и стратегијских пројекција друштвених промена у Русији и свету. (слика 24) Научом и педагошким радом бавио се у Одељењу за философију Московског института за националну економију, на Факултету за економију и управу Института за додатно образовање руководиоца и стручњака, у Институту за философију Академије наука СССР (потом РАН), у Академији словенске културе и на Филозофском факултету Московског државног универзитета, где је руководио Катедром за теоријску политикологију. Био је члан Академије друштвених наука, Академије политичких наука и Њујоршке академије наука.

Александар Панарин важио је за оштрог критичара америчког хегемонизма, униполаризма и глобализма. Написао је бројне научне чланке, универзитетске уџбенике и монографије, међу којима су најистакнутије: *Философија политике (Философия политики, 1996.)*, *Освета историје: руска стратегијска иницијатива у 21. веку (Реванш истории: российская стратегическая инициатива в 21. веке, 1998.)*, *Русија у циклусима светске историје (Россия в циклах мировой истории, 1999.)*, *Глобално политичко предвиђање у условима стратегијске нестабилности (Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности, 2000.)*, *Искушења глобализма (Искушения глобализмом, 2002)*, *Православна цивилизација у глобалном свету (Православная цивилизация в глобальном мире, 2002.)*, *Стратегијска*

⁷¹⁹ Леонид Ивашов, *Россия или Московия? Геополитическое измерение национальной безопасности России*, Эксмо, Москва, 2002. (Сс. 311-313)

нестабилност у 21. веку (Стратегическая нестабильность в 21. веке, постхумно 2004.)...

Слика 24: Александар Сергејевич Панарин (1940-2003)

Панаринови ставови били су теоријски утемељени у класичној геополитичкој мисли. Расправљајући о евроазијском положају Русије, он је у први план стављао њену посредничку улогу, предиспонирану огромном територијом и геодиверзитетом. Посебно је истицао улогу велике руске (евроазијске) равнице кроз коју су, без знатнијих физичких препрека, трасиране најкраће копнене везе Индијског океана са Атлантиком и Северним леденом океаном, те централне Азије са Европом. Такође, Русија спаја евроазијски Запад и Исток на начин да филтрира и разблажује њихове дијаметрално различите културне кодове, тако да они постају обострано лакше прихватљиви. Из тога је произашла руска посебност, својство „нечега трећег“, ни Истока ни Запада, коју је допунило историјско-политички одређено прожимање словенског и монголског, односно хришћанско-европског и туркијско-исламског идентитета.

Утицај отворености велике равнице на покретљивост евроазијских копнених номада Панарин је поистоветио са улогом коју су имали океани, инспиришући људе у приобалним земљама на пловидбу, открића и освајања. Стога је он евроазијски (руски) простор сматрао парадигмом прожимања архетипа Степе и архетипа Мора. И синтеза та два идентитета – хришћанско-седаљачког и туркијско-номадског – која се мукотрпно усклађивала и уравнотежавала током готово хи-

љадугодишњег периода конституисања и ширења руске државе, после деструкције СССР суочава се не само са ентропијом, већ и са антагонизмом чије последице могу да буду катастрофалне. Такво стање, констатовао је Панарин, последица је редуковања некадашње империјалне територије на континентално затворену и опкољену савремену Русију услед америчке победе у Хладном рату.

Панарин је сматрао да циљ САД у Евроазији после дезинтеграције СССР неће бити само да контролишу кључне геостратегијске области, да ојачају стечену хегемонију, да присвоје њене природне ресурсе (првенствено продором у каспијско-централноазијски простор) и да успоставе доминацију суптилним методама (слично колонијалној власти Велике Британије), већ да *неподељено господаре* (безраздельно господствовать)⁷²⁰. Амерички пут до успеха гарантован је само ако се настави даље сузбијање Русије, њено довођење у позицију геостратегијске усамљености и претварање у „Израел Евроазије“, тј. у „државу-таоца“, инструментализовану тако да за интересе САД буде у непријатељству са суседством и осталим велики силама Евроазије.⁷²¹ Подразумева се да, ако буду могле, САД неће пропустити прилику да Русију територијално фрагментирају на „мале аутономне државе и регионе“⁷²². САД би ангажман продужиле дестабилизовањем Кине већ разрађеним методама специјалног рата, те круцијалне геополитичке ефекте постигле онемогућавањем стварања било каквог антиамеричког удруживања у Евроазији.

Инфилтрација САД у постсовјетску централну Азију, а нарочито „антитерористичка интервенција“ у Авганистану започета 2001. године, у служби су геополитичког прекомпоновања Евроазије. Први корак у томе јесте деструкција вековима успостављане руске геополитичке осе „по паралели“, која је географски интегрисала европски и сибирски део Русије, а културно-цивилизацијски повезивала словенско-православни и туркијско-муслимански (и монголски) свет. Панарин је упозоравао да САД намеравају да прекину ту везу, преузму упореднички трасирану осу и „пресеку Евроазијски континент *по хоризонталу*“⁷²³. Тај „геополитички ров“ требало би да повеже проамеричко атлантско и пацифичко прочеље Евроазије (ЕУ и НАТО са Јапаном, Јужном Корејом, Тајваном, Филипинима...). Русија би била заобиђена и изолована

⁷²⁰ Александр Панарин, „Имперская республика‘ на пути к мировом господству“, *Общественные науки и современность*, № 4, 1999, Российская академия наук, Москва, 1999. (стр. 148) Доступно и на: <http://ecsocman.hse.ru/data/153/117/1218/014Panarin.pdf>

⁷²¹ Александр Панарин, *Стратегическая нестабильность в 21. веке*, Эксмо; Алгоритм, Москва, 2004. (С. 314)

⁷²² Александр Панарин, *Философия политики*, Новая школа, Москва, 1996. (С. 156)

⁷²³ Александр Панарин, „Имперская республика‘ на пути к мировом господству“. (С. 150)

са југа, „осом Украјина-Азербејџан-Узбекистан, водећи кроз Кину ка „новом Западу“ – вестернизованим државама Азијско-тихоокеанског региона (АТР)“⁷²⁴.

Према Панариновом мишљењу, спајање још увек нереализоване проамеричке „хоризонтале“ могуће је спречити успостављањем „алтернативне вертикале Русија-Индија“⁷²⁵. Та осовина пружала би се од обала Северног леденог до Индијског океана, а практично од Северног до јужног пола („по меридијану“). Сходно томе, Русија би контролисала Северни (арктички) поморски пут и сувоземни коридор дуж јужног обода своје државне територије, у чијем саставу је и Бајкалско-Амурска магистрала⁷²⁶, док би Индија доминирала на Јужном поморском путу (кроз Индијски океан). Руско-Индијска „вертикала“ би не само пресекла америчке таласократске векторе Запад-Далеки исток, већ би „у будућности могла да постане гравитационо средиште за мноштво нових и старих држава Евроазије и основа новог идентитета Великог континента“⁷²⁷. Тако би покушај САД да „неподељено господаре“ Евроазијом био онемогућен, а тиме и њихова глобална хегемонија.

Конструисање „алтернативне вертикале“ између Русије и Индије зависило би од кључне карике – муслиманске централне Азије. Велики део тога простора био је у саставу СССР и у њему је још увек снажна руска етно-демографска, културно-цивилизацијска, економско-финансијска, енергетска, комуникацијска и геополитичка партиципација. Резултат укупног евроазијског отпора америчкој доминацији у великој мери зависиће од геополитичке оријентације централне Азије. Успешну „формулу“ Панарин је пронашао у формирању и лабавој интеграцији „православног федеративног метасистема“ и „муслиманског федеративног метасистема“. Механизам би функционисао тако што би конфесионалне мањине имале преклапајућу (двојну) припадност – биле би укључене у метасистем своје верске групације, али би политички остале у саставу супрадржавне федеративне државне творевине којој верски не припадају. То би умањило могућност за америчко инструментализовање верско-територијалних конфликта и пружило шансу за изградњу евроазијске интеграције. То би било изводљиво само под условом да су аутохтони чиниоци свесни да имају две заједничке препреке – национализам на унутрашњем плану и амерички хегемонизам на спољашњем плану. Панарин је додао и трећу препре-

⁷²⁴ Исто. (стр. 150)

⁷²⁵ Исто. (стр. 150)

⁷²⁶ Панарин је мислио на цео комуникацијски коридор Москва-Владивосток, кога симболизује Транссибирска железница.

⁷²⁷ Александр Панарин, „Имперская республика“ на путу к мировом господству“. (С. 150)

ку – империјалне амбиције пробуђене исламске цивилизације да сама постане (антиамерички) геополитички пол, што би неминовно довело не само до отпора на нивоу читаве Евроазије, већ и до антагонизама унутар исламског света.⁷²⁸

Реафирмација темељних принципа руске геополитичке традиције, актуелизовање давно скрајнутог евроазијства и теоријско-концепцијско утемељење неоевроазијства, у највећој мери резултат је свеобухватног интелектуалног прегнућа А. Дугина. Александар Дугин (Александр Гельевич Дугин, 1962-) је филозоф, преводилац, доктор политичких наука, универзитетски професор, свестрано талентована, образована и друштвено ангажована личност. (слика 25) У младости узори су му били руски и западноевропски религиозно-традиционалистички и конзервативни мислиоци, нарочито Ј. Евола и Р. Генон, потом детерминистички оријентисани немачки геополитички теоретичари К. Хаусхофер и К. Шмит, те корифеји руске евроазијске школе Н. Трубецкој и П. Савицки, укључујући и њиховог следбеника Л. Гумиљова.

Слика 25: Александар Гељевич Дугин (1962-)

Дугин је идеолошко-политички еволуирао од изразито десничарског, антисовјетског и антикомунистичког одређења крајем 1980-их година, до потоњег нагињања идејама блиским европској новој левици и национал-большевизму (био је један од оснивача Национално-большевичке партије). Интелектуално и идеолошко-политички сазревајући, позиционирао се у „радикалном центру“, не одступајући

⁷²⁸ Опширније о идеји стварања и функционисања „метасистема“ видети у: Александр Панарин, *Стратегическая нестабильность в 21. веке*. (Сс. 389-407)

од антилиберализма, антиамериканизма и антиглобализма. Неоевроазијске цивилизацијске и геополитичке ставове почео је активније да заступа крајем 1980-их година, често их допуњавајући, коригујући и прилагођавајући новим руским и глобалним приликама.

Идеје које је заступао Дугин никога нису оставиле равнодушним. У Русији су инспирисале потпуне или делимичне следбенике и аргументоване критичаре, али су изазивале и отворену, ниподаштавајућу нетрпељивост прозападних аутора. У постсовјетском простору су биле негде апсолутно прихваћене (у Казахстану више него у Русији), негде игнорисане (у прибалтичким републикама), а негде бесно одбачене (у време прозападног председника В. Јушченка у Украјини Дугин је био проглашен непожељном особом). Међу европским традиционалистима и континенталистима његова неоевроазијска оријентација прихватана је као знак руске подршке „ослобађању Европе од америчке хегемоније“, док су га неолиберални и атлантистички кругови у ЕУ и САД анатемисали као мистика, клеро-националисту, неофашисту, идеолога обнове руског империјализма...

Хиперактивност А. Дугина на руској друштвено-политичкој сцени резултирала је неспорним утицајем како на научну мисао, тако и на јавни дискурс и државну стратегију. Основао је, идеолошки профилисао, уређивао и предводио бројне друштвене покрете, часописе, издавачке установе и медије: организацију „Руски клуб“, издавачки центар „ЭОН“, часопис *Элементы*, Историјско-религиозно удружење „Арктогея“, Нову бољшевичку партију, Друштвено-политички покрет „Евразия“ (прерастао у партију, потом у међународни покрет), радио и телевизијске програме, сајтове, семинаре, јавне скупове и предавања... Непосредно у државној служби ангажовао се као саветник председника Државне Думе за геополитичке аспекте националне безбедности. Постоји мишљење да представља неформалног идеолога „Јединствене Русије“, партије коју предводи руски председник В. Путин⁷²⁹, мада често иступа као критичар његове државне стратегије, сматрајући да би она требало да буде оштрија према антидржавном деловању прозападних активиста, одлучнија у спровођењу евроазијског интеграционог курса и агресивнија у креирању мултиполарног глобалног поретка.

⁷²⁹ Дугин је у интервјуу београдском недељнику *Печат*, на констатацију новинарке да се практично деловање председника В. Путина и државног врха Русије поклапа са његовим идејама, потврдио: „Још пре неких осам година новинари су на интернет поставили неки видео-филм „Путин – то је Дугин“. Смисао је био следећи: оно што је Дугин говорио или написао, Путин је, после извесног времена, урадио. Све што сам писао током 90-их година, када ме у доба Јељцина уопште нико осим родољубиве опозиције није слушао, остварило се у доба председника РФ Владимира Путина. И Евроазијски савез, и родољубиви преокрет, и антилиберализам, и геополитички начин размишљања.“ Опширније видети у: *Печат*, бр. 310/2014, Наш Печат а.д., Београд, 2014. (стр. 33)

Своје конзервативно-револуционарне, континенталистичке и евроазијске ставове А. Дугин је сучељавао са водећим америчким геополитичким мислиоцима (З. Бжежинским, Ф. Фукујамом...), полемисао са западноевропским интелектуалцима о геополитичкој позицији Европе у контексту наслеђене (пост)биполарне подређености Америци и могућности реafirмације у будућем мултиполарном свету, те образлагао евроазијске идеје у постсовјетским централноазијским републикама, међу турским генералима и у балканским антиатлантистички опредељеним круговима. Био је гостујући или стални предавач на казахстанском Евроазијском националном универзитету у Астани, Универзитету у Ростову, Новом Универзитету у Москви... На Државном Универзитету „Ломоносов“ у Москви предавао је на Катедри за Социологију међународних односа Социолошког факултета и руководио Центром за конзервативна истраживања. У Русији и иностранству објавио је бројне новинске чланке, есеје, програмске текстове, публицистичку литературу, научне радове и књиге.

Међу научним монографијама, зборницима радова и универзитетским уџбеницима А. Дугина највећи значај за понирање у теоријске основе и геополитичко-концепцијску конкретизацију неоевроазијства имају: *Хиперборејска теорија (Гиперборейская теория, 1993.)*, *Конзервативна револуција (Консервативная революция, 1994.)*, *Мистерије Евроазије (Мистерии Евразии, 1996.)*, *Основи геополитике (Основы геополитики, 1997.)*, *Наш пут /уредник/ (Наш Путь, 1998.)*, *Апсолутна отаџбина (Абсолютная Родина, 1999.)*, *Евроазијски пут (Евразийский Путь, 2002.)*, *Евроазијско гледиште /уредник/ (Евразийский Взгляд, 2002.)*, *Основи евроазијства /уредник/ (Основы Евразийства, 2002.)*, *Философија политике (Философия политики, 2004.)*, *Пројекат Евроазија (Проект Евразия, 2004.)*, *Евроазијска мисија Нурсултана Назарбајева (Евразийская миссия Нурсултана Назарбаева, 2004.)*, *Геополитика постмодерне (Геополитика постмодерна, 2007.)*, *Четврта политичка теорија (Четвертая политическая теория, 2009.)*, *Геополитика /уџбеник/ (Геополитика, 2011.)*, *Социологија геополитичких процеса /уџбеник/ (Социология геополитических процессов, 2011.)*, *Геополитика Русије /уџбеник/ (Геополитика России, 2012.)*, *Теорија мултиполарног света (Теория многополярного мира, 2012.)*, *Међународни односи – парадигма, теорија, социологија /уџбеник/ (Международные отношения – парадигмы, теория, социология, 2013.)*, *Четврти пут (Четвертый Путь, 2014.)*, *Евроазијски реванш Русије (Евразийский реванш России, 2014.)...*

Појави неоевроазијства у Русији претходио је нагли пораст интересовања на Западу (нарочито у САД) за будућност Евроазије после краха СССР. Дотадашњи совјетолози и кремљолози хитро су се прео-

ријентисали на шире и конјунктурније поље проучавања – на обрисе нове евроазијске геополитичке „архитектуре“. Упоредо, у Русији, после краткотрајног дефицита идеја, почела је ренесанса начина мишљења, појмовника, теоријских приступа и концепцијских поставки класика геополитике, посредством којих су препознавани корени агресивног односа таласократског Запада према телурократској Русији, који су настављени и у постсовјетском раздобљу. Велики допринос у подстицању јавности и научника на геополитички начин размишљања имао је циклус текстова „Велики рат континената“, који је у часопису *Дани* излазио од јануара до априла 1992. године, тј. непосредно по озваничењу распада СССР у децембру 1991. године. Иако је континенталистички, евроазијски приступ постао препознатљив и у ранијим јавним иступањима и литератури, организовање *Евроазијског покрета* 1992. године пресудно је утицало на ширење евроазијских идеја и на окупљање бројних про-евроазијски оријентисаних мислилаца и следбеника.

Оквире неоевроазијства А. Дугин је скицирао у тексту „Основи геополитике“ из 1995. године. Потом је те идеје проширио, теоријски утемељио, поткрепио кључним радовима руских евроазијаца и преводима страних класика геополитике, те допунио геополитичким анализама савремених процеса у Русији и свету са евроазијског становишта и под истим насловом објавио као књигу у Москви 1997. године. У наредним годинама књига *Основи геополитике* имала је више издања и превода на стране језике. Био је то преломни историјски тренутак не само за афирмацију геополитике као научне дисциплине у Русији, већ и за формирање свеобухватног погледа на преуређење света, који је обухватао и интегралну континенталистичку геополитичку концепцију. Временом су се неоевроазијске идеје јасније профилисале и сазреле захваљујући низу програмских публикација објављених у периоду 2000-2003. година.⁷³⁰ Током развоја и друштвеног позиционирања неоевроазијство је прешло компликован пут: у последњој деценији 20. века било је опозиција катастрофалним неолибералним (псеудо) реформама и растакању државе по јељциновском принципу „узмите онолико суверенитета колико можете“ (препоручен не-руским конституенсима), да би од почетка 21. века постепено и у модификованом облику прерасло у јасно препознатљиву националну стратегију Русије.

Полазишта неоевроазијског становишта налазе се у сакрално-географским, историјским, етно-националним, религијским, државотворним, геополитичким и другим традицијама и тековинама Руса и

⁷³⁰ Александр Гелъевич Дугин, *Геополитика*, Академический Проект; Гаудеамус, Москва, 2011. (С. 242)

Русије. Сходно томе, Дугин је издвојио неколико темељних принципа и тачака ослона неоевроазијства:

а) Философско и идеолошко политичко исходиште неоевроазијства требало би да буде *идеократија*. Њој руско друштво и евроазијска интеграција не би требало само да утопијски теже у далекој будућности, без изгледа да је реално и у потпуности достигну, већ је њено остварење питање руског опстанка. „...Русију ће спасити једино идеократија, у супротном Русије напосто неће бити, Русија ће нестати.“⁷³¹ Носиоци идеократског требало би да се одликују фанатизмом⁷³², што је аналогно пасионираности код Гумиљова. Само такве личности су способне и спремне за подвиг – да дефинишу и спроведу идеологију тзв. *трећег пута*. Та идеологија подразумева профилисање друштва дијаметрално различито у односу на две крајности: 1) на идеологије увезене са Запад (вестернизам, глобализам, неолиберализам, атлантистички униполаризам) које су у Русији покушали да „накалеме“ проамерички (псеудо)реформатори и 2) на новије или раније пропале идеологије (дореволюционарни национализам, клерикализам, марксизам, инерцијални совјетизам, екстравагантне фантазије екологизма и левичарства⁷³³) за чију рестаурацију се у Русији залажу „совјетско-царистички родољуби“⁷³⁴. Будући да и један и други идеолошки отклон води руски народ и државу у пропаст, једини избор јесте идеократски „трећи пут“. „...Запад (се) највише плаши управо идеократског преокрета у Русији...“⁷³⁵ Али, та трансформација ка идеократском не би требало да буде само козметички компромис претходна два приступа, већ нова концепција, револуционарна, суштински другачија и способна да одговори на противречности измењеног света – *неоевроазијство*.⁷³⁶

⁷³¹ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица „Росић“; ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2009. (стр. 219)

⁷³² Дугин је навео да би то могли да буду „на пример, фанатици православне идеје“. Видети у: Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 217)

⁷³³ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*, Арктогея центр, Москва, 2001. (С. 9)

⁷³⁴ Ову групацију Дугин је дисквалификаторски прогласио „гротескним конгломератом“ са, истина, континенталистичком и антизападном оријентацијом, али без одговора на изазове будућности. Видети у: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 160).

⁷³⁵ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 218)

⁷³⁶ Дугин је у књизи *Четврта политичка теорија* анализирао значај који су током 20. века имале три класичне теорије модерне епохе – либерализам, комунизам и фашизам. Уочио је да оне нису погодне за решавање изазова у будућности и да је Русији потребна нова, теоријско-философски утемељена политичка идеја. Он сматра да је излаз тзв. четврта политичка теорија, заснована на синтези философије традиционализма (у предмодерном дискурсу) и конструктивне постмодерне (као критичког сагледавања пропаст модерне). То би, у ствари, био „повратак у будућност“: опреде-

б) Кључно етно-просторно упориште неоевроазијства јесте *руски народ*, који је после пропасти СССР остао не само „једина органски, природно, историјски укореењена реалност“⁷³⁷, већ самосвојан и кохерентан политички субјект историје. Хроно-топографски посматрано, руску нацију није створила руска држава, већ је руску државу створила руска нација и само она може да буде једини творац будуће неоевроазијски устројене Руске Државе. У етногенетском смислу, Руси нису монолитни, већ су се формирали тако што је словенска (и хришћанска православна) основа амалгамисана северним, степским и сибирско-далекоисточним народима. Зато руски народ није тежио стварању чисте, моноетничке државе, него етно-просторној експанзији и стварању Империје која би ненасилно интегрисала, а не уништавала друге народе. Руска трансгресија није представљала злочиначко ширеење „животног простора“, него руског светоназора.

Будући да заузима северна пространства Евроазије, да је његов простор геополитички означен као „географска осовина историје“ (Heartland) и да је заступљен у више постсовјетских држава, руски народ једини располаже истинским интегративним неоевроазијским капацитетом. Истовремено, он представља и изразито доминантног носиоца посебне, велике цивилизације. Сходно свему томе, руски народ је *народ мисије*, из чега проистиче да је његов значај општи, универзални. Али, универзализам руског народа разликује се од универзализма Запада као целине. Да би се очувао руски цивилизацијски идентитет, интереси руског народа морају бити логично и нужно антизападни. Али, интереси руског народа не завршавају се са руским етносом и руском Империјом, чак ни са Евроазијом. Неоевроазијци не инсистирају на потирању националних посебности „у општем лонцу за претапање“ за шта се залажу атлантисти“⁷³⁸, већ подржавају афирмацију и осталих евроазијских народа. Али, та подршка је допустива само до одређене границе која се не сме прећи – до тренутка када етнички колективитети појединачно или групно толико ојачају да почну својом ирационалношћу да спутавају рационални процес евроазијске интеграције и стварања Империје. Тада етничко постаје реметилачки фактор и прераста у „анти-Империју“.⁷³⁹

љење за идеологију постмодерног традиционализма или неоконзервативизма, која као геополитичку пројекцију има – неоевроазијство. Видети: Александр Дугин, *Четвертая политическая теория – Россия и политические идеи 21. века*, Амфора, Санкт-Петербург, 2009.

⁷³⁷ А. Дугин, *Четвертая политическая теория – Россия и политические идеи 21. века*. (С. 166)

⁷³⁸ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*. (С. 35)

⁷³⁹ Александр Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 73)

в) Политичко-територијално језгро неоевроазијства требало би да буде *Руска Држава*. Она је, такође, била, јесте и биће *држава мисије*, која би као „геополитичка полуга“⁷⁴⁰ требало да покрене и преокрене свет ка бољој будућности. Дугин је нагласио да би такву Државу тек требало изградити јер постојећа Руска Федерација то није. Руску Федерацију он сматра пролазним, привременим и нестабилним постсо-вјетским резидуумом, „патрљком геополитичког тела“⁷⁴¹ без државне историје, са произвољним границама, нестабилним политичким системом, мозаичном етно-просторном структуром, непрепознатљивим културно-цивилизацијским идентитетом и бројним недостацима географског положаја. Она је задржала деструктивне детонаторе који су упропастили и фрагментирали и царску и совјетску (псеудо)империју. Стога Руска Федерација, као „постимперијална творевина“⁷⁴², не може да се поступно мења и временом прерасте у пуновредну Руску Државу. Према неоевроазијском становишту, неопходно је да се Русија радикално трансформише и устроји на новим и стабилним конструкционим принципима. То никако не подразумева стварање *државе-нације* аналогно настанку модерних западноевропских држава. Руско искуство учи да увек када се државотворни развој еволутивно приближавао стадијуму државе-нације, циклус се завршавао друштвено-историјском катастрофом.

Руска Држава не би требало да буде ни фрагментирана регионална држава, за шта се доследно залажу евро-амерички геополитички теоретичари и практичари како би је ослабили, поделили и запосели њене природне потенцијале. Оптималан облик руске државности требало да буде *Империја* и она се мора одмах градити на империјалним принципима. Руску имперотворачку мисију неоевроазијци не сматрају последицом материјалистичких, колонијалистичких и приземних територијално-експанзионистичких порива, већ је оправдавају „вишим циљевима“ – континенталистичком одговорношћу за Евроазију. За тај задатак Русија је предодређена централним географским положајем, капацитетом да државотворно интегрише политички-територијално неконституисана пространстава, спремношћу за ширење културно-цивилизацијских вредности и импулса међу не-руским народима Евроазије... Руски културно-цивилизацијски идентитет и геополитички интереси суштински се прожимају. „Нису ни крв, ни раса, ни административна контрола, па чак ни вероисповест од дела источних Словена начинили посебну и ни са чим упоредиву заједницу – руски народ. Начинили су је управо бескрајни евроазијски простори и крај-

⁷⁴⁰ Исто. (стр. 104)

⁷⁴¹ Исто. (стр. 132)

⁷⁴² Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 164)

ња, духовна отвореност.⁷⁴³ Дакле, Руси су се као нација конституисали изграђујући, бранећи и ширећи Империју. Без руске, евроазијске Империје неће бити ни руског народа.

Руску, евроазијску Империју не би требало схватити на класичан начин – само као територијално велику и многољудну државу – већ као резултат снажно изражене руске цивилизацијске мисије и фанатичног залагања (пасионираности) за формирање творевине која ће квалитативно превазићи Руску Државу. Начин њеног настанка неће бити социјално-политичка еволуција, него геополитичка револуција. Само тако могуће је да нова Империја постигне оно што нису могли претходни (псеудо)империјални облици царске и совјетске државе: да нема ригидно материјалистичко-атеистичко и економско-централистичко устројство; да унутрашња политичко-територијална организација што више одговара етно-просторној структури; да њене границе буду морско-океанске, а да дуж копнених границе нема супротстављене суседе, већ пријатељске земље и савезе...

Сходно томе, постојећа флуидна, лабава, асиметрична, нефункционална и превазиђена Заједница Независних Држава требало би да се трансформише у виши ниво интеграције – у *Евроазијски Савез*, „евроазијски аналог Европске Уније, тј. политичку творевину са јединственим централизованим економским и стратегијским системом управљања“⁷⁴⁴. Евроазијски геополитички, геоекономски и гекултурни интеграциони замах неоевроазијци условно транслирају и у простор изван Евроазијског савеза, те пројектују *Заједнички евроазијски дом (Евразийскии общий дом)*, који би обухватио још три региона:

- Православне балканске земље (Бугарска, Румунија, Југославија⁷⁴⁵ и Грчка);
- Источноевропске земље;
- Неколико типичних азијских земаља (Монголија, Иран, Авганистан, Индија).⁷⁴⁶

Неоевроазијци нису ни за укидање самосталних држава у складу са атлантистичко-униполаристичким принципима пројектованог

⁷⁴³ Исто. (стр. 174)

⁷⁴⁴ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы.* (С. 57)

⁷⁴⁵ Наведена је Југославија, али није јасно да ли се мисли на тада још постојећу СР Југославију (Србију и Црну Гору) или на бившу СФР Југославију. Будући да у групи православних балканских земаља није поменута БЈР Македонија, па ни Босна и Херцеговина (или Република Српска), могуће је да се ради о целој бившој СФРЈ. Али, у њој су биле и Словенија и Хрватска које нису биле већински православне?!

⁷⁴⁶ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы.* (Сс. 70-71)

„глобалног села“, нити за реафирмацију превазиђених европоликих држава-нација, већ су у погледу унутрашњег политичког организовања простора привржени „трећем путу“ – успостављању *евроазијског федерализма*, тј. стварању вишедимензионалног *система аутономија*. Аутономије могу да буду различитог нивоа и типа (етничке, верске, културно-историјске, социјалне, економске...). Оне подразумевају самоуправу, али искључују сувереност која већ показује деструктивне ефекте у постојећој Руској Федерацији, а могла би сличне последице да има у оквиру ширих облика евроазијских интеграција. Власт аутономија протезала би се на здравство, образовање, социјалну сферу, административне послове, нека привредна и друга питања, али би се кључне одлуке у домену одбране и безбедности, спољних послова, макроекономске политике, контроле важних природних ресурса и комуникација доносиле у *једном стратегијском центру*.

„Трећи пут“ се сматра јединим исправним избором и у економским односима. Неоевроазијци одбацују како либералистички, тако и марксистички концепт. Залажу се за економију усклађену са духовним и цивилизацијским специфичностима, за макроекономску интеграцију на евроазијском нивоу, за јединствен транспортни, енергетски, царински, информациони евроазијски систем, за диференцирање економских граница са суседним макро-целинама... Учење Фридриха Листа и његову познату концепцију *аутаркије великих простора* Дугин је навео као добру основу, која би, у иновираној форми, могла да послужи као теоријски предлог за успостављање евроазијског економског национализма, тј. „економије трећег пута“⁷⁴⁷. Сходно томе, успоставила би се и *резервна евроазијска валута* посредством које би се парирало негативним ефектима финансијских малверзација и монопола Запада. Финансијска сфера била би резултат реалног економског стања, производње, потрошње, трговине.

Супротно све више материјалистички и атеистички оријентисаном Западу, у средишту неоевроазијског идеократског приступа налази се толеранција и афирмација различитих традиција, сакралности, духовности, веровања, религија и народа. „За евроазијске народе духовни развој је животни приоритет, који се не може компензовати никаквим економским или социјалним богатством“.⁷⁴⁸ Традиционалне религије светског и евроазијског значаја имаће подршку из „једног стратегијског центра“ за успостављање конструктивног дијалога, док ће се расколничке групе, тоталитарне секте и деструктивни верски фанатици систематски спутавати. „Расцветало мноштво“ народа неоевроазијци схватају као допринос хармоничном развоју човечанства.

⁷⁴⁷ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 164)

⁷⁴⁸ Исто. (стр. 73)

У социјалној сфери принцип општег имаће предност у односу на принцип индивидуалног. „Права народа (...) нису ништа мање значајна од права појединца.“⁷⁴⁹ (Велико)Руси, захваљујући својој специфичној етногенези, нису се током своје историје посветили принудном асимилационој другој народа, већ су били, јесу и остаће предиспонирани за мирољубиве интеграционе процесе – етничке, културно-цивилизацијске, државотворне и геополитичке.

Кључна димензија неоевроазијског учења јесте радикално геополитичко трансформисање Русије, Евроазије и света. Прерастање постсовјетске Руске Федерације у руску, евроазијску Империју, а потом и шире евроазијске интеграције, представљају „географску и политичку предодређеност светске историје и светске геополитике“⁷⁵⁰. Приоритетан, животно важан, далекосежан, стратегијски циљ је *промена униполарног глобалног геополитичког поретка*. Руски народ и простор су логичан предводник тог процеса јер су предодређени за, мекиндеровски речено, „географску осу историје“. Почетни и већини евроазијских народа, држава и цивилизација привлачан мотив „стратегијског обједињавања“ не би био успостављен према принципу „ЗА“, већ према принципу „ПРОТИВ“. То је *заједнички непријатељ*: САД, амерички глобални хегемонизам, либерализам, американолики цивилизацијски вестернизам, таласократски атлантизам, униполарни мондијализам. „Заједнички непријатељ, атлантизам, мора постати везивна компонента нове геополитичке конструкције.“⁷⁵¹ Сходно томе, непосредан геополитички задатак који се поставља пред евроазијски империјални пројекат је редуковање америчког утицаја дуж свих праваца, а потом дефинитивно елиминисање америчког присуства на евроазијском супер-континенту, овладавање његовим океанским обалама, организовање самодоволне економије и контроле природних ресурса, те успостављање јединствених евроазијских оружаних снага са централизованом командом, спремних да бране „евроазијску слободу“.

Резултат тог процеса требало да буде смена епоха и система: одлазак постојећег униполаризма и долазак „реалне мултиполарности“, коју Дугин схвата као прелазни облик ка крајњем исходу – успостављању историјски доказано равнотежног светског поретка, геополитичког дуализма у виду „новог модела биполарности“.⁷⁵² Али, настојање

⁷⁴⁹ Исто. (стр. 35)

⁷⁵⁰ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 192)

⁷⁵¹ Исто. (стр. 191)

⁷⁵² Александр Дугин, *Проект „Евразия“*, ЭКСМО, Яуза, 2004. (доступно и у електронској форми: www.evrazia.org). Видети: део „Евразийская геополитика“, поглавље „Геополитика и структура мира в новом тысячелетии“, одељак: „Многополярный мир“.

да се детронизује модерна, хегемонистичка, таласократска америчка Светска Империја и да се, уместо *униполарног мондијализма*, успостави постмодерни, евроазијски осмишљен и телурукратски профилисан *мултиполарни мондијализам* више светских империја у виду неколико планетарних ареала – представља свеобухватан и деликатан подухват. Штавише, ради се о судару како конкурентских „геополитичких тектонских плоча“, тако и о сучељавању супротстављених система вредности, другачијих поимања прошлости, садашњости и будућности, те различито цивилизацијски кодираних мега-ентитета. На једној страни је материјалистичка, конзумеристичка, индивидуалистичка, трансакционистичка и све декадентнија постхришћанска Цивилизација Мора (Запад), а на другој страни, духовно богата, неконформистичка, религијски витална и културно поливалентна Цивилизације Копна (Исток). Стога за Дугина амерички униполарни „мондијализам није самостална доктрина, није целовит и доследан план, него само оруђе геополитике, помоћно средство – премда и поражавајуће делотворно – у идеолошкој борби између два цивилизацијска пола“⁷⁵³.

Према Дугину, у основи и постмодерног сучељавања Америке и Евроазије, тих савремених инкарнација Атине и Спарте, Картагине и Рима, биће „*први закон геополитике*“⁷⁵⁴, тј. суштинска различитост, нетрпељивост и борба за примат два међусобно искључива геополитичка идентитета⁷⁵⁵ – таласократског и телурукратског. Наставак надметања одвијаће се према „*другом закону геополитике*“⁷⁵⁶ – на основу историјско-географске логике територијалне експанзије и формирања савезничких стратегијских блокова у ту сврху. Будући да су САД у Хладном рату формирале, а потом током постхладноратовског раздобља и знатно прошириле таласократски блок, процес његовог демонтирања и укидања америчке супремације, тј. подухват конституисања телурукратског евроазијског супротног пола и глобалне геополитичке трансформације из униполаризма ка мултиполаризму, требало би да се реализује у више фаза:

1. *Уводна фаза или Констатовање глобалне геополитичке стварности* – По окончању биполаризма, САД су остале неприкосно-

⁷⁵³ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 129)

⁷⁵⁴ Исто. (стр. 139)

⁷⁵⁵ Геополитички идентитет, као „идентификација геополитичке самоистовестности и континуитета у времену и простору“, јесте основни постулат не само империјалних амбиција великих сила, већ и историјског трајања, опстанка и просперитета „малих“ нација и држава. Опширније видети у: Миломир Степић, „О српском геополитичком идентитету“, *Српска политичка мисао*, год. XIX, vol. 36, № 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012. (стр. 12-13; 22-23)

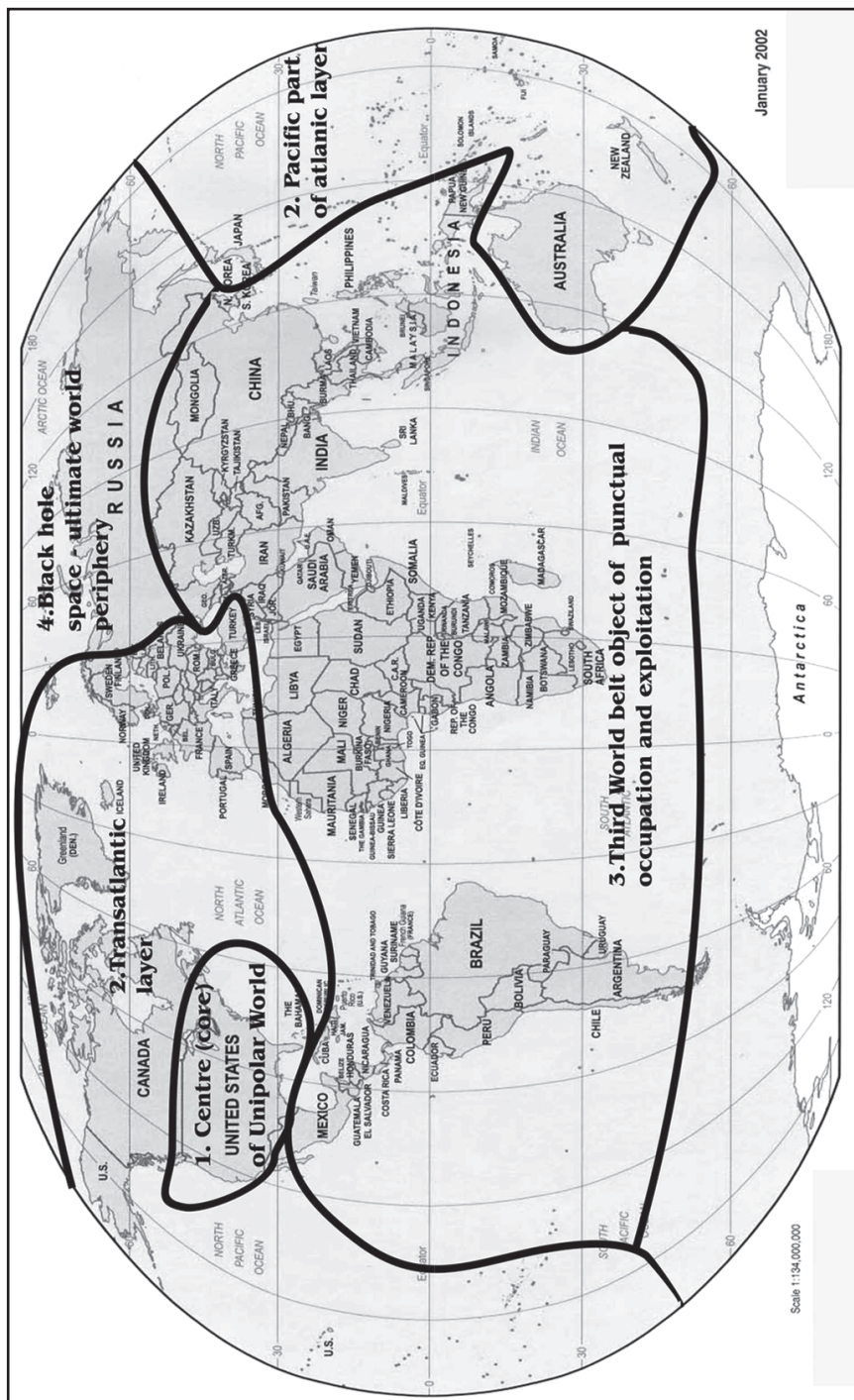
⁷⁵⁶ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2 (стр. 143)

вени господар света, искористивши слабост некадашњег и одсуство новог супарника, те проширујући контролу на кључним континенталним приобаљима, стратегијским тачкама, поморско-копненим транспортним путевима и областима богатим природним ресурсима (нарочито енергентима). Већи део света непосредно или посредно нашао се под контролом америчког атлантистичког униполарног глобализма. Иако је, према намерама и реторици глобалиста, униполарни свет требало да постане унификован, он је остао видљиво стратификован. Слојевиту структуру света крајем 20. и почетком 21. века чинили су:

- *Центар* (језгро, срце) униполарног света представљају САД, „острвски“ добро заштићене и изоловане Атлантиком и Пацификом од Старог света, али захваљујући готово монополитичким размерама војно-политичке и економско-финансијске моћи, способне да наметну своје „националне интересе“ широм Планете.
- *Први ниво* или *два америчка „мостобрана“*, од којих је трансатлантски са запада продро дубоко у евроазијско копно и обухватио читаву изванруску Европу (укључујући и Турску), док је транспацифички обухватио Аустралију, Нови Зеланд и на Далеком Истоку зауставио се у Јапану, Јужној Кореји, Тајвану (баражиран величином, снагом и нуклеарном моћи Кине и Русије).
- *Други ниво* или *појас тзв. Трећег света*, који обухвата Латинску Америку, Африку и Азију (изузимајући Русију и Турску), где САД остварују парцијално, тачкасто запоседање кључних геостратегијских локација (острва, мореузи, земљоузи, клисуре, висоравни, луке, аеродроми...) и врше експлоатацију стратешких природних ресурса (вода, нафта, гас, ретки метали и минерали...)⁷⁵⁷.
- *Трећи ниво* или *Русија као „црна рупа“*, земља изложена постсовјетској (постимперијалној) ентропији, територијалној деградацији, унутрашњополитичкој нестабилности, економском краху, војном слабљењу и међународној маргинализацији, тј. простор где атлантистички утицај (још) није постао доминантан и који није укључен у униполарни „нови светски поредак“.
(карта 44)

⁷⁵⁷ Не може се оспорити да, као свако друго, и неоевроазијско креирање глобалне геополитичке структуре подразумева просторне генерализације, али је дискутабилно сврставање земаља као што су Кина, Индија, Иран, Бразил... у ареал тзв. Трећег света где САД врше „парцијално, тачкасто запоседање и експлоатацију“.

Карта 44: Неоевроазијска дијагноза – униполарна геополитичка структура света на размеђу 20. и 21. века

Извор: Кратко изложение евразијства в четых картых. (<http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-3-big.jpg>)

Неоевроазијци су предвиђали да ће САД у долазећој „Великој игри 21. века“⁷⁵⁸ настојати да одрже глобалну превласт тако што ће онемогућити антиамеричку коалицију великих сила и цивилизација Евроазије, будући да свака од њих, појединачно, има неки недостатак који је чини недораслом америчкој моћи. Супротно томе, према мишљењу неоевроазијаца, униполарни мондијалистички геополитички поредак под неприкосновеном супремацијом јед(и)не суперсиле – САД – јесте неравнотежан и неодржив. Стога је његово уклањање са историјске позорнице нужно и неминовно. Геополитички је логично да замајац тих епохалних промена буде Русија („географска осовина историје“!), али „субјект“ који би могао успешно да редукује глобални примат САД и дефинише нови поредак може да буде само јединствена Евроазија.

2. *Реактивна фаза или Зачетак евроазијске контрастратегије* – Против планетарне превласти САД и Запада, тј. против силом присвојених геополитичких, геоекономских и геоцивилизацијских привилегија које „златна милијарда“ Запада настоји да сачува и увећа, неопходно је, према неоевроазијском становишту, предузети геополитичку револуцију. Мултиполарност, као њен исход, биће могуће досегнути само ако се онемогући даља америчка контрола три евроазијске макрoцелине – европске, исламске и кинеске – те ако се спречи да руска „црна рупа“ буде усисана у униполарни свет. Почетни анти-униполаристички корак требало би да буде руско повезивање са кључним земљама из ареала сиромашног тзв. Трећег света. Антиамериканизам, својствен већини човечанства, биће „најмањи заједнички садржалац“ који ће их мотивисати на успостављање веза.

За артикулацију антиамериканизма најбитније су две димензије – геополитичка и геоекономска. Геополитички антиамериканизам проистао би из исконског, историјски перпетуалног антагонизма Копна и Мора. Али, у савременим координатама подразумевао би не само пасиван отпор телурократске Русије намерама хладноратовског победника да је потпуно опколи, угуши и дотуче, већ и офанзивне амбиције, како Русије, тако и тзв. Трећег света, да се оконча америчка окупација приобалних зона континента и оствари сопствена контрола припадајућих „топлих мора“. Геоекономски антиамериканизам требало би да буде реакција на све веће проблеме САД да задрже глобалну економско-финансијску неприкосновеност, коју успевају још увек да манифестују само захваљујући агресивној пропаганди, политичким притисцима и војној надмоћи, чак и према својим савезницима Европи и Јапану. На тај начин САД онемогућавају економски логично повези-

⁷⁵⁸ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 201)

вање унутар евроазијског простора и успоравају његов развој, док, истовремено, захваљујући томе саме просперирају.⁷⁵⁹

Униполарна слојевита структура света из постхладноратовског транзиционог раздобља неминовно ће ући у фазу трансформисања:

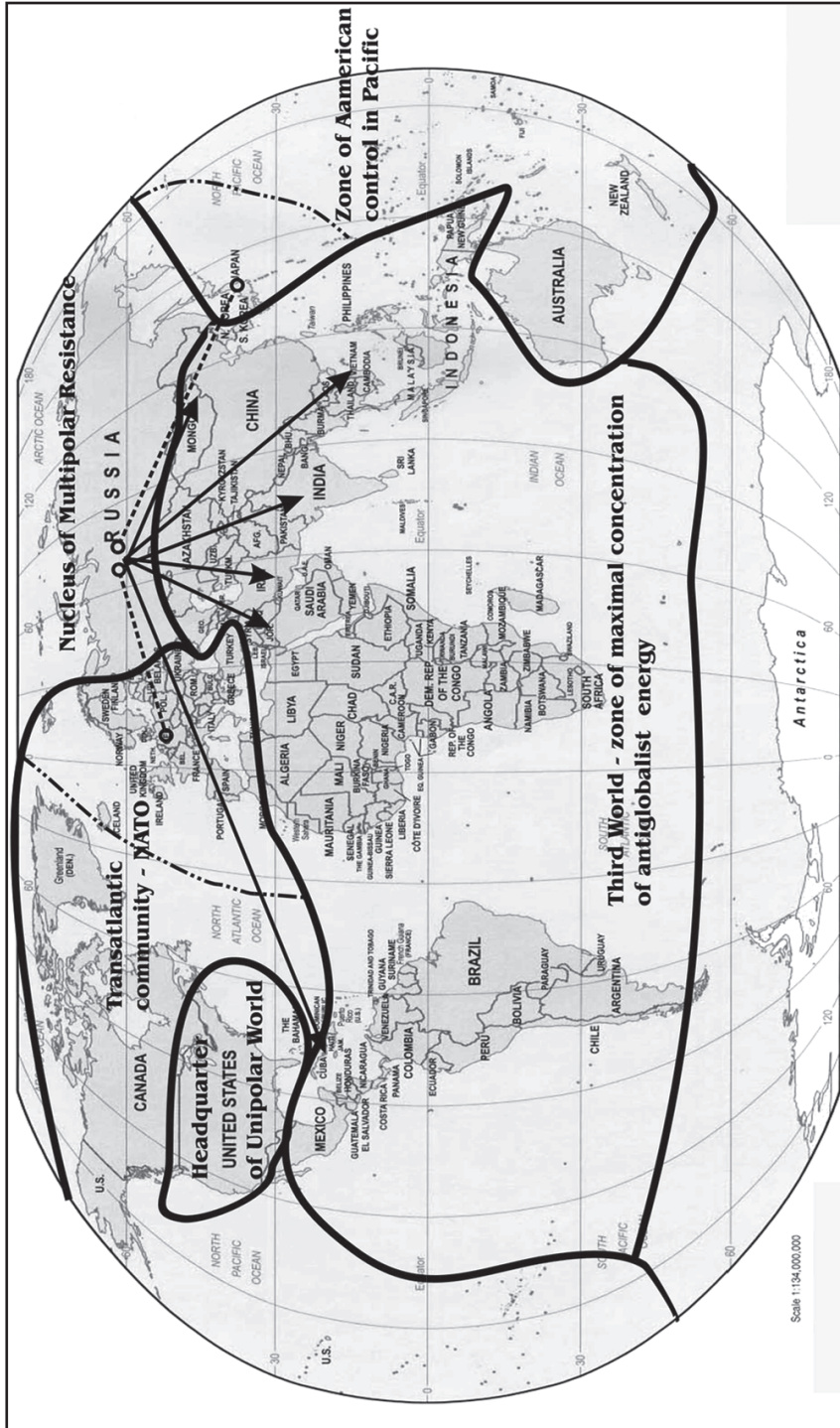
- „*Врховна команда*“ униполарног света остаће САД, али ће због унутрашњих противречности и спољашње пренапрегнутости (свеприсутности) све теже успевати да одрже „ланац командовања“ и лојалност како у Европи и Источној Азији, тако и у све непослушнијем тзв. Трећем свету.
- *Трансатлантска заједница* (европски део НАТО; ЕУ) и *Пацифичка зона америчке контроле* (Јапан, Јужна Кореја, Тајван), будући да се суочавају са релативним опадањем сопствених политичких, економских, демографских и војних капацитета, те са драматичним дефицитом природних ресурса које ће све мање моћи да обезбеде америчким посредством, настојаће да разлабаве своје везе са САД и проблематизују статус „првог нивоа“ глобалне америчке превласти.
- *Појас тзв. Трећег света* ће се радикално трансформисати – од простора изложеног неограниченој америчкој војно-стратегичкој контроли и неоколонијалној експлоатацији, претвориће се у зону до пароксизма нарасле антиамеричке и антиглобалистичке енергије – цивилизацијске (ислам), социјалне (тзв. Црна Африка), идеолошке (неке земље Латинске Америке) и економске (Кина, Индија).
- *Русија*, која је на врхунцу униполарног поретка била „несварљива“ крајња периферија и „црна рупа“, територијално се сачувала, војно-политички ојачала и захваљујући енергентима економски консолидовала, створиће услове да постане стожер отпора таласократском американизму и заматак будућег мултиполарног геополитичког система. (*карта 45*)

Сузбијање глобалне америчке хегемоније и „планетарне диктатуре атлантизма“ није могуће без разградње постојећег анти-руског (анти-евроазијског) стратегијског трилатералног савеза Европа (ЕУ) + Америка + западни Пацифик⁷⁶⁰, са САД као језгром („Империјом“). Пре-

⁷⁵⁹ Дугин је констатовао да подређена позиција Европе (ЕУ) и Јапана не може да траје вечно – када буду обезбеђене руским гасом, нафтом и нуклеарном војном заштитом, Европа и Јапан ће се ослободити вазалног односа према САД, док ће се, са друге стране, снабдевена европским и јапанским капиталом и високом технологијом, привреда Русије брзо препородити. Видети у: Александар Дугин, *Геополитика пост-модерне*. (стр. 106)

⁷⁶⁰ Западнопацифичко приобаље обухвата острвско-полуострвски појас у чијем саставу су Јапан, Јужна Кореја, Тајван, Филипини, готово читав архипелаг Индонезије, те Аустралија и Нови Зеланд, а искључује руски и кинески Далеки Исток.

Карта 45: Неоевроазијска контрастратегија – руско успостављање „осовина“ са кључним силама у Евроазији

Извор: Краткое изложение евразийства в четырех картах. <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-4-big.jpg>

ма неоевроазијском мишљењу, предворје мултиполарног устројства света требало би да буде успостављање анти-трилатерале, тј. нове трилатерале Европа + Русија/Евроазија + западни Пацифик, са Русијом као евроазијским језгром („Новом Империјом“). Њен циљ је да елиминише америчке „мостобране“ на западном и источном прочељу Евроазије и да утицаје САД одбаци назад, до средишњих делова Атлантика и Пацифика, тј. да их сведе само на америчку копнену масу⁷⁶¹. Сходно томе, неопходно је да Русија усмери два главна антиатлантистичка, антиамеричка, антиталасократска и антиглобалистичка вектора управо према Европи и Далеком Истоку. Трећи важан евроазијски вектор Русије требало би да буде оријентисан према исламском свету. Будући да геополитичке „координате“ неоевроазијства нису статичне, већ динамичне, ова *три основна вектора* (два плус један) допуњени су „помоћним“ векторима – према Индокини, Јужној Азији, Блиском Истоку⁷⁶² и ваневроазијским просторима (на пример, према Карибима).

Пресудно важан јесте избор кључних држава (стубова-носача америчких „мостобрана“) према којима ће Русија да усмери своје векторе („осовине пријатељства“⁷⁶³) на западној и источној евроазијској страни:

а) У *Европи* (ЕУ) привидна географска и геополитичка логика упућује да би циљна држава за руску „конекцију“ требало да буде острвска, источноатлантска Велика Британија. Захваљујући хипотетичкој осовини Москва-Лондон европска партиципација САД аутоматски би постала обесмишљена. Други избор могла би да представља Француска, која се налази „на континенту“, али дугачким и пространим литоралним „фронтом“ излази на Атлантски океан (и Средоземље). Традиционалне везе указују да би то евентуално могла да буде и Холандија, приатлантска земља малих просторно-популационих капацитета, али респектабилног економског и политичког утицаја. Ипак, све три западноевропске државе искључује њихова геополитичка „неподобност“ за руске интегративне евроазијске амбиције – и Велика Британија и Холандија имају искључиво таласократски карактер, док је код Француске он постао доминантан. Стога би осовину на западној страни Русија требало да гради са Средњом Европом, за коју је Дугин констатовао да је „природна геополитичка творевина, обједињена страте-

⁷⁶¹ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 206-207)

⁷⁶² Руски избор држава-клијената за успостављање „осовина пријатељства“ је очекиван – вектор према Индокини циља на Вијетнам, у Јужној Азији на Индију, у Карибима на Кубу. Али, исходиште на Блиском Истоку није географско-картографски сасвим јасно и геополитички логично одређено. Пажљивом картографском анализом може да се констатује да се врх стрелице вектора усмереног из Москве завршава на тромеђи Саудијске Арабије, Ирака и Јордана. А најинтензивније везе Русија је успоставила са Сиријом.

⁷⁶³ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 113)

шки, културно и донекле политички“, те да „из природно-географских и историјских разлога има веома изражен ‚копнени‘, континентални карактер, сучељен ‚поморским‘, ‚атлантистичким‘ просторима Западне Европе“.⁷⁶⁴

Кључна држава Средње Европе несумњиво је *Немачка* и са њом би Русија требало да успостави логичну „осовину пријатељства“. Немачку за ту улогу квалификује њен традиционални телурукратски геополитички идентитет, упркос вишедеценијском принудном хладноратовском декодирању проистеклом из пораза у Другом светском рату и потоњег усисавања у евроатлантске интеграције. Али, и Немачка и (Средња) Европа су и даље у чврстом америчком, атлантистичком загрљају кога саме нису способне да се ослободе не само због недовољне војне моћи, ресурсне зависности и недостатка политичке „пационираности“, већ првенствено услед цивилизацијске дезоријентисаности настале „пошто је утицај Трговачког Поретка и тржишних либералних вредности дубоко паралисао основе националног погледа на свет европских народа и подрио њихове историјске органске системе вредности“⁷⁶⁵. Стварањем осовине Москва-Берлин прво Средња, а потом и читава Европа, из средишта евроазијског копна добиле би инфузију нове животне енергије – идеологије, духовности, сировина, енергената, аутохтоне интегративне воље... Сходно томе, *Европска Империја*, као саставни део Евроазијске Империје, природно би се окупила око Берлина.

Према идеји неоевроазијаца, из Москве у Берлин (а не обрнуто!), стизали би импулси руске цивилизацијске и геополитичке мисије, које би Берлин даље ширио прилагођене европским својствима и у складу са континенталистички профилисаним интегративним циљевима. За учвршћивање западног упоришта Евроазије било би веома важно да се осовина Москва-Берлин продужи до Париза јер „француско-немачки савез је свакако главна карика евроазијске политике на континенталном Западу“⁷⁶⁶. За формирање исте „кичме“ залажу се и антиглобалистички и антиамерички кругови унутар Европе, мада је они, по историјској инерцији, супротно оријентишу.⁷⁶⁷ У сваком случају, руско-немачко-француско повезивање претворило би Велику Британију

⁷⁶⁴ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 193)

⁷⁶⁵ Исто. (стр. 195)

⁷⁶⁶ Исто. (стр. 195)

⁷⁶⁷ Француз Анри де Гросувр је проширио своје раније ставове о продубљивању јаза између ЕУ и САД, те о потреби формирања стратешког партнерства ЕУ са Русијом. Он је даље развио тезу о осовини Париз-Берлин-Москва, идентификујући је као полазиште за ширу евроазијску сарадњу и стратешко партнерство у које ће се укључити Јапан, две Кореје, Кина и Индија. Видети: Henri de Grossouvre, „Paris, Berlin, Moscow: prospects for Euroasian cooperation“, *World Affairs*, Vol. 8, No 1, Jan-Mar. 2004, World Affairs Institute, Washington, D.C., 2004.

као изразитог америчког експонента („екстериторијалну пловећу базу САД“⁷⁶⁸), у највећег губитника („жртвено јагње“⁷⁶⁹) приликом формирања европског сегмента Евроазијске Империје.

Стабилно функционисање западне „осовине пријатељства“ у будућности зависиће од руске и немачке способности да је ојачају додатним упоришним тачкама – Варшавом и/или Кијевом. А према њима је, управо супротно мотивисана, очигледно усмерена посебна пажња и антируска инструментализација из Вашингтона. Стога, не би смело да се дозволи инсталирање неког новог „санитарног кордона“ састављеног од проамеричких земаља централне и југоисточне Европе које би имале баражну улогу, већ је потребно јасно разграничити зоне утицаја Русије и Немачке. Линију која дели две зоне Дугин је трасирао тако да се унутар руске интересне сфере налазе Финска, Белорусија, Украјина, Молдавија, Румунија, Бугарска, Грчка, Албанија, Србија и Република Српска.⁷⁷⁰ У орбити Немачке нашле би се државе северне, централне и југоисточне Европе које су западно од назначене линије (Шведска, Пољска, Литванија, Летонија, Естонија, Чешка, Словачка, Мађарска, Аустрија, Словенија и Хрватска), али не и земље атлантског и медитеранско прочеља.

Рецентни геополитички процеси у првим деценијама 21. века показују да пројектована „осовина пријатељства“ према Немачкој на европском сектору јесте веома важна, али није довољна за успешно демонтирање америчког трансатлантског мостобрана. Посматрано са московске „стајне тачке“, очигледна је „зјапећа празнина“ у југозападном сектору, тј. потреба за недостајућим вектором ка геополитички круцијалном „балканском потконтиненту“. Али, која земља је у том политичко-географски уситњеном простору адекватна за успостављање „осовине пријатељства“ секундарног, а могуће и примарног ранга? Румунија и Бугарска, иако Русији важне због партиципације у Црноморском басену, (само)искључене су не само због чланства у НАТО и ЕУ, већ и због низа антируских потеза којима доказују фанатичну евроатлантистичку правоверност. Грчка је православна, али има таласократски идентитет и вишедеценијску припадност економским, политичким и војним интеграцијама Запада, које јој ни у тренуцима најдубље економско-социјалне кризе почетком друге деценије 21. века нису дозволиле да прихвати понуђени спас из истоверне Русије. Словенија, Македонија, Црна Гора и Албанија исувише су мале, нестабилне и ве-

⁷⁶⁸ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 194)

⁷⁶⁹ Исто. (стр. 194)

⁷⁷⁰ Апроксимативна линија разграничење руске и немачке интересне сфере на Балкану је дискутабилна. Намеравајући да у руски ареал укључи и део српског етничког простора изван Србије, Дугин, или омашком или картографском непрецизношћу, није обухватио Републику Српску и Црну Гору, већ Славонију. Видети у: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (карта на стр. 200)

стернизоване да би одговарале захтевима неоевроазијске геополитичке концепције. Суштински се не разликује и изразито римокатоличка, пронемачка Хрватска, иако она има експанзионистичке претензије и споља индуковане амбиције „мини-хегемона“. Босну и Херцеговину унапред дисквалификује вишедимензионална унутрашња хетерогеност, подељеност и конфронтираност која се не окончава логичним распадом само захваљујући управо протекторату Запада.

Карта 46: Русија-Балкан – „недостајући вектор“ неоевроазијске геополитичке концепције

Извор: Миломир Степић, „Балкан – недостајуће исходиште неоевроазијског вектора“, *Српска политичка мисао*, год. XXI, vol. 44, № 2/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014. (стр. 126) Картографска основа: Кратког изложеније евразијства в четириех картах. <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-4-big.jpg> (фрагмент карте)

Једина земља која испуњава већину неоевроазијских услова за исходиште вектора усмереног из Русије према Балкану јесте Србија. Тако је види и Дугин: „Геополитичка перспектива Срба је изричито проруског, евроазијског карактера. Србија се преко верског и етничког чиниоца директно прикључује Русији и представља њен геополитички продужетак на југу Европе. Судбина Срба и судбина Руса је на геополитичком нивоу једна иста судбина.“⁷⁷¹ За ову неоевроазијску улогу Србију квалификују централни положај на Балкану, телурократски геополитички идентитет, аутентична државотворност и пијемонтски интегративни дух, припадност Православној цивилизацији, русофилска осећања народа, антиамериканизам због агресије НАТО 1999.

⁷⁷¹ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004. (стр. 394)

године и подршке арбанашкој сецесији на Косову и Метохији... Али, иако је кључна земља Балкана, њени садашњи просторни, ресурсни, демографски, инфраструктурни, економски, војни и други капацитети ипак су испод критичног нивоа потребног за успостављање недостајуће „осовине пријатељства“. Стога би руска контрастратегија против америчког трансатлантског утицаја у Европи, поред осталог, морала да подразумева и свеобухватно јачање српског фактора. „Стабилну руску (неоевроазијску) конекцију на Балкану дугорочно могу да гарантују само целовите српске земље у својим етно-историјским просторним габаритима, организоване у јединствену српску државну (или државолику, супрадржавну) политичко-територијалну јединицу.“⁷⁷² (карта 4б)

б) На истоку Евроазије Русија би морала да оствари стратегијско повезивање не мање важно од оног на западу, тим пре што у том простору геополитички и геоекономски процеси постају све динамичнији. Неоевроазијски принцип избора партнера за „осовину пријатељства“ остао би исти – потребна је држава која је истовремено и довољно популационо-економско-технолошки моћна, и историјско-геополитички настројена супротно таласократском атлантизму, и изложена снажном притиску Вашингтона („заједничког непријатеља“) који би могао да произведе антиамеричку реакцију. Дугин је као кандидата за такву улогу прво разматрао многољудну и просперитетну Индију, руског „природног геополитичког савезника у Азији“⁷⁷³ и њеног традиционално доброг војно-економског партнера. Припадајући Покрету несврстаних, она је већ доказала спремност да, упркос географској позицији у проамеричком Rimland-у, током Хладног рата остане доследна „трећем путу“. Али, Индија се налази у Јужној Азији, а не у пацифичком приобаљу и на додиру са далекоисточним „мостобраном“ који САД настоје да очувају и прошире. Не оспоравајући вишедимензионални капацитет Индије, њен растући значај у басену Индијског океана и чињеницу да би могла да буде стратегијски савезник Русије, Дугин је сматрао да је ниво индијског економско-технолошког развоја низак и да природа индијске цивилизације нема особине универзалности, експанзивности и интегративности. То ће њену будућу улогу свести свакако на значајну, али ипак секундарну „стратешку предстаражу“⁷⁷⁴ Нове Евроазијске Имперije.

Кандидати за далекоисточно исходиште према коме ће Русија усмерити интегративни вектор могу да буду само две државе – Кина и Јапан. За успех неоевроазијског пројекта било би идеално да Русија и

⁷⁷² Миломир Степић, „Балкан – недостајуће исходиште неоевроазијског вектора“, *Српска политичка мисао*, год. XXI, vol. 44, № 2/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014. (стр. 126)

⁷⁷³ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 202)

⁷⁷⁴ Исто. (стр. 202)

са једним и са другим планетарним гигантом формира „осовине пријатељства“. Али, између Кине и Јапана постоје дубоке цивилизацијске разлике, историјске нетрпељивости и геополитички ривалитет, те ће Русија бити принуђена да направи избор. На први поглед, логично је да то буде Кина – континентална земља са дугачким и махом равничарским пацифичким приобаљем које посредством речних долина омогућује погодан приступ унутрашњости. Шематски посматрано, Кина је далекоисточни еквивалент европској Француској (више у географском смислу) и Немачкој (више у геополитичком смислу). У прилог руског избора Кине јесте и њена идеолошка супротстављеност либерално-капиталистичком систему Запада (и Јапана), те све очигледнији глобални економски и војн ривалитет са САД из кога ће временом да проистекне отворени антиамериканизам.

Али, позивајући се на историјско искуство, Дугин је констатовао да је управо континенталистичка Кина (а не Јапан) дуго била упориште западних таласократских сила на Далеком Истоку, пренебрегавајући да то није било добровољно савезништво, него колонијална подређеност. Такође, он је упозорио да би хипотетичка стратегијска алијанса Русије са Кином аутоматски гурнула Јапан у још чвршћи амерички загрљај, омогућила даљу далекоисточну партиципацију САД и тако спречила победу Копна у исконском сукобу са Морем. Међутим, остаје нејасно зашто је искључио могућност да се у будућности направи тројно савезништво Русије, Кине и Јапана зачето на геоенергетским темељима, учвршћено заједничким економским интересима и крунисано геополитичком резултатом – потискивањем САД из западнопацифичког басена. Дугинов кључни аргумент за „страх од Кине“ јесте објективна опасност да у условима релаксираних руско-кинеског односа многољудно становништво Кине почне да „кипи“ преко границе на рекама Амур и Усури, те преплави ретко насељене, а природним ресурсима пребогате сибирско-далекоисточне пределе Русије.

У својим књигама, чланцима и јавним иступима Дугин је махом сугерисао да би према Кини требало водити оштрију политику, односе одржавати затегнутим, бити приправан на евентуално кинеско-америчко приближавање мотивисано претензијама и једне и друге силе према Сибиру. У његовим текстовима и картографским приказима неоевроазијства има предлога чак и за територијално прекомпоновање, фрагментацију и сажимање Кине. У том контексту, Русија би, заједно са савезницима, требало да учини све како би Кина постала „жртвено јагње“⁷⁷⁵ неоевроазијског пројекта. Али, Дугин није сасвим „отписао“ Кину, већ је отварао могућност да она трансформише своју оријентацију на пројапанску и проруску. У том случају, она би могла да „у пер-

⁷⁷⁵ Исто. (стр. 207)

спективи постане пуновредна и равноправна учесница континенталног пројекта⁷⁷⁶.

Полазно Дугиново становиште било је да за стварање Нове Евроазијске Империје кључну државу на истоку представља *Јапан*, те да приоритет припада вектору усмереном од Москве према Токију. Предност Јапана јесте што представља економски моћну, западнопацифичку, острвску државу империјалне традиције⁷⁷⁷, са веома повољним географским положајем за експанзију према југу и за функцију језгра далекоисточне интеграције – *Паназијског пројекта*. Формирање „осовине пријатељства“ Москва-Токио значило би истискивање „атлантистичке империје“ САД из економски најпросперитетнијег региона у 21. веку. Томе би допринело, истина тренутно пригушено, али несумњиво, антиамеричко расположење Јапанаца због „атомског геноцида“⁷⁷⁸ крајем Другог светског рата и понижавајуће вишедеценијске америчке војно-политичке окупације која је потом уследила. Тај емотивни мотив „заједничког непријатеља“ био би допуњен прагматичним принципом симбиозе руске стратегијске заштите и природних ресурса, на једној страни, а јапанске технолошке развијености и финансијских могућности, на другој страни. Тако би Јапан и Русија не само добили прилику да реше кључне проблеме своје будућности, већ и да заједно радикално промене устројство источног прочеља Евроазије.

Дакле, без Јапана у свом саставу Евроазија не би била геополитички целовита. Руска геополитичка конекција са Јапаном на истоку и са Немачком на западу коначно би срушила конструкцију два анахрона америчка таласократска „мостобрана“ на пацифичком и атлантском „фронту“ Евроазије, одбацила утицај САД далеко на пучину та два кључна океанска басена и окончала униполарни глобалистички поредак. Међутим, Дугин је фаворизовање Јапана временом смањено, а оштре антикинеске ставове знатно ублажио, па чак и почео да афирмише потребу интензивнијих руско-кинеских односа. Оснажену Кину све више је уважавао као истинску „препреку на путу светске америчке хегемоније“⁷⁷⁹, те је ранији руски вектор према Токију преусмерио на стварање „осовине пријатељства“ Русија-Кина.⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ Исто. (стр. 208)

⁷⁷⁷ Јапан само у физичкогеографском смислу и делимично са становишта империјалног духа, може да буде источни еквивалент Велике Британије на западу евроазијског супер-континента. Ипак, геополитички идентитет Јапана није доминантно таласократски, упркос историјским епизодама у којима је испољавао поморски карактер експанзије. Стога Дугин физичкогеографску симетрију Јапана и Велике Британије у неоевроазијској концепцији није пројектовао у геополитичку „слику у огледалу“.

⁷⁷⁸ Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 205)

⁷⁷⁹ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 112)

⁷⁸⁰ Исто. (стр. 113)

в) Према *исламском* југу био би оријентисан трећи, само на први поглед мање важан смер руског деловања. Будући да се географски ареал исламског становништва и држава простире од западноафричке обале Атлантика до индонежанских и јужнофилипинских острва и од Средоземља до источноафричких и јужноазијских обала Индијског океана, те да је са становишта цивилизацијског и геополитичког идентитета компатибилан са телурократским пројектом неоевроазијаца, он представља логичну допуну мозаика Нове Евроазијске Империје. Преовлађујуће антиамеричко расположење међу муслиманима пренето је из времена колонијалне власти западноевропских сила и временом се појачавало не само због безобзирне америчке експлоатације, систематске дестабилизације и интервенционизма, већ и због све очигледније антиисламске климе у САД. Стога би неоевроазијски принцип „заједничког непријатеља“ најлакше било остварити на јужном правцу. Али, у хетерогеном, просторно дисперзном, демографски експлозивном, цивилизацијски пробуђеном, политички узбурканом, енергентима пребогатом, економско-финансијски просперитетном и геополитички амбициозном исламском свету биће тешко пронаћи адекватног партнера за везивање „осовином пријатељства“.

Међу муслиманским државама много је оних које неадекватан географски положај, недовољна пространост, мали број становника, економска неразвијеност, верско-идеолошке специфичности, латентна политичка нестабилност или вољно-невољна таласократска и проамеричка оријентација аутоматски дисквалификују за јужно евроазијско упориште. Индонезију, најмногољуднију исламску земљу света, искључује њена просторна периферност у исламском свету, изолованост од „копненог“ ислама и географски положај на крајњем југоистоку Азије. Фаворит не може да буде ни феудална, аутократска Саудијска Арабија, која представља сигурно упориште САД у нафтоносном Персијском заливу и „извозника“ вахабитског, милитантног исламизма. (Псеудо)секуларна Турска је не само изразито експониран амерички штићеник у западној Азији и источно-медитеранском басену („сидро НАТО“), већ има и сопствене интегралистичке амбиције (неоосманизам, пантуркизам). Бројне земље, иако малих капацитета, испољавају склоност ка парцијалној, панарапској интеграцији, која не узима у обзир не-арапски ислам и далеко је од евроазијских амбиција.

Руски избор најпогоднијег муслиманског партнера за успостављање јужног вектора своди се на *Иран*. Та централноазијска држава испуњава кључне критеријуме које су дефинисали неоевроазијци. Иако излази на Индијски океан и непроцењиво важан Персијски залив, те контролише Ормуски теснац између њих, Иран је изразито телурократски профилисана држава. Одликује се знатном просторном и по-

пулационом величином, посредничким географским положајем који Русији, заједно са њеном интересном сфером (бивше совјетске централноазијске републике), може посредно да омогући стратегијски и дуго тражени излаз на „топла мора“. Иран располаже потенцијалом да пресече Rimland у његовом најосетљивијем сектору, захваљујући чему може да обесмисли антируску (и антиевроазијску) „стратегију анаконде“. Средишња позиција у централноазијском простору омогућује Ирану да врши утицај на Пакистан, Авганистан, Ирак, земље Арабијског полуострва, постсовјетске муслиманске државе, Кавказ. Дуга персијска историја и култура, ратничко континенталистичко наслеђе, традиционалистичко устројство државе и шиитска верзија ислама компатибилнији су са пројектом евроазијске интеграције него својства „остатка исламског света“. А најважнија компаративна предност Ирана јесте његова оштра супротстављеност „заједничком непријатељу“ – америчкој таласократији.

Осовином Москва-Техеран требало би да се обесмисли конкуренција православно-хришћанске Русије и исламско-фундаменталистичког Ирана у постсовјетским централноазијским државама и Закавказју, коју су САД користиле за сопствену инфилтрацију. Такође, заједнички руско-ирански интерес баражирао би пантуркистичке и саудијско-вахабистичке амбиције, које посредно опет доприносе америчком уклињавању у средиште Евроазије.⁷⁸¹ Реална опасност од „иранизације“ Централне Азије, која би била контрапродуктивна у процесу конституисања Нове Евроазијске Империје, превазишла би се формирањем *Централноазијске Империје*, предвођене Ираном. Иран би ефикасније од Русије парирао Турској, свдећи је на „жртвено јагње“⁷⁸² на јужном евроазијском правцу.

Постојање Централноазијске Империје неће значити да би *Панарапски исламски пројекат* био супротстављен евроазијском. Напротив. Дугин га је сматрао другим вектором евроазијске интеграције са Југом. Будући да се Арапи географски простиру у Северној Африци и Југозападној Азији, он је тај простор лоцирао у „зону одговорности“ Европске Империје, покушавајући да то аргументује призивањем хаусхоферовске тезе о Евроафрици и архаичног геополитичког стереоти-

⁷⁸¹ Некадашњу „Велику игру“ империјалног ривалитета у каспијско-централноазијском региону између Русије и Велике Британије у 19. веку заменила је после распада СССР „Нова велика игра“. За „Нову велику игру“ Александар Гајић у истоименој књизи напомиње да је она компликованија јер су се, поред два стара главна актера, копнене Русије и поморских САД (које су наследиле Велику Британију), појавиле и друге силе – Иран, Турска, Кина... Њихова борба за примат није више мотивисана само територијалном експанзијом и контролом стратегијских праваца продора од океанског приобаља ка континенталној унутрашњости или обрнуто, већ енергетским покретачима света – нафтом и гасом. Видети: Aleksandar Gajić, *Nova velika igra*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009. (str. 171)

⁷⁸² Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 214)

па из доба колонијализма да се ради о једном, а не о два континента. Сходно томе, акваторија Медитерана имала би третман „унутрашњег језера“, а не „правог мора“, док би субсахарска Африка постала „привезак“ европско-арапској целини, а не хетероген постколонијални „остатак“. Панарапски пројекат, са великим шансама да се профилише као антиамерички и да са југозапада допуни Нову Евроазијску Империју, произвешће још једно „жртвено јагње“⁷⁸³ – Саудијску Арабију.

3. *Мултиполарна фаза или формирање зоналних „пан-области“* – После успостављања кључних вектора са почетном тачком у Москви и учвршћивања система „осовина пријатељства“ са адекватним телурократским државама-упориштима у источном, западном и јужном макрорегиону Евроазије, требало би да настану неопходни геополитички услови да таласократски експоненти САД дуж евроазијског обода (некадашњег Rimland-a) изгубе своју ранију функцију. Проамерички најекспониранији међу њима постали би „жртвена јагњад“ у остваривању неоевроазијског пројекта, мада не би требало искључити могућност да се неки од њих трансформишу у про-телурократске чиниоце. У сваком случају, амерички трансокеански „мостобрани“, захваљујући којима је та алохтона, неевроазијска, поморска сила контролисала не само приобаља, него и знатан део евроазијског мега-континента, суочили би се са неминовним „демонтирањем“. САД би биле одбачене на далеку пучину Атлантика и Пацифика, а њихова ранија планетарна хегемонија проистекла из контроле кључних тачака и зона на свим континентима и океанима свела би се на (релативизовану) контролу Северне и Јужне Америке. Истовремено, то би значило да је америчком (Западном) униполарном глобализму дошао крај и да се рађа нови, мултиполарни геополитички поредак.

Према неоевроазијском становишту, будући мултиполаризам темељио би се на следећим постулатима:

- На *пан-идеји* класика телурократске геополитичке мисли (првенствено К. Хаусхофера); тако би се успоставио систем меридијански издужених зона, којима би доминирали континенти, велике силе и интеграције северне полулопте; изузимајући Евроазију, границе пан-области биле би трасиране океанима;
- На новој структури глобалне моћи која би се формирала на основу *анти-трилатерале* и „пандемије“ антиамериканизма; захваљујући томе САД би биле истиснуте из Евроазије, а њихов утицај сведен само на Нови Свет као будућу глобалну „периферију“; функција глобалног „језгра“ вратила би се Старом Свету под вођством континенталистички профилисане „тријаде“ Европа + Русија/Евроазија + Далеки Исток;

⁷⁸³ Исто. (стр. 216)

- На *централној позицији Русије* у будућој светској политици, која би омогућила да управо од ње крену геополитички вектори према осталим водећим силама и макрорегионима којима оне доминирају; мултиполарност би био једини избор Русије, будући да је за њу униполарни поредак дугорочно погубан и да је, истовремено, егзистенцијално угрожавају и други експанзионистички пројекти (евроунијски, панисламски, великокинески).

Полицентричност представља геополитички принцип. Стога, географска конкретизација глобалне полицентричности не мора да буде једнозначно одређена. Предлажући *четворополарни модел* будућег устројства света, Дугин је оставио резерву да је то „једна од могућих верзија“⁷⁸⁴. Штавише, он је публикувао различите варијанте сопственог предлога „пан-области“, мењајући њихова имена и границе, те вршећи „трансфере“ неких важних земаља или њихових делова из једне у другу зону. Али, није одустајао од основне концепцијске поставке: конституисања четири меридијански издужена појаса (*карте 47 и 48*):

а) Англо-америчка зона – После потискивања из Евроазије и окончања планетарне хегемоније, што ће произвести не само крај униполарног светског поретка, већ и окончање епохе превласти трговачко-поморских цивилизација, Дугин је сматрао да ће САД задржати статус „велике регионалне државе“⁷⁸⁵. САД као „центар“, оствариваће са северне полулопте доминацију у појасу који обухвата два америчка континента, проширујући га на Аустралију, Нови Зеланд и већину јужно-пацифичких архипелага, те задржавајући у својој трансатлантској сфери Велику Британију и Ирску као последњи остатак некада пространог европског „мостобрана“.⁷⁸⁶ De facto, то је враћање на крај 19. века и тековине достигнуте спровођењем Монроове доктрине.

Али, инерција губитка глобалног примата, употпуњена све израженијим унутрашњим економским, политичким и етно-културним антагонизмима, може да доведе у питање задржавање Латинске Америке у орбити Вашингтона. „Вирус непослушности“ и бујајућег антиамериканизма није више ексклузивитет Кубе, већ је почетком 21. века захватио Никарагву, Венецуелу, Боливију и шири се даље. Захваљујући природним ресурсима, економском расту и финансијској стабилности, Бразил, Аргентина, Аустралија и неке мање земље ослобађају се аме-

⁷⁸⁴ Александр Гельевич Дугин, *Геополитика*. (С. 461)

⁷⁸⁵ Исто. (стр. 462)

⁷⁸⁶ Видети картографску представу неоевроазијског четворополарног модела (Краткое изложение евразийства в четырех картах.), која је објављена на <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg>, где је на самој карти исписано да је из јануара 2002. године. Иста карта објављена је и 2011. године у: Александр Дугин, *Геополитика*. (С. 463)

ричког „загрљаја“ и оријентишу се на друге партнере. Пренапрегнутост САД на глобалном плану допринела је да постепено губе контролу у свом „унутрашњем дворишту“. Тај процес може да буде неповратан, али није искључено да САД, лишене амбиција изван Англо-америчког појаса, у њему поново успоставе своју неприкосновеност.

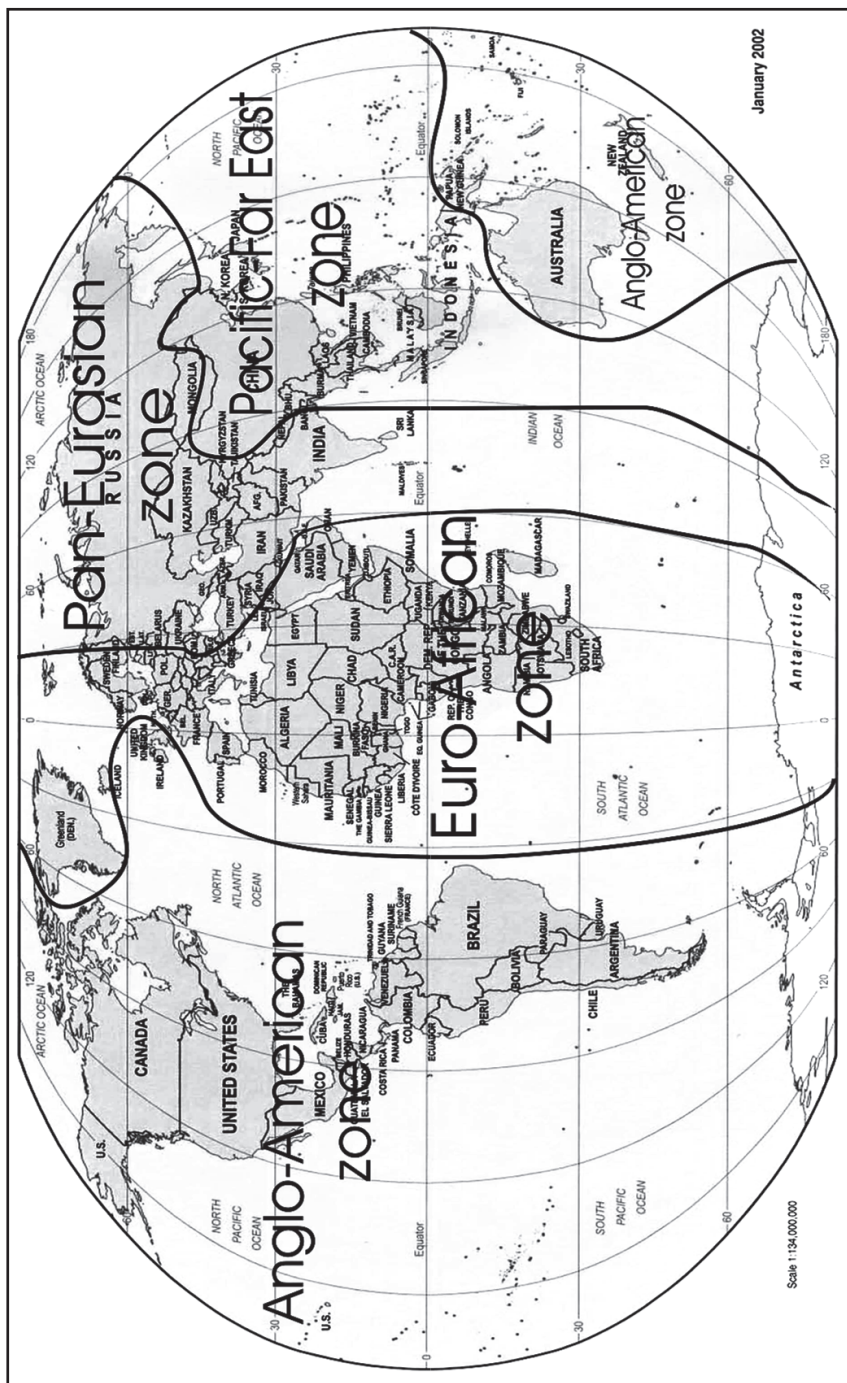
Иако је са становишта свеобухватних веза логично да се у оквиру Англо-америчке зоне задржи британско-ирски „*panhandle*“, за успех неоевроазијске идеје радикалног геополитичког преобликовања света то би било погубно. Велика Британија остала би не само амерички експонент, него и сметња за европску еманципацију у независан (од САД) пол моћи. Слични аргументи важе и за о(п)станак аустралијско-новозеландског фрагмента у Англо-америчкој „пан-области“, када га геоекономска гравитациона моћ незадрживо привлачи ка далекоисточном „магнету“ – Кини, Јапану, Русији и све јачим „малим змајевима“. Чудно је зашто Дугин није америчком октоподу потпуно ампутирао све „пипке“, већ је оставио ове трансатлантске и транспацифичке „патрљке“, који би могли да се регенеришу и да послуже као упоришта хипотетички опорављеним САД за поновно обухватање Евроазије у смртоносни стисак. Штавише, у претходној картографској варијанти неоевроазијске концепције (из 2001. године)⁷⁸⁷, постоји, са становишта руских и евроазијских интереса, сврсисходнији приступ – меридијански издужен ареал доминације САД сведен је искључиво на Северну⁷⁸⁸ и Јужну Америку, са адекватним називом *Амерички појас*.

б) Евро-афричка зона – Ослобођена вишедеценијске стратегијске контроле САД, *Европска унија* не би више била амерички „истурени полагај“ на западу Евроазије, већ лидер пространог појаса у чијем саставу би се налазила и Африка са Блиским Истоком. Ранија трансатлантска европско-америчка кохезија „дуж паралеле“, посебно чврста током биполарног и прелазног, униполарног раздобља, уступила би место трансмедитеранским, европско-афричким везама „дуж меридијана“. Са неоевроазијске тачке гледишта, јачање европске интеграције је добродошло (следствено, искључен је повратак на превазиђени концепт Европе-нација), али под условом да се њен таласократски идентитет трансформише у континенталистички, тј. да американизам уступи место антиамериканизму. Покретач и гарант ренесансе не само телурократске (геополитичке), већ и укупне самобитности Европе требало

⁷⁸⁷ Видети „Карту географских појасева“ из 2001. године у: *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*. (С. 44)

⁷⁸⁸ Индикативно је да ни у једној варијанти у (Англо)Америчку зону није укључен Гренланд. Истина, Гренланд је под територијалним суверенитетом европске државе Данске, са којом је лававо, формално повезан, али то пространо и природним ресурсима богато острво географски припада континенту Северна Америка и за САД је војно-стратегијски веома важно.

Карта 47: Неоевроазијски модел четворополярности – варијанта из 2002. године

Извор: Краткое изложение евразийства в четырех картах. <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg>

Карта 48: Неоевразијски модел четворопополарности – варијанта из 2001. године

Извор: Евразијски поглед – основне принципе доктриналне евроазиске платформе, Арктогея центр, Москва, 2001. (С. 44)

би да буде Немачка. Захваљујући својој несумњивој економској моћи и политичком утицају стеченом током модерне епохе европоцентризма и колонијализма, ЕУ ће у пространом јужном сектору Евро-афричке зоне моћи да дође до насушно потребних енергената и сировина, а да тамо пласира капитал и технологију. Истовремено, биће принуђена да пронађе решења за безбедносне, економске, социјалне и друге претње из субмедитеранског простора, које ће неминовно донети демографско-религијска трансгресија муслиманских миграната.

Дугинова „понуда“ је веома великодушна: за дистанцирање од САД и одбијање да и у будућности игра другоразредну улогу америчког сателита, ЕУ би у евроазијски профилисаном поретку била „награђена“ позицијом једног од четири глобална „центра“ на северној полулопти, са припадајућим копненим ареалом јужно од Средоземног мора. Међутим, дискутабилни су територијални габарити европског „језгра“. Упоредо са спорном позицијом Велике Британије и Ирске у две варијанте неоевроазијске концепције, упитни су и прецизни просторни домети на истоку. На карти из 2002. године граница не следи државне међе, већ пресеца неколико држава: источни део Финске остао би у руској сфери, а западне области Белорусије, Украјине и Румуније биле би укључене у европску интеграцију. Да ли се ради о случајној непрецизности, нужном поједностављењу и разумљивој географској генерализацији, или о инерцији уважавања стереотипне линије раздвајања великих религијско-цивилизацијских ареала као узроку стварања „раседа“ између геополитичких блокова?

Такве дилеме не постоје у картографској представи претходне варијанте (из 2001. године), где источна међа европског „пола“ има већи коефицијент развијености и недвосмислено уважава државне границе: не обухвата целокупне територије Белорусије и Украјине, укључује Финску и не пресеца Балкан, већ у европско језгро укључује све земље у његовом саставу (плус Молдавију). Такође, у варијанти Евро-афричке зоне из 2001. године у њеном саставу налази се читав Блиски Исток, док су у варијанти из 2002. године искључене стратегијски и енергетски веома важне државе Сирија и Ирак. Најделикатније блискоисточно питање које ће се поставити пред европски „пол“ биће однос према Израелу. Од Израела је готово немогуће очекивати анти-атлантизам и отклон од САД јер и сам опстанак јеврејске државе, притиснуте „морем Арапа“ и конфронтиране са изразито анти-америчким Ираном, зависи од подршке САД. ЕУ ће веома тешко успети да дефинише уравнотежен интегративни однос са узаврелим арапско-исламским светом од Гибралтара до Ормуза, који ће вршити све јачи имиграциони, верски и безбедносни притисак на Европу, на једној страни, и са глобално утицајним америчким штићеником Израелом, који може да буде употребљен као деструктивни „Тројански коњ“ унутар Евро-афричке зоне, на другој страни.

в) Пан-евроазијска зона – Успех неоевроазијског укидања униполарног глобализма и сукцесивног успостављања четворополарног геополитичког поретка, непосредно ће зависити од формирања и функционисања зоне чије је „језгро“ Русија. Ту „географску осовину историје“ и евроазијски Heartland таласократски, трговачки, католичко-протестантски Запад никада није престао да доживљава као неприхватљиву алтернативу сопственом концепту постојања и устројства света. И у савременом добу успешним начином очувања супремације САД и опстанка привилегованог статуса земаља „златне милијарде“ сматра се стратегијско опкољавање, слабљење и дробљење архи-супарника – Русије. Стога, према неоевроазијској концепцији, после политичко-економске консолидације Русије приоритетан задатак јесте преображај Заједнице Независних Држава у *Евроазијски Савез*. Он би требало да се формира постепено, кроз *евроазијски процес* вишедимензионалне интеграционе еволуције на економском, политичком, информационом, саобраћајном, војном, културном и другом плану. Иако би на први поглед подсећао на континенталног, евроазијског „двојника“ Европске уније, Евроазијски Савез не би требало да буде скуп држава-нација обједињених у нову, већу супра-државу, већ регионално организована целина повезана еластичним и прилагодљивим унутрашњим структурама, али са централизованим економским и стратегијским системом управљања.⁷⁸⁹ Заједно са Русијом, у саставу Евроазијског Савеза биле би још остале земље Заједнице Независних Држава и, могуће, неке источноевропске државе.⁷⁹⁰

Евроазијски Савез требало би да буде најпространији део и несумњиви темељ Пан-евроазијске зоне. Али, улога важних стубова у њеној конструкцији намењена је Ирану, Пакистану, Турској⁷⁹¹ и нарочито Индији, захваљујући којој би Русија, Евроазијски Савез и читава зона остварили приступ „топлом мору“ – Индијском океану. Иако би се Пан-евроазијска зона протезала до Антарктика (као и остале три), једино би она целокупну копнену масу имала на северној полулопти. Такође, једино би та зона имала „језгро“ наглашено издужено правцем исток-запад („дуж паралеле“) и са изразито већом пространошћу од јужног „остатка“ зоне. Логично је да ће управо у том „остатку“ Пан-евроазијске зоне САД најактивније деловати ради онемогућавања његовог интегрисања са Русијом – Турску ће свим силама задржавати у евроатлантском „клубу“ (НАТО и ЕУ-кандидатура); Иран ће „обуздавати“ економски, политички, војно и инструментализовањем етнички

⁷⁸⁹ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*. (С. 57-59)

⁷⁹⁰ *Исто*. (стр. 43)

⁷⁹¹ Турска је овде уврштена условно – само ако одустане од евроатлантских и крене путем евроазијских интеграција, што је Дугин сматрао „врло вероватним“. Видети у: Александр Гельевич Дугин, *Геополитика*. (С. 464)

хетерогеног, али махом сунитског окружења; Пакистан ће уцењивати претњом „преливања сукоба“ из суседног Авганистана, фрагментације земље и остављања без подршке у хипотетичком заоштравању сукоба са Индијом у вези Кашмира; Индију, која је ионако „потконтинент“, „свет за себе“, удаљена и изолована од руског „језгра“ пустињско-високопланинским и муслиманским простором, настојаће да „декодирају“ од континентализма и привуку је у таласократску сферу, награђујући је регионалном хегемонијом у басену Индијског океана.

Морфографска својства Пан-евроазијске зоне условљена су како размештајем пространих физичкогеографских целина, тако и политичкогеографском структуром. Западна граница зоне истовремено је и апроксимативна западна граница Источноевропске низије, на југозападу граница је трасирана контактом суптропских пустиња Арабијског полуострва и аридних висоравни Персије⁷⁹², док на истоку Пан-евроазијска зона излази на Пацифик пространим руском далекоисточном „фасадом“ између Беринговог мореуза и Владивостока. Међутим, дискутабилна је јужна и југоисточна међа у сектору између Владивостока и Бенгалског залива. У неоевроазијској варијанти из 2001. године она пресеца Кину тако да је најнасељенији и економски најразвијенији приморски појас остао изван Пан-евроазијске зоне, док је у њу укључен просторно већи, континентални, пустињско-котлински и високопланински део (Манџурија, Унутрашња Монголија, западни Сечуан, пустиња Гоби, Џунгарија, планински венац Тјан-шана, Синкјанг, пустиња Такла Макан, масив Кунлун, висораван Тибет, северна страна Хималаја...). Таква траса уклапа се у изворне Дугинове идеје да Кина представља далекоисточног експонента САД, те да би је, ради успеха континенталистичког неоевроазијског мултиполарног пројекта, требало контролисати, претворити у „жртвено јагње“ и чак распарчати тако да њене северне и западне области припадну Heartland-у⁷⁹³. Упоредо са ревидирањем својих ставова и са постепеним фаворизовањем Кине као незаобилазног исходишта једног од московских вектора, Дугин је престао да доводи у питање њену територијалну целовитост и у варијанти из 2002. године границу Пан-евроазијске области трасирао дуж кинеских државних граница.

⁷⁹² Ово могу да буду објективни разлози за непоклапање граница између Евроафричке и Пан-евроазијске зоне у две неоевроазијске варијанте (из 2001. и 2002. године), тј. за пресецање Финске, Белорусије, Украјине и Румуније, те дилеме о припадности медитеранско-пустињске Сирије и месопотамијског Ирака једној или другој зони. Такође, прецизним увидом у карту из 2002. године може се уочити да је Дугин границу Пан-евроазијске зоне у прибрежју Ормушког теснаца померио на штету Евроафричке зоне, те одсецајући део Омана и Уједињених Арапских Емирата, цео тај стратегијски важан мореуз и Омански залив, *de facto*, ставио под контролу Ирана.

⁷⁹³ Видети карту поделе Кине у: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 315)

г) Пацифичко-далекоисточна зона – Источна Азија постаје најдинамичнији регион на Планети, где се стичу територије, акваторије, економски интереси, комуникацијски правци и геополитички циљеви неколицине најмоћнијих држава на почетку 21. века. Ту се налази *Кина* – пространа, најмногољуднија и привредно најекспанзивнија земља света, чији је БДП почетком друге деценије 21. века избио на друго место (иза САД). Са друге стране Источно-кинеског мора је острвски *Јапан* – територијално невелика, али густо насељена, урбанизована, индустријализована и високо организована земља, технолошки лидер и трећа светска економија (иза САД и Кине). У њиховом суседству је *Русија* – територијално највећа и природним ресурсима најбогатија земља света, те једна од водећих војних (нуклеарних) сила и традиционални телурократски геополитички пол глобалног нивоа. Њена сибирска лежишта енергената и сировина су од виталне важности за будући развој и Кине и Јапана. Захваљујући Јапану као транспацифичкој геополитичкој аквизицији стеченој крајем Другог светског рата и продуженој током Хладног рата, на Далеком Истоку још увек арбитражују САД – не-евроазијска сила чија глобална доминација опада, али је и даље непревазиђена.

Иако су за водећу позицију у Пацифичко-далекоисточној зони неоевроазијци првобитно предвидели Јапан, чак и тенденциозно наглашавајући његов „колосални експанзионистички потенцијал, огроман степен националне истрајности и гигантску унутрашњу енергију“⁷⁹⁴, нису избегли да се суоче са реалним проблемом – да је, као Европа (ЕУ) на западу Евроазије, и Јапан на њеном истоку, још увек под снажном „шапом“ САД. Стога је „ослобађање“ Јапана од америчке контроле означено као „важан услов изградње реалне мултиполарности“⁷⁹⁵, што у будућности неће бити могуће без „моћне евроазијске подршке у политичкој, стратегијској и ресурсној сфери“⁷⁹⁶. Упркос томе што је у први мах Кину проскрибовао као америчкиог таласократског фаворита, разоружан актуелним трендом њеног успона и све отворенијим ривалством са САД, Дугин је компромисно констатовао да на позицију „језгра“ претендује и једна и друга држава.⁷⁹⁷ Од развоја односа Јапана и Кине зависиће обликовање читаве Пацифичко-далекоисточне зоне. Хипотетички кинеско-јапански кондоминијум⁷⁹⁸ могао би да допринесе не само геоекономској и геополитичкој експанзији зоне на чијем су челу, већ и да је као целину катапултира на место апсолутног гло-

⁷⁹⁴ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы.* (С. 55)

⁷⁹⁵ *Исто.* (стр. 56)

⁷⁹⁶ *Исто.* (стр. 56)

⁷⁹⁷ Александр Гельевич Дугин, *Геополитика.* (С. 466)

⁷⁹⁸ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне.* (стр. 78, 288)

балног лидера. Супротно томе, кинеско-јапанско ривалство, на чијем заштравању ће радити супарничке силе (првенствено САД), проузроковаће њихово међусобно исцрпљивање, успоравање економског развоја, трку у наоружавању и могуће војно сукобљавање.

Према варијанти неоевроазијске концепције из 2002. године предвиђено је да јапанско и/или кинеско „језгро“ предводи Пацифичко-далекоисточну зону, која просторно обухвата још Индокинеско полуострво, Филипине, стратегијски важне међуокеанске архипелаге Индонезије и Малезије, те читав северозападни квадрант Тихог океана са мноштвом разбацаних острва. У саставу те зоне нису Аустралија, Нови Зеланд и југозападни пацифички квадрант, који би, заједно са Великом Британијом и Ирском на готово антиподској страни Планете, остали под стратегијском контролом САД као део Англо-америчке зоне, тј. као део неког „скраћеног Запада“. Међутим, у варијанти из 2001. године неоевроазијци су не само другачије назвали зону (Тихоокеански појас), већ су у њу укључили читав аустралијски континент и западну половину Пацифика⁷⁹⁹. Тај простор јесте део колонијалног наслеђа европских сила, делимично је под непосредном империјалном контролом САД (стратегијски важна острва), те је постао не само политички, већ и културно оријентисан према Западу, али његова припадност Тихоокеанском појасу је логична и може да се поткрепи савременим геоекономским гравитационим законитостима који га све брже „гурају“ ка динамичној Источној Азији.

4. *Великопросторна фаза или структурисање „зона“* – Велика пространост и вишедимензионална хетерогеност „зона“ чини их прегломазним, нефункционалним, аутодеструктивним и неоперативним за реализацију мултиполарног поретка. Стога су неоевроазијци сматрали да је неопходно те четири велике, меридијански издужене, глобалне „пан-области“ поделити на мање целине – „велике просторе“. Дугин је препоручио да се за теоријско полазиште узме принцип „великог простора“ (grossraum) Карла Шмита, који би требало разрадити на основу примера америчке интеграције и темељно редефинисаних теза Карла Хаусхофера. У овој (четвртој) фази трансформисања светског геополитичког поретка од једнополарности ка вишеполарности, просторни обриси и

⁷⁹⁹ Картографски прикази ни једне варијанте не садрже јасно повучену меридијанску границу између Англо-америчке зоне (Америчког појаса) и Пацифичко-далекоисточне зоне (Тихоокеанског појаса). Условно, као линија разграничења могла би да се подразумева лучна источна и западна „ивица карте“, која је трасирана меридијаном (170° западне географске дужине) кроз Берингов мореуз између Северног леденог и Тихог океана, где се Азија (Чукотско полуострво) и Северна Америка (Аљаска) највише приближавају. Али, то није ни меридијан који дели Земљу на источну и западну полулопту (180° географске дужине – датумска граница), нити је меридијан који апроксимативно дели Пацифик на две приближне половине (160° западне географске дужине).

улога „зона“ постепено ће се расплинути, а њихову улогу преузеће „велики простори“. „Концепт ‚великог простора‘ у теорији мултиполарности игра главну улогу.“⁸⁰⁰ Тај концепт потенцира суштину и параметре интеграције, те одређује конкретне целине и њихова територијална, историјска, демографска, културна, економска, енергетска и друга својства. Али, он не утврђује облике државног устројства, политичког система и административног организовања у сваком „великом простору“ појединачно, већ препушта да то проистекне из посебности и потреба простора који се интегрише. Сходно томе, неки „велики простори“ могу да се конституишу као супра-државни ентитети са високим степеном политичко-економске кохезије, други ће да задрже само лабаве административно-политичке везе, трећи ће да се формирају према принципу етничке истородности, четврти на културно-цивилизацијској основи...

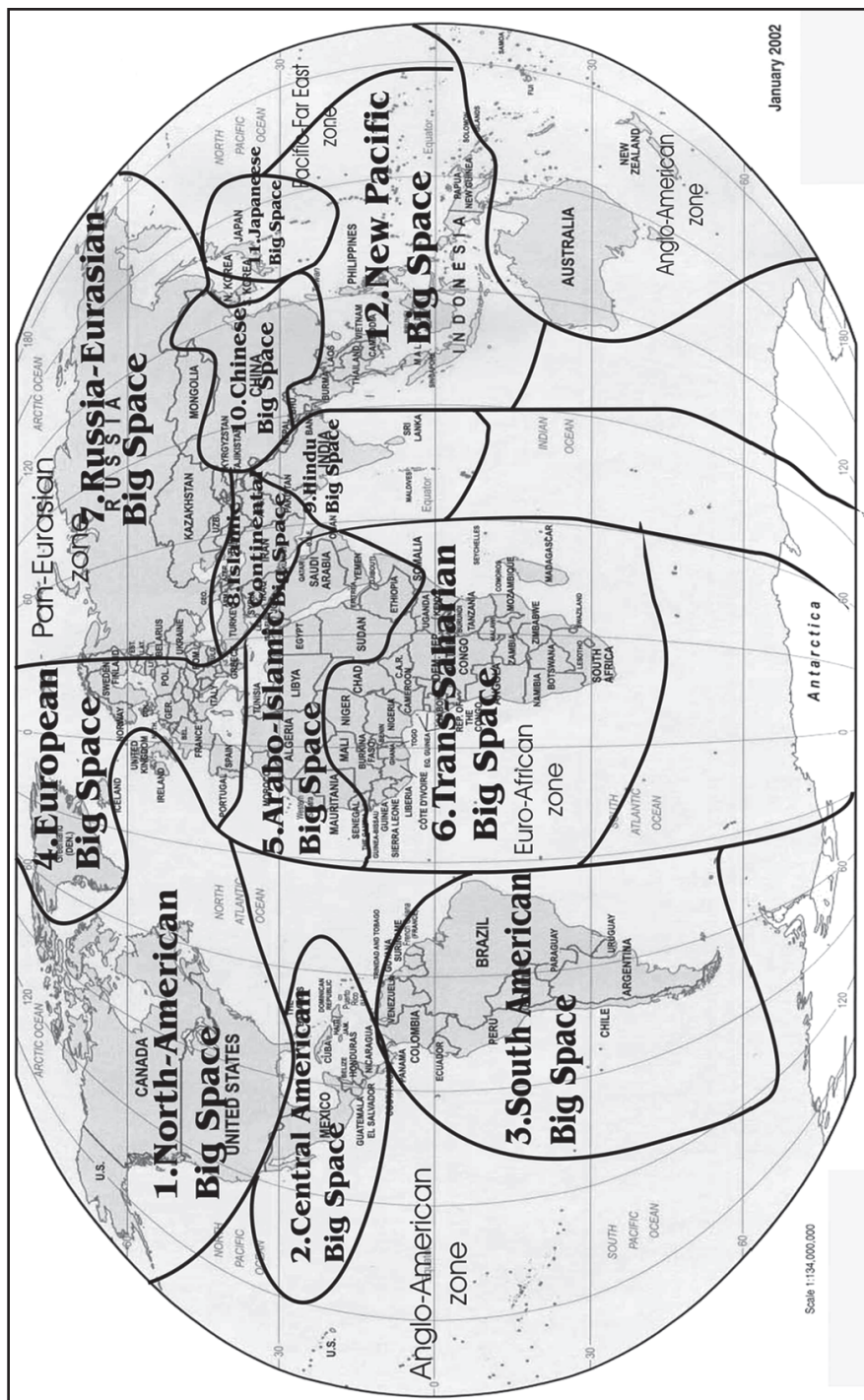
Неоевроазијци су издвојили 13 конкретних „великих простора“ и прелиминарно их разматрали у оквирима четири глобалне „зоне“, али су их картографски представили готово као аутономне геоекономске и геополитичке целине. То је уочљивије у варијанти из 2001. године, где су називи и границе „зона“ потпуно изостављени.⁸⁰¹ На карти варијанте из 2002. године линије које означавају границе „великих простора и „зона“ потпуно су идентичне, а називи „великих простора“ су интегрално нумерисани и исписани интензивније обојеним и крупнијим словима од назива „зона“. Слично упоредној анализи назива, пространости и граница „зона“ из 2001. и 2002. године, и у две картографске варијанте „великих простора“ могу да се уоче знатне разлике, недоследности и контрадикторности. Али, то не нарушава општи концепт еволутивног великопросторног структурисања не само претходно установљених „зона“, већ и света у целини (*карте 49 и 50*):

У Англо-америчкој зони, према варијанти из 2002. године, издвојена су три „велика простора“. *Северноамерички* (бр. 1), око САД као гравитационог средишта, окупља англосаксонски свет, обједињен економско-политички на (нео)либералном капитализму и демократијизму, а геополитички на таласократији и глобалистичком хегемонизму. Латинска Америка културно-религијски може да се сматра хомогеном, али је ипак подељена на два „велика простора“. *Централно-америчком* (бр. 2) припадају Карипска острва и северноамеричко континентално „сужење“ од Рио Гранде до Панамског канала, а он је изложен непосреднијем утицају САД. *Јужно-амерички* (бр. 3) у свом саставу има све очигледније антиамерички оријентисане хиспанофонске државе, те португалскофонски Бразил који је израстао у глобално респектабилан

⁸⁰⁰ Александр Гельевич Дугин, *Геополитика*. (С. 451)

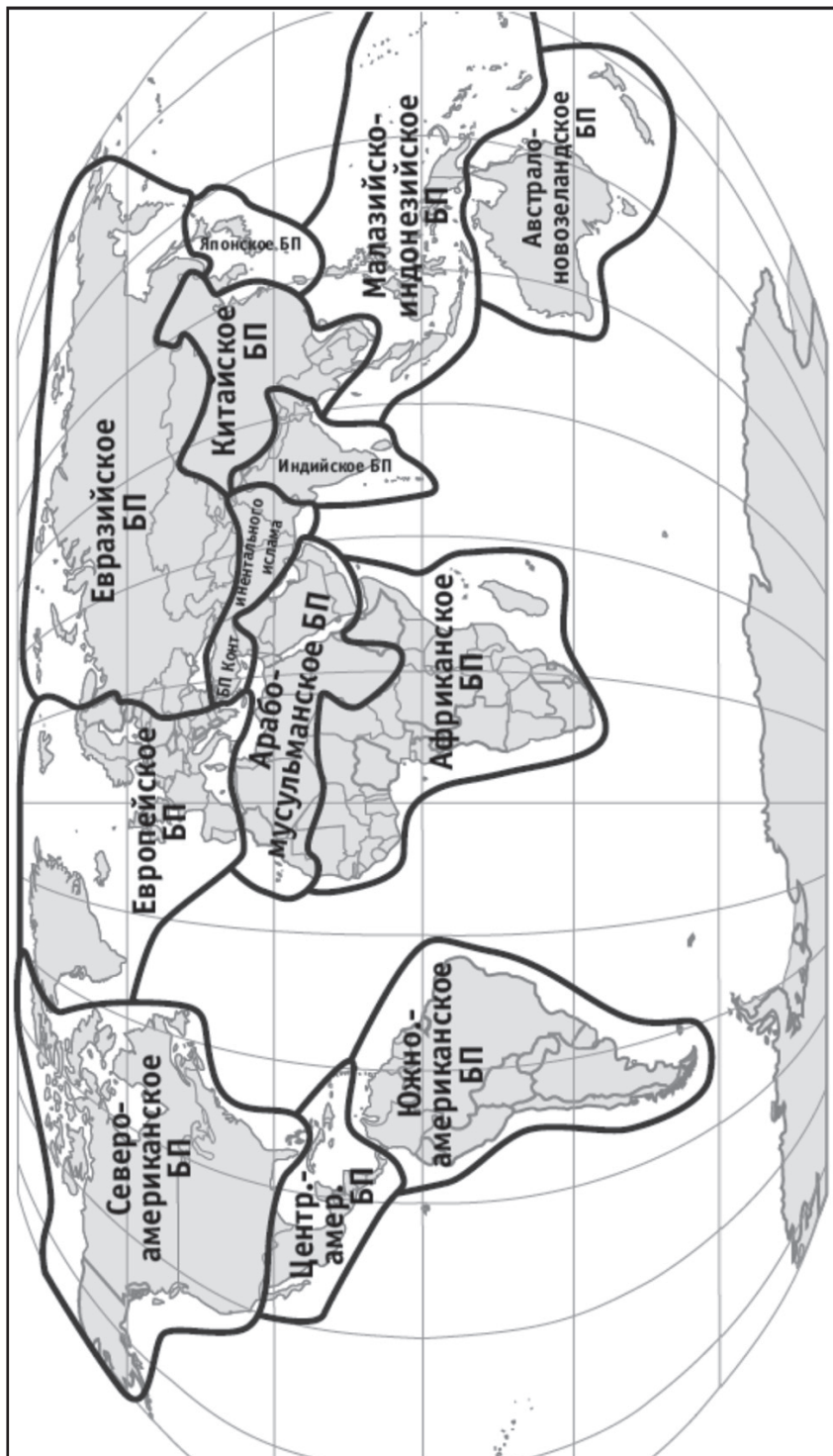
⁸⁰¹ Видети карту „Евразийское видение Больших пространств (БП)“ у: *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*. (С. 46)

Карта 49: Структура мултиполарног света – „велики простори“ у варијанти из 2002. године

Извор: Кратко изложение евразијства в четых картлах. <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-2.jpg>

Карта 50: Структура мултиполарног света – „велики простори“ у варијанти из 2001. године

Извор: Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы, Арктогея центр, Москва, 2001. (С. 46)

пол моћи. Вероватно превидом, у варијанти из 2002. године Аустралија и Нови Зеланд нису означени као посебан „велики простор“ (нити су прикључени неком од постојећих), иако су у саставу Англо-америчке зоне. Тако је укупан број „великих простора“ остао 12, иако је логично да их буде 13. Међутим, у варијанти из 2001. године постоји 13 „великих простора“, а *Аустралијско-новозеландски* издвојен је као посебан и не налази се у саставу Америчког, већ Тихоокеанског појаса.

Евро-афричком зоном економски и политички доминира *Европски велики простор* (бр. 4). Он углавном обухвата ЕУ, али уз бројне и индикативне изузетке. Тако, Велика Британија јесте у ЕУ, али није у Европском великом простору, док Гренланд припада Европском великом простору и саставни део је Данске као чланице ЕУ, али је иступио из ЕУ (у то време ЕЗ). У Европски велики простор укључене су државе које су део Запада, али су изван ЕУ (Норвешка, Швајцарска и тзв. патуљасте европске државе). Источноевропске државе које су приступиле ЕУ 2004. године (иако је ова неоевроазијска варијанта из 2002. године) и тзв. западнобалканске земље⁸⁰² припадају Европском великом простору, али у његовом саставу нису Румунија и Бугарска које су постале чланице ЕУ 2007. године... Са друге стране Средоземног мора „на старане“ Европи неоевроазијци су доделили *Арапско-исламски* (бр. 5) и јужније од њега *Транс-сахарски велики простор* (бр. 6), чија међусобна граница у области „Рога Африке“ није конзистентно одређена. Супротно варијанти из 2001. године, када су биле укључене у Афрички велики простор⁸⁰³, Етиопија, Еритреја, Џибути и Сомалија су у варијанти из 2002. године припале Арапско-исламском великом простору, у коме, пак, није остао читав Судан јер је његов јужни део (2011. године се издвојио у независну државу) укључен у Транс-сахарски велики простор.

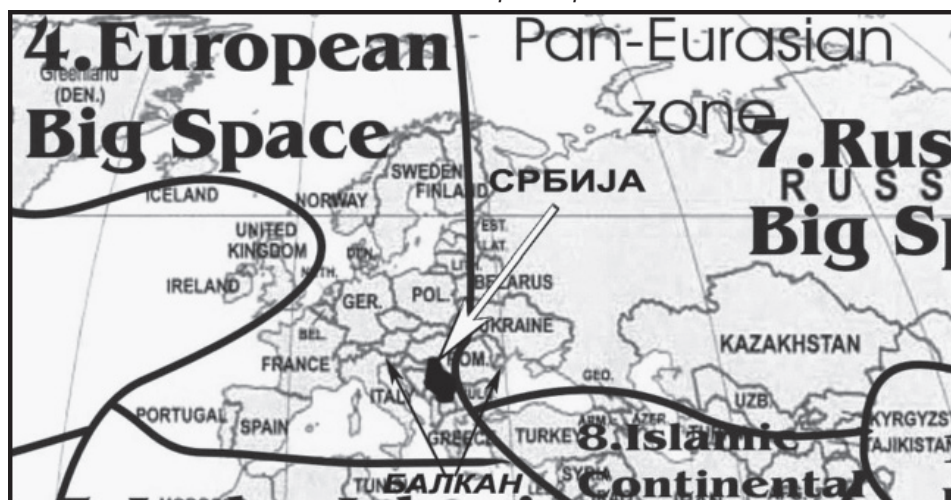
Уочљиво је да се, према неоевроазијској концепцији, Балкан поново нашао на геополитички трусној „пукотини“. „Раседна“ линија трасирана је меридијанским правцем дуж границе Србије са Румунијом и Бугарском и дели „вериге света“ између две од четири глобалне зоне – Евро-Афричке на западу и Пан-Евроазијске на истоку. Дакле, две црноморске земље, Румунија и Бугарска, у саставу су Русије-Евроазије као најпространијег „великог простора“ Пан-Евроазијске зоне. Србија и остале српске земље не припадају Пан-Евроазијској зони, тј. Руско-евроазијском великом простору, већ као део ех-југословенског транзи-

⁸⁰² САД и ЕУ третирају тзв. Западни Балкан (простор бивше СФР Југославије, без Словеније, али са Албанијом) као „карантин“ за земље и народе заражене вирусом етно-верских ушанчености и ратних сукоба, те као „чекаоницу“ у којој се оне уподобљавају за приступ евроатлантским интеграцијама.

⁸⁰³ Простор јужно од Сахаре неоевроазијци често колоквијално називају „црна“ Африка, а у контексту мултиполарне концепције дају му име *Афрички велики простор* (2001.) или *Транс-сахарски велики простор* (2002.).

ционог пост-простора (проглашеног за експериментални тзв. Западни Балкан), припадају Европском великом простору који је интегрални део Евро-Афричке зоне. (карта 51)

Карта 51: Положај Балкана и Србије у неоевроазијској мултиполарној подели света на велике просторе

Картографска основа: Краткое изложение евразийства в четырех картах. <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-2.jpg> (фрагмент карте)

Само на први поглед „геополитичка слагалица“ добро се уклопила. Иако Балканско полуострво јесте географска целина, Балкан је првенствено геополитички појам чији историјски „пртљак“ подразумева и територијалну разломљеност. Предвиђена фрактурна линија поклопила се са некадашњим балканским сектором хладноратовске Гвоздене завесе. Геополитички је значајно што се читав српски етнички и историјски простор нашао унутар једне, а не две или више макро- или мезо-целина (индикативно би било да је линија поделе између „зона“ или „великих простора“, на пример, на Дрини). Будући да неоевроазијство представља руску концепцију, те да је чак и према њој српска будућност виђена у склопу „(Велике) Европе“, могло би исхитрено да се закључи како је свака дилема у вези српског опредељења „ЗА“ или „ПРОТИВ“ евроатлантских интеграција беспредметна.⁸⁰⁴

⁸⁰⁴ Детаљније видети у: Milomir Stepić, „Geopolitical orientation of Serbia: Euroatlantism and/or Euro-asianism“, *Megatrend review: the international review of applied economics*, Vol 2 (2) 2005, Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade, 2005. (pp. 7-22) и Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, у: *Русија и Балкан: питање сарадње и безбедности* (Зоран Милошевић, ур.), Институт за политичке студије, Београд, 2008. (стр. 42-43)

Незаобилазно питање јесте зашто су неоевроазијци поделили Балкан, поцепали његов православни ареал и српски простор „препустили“ Западу? Кључни разлог требало би да се тражи у постављеном приоритетном циљу – преобликовању глобалног поретка, свргавању САД са позиције светског хегемона и њиховом потискивању из Евроазије. Таква стратегијска замисао подразумева тактичке уступке потенцијалним савезницима које је неопходно „преотети“ од САД. Будући да је у Европи то Немачка, могуће је да су Дугин и неоевроазијци у време осмишљавања концепције настојали да њену „приврженост“ придобију препуштањем постјугословенског простора за германску интересну сферу. Истовремено, задржавањем Румуније и Бугарске у интересној сфери Русије сачувала би се руска контрола западне црноморске „фасаде“. Али, реални геополитички и геокономски токови почели су потом другачије да „меандрирају“. „Рубикон је пређен“ антисрпским (и антируским) сврставањем Румуније и Бугарске током и после агресије НАТО на СРЈ 1999. године, а нарочито њиховим укључивањем у НАТО 2004. и ЕУ 2007. године. Од тада је почео непосреднији руски ангажман на јачању геокономских и геополитичких интереса у Србији и Републици Српској као простору иза „прве линије фронта“ Запада на Балкану.⁸⁰⁵ То је у западним центрима моћи почело да се доживљава као недопустив „повратак Русије на Балкан“, нарочито у контексту планираног гасовода Јужни ток, који је тумачен као отелотворење балканског геополитичког вектора. Штавише, у Русији су се појавиле идеје утицајних аутора о формирању евроазијског⁸⁰⁶, тј. неовизантијског⁸⁰⁷ интегрисања, где се предвиђало да Београд постане један од центара.

⁸⁰⁵ Миломир Степић, „Географске и етно-цивилизацијске основе евроазијског геополитичког интегрисања Србије“, *Србија и евроазијски геополитички простор* (Миломир Степић, Живојин Ђурић, ур.), Институт за политичке студије, Београд, 2013. (стр. 300-304)

⁸⁰⁶ Игор Панарин је предвиђао да ће Београд постати четврти центар Евроазијског савеза (заједно са Санкт Петербургом, Алма Атом и Кијевом). Овај аутор је промовисао интересантан алгоритам стварања и фазног ширења Евроазијског савеза, а српској јавности представио га је 9. јуна 2011. године, учествујући на „Седмој бренд-конференцији“ одржаној на Факултету за дипломатију и безбедност у Београду. Детаљније о овом концепту видети у: Игор Н. Панарин, *СМИ, пропаганда и информационе войнне*, Поколение, Москва, 2012. (поглавље 7. „Вторая мировая информационная война“; одељак 7.5. „Вторая мировая информационная война и интеграция Евразии“); доступно и у електронском облику на www.propagandahistory.ru/books/Igor-Panarin_SMI--propaganda-i-informatsionnye-voyny/45 (прегледано 17. септембра 2013. године)

⁸⁰⁷ Аркадиј Малер у својој неовизантијској концепцији Москву је сматрао „Третьим Римом“ и заложил се за фазну интеграцију прво свих постсовјетских руско-православних простора (у Русији, Белорусији, Украјини и Казахстану), којима би се, потом, прикључила и остала три православна региона – Балкански, са Београдом као центром, Источносредитерански (Атина) и Кавкаски (Ереван). Видети у: Аркадиј Малер, *Духовна миссия Третьего Рима*, Вече, Москва, 2005. (Сс. 166-168) Наведено према: Небојша Вуковић, *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*, докторска дисертација, Географски факултет Универзитета у Београду, 2011.

Пан-евроазијску зону чинила би три „велика простора“, међу којима доминира огромна копнена маса, „језгро“ читаве зоне и Heartland света – *Руско-евроазијски велики простор* (бр. 7). Изузимајући Литванију, Летонију и Естонију, у његовом саставу налазиле би се постсовјетске државе (ЗНД) и Монголија, што је прецизно картографски представљено у неоевроазијској варијанти из 2001. године (и назив гласи Евроазијски велики простор). Међутим, према варијанти из 2002. године, сектор јужне границе Руско-евроазијског великог простора трасиран је тако да искључује Закавказје (Грузију, Азербејџан и Арменију) и пресеца бивше совјетске централноазијске (муслиманске) републике Туркменистан и Таџикистан. Ампутирани простор укључен је у *Исламско-континентални велики простор* (бр. 8), што не може да се тумачи (само) као резултат апроксимативности приликом исцртавања граничне линије, већ више као руски територијални уступак ради трајног разрешавања спорних питања са исламским светом и залог стратегијског подухвата – евроазијске интеграције и мултиполарности света⁸⁰⁸. Другачије би требало схватити линију која дели Пакистан (према варијанти из 2002. године). Његов већи, северозападни део, природно се налази у саставу Исламско-континенталног великог простора, док је југоисточни појас припао трећем, најјужнијем, *Индијском великом простору* (бр. 9) као руска „прединвестиција“, тј. неоевроазијско стратегијско обећање Индији како би се она привукла у телурукратски „клуб“. Није искључено да би ту зону Пакистан, лишен заштите САД потиснутих из Евроазије, могао да изгуби у неком хипотетичком конфликту са ојачалом Индијом.

Пацифичко-далекоисточну зону било је најкомпликованије структурисати. Разлоге би мање требало тражити у географској, цивилизацијској, економској и геополитичкој хетерогености простора, а више у постојању две силе са лидерским капацитетом – било да конкуришу за примат или ће бити принуђене да кондоминијумски управљају „својом“ зоном. У варијанти из 2001. године преовладавао је пројапански став неоевроазијаца, те се у саставу Јапанског великог простора, заједно са Јапаном, налазило читаво Корејско полуострво и острво Тајван. Кинеска партиципација у басену Пацифика сведена је само на уски приобални појас, али је зато Кинески велики простор на југу обухватио Индокину (изузимајући Малајско полуострво). Огроман острвски ареал који посредује између Индијског и Тихог океана припао би Малезијско-индонежанском великом простору, у коме доминира нај-

⁸⁰⁸ Дугин се залагао за принцип руских уступака у име „виших циљева“, тј. ради успостављања „осовина пријатељства“ са кључним државама на истоку, западу и југу Евроазије, подстрек за повезивање са Русијом, додатних мотива за антиамеричко расположење, те почетних корака у рушењу униполарног и стварању мултиполарног поретка. Сходно томе, он је понудио уступање Калињинградске области Немачкој, „реституцију“ Курилских острва Јапану... Видети у: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књ. 1. (стр. 200, 209)

многољуднија исламска држава света Индонезија, али се у њему стичу утицаји и већине осталих светских цивилизација – Синичке, Јапанске, Будистичке, Хинду и Западне (римо-католика на Филипинима и протестаната из Аустралије). На крајњем југу издвојен је „континент велики простор“ – Аустралијско-новозеландски. Међутим, у варијанти из 2002. године структура Пацифичко-далекоисточне зоне је темељно измењена. Њен квантитет и квалитет смањени су „ампутацијом“ Аустралије и Новог Зеланда. *Кинески* (бр. 10) и *Јапански велики простор* (бр. 11) сведени су само на државе Јапан и Кину (којој је прикључен Тајван, али одузето стратешко острво Хајнан у Јужнокинеском мору?!). Штавише, између њих остављена је „празнина“ – Корејско полуострво налази се изван „великих простора, али могло би да се претвори у „семе раздора“. Малезијско-индонежанском великом простору из 2001. године промењено је име у *Новопацифички велики простор* (бр. 12) и он је знатно проширен припајањем Индокине са Малајским полуострвом.

Дугин је закључио да би „велики простор“ требало да постане основни принцип целокупне мултиполарне стратегије. „Велики простори“ су се појављивали у два историјска облика: као цивилизације и као империје. *Цивилизације* су обједињавале простор у целину на основу културне, религијске и језичке сличности, али обично нису могле да постигну геополитичко јединство и централизовано управљање. *Империје* су се заснивале на супротним темељима – имале су геополитичку целовитост и централизовану власт, али су често обухватале цивилизацијски потпуно различито становништво и географске области. Али, цивилизације могу да стекну геополитичке особине и постану империје, а империје да дођу до високог степена културног јединства и прерасту у цивилизације. Ово је јединствена матрица и основа конституисања „великих простора“. Сходно томе, будући мултиполарни свет требало би да се схвати као поредак „великих простора“, тј. никако једног глобалног простора, него мозаично структурисане неколицине „зона“.⁸⁰⁹

Према неоевроазијској концепцији, границе између „зона“ и „великих простора“ неће бити „тврде“, непролазне и изразито баријерне. Оне не би требало да онемогућавају интересно повезивање – не само „великих простора“, већ и „зона“. За Русију-Евроазију посебан значај имају три „велика простора“ у њеном непосредном суседству – Европски, Кинески и Континентално-исламски (и четврти, Арапско-муслимански, са којим се Русија-Евроазија територијално не додирује). Руско-евроазијски велики простор је стратегијски заинтересован да са њима ступи у савезничке односе у будућем мултиполарном свету. Приоритет су интеграционе везе са Европским великим простором, који би, као аутономан геополитички субјект, неминовно постао супротстављен

⁸⁰⁹ Александр Гельевич Дугин, *Геополитика*. (С. 452)

америчкој глобалној хегемонији. Следствено, да ли је могуће стварање *Евро-Русије* као интегрисаног „великог простора“ (или „зоне“)? Ако је то оствариво, онда би хипотетичка Евро-Русија могла да постане један од кључних елемената будуће мултиполарне „блоковске структуре света“?⁸¹⁰ Неоевроазијци нису сматрали да је повезивање два, три или четири територијално блиска „велика простора“ коначан циљ. Концепт су проширили на читаво евроазијско-афричко копно, које би постало *један глобални геополитички пол*. Он би био сучељен *другом глобалном геополитичком полу* – Америци – унутар кога ће се Латинска Америка све ефикасније одупирати САД и Англоамерици у целини. Тако би настао *нови биполаризам*, који би заузео место постмодерног, транзиционог, одлазећег, униполарног глобалистичког поретка.

Важну посредничку улогу у антиамеричком и антиуниполарном повезивању „зона“ („пан-области“) и „великих простора“ требало би да добију контактни региони – „географски коридори заједничких интереса“ или „зоне заједничких стратегијских интереса“⁸¹¹. У почетним мултиполарним промишљањима неоевроазијаца, када је за далекоисточног фаворита проглашаван Јапан, као пример интерзоналне споне апострофирана је Кина. (*карта 52*) Иако је у међувремену Кина постала водећа и најперспективнија земља на пацифичком прочељу Евроазије, захваљујући својој континенталности и маритимности, она остаје географски предодређена за интегративну „мисију“ највећег копна и највећег океана на Планети.

Контактне области имале би значајну кохезиону функцију не само између различитих, већ и унутар истих „зона“, где би доприносиле превазилажењу њихове унутрашње физичкогеографске и национално-религијске хетерогености. Пример такве споне јесу бивше совјетске републике: три закавказке и пет централноазијских. Посматран као целина, тај простор јесте претежно муслимански, али је православно присуство историјско-цивилизацијски значајно и демографски знатно (нарочито у Арменији, Грузији и северном Казахстану), а политички, економски и војни утицај Русије традиционално доминантан. Стога наведена област геополитички кореспондира и са (Руско)

⁸¹⁰ Детаљније видети у: Milomir Stepić, „*Buduća blokovska struktura sveta*“, *Ekonomika*, Vol. XXXIII, № 1-2/1997, IP Ekonomika, Beograd, 1997. (str. 37-41) Аутор је теоријско-методолошке принципе и територијалну конкретизацију мултиполарног *модела блокова* први пут представио на јавном предавању „Политичка географија – основи једне науке“, одржаном у оквиру научног форума Дома културе „Студентски град“, у Београду, 22. децембра 1994. године. Поред *Евро-Русије*, постојало би још пет „блокова“ – *Америка, Југоисточна Азија и Аустралија, Исламска Афро-Азија, Црна Африка и Антарктик*. У другој и трећој варијанти „будуће блоковске структуре света“ издвојена је *Аустралија* као посебан, седми „блок“, а начињене су територијалне измене и других „блокова“.

⁸¹¹ *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*. (С. 45, 47)

Евроазијским и са Исламско-континенталним великим простором, те може да утиче на снижавање потенцијално високог степена њихове међусобне конфликтности. (карта 53)

Карта 52: Кина као спона Евроазијског појаса (Пан-евроазијске зоне) и Тихоокеанског појаса (Пацифичко-далекоисточне зоне)

Извор: *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*, Арктогея центр, Москва, 2001. (С. 45)

Карта 53: Постсовјетски закавказски и каспијско-централноазијски регион као спона (Руско)Евроазијског и Исламско-континенталног великог простора

Извор: *Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы*, Арктогея центр, Москва, 2001. (С. 47)

Будући да је за неоевроазијску перцепцију изградње мултиполарног светског поретка пресудно важно да се Европа ишчупа из свеобухватног и чврстог америчког „загрљаја“, да се формира аутономан Европски велики простор као језгро једне од четири глобалне зоне (Евро-афричке), а потом и да уђе у састав целовитог евроазијско-афричког геополитичког „пола“ који ће у новом биполарном сучељавању бити супротстављен америчком, неопходно је да се између Пан-евроазијске и Евро-афричке зоне, тј. између Руско-евроазијског и Европског великог простора, формира специфична „зона заједничких интереса“. Стога се Дугин заложиио за *Пројекат Велике Источне Европе*.

Велика Источна Европа обухватала би Балкан (без турског дела), бивше централноевропске совјетске сателите (без некадашње Источне Немачке) и четири бивше совјетске републике (Литванију, Белорусију, Украјину и Молдавију). Она би се простирала од Балтичког мора на северу до Јадранског, Јонског, Средоземног, Егејског и Црноморског басена на југу. Унутар њених апроксимативних граница наша би се „слагалица“ састављена од неколико стратегијски важних сегмената који се беспрекорно „уклапају“ један у други: Балтички басен – Пољска („Држава на точковима“) – „Коридор ратова“ – „Чешка тврђава“ – „Панонска лепеза“ – „Динарска тврђава“ – „Централна област“ Балкана – Јадрански и Источносредоземни басен.⁸¹² Територијална морфографија, а нарочито геополитичка улога Велике Источне Европе, подсећају на неке раније замишљене и остварене пројекте – од Мекиндеровог Санитарног кордона, до Коеновог Региона-капије. (*карта 54*)

Трагајући за интеграционим модалитетом на коме би се заснивало формирање Велике Источне Европе, Дугин није оспоравао да се ради о вишеструко хетерогеном региону. У првом реду, он је подељен на римо-католичку и православну целину. Тај верски и културно-цивилизацијски „расед“ показао се као фаталан и у многим ранијим приликама, чак и када је био идеолошко-политички и економски камуфлиран. Штавише, управо унутар овако омеђене области православци су континуирано изложени споља индукованим црквеним расколима, агресивном унијаћењу, систематском покатоличавању, физичком уништавању и популационо-територијалном потискивању (парадигматични примери су Украјина и бивша Југославија). Стога је Дугин кохезиону основу Велике Источне Европе пронашао у *Словенству*, које обухвата и римо-католике и православце. Словенски круг допуњују

⁸¹² Миломир Степић, „Геополитичка суштина српског питања – могућности и ограничења Републике Српске“, *Национални интерес*, год. III, vol. 3, бр. 01/2007., Институт за политичке студије, Београд, 2007. (стр. 81)

не-словенски православци – Румуни и Грци. Као једини изузетак навео је Мађаре (заборављајући Литванце!), али је њихову компатибилност препознао у угро-финском, степском пореклу, континенталистичком геополитичком идентитету и „веома израженом евроазијском културном карактеру“⁸¹³.

Карта 54: Пројекат Велике Источне Европе као споне Русије-Евроазије и континенталистички профилисане Европе

Извор: Александр Гельевич Дугин, *Геополитика*, Академический Проект; Гаудеамус, Москва, 2011. (С. 478)

⁸¹³ Александр Гельевич Дугин, *Геополитика*. (С. 480)

Велика Источна Европа требало би да буде геополитичка копча маритимне, таласократске, rimland-истичке Европе и континенталистичке, телурократске, heartland-истичке Русије-Евроазије. Њеним формирањем између руске и немачке интересне сфере појавио би се „меки“ контакт, компромисни геополитички кондоминијум и један облик геополитички нужног „спајања и прожимања“, а не „тврда“ и конфликтна линијска граница, која би, као повампирена Гвоздена завеса, могла да се претвори у трауматично, балканолико „изоловање и одвајање“.⁸¹⁴ То значи да Дугинова Велика Источна Европа не би личила на Мекиндеров антируски (и антигермански) Санитарни кордон између два светска рата, тј. на тзв. сиву зону европски неутралаца, већ би требало више да асоцира на Регион-капију (The Gateway Region) у варијантама концепције С. Б. Коена за 21. век. У тај простор продирали би интереси са обе стране, иако је сасвим логично да немачки буду доминантнији у римо-католичким, а руски у православним земљама.⁸¹⁵

Да би Велика Источна Европа вршила намењену контактну функцију, велике евроазијске телурократске силе (првенствено Русија и Немачка) не би смеле да дозволе њено претварање у арену обновљеног међусобног надметања, нити атлантистичку инстру-

⁸¹⁴ Истовремено деловање „особина спајања и прожимања“ и „карактера изоловања и одвајања“ на примеру Балканског полуострва установио и проучавао је родоначелник српске антропогеографске школе Јован Цвијић. Видети у: Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, Српска академија наука и уметности; Завод за уџбенике и наставна средства; Књижевне новине, Београд, 1991. (стр. 25-37) Прво издање књиге под насловом *Балканско полуострво и јужнословенске земље* на српском језику објављено је 1922. године у Београду. Она је представљала проширени први део Цвијићевог дела *La Péninsule Balkanique – Géographie humaine*, произашлог из његових предавања на Сорбони 1917-1918. године, а публикованог маја 1918. године у Паризу. Други део те књиге такође је проширен и изашао је из штампе на српском језику у Београду 1931. године (постхумно) као други том дела *Балканско полуострво и јужнословенске земље*.

⁸¹⁵ Дугинова бројна идејна меандрирања, прилагођавања неких теза реалности и концепцијске корекције неоевроазијства подразумевали су и прецизирање ставова о руском деловању према појединим државама и регионима света. Сходно томе, за један од приоритетних задатака Русије у будућности апострофирано је ширење непосредног утицаја на источну Европу, у првом реду на православне балканске државе Румунију, Бугарску, Македонију, Србију и Грчку (индикативно је да се не помињу српско-православни делови БиХ и Хрватске, тј. Република Српска и бивша Република Српска Крајина). Видети у: Александар Дугин, Владимир Добренџков, „К внешнеполитической стратегии России в XXI веке“, *Русское время*, № 2, јанварь-март 2010, Центр консервативных исследований социологического факультета МГУ, Москва, 2010. (С. 15) (доступно и на: <http://konservatizm.org/konservatizm/theory/180410222514.xhtml>). У истом тексту уочљиве су и друге промене у геополитичком промишљању – о Русији као самосталној глобалној сили која би успостављала стратегијске векторе не само на нивоу Евроазије, већ широм света; о вишеструким билатералним економско-политичко-војним савезиштвима против америчког или неког другог хегемона уместо целовитог мултилатералног повезивања итд.

ментализацију њене етно-политичке хетерогености.⁸¹⁶ То би је сигурно вратило у ретроградно геополитичко стање, коеновски речено, Конфликтног појаса (The Chatterbelt). Сходно пројектованом „вишем интересу“ евро-руског, а потом и ширег, евроазијско-афричког интегрисања у циљу истискивања САД и окончавања униполарног поретка, Дугин је, као неоевроазијску геополитичку прединвестицију, понудио још један крупан уступак – да се Велика Источна Европа конституише као посебан „велики простор“ укључен „у границе уједињене Европе“⁸¹⁷, али само под условом да она не буде проамеричка. У том случају, Велика Источна Европа не би за интересе атлантизма играла баражну улогу аналогну некадашњем Санитарном кордону, него би добила „достојно место у целокупној заједници мултиполарног света“⁸¹⁸.

Руско неоевроазијско формирање векторских „осовина пријатељства“, успостављање четири планетарне макро-зоне (пан-области) и њихово великопросторно структурисање, те амбиције да се униполарни глобализам радикално трансформише прво у мултиполарни, а у епилогу и у (нео)биполарни поредак, подразумевало би укључивање у „велику геополитичку игру“ више нових, економски експанзивних и геополитички све амбициознијих земаља. „У евро-америчкој фобичној перцепцији то се тумачи као *удруживање варвара против Империје*.“⁸¹⁹ Стога ће САД настојати да онемогуће успостављање система конекција између Русије и осталих сила, употребљавајући „за атлантисте традиционалну стратегију санитарних кордона“⁸²⁰:

- Између Русије и Немачке већ је постављена постхладноратовска зона изразито антируских, тј. проамеричких земаља, које су ургентно инкорпорирани у НАТО и ЕУ. Некадашњи амерички секретар за одбрану Д. Рамсфелд назвао је тај појас Нова Европа и без дипломатског лицемерја га апострофирао као врхунски

⁸¹⁶ Унутар простора који би ушао у састав Дугинове *Велике Источне Европе*, разностраним, укрштеним и супротстављеним интересима великих сила традиционално највише је изложен Балкан. Векторски „снопови“ тих интереса формирају „балкански геополитички чвор“. Видети у: Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001. (стр. 96-102) Балкан, као веома важна просторна целина, уврштен је и у кључне постмодерне геополитичке концепције, чије се територијалне пројекције конфликтно преклапају у његовом „срцу“ – на Косову и Метохији. Видети у: Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012. (стр. 99-125)

⁸¹⁷ Александр Гелъевич Дугин, *Геополитика*. (С. 480)

⁸¹⁸ Исто. (стр. 480)

⁸¹⁹ Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“. (стр. 40)

⁸²⁰ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 203)

интерес Вашингтона. Тај нови Санитарни кордон својом функцијом подсећа на Мекиндеров појас између два светска рата, али је транслиран даље на исток.

- САД ће настојати да „допуштањем“ привидне регионалне хегемоније инструментализују Кину, супротставе је Русији и Јапану, те пресеку не само вектор Москва-Токио, већ и онемогуће за њих стратегијски убитачнију осовину Москва-Пекинг. За пресецање везе између Русије и Кине употребљиве су постсовјетске централноазијске земље и Пекингу нелојалне, немирне кинеске области Тибет и ујгурски (туркофонски, муслимански) Синкјанг.
- Још један нови Санитарни кордон САД покушавају да уметну и на јужном евроазијском правцу – на Кавказу. Грузија и мањевише Азербејџан постављају се као проамерички *intermarium*-ски „зид“ између црноморског и каспијског басена, а требало би да послужи као директна препрека за копнену везу Русије и Ирана. САД подржавају милитантни, исламистички чеченски сепаратизам који прети да запали не само Кавказ, већ и читав југ Русије. Постсовјетске централноазијске републике Американци покушавају да употребе за супротстављање, на једној страни Москви, подстицањем отпора према некадашњем „господару“ и изазивањем православно-муслиманског сукоба, и на другој страни, Техерану, афирмишући пантуркизма међу махом туркофонским сунитским муслиманским становништвом и подржавајући њихов отпор персијском шиитском исламу...

Систем атлантистичких санитарних кордона који опкољавају Русију позициониран је тако да онемогући *практичну реализацију друге неоевроазијске фазе*. Та „реактивна фаза“ или „зачетак евроазијске контрастратегије“, која подразумева усмеравање основних вектора интеграције према западу, истоку и југу, требало би да се геополитички конкретизује употребом геоенергетских инструмената – постојећих и планираних *траса гасовода*. Њихова животна важност за „велике просторе“ у суседству Русије-Евроазије не може да се доведе у питање. За неоевроазијце, гас и гасоводи су отелотворење „осовина пријатељства“ и кључно телурократско „средство интеграције“⁸²¹ унутар суперконтинента Евроазије⁸²².

⁸²¹ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 204)

⁸²² Као што су угаљ и челик били „најмањи заједнички садржалац“ и можда једино неспорно „везиво“ на западу Европе после Другог светског рата, те послужили као заметак потоње ЕЕЗ, ЕЗ и ЕУ (Европска заједница за угаљ и челик основана је Париским уговором 1951. године), тако у 21. веку руски *гас* и *гасоводи* могу да постану источни интеграциони аналог у евроазијским размерама.

Предност Русије нису само убедљиво највеће резерве (27%) и највећа производња (22%) „плавог горива“ у свету, већ и изванредан посреднички положај између два глобална енергетски дефицитарна и зависна макро-региона: европског (ЕУ) на западном и далекоисточном (Кина, Јапан, Јужна Кореја) на источном ободу Евроазије.⁸²³ Стога је Дугин сматрао неопходним да се „испоруци гаса додели статус најважнијег геополитичког инструмента Русије“ и да се „успоставе нове путање гасовода“ како би се онемогућила баражна улога савремених „санитарних кордона“.⁸²⁴ Не пропуштајући да укаже на улогу гасовода у економској стабилности и унутрашњој политичко-територијалној кохезији саме Русије, те у задржавању већег дела постсовјетског простора у руској интересној сфери, он је за смену униполарног поретка мултиполарним (као епохални геополитички циљ), истицао значај гасоводних конекција Русије са Европом и Кином. (*карта 55*)

Постхладноратовска, постмодерна Европа суочава се са новом, вољном-невољном реалношћу: *руске опасности* као „страшила“ помоћу кога су је САД током биполаризма плашиле и држале у подређеном положају – више нема, али егзистенцијално потребног *руског гаса* – има и све више ће бити потребан.⁸²⁵ Упркос снажним политичким, економским и безбедносним везама, САД у будућности неће бити у стању да (и) Европи приуште енергетску безбедност, али Русија ће то и моћи и хтети. Русија се почетком 21. века преоријентише од прозападног сателита у поново независну велесилу и у том процесу „енергија је играла кључну улогу“⁸²⁶. За Дугина руски гас је „темељ руско-европских односа“ и „гарант развоја геополитичког субјективитета Европе“⁸²⁷. Не постоји ефикаснији мирнодопски начин да се Европа преотме од САД и атлантистичког униполарног глобализма,

⁸²³ Миломир Степић, „Могућности симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану“, *Национални интерес*, год. V, vol. 5, бр. 1-2/2009., Институт за политичке студије, Београд, 2009. (стр. 65)

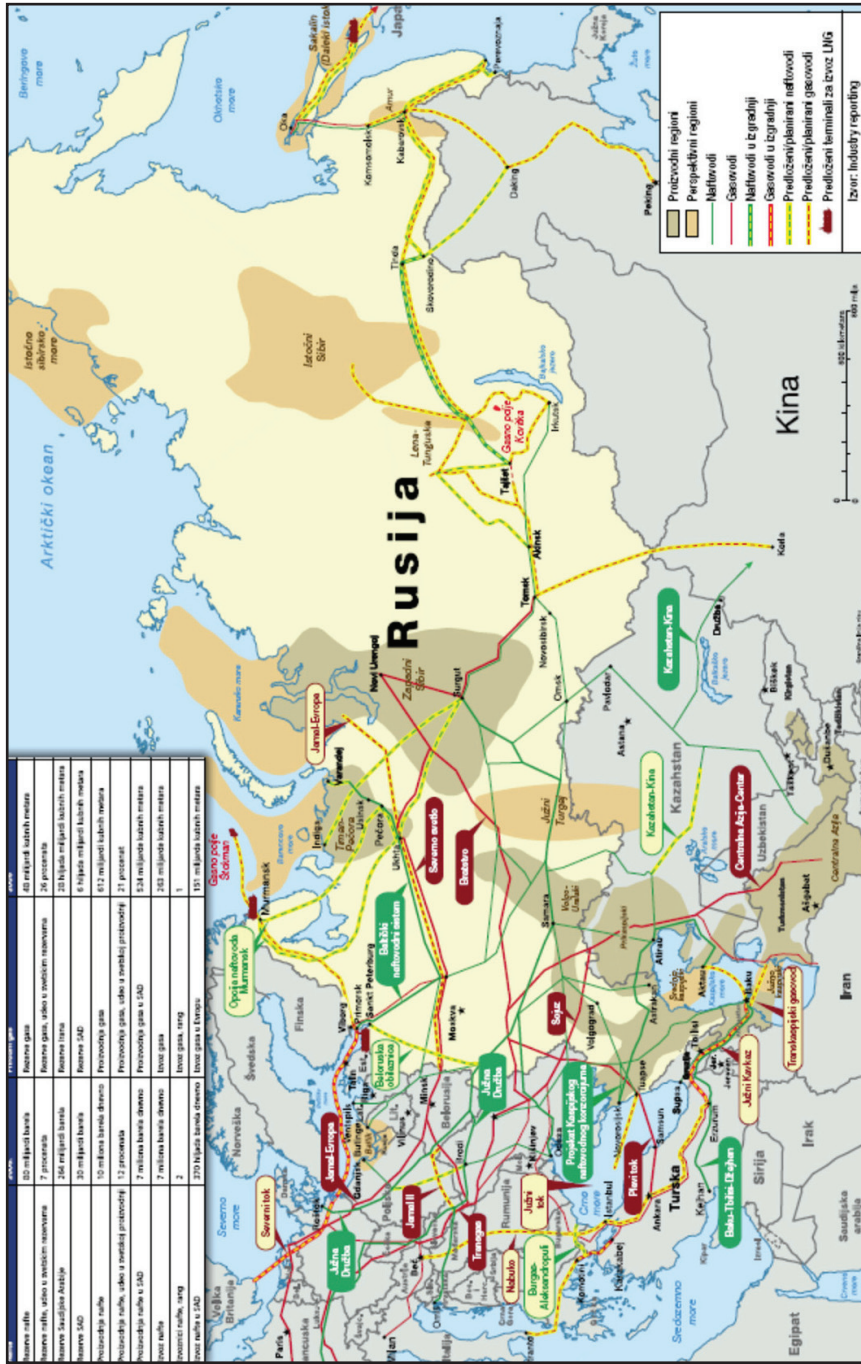
⁸²⁴ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 206)

⁸²⁵ Европска унија више од 50% укупних енергетских потреба задовољава увозом, а предвиђа се да ће 2030. године то износити 70%. Потребе ЕУ за електричном енергијом до 2030. године порасће 50%. (Видети у: *Energy corridors - European Union and Neighbouring countries*, European Commission (Office for Official Publications of the European Commission), Luxembourg, 2007, р. 4) Њене економски најразвијеније чланице Немачка, Велика Британија и Француска велики део потреба за електричном енергијом заснивају на ризичној нуклеарној енергетици (Француска 77%). Немачка је најавила улазак у постнуклеарну енергетску еру, сукцесивно заустављање рада седамнаест својих реактора до 2022. године и преоријентацију енергетике махом на увезени гас и сопствене обновљиве изворе.

⁸²⁶ Dmitri Trenjin, „Geopolitika energije u odnosima Rusije i EU“, у: *Cevovodi, politika i moć* (Katinka Bariš, ur.), Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2009. (str. 15-23)

⁸²⁷ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 207)

Карта 55: Цевоводи као оруђе руске неоевроазијске геополитике

Извор: *Cevovodi, politika i moć* (Katinka Bariš, ur.), Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2009. (str. 12-13)

те геополитички веже за континентализам, евроазијство и мултиполарни глобализам.

Још из раздобља Хладног рата постоји „континентални сноп“ гасовода из Печорског басена и „мамутских“ западносибирских лежишта Уренгој, Јамал, Надим и других⁸²⁸, посредством којих је СССР снабдевао своје централноевропске сателите и који су продужени даље према западу Европе. Захваљујући томе, многе европске земље већ тада су биле високо енергетски зависне од руског гаса, а њима су се после дезинтеграције СССР придружиле и његове некадашње републике на истоку Европе и Прибалтику.⁸²⁹ Али, проамеричкој Новој Европи, као инсталираном новом Санитарном кордону, намењена је функција ретемилачког фактора у руском снабдевању гасом ЕУ (првенствено Немачке). Будући да је први посредник на тој траси ценовода, највише је инструментализована Украјина, у приправности су држане Пољска, Чешка и Мађарска, а под снажним економско-политичким притисцима да се прикључи улози Украјине налази се и Белорусија.

Пробијање новоусподстављеног источноевропског Санитарног кордона било би ризикантно, а и када би успело, питање је да ли би било трајно. Ризик Русије и европских клијената (у првом реду Немачке) да умноже континентални гасоводни сноп и да посредством њега повећају количине транспортованог гаса, а да се после извесног времена поново активира Санитарни кордон, био је превелики. Стога је изабра-

⁸²⁸ Печорски басен налази се на крајњем североистоку европског дела Русије и према северозападу се надовезује на гасни макро-регион Баренцовог мора. Огромно лежиште Уренгој простире се у сливу реке Пур (улива се у Обски залив Карског мора) и деценијама је давало највећи део руске производње гаса. Надим је западносибирско лежиште и налази се у сливу истоимене реке, која се, такође, улива у Обски залив. Полуострво Јамал, које се налази северно од Северног поларника, између залива Бајдарацка и Обског залива Карског мора (Северни ледени океан), располаже са огромним количинама гаса. У експлоатацију се уводе нова лежишта (23. октобра 2012. године почела је експлоатација на пољу „Бовањенково“, чије богатство се процењује на 4,9 милиона м³ и спада међу три највећа у свету).

⁸²⁹ Европа, изузимајући Русију и бивше источноевропске совјетске републике, располаже са 3,5% светских резерви гаса (ЕУ са 2,2%), а потрошња износи 19% (ЕУ 16%) светске потрошње. Према пројекцијама, после 2010. године производња гаса у ЕУ ће опадати, а увозна зависност ће са 40% порастати на 70% и више 2030. године. (Видети у: http://ees.etf.bg.ac.rs/Predmeti/EG50E/online-materijal/konvencionalni-izvori-energije/nafta_i_gas.php) У првој деценији 21. века више од 1/3 укупно увезеног гаса у ЕУ било је из Русије, а редослед увозника (према запреминском износу) био је: 1. Немачка, 2. Италија, 3. Француска, 4. Мађарска, 5. Чешка. Учешће руског гаса у укупној потрошњи гаса у петнаестак европских држава (међу којима су десет чланица ЕУ) веће је од 50%. У војно, економски и политички најмоћнијим европским земљама, чланицама ЕУ и НАТО, зависност од руског гаса била је већа од 20% (Немачка 36%, Италија 25%, Француска 21%) и показивала је тренд даљег раста. Турска, „сидро НАТО“ у источном Медитерану, 64% потреба за гасом задовољава из Русије. Предвиђа се да ће пораст европског увоза гаса из Русије до 2030. године износити 33%. (Видети у: *Energy corridors - European Union and Neighbouring countries*. p. 20)

на дужа, скупља и технички компликованија, али геополитички мање ризична опција – да се гасоводни коридори граде подморски, како би се свео на минимум уцењивачки потенцијал транзитних земаља.

Због све интензивнијих економско-политичких веза Русије и Немачке, те ургентних енергетских потреба Немачке, приоритет је добио Северни ток (Северный поток). Тај гасовод пуштен је у рад 8. новембра 2011. године и пуни се гасом углавном из лежишта Штокман у Баренцовом мору⁸³⁰. Његова траса дном Балтичког мора, од руске луке Виборг до немачког града Грајфсвалда има дужину 1.244 км⁸³¹, а у плану је изградња и Северног тока 2. Друга гасоводна обилазница украјинске препреке, Јужни ток (Южный поток), почела је да се гради 7. децембра 2012. године близу руског града Анапа на североисточној обали Црног мора. Цевовод је требало да се пуни делом из каспијско-централноазијског региона, а делом из других лежишта. Било је предвиђено да подморски део трасе буде дугачак 920 км, да на бугарску обалу излази код луке Варна и даље да буде усмерен трансбалкански. Главни копнени део трасе, кроз Бугарску, Србију, Мађарску и Словенију, требало је да стиже до северне Италије и да буде дугачак 1.455 км.⁸³² Оправдано се очекивало да ће градња гасовода бити подстрек за посрнуле привреде транзитних земаља и допринети њиховој „енергетској безбедности“. Али, због свог ранга и капацитета, он не би непосредно утицао на ра-

⁸³⁰ Лежиште *Штокман* налази се у огромном гасном басену Баренцовог мора. Првобитно је тржиште за гас из овог лежишта требало да буде на западној обали САД, али се од тога плана одустало због захлађења односа између САД и Русије. Штокман сада напаја гасовод који је делимично трасиран дном Баренцовог мора, потом копнено, полуострвом Кола и кроз Карелију, до руске обале Финског залива, те поново подморски, гасоводом Северни ток, до Немачке.

⁸³¹ У присуству бившег немачког канцелара Герхарда Шредера, Председника конзорцијума „Северни ток“(!), на свечаности поводом почетка пробног пуњења гасовода 6. септембра 2011. године тадашњи руски премијер Владимир Путин је изјавио да је количина гаса која ће се њиме годишње транспортовати када буде постигнут пун капацитет од 55 милијарди м³ (реализовано отварањем друге цеви 8. октобра 2012. године) упоредива са енергијом произведеном у 11 нуклеарних електрана!

⁸³² Било је планирано да главно рачвање Јужног тока буде у Бугарској, одакле би се одвајао крак за Грчку, а потом дном Јонског мора стизао до јужног дела Италије. Такође, требало је да се у Србији одвајају краци за Републику Српску и Хрватску. Планирано је да прва фаза градње буде завршена у децембру 2015. године и да се већ 2016. године транспортује 15,75 милијарди м³. Пун капацитет Јужног тока био је пројектован на 63 милијарде м³, а требало је да буде достигнут крајем 2018. године. Трансбалканске цевоводне трасе потенцирале би intermarium-ски положај Балкана (између Црног и Јадранског мора), који је вековима би потиснут пред доминантном проходницом северозапад-југоисток (централноевропско-малоазијска осовина). То би могло да релативизује историјско-геополитички шематизам и отвори нове директрисе за руске интересе и продоре ка „топлим морима“. Детаљније видети у: Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004; поглавље „Балкан: шта то (у ствари) хоће Америка“, одељак „Балкан као intermarium“ (стр. 205-219)

звој и пораст животног стандарда становништва географских области кроз које је требало да пролази.⁸³³

Северни и Јужни ток би у геоенергетска (и геополитичка) „кљешта“ обухватили читав европски простор источно од Рајне и Алпа.⁸³⁴ Они не би анулирали значај „континенталног гасоводног снопа“, али би знатно допринели диверзификацији праваца европског снабдевања руским гасом. Штавише, сва три правца заједно асоцирају на „трозубац“, помоћу кога руски телурократски Бехемот из дубине евроазијског *Heartland*-а настоји да америчког таласократског Левијатана истисне из европског сектора *Rimland*-а. (карта 56) Тумачено појмовном симболиком немачког (гео)политичког филозофа К. Шмита (Carl Schmitt), у том планетарном надметању „моћи (номоса) копна“ и „моћи (номоса) мора“, енергенти и њихови транспортни коридори постају оруђе геополитике.⁸³⁵ Ово је могло да доведе у питање америчке амбиције да изврше блокирање гасоводног механизма за руско (неоевроазијско) привлачење Европе (ЕУ) мултиполаризму и функционисање „осовине пријатељства“ са Немачком.

Суочене са угрожавањем европског „мостобрана“, САД чине све да се учврсте у Новој Европи, тј. у новом Санитарном кордону, и да у том појасу парирају Русији на више начина. У геостратегијском смислу, учвршћују позиције НАТО и формирају истурени систем ПРО. Диктирају економско-финансијско укључивање земаља из те зоне у „систем ЕУ“, иако њима то доноси често потпуно неповољне аранжмане и без изузетка „дужничко ропство“. На другој страни, ултимативно се тражи пресецање раније снажних привредних и трговинских веза са Русијом, које би и данас могле да буду обострано исплативе. На политичком плану, подразумева се неупитна приврженост Западу и спровођење вашингтонско-бриселских антирусских одлука. У ту сврху се у земљама новог Санитарног кордона креира прозападни многопартијски „амбијент“ и инсталирају контролисане псеудодемократске владајуће струк-

⁸³³ Миломир Степић, Славољуб Драгићевић, Вера Глигоријевић, „Источна Србија – развојне перспективе у контексту савремених географских промена“, *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља* (Србољуб Стаменковић, ур.), Географски факултет, Београд, 2010. (стр. 139)

⁸³⁴ У сарадњи са Русијом не жели да заостане и Француска. „...Париз је добро проучио пример Немачке и Италије. Немачка је самовољно кренула у сарадњу са Русијом и зарадила милијарде евра, али и добила приступ изворима енергије (посебно нафте и гаса), на чему додатно зарађује. Слично је урадила и Италија. Док Американци нуде идеологију, Руси нуде зараду. Тако су прагматичност и профит однели превагу над идеологијом.“ Видети у: Зоран Милошевић, *Откривање државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 102)

⁸³⁵ Миломир Степић, Жељко Будимир, „Природни ресурси и становништво – кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне Европе“, *Национални интерес*, год. VII, vol. 10, бр. 1/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011. (стр. 133)

туре. За сваки случај, ту је и непрекидна пристома коју врше махом из САД финансиране „мреже“ тзв. невладиних организација и наводно независних удружења, утицајних медија, институција и појединаца. Ако се деси да власт откаже послушност, убрзо буде анатемисана као ауторитарна, репресивна, ретроградна и корумпирана, против ње се организује „обојена револуција“, унутрашњи (оружани) сукоб и насилан преврат, да би вођење земље преузела нова номенклатура спремнија за спровођење атлантистичке политике.

Карта 56: Руски гасоводни „трозубац“: континентални „сноп“, Северни ток и планирани Јужни ток

Извор: William V. Lamping, „Russia Seeks to Divide Europe With Pipelines“, <http://ebe.org.pl/komentarz-tygodnia/russia-seeks-to-divide-europe-with-pipelines.html>, карта уз текст преузета је са www.gis-mapy.pl (објављено 5. фебруара 2013; приступљено 15. новембра 2013.)

Упоредо, САД настоје да формирају алтернативне гасоводе, трасиране територијама својих савезника.⁸³⁶ Међу њима један од најзначајнијих требало је да буде планирани гасовод Набуко. Посредством њега гас би се исисавао из каспијско-централноазијског региона, али се не би транспортовао кроз Русију, него кроз Турску. Балкански сектор његове трасе у Бугарској би управно пресецао трасу планираног Јужног тока и протезао се кроз оданог НАТО-члана Румунију, а не кроз „руску предстражу“ Србију. Али, Набуко се суочио са неколико нерешивих проблема – недовољним количинама гаса, скупом изградњом, небезбедношћу зоне лежишта и транзита, антиамеричким ставом Ирана и оријентацијом читавог региона ка руској цевоводној мрежи – те се испоставило да је он, у односу на пројектовани Јужни ток, неконкурентан. Стога су САД предузеле стратешки корак који потврђује суштинско прожимање геополитике и геоекономије: приморале су Бугарску и ЕУ да одустану од Јужног тока, упркос сопственим интересима. Тако је Бугарска одиграла важну улогу у новом Санитарном кордону не само пресецајући трансбалканске енергетске везе Русије и ЕУ, већ и блокирајући (за сада) неоевроазијски пројекат. Покушај Русије да одговори Турским током, тј. да скрене подморски део трасе гасовода, усмери га ка европском делу Турске и турско-грчкој граници, а потом кроз вардарско-моравску удолину према северу, осуђен је на неуспех док не дође до значајнијег редефинисања балканских геополитичких односа (Турска и Грчка су у НАТО и под притиском САД и ЕУ да не прихвате Турски ток; Македонија и Србија су дестабилизоване америчком подршком великоалбанским претензијама које у сектору кумановско-прешевске повије досежу чак до потенцијалне гасоводне трасе...).

„Геополитичком рату“ гасоводима придружили су се и нафтоводи. Иако по резервама не спада у водеће глобална нафтне силе⁸³⁷, Русија је средишњом континенталном трасом нафтовода Дружба 1 и 2 (правца исток-запад) повезана са Немачком и значајно доприно-

⁸³⁶ О америчкој забринутости изазваној повећањем руског геополитичког утицаја, заснованом на извозу гаса у Европу, видети у поглављима „Гас као средство геополитике“ и „Православни гасовод“ у: Зоран Милошевић, *Идентитет Европе – будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд, 2012. (стр. 148-156; 157-159)

⁸³⁷ Убедљиво највеће резерве нафте у свету имају Венецуела и Саудијска Арабија. Русија је на седмом месту и према проценама из 2008. године оне износе око 6% светских резерви. То је нешто више од 60 милијарди барела (око 10 милијарди тона), али их Русија брзо исцрпљује јер је други светски произвођач (12%). Русија је и четврти светски потрошач, а око 70% годишње производње нафте извезе (највећи део је сирова нафта). Најважнији руски нафтни басени су Волго-уралски, Севернокавкаско-прикаспијски, Печорски, Западносибирски, Источносибирски и Далекоисточни. Најбогатије резерве налазе се у Западносибирској низији, док се лежишта у огромном и перспективном Источносибирском басену тек стављају у експлоатацију.

си не само њеном, већ и снабдевању транзитних земаља (Белорусије, Украјине, Пољске, Словачке, Чешке, Мађарске). Да би то релативизовале, САД су се веома ангажовале на успостављању нафтоводне „вертикале“ кроз пољско-украјински део новог Санитарног кордона, тј. снажно су подржавале изградњу недостајућег дела цевовода од града Броди у изразито антирусској западној Украјини до Плоцка у централној Пољској. Захваљујући томе, довршила би се нафтоводна осовина од места Јужное на обали Црног мора до Гдањска на обали Балтичког мора. Ова траса била би управна у односу на руску Дружбу и не само конкурентска са становишта снабдевања нафтом источне и централне Европе, већ и у функцији запречавања руско-европских геополитичких веза. На југу, слична функција намењена је проамеричким трасама нафтовода Самсун-Чеихан и Баку-Тбилиси-Чеихан. Они би требало да „обуздају“ руске нафтоводе који из Севернокавказско-прикаспијског и Волго-уралског нафтног региона воде до руских црноморских лука Новоросијск и Туапсе, а из којих би се нафта танкерима транспортовала до будућег трансбалканског нафтовода правца исток-запад – Констанца-Панчево-Трст.

Цевоводна конкретизација руских мултиполаристички конципираних вектора оријентисаних према Далеком Истоку још није достигла геоекономске размере и геополитички карактер као што имају они према Европи. Узроке би требало тражити у оштрој клими, реткој насељености, саобраћајној неповезаности, економској неразвијености и недовољној истражености лежишта у источносибирској и далекоисточној области Русије, али и у затегнутим руско-кинеским и руско-јапанским односима током Хладног рата. Такође, за релативно низак степен развоја Кине у том периоду руски енергенти нису били неопходни, а Јапан се ослањао на снабдевање из земаља Персијског залива које му је гарантовао амерички патронат.

Али, економска експанзија почетком 21. века суочила је Кину са драматичним питањем енергетске безбедности. Ако жели да задржи висок темпо раста, њен једини рационалан избор су сибирске резерве нафте и гаса. Дугин је упозорио да ће приступ њима Кина настојати да обезбеди „ако не милом, онда силом“⁸³⁸, тј. ако Русија не буде успела да са Кином постигне одговарајући модел извоза нафте и гаса (цена, количине, стабилност и темпо испоруке), суочиће се са кинеском демографском и територијалном трансгресијом у ретко насељене сибирске области своје државе. Јапански нафтно-гасни проблеми такође ће расти сразмерно војној пренапрегнутости САД, њиховим све већим тешкоћама да сачувају готово монополску контролу у најбогатијим басенима (Латинска Америка и Блиски Исток), те геополитичким им-

⁸³⁸ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*. (стр. 208)

перативом да дугорочно енергетски обезбеде не само своје и јапанске, већ и потребе другог евроазијског „мостобрана“ – ЕУ. Стога су јапанске претензије према руском сибирско-далекоисточном простору реалне, мада немају изражену демографску димензију. Оне су политички-територијално усмерене не само према спорном и геостратегијски важном Курилском архипелагу (нарочито према четири најјужнија острва), већ и према нафтом и гасом богатом Сахалину. Будући да је зауралски део руске државне територије предмет изражене геоекономске „зависти“ и „похлепе“, а његова ампутација геополитички већ разматрана и теоријско-концепцијски и практично, Русија не може да у будућности искључи опцију формирања јапанско-кинеско-америчког „тројног пакта“ ради запоседања и међусобне подела њених територија богатих природним ресурсима.

Дугин је сугерисао да Русија мора благовремено и на новим геополитичким основама да уреди односе са Кином, нудећи јој „модел стабилног приступа сибирским ресурсима“⁸³⁹, али истовремено демотивишући њене територијалне претензије и преусмеравајући кинеску демографску експанзију према југу. Сходно томе, први практични кораци се већ чине. Упоредо са разрешавањем питања спорних делова границе, која су дуго „тровала“ руско-кинеске односе и могла да прерасту у опаснији конфликт, почело је успостављање цевоводних веза. Од Источносибирског басена, према истоку, до града Сковородино, пуштена је 2009. године у рад прва деоница нафтовода (2.700 км). Потом је крајем 2010. године отворен крак од Сковородина до руско-кинеске границе на реци Амур (72 км), и даље, до Дађинга у кинеској индустријској области Манџурија. Крајем 2012. године довршен је магистрални нафтовод од Сковородина до извозног терминала у заливу Козмино (2.000 км), недалеко од пацифичке луке Находка (источно од Владивостока). Његов почетни капацитет је 30 милиона тона годишње, а максимални ће бити 50 милиона тона. Из луке Козмино нафта ће се бродовима транспортовати према Јапану, Кини, Јужној Кореји, Филипинима, Сингапуру... И други нафтоводи су у плану или се већ реализују.

Паралелно са нафтоводом Источни Сибир – Тихи океан (ВСТО) биће трасиран и гасовод. Код Хабаровска ће му се прикључити и крак који долази из северносахалинских лежишта код града Охе, а гасовод ће се наставити такође ка Дађингу и даље ка Пекингу. Тако ће бити дугорочно обезбеђена енергетска стабилност источног, најнасељенијег и најразвијенијег дела Кине. Западни део Кине биће повезан гасоводом од западносибирског цевоводног чворишта код Томска, преко релативно кратког сектора руско-кинеске границе између Казахстана и Монголије, до града Корла на североисточном ободу Синкјанга, али ће

⁸³⁹ Исто. (стр. 208)

се оријентисати и на снабдевање из постсовјетских централноазијских република. „Конектовање“ Јапана вршиће се на два начина: бродовима (у будућности и цевоводима) из исходишног терминала у луци Находка, те са југа Сахалина, где ће се завршавати транссахалински нафтовод и гасовод.

Трећи руски геополитички вектор, „осовина пријатељства“ према Ирану, неће добити практичну цевоводну потпору сличну оној каква је ка Немачкој и Кини/Јапану. Иран не спада у водеће глобалне економске силе, нема брз темпо развоја и није енергетски дефицитан (по резервама и нафте и гаса је на 2-3 месту у свету!). Али, он је свој извоз махом оријентисао на Персијски залив и даље, кроз Ормушки теснац, Омански залив, Арабијско море и Индијски океан. Управо одатле трпи вишедеценијске војне претње које у кризним и ратним временима могу да резултирају потпуним прекидањем поморског извоза. Стога је успостављање чвршћих веза са руским системом нафтовода и гасовода за Иран од животне важности. Будући да је транскавкаски правац безбедносно рискантан због исламистичког тероризма у Чеченији, Ингушетији и Дагестану, те баражиран проамеричком позицијом Азербејдана и Грузије, избор се своди на две опције: транзит кроз (проширене) капацитете Туркменије и Казахстана, који су већ интегрисани у руску мрежу, и/или директно укључење у коридоре руских нафтовода и гасовода из севернокавказско-прикаспијског басена, изградњом цевовода дном Каспијског језера. Супротним смером, али истим правцем, за енергетско богатство Русије и постсовјетских централноазијских република посредством Ирана отворио би се извозни пут до обале Индијског океана. Евентуална иранска оријентација на снабдевање Кине опет је условљена транзитом кроз постсовјетске републике Туркменистан, Узбекистан и Казахстан (мање вероватно кроз Таџикистан и Киргистан). Узрок томе је што се пред остале правце испречио „кордон“ проамеричког Пакистана и окупираног Авганистана, који, такође, затвара пут ка још једном великом тржишту – Индији.⁸⁴⁰

Иако друга фаза траје и судара се са бројним препрекама, може се препознати да је упоредо почела *практична реализација треће и четврте неоевроазијске фазе* – формирање мултиполарних „зона“ („пан-области“) и „великих простора“ унутар њих. Први покушај Русије да после распада СССР иницира неки облик (ре)интеграције унутар евроазијског простора била је лабава Заједница независних држава 1991. године. Али, то је више подсећало на ублажавање деструктивних

⁸⁴⁰ Увид у географски размештај лежишта гаса и нафте у постсовјетском простору, те најзначајнијих траса нафтовода и гасовода према суседним регионима, даје карта „Преглед руске нафте и гаса“, преузета из *Energy Information Agency*. Видети у: *Cevovodi, politika i moć* (Katinka Bariš, ur.), *Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2009. (str. 12-13)

последица, него на стварање територијалне целине глобалног геополитичког значаја. Компактније, али само двочлано савезништво, створено је Заједницом Русије и Белорусије 1996. године, која се касније додатно учврстила и даље трансформисала ка савезној држави, али је, упркос свему, остала недоречена. Упоредо са Русијом и Белорусијом, интеграционим тежњама придружио се Казахстан, те у неким активностима чак и преузео иницијативу. Веома значајно било је формирање Евроазијске економске заједнице 2000. године у главном граду Казахстана Астани. Тада су чланице постале Русија, Белорусија, Казахстан, Таџикистан и Киргистан, од 2002. године статус посматрача добили су Молдавија и Украјина, а од 2003. године и Арменија. Одређен је широк спектар економске сарадње, који је укључивао трговину и царине, саобраћај, енергетику, инвестиције и друго, са намерама да се убрзано иде ка заједничком економском простору, валути и царинском савезу. Године 2005. Евроазијској економској заједници прикључила се Средњоазијска организација за сарадњу, настала 2002. године (Казахстан, Киргистан, Узбекистан, Таџикистан и од 2004. године Русија). Године 2006. (званично 2008.) исто је учинио и Узбекистан.

Нема сумње да су постојали заједнички интереси за интеграцију највећег дела постсовјетског простора, али сви покушаји суочавали су се са неколико суштинских препрека: а) са деструктивним деловањем САД, дубоко инфилтрираним војно, политички, обавештајно, пропагандно и економски (нарочито у Украјини и закавказско-централноазијским републикама); б) са тадашњом слабошћу Русије и њеном објективном неспособношћу да игра пијемонтску улогу и в) са „конструкционим грешкама“ које су показивали готово сви облици интеграције, тј. са недостатком јасно артикулисаног одговарајућег кохезионог чиниоца. Али, из тих процеса искристалисало се гравитационо језгро будућег повезивања – Русија, Белорусија и Казахстан. Такође, суочене са безбедносним вакуумом и рањивошћу, већина постсовјетских земаља схватила је да само економска димензија кохезије није довољна и да Уговор о колективној безбедности, потписан 1992. године у Ташкенту (Узбекистан), даје солидну основу за подизање интеграције на виши ниво.

Изворни Уговор о колективној безбедности, који су непосредно по осамостаљењу склопиле Русија, Арменија, Казахстан, Таџикистан, Киргистан и Узбекистан, а 1993. године му приступили Белорусија, Грузија и Азербејџан (ступио на снагу 1994. године, орочено на пет година), у пракси није чврсто повезао државе-чланице. Штавише, по истеку петогодишњег периода, 1999. године, када је Русија дотакла само дно кризе, Азербејџан, Грузија и Узбекистан не само да нису обновили уговор, него су се геополитички преоријентисали на проамерички курс. Али, један од првих показатеља опоравка Русије било је квалитативно трансфор-

мисање ове безбедносне групације 2002. године у Организацију Уговора о колективној безбедности (Организација Договора о колективној безбедности /ОДКБ/). Исте године ОДКБ је добила статус посматрача у Генералној скупштини УН. Символички показатељ преусмеравања процеса било је територијално проширење, тј. повратак Узбекистана 2006. године (поново иступио 2012.), а потом и оснивање Колективних снага за оперативно реаговање 2010. године. Данас су чланице овог безбедносног савеза Русија, Белорусија, Арменија, Казахстан, Таџикистан и Киргистан, а од 2013. године статус посматрача добили су Авганистан и Србија. На активност ОДКБ Запад је реаговао констернирано, постављајући питање да ли то настаје „Нови Варшавски пакт“ или „Источни (Руски) НАТО“? Упоредо, крајем 2010. године, Русија, Белорусија и Казахстан додатно су унапредиле економске односе и формирале Царински савез. Њему су се прикључили Арменија (2014.) и Киргизија (2015.), а намеру да приступе истакли су Таџикистан, Сирија, Тунис и друге земље. Већина бивших совјетских република, али и других земаља, све очигледније се оријентисала на свеобухватну сарадњу са Русијом. Рађање евроазијске интеграције било је на помолу.

Оно шта је у свом предавању на московском универзитету 1994. године предложио казахстански председник Нурсултан Назарбајев, као кључну геополитичку јединицу будућег мултиполарног глобализма концепцијски уобличио Александар Дугин, а као званичну државну стратегију практично спроводи руски државни лидер Владимир Путин, озваничено је 18. новембра 2011. године потписивањем декларације о успостављању Евроазијског савеза (*Евразийский союз /ЕАС/*), а потом и Јединственог економског простора (*Единое Экономическое Пространство /ЕЭП/*) 1. јануара 2012. године. Иницијалне чланице биле су Русија, Белорусија и Казахстан, а касније су им се придружиле Арменија и Киргизија. Оне су 1-2. јануара 2015. године прогласиле Евроазијски економски савез (*Евразийский экономический союз /ЕАЭС/*), који представља природним ресурсима најбогатију и најпространију целину на свету (20,2 милиона км²), седму по бројности популације (приближно 183 милиона становника) и пету по БДП-у (преко 4.000 милијарди \$).

Евроазијски економски савез показује тенденцију јачања унутрашње кохезије и територијалне експанзије – у кругу заинтересованих земаља су многе постсовјетске земље, па чак и Монголија⁸⁴¹. Реално

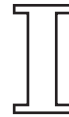
⁸⁴¹ Монголија (1.564.160 км²; 2,7 милиона становника) показује намере и спроводи активности које воде прикључењу Руској Федерацији, где претендују на статус 22. аутономне републике. Један од кључних аргумената на који се позивају заговорници овог чина јесте историјско прожимање монголско-татарске владавине и руске државотворне традиције, што је у сагласју са кључним принципима неоевроазијске геополитичке концепције.

постојање интеграције са таквим просторним габаритима и геополитичким својствима аналогно је неоевроазијски осмишљеном *Руско-евроазијском великом простору*. Конкретни дипломатски, економски и војно-безбедносни напори Русије да се посредством јужних чланица Евроазијског економског савеза повеже са Ираном и Индијом у складу је са неоевроазијски конципираном *Пан-евроазијском зоном* – једним од четири појаса будућег мултиполарног света. Шангајска организација за сарадњу (Шанхайская организация сотрудничества /ШОС/), коју су 2001. године основале Русија, Кина, Казахстан, Киргизија, Таџикистан и Узбекистан, уз мноштво посматрача (међу којима су Индија и Иран) и гостујућих земаља (Украјина, Белорусија, читава југоисточна Азија...), представља отелотворење антиамеричког глобалног геоекономског и геополитичког пола у неоевроазијски пројектованом будућем *новом биполаризму*.

Реч на крају

***КУДА ИДЕ
ГЕОПОЛИТИКА?***

Геополитички изазови постуниполарног света

- ⇒ Геополитичка транзиција и амерички приоритети
- ⇒ Три евроазијска колоса и остали геополитички актери

1. Геополитичка транзиција и амерички приоритети

Геополитички „тектонски поремећај“ који је изазвао пад Берлинског зида не престаје да потреса свет и у првим деценијама 21. века. То не значи да би требало жалити за биполарним поретком као раздобљем када се „знао ред“. Хладноратовско супарништво било је сурово, у првом реду за регионе, земље и народе где се претварало у сурове оружане сукобе у чијој позадини су стајале две велике силе. Али, тријумф САД и униполарни глобализам којим су оне настојале да зацементирају своју хегемонију нису се показали као виртуелни, посттериторијални „крај географије“, нити идилични, бесконфликтни „крај историје“, а још мање као трајни тзв. Нови светски поредак. Напротив. Наступило је раздобље планетарне несигурности, непринципијелности, незаконитости, нестабилности и немира, али са препознатљивим својствима „контролисаног хаоса“. У ствари, радило се о етапном процесу геополитичке транзиције од претходног ка долазећем светском поретку.

У првој фази, САД су учиниле максималан напор да пораженог противника и његову (не)посредну интересну сферу дезинтегришу и ослабе – територијално, политички, војно-безбедносно, економски, културно, морално... Вртлог геополитичке деструкције, у коме су нестали ВУ, СЕВ, СССР, ЧССР и СФРЈ, пренео се и на саму Русију, претећи да у „црну рупу“ повуче и ову најпространију државу света. Тријумфализам победника прерастао је у мање-више мирну територијалну експанзију дуж трансгресионог frontiјера на истоку и југоистоку Европе (ширење НАТО и ЕЗ/ЕУ). Упоредо, САД су се позиционирале у више важних, а раније незапоседнутих региона и земаља. Уследиле су све учесталије војне интервенције ради „потврде кредибилитета“ једине глобалне силе, остварења њених интереса „у свакој тачки Планете“ и самододељеног мисионарског задатка заштите привилеговане позиције Запада („Златне милијарде“).

Нову фазу глобалне геополитичке транзиције обележио је опоравак некадашњег хладноратовског супарника и убрзано јачање нових евроазијских сила, те њихово неслагање са подређеним положајем у униполарном поретку. „Ружан сан“ који мучи сваку пренапрегнуту

Империју постајао је и америчка стварност – почело је „удруживање варвара“. То је неминовно водило у промену светског поретка. Да ли ће хијерархизована мултиполарност, чији се обриси помаљају, бити остварива, дуготрајна и одржива? Можда ће њен исход бити неки сасвим другачији систем или, пак, тзв. нови биполаризам као једини рационални равнотежни „образац“ – овога пута између америчког и не-америчког дела света?

Кључни задатак који су себи задале САД јесте да и даље задрже статус једине и неприкосновене глобалне силе, а ако то не буде могуће, да долазећим силама наметну своје вођство засновано на већ стеченим позицијама. Суочени са смањењем релативне моћи, Американци оправдано страхују да би у преломној тачки опадање могло да пређе у суноврат и ентропију. Та опасност прети не само најмоћнијој земљи и њеној хегемонији (Рах Americana), већ угрожава и читаво човечанство које би се нашло у неконтролисаном „слободном паду“. Дугорочна неодрживост стања да детронизована Империја „буде друга“, пред њене главне супарнике поставиће решавање ребуса: како да изврше њено „меко приземљење“. Поступна и еволутивна, а не нагла и катаклизмична смена поредака – питање је очувања каквог-таквог светског мира и хармоније. У настојању да задрже статус „глобалног лидера“, САД су већ доказале да неће презати и од радикалних потеза. Дозвољеним сматрају сва средства која им обезбеђују остварење не само тренутних и краткорочних интереса, већ и задржавање дугорочне иницијативе у светским пословима. Будући да диктирање темпа, тј. вирилиоовски схваћене брзине, постаје све значајније у постмодерним геополитичким процесима, за САД ће бити од животне важности да у односу на супарнике не склизну у геополитичко кашњење, тј. да не упадну у замку историјског контра-ритма.

Стечене позиције и предности за проактивно геополитичко деловање САД ће настојати да максимално дуго и ефикасно користе, те да главне супарнике, у првом реду Кину и Русију, задрже у што пасивнијој и дефанзивнијој позицији. Иако ће надметање да се одвија широм Планете и у свим њеним сферама, нема сумње да ће предмет непосредне борбе за доминацију остати Евроазија. Од способности да попрешта сучељавања и већих оружаних сукоба и даље држе махом у границама овог мегакопна зависиће о(п)станак САД на врху светске пирамиде моћи. Стога ће се оне трудити да изазивањем и управљањем конфликтима регионалних размера, а нижег и средњег интензитета, евроазијски простор оптерете сталним проблемима и држе га у латентном конфликтном стању. У супротном, ако евроазијске силе у успону одоле међусобним и унутрашњим проблемима, удруженим снагама истисну амерички утицај и геополитички се еманципују на основу принципа

„Евроазија Евроазијцима“, те сведу хегемонију САД на америчку „пан-област“, а потом их приморају да се исцрпљују бавећи се собом – Евроазију и свет чека другачија, али не и бесконфликтна будућност. Од карактеристика осциловања ове геополитичке „клацкалице“, те стране на коју ће она да превагне, брзине којом ће то да се дешава и односа снага у преломном тренутку, зависиће најпре судбине оних земаља и народа који се налазе у регионима чији „геополитички магнетизам“ традиционално привлачи велике силе.

Сходно основним законитостима геополитике и кључним поставкама англоамеричких геополитичких концепција, САД неће одустати од чврсте контроле евроазијског обода и непосредног позиционирања у најважнијим тачкама и зонама дуж тог појаса. Упоредо са (нео) класичним начинима спровођења те доминације (војни, обавештајни, политички, економско-финансијски, организациони), све више ће користити „мекша“, али ништа мање ефикасна средства (пропагандно-психолошко деловање, културни утицаји, манипулисање националним и верским разликама, финансирање прозападно оријентисаних појединаца и група, корумпирање и уцењивање политичких номенклатура, смене неподобних власти „обојеним револуцијама“). САД ће и даље настојати да антагонизују своје главне супарнике, инсталирају им непријатељско окружење, свеобухватно неокенанистички „обуздавају“ њихову моћ у свакој прилици и у свакој географској тачки. То подразумева инсталирање регионалних „балансера“ и успостављање вештачких равнотежа на антирусској, антикинеској и антиисламској, а у будућности можда и на антинемачкој, антифранцуској, антииндијској, антибразилској и другој основи. Умножавање и ојачавање изазивача условиће селективан амерички ангажман, који ће бити сразмеран краткорочним и дугорочним интересима, те степену угрожености геополитичких и геоекономских интереса, снази противника, лојалности вазала на сопственој и супарничкој страни...

Конфликтни карактер рецентних геополитичких процеса потврђује да амерички покушај очувања глобалне хегемоније посредством контроле Евроазије наилази на све жешћи отпор. Одлучујуће сучељавање наставиће да се дешава дуж три велика „фронта“, тј. унутар три кључне области које опасују континенталну евроазијску унутрашњост (Heartland), а које је Бжежински у *Великој шаховској табли* означио као Западни, Јужни и Источни простор. Свесне убрзаног мењања односа снага, сопствене пренапрегнутости и све израженијег антиамеричког расположења не само сила у успону, него и већег дела света, САД покушавају да што мањим непосредним војним ангажманом и са „нултим људским губицима“ на различите начине учврсте позиције у неколико кључних региона:

– *Комплектирање европског „мостобрана“* – Очување трансатлантског упоришта на западном прочељу Евроазије и експанзија на исток остаће амерички глобални геополитички приоритет. Будући да САД држе већи део западне и централне Европе у вазалном статусу посредством НАТО (и ЕУ као његовог политичко-економског крила), учиниће све да тај „загрљај“ остане што чвршћи. Проблеми који се у западној интеграцији појављују још увек нису изразито деструктивног карактера. Штавише, „пукотине“ су често изазване и у складу су са америчким интересима да се садашњи принудни савезник задржи у подређеном положају и покаже му се шта га чека ако буде нелојалан, тј. ако пожели да се геополитички еманципује. САД неће одустати од вештог манипулисања политичким, економским, националним, културним, религијским, интересним и другим супротностима у Европи, користећи их не само за продубљивање антагонизама међу појединим земљама, већ и за изазивање нестабилности унутар њих.

Од водећих европских сила, посебна америчка пажња остаће усмерена на Немачку, будући да је она најмоћнија и најистуренија према Русији, а поседује пијемонтски капацитет, *mitteleurop*-ски положај, империјални карактер и телурократски геополитички идентитет. Француска ће наставити да изазива сумњичавост и опрез САД, које ће њену послушност постизати изазивањем сталног страха од активирања побуне све бројнијих имиграната. Велика Британија и даље ће играти улогу америчког „Тројанског коња“ у Европи и њиховог „природног носача авиона пред западном обалом Евроазије“. Ако се појави геополитичка потреба, САД могу лако да инструментализују стара ривалства ове три некадашње империје. Италија и Шпанија више не представљају разлог америчке забринутости јер је њихова „специфична тежина“ у НАТО и ЕУ релативно мала, а унутрашњи проблеми са политичком стабилношћу, територијалном кохезијом и презадуженошћу све израженији.

Мање моћне земље, чак и ако су изван НАТО или ЕУ, неће се перцепирати као проблем само под условом да припадају Западној цивилизацији и да су остале „у позадини“ експанзионистичког frontiјера према истоку (Исланд, Швајцарска, Аустрија, Норвешка...). Али, под великим притиском остаће православни народи и њихове државе јер ће и даље бити доживљавани као „русофилни елементи“ и „реметилачки фактори“ – чак и ако су укључени у евроатлантске интеграције или њима стреме (Румунија, Бугарска, Црна Гора). То се посебно односи на оне који оклевају, одлажу, одбијају или услед унутрашњих односа не могу да се прозападно и антируски сврстају (Србија, Белорусија, БЈР Македонија, БиХ /због Републике Српске/, Молдавија /због Придњестровља/). За њихово дисциплиновање биће задужени амерички фа-

ворити и регионални експоненти – Пољаци у централној, Украјинци у источној и Албанци у југоисточној Европи.

Ширење НАТО и ЕУ на исток и југоисток Европе у служби је америчког циља да се руски утицај сведе искључиво у границе слабе, непријатељима окружене и дезинтеграцији изложене Руске Федерације, те да се на тај начин благовремено ставе *ad astra* проблеми на западу Евроазије пред много веће изазове на њеном истоку. Одлучујућа битка водиће се за већински словенско-православну Украјину – колевку руске државе, нације и културе. Много „тврде“ и „меке“ моћи Запад је уложио да украјинску политичку класу и део становништва окрене против Русије. Такође, Русија је припајањем Крима и подршком отпору у источним областима ставила „ногу у врата“ која су могла да затворе пут њеним животно важним интересима у земљи чије постојање и етничка основа могу да се дефинишу као резултат историјско-геополитичког „инжењеринга“. Последица стављања целокупне Украјине под контролу НАТО и/или ЕУ изазвао би „ефекат домина“ – евроатлантски „талас“ би релативно лако и брзо „поплавио“ и белоруски „клин“ и про-руски молдавско-придњестровски „заостатак“, те српску „предстражу Русије на Балкану“. Дугорочна гаранција ове експанзије постигла би се свеобухватном вестернизацијом запоседнутих простора, тј. наметањем цивилизацијске конверзије и колективне „промене свести“ православном становништву.

– *Борба за о(п)станак на далекоисточном „мостобрану“* – Иако током Хладног рата нису продрле дубље у источноазијско копно и формирале пространији „мостобран“, САД су успеле да се чврсто усидре дуж острвско-полуострвског „ланца“ у близини обале. Не ризикујући отворени сукоб са две нуклеарне силе, Русијом и Кином, те вешто манипулишући регионалном (не)равнотежом, одржавале су *status quo* и постизале кључни циљ – да нико не угрози америчку доминацију на западу Пацифика. Али, Корејски и Вијетнамски рат били су прави „лакмус“ далекоисточних односа и „сеизмограф“ који је непогрешиво показивао шта би донела директна конфронтација САД, СССР (Русије), Кине и Јапана.

До сукоба ширих размера није дошло не само због „равнотеже страха“, него и због тадашњих геополитичких реалности. САД су контролисање Европе и баражирање западног совјетског вектора сматрале приоритетом, те нису желеле да отварају још један глобални фронт. Москва је тек делимично развијала и војно оснаживала десетак часовних зона удаљене источне области своје огромне земље, које су, сходно томе, остале далека периферија у односу на доуралско економско-политичко средиште. Кина се неколико послератних деценија суочавала са нерегулисаним међународним статусом, проблемом исхране бројног становништва и мукотрпним грађењем аутентичног правца политичко-

економског развоја, те није била у стању да се посвети амбициознијим далекоисточним пројектима. Јапан је, упркос експлозивном економском успону, остао војно-политички „патуљак“ потпуно подређен вољи и интересима САД.

Али, далекоисточне геополитичке прилике почетком 21. века брзо су почеле да се мењају на штету САД. Будући да није имао чврсте копнене ослонце, амерички транспацифички „мостобран“ постао је нестабилан. Вазалска упоришта у Јапану, Јужној Кореји и Тајвану у новим околностима показала су се рањивим. Економски, политички и војно оснажена Кина, опрезно и стрпљиво, али недвосмислено, доводила је у питање геополитичку „једначину“ у којој је доминација САД представљала „константу“. Враћајући под свој суверенитет прво Хонг Конг (1997.), а потом и Макао (1999.), она је јасно ставила до знања да изгледу како ће исто учинити и са Тајваном постају реални. Тајван би тако могао да постане мера надмоћи: ако га САД задрже у својој сфери утицаја, остаће господар Далеког Истока, а ако буду принуђене да га препусте Кини, изгубиће позиције на читавом западном Пацифику и угрозиће кредибилитет на глобалном нивоу.

Корејско полуострво, као природно предиспонирани „мол“ на источној обали Азије, постаје несигурно за америчко таласократско „пристајање“ и „привезивање“. САД ће имати све више проблема са изразито антизападно, милитаристички и колективистички оријентисаном, а одлично позиционираном, нуклеарно наоружаном, те од Кине и Русије подржаваном Северном Корејом. Она ће и даље „држати на нишану“ америчке експоненте Јапан и Јужну Кореју, те знатан део западнопацифичке акваторије (првенствено Жуто, Источнокинеско и Јапанско море). Јапан, суочен са снажењем непосредних далекоисточних суседа Кине и Русије, те нових међународних организација које оне предводе, тежиће да се ослободи америчког турства. Русија, онемогућавана и сузбијана на западној страни, више пажње ће обраћати Сибиру и свом пацифичком приобаљу („руска Калифорнија“), чији ће посреднички положај и природни ресурси (нарочито нафта и гас) бити значајна компаративна предност. Интересна енергетско повезивање може да постане основа за успостављање руско-кинеско-јапанске „тријаде“. Будући да између ових далекоисточних сила нема слабих држава, али са уцењивачким капацитетом, какве су оне „новоеврпске“, САД неће моћи да уметну „санитарне кордоне“ како би их блокирале, већ ће морати да смисле неки други начин за о(п)станак у игри. Можда би то могло да буде опробано империјално оружје – *divide et impera*? У супротном, биће уз мање или више „гунђања“ (отпора) истиснуте са Далеког Истока.

– *Индуковање деструктивности медитеранско-блискоисточне „велике пукотине“* – Мекиндерова област Арабија, геотектонски пре-

диспонирана „велика пукотина“ у чијем саставу су долина Нила, Синај, Левант, басен Црвеног мора, Арабијско полуострво, Месопотамија и Персијски залив, за таласократске силе имала је, има и имаће огромну важност. Некада је за Велику Британију вршила посредничку улогу дуж „Великог империјалног пута“, где је германски телурократски „џин“ безуспешно покушавао да се уклати и пресече га. Позиционирање САД у том простору после Другог светског рата, ефикасно управљање регионалним супарништвима, успостављање „баланса“ између подобних (проамеричких) и неподобних (антиамеричких) земаља, те организовање више промена режима и војних интервенција, показали су не само да њихов хладноратовски супарник „нема ту шта да тражи“, него да ће и текући аутохтони процеси у постбиполарном раздобљу бити строго контролисани. Тако активан ангажман САД стереотипно се тумачио махом на два начина: 1) потребом да се контролишу нафтно-гасни „резервоар“ Планете и цевоводи којима се енергенти копнено транспортују; 2) потребом да се контролишу поморски путеви, важни како за пловидбу танкера, тако и за кретање америчке ратне флоте.

Међутим, остајао је замагљен суштински, глобални значај Мекиндерове „велике пукотине“. У класичном геополитичком смислу, она представља важан спој између три макро-области: две изразито континенталне и поморским силама недоступне целине (афричка Сахара и евроазијски Heartland), те треће области која је ограничено доступна са Атлантског и Индијског океана (Африка јужно од Сахаре или Мекиндеров Southern Heartland). Стога су таласократске силе настојале да контролом „велике пукотине“ произведу њено функционисање и као „геополитичког раседа“ унутар јединственог копна Афроевроазије, а ради превентивног спречавања да се створи јединствен телурократски Стари свет као глобални антипод америчкој „панобласти“ на челу са САД. У постмодерном раздобљу и са становишта неокласичне геополитике, „велика пукотина“ простире се све до Гибралатара и подразумева читаво Средоземље, са тенденцијом да обухвати Црно море и посредством Закавказја досегне до Каспијског басена и Централне Азије.

Амерички ангажман у том простору постао је још наглашенији него што је био током Хладног рата и на размеђу 20. и 21. века. САД настоје да и ту потврде позицију неприкосновеног арбитра. Иницирањем сталних конфликта далеко од језгра Империје сматрају да ће продужити сопствену стабилност и благостање на унутрашњем плану. Систематска производња нестабилности употребљава се за приморавање Афроевроазије на подређену улогу у светским пословима. Инфилтрација између сила у експанзији Кине, Индије, Русије и Ирана (делимично и ЕУ) у функцији је не само њиховог појединачног „обу-

здавања“, већ и онемогућавања здруженог деловања. Предузимање ратних агресија, организовање насилних промена власти, селективно подгревање верских екстремизама, изазивање масовних унутрашњих немира и међусобних оружаних сукоба у медитеранско-блискоисточној зони, САД користе као „чаробну формулу“ за успешно контролисање још једног, новог, глобалног актера – виталног и експанзивног исламског света. Креирањем латентног „контролисаног хаоса“ и његовим управљањем управо дуж „велике пукотине“, САД неће дозволити исламском чиниоцу да постане интегрални геополитички субјект глобалних размера, већ ће га задржати у аморфном виду и користити као инструмент у обрачуну са потенцијалним глобалним изазивачима.

У транзиционом постхладноратовском раздобљу изгледало је да ће САД успети да дугорочно управљају функционисањем светског система. Међутим, нестанак биполарне равнотеже, а потом и појава нових, „непослушних“ сила, мотивисало их је да изазивањем ограничене дерегулације покушају да задрже челну позицију. Тај генерисани „глобални неред“ манифестује се у виду енормно увећаног броја оружаних сукоба „сваког са сваким“ широм афроевроазијског копна. Супротно ранијим искуствима, када је било уобичајено да се геополитичке прилике и политичка карта света мењају великом ратном „буром“, после чијег окончања је извесно време трајала (привидна) геополитичка „бонаца“, сада је рат постао хронично стање, али се његов интензитет држи под контролом и просторне размере ограничавају на локалне и регионалне. У готово све оружане сукобе посредно или непосредно су укључене САД. За сада, оне избегавају директан рат са главним супарницима (првенствено са Русијом и Кином), али се он води посредно – у геополитички важним земљама које већ јесу или могу да постану супротстављене америчким интересима. Означивши их као „неподобне“, „недемократске“, „реметилачке“, „терористичке“, „последња упоришта ауторитарности“ и „опасност за глобалну безбедност“, Вашингтон их је сврстао у тзв. осовину зла за чије сламање сва средства сматра дозвољеним. Њихово претварање у „слабе државе“, уз истовремено ојачавање супарника у суседству, у функцији је не само успостављања регионалне контроле, већ постављања „фигура“ за неизбежну „завршницу“ на „великој шаховској табли“.

2. Три евроазијска колоса и остали геополитички актери

Пре него што остали „играчи“ достигну врхунац моћи, САД ће као главног изазивача сопственој светској доминацији и постојећем систему сматрати и даље *Русију*. Иако политички, економски и војно далеко

слабија, у америчкој перцепцији она представља вишедимензионалну персонификацију „другости“. И сама величина руске територије пребогате природним ресурсима довољан је разлог за „завист“ глобалног лидера. Као највећа земља и духовно упориште Православне цивилизације, за католичко-протестантски Запад, кога предводе САД, Русија представља цивилизацијску супротност. Будући да је отелотворење телуократског геополитичког идентитета, њен амерички таласократски антипод доживљава је као архи-непријатеља са којим нема трајног компромиса. Русију одликује природно предиспониран евроазијски пијемонтизам, који је сада додатно појачан енергетско-цевоводним конекцијама, а то је у несагласју са намером САД да највеће копно на Планети и даље држе под својом контролом. Неоевроазијска геополитичка концепција, чије поставке опорављена Русија тек почиње корак-по-корак да претвара у стварност, у директној је супротности са (нео)класичним и постмодерним америчким геополитичким плановима који се већ дуго практично примењују. Руско залагање за преобликовање униполарног у мултиполарни светски поредак значило би не само свргавање САД са светског трона, већ и вероватне проблеме у очувању унутрашње стабилности садашњег глобалног хегемона.

Очигледно је да су интереси САД и Русије дијаметрално различити и да су сасвим довољан разлог за њихово сучељавање. Парадигматичан је пример украјинске кризе, која је, као повод заоштравања америчко-руских односа, индукована 2014. године са становишта интереса САД у још увек повољном timing-у. Исток Украјине послужио је као измештено, „екстериторијално“ америчко-руско „бојно поље“, док прави политичко-пропагандно-економски рат између две велике силе траје непосредно и беспоштедно. Интерес Русије јесте да преокрене постбиполарну геополитичку инерцију, поврати утицај у постсовјетском простору, заустави инфилтрацију Запада у језгро руске културе и државности, те онемогући НАТО да безбедносно угрози „предворје Кремља“ и Русију „одсече од Европе“. Циљ САД је да превентивно релативизују интеграциони капацитет евроазијског Heartland-а и потврде кредибилитет једине глобалне силе како за примером руске „непослушности“ не би пошле и друге земље. Суочена са релативним опадањем моћи, „Империја“ настоји да обрачуна са „варварима“ приступа према принципу „савладати једног по једног“. Русија је на том списку прва, најургентнија и најпогоднија. Али, САД неминовно чека још опаснији супарник – Кина.

Експлозиван темпо свеобухватног успона *Кине* почео је у сумрак хладноратовског супарништва САД и СССР. Проистекао је из концепта „реформи и отворених врата“, а резултирао је првенствено незапамћеним растом економске моћи државе. Томе се убрзо придружило по-

литичко и војно снажење на међународном плану, те успореније, али стабилно подизање нивоа животног стандарда на унутрашњем плану. Од 1980-их просечан годишњи раст кинеске економије био је близак запањујућој цифри од 10%. Од размеђа 20. и 21. века до половине друге деценије 21. века кинеска економија се увећала осам пута! Чињенице да је Кина у том периоду постала друга светска економија (2010.), највећи светски потрошач енергената (2012.) и највећи светски увозник нафте (2013.) сведоче о каквом се глобалном „дину“ ради. Такође, захваљујући убрзаном увећавању војног буџета, Кина је, уз САД, постала једина земља где је он надмашио 100 милијарди УСД (од 2012.), што представља јасан показатељ да њене геополитичке и геостратегијске амбиције у будућности нису само макрорегионалне, већ глобалне.

Савремена Кина је уџбенички пример међузависности геоекономије и геополитике. Економски развој, доминација на Далеком Истоку, потискивање Јапана на место треће економије света и заузимање лидерске позиције у светској трговини били су предуслов за геополитички преображај. Истовремено, јасну геополитичку конотацију имали су просторни размештај зона и центара пројектованих као „локомотиве“ кинеског „привредног чуда“, избор региона и земаља за набавку неопходних природних ресурса, трасе њихове сигурне допреме (првенствено нафте) и извоза готових производа. То посебно важи за кључне тачке на тим путевима (нарочито поморским), несметан саобраћај западнопацифичким ивичним морима, (ре)активирање копнених коридора према унутрашњости Евроазије, те политичко-економско „стратешко партнерство“, а не конфронтација, са највећим суседом – Русијом. Иако традиционалног телурократског геополитичког идентитета, Кина је била свесна да без поморске оријентације неће моћи да буде глобално геоекономски и геополитички конкурентна.

Формирање слободних економских зона у приобаљу није имало само улогу производно-трговинског замајца, већ и најаву проталасократске геополитичке трансформације. Процес наглашене литорализације, тј. концентрације привредне, финансијске, демографске, урбане, саобаћајне и увозно-извозне функције уз пацифичку обалу допринео је како невероватној експанзији трговачке и ратне морнарице, тако и „ослобађању“ маритимног начина размишљања. Од ранијег дефанзивног приступа, који је подразумевао обалску одбрану, а кинеску партиципацију у ивичним западнопацифичким морима *de facto* сводио на приступ „сланој води“, нови концепт заснивао се на контроли ивичних мора и транслирању поморских амбиција на „први“, а потом и „други ланац острва“ од Јапана до Индонезије. Ово померање „пацифичког frontiјера“ према истоку није променило постојеће прилике само у далекоисточној зони највећег океана на Планети. Значај који има за

увоз нафте и извоз индустријских производа условио је наглашеније кинеско геополитичко и геостратегијско фокусирање и на Индијски океан, а нарочито на „уско грло“ које га повезује са Тихим океаном – Малајски мореуз.

Упркос очигледног померања геополитичког тежишта од континенталног ка поморском, то још увек није значило потпуну преоријентацију Кине од телурократије ка таласократији. Штавише, она је убрзано интензивирала односе са многим земљама широм евроазијског копна. Примат су имале економско-трговинске везе, али постојећи, пројектовани и планирани сувоземни саобраћајни коридори антиципирани су будуће трансевроазијске геополитичке векторе. Као што су обалске слободне зоне и јачање морнарице персонификовали таласократску оријентацију, тако су трасе гигантских цевовода (нафтовода, гасовода и у будућности водовода) и друмско-железничке саобраћајнице симболизовали неодустајање од телурократског опредељења. Копнени коридори замишљени су као осовине „Новог пута свиле“, који ће не само повезати источне са западним областима Евроазије и интегрисати њену унутрашњост са приобаљима, него ће показати да (нео) евроазијска геополитичка концепција није искључиво руско опредељење.

Кина ће и у блиској будућности задржати нагласак на поморској геополитичкој оријентацији не само зато што Тихи и Индијски океан имају огроман значај за њен развој, већ и зато што одатле долази главна претња – првенствено од САД. Али, за сада она не показује амбицију да влада Светским морем, нити њен „Поморски пут свиле за 21. век“ представља неку обзнањену и конзистентну таласократску концепцију намењену глобалној доминацији. На другој страни, континенталистичко геополитичко опредељење неће остати само прашином прекривено историјско наслеђе, нити, пак, другоразредна резервна варијанта која би требало да се активира ако на маритимној страни искрсну проблеми. Иако Кина Русију (тренутно) не доживљава као претњу и, штавише, са њом све чешће савезнички наступа у сучељавању са САД, кинеска инфилтрација у постсовјетски централноазијски простор, па чак и у источноевропско-балкански „Санитарни кордон“ (формула „Кина+16“), може да проузрокује не само преклапање интересних сфера две силе, него и конкуренцију за позицију предводника интеграције евроазијског копна. Упркос томе, још увек нису препознатљиви обриси кинеског плана реструктурисања светског поретка на евентуалној телурократској основи.

Креће ли се Кина посредством двојне „Свилене концепције“ не само ка постизању доминације у Евроазији, већ и ка изградњи целовитог телурократско-таласократског геополитичког полазишта за свр-

гавање САД са места глобалног хегемона и преузимању водеће улоге у управљању светом? Уколико би то успела, била би прва земља са оствареном интегралном моћи истински планетарних размера. Уосталом, идеја Средишњег царства, која је дубоко уткана у кинески идентитет, у геополитичком смислу само привидно има heartland-истичка својства, а у ствари је одликује универзалистички карактер. Амбицију Кине да преузме улогу државе која персонификује телурократију и евроазијски Пијемонт са подозрењем ће дочекати Русија, а покушају да постане и водећа таласократска сила, те успостави интегралну глобалну (над) моћ, свим средствима супротставиће се САД. На путу ка светском трону Кина тако може да се суочи са два велика и снажна супарника, којима ће нова геополитичка реалност бити мотив за (невољно) савезништво. То је подразумевајући ризик сваке „нове Империје“. А будући кинески изазивачи, тј. „постмодерни варвари“, биће све многобројнији – како остале снажне земље и велике цивилизације (најпре евроазијске), тако супрадржавне интеграције и недржавно конституисане организације.

Индија може да постане важнија земља за Кину у будућности него што је била за САД и СССР/Русију током биполарног и постбиполарног раздобља. Ова земља, заједно са Русијом, Кином и ЕУ, свакако већ заузима важно место међу водећим евроазијским силама, а на њу као партнера или супарника мораће на глобалном плану да рачунају и САД. У процесу (пре)обликовања светског поретка Индија неће бити само „језичак на ваги“, већ веома значајан „тег“ од кога ће зависити глобална (не)равнотежа. Пораст индијског геополитичког капацитета засниваће се на неколико чинилаца: респектабилни природни ресурси све више су у функцији њеног привредног развоја, по бројности популације са водеће светске позиције ускоро би требало да свргне Кину, њена економска и војна моћ су у експанзији, унутрашња стабилност је на завидном нивоу, иако је одликује комплексно историјско наслеђе, етничка хетерогеност и бројна потенцијална конфликтна жаришта.

Из физичкогеографских својстава јасно омеђеног потконтинента на јужном ободу Евроазије, проистекла је индијска геополитичка индивидуалност, али и важна позиција унутар Rimland-а. Упркос полуострвским обрисима, дугачким обалским линијама и израженом уклињавању ка средишту Индијског океана, Индија није изгубила континенталистички карактер, будући да је њен територијални „торзо“ (Хиндустанска низија, висораван Декан) ограђен масивима Хималаја, Источних и Западних Гата. Стога је геополитички идентитет Индије, простране, многољудне и цивилизацијски специфичне земље, профилисан н/и телурократски, н/и таласократски. Ове особине чине је привлачним, мада „несварљивим залогојем“ за силе са глобалним амбицијама.

Предстојећа геополитичка улога Индије темељиће се на неколико ослоних тачака. Кључна чињеница је да она нема амбиција, а ни предиспозиција, да постане глобални хегемон. То не значи да ће њена позиција и допринос у функционисању светског система бити безначајни. Напротив. Индија је један од најдоследнијих заговорника смене униполарног мултиполарним поретком, у коме ће и за њу, природно, бити резервисано једно од водећих места. Тако се она недвосмислено супротставља постојећој супремацији САД и подржава стремљења америчких конкурената, са којима се све чвршће и формално повезује. То за сада не значи да ће се Индија политички, економски и војно сврставати на савезничко-блоковски начин, мада у будућности не би требало искључити и одустајање од традиције несврставања.

Највећи изазов за Индију биће позиционирање у све оштријем надметању између САД и Кине. Американци неће одустати од покушаја да инструментализују Индију ради обуздавања и балансирања Кине у Јужној и Југоисточној Азији, а пре свега у све важнијем басену Индијског океана. „Шаргарепа“ за ту услугу била би допуштена (привидна и ограничена) регионална доминација. У супротном, ако се Индија буде приклонила Кини и евроазијским интеграцијама, уследио би „штап“ – изазивање дестабилизације земље и активирање конфликта (муслиманско „буђење“, тензије између федералних јединица, кашмирско питање, неспоразуми са Пакистаном и Бангладешом, преливање сукоба из Шри Ланке, климатски, тј. „монсунски рат“...). У овако незавидној позицији Индија још извесније може да се нађе јер одржава традиционално добре односе са Русијом, шири свој утицај на земље Африке, све непосредније се укључује у „Нову Велику игру“ у Централној Азији и води избалансирану политику према узаврелом исламском свету.

Огроман геополитички потенцијал поседује *исламски свет* и он постаје све респектабилнији глобални актер. Нарастање исламског значаја заснива се на пет кључних чинилаца: 1) популационом потенцијалу, који се захваљујући високој стопи природног прираштаја брзо нумерички увећава, али и просторно шири захваљујући усмереним миграцијама према демографски регресивним областима у окружењу; 2) хомогенизацији, заснованој на индукованом осећају колективне угрожености и солидарности пред перцепираном спољном опасношћу, првенствено од стране Запада под америчким вођством; 3) посвећености (гумиљовљевској „пасионираности“) остварењу заједничких циљева, обично обрадлаганих верским разлозима, а за које су спремни на жртвовање и оружану борбу; 4) економској моћи, базираној на резервама нафте и гаса, али енормно увећаној значајним учешћем у светској трговини, финансијама, индустрији, саобраћају, туризму... и 5) геополитичком положају на пространом контакту Африке и Евроазије као два саставна дела је-

динственог копна („Светског острва“), у централној зони Старог света и областима древних цивилизација са верским средиштима, дуж главних поморских и копнених комуникација, укључујући неколико најважнијих мореуза и земљоуза, у делу евроазијског Heartland-а, али и у кључним регионима Rimland-а, у простору где се сударају интереси највећих светских сила САД, Кине, Русије, Индије, ЕУ...

Експлозивно и наизглед изненађујуће „исламско буђење“ проишло је проблем самоспознаје и преиспитивање идентитета. Почеле су да се распадају нације и у анархично стање клизе државе које су махом настале у процесу деколонизације. Верска припадност је све очигледније надјачавала националну. Тај процес није био резултат само ерупције колективне енергије, рушења наслеђене спутаности и нараслих глобалних амбиција (и геополитичких), већ је он споља генерисан и усмераван. Последице су биле вишедимензионалне и уздрмале су читав свет – јачање верског екстремизма, ширење тероризма и ратних сукоба, економске противречности, политичка нестабилност, масовне миграције, етно-просторне промене, „Арапско пролеће“, „Исламска држава“... Има ли ова „бура на исламском мору“ епилог и какав ће он бити? Или ће „усталасаност“ бити (дуго)трајно стање? То ће у великој мери да зависи од способности исламског света да од објекта којим манипулишу велике силе (првенствено САД и ЕУ) прерасте у субјект светских геополитичких односа.

На путу конституисања исламског чиниоца у „глобалног играча“ стоје бројне препреке, од којих ће неке бити веома тешко превазићи. У поређењу са многољудношћу и пространошћу територије коју настањује, те контролом важних природних ресурса и економском снагом којом располаже, исламски политички утицај још увек је сразмерно мали и тешко ће напредовати до највишег светског нивоа. Иако је углавном јединствен „према споља“, исламски свет је изразито фрагментиран на унутрашњем плану. Стога је подложен геополитичкој (зло)употреби од стране великих сила, које ради остваривања својих интереса користе: унутарисламски макро-дуализам (сунити и шиити), постојање бројних верских заједница и секти (алавити, салафисти, суфисти...), поделу на неколико великих група народа (Семитска /Арапи/, Иранска, Туркијска...) и бројне друге народе/племена, произвољно конституисане државе-нације (Египћани, Алжирци, Кувајћани...) и неадекватне границе, те мозаик исламистичких идеолошко-политичких фракција и наоружаних формација (Муслиманска браћа, Вахабије, Хезболах, Хамас, Талибани, Ал Каида, Боко Харам...).

Главни разлог још увек другоразредне исламске позиције у светским геополитичким процесима остаје непостојање водеће државе. Неке предиспозиције да то постану имају Турска, Иран, Саудијска Ара-

бија, Египат и Индонезија. Мада њихова реална моћ не превазилази регионалне размере, оне су често у конкурентском односу и на различите начине се боре за лидерску улогу (неке чак и под патронатом САД). Ту би требало тражити разлоге зашто су амбиције исламског света да се у глобалној хијерархији приближи врху до сада остале без успеха. Његова снага, иако у очигледном напону, остала је и даље неартикулисана и у погледу неког значајнијег учешћа у редефинисању светског поретка – неефикасна. То не значи да из стања геополитичке адолесценције, у којој се већ дуго налази, исламски чинилац неће већ у блиској будућности да изађе на брз и радикалан начин.

Проблем непостојања класичне државе-лидера и њене покретачке улоге превазилази се, за исламске прилике, на логичан начин: верско је (постало) истовремено и политичко. На то указује исламско деловање од глобалног и трансконтиненталног, до регионалног и локалног нивоа, где у привиду хаоса ипак може да се препозна систем. Колективна прилагодљивост, истрајност, систематичност, солидарност, динамичност и способност коришћења компаративних предности у односу на уочене супарнике – импресивни су. Геополитичност у дефинисању циљева, избору метода, фазама реализације и неким већ оствареним резултатима је несумњива. Не потврђују ли то зачеци административно-територијалног консолидовања и концентрисања досељеног исламског становништва унутар европских метропола, уметање и ширење државоликих творевина од Балкана до Кавказа, миграционо запоседање простора, стварање тзв. Исламске државе у самом географском средишту исламског ареала...? А не-исламски свет на то још увек гледа са самозаваравајућим ниподаштавањем.

На светској геополитичкој позорници специфичну улогу играће земље Африке јужно од Сахаре. Оне неће бити само епизодисти или обичне арене где ће се укрштати неоколонијални интереси, него ће на мање или више активан начин учествовати у преображају тог простора. Огромне резерве природних ресурса и експлозиван демографски раст представљаће најзначајније развојне потенцијале и инструменте утицаја, али, истовремено, и факторе „геополитичког магнетизма“ за светске силе, те ризике за политичку стабилност и безбедност. *Јужноафричка Република* се већ издвојила као лидер тог дела Африке, али и значајан партнер моћних држава (БРИКС) које представљају алтернативу америчком униполарном поретку. Она може да буде пол геополитичке и геоекономске гравитације који ће да привуче читаву „црну“ Африку и да је са собом поведе у интеграционе процесе на новим основама и са новим светским „играчима“.

Сличну позицију у Латинској Америци изграђује *Бразил*, пространа, многољудна и по природним богатствима једна од водећих држава

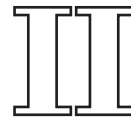
света. Не би требало заборавити и друге земље (Аргентина, Венецуела, Боливија, Чиле, Куба...) које могу да дају велики допринос настојању читавог простора јужно од Рио Гранде да се ослободи хегемоније САД и постигне већу геополитичку „специфичну тежину“. Међутим, то ће бити тешко оствариво управо у контексту гашења планетарне доминације САД и следственог преображаја светског поретка у мултиполарни. Баш то ће натерати Вашингтон да своју преосталу, немалу моћ преусмери према свом „задњем дворишту“. Задржавање америчке лидерске позиције у меридијански издуженој „пан-области“ од Аљаске до Огњене Земље и океанској акваторији која је непосредно окружује неће бити само фрустрирајући повратак на монроовско раздобље, већ и у супротности како са латиноамеричком еманципацијом, тако и са интересима осталих светских сила. То ће неминовно да произведе нестабилност и сукобе, који Латинску Америку могу да претворе у нови shatterbelt коеновског типа.

Постмодерно раздобље карактеристично је по евидентном порасту геополитичког значаја специфичних геополитичких актера – не-државно организованих чинилаца. Супрадржавне војне, политичке, економске и друге интеграције и раније су показивале геополитичке амбиције, многе су управо због тога и формиране, а међу њима има и оних које све више показују да ће интересе креирати отуђено, тј. мимо ставова својих држава-чланица. На другој страни су субдржавне политичко-територијалне јединице које могу да формирају посебан геополитички профил, често потпуно другачији од државе којој формално припадају (федералне јединице, покрајине, региони, сецесионистичке псеудо-државе, чак мегалополиси и главни градови). У геополитичке процесе „на велика врата“ улазе и центри моћи чије је постојање само на први поглед виртуелно, без чврсте просторне структуре и претензија. Али њихово деловање може да има прикривену или отворену геополитичку суштину и контролу територије као циљ (међународне финансијске институције, мултинационалне компаније, обавештајне службе, војно-саветничке фирме, професионалне превратничке групе, разне наоружане формације, криминалне организације, медијске куће...).

Кључни чиниоци у будућим геополитичким процесима ипак ће остати *државе*, упркос релативизацији њихових позиција која је настала као резултат вишедеценијских глобалистичких атака. Али, то ће бити трансформисане државе, углавном са мање или више „окрњеним“ суверенитетом и „обуздане“ како мрежом међународних организација и институција, тако и деловањем неколицине водећих светских сила. Пред геополитиком је задатак да прати и анализира хијерархијске промене у редоследу тих најмоћнијих држава и њихову улогу у епохално важном процесу смене глобалних поредака. Геополитика би, такође,

требало да понуди научно засноване трендове, прогнозе и сценарије светских и регионалних односа, уважавајући појаву нових варијабли и разрађујући чак и најмање очекиване опције.

Важно и релативно „незаорано поље“ геополитичких проучавања биће ангажман водећих светских држава у стварању нових државо-ликих творевина, чије формирање, постојање и функционисање јесте у служби неког конкретног интереса велике силе-спонзора: преузимања и експлоатације стратешких природних ресурса, енергетско-индустријских и транспортних капацитета, коришћења квалитета географског положаја, инфилтрирања у „незапоседнут простор“, добијања још једног зависног и лојалног „савезника“ (вазала), изградње војних база и лоцирања својих трупа у безбедном окружењу, позиционирања тампон-зона, успостављања манипулативног регионалног (дис)баланса... Геополитички значај таквих псеудодржава може да буде велики, а опстанак орочен, али и (дуго)трајан, са различитим перспективама – да постану „праве“, међународно признате, мада вероватно „слабе државе“, да буду реинтегрисане у састав држава од којих су биле ампутиране када се односи међу великим силама врате на „претходно стање“ или да, сходно промењеној констелацији, уђу у састав неке суседне или сасвим нове државе. У сваком случају, променљива политичка карта света, сачињена од мозаика држава и „државоида“, остаће незаменљив предмет геополитичких проучавања.

Приоритети и перспективе геополитичке науке

- ⇒ Теоријски изазови геополитике
- ⇒ Фокусирање међузависности: природни ресурси – геоекономија – демографија – геополитика
- ⇒ Ка новој глобалној геополитичкој парадигми

1. Теоријски изазови геополитике

Геополитику, у бескрајном истраживачком послу од *опросторења политичког мишљења до осмишљавања политичког простора*, и у будућности ће чекати нерезрешена питања из прошлости. Њен теоријски дискурс ипак ће се све мање односити на „очишћење од нацистичког греха“ јер је сасвим јасно да се радило о злоупотреби и застрањивању, од којег нису биле, нити су данас имуне и друге науке. Ова ноторна чињеница доводиће се у питање само у догматским идеолошко-политичким препуцавањима, диригованим медијско-пропагандним манипулацијама, предрасудама оптерећеним промишљањима неких утицајних јавних делатника и крајње конзервативним научним круговима за које је геополитика још увек „сумњива работа“. Али, савремена геополитика и даље ће морати да доказује како није „само специфичан приступ“, „ништа више од доктрине“ или „конјунктурна надринаука“, већ истинска наука трансдисциплинарног карактера.

Сходно брзим друштвеним променама, неминовно ће се обликовати и прилагођавати истраживачки циљеви, задаци, предмет проучавања, појмовно-категоријални апарат, методе проучавања, методолошки поступци и позиција геополитике у све многобројнијој породици наука. Неопходна ће бити и комплекснија подела на субдисциплине. Ранијим чиниоцима моћи и интересима придружиће се нови, а проучавање њихове заједничке територијализације неће подразумевати само пуко просторно инвентарисање, већ свеобухватни геополитичко-системски приступ. То ће произвести потребу одређивања језгровите, разумљиве и општеприхватљиве дефиниције геополитике, која ће подразумевати како научно конзистентне тачке ослонца, тако и нове елементе који проистичу из њене динамичне природе.

Теоријску геополитику неће престати да интригира вечно питање релација са политичком географијом. Аналогно, политичку географију увек ће занимати где су додирне тачке, а где разлике у односу на геополитику. Иако се не могу поистоветити, геополитика и политичка географија остаће комплементарне, блиске, „сестринске науке“, али са јасно диференцираним својствима. Ипак, питање суштине прожи-

мања *географског* и *политичког* деликатније је за геополитику него за политичку географију. Одбацавање географско-детерминистичких ставова, а нарочито вулгарно-географистичких застрањивања, не би требало геополитику да одведе у трендовски географски нихилизам и нови техно-детерминистички екстремизам. Њена мисија увек ће бити да проналази објективну меру узајамности просторних и политичких феномена у контексту различитих интереса.

Пред геополитиком у будућности могу да се поставе две „замке“. Ако поново скрене на странпутицу неког новог шовинистичко-идеолошког тумачења о наводно природној предодређености „мање“ и „више вредних“ нација, „нижих“ и „виших раса“, „природних“ и „вештачких држава“, „судбинске“ везаности народа за тло, права младих „држава-организама“ да расту на рачун „држава у одумирању“, „нашег“ запоседања „њихове“ територије, поделе на империје, регионалне силе, другоразредне и трећеразредне државе – геополитика ће ризиковати да се заиста изроди у ненаучног мутанта. Такође, ако буде занемаривала „опросторење политичког“, тј. маргинализовала улогу физичкогеографских и друштвеногеографских чинилаца у политичким појавама и процесима, а апострофирала утицај, ставове и визије дневне политике, партија, државних званичника и институција, интересних група, утицајних личности, корумпираних псеудоинтелктуалаца, мултинационалних компанија, финансијских центара моћи, невладиних организација, програмираних медија и догматски установљених пожељних наратива – геополитици прети опасност да постане бљутаво (гео)политиканство, осуђено на Касандрино проклетство.

Истинска, научна геополитика, суочена са императивом проучавања све динамичнијих и компликованијих процесе на глобалном, регионалном и локалном плану, биће успешна ако се буде разгранавала, али не стварајући будуће „отпадничке дисциплине“, већ саставне делове који ће чинити интегрални систем геополитичке науке. Упоредо са интензивним развојем, појавама нових идеја, теорија и концепција, те динамичним „животним ритмом“ у истраживачком, образовном и практичном облику, неопходно је да геополитика настави да учвршћује темеље које су поставили њени очеви-оснивачи, прати путоказе корифеја класичне и неокласичне мисли, и негује плурализам критичких и постмодерних схватања. Промишљања Мехена, Кјелена, Мекиндера, Савицког, Хаусхофера, Спајкмена, Кенана, Коена, Кисинџера, Бжежинског, Хантингтона, Панарина, Дугина и других о глобалним геополитичким питањима неопходно је уважавати, али и недогматски анализирати, унапређивати и мењати у складу са стварношћу и будућношћу. Аналогно, напредак посебних, националних геополитика неће бити могућ без тековина сопствених историографија, географија,

етнографија, филологија, правних, економских, политиколошких, војних и других наука. Националне геополитичке школе мораће да воде бескомпромисну борбу за опстанак са гигантским научним потенцијалима великих сила и њиховим настојањима да изврше геополитичку лоботому „малих и недостојних“, тј. да елитизују и монополизују геополитику, присвајајући себи искључиво право не само на геополитичко креирање, већ и на геополитичко размишљање.

2. Фокусирање међузависности: природни ресурси – геоекономија – демографија – геополитика

Велики изазов геополитике, како теоријске, опште и регионалне, тако и других дисциплина, биће понирање у суштину њених узрочно-последичних веза са географијом природних ресурса, геоекономијом и демографијом. Долазећи мултиполаризам, просторна редистрибуција војне, политичке и економске моћи, а нарочито удари економско-финансијских криза, показали су да природни ресурси нису небитни у постмодерном развоју. Напротив! Постало је сасвим јасно да привреда и економија у целини, не могу да се вечно заснивају на протежирању терцијарног и квартарног сектора, тј. махом на трговини и финансијским трансакцијама. Земље у успону, у првом реду азијске, реафирмисале су производњу – рударску, енергетску, пољопривредну, индустријску – а тек потом је уследило преузимање примата у развоју саобраћајне инфраструктуре и демонополизовање Запада у области глобалних финансија и трговине. За Запад је постало алармантно што за наставак темпа досадашњег раста, степен достигнуте економске моћи и ниво стандарда становништва неће имати довољно сопствених природних ресурса, а све мање може да рачуна на њихово (нео)колонијално коришћење широм света.

И док *Сједињене Америчке Државе* на својој огромној територији располажу замашним сировинско-енергетским резервама и још увек их споља допуњују захваљујући војно-политичко-економској принуди, други „таласократски пол“ Запада, *Европска унија*, као још увек водећа економија света (посматрана интегрално), налази се у много већим проблемима – сиромашна је природним ресурсима, нема инструменте силе да их прибави из ваневропских земаља и не може да се увозно оријентише у складу са најповољнијим понудама ако то није у складу са интересима њеног прекоатлантског татора. На супротној, далекоисточној страни евроазијског копненог „џина“, је још један „ресурсни зависник“ – *Кина*. Њена геополитика проистицаће из интереса да при-

ступа и експлоатише у првом реду нафтно-гасна лежишта у свету, по том да обезбеди стабилан увоз, цевоводне и поморске руте за њихову несметану допрему до кинеских индустријских региона, те да, истовремено, не дозволи да путеви извоза њених индустријских производа буду доведени у питање. На светске природне ресурсе претендоваће и *Индија*, све снажнија сила позиционирана на јужном ободу Евроазије и у басену Индијског океана. За ову, по свему судећи, ускоро најмногунију земље света, они постају не само ствар будућег економског развоја, геополитичког статуса и стандарда становништва, већ животно важно питање унутрашње политичке стабилности и етно-социјалне хармоније.

Стратешким природним ресурсима обдарене земље и региони располажу ефикасним „инструментима геополитике“, али не морају, *per definitionem*, да буду антипод онима које су сиромашне. Штавише, та дуалност може да постане залог комплементарности и партнерства, на једној страни, али и узрок геополитичког супарништва које води економској, па чак и оружаном конфронтацији, на другој страни. Пример је *Русија*, која је не само далеко најпространија и природним ресурсима најбогатија земља света, него има и повољан положај између два развијена, али дефицитарна региона – европског и далекоисточног. И док се руско-далекоисточне везе, првенствено на нафтно-гасном плану, остварују у обостраном интересу, руско-европску „конекцију“ САД настоје да онемогуће мотивисане геополитичким циљем да задрже „европски мостобран“ под својом контролом. *Исламски свет*, демографски прогресиван, али већином хендикепиран недостатком плодног земљишта и воде, „покрива“ простор где се налази главни „петролејски резервоар Планете“, за чију ће се контролу, експлоатацију и транспортне путеве наставити жестоко надметање. У ресурсно богатој и разноврсној Латинској Америци, чије државе настоје да се ослободе доминације САД, посебно се истиче *Бразил*, наступајући на међународном плану све више аутономно и у саставу БРИКС. Слично чини *Јужноафричка Република*, користећи огромне сопствене природне ресурсе, али и ширећи свој утицај у простор Африке јужно од екватора. Пространа, рудама богата, развијена, али ретко насељена *Аустралија*, иако цивилизацијски и политички припада Западу, све више се геоекономски и геополитички везује за југоисточну и источну Азију. У порасту ће бити ресурсни значај *мањих држава*, које располажу специфичним природним потенцијалима – племенитим, обојеним и ретким металима и минералима, енергентима, скупоценим дрветом, чак и природним лепотама. Због тога, као и због мале отпорне моћи, оне ће бити све изазовнији предмет интереса и сучељавања моћних држава, супрадржавних интеграција и недржавно организованих поседника моћи.

Природни ресурси представљаће све важнији геоекономски чинилац, а борба за контролу географских области где су лоциране њихове велике резерве и путева транспорта до прерађивача и потрошача постаће један од кључних покретача геополитичких процеса. Они ће бити не само узроци оружаног сукоба, већ и њихова непосредна материјално-финансијска основа. Прерашће чак и у предмет илегалне трговине, у којој ће учествовати криминалне организације, различите наоружане формације, сепаратистичке, побуњеничке и терористичке групације, државолике творевине и фирме сумњивог кредибилитета, али и угледне мултинационалне компаније, званично признате државе, њихове економско-политичке номенклатуре, утицајни појединци и „породице“. Прави геоекономски „ратови“ водиће се не само за доминацију на глобалном и регионалном нивоу, већ и за мање „субјекте“: за перспективне привредне и грађевинске локације, постојеће и планиране индустријске комплексе и регионе, саобраћајне коридоре и системе, изгледна тржишта, финансијску превласт, контролу главних градова и већих урбаних средишта, па и за преузимање атрактивних туристичких дестинација. Бескомпромисна геоекономска конкуренција некада ће имати веома изражену, чак и доминантну геополитичку сврху. Дакле, између геоекономије и геополитике и даље ће постојати знатне теоријске и практичне разлике, али неће моћи да се пренебрегне њихово реално прожимање. Оно ће бити још очигледније када се у правом смислу распламса борба за контролу питке воде и плодног земљишта. Ова два егзистенцијална природна ресурса до скоро су могла да се сматрају убиквитетима екумене, а у наступајућем времену ће постати дефицитарни услед наглог пораста светског становништва.

Геополитички значај становништва нагло се увећава, директно пропорционално глобалној демографској експлозији, популационо-просторној редистрибуцији, диференцираном природном прираштају, брзим структурним променама (нарочито расно-национално-религијским) и миграцијама епохалних размера. Упоредо са енерго-геополитиком (петрол-геополитиком), демо-геополитика ће пресудно утицати на будуће светске односе. Становништвом се најпоузданије и најдугорочније врши запоседање и контрола простора. Стога, оно није више само чинилац, већ све очигледније постаје убојито средство геополитике. Такође, популационе промене представљају и последицу геополитичких процеса. Ни један чинилац не располаже тако снажним капацитетом за брзу и суштинску друштвену трансформацију простора као демографска динамика. Само неколико година раније данашњи популациони процеси изгледали би као сензационалистичка пророчанства, научна фантастика или тзв. теорија завере, а сада се већ и најсмелије прогнозе о променама броја, размештаја, састава, природног и

механичког кретања становништа, те њиховом узрочно-последичном односу са геополитиком, предано разматрају. Стога, постојање „демо-геополитичког менаџмента“, тј. управљања демографским процесима сходно конкретним геополитичким циљевима, није више само закључак научника, него реалност већ далеко одмаклог 21. века.

У геополитичке сврхе употребљавају се готово сва својства становништва и сви демографски процеси. Пораст укупне светске популације користи се за манипулативно неомалтузијанско ширење панике како постојећи природни услови и ресурси неће бити довољни за опстанак и да ће бити неопходно обуздати демографску експлозију у оним регионима и расно-етничким групацијама где је она најизраженија. Подразумева се да „право“ интервенције и употребу чак и најрадикалнијих метода себи приписује бела, католичко-протестантска, Западна цивилизација, како би сачувала привилегован положај „Златне милијарде“, али и „оправдала“ свој геополитички и војни ангажман. Будући да становништво јесте и остаће „тврди“ чинилац моћи, неравномерност његовог бројног кретања и просторног размештаја постаће све важније геополитичко питање. Концентрација у океанским приобаљима, равницама и речним долинама проузроковаће не само недостатак простора, повећање његове вредности и борбу за поседовање и управљање њиме, већ и планетарно значајне промене у поретку великих и најмноогољуднијих земаља.

Према пројекцији УН, свет ће средином 21. века имати преко 9,5 милијарди становника и они ће углавном бити груписани у Индији (1,75 милијарди), Кини (1,44 милијарде) и другим земљама источне, југоисточне и јужне Азије, исламског света, Латинске Америке и југа Африке. Њихов демографски раст засниваће се на високом природном прираштају, који ће и даље бити много већи од негативног миграционог салда. С друге стране, наставиће се и пораст броја становника Запада (САД, ЕУ, Аустралија), али ће он бити далеко умеренији. Производиће га масован прилив имиграната, а делимично и диференциран природни прираштај – изразито висок код раније и нове имигрантске, махом муслиманске популације, а низак, углавном негативан, код домицилних, белопутих хришћана. То ће изазвати потпуно супротне трендове у процесу старења популације, поимању стварности и будућности, успостављању приоритета и вредносних система, што ће произвести националну и верску поларизацију, пораст међусобне конфликтности и супротстављене геополитичке интересе.

Миграције становништва увек су биле повезане са геополитичким процесима, али су се раније углавном догађале спонтано или присилно као последица идеолошко-политичких прогона, ратних сукоба, депортација, организованих колонизација, нестанка и настанка др-

жава, промена граница, уговор(е)них размена становништва... Данас су миграције постале ефикасно оруђе за постмодерно, привидно ненасилно (невојно), освајање простора, а у будућности ће то бити све више. Из геополитичких разлога миграције се изазивају, омасовљују, усмеравају, орочавају и окончавају. Постале су и претња којом велике силе дисциплинују своје „вазале“ који показују знаке непослушности. Могу да послуже као идеално средство за изазивање дестабилизације, социјалних тензија, анархије, насилне промене власти и геополитичке преоријентације држава. Међутим, показало се да је покренуте миграције веома тешко у потпуности контролисати, те се оне као бумеранг враћају онима који су их иницирали ради неког свог краткорочно или дугорочно пројектованог интереса.

Две „нове велике сеобе народа“ прете да из темеља промене геополитичку слику света. Једна је латиноамеричка имиграција у САД, кроз „нова врата народа“ – преко Рио Гранде. Њу, за сада, снажна америчка држава још увек успева да амортизује. Другу „глобалну сеобу“ представља имиграциони талас из Африке и са Блиског Истока у Европску унију кроз медитеранска „нова врата народа“. Њој ослабљени европски „имунолошки систем“ не може да се супротстави. Управо муслиманска миграциона „ерупција“ усмерена ка Европи је не само геополитички генерисана, већ и контролисана. Њене елементе чине: *три миграционе струје* – блискоисточна (са најизраженијом геополитичношћу), либијско-туниска и алжирско-мароканска; *три миграционе „вратнице“* – егејско-босфорска, сицилијанска и гибралтарска; *три миграционе руте* („мостобрана“) – балканска, апенинска и иберијска; *једно миграционо исходиште* – Европска унија, тј. две кључне државе, Француска и Немачка, које чине њено „срце“ или „локомотиву“, а показују намеру да се отргну америчкој контроли и постану лучоноше европско-руског приближавања. На овај начин масовне миграције постају значајан чинилац у надметању великих сила не само за стицање примата, него и у преобликовању глобалног геополитичког поретка.

Регионално-етнички диференцирано природно и механичко кретање проузроковаће структурно-демографске трансформације, а најзначајније геополитичке последице настаће услед промене у просторном размештају расних, верских и националних колективитета. На глобалном плану смањиваће се процентуално учешће и утицај белог европског, америчког и аустралијског становништва, а експлозиван пораст имаће индокинеска, индијска, латиноамеричка, црначка и нарочито исламска популација. То ће изазвати релативно брзо прекомпоновање регионалних етно-просторних односа, супституцију једних етникума другим, етно-демографско запоседање и губљење територија, интензивирање спирале принудних миграција, омасовљење верског и

националног конвертитства, институционално-политичке притиске, верски екстремизам и тероризам, цивилизацијске конфликте ширих размера... Најочљивије ће се мењати етничка карта јужних држава САД, Блиског Истока, Централне Азије, источне и гвинејске Африке, Балкана, Русије, ЕУ... Нема сумње да ће геополитичност тог феномена истовремено значити и енормно умножавање кризних зона, тако да нестабилност и конфликтност неће бити акутна, регионална и орочена појава, већ свеобухватна, глобална и тешко савладива пандемија.

Будући да исламски свет (1,6 милијарди или 23% светског становништва 2015. године) има не само експлозиван демографски раст, већ показује изразиту верску ригидност, културно-цивилизацијску искључивост, агресивну, милитантну просторну експанзивност и нарасле геополитичке амбиције, под најснажнијим притиском ће се наћи не-исламске енклаве окружене „морем муслимана“, али и простран спољашњи „прстен“ који је у непосредном додиру са планетарним исламским ареалом. По правилу, тамо где преовлада муслиманска популација, некадашња мултиетничност (тачније: мултиконфесионалност) брзо нестаје, док раније прилично хомогени не-муслимански простори где мале муслиманске енклаве почињу да се шире или где се масовније појављују муслимански имигранти, убрзо постају мултиетничке. Стога ће у наредним деценијама бити крајње неизвесна судбина египатских Копта, блискоисточних хришћана, кавкаских и централноазијских Руса, косовско-метохијских Срба, афричких анимиста... Традиционални идентитет и опстанак читавих држава које се граниче са муслиманима и имају експанзивну муслиманску мањину може доћи у питање: Израел (нарочито у контексту опадање моћи његовог заштитника САД), Арменија, Грузија, Етиопија, Нигерија, Кипар, Црна Гора, БЈР Македонија, Србија... Ако услед исламског демографског и геополитичког притиска настане „прелом“ у Нигерији и Етиопији, готово је извесно да ће Африка до краја 21. века постати „први исламски континент“.

Под условом да се задрже или, што је вероватније, интензивирају садашњи демографски трендови, чак и некада ексклузивно хришћанска Европа наћи ће се пред могућношћу исламизације. О њој су некада говорили само ретки појединци, дискредитовани као „катастрофисти жељни промоције“, а сада је готово неизбежном перспективом сматрају угледни научници и реномирани политичари, не питајући се више „да ли ће“, него „када ће“ се то десити. Процењује се да је на европском континенту 2015. године било приближно 43,5 милиона муслимана, што чини 5,9% његовог укупног становништва (у 28 држава ЕУ има 21 милион или 4% муслимана), али њихов број, процентуално учешће, самосвест, хомогенизација, политички утицај и борбеност брзо расту.

Будући да је асимилација муслимана искључена, а суживот са домицилним хришћанима се у круговима водећих политичких званичника у Бриселу, Старзбуру, Берлину, Паризу и Лондону проглашава самозаваравајућом заблудом, које су опције европске будућности? Да за неколико деценија муслиманско становништво постане већинско? Да, упоредо, проверавање већ прилично атеизованих западних хришћана добије масовније размере и да европски континент захвати процес незаустављиве исламизације? Да преостали хришћани буду принуђени на избор: емиграција (куда?) или пристајање на статус обесправљене мањине? Или, пак, да започне отворен верско-цивилизацијски сукоб са неизвесним током и резултатом, у коме је могућ и компромисни исход као што је компензационо уступање једног дела Европе где би се преселило и концентрисало муслиманско становништво (на пример: на Балкан?) Да ли су ово само хипотезе? Да ли је, ипак, могућа нека од назначених варијанти или „од сваке по мало“? У контексту ових етно-просторних промена, хоће ли бити дугорочно одрживе све постојеће државе и границе? Или неминовно долази време не само за радикалну промену политичке карте Европе и света „у складу са новим реалностима“, већ и за фундаментално редефинисање глобалног геополитичког поретка?

3. Ка новој глобалној геополитичкој парадигми

Кључно питање на које ће геополитика тражити одговор јесте какав ће бити, како ће у просторном смислу изгледати и како ће функционисати глобални систем у будућности. Предмет геополитичког интересовања, у првом реду, биће Евроазија јер од тог највећег, најмногљуднијег, најхетерогенијег и најконфликтнијег копна на Земљи зависи укупно стање света. Сходно томе, наметаће се потреба за разрешавањем бројних дилема. Да ли је окончање америчког управљања Евроазијом геополитичка неминовност? Хоће ли, у том случају, настати „вакуум моћи“ или ће он бити синхроно попуњен током неког транзиционог периода? Ко ће бити нови, аутохтони, евроазијски владар? Кина – ненаметљиви лидер, оспоравани хегемон или ауторитарни униполарни владар? Колики су њени капацитети, располаже ли геополитичким предиспозицијама, има ли глобалне амбиције, како ће подносити обавезујућу „позицију на врху“, може ли да издржи конкуренцију...? Следи ли и њој судбина која је сналазила сваку „Империју“ – да и против ње почне „удруживање варвара“? Или ће јој вишемиленијумско искуство помоћи да одоли хегемонистичком изазову, превентивно обесмисли конфликте у „заједничкој евроазијској кући“ и далековидо се уклопи

у мултиполарни *Pax Eurasiatica*? Како ће такав поредак изгледати и функционисати: као правилан петоугао чија темена би чинили Кина, Русија, Индија, Европа и исламски свет, са релативно уравнотеженим међусобним везама, или, пак, као неправилна, четворострана пирамида са Кином на врху, а Русијом, Индијом, Европом и исламским светом у основи, те међусобним везама променљивог карактера, интензитета и трајања? А кључно питање које се поставља пред геополитичку науку јесте какав ће бити однос тог система са „остатком света“, у првом реду са САД, тј. да ли ће *Pax Eurasiatica* моћи да прерасте у синоним глобалног мултиполарног поретка? И да ли ће тај мултиполаризам временом да се преобрази у (нео)биполаризам, за који постоји мишљење да је једини гарант какве-такве светске равнотеже?

Из промене поретка великих сила и трансформације глобалног система произаћи ће редефинисана геополитичка структура света, коју ће чинити неколико новоформираних макро-просторних целина. На којој концепцији ће се највише заснивати таква подела света, а које концепције ће послужити као корективне? Теоријско полазиште свакако ће остати „закон“ телурукратко-таласократског антагонизма, док ће се конкретизација планетарног геополитичког сучељавања заснивати на измењеној и прилагођеној Heartland-Rimland варијанти. На основу ових (нео)класичних постулата, САД ће настојати да сачувају статус ако не „глобалне доминације“, онда „глобалног вођства“, док ће се Русија, ако не крене жустрије неоевроазијским путем, него остане у замци овако задатог и за њу унапред губитничког обрасца, бескрајно и исцрпљујуће борити против „(гео)политике обуздавања“ и „стратегije анаконде“, у нади да ће се остварити сан о „праведнијем, мултиполарном свету“. Али, у поређењу са 20. веком, свет се са одмицањем 21. века радикално мења и у њему, заједно са геополитичким константама, умножавају се геополитичке веријабле – нове велике силе, чиниоци моћи, конфликтни потенцијали, схватања интереса, типови савезништава, (само)задати приоритети, чак и физичкогеографске датости (на пример, побољшана проходност Северног морског пута омогућује поморским силама приступ северу Евроазије). Следствено, биће неопходно да се томе прилагоде геополитичке идеје и теоријски приступи, те осмисле свеобухватне, иновативне концепције које неће представљати само тумачење, већ модел практичног функционисања светског геополитичког система.

Мултиполарност ће подразумевати поделу света на неколико великих просторних целина, „геополитичких блокова“, који ће се разликовати са становишта пространости, популационе величине, природне и друштвене структуре, политичке, економске и војне моћи, хијерархијске позиције, својстава међусобних утицаја, чак и доминантних

кохезионих веза и интеграционих принципа на основу којих су формирано. Глобална „слагалица“ састављена од „геополитичких блокова“ биће резултат не једног, већ комбинације више познатих и неких будућих модела – центар-периферија, пан-области, концентричних прстенова, полицентричности, цивилизацијских ареала, геополитичке гравитације, великих простора, стратегијских сфера и геополитичких региона... Између њих неће постојати истинске, фиксне, државолике, баријерне границе, већ променљиве, флексибилне, широке, зоналне међе. Такође, „геополитички блокови“ неће бити изоловане и самодоволне целине, већ ће међусобно успостављати интензивне и променљиве односе – сарадничке и савезничке, али и конкурентске и антагонистичке – што ће одређивати заједнички интерес или заједничка претња.

Ако се настави тренд опадања моћи САД, изгледно је да се њена већ начета глобална хегемонија сведе само на меридијански издужену *Пан-америчку* зону (Северна и Јужна Америка, укључујући и припадајуће делове атлантске и пацифичке акваторије). Ослобођена америчке доминације, могуће је да се Европа формира као аутономни геополитички ентитет. Њена ресурсна зависност од Русије може да буде кључна кохезиона претпоставка за неки интеграциони облик *Евро-Русије*. Ближе реалности јесте да се на неоевроазијским основама претходно конституише Русија-Евроазија као „трећи континент“, који из садашњих граница Руске Федерације може не само да прерасте у интересну сферу или (ре)интеграцију дела постсовјеског простора, него и да се прошири до опсега Хантингтонове Православне цивилизације, па и даље. Захваљујући вишедимензионалној моћи и „магнетизму“ Кине и Јапана, формираће се *Далекоисточни* „блок“ и он ће обухватати још западни Пацифик, југоисточну Азију и Аустралију. Није искључено да у његов састав уђе и Индијски потконтинент, мада је природније да он буде аутономна геополитичка целина, са могућношћу да га његов положај у све значајнијем басену Индијског океана, те нарастајући демографски, економски и војни капацитети, квалификују за посебан „геополитички блок“. Африка јужно од Сахаре или *Црна Африка* неће имати статус „блока“ на основу своје моћи и способности да утиче на глобалне односе, већ захваљујући „експлозивном потенцијалу“ који може да изазове дестабилизацију ширих размера и расположивим природним ресурсима за које ће се надметати велике силе. Због природних потенцијала и специфичног статуса, посебним „геополитичким блоком“ условно ће моћи да се сматра и анекуменски простор *Антарктика*.

Трансформисана, постмодерна стварност и будућност света захтевају да се изврши ревизија ранијих геополитичких постулата. Иако ће Евроазија остати најважнија полука функционисања светског гео-

политичког система, фокус неизоставно мора да се прошири прво на интегрално афроевроазијско копно, а потом и на планетарни ниво. Само глобална (не и глобалистичка) оптика понудиће праву, недеформисану и неретуширану геополитичку слику. Сходно томе, требало би идентификовати не евроазијско, већ „Светско геополитичко језгро“, тј. „Глобалну Осовинску бласт“ (Global Pivot Area) или „Глобално Срце копна“ (Global Heartland). Где се налази простор из кога већ данас, а то ће још више бити сутра, долазе демографска експлозивност, масовна кретања модерних номада, цивилизацијска самосвојност, еруптивна људска и друштвена „пасионираност“, неупоредиво колективно самопоуздање и свест о моћи, освајачка динамика, аутентични континенталистички импулси и „претња“ перцепирана не само од непосредног окружења или таласократског Запада, него и од већине „остатка света“? Иако Запад по инерцији и даље сумњичи традиционални руски (евроазијски) Heartland, наставља да му се примиче и да га модификованим Rimland-ом окружује, настојећи да га у коначном обрачуњу фрагментира и пацификује, већ је постало очигледно да је у процесу формирања *Исламски* „геополитички блок“, са извесном перспективом да прерасте у Исламски Heartland, тј. „Светско геополитичко језгро“.

Исламски Heartland не би требало схватити у границама целокупног исламског ареала, већ као геополитичку творевину, у чијем саставу неће бити, на пример, најмногољуднија, али периферно позиционирана муслиманска земља – Индонезија. Потенцијална моћ тога простора је огромна – пространа територија, средишњи глобални географски положај, више од једне милијарде брзо растуће муслиманске популације, највеће светске резерве нафте и гаса, те контрола жаришта светских цивилизација, арабијске „велике пукотине“, важних сабраћајних коридора, раскрсница и „кључних тачака“... Остали „геополитички блокови“, иако специфични, хетерогени, формиран на различитим основама и међусобно супротстављени, перцепираће Исламски Heartland као „заједничког непријатеља“. То ће бити сасвим довољан кохезиони чинилац и разлог да образују „Светски геополитички прстен“, тј. „Глобални обод“ (Global Rimland), који ће не само да неокенанистички „обуздава“ Исламски Heartland, него ће покушати да му не дозволи да се консолидује и конституише као интегрална целина и геополитички профункционише.

Одржавање Исламског Heartland-а у стању разбијености олакшаваће постојећа унутарисламска национално-верска хетерогеност и међусобна нетрпељивост, супротстављени интереси муслиманских земаља и прозападна оријентација неких међу њима, те непостојање изразито надмоћне, водеће муслиманске државе која би била не само стожер Исламског Heartland-а, већ и читаве цивилизације. Такође, фи-

зичкогеографски предиспониран, а геополитички и геостратегијски веома употребљив чинилац фрагментације представљаће акваторије Персијског залива, Црвеног мора и источног Медитерана, које дубоко засецају сам „Heartland Исламског Heartland-a“ и чине га доступним у првом реду војној сили таласократског Запада. Само ако буде успео да превазиђе ова два кључна аутодеструктивна чиниоца – пронађе минимум цивилизацијског и геополитичког капацитета за заједничко деловање „према споља“ и стекне такву моћ да у критичном моменту може да успостави контролу „унутрашњих акваторија“, тј. да синхронизовано затвори кључне тачке за поморску инфилтрацију из Глобалног Rimland-a (Гибралтар, Босфор и Дарданели, Суецки канал, Баб ел Мандеб и Ормуз) – Исламски Heartland имаће реалне изгледе да постане нова „географска осовина историје“. Водеће силе Глобалног Rimland-a, у првом реду Кина, САД, Русија, Индија и ЕУ (ако опстане у интегралном облику), употребиће сва средства да то онемогуће. Антагонизам Глобалног Rimland-a и Глобалног Heratland-a наставиће да покреће геополитички механизам и у будућности.

Цитирана литература и извори

- Akvinski, Toma (1990), *Država*, Globus, Zagreb.
- Алексеев, Николай Николаевич (1998), *Русский народ и государство*, Аграф, Москва.
- Arveler, Elen (1988), *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Filip Višnjić, Beograd.
- Babić, Blagoje (2009), „Geoeconomija – stvarnost i nauka“, *Megatrend revija*, Vol. 6(1)/2009, Megatrend univerzitet, Beograd.
- Benoist, Alain de (1979), *Les idées à l'endroit*, Hallier, Paris.
- Benoist, Alain de (1991), „L'idée d'Empire“, *Nation et Empire: Histoire et concept*, GRECE, Paris.
- Блејн, Ендру /ур./ (2013), *Георгије Флоровски – руски интелектуалац и православни богослов*, Истина – издавачка установа Епархије далматинске, Београд – Шибеник.
- Bobić, Mirjana (2007), *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, Službeni glasnik, Beograd.
- Božić, Nemanja (1974), *Posleratna globalna strategija SAD*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), „A Geostrategy for Euroasia“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, № 5, September/october 1997, Council on Foreign Relations Inc, New York.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York.
- Bžežinski, Zbignjev (2001), *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka.
- Brzezinski, Zbigniew (2004), *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb; CID, Podgorica.
- Bžežinski, Zbignjev (2009), *Druga šansa Amerike – tri predsednika i kriza američke supersile*, JP Službeni glasnik; Fakultet bezbednosti, Beograd.

- Brzezinski, Zbigniew (2012), *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York.
- Wallace, William (1990), *The Transformation of Western Europe*, Pinter, London.
- Wallerstein, Immanuel (1974), *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York/London.
- Wallerstein, Immanuel (1980), *The Modern World-System, vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750*, Academic Press, New York.
- Wallerstein, Immanuel (1989), *The Modern World-System, vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840's*, Academic Press, San Diego.
- Wallerstein, Immanuel (2003), *Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*, New Press, New York.
- Wallerstein, Immanuel (2004), *Alternatives: The U.S. Confronts the World*, Paradigm Press, Boulder, Colorado.
- Wallerstein, Immanuel (2006), *European Universalism: The Rhetoric of Power*, New Press, New York.
- Волерстин, Имануел (2009) „Пропаст капитализма?“, НИИ, 29. јануар 2009, Београд.
- Walsh, Edmund (1944), „Geopolitics and International Morals“, *Compass of the World*, Macmillan, New York.
- Waltz, Kenneth N. (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading (Massachusetts).
- Weigert, Hans (1942), *Generals and Geographers*, Oxford University Press, London.
- Вуковић, Небојша (2007), *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас; Нација-прес, Београд.
- Вуковић, Небојша (2010), „Једна цивилизација мање у Хантингтоновом Универзуму? – демографске промене и геополитичке последице“, *Национални интерес*, год. VI, vol. 8, број 2/2010, Институт за политичке студије, Београд.
- Вуковић, Небојша (2011), *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*, докторска дисертација, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Vučić, Petar (1995), *Politička sudbina Hrvatske – geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*, Mladost, Zagreb.
- Whittlesey, Derwent (1939), *The Earth and the State*, Holt, New York.

- Gaddis, John Lewis (1982), *Startegy of Containment: A Critical Appraisal of Post War American National Security Policy*, Oxford University Press, New York.
- Gajić, Aleksandar (2009), *Nova velika igra*, Nova srpska politička misao, Beograd.
- Gallois, Pierre Marie (1990), *Geopolitique – les voies de la puissance*, Plon, Paris.
- Goldfinger, Charles (1986), *La Géofinance – pour comprendre la mutation financière*, (collection Odyssée), Seuil, Paris.
- Goodal, Brian (1987), *The Pinguin Dictionary of Human Geography*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth (England).
- Goodchild, Michael F. (2010), "Geographic Information System", in: *Research Methods in Geography – A Critical Introduction* (ed. Basil Gomez and John Paul Jones III), Wiley-Blackwell, Chichester (United Kingdom).
- Gray, Colin S. (1977), *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands and the Technological Revolution*, Crane, Russak & Company, New York.
- Grossouvre, Henri de (2002), *Paris-Berlin-Moscou: la voie de l'indépendance et de la paix*, L'Age d'Homme, Paris.
- Grossouvre, Henri de (2004), „Paris, Berlin, Moscow: prospects for Euroasian cooperation“, *World Affairs*, Vol. 8, No 1, Jan-Mar. 2004, World Affairs Institute, Washington, D.C.
- Grupa autora (1971), *Vojna enciklopedija*, knjiga 2, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd.
- Grupa autora (1972), *Vojna enciklopedija*, knjiga 4, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd.
- Grupa autora (1973), *Vojna enciklopedija*, knjiga 5, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd.
- Grupa autora (1966), *Vojna enciklopedija*, knjiga 8, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd.
- Grupa autora (1998), *Svetska enciklopedija mira*, tom 1, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Centar za demokratiju; Gutenbergova galaksija, Beograd.
- Grupa autora (1999), *Svetska enciklopedija mira*, tom 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Centar za demokratiju; Gutenbergova galaksija, Beograd.
- Грчић, Мирко (1982), „Геополитика – развој, значај и место у систему наука“, *Глобус*, бр. 14, Српско географско друштво, Београд.
- Грчић, Мирко (2000), *Политичка географија*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Грчић, Мирко (2010), „Концепција ритмова етногенезе Л. Гумиљова“, *Демографија*, књ. 7/2010, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

- Гумилёв, Лев (1990), *Этногенез и биосфера Земли*, Гидрометеиздат, Ленинград.
- Гумилёв, Лев (2009), *От Руси до России*, Эксмо, Москва.
- Davutoğlu, Ahmet (2001), *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Küre Yayinlari, Istanbul.
- Данилевски, Николај Ј. (1994), *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ; Досије, Београд.
- Данојлић, Милован (2000), „Горњани и доњани“, *Политика* (10. јун 2000.), Политика А.Д., Београд.
- Девеџић, Мирјана (2006), *О природном кретању становништва*, Завод за уџбенике, Београд.
- Деспотовић, Љубиша; Ђурић, Живојин (2014), „Геополитика сиромаштва“, *Култура полиса*, год XI (2014), бр. 23, Култура – Полис, Нови Сад; Институт за европске студије, Београд.
- Defarges, Philippe Moreau (2006), *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb.
- Dodds, Klaus (2007), *Geopolitics – A Very Short Introduction*, Oxford University Press Inc., New York.
- Драгићевић, Славољуб; Филиповић, Дејан (2009), *Природни услови и непогоде у планирању и заштити простора*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Дугин, Александар (1994), „Метафизика континената: од сакралне географије ка геополитици“, у: *Тајна Балкана* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд.
- Дугин, Александар (2000), *Основы геополитики*, Арктогея, Москва. (www.geopolitika.ru)
- Дугин, Александар (2004), *Основы геополитике*, књига I, Екопрес, Зрењанин.
- Дугин, Александар (2004), *Основы геополитике*, књига II, Екопрес, Зрењанин.
- Дугин, Александр (2004), *Проект „Евразия“*, ЭКСМО, Яуза.
- Дугин, Александр (2009), *Четвертая политическая теория – Россия и политические идеи 21. века*, Амфора, Санкт-Петербург.
- Дугин, Александар (2009), *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица „Росић“; ИКП „Никола Пашић“, Београд.
- Дугин, Александар; Добренъков, Владимир (2010), „К внешнеполитической стратегии России в XXI веке“, *Русское время*, № 2, январь-март 2010, Центр консервативных исследований социологического факультета МГУ, Москва.

- Дугин, Александр (2011), *Геополитика*, Академически Проект; Гаудеамус, Москва.
- Dukić, Dušan (1984), *Hidrologija kopna*, Naučna knjiga, Beograd.
- Духет, Ђулио (1938), *Интегрални рат*, Геца Кон А. Д., Београд.
- Ђурић, Милош (1951), *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд.
- Evans, Graham; Newnham, Jeffrey (1998), *Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London.
- Елзесер, Јирген (2009), *Национална држава и феномен глобализације: како можемо да се спасимо из светске економске кризе*, Јасен, Београд.
- Engdahl, F. William (2008), *Stoljeće rata 2 – Tajni geopolitički plan američke vlade*, Detecta, Zagreb.
- Ерл, Едвард Мид (1952), *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд.
- Еспозито, Џон (1994), *Исламска претња – мит или стварност?*, Просвета, Београд.
- Зарић, Иван (2009), „Моћ мора у геополитици и геостратегији САД – утицај идеја Алфреда Мехена“, *Национални интерес*, год. 5, вол. 6, бр. 3/2009, Институт за политичке студије, Београд.
- Ивашов, Леонид (2002), *Россия или Московия? Геополитическое измерение национальной безопасности России*, Эксмо, Москва.
- Jordan, Peter (2005), „Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien“, *Europa Regional*, 13. Jahrgang, 2005, heft 4, Leibniz-Institut für Länderkunde (IfL), Leipzig.
- Kaplan, Robert (2010), *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power*, Random House Hardcover, New York.
- Караганов, Сергей; Икле Фред (2002), „О сближении политики Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации в области обороны“, у: *Стратегија для России (10 лет СВОП)* (Сергей Караганов ур.), Вагриус, Москва.
- Караганов, Сергеј (2009), „Нова геоекономска и геополитичка револуција“, *Национални интерес*, год. V, vol. 6, бр. 3/2009, Институт за политичке студије, Београд.
- Караганов, Сергей (2012), „Идем на Восток“, www.karaganov.ru/news (24.04.2012.)
- Караганов, Сергей (2012), „России нужна еще одна столица – сибирская“, www.karaganov.ru/news (17.05.2012.)

- Kaushik, Isha (2013), "GIS in Geopolitics of Oil in the World", *International Journal of Current Research*, Vol. 5, Issue 12, December, 2013. (p. 3852). <http://www.journalcra.com/article/gis-geopolitics-oil-world> (13. 01. 2014.)
- Kegli, Čarls; Vitkof, Judžin (2004), *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope; Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu; Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd.
- Kennan, George F. / „X“/ (1947), „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs*, 25/july 1947, Council on Foreign Relations, Inc., New York.
- Kennan, George F. (1948), „Policy Planning Study“, *PPS/23: Review of Current Trends in U.S. Policy*, Memorandum by the Director of the Policy Planning Staff (Kennan) to the Secretary of State and the Undersecretary of State in Foreign Relations of the United States, Washington D.C.
- Кенеди, Пол (1997), *Припрема за двадесет први век*, Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, Београд.
- Kenedi, Pol (1999), *Uspon i pad velikih sila – ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, CID, Podgorica; JP Službeni list SRJ, Beograd.
- Kennedy, Paul (2009), „American Power Is on the Wane“, *The Wall Street Journal*, January 14, 2009. (<http://online.wsj.com/article/SB123189377673479433.html>)
- Kennedy, Paul (2010), „Back to Normalcy: Is America really in decline?“, *The New Republic*, December 21, 2010. (www.tnr.com/article/magazine/70753/normalcy-american-decline-decadence)
- Kirk, William (1965), *Geographical pivots of History*, Leicester University Press, Leicester.
- Kissinger, Henry (1976), *Obnovljeni svijet – Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812-1822*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Kissinger, Henry (1979), *The White House Years*, Litle Brown, Boston.
- Kisindžer, Henri (2003), *Da li je Americi potrebna spoljna politika – u susret diplomatiji XXI veka*, BMG, Beograd.
- Kjellén, Rudolf (1899), „Studier öfver Sveriges politiska gränser“, *Ymer*, vol. 3/1899, Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm.
- Кјелен, Рудолф (1923), *Држава као животни облик*, Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд – Сарајево.
- Клаузевиц, Карл фон (1951), *О рату*, Војна библиотека „Класици“, Вук Карџић, Београд.
- Кнежевић, Милош (1995), „Roma aeterna – imperija priprema udarac“, *Ekonomika*, br. 7-8, Ekonomika, Beograd.

- Кнежевић, Милош (1997), „Геополитичност простора моћи“, у: *Геополитичка стварност Срба* (Велько. Б. Кадијевић, ур.), Институт за геополитичке студије, Београд.
- Кнежевић, Милош (2001), *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд.
- Кнежевић, Милош (2014), *Призма геополитике*, Институт за политичке студије, Београд.
- Козырев, Андрей (1994), *Преображение*, Международные отношения, Москва.
- Колосов, В. А.; Мироненко, Н. С. (2001), *Геополитика и политическая география*, Аспект пресс, Москва.
- Кочетов, Эрнест Георгиевич (2009), *Геополитический словарь-справочник*, КНТ, Киев.
- Krasna, Francesca (2002), *Ripensare i Balcani nel nuovo scenario geopolitico mondiale*, Universita degli studi di Trieste, Dipartimento Scienze Geografiche e Storiche, Trieste.
- Kristof, K. D. Ladis (1960), „The Origins and Evolution of Geopolitics“, *Journal of Conflict Resolution*, march 1960/4 (1), (<http://jcr.sagepub.com/content/by/year/1960>)
- Krugman, Paul (1991), *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge.
- Ламанский, Владимир (2010), „Об историческом изучении греко-славянского мира в Европе“, у: Владимир Ламанский, *Геополитика панславизма*, Институт русской цивилизации, Москва.
- Ламанский, Владимир (2010), „Три мира Азийско-Европейского материка“, у: Владимир Ламанский, *Геополитика панславизма*, Институт русской цивилизации, Москва.
- Lamping, William V. (2013), „Russia Seeks to Divide Europe With Pipelines“, <http://ebe.org.pl/komentarz-tygodnia/russia-seeks-to-divide-europe-with-pipelines.html>, (објављено 5. фебруара 2013; приступљено 15. новембра 2013.)
- Lacoste, Yves /sous la direction de/ (1993), *Dictionnaire de geopolitique*, Flammarion, Paris.
- Lees, Lorraine M. (1997), *Keeping Tito afloat: the United States, Yugoslavia and the Cold War*, The Pennsylvania States University Press, Philadelphia.
- Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space*, Blackwell, London.
- Lippmann, Walter (1947), *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, Harper&Row, New York.
- Lohausen, Heinrich von (1978), *Mut zur Macht: Denken in Kontinenten*, Kurt Vowinckel Verlag, Berg am See.

- Luttwak, Edward (1990), „From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce“, *The National Interest*, № 20, Summer, 1990, The Nixon Center, Washington D.C.
- Luttwak, Edward (1993), „The coming global war for economic power: there are no nice guys on the battlefield of geo-economics, *The International Economy*, № 7(5), The International Economy, Washington D.C.
- Luttwak, Edward (1999), *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*, Harper and Collins Publishers, New York.
- Малер, Аркадий (2005), *Духовная миссия Третьего Рима*, Вече, Москва.
- Манић, Емилија (2010), „Примена ГИС-а у настави економских садржаја у високом образовању“, *Глобус*, бр. 35, Српско географско друштво, Београд.
- Manić, Emilija (2013), *Ekonomska geografija*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd.
- Manic, Emilija; Stepic, Milomir. (2015), „Geopolitical and Geoeconomical Causes of the First World War“, *Serbian Political Thought*, № 1/2015, Year VII, Vol. 11, Institute for Political Studies, Belgrade.
- Martin, Yvonne; Bertazzon, Stefania (2010), „Modeling“, *Research Methods in Geography – A Critical Introduction* (ed. Basil Gomez and John Paul Jones III), Wiley-Blackwell, Chichester (West Sussex, United Kingdom).
- Mahan, Alfred T. (1900), *The Problem of Asia – and Its Effect upon International Politics*, Little, Brown and Company, Boston.
- Махан, Алфред Т. (1960), *Поморска стратегија*, Војно дело, Београд.
- Mahan, Alfred T. (2004), *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*, The Project Gutenberg Ebook.
- Mackinder, Halford John (1904), „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London.
- Mackinder, Halford John (1996), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC. /електронско издање/ (оригинално издање: H. J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company Ltd, London, 1919.)
- Mackinder, Halford John (1996), „The Round World and the Winning of the Peace“, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC. /електронско издање/ (оригинално издање: *Foreign Affairs*, July 1943, Council on Foreign Relations, Inc., New York)
- Maul, Otto (1941), *Što je geopolitika?*, Naklada "Rad" K.D., Zagreb.
- Meinig, Donald W. (1956), „Heartland and Rimland in Eurasian History“, *The Western Political Quarterly*, vol. 9, № 3, University of Utah, Salt Lake City.

- Millar, R. James /editor in chief/ (2004), *Encyclopedia of Russian History*, Macmillan Reference USA; The Gale Group, Inc; Thomson Learning Inc, New York.
- Милетић, Андреја (1993), „Геополитика“, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд.
- Милетић, Андреја (1994), „Искушења геополитичког земљотреса“, у: *Тајна Балкана* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд.
- Милосављевић, Славомир; Радосављевић, Иван (2008), *Основи методологије политичких наука*, четврто издање, Службени гласник, Београд.
- Милошевић, Зоран (2010), *Откривање државе*, Институт за политичке студије, Београд.
- Милошевић, Зоран (2012), *Идентитет Европе – будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд.
- Miljević, Milan (2007), *Metodologija naučnog rada*, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Pale.
- Миршајмер, Џон (2009), *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд.
- Mitrović, Ljubiša (2003) „Prilog sociološkom odredjenju globalizacije i tranzicije“, у: *Vreme globalizacije* (Miloš Knežević, ur.), Dom kulture Studentski grad, Beograd.
- Младеновић, Милош (1994), *Шта је геополитика*, Велвет, Београд.
- Modelski, George (1978) „The Long Cycle of Global Politics and the Nation-state“, *Comparative Studies in Society and History*, № 20; прештампао у: A. Linklater ed. (2000), *International Relations: Critical Concepts in Political Science*, Routledge, London.
- Modelski, George (1988), *Long Cycles in World Politics*, Macmillan, London.
- Modelski, George (2002), „Long-cycles in Global Politics“, Prepared for *Encyclopedia of Life Support Systems*, EOLSS Publishers Co Ltd, Oxford, OX1 1BN, U.K. (<http://faculty.washington.edu/modelski/LCGPeolss.htm>)
- Modelski, George (2000), „World System Evolution“, *World System History: The Social Science of Long-Term Change*, Routledge, New York.
- Moisi, Dominique (2008), *La Geopolitique de l'Emotion*, Flammarion, Paris.
- Molnar, Aleksandar (2009), „Advokat sabljonosca – Karl Šmit 1912-1919“, *Treći program Radio Beograda*, Br. 143-144, III/IV/2009, RDU Radio-televizija Srbije, Beograd.
- Molnar, Aleksandar (2010), „Stav Karla Šmita o totalnom ratu i totalnom neprijatelju uoči izbijanja Drugog svetskog rata“, *Filozofija i društvo*, № 1/2010, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.

- Monmonier, Mark S. (1991), *How to Lie with Maps*, University of Chicago Press, Chicago.
- Нарочница, Наталија (2008), *Русија и Русу у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Naumann, Friedrich (1915), *Mitteleuropa*, Reimer, Berlin.
- Oldenburger, Gary, *The Cold War: The Geography of Containment*, (www.oldenburger.us/gary/docs/TheColdWar.htm)
- Орел, Катрин (2012), *Средња Европа – од идеје до историје*, Клио, Београд.
- Острогорски, Георгије (1959), *Историја Византије*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Overy, Richard (2003), *History of the 20th Century (Mapping History)*, Times books, London.
- Ó Tuathail, Gearóid; Dalby, Simon; Routledge, Paul (1998), *The Geopolitics Reader*, Routledge, London.
- Ó Tuathail, Gearóid; Agnew, John (2007), „Геополитика и дискурс“, *Uvod u geopolitiku* (Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, eds.), *Politička kultura*, Zagreb.
- Ó Tuathail, Gearóid (2007), „Uvod – kritičko promišljanje o geopolitici“, *Uvod u geopolitiku* (Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, eds.), *Politička kultura*, Zagreb.
- Оцић, Часлав (2002), „Региономика – уводна разјашњења“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 112-113, Матица српска, Нови Сад.
- Оцић, Часлав (2003), *Увод у региономику*, Знамен, Београд.
- Равац, Радован (1971), „Основни садржаји политичке географије, геополитике и геостратегије – могућност нове примјене географских дисциплина у сфери политичке теорије и праксе“, *Politička misao*, Vol.8, № 1, Факултет политичких наука Свеучилишта у Загребу, Загреб.
- Равац, Радован (1973), *Основе опће и регионалне политичке географије, геополитике и геостратегије*, I dio, Факултет политичких наука Свеучилишта у Загребу, Загреб.
- Равац, Радован (1987), „Политичка географија – прилог дефиницији и приједлог наставног програма“, *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 49, № 1, Географско друштво Хватске, Загреб.
- Равац, Радован (1994), „Територијализација политичког“, *Економика*, бр. 4-6, Економика, Београд.
- Панарин, Александр (1996), *Философија политике*, Новая школа, Москва.

- Панарин, Александр (1999), „Имперская республика‘ на пути к мировом господству“, *Общественные науки и современность*, № 4, 1999, Российская академия наук, Москва.
- Панарин, Александр (2004), *Стратегическая нестабильность в 21. веке*, Эксмо; Алгоритм, Москва.
- Панарин, Игор Н. (2012), *СМИ, пропаганда и информационные войны*, Поколение, Москва.
- Petrović, Dragutin; Manojlović, Predrag (2003), *Geomorfologija*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Petrović – Piroćanac, Zoran (2004), *Mali pojmovnik geopolitike*, Centar za geopolitičke studije „Jugoistok“; Institut za političke studije, Beograd.
- Pečujlić, Miroslav (2002), *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd.
- Радовановић, Милован (1993-1994), „Регионализам као приступ и принцип и регионализација као поступак у функционалној организацији географског простора са неким аспектима на Србију“, *Зборник радова*, књ. 44-45, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд.
- Раткај, Иван; Тадић, Милутин (1999), *Географи – биографски речник*, ИДН, Београд.
- Ratković, Radoslav (1985), *Osnovi političkih nauka*, Institut za političke studije, Beograd.
- Ratzel, Friedrich (1896), „Die Gesetze des Räumlichen Wachstum der Staaten“, *Petermanns Mitteilungen*, vol. XLII, Justus Perthes, Gotha.
- Ratzel, Friedrich (1903), *Politische Geographie – oder die Geographie der Staaten, des Verkchres und des Krieges*, Oldenbourg, München und Berlin.
- Renner, George T. (1942), *Human Geography in the Air Age*, Macmillan, New York.
- Ромпеј, Херман ван: „Без НАТО не би било ни ЕУ“, www.nspm.rs (20. новембар 2010.)
- Russell, Bertrand (1977), *Mudrost Zapada*, Mladost, Zagreb.
- Savin, Leonid (2014), „Cybergeopolitics: Emergent Set of Practices, Phenomenon and Discipline“, *Journal of Eurasian Affairs*, Vol. 2, № 1, International “Eurasian Movement”, Moscow.
- Савицкиј, Петр Николаевич (1921), „Миграција културе“, *Исход к Востоку*, Софија. (www.gumilevica.kulichki.net)
- Савицкиј, Петр Николаевич (1921), „Континент-океан: Россия и мировой рынок“, *Исход к Востоку*, Софија. (www.gumilevica.kulichki.net)

- Савицкий, Петр Николаевич (1925), „Евразийство“, *Евразийский временник*, Кн. 4, Берлин. (www.gumilevica.kulichki.net)
- Савицкий, Петр Николаевич (1928), *Геополитические заметки по русской истории*, (www.ihik.lib.ru)
- Савицкий, Петр Николаевич (1997), *Континент Евразия*, Аграф, Москва.
- Seversky, Alexander de (1950), *Air Power: Key to Survival*, Simon & Shuster, New York.
- Симеуновић, Драган (2009), *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд.
- Simić, Dragan (1999), *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Simić, Dragan; Živojinović, Dragan (2010), „Od Sputnjika do Lenova: šest talasa američkog deklinizma posle Drugog svetskog rata“, *Godišnjak 2010*, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Spykman, Nicholas (1938), „Geography and Foreign Policy I“, *The American Political Science Review*, Vol. XXXII, No 1, American Political Science Association, Washington D.C.
- Spykman, Nicholas (1942), *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York.
- Spykman, Nicholas (1944), *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York.
- Степић, Миломир (1994), „Главни и корективни принципи разграничења нових политичко-територијалних јединица у бившој СФРЈ“, у: *Основни принципи разграничења држава* (Драгиша Николић, ур.), Војно-географски институт, Београд.
- Stepić, Milomir (1997), „Buduća blokovska struktura sveta“, *Ekonomika*, 1-2/97, IP Ekonomika, Beograd.
- Степић, Миломир (1997), „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије“, у: *Косово и Метохија – изазови и одговори* (Милош Кнежевић, ур.), Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (1999), *Косово и Метохија – политичко-географске и геополитичке перспективе*, Знамен, Београд.
- Степић, Миломир (2000), „Геополитика“, *Геополитичка раскрића*, бр. 1, лето 2000, Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2001), *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2004), *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд.

- Степић, Миломир (2004), „Демографски елементи кључних геополитичких теорија“, *Демографија*, књ. 1, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Stepić, Milomir (2005), „Geopolitical orientation of Serbia: Euro-atlantism and/or Euro-asianism“, *Megatrend review: the international review of applied economics*, Vol 2 (2) 2005, Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade.
- Степић, Миломир (2005), „Територијално и геополитичко у српском националном интересу“, *Национални интерес*, бр. 1/2005, год. I, vol 1, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2006), „Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција“, у: *Срби на Косову и у Метохији* (Стеван Карамата, ур.), Научни скупови, Књига 112; Одељење друштвених наука, Књига 26; Српска академија наука и уметности, Београд.
- Stepić, Milomir (2006), „The territorial division of Kosovo and Metohija: The question of geopolitical merit“, in: *Kosovo and Metohija: past, present, future* (Kosta Mihailović, ed.), Papers presented at the International Scholarly Meeting held at the Serbian Academy of Sciences and Arts, March 16-18, 2006; Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade.
- Степић, Миломир; Јаћимовић, Братислав (2006), *Основи аграрне географије* (електронско издање), Јантар-група, Београд.
- Степић, Миломир (2007), „Геополитичка суштина српског питања – могућности и ограничења Републике Српске“, *Национални интерес*, год. III, vol=3, бр. 01/2007, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир; Срећковић, Јелена (2007), „Становништво и држава – актуелност учења Рудолфа Кјелена“, *Гласник*, св. 87, бр. 2, Српско географско друштво, Београд.
- Степић, Миломир (2008), „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, у: *Русија и Балкан – питање сарадње и безбедности* (Зоран Милошевић, ур.), Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2010), „Геополитичност ширења Европске Уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, год. XVII, вол. 27, бр. 1/2010, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир; Драгићевић, Славољуб; Глигоријевић, Вера (2010), „Источна Србија – развојне перспективе у контексту савремених географских промена“, у: *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља* (Србољуб Стаменковић, ур.), Географски факултет, Београд.

- Stepić, Milomir (2011), „Postmodern geopolitical challenges of Europe“, *Megatrend review: the international review of applied economics*, Vol. 8 (2) 2011, Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade.
- Степић, Миломир; Вуковић, Небојша (2011), „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, у: *Промена образаца мишљења* (Милош Кнежевић, ур.), Дом културе „Студентски град“, Београд.
- Степић, Миломир; Будимир, Жељко (2011), „Природни ресурси и становништво – кључни развојни и геополитички хендикепи постмодерне Европе“, *Национални интерес*, год. VII, vol. 10, бр. 1/2011, Институт за политичке студије, Београд.
- Степич, Миломир (2012), „Расширение НАТО и геополитическое положение Србии“, *Геополитика и международные отношения*, (Дугин А. Г., ред.), Кафедра Социологии Международных Отношений Социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова; Евразийское Движение, Москва.
- Степић, Миломир (2012), *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2012) „Србија као регионална држава – реинтеграциони геополитички приступ“, *Национални интерес*, год. VIII, vol. 14, бр. 2/2012, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2013), *Геополитика неоевроазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2013), „Географске и етно-цивилизацијске основе евроазијског геополитичког интегрисања Србије“, у: *Србија и евроазијски геополитички простор* (Миломир Степић, Живојин Ђурић, ур.), Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2014), „Балкан – недостајуће исходиште неоевроазијског вектора“, *Српска политичка мисао*, год. XXI, vol. 44, № 2/2014, Институт за политичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2014), „Век после Цвијића: етно-цивилизацијска карта Балкана и њене геополитичке последице“, у: *Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе* (М. Грчић, Д. Филиповић, С. Драгићевић, ур.), Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Степић, Миломир (2014), „Србија и Дунавска стратегија: геополитички дискурс“, у: *Могуће стратегије развоја Србије*, Економски зборник, књ. XIII (Часлав Оцић, ур.), Одељење друштвених наука САНУ, Београд.
- Степић, Миломир (2015), „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике“, у: *Србија и геополитика*

- тичке прилике у Европи 1914. године (Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, ур.), Градска библиотека, Лајковац; Институт за политичке студије, Београд, Лајковац – Београд.
- Стојановић, Милојко (1997), „Савремени глобални геополитички модели“, *Глобус*, бр. 22, Српско географско друштво, Београд.
- Стојановић, Мићо (2001), *Политичка географија, геополитика и геостратегија – увод у геополитичко мишљење*, Матица српска, Бања Лука.
- Стојкерс, Робер (1994), „Теоријска панорама геополитике“, у: *Тајна Балкана* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд.
- Strausz-Nupé, Robert; Possony, Stefan (1954), *International Relations*, Mac Grow-Hill, New York.
- Subotić, Milan (2004), *Put Rusije – evroazijsko stanovište*, Plato, Beograd.
- Сун Цу Ву (1952), *Вештина ратовања*, Мала војна библиотека, Војно дело, Београд.
- Танасковић, Дарко (2010), *Неоосманизам: доктрина и спољнополитичка пракса*, ЈП Службени гласник; Службени гласник Републике Српске, Београд.
- Taylor, J. Peter; Flint, Colin (2000), *Political Geography – World-Economy, Nation-state & Locality*, fourth edition, Pearson Education Limited, Harlow.
- Тошић, Драгутин (2012), *Принципи регионализације*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Тренин, Дмитрий (1998), *Китайская проблема России*, Московский Центр Карнеги, Москва.
- Trenin, Dmitri (2002), *The End of Eurasia: Russia on the Border between Geopolitics and Globalization*, Carnegie Endowment for International peace, Washington D.C.
- Trenin, Dmitri (2003), „After the Empire: Russia’s Emerging International Identity“, in: *Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-First Century* (Gabriel Gorodetsky, ed.), Frank Cass, London.
- Тренин, Дмитрий (2006), *Интеграция и идентичность: Россия как новый Запад*, Центр Карнеги и Издательство „Европа“, Москва.
- Trenjin, Dmitri (2009), „Геополитика енергије у односима Русије и ЕУ“, у: *Севоводи, политика и моћ* (Katinka Bariš, ur.), Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
- Трубецкој, Николај (2004), *Европа и човечанство*, Логос, Београд.
- Thiriart, Jean (1984), *L’Empire Euro-Sovietique de Vladivostock à Dublin l’après-Yalta: mutation du communisme – essai sur le totalitarisme éclairé*, Edition Machiaveli, Bruxelles.

- Thiriart, Jean (2007 /première édition 1964./), *Un Empire de quatre cents millions d'hommes: l'Europe*, Avatar éditions, Paris.
- Thuau, François (1995), *Les conflits identitaires*, Ellipses, Paris.
- Foucher, Michel /sous la direction de/ (1993), *Fragments d'Europe: Atlas de l'Europe Médiante et Orientale*, Fayard, Paris.
- Fukuyama, Francis (1989), „The End of History?“, *The National interest*, № 16, Summer 1989, The Nixon Center, Washington D.C.
- Fukuyama, Francis (1989/1990), „A Reply to My Critics“, *The National interest*, № 18, Winter 1989/1990, The Nixon Center, Washington D.C.
- Fukuyama, Francis (1992), *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York.
- Fukuyama, Francis (1996), „Refleksije o Kraju istorije, pet godina kasnije“, *Ekonomika*, br. 10/96, Ekonomika, Beograd.
- Hanna, Stephen P. (2010), „Maps and Diagrams“, in: *Research Methods in Geography – A Critical Introduction* (Basil Gomez and John Paul Jones III, ed.), Wiley-Blackwell, Chichester (United Kingdom).
- Хантингтон, Семјуел П. (1998), *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица.
- Harvi, David (1994), „Prostor i моć“, *Ekonomika*, br. 4-6/1994, Ekonomika, Beograd.
- Hartshorne, Richard (1939), *The Nature of Geography*, Association of American Geographers, Lancaster, Pa.
- Haushofer, Karl (1931), *Geopolitik der Pan-Ideen*, Zentral-Verlag, Berlin.
- Хаусхофер, Карл (1994), „Геополитичка динамика меридијана и паралела“, у: *Тајна Балкана* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд.
- Henrikson, Alan (1997), „America's Changing Place in the World: from Periphery to Centre“, in: *Political Geography – A Reader* (John Agnew, ed.), Arnold, London.
- Hegel, Georg Wilhelm (2006), *Filozofija povijesti*, Bardfin, Beograd; Romanov, Banja Luka.
- Heinsohn, Gunnar (2003), *Söhne und Weltmacht – Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*, Orell Füssli Verlag AG, Zürich.
- Hepple, Leslie (1986), „Geopolitics, Generals and the State in Brasil“, *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, Issue 4, Supplement 1, Elsevier, Amsterdam.
- Huntington, Samuel P. (1993), „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, vol. 72, № 3, summer 1993, Council on Foreign Relations, Inc., New York.

- Huntington, Samuel P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York.
- Huntington, Samuel P. (2004), *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, Simon & Schuster, New York.
- Цвијић, Јован (1913), „Распоред балканских народа“ (објашњење етнографске карте), *Гласник*, св. II/1913, Српско географско друштво, Београд.
- Цвијић, Јован (1991), *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, Српска академија наука и уметности; Завод за уџбенике и наставна средства; Књижевне новине, Београд.
- Cvrtila, Vlatko (2004), *Politička geografija i geopolitika*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Collins, John M. (1998), *Military Geography for Professionals and Public*, National Defence University Press, Washington, DC.
- Cohen, Saul B. (1963), *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York. (second edition, Oxford University Press, New York, 1973.)
- Cohen, Saul B. (1982), „A New Map of Global Political Equilibrium: a Developmental Approach“, *Political Geography Quarterly*, Vol. 1, Issue 3, July 1982, Elsevier, Amsterdam.
- Cohen, Saul B. (1991), „Geopolitical Change in the Post-Cold War Era“, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 81, Issue 4, December 1991, Association of American Geographers, Washington D. C.
- Cohen, Saul B. (2003), *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland).
- Chaliand, Gérard; Rageau, Jean-Pierre (1983), *Atlas Stratégique – Géopolitique des rapports de forces dans le monde*, Fayard, Paris.
- Chauprade, Aymeric (2003), *Géopolitique – constantes et changements dans l'histoire*, Ellipses, Paris.
- Chauprade, Aymeric (2009), *Chronique du choc des civilisations*, Éditions Chronique, Périgueux.
- Шалак, В. А. (2001), *Основы геополитики*, Иркутской государственной экономической академии, Иркутск.
- Šešić, Bogdan (1988), *Opšta metodologija*, Naučna knjiga, Beograd.
- Шмит, Карл (2005), „Карл Шмит у Нирнбергу 1947. године (три саслушања)“, *Нова српска политичка мисао*, vol. XII (2005), № 1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд.
- Шмит, Карл (2004), „Земља и Море – сазерцање светске историје“, у: Александар Дугин, *Основы геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин.

Šmit, Karl (2011), *Nomos zemlje – u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaеum*, Fedon, Beograd.

Душанов законик – бистрички препис, Нова-холдинг д.о.о., Београд, 1994.

Евразийский взгляд – основные принципы доктринальной евразийской платформы, Арктогея центр, Москва, 2001.

Energy corridors – European Union and Neighbouring countries, European Commission (Office for Official Publications of the European Commission), Luxembourg, 2007.

Историја Русије (Димитрије Оболенски и Роберт Оти, ур.), Клио, Београд, 2003.

Microsoft Encarta Encyclopedia Deluxe, 2004.

Севоводи, политика и моћ (Katinka Bariš, ur.), Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2009.

<http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg>

<http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-2.jpg>

<http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-3.jpg>

<http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-4.jpg>

<http://www.evrazia.org>

<http://www.maximizingprogress.org/2013/08/new-routes-asia-toeurope-translogistics.html>

http://ees.etf.bg.ac.rs/Predmeti/EG50E/online-materijal/konvencionalni-izvori-energije/nafta_i_gas.php

<http://www.choices.edu/resources/activities/we/images/westward-expansion.jpg>

Печат, бр. 310/2014, Наш Печат а.д., Београд, 2014.

Миломир Степић

ГЕОПОЛИТИКА: ИДЕЈЕ, ТЕОРИЈЕ, КОНЦЕПЦИЈЕ

Резиме

Однос географских и политичких феномена већ дуго заокупља човекова размишљања. Али, тек на размеђу 19. и 20. века она су постала научно артикулисана – прво као политичка географија, а потом као геополитика. Током више од једног столећа научног развоја, геополитика је успела да се јасно појмовно одреди, профилише свој предмет проучавања, теоријски се утемељи и нађе своје место у систему наука, изгради сопствени категоријални и методолошки апарат, разгранича се на бројне субдисциплине. Савремена геополитика је наука која проучава међузависност географских и политичких појава и процеса у контексту различитих интереса држава и не-државно организованих чинилаца. Будући да је проистекла из географске науке, геополитика се са њом и даље непосредно прожима, а нарочито је блиско повезана са политичком географијом. На другој страни, процеси глобализације, те пораст значаја међународних односа и дипломатије све више геополитику приближавају политичким наукама. Како се геополитичка знања веома много користе у војне сврхе, умножавају се њене везе са геостратегијом – првенствено са копненом и поморском. Зависно од преовлађујућег аспекта проучавања, тежиште геополитике може да се помера и ка осталим друштвеним наукама – философији, социологији, економији, правним наукама...

Када је крајем 19. века амерички адмирал А. Мехен (Alfred T. Mahan) поставио основе теорије поморске моћи, а нарочито када је шведски правник Р. Кјелен (Rudolf Kjellén) установио појам геополитика, почиње експанзија не само научно заснованих идеја и приступа, већ и геополитичких концепција. Убрзо се појавила концепција Heartland-а британског географа Х. Мекиндера (Halford J. Mackinder), у

којој је апострофиран значај копненог средишта Евроазије у остваривању светске доминације. Постало је очигледно да антагонизам „моћи мора“ и „моћи копна“ представља основну геополитичку законитост. Мекиндеров слоган из 1919. године – „Ко влада источном Европом, управља Срцем копна; ко влада Срцем копна, управља Светским острвом; ко влада Светским острвом, управља светом“ – и данас се сматра кључним постулатом геополитике. Из њега проистиче конкретно геополитичко деловање у зони између Средоземног и Балтичког мора, од формирања Санитарног кордона после Првог светског рата, до актуелног настојања Кине да се придружи надметању великих сила за утицај у том простору.

Континенталистички приступ имали су и руски евроазијци – група постреволуционарних емиграната међу којима је геополитичке идеје углавном артикулисао П. Савицки (Петр Н. Савицкий). Према њиховом схватању, Русија није ни Европа, ни Евроазија, већ би требало да буде посебан, „трећи континент“ – Русија-Евроазија. Она би се простирала и изван граница Русије/СССР и имала изражен геополитички гравитациони капацитет. Телурукратска својства, али заснована на биологистичком и географско-детерминистичком застрањивању, била су карактеристична за немачку нацистичку геополитику. Њен утемељивач К. Хаусхофер (Karl Haushofer) предложио је да се, у складу са предвиђеним „новим поретком“, свет подели на три или четири меридијански издужене пан-области. Као одговор на нарастајућу моћ копнених сила, у првом реду СССР, већ током Другог светског рата у САД се развила концепција која је потенцирала значај контроле ободне зоне Евроазије и опкољавања Heartland-а. Њен аутор Н. Спајкмен (Nicholas Spykman) смислио је контра-слоган Мекиндеровом – „Ко контролише Ободни појас, влада Евроазијом; ко влада Евроазијом, контролише судбине света“ – који је представљао теоријски предложак послератног америчко-совјетског супарништва.

Хладни рат и биполарни поредак били су конкретизација глобалног антагонизма два геополитичка идентитета: таласократског, под америчким вођством, и телурукратског, кога је персонификовао СССР. Ослањајући се на концепцију обуздавања Џ. Кенана (George F. Kennan), уз уважавање ранијих Мекиндерових и нарочито Спајкменових идеја, САД су спровеле вишедеценијско опкољавање и исцрпљивање СССР и његових сателита. То се показало ефикасним и 1990-их година довело до пораза источног блока, распада СССР и успостављања униполарне америчке хегемоније. Међутим, сукоби у свету наставили су се још интензивније. С. Хантингтон (Samuel P. Huntington) је сматрао да ће у будућности њихов узрок углавном бити цивилизацијске разлике и нетрпељивости, те констатовао да ће структуру будућег светског поретка

чинити осам-девет великих цивилизацијских ареала. Како је одмицало постбиполарно раздобље, постајало је све очигледније да ће САД добијати све снажније супарнике. З. Бжежински (Zbigniew K. Brzezinski) је закључио да ће САД задржати глобално вођство само ако наставе да доминирају на „евроазијској шаховској табли“. Успех је могућ ако буду контролисале три велика простора који се простиру дуж обода Евроазије и који окружују четврти велики простор у њеном средишту – Русију. Опорављена Русија томе се све успешније супротставља, настојећи да са осталим великим силама изгради мултиполарни поредак. Према неоевроазијској концепцији А. Дугина (Александр Г. Дугин), мултиполарну структуру света требало би да чине четири меридијански издужена појаса, а у саставу свакога од њих било би неколико великих простора.

Глобалну геополитичку транзицију САД ће покушавати да спрече или успоре делујући неохегемонистички и производећи регионалне нестабилности првенствено у Евроазији. Број њених супарника ће се повећавати и то неће бити само три евроазијска колоса – Кина, Русија и Индија – већ и остале државе чија ће моћ достигати континенталне или регионалне размере. Пред геополитиком је задатак да проникне у механизам будућих односа главних геополитичких актера и да проучи како ће се то одразити на функционисање светског система и остале геополитичке процесе. Наглашен научни изазов представљаће анализа међузависности четири глобална феномена: надметања за природне ресурсе, диференцираних демографских кретања, редистрибуције економске моћи, те геополитичких интереса и амбиција да се управља светом. Сходно томе, поставиће се кључно питање: која геополитичка концепција ће послужити као предлог за успостављање будућег глобалног поретка? Телурукратско-таласократски антагонизам биће неопходно посматрати у новом светлу, а Heartland-Rimland обрасцу приступити на неконвенционалан начин, тј. извести га из евроазијског и поставити у глобални контекст. У тој глобалној геополитичкој матрици, упоредо са познатим и неизоставним константама, за место значајног актера конкурисаће још један до сада обуздаван чинилац – исламски свет.

Кључне речи: географија, политика, телурукратија, таласократија, геополитичке концепције, Евроазија, глобална доминација

Milomir Stepic

GEOPOLITICS: IDEAS, THEORIES, CONCEPTIONS

Resume

From ancient times people have excessively thought about a relation between geographic and political phenomenon. However, it was only at the turn of 19th and 20th centuries that such thought became scientifically defined – firstly defined as political geography and then as geopolitics. During a period of more than a century of scientific development, academics succeeded to clearly determine the notion of geopolitics, its concept and object of study. They succeeded to theoretically define and establish its categorical and methodological apparatus to the point that geopolitics found its own place within the system of sciences, having been branched to a number of its own sub-disciplines. Modern geopolitics is a science which analyzes the interdependence of geographical and political phenomena and processes in the context of different interests of the states and non-state organized factors. Considering the fact that geopolitics has derived its origins from geographical science, it is directly permeated with geography and in particular is closely related to political geography. On the other hand, the processes of globalization and growing importance of international relations and diplomacy have made geopolitics and political science grow closer to each other to the point of permeating each other. Since geopolitical knowledge have been largely used for military purposes, geopolitics has also multiplied its connections with geostrategy – before else with terrestrial and maritime geostrategy. Depending on the prevailing aspect of its study, the focus of geopolitics can also be moved to other social sciences – philosophy, sociology, economics, legal sciences, etc.

When at the end of 19th century a North-American Admiral Alfred T. Mahan established the basis of theory of naval power, and in particular when a Swedish lawyer Rudolf Kjellén established the notion of geopolitics,

there started an expansion of not only various academically established ideas and approaches to the study of geopolitics, but also the expansion of the conceptions of geopolitics. Soon after that there came a British geographer Halford J. Mackinder's conception „Heartland“ which focused on the significance of terrestrial (land) center of Eurasia in the strategy of achieving the world domination. It has become evident that antagonism between „the power of the sea“ and „the power of the land“ is considered to be a basic geopolitical axiom. Even nowadays a Mackinder's slogan dating from 1919, which says: „Who rules East Europe, commands the Heartland; who rules the Heartland, commands the World Island; who rules the World Island, commands the World“, is considered to be the key postulate of geopolitics. From understanding of this slogan's essence there have been derived concrete geopolitical actions in the zone between Mediterranean and Baltic Seas, dating from the period of establishment of the Sanitary Cordon after the First World War up to the current period of China trying to join the rivalry of main world powers for achieving influence in the abovementioned zone in question.

Russian „Eurasianists“, too, a group of post-revolutionary immigrants, among whom it was primarily Pyotr N. Savitskii who defined this group's geopolitical ideas, supported a so-called „continentalist“ approach in geopolitics. In their opinion, Russia was neither Europe nor Eurasia, but instead of it it deserved to be defined as a separate, „third continent“ – Russia-Eurasia, which was supposed to stretch even outside of Russia/USSR's borders and have a strong geopolitical grativation capacity. Telurocratic traits of geopolitics, based on a biologist and geographically-deterministic aberration, were characteristic for German Nazi geopolitics. Its founder Karl Haushofer proposed a division of the world into three or four meridian-like elongated pan-regions in accordance with the envisaged „new order“ of the world. Already during the Second World War, in response to a growing power of the land forces, primarily of the land forces of the Soviet Union, in the United States there was developed a conception which emphasized the importance of controlling of Eurasian peripheral zone and encirclement of the Heartland. The founder of this conception Nicholas Spykman, in contrast to the abovementioned Mackinder's slogan, thought up a counter-slogan: „Who controls the Rimland, rules Eurasia: Who rules Eurasia, controls the destinies of the World“, which was a theoretical model for the postwar North American-Soviet rivalry.

The Cold War and the bipolar order were the concretization of global antagonism of two geopolitical identities: of a thalassocratic identity under American leadership and of a telurocratic identity personified by the Soviet Union. Having taken into account the abovementioned Mackinder's ideas and in particular Spykman's ones, and having relied on „the concept of

containment“ of George F. Kennan, the United States conducted a decades-long encirclement and exhaustion of the Soviet Union and its satellite-states. This proved to be efficient and in 1990's it led to the defeat of the Eastern bloc, the disintegration of the USSR and the establishment of a unipolar American hegemony. However, the conflicts in the world continued to be even more intense. Samuel P. Huntington believed that in future the civilization differences and intolerances would largely become the cause of the conflicts and concluded that the structure of the future world order would consist of eight-nine major civilization areas. As the post-bipolar period went by, it became increasingly obvious that the United States of America would gain increasingly powerful rivals. Zbigniew K. Brzezinski came to conclusion that „the USA would keep its global leadership only in case that they continue to dominate the „Eurasian chessboard“. Their success would be possible if they would control three large regions stretching along the perimeter of Eurasia and surrounding the fourth great region in its center – Russia. However, the recently recovered-from-the crisis Russia has quite successfully opposed such strategy, while attempting to establish a multipolar order along with other great powers. According to a neo-Eurasian conception of Alexander G. Dugin, the multipolar world structure should consist of four meridian-like elongated space-belts and within each of these belts there are supposed to be several great regions.

Such global geopolitical transition the USA will attempt to prevent or slow down by taking a neo-hegemonist actions and producing regional instabilities, in Eurasia before any other region. There will be an increase in number of the rivals of the USA and they will be not only the three Eurasian giants – China, Russia and India in question, but also some other states whose power will reach continental or regional proportions. Therefore from now on ahead of theoreticians of geopolitics there is a task to find out what is the clue for the mechanism of future relations between the main geopolitical actors in the world scene as well as to find out how it would reflect on functioning of the world system and other geopolitical processes. A special academic challenge for theoreticians of geopolitics will be the analysis of interdependence of four global phenomena: competition for natural resources; differentiation of demographic movements; redistribution of economic power; and geopolitical interests and ambitions to govern the world. Also in line with it there will pop up the most important question: which geopolitical concept will be a model for the establishment of the future global order? It will be necessary to have a look into the telurocratic-thalassocratic antagonism in a new light and approach the Heartland-Rimland pattern in an unconventional manner, ie. it will be necessary to take it out of Eurasian context and place it into the global context. Along side

with known and indispensable constants, a so far curbed factor will compete for an important place in that global geopolitical matrix – the Islamic world.

Key words: geography, politics, telurocracy, thalassocracy, geopolitical conceptions, Eurasia, global domination

Translation: Sanja Suljagic, PhD

Миломир Степич

ГЕОПОЛИТИКА: ИДЕИ, ТЕОРИИ, КОНЦЕПЦИИ

Резюме

Соотношение географических и политических феноменов уже давно вызывает размышления человека. Но только на рубеже XIX-XX веков эти размышления стали научно выражаться – сначала в русле политической географии, а затем и в русле геополитики. В ходе своего развития, которое длится более одного столетия, геополитика сумела четко определить себя в отношении понятий, обозначить свой предмет изучения, обосновать себя в теоретическом плане, выработать собственный категориальный и методологический аппарат и разветвиться на многочисленные субдисциплины. Современная геополитика – это наука о взаимозависимости географических и политических явлений и процессов в контексте различных интересов государств и негосударственно устроенных факторов. Так как она непосредственно выделилась из географической науки, геополитика всё еще находится в отношении взаимопроникновения с ней, а особенно тесно она связана с политической географией. С другой стороны, процессы глобализации, рост значимости международных отношений и дипломатии всё больше приближают геополитику к политическим наукам. Так как знания по геополитике часто используются в военных целях, растут ее связи с геостратегией – в первую очередь с континентальной и морской. В зависимости от преобладающего аспекта изучения фокус геополитики может сдвигаться и к другим общественным наукам: философии, социологии, экономике, юридическим наукам и т.п.

После того как американский адмирал Альфред Мэхэн в конце XIX века заложил основы теории морской мощи и особенно после того как шведский юрист Рудольф Челлен установил понятие «геополитики»

тика», начинается экспансия научно обоснованных идей и подходов, а также геополитических концепций. Вскоре появилась концепция «Хартленд» британского географа Хэлфорда Маккиндера, в которой подчеркивается значимость центра Евразии в осуществлении мирового доминирования. Стало очевидно, что антагонизм могущества моря и могущества суши представляет основную геополитическую законность. Лозунг Маккиндера от 1919 г. – «Кто контролирует Восточную Европу, тот управляет Хартлендом; Кто контролирует Хартленд, тот управляет Мировым островом; Кто контролирует Мировой остров, тот управляет миром» – и сегодня считается ключевым постулатом геополитики. Из него проистекает конкретное геополитическое действие в зоне между Средиземным и Балтийским морями от формирования Санитарного кордона после Первой мировой войны до актуальных стремлений Китая присоединиться к соперничеству великих держав за влияние на этом пространстве.

Континентальный подход был и у русских евразийцев, группы постреволюционных эмигрантов, среди которых геополитические идеи в основном формулировал Петр Николаевич Савицкий. По его мнению, Россия не Европа и не Евразия, она должна быть отдельным, «третьим континентом» – Россия-Евразия. Он может располагаться и вне границ России/СССР и у него может быть выражен геополитический гравитационный потенциал. Теллурократические характеристики, базирующиеся на биологическом и географико-детерминистском отклонении, характеризовали немецкую нацистскую геополитику. Ее основоположник, Карл Хаусхофер, предлагал разделить мир в соответствии с «новым порядком» на три или четыре меридионально удлинённых пан-области. В качестве ответа на нарастающую силу континентальных держав, в первую очередь Советского Союза, уже в течение Второй мировой войны в США развивается концепция, которая подчеркивает значимость контроля периферии Евразии и оцепление Хартленда. Ее автор, Николас Спикмэн, придумал противоположный лозунг: «Кто контролирует Римленд, тот управляет Евразией; кто правит Евразией, тот контролирует судьбы мира». Данный лозунг представлял теоретическую основу послевоенного американо-советского соперничества.

Холодная война и биполярный миропорядок представляли собой конкретизацию глобального антагонизма двух геополитических идентичностей: талассократической, под американским предводительством, и теллурократической, которую олицетворял СССР. Исходя из концепции сдерживания Джорджа Кеннана, при уважении прежних идей Мэкиндера, и особенно Спикмэна, США на протяжении многих десятилетий проводили окружение и истощение Советского

Союза и его сателлитов. Это оказалось эффективным и в 90-е годы привело к поражению Восточного блока, распаду СССР и установлению однополярной американской гегемонии. Однако конфликты в мире продолжились с еще большей интенсивностью. Сэмюэл Хантингтон считал, что в будущем их причиной в основном будут цивилизационные различия и нетерпимость и констатировал, что структура будущего мирового порядка будет состоять из восьми-девяти больших цивилизационных ареалов. По мере того как проходил постбиполярный период, становилось всё очевиднее, что США получают всё более сильных соперников. Збигнев Бжезинский пришел к выводу о том, что США сохранят глобальное превосходство, только если продолжат доминировать на «евразийской шахматной доске». Успех возможен, если США будут контролировать три больших пространства, расположенных вдоль границ Евразии и окружающих четвертое большое пространство в ее середине – Россию. Возрожденная Россия всё успешнее сопротивляется этому, стремясь с остальными великими державами выстроить мультиполярный миропорядок. Согласно неоевразийской концепции Александра Дугина, мультиполярную структуру мира должны составлять четыре меридионально удлинённых пояса, а в составе каждого из них должно быть несколько больших пространств.

США попытаются остановить или замедлить глобальную геополитическую транзицию, действуя неогегемонистически и порождая региональные нестабильности, в первую очередь, в Евразии. Число ее соперников будет увеличиваться, и это будут не только три евразийских колосса: Китай, Россия и Индия, но и другие государства, сила которых будет достигать континентального или регионального масштаба. Перед геополитикой стоит задача проникнуть в механизм будущих отношений главных геополитических игроков и изучить, как это отразится на функционировании мировой системы и остальных геополитических процессах. Особенно важный научный вызов будет представлять анализ взаимозависимости четырех глобальных феноменов: соперничества за природные ресурсы, различных миграционных сдвигов, перераспределения экономической силы, геополитических интересов и амбиций управлять миром. Следовательно, будет поставлен ключевой вопрос: Какая геополитическая концепция послужит основой для установления будущего глобального порядка? Теллурократическо-талласократический антагонизм будет необходимо рассматривать в новом свете, а образцу Хартленд-Римленд необходимо приступить в нетрадиционном русле, т.е. вывести его из евразийского контекста в глобальный. В этой глобальной геополитической матрице наряду с известными и неотъемлемыми постоянными за ме-

сто значительного игрока будет конкурировать и донныне сдерживаемый фактор – исламский мир.

Ключевые слова: география, политика, теллурократия, талассократия, геополитические концепции, Евразия, глобальное доминирование.

Перевод: Стефан Милошевич

Списак прилога

Карте

Карта 1: Телурократска фаза експанзије САД из „заметка“ на источној обали	94
Карта 2: Три геополитичке фазе успостављања глобалне супремације САД.....	100
Карта 3: Поморске против копнених сила у борби за примат у Евроазији на размеђу 19. и 20. века – картографско тумачење перцепције адмирала Мехена	103
Карта 4: Зоне ваздушне доминације и Зона одлуке – структура света према Северском	111
Карта 5: Актуелност конкурентског односа руске Транссибирске железнице и британског Великог империјалног пута.....	184
Карта 6: Мекиндеров „Природни размештај моћи“ из 1904. године.....	188
Карта 7: Шест „природних региона“ Мекиндеровог Светског острва	191
Карта 8: Мекиндерово Срце копна (Heartland) из 1919. године: Осовинска област (Pivot Area) из 1904. године, увећана за источно и западно проширење	194
Карта 9: Земље Санитарног кордона од Балтика до Средоземља.....	196
Карта 10: Трећа верзија Мекиндрове концепције из 1943. године	200
Карта 11: Промене граница Мекиндрове Осовинске области (Pivot Area), тј. Срца копна (Heartland).....	201
Карта 12: Индикативно британско виђење сакрално-географске дволикости Русије – влажна Шума и сушна Степа.....	204
Карта 13: Фазе експанзије руске државе.....	206
Карта 14: Русија-Евроазија и њене границе са Европом и Азијом.....	227
Карта 15: Германски концепт културно-географске регионализације Европе (према П. Јордану)	233

Карта 16: Немачка идеја територијално преобликоване послератне Европе	240
Карта 17: Геополитичко супарништво британског Великог империјалног пута и немачке „Идеје Багдада“	241
Карта 18: Германски избор савезника пред Први светски рат у сагласју са геополитичком „Идејом Багдада“ и Србија као „карика која недостаје“	242
Карта 19: Подела света на пан-области (границе трасиране на основу текстуалног описа)	244
Карта 20: Централни положај америчког копна на карти света у другој половини 19. века (S. A. Mitchell, <i>Map of the World on the Mercator's Projection</i>).....	255
Карта 21: Спајкменова структура Старог света и усмереност утицаја из Новог света (САД)	267
Карта 22: Спајкменов Rimland као конфликтна евроазијска зона и успостављање америчке контроле.....	268
Карта 23: Интегрални картографски приказ Спајкменовог модела.....	270
Карта 24: Кључне тачке поморске (над)моћи током Хладног рата.....	280
Карта 25: Евроазија у трансатлантским и транспацифичким „кљештима“ САД током Хладног рата.....	291
Карта 26: Гвоздена завеса у Европи и глобални геополитички значај југословенског „историјског НЕ“ 1948. године.....	293
Карта 27: САД и Нови свет на безбедној удаљености од антагонизма Rimland-а и Heartland-а	296
Карта 28: Најважнија америчка трансатлантска и транспацифичка савезништва	297
Карта 29: НАТО и ВУ током Хладног рата (1949-1990).....	298
Карта 30: Водеће несврстане земље Југославија, Египат, Индија и Индонезија – геополитичке „карике“ у Rimland-у и улога у Стратегији обуздавања.....	301
Карта 31: Коенов модел – хладноратовске варијанте	336
Карта 32: Коенов модел – постхладноратовска варијанта	336
Карта 33: Коенова геополитичка структура света на почетку 21. века	338
Карта 34: Коенова прогноза геополитичке структуре света средином 21. века.....	351
Карта 35: Хантингтонова мултицивизацијска структура света	419
Карта 36: Тенденциозна линија цивилизацијске поделе Европе	439
Карта 37: Три глобално важна стратегијска фронта америчког опкољавања Евроазије током Хладног рата	466
Карта 38: „Велика (евроазијска) шаховска табла“ Збигњева Бжежинског.....	468

Карта 39: Балканска пројекција „велике (евроазијске) шаховске табле“	481
Карта 40: Европа као амерички мостобран на западу Евроазије у функцији учвршћивања „централног положаја Атлантске заједнице у светским размерама“	487
Карта 41: Идеја Бжежинског о „конфедерализованој Русији“ у геополитички реконфигурисаној Евроазији	496
Карта 42: Евроазијски Балкан – етнички мозаично, политички-територијално фрагментирано и геополитички „магнетичано“ средиште суперконтинента	498
Карта 43: Територијални опсег „Велике Кине“ као регионалног хегемона и као потенцијалне глобалне силе	508
Карта 44: Нео евроазијска дијагноза – униполарна геополитичка структура света на размеђу 20. и 21. века	556
Карта 45: Нео евроазијска контрастратегија – руско успостављање „осовина“ са кључним силама у Евроазији	559
Карта 46: Русија-Балкан – „недостајући вектор“ нео евроазијске геополитичке концепције	563
Карта 47: Нео евроазијски модел четворополарности – варијанта из 2002. године	572
Карта 48: Нео евроазијски модел четворополарности – варијанта из 2001. године	573
Карта 49: Структура мултиполарног света – „велики простори“ у варијанти из 2002. године	580
Карта 50: Структура мултиполарног света – „велики простори“ у варијанти из 2001. године	581
Карта 51: Положај Балкана и Србије у нео евроазијској мултиполарној подели света на велике просторе	583
Карта 52: Кина као спона Евроазијског појаса (Пан-евроазијске зоне) и Тихоокеанског појаса (Пацифичко-далекоисточне зоне)	588
Карта 53: Постсовјетски закавказки и каспијско-централноазијски регион као спона (Руско)Евроазијског и Исламско-континенталног великог простора	588
Карта 54: Пројекат Велике Источне Европе као споне Русије-Евроазије и континенталистички профилисане Европе	590
Карта 55: Цевоводи као оруђе руске нео евроазијске геополитике	595
Карта 56: Руски гасоводни „трозубац“: континентални „сноп“, Северни ток и планирани Јужни ток	599

Слике

Слика 1: Карл фон Клаузевиц (1780-1831)	90
Слика 2: Алфред Т. Мехен (1840-1914)	95

Слика 3: Ђулио Духет (1869-1930).....	105
Слика 4: Вилијем Пети (1623-1687).....	135
Слика 5: Имануел Кант (1724-1804).....	136
Слика 6: Карл Ритер (1779-1859).....	142
Слика 7: Фридрих Рацел (1844-1904).....	143
Слика 8: Елен Черчил Симпл (1863-1932)	149
Слика 9: Пол Видал де ла Блаш (1845-1918)	150
Слика 10: Рудолф Кјелен (1864-1922).....	156
Слика 11: Хелфорд Џ. Мекиндер (1861-1947).....	182
Слика 12: Николај Сергејевич Трубецкој (1890-1938).....	214
Слика 13: Петар Николајевич Савицки (1895-1968).....	221
Слика 14: Карл Хаусхофер (1869-1946).....	236
Слика 15: Ајзеа Баумен (1878-1950)	258
Слика 16: Николас Спајкмен (1893-1943).....	262
Слика 17: Еевроазијско супарништво у Хладном рату – претензије „Ујка Сема“ (САД) из Rimland-а и „Руског медведа“ (СССР) из Heartland-а.....	279
Слика 18: Џорџ Ф. Кенан (1904-2005)	283
Слика 19: Хенри Кисинџер (1923-)	312
Слика 20: Збигњев Бжежински (1928-).....	322
Слика 21: Сол Б. Коен (1928-).....	330
Слика 22: Семјуел Хантингтон (1927-2008)	414
Слика 23: Лав Николајевич Гумиљов (1912-1992)	536
Слика 24: Александар Сергејевич Панарин (1940-2003).....	541
Слика 25: Александар Гељевич Дугин (1962-)	544

Шеме

Шема1: Мекиндеров силогизам из 1919. године	198
Шема 2: Спајкменов силогизам из 1944. године	271
Шема 3: Амерички хладноратовски страх од „ефекта домина“ на истоку, југоистоку и југу Rimland-а.....	295
Шема 4: Детант као врхунац „отопљавања“ америчко-совјетских односа у Хладном рату.....	319
Шема 5: Структура комплексног међуцивилизацијског рата проузрокованог неадекватном границом.....	461

Индекс имена

А

Agnew John, 255, 372, 373
Агрипа Мененије, 157
Ајзенхауер Двајт, 284
Аквински Тома, 133
Александар Велики, 127
Александар Македонски, 125
Алексејев Николај/Алексеев Николай Николаевич, 213, 218, 219, 220
Аљенде (Салвадор), 316
Андрић Иво, 248
Ансел Жак/Ancel Jacques, 152, 234, 401
Арбатов (Алексеј Г.), 530
Arveler Elen, 129, 130
Аристотел, 125, 126, 127, 256
Ардт Ернст/Arndt Ernst (Moritz), 164
Арон Рејмон, 363
Атали Жак, 367
„Ататурк“ Мустафа Кемал, 431

Б

Babić Blagoje, 369, 370
Бабурин (Сергеј Н.), 533
Базан Бери/Buzan Barry, 451
Baijiang Yang, 509
Балбо Итало, 106
Bariš Katinka, 594, 595, 603
Барух Бернард/ Varuch Bernard, 289
Баумен Ајзеа/Bowman Isaiah, 237, 238, 257, 258, 259, 260, 311
Бенуа Ален де/Benoist Alain de (de Gentissard), 152, 394, 395, 396, 398, 400
Берталанфи Лудвиг фон, 348
Бжежински Збигњев/Bżeżinski Zbignjev/Brzezinski Zbigniew Kazimierz, 87, 193, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 353,

373, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 417, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 530, 613

Bertazon Stefania, 41
Бизмарк Ото фон, 40, 170, 230, 313
Бишинг (Антон), 141
Бицили (Петар М.), 213, 215
Блаш Пол Видал де ла /Blache Paul Vidal de la, 43, 149, 150, 151, 223, 678
Блејн Ендру, 217
Bobić Mirjana, 72
Боден Жан/Bodin Jean, 134
Božić Nemanja, 95, 98, 106, 107
Бранковић Ђурађ, 131
Брик Карл Лудвиг фон, 229
Брин (Жан), 151
Бродел Фернан, 378, 418
Будимир Жељко, 67, 70, 598
Burr (David H.), 255

В

Вајгерт Ханс/Weigert Hans, 256
Валас Вилијем/Wallace William, 438, 439
Васиљевич Иван IV „Грозни“, 205
Вебер Макс/Weber Maximilian, 151
Вегиције Флавије, 89
Ведрин Ибер, 404
Венс Сајрус, 326, 328
Вернер Хајнц, 348
Вилсон Вудро, 238, 256, 257, 289, 304
Vitkof Judžin, 290, 319
Витлзи Дервент/Whittlesey Derwent, 256
Вичке Јохан, 237

- Вогел Валтер/Vogel Walther, 232
 Волерстин (Имануел)/Wallerstein
 Immanuel, 378, 379, 380, 381, 382, 383,
 Волц Кенет/Waltz Kenneth N., 318
 Волш Едмунд/Walsh Edmund, 237, 256
 Вотсон (Вилфрид) 360
 Врангел (Петар Н.), 220
 Вуковић Небојша, 66, 185, 197, 264, 272,
 273, 289, 309, 310, 442, 522, 523, 530,
 538, 584
 Vučić Petar, 155
- Г**
- Гај Људевит, 209,
 Гајић Александар/Gajić Aleksandar, 568
 Галтунг Јохан, 513
 Галуа (Пјер Мари)/Gallois Pierre Marie,
 403
 Гедис Џон/Gadis John Lewis, 303
 305, 464
 Генон Рене/Guénon René Jean-Marie-
 Joseph, 215, 544
 Глигоријевић Вера, 598
 Голубчиков (Јуриј Н.), 533
 Гиљбо (Јевгениј В.), 530
 Голдфенгер Шарл/Goldfinger Charles, 366
 Goodal Brian, 155
 Goodchild Michael, 47
 Gomez Basil, 41, 45, 47
 Горбачов (Михаил С.), 304, 516
 Gorodetsky Gabriel, 527
 Готман (Жан), 152
 Грацијани Тиберио/Graziani Tiberio, 400
 Греј Колин/Gray Colin S., 308, 309, 310
 Гросувр Анри де/ Grossouvre Henri de,
 408, 409, 561
 Грчић Мирко, 49, 82, 83, 88, 126, 136, 144,
 151, 240, 538
 Гумиљов Лав/Гумилёв Лев Николаевич,
 216, 536, 537, 538, 539, 544, 548
- Д**
- Давутоглу Ахмет/Davutoğlu Ahmet, 432,
 433
 Dalby Simon, 237, 259, 260, 372, 373, 374,
 378
 Далман (Карл), 372
 Далс Џон Фостер, 284, 302, 303
 Данилевски Николај/Данилевский
 Николай Яковлевич, 209, 210, 211,
 215
 Данојлић Милован, 122
- Девеџић Мирјана, 68
 Де Гол Шарл, 326
 Деманжон Албер/Demangeon Albert, 151,
 234
 Деникин (Антон И.), 220
 Денић Богдан, 457
 Дергачев Владимир Александрович, 371
 Деспотовић Љубиша, 72
 Дефарж (Филип Моро)/Defarges Philippe
 Morgeau, 87, 159, 405
 Дефонтен (Пјер), 151
 Дизраели Бенџамин/Disraeli Benjamin,
 42
 Дикс (Артур), 159
 Диле (Андре), 345, 406
 Димитрије Донски, 205, 206, 525
 Добренџков Владимир, 591
 Добровски Јозеф, 209
 Додс (Клаус)/Dodds Klaus, 372, 376
 Долби (Сајмон)/Dalby Simon, 237, 259,
 260, 372, 373, 374, 378
 Доротић Паулина /Кари/ фон, 249
 Достојевски (Фјодор М.), 215
 Драгићевић Славољуб, 49, 63, 598
 Дубињин (Сергеј К.), 530
 Дугин Александар/ Дугин Александр
 Гельевич, 88, 119, 121, 147, 164, 182,
 189, 198, 199, 215, 223, 251, 253, 299,
 306, 307, 367, 392, 395, 398, 401, 539,
 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 552,
 553, 554, 554, 558, 560, 561, 562, 563,
 564, 565, 566, 568, 570, 571, 574, 575,
 576, 577, 578, 579, 584, 585, 586, 589,
 590, 591, 592, 593, 594, 601, 602, 605,
 632
 Дудајев Џохар, 519
 Dukić Dušan, 61
 Дурандо Ђакомо/Durando Giacomo, 87
 Дучић Слободан, 40
 Душан Стефан (цар), 63, 131, 132
 Духет Ђулио/Douhet Giulio, 104, 105, 106,
 107, 108, 109
- Ђ**
- Ђурић Живојин, 72, 584
 Ђурић Милош, 124
- Е**
- Evans Graham, 317
 Евола (Јулијус), 544
 Екмечић (Милорад), 169
 Елзесер Јирген, 503, 513

Елизабета (краљица), 285
 Елиот Вилијем/Elliott William Yandel, 313
 Енгдал (Вилијем Ф.)/Engdahl William F.,
 289
 Енју (Џон)/Agnew John, 372
 Ерл Едвард Мид, 235, 243, 244
 Еспозито Џон, 70

Ж

Жан Карло/Jean Carlo, 370
 Živojinović Dragan, 391

З

Зарић Иван, 103, 104
 Зигер Роберт/Sieger Robert, 78, 232
 Зигфрид Андре/Siegfried André, 152
 Зимел Георг/Simmel Georg, 261
 Зупан Александер/Supan Alexander, 232

И

Ивашов Леонид/ Ивашов Леонид
 Григорьевич, 539, 540
 Икле Фред, 530

Ј

Јанукович (Виктор), 478
 Јељцин (Борис Н.), 519, 520, 530, 545
 Јерта Ханс/Hierta (Järta) Hans, 157
 Jones John Paul III, 41, 45, 47
 Јордан Петер/Jordan Peter, 232, 233, 560
 Ју Ли Кван/Yew Lee Kuan, 453
 Јургенс (Игор Ј.), 530
 Јушченко (Виктор), 545

К

Кадијевић Вељко Б., 22
 Камерон Дејвид, 448
 Кант Имануел/Kant Immanuel, 77, 90, 92,
 136, 144, 313
 Кап Ернст/Карп Ernst, 143
 Каплан Роберт/ Kaplan Robert David, 399
 Караганов Сергеј/Караганов Сергей
 Александрович, 528, 529, 530, 531,
 532, 533
 Карамата Стеван, 481
 Караћоло Луђо/Caracciolo Lucio, 400
 Караџић Вук Стефановић, 209
 Карсавин (Лав П.), 213, 216, 281
 Карташев (Антон В.), 213, 215
 Картер Џими, 326, 414

Каслреј (Роберт Стјуарт)/Castlereagh
 (Robert Stewart), 313
 Катарина Велика, 205
 Kaushik Isha, 45
 Kegli Čarls, 290, 319
 Кемпнер Роберт, 248
 Кенан Џорџ Ф./Kennan George Frost, 193,
 277, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290,
 292, 294, 299, 302, 302, 303, 304, 305,
 306, 310, 311, 318, 319, 322, 325, 372,
 452, 467, 632
 Кенеди Пол/Kennedy Paul Michael, 140,
 211, 317, 326, 385, 386, 387, 388, 389,
 390, 391, 392,
 Кенеди Џон Ф., 326
 Kintner (William), 311
 Кирк Вилијем/Kirk William, 307
 Кисинџер Хенри/ Kissinger Henry Alfred,
 311, 312, 313, 314, 315, 315, 315, 316,
 317, 318, 319, 320, 321, 322, 325, 372,
 373, 374, 503
 Кјелен Рудолф /Kjellén Rudolf Johan, 18,
 77, 153, 155, 156, 157, 157, 158, 159,
 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 180, 180, 181, 223,
 228, 229, 232, 233, 234, 237, 248, 283,
 348, 372, 632
 Клавал (Пол), 152
 Клаузевиц Карл фон/Clausewitz Karl von,
 90, 91, 92, 93, 95, 106, 107
 Кнежевић Милош/Кнежевић Miloš, 22, 48,
 234, 442, 522
 Коен Сол/Cohen Saul B., 277, 329, 330,
 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338,
 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346,
 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354,
 355, 356, 372, 589, 591, 632
 Козирјев Андреј/Козырев Андрей, 530
 Кожев Александар/Којџе Alexandre/
 Кожевников Александр
 Владимирович, 363
 Колм Серж Кристоф/Kolm Serge-
 Christophe, 151
 Колосов (Владимир А.), 204, 209, 222
 Колумбо (Кристифор), 143, 424
 Кондратијев Николај/Кондратьев
 Никола́й Дми́триевич, 380, 381, 382
 Константин Велики, 129, 183, 211
 Кочетов (Ернест)/Кочетов Эрнест
 Георгиевич, 371, 651
 Krasna Francesca, 101, 110, 148, 195, 198
 Кристоф Ладис/Kristof Ladis, 81, 151

- Кругман Пол/Krugman Paul, 74, 75
 Ксенофон, 89
 Кунктатор Фабије, 89
- Л**
- Лазаревић Стефан, 131
 Лајбниц (Готфрид В.), 229
 Ламански Владимир/Ламанский Владимир Иванович, 212, 213, 222,
 Lamping William V., 599
 Лакост Ив/Lacoste Yves, 151, 401, 402, 403, 404, 405
 Лакост (Пјер), 406
 Ле Дук То, 316
 Лењин (Владимир Илич Уљанов), 322
 Леонтјев Константин/Леонтьев Константин Николаевич, 211, 214, 215
 Лефевр (Анри)/Lefebvre Henri, 360
 Linklater (Andrew), 383
 Липман Волтер/Lippmann Walter, 304, 305
 Лис Лорејн/Lees Lorraine, 303
 Лист Фридрих, 229, 396, 552
 Лозански (Едуард Д.), 530
 Ломоносов (Михаил), 77, 298, 441, 521
 Лоро Паскал/Lorot Pascal, 370, 405
 Лохаузен (Хајнрих Ј.) фон/Lohausen Heinrich Jordis von, 393, 394, 396
 Лутвак Едвард /Luttwak Edward Nicolaе, 366, 367, 368, 369, 370, 371
- М**
- Мајниг Доналд/Meinig Donald, 306, 307
 Макаренко (Виктор П.), 530
 Малер (Аркадиј М.), 533, 584
 Малтус Томас/Malthus Thomas, 139, 140, 141
 Макијавели (Николо), 90, 236
 Маклуан (Ерик), 360
 Маклуан (Маршал Херберт)/McLuhan Marshall Herbert, 359, 360, 363
 Манић Емилија/Manić Emilija, 47, 241
 Манојловић Предраг, 59
 Маркос (Вафиадис), 286
 Martin Yvonne, 41
 Мартон (Емануел) де, 150, 151, 401
 Маршал Џорџ, 283, 286, 292, 306
 Матић (Бранислав), 151, 246
 Мекиндер Хелфорд Џон/Mackinder Halford John, 60, 153, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 208, 227, 235, 244, 245, 248, 252, 260, 266, 267, 268, 279, 281, 283, 300, 304, 307, 325, 329, 339, 372, 410, 452, 468, 472, 489, 589, 591, 593, 616, 617, 632
 Мекормак (Гејвен)/McCormac Gavan, 476
 Меркатор (Герхард), 254
 Меркел Ангела, 448
 Метерних (Клеменс фон)/Metternich (Klemens von), 313
 Мехен (Махан) Алфред/Mahan Alfred, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 110, 181, 190, 252, 260, 266, 273, 279, 283, 304, 325, 342, 372, 452, 632
 Millar James R., 205
 Милјутин (Дмитриј А.)/Милютин Дмитрий А., 207
 Милосављевић Славомир, 37, 39
 Милош (кнез), 63
 Милошевић Зоран, 583, 598, 600
 Miljević Milan, 42, 653
 Мироненко (Николай С.), 204, 209, 222
 Миршајмер Џон, 286
 Митеран Франсоа, 367
 Mitrović Ljubiša, 412
 Mitchell (Samuel A.), 109, 255
 Мичел Вилијем/Mitchell William, 106, 109
 Мичел (Кетрин), 372
 Младеновић Милош, 145, 147, 181, 247
 Мнацкањан (Рубен А.), 533
 Моделски (Џорџ)/Modelski George/Modelski Jerzy, 383, 384, 385
 Moisi Dominique, 377
 Molnar Aleksandar, 249, 250
 Моне (Жан), 290
 Monmonier Mark, 46
 Монро Џејмс/Monroe James, 93, 97, 243, 253, 254, 570
 Монтескије Шарл/Montesquieu Charles, 135, 256
 Морен Ерве, 408
 Мул Ото/Maull Otto, 78, 79, 233, 234, 237, 238, 260
 McCormick James, 297
- Н**
- Назарбајев Нурсултан, 605
 Нај Џозеф, 391
 Накаволнин (Сергеј), 141
 Наполеон I, 90, 91, 92, 205, 208, 363, 471

Нарочницаја Наталија/Нарочницкаја
Наталија Алексеевна, 533, 534, 535
Науман Фридрих/Naumann Friedrich,
164, 229, 230, 231, 232, 283
Newnham Jeffrey, 317
Немањић Растко/Св. Сава, 131
Нестеренко (Владимир Ф.), 533
Нехру Цавахарлал, 300
Никонов (Вјачеслав А.), 530
Никсон Ричард, 315, 317, 325, 339

Њ

Његош (Петар II Петровић), 121, 209
Њекљеса (Александар)/Неклесса
Александр Иванович, 371

О

Оболенски Димитрије, 206
Обст (Ерих), 237
Overy Richard, 196
Озал Тургут, 432
Орел Катрин, 229, 230
Острогорски Георгије, 129
Оти Роберт, 206
Оцић Часлав, 44, 114, 232, 360

П

Павић Радован/Pavić Radovan, 21, 79, 80,
81
Панарин Александар/Панарин
Александр Сергеевич, 540, 541, 542,
543, 544, 632
Панарин Игор, 584
Пахлави Реза, 328
Пауерс (Брус), 360
Пенк Албрехт/Penk Albrecht, 157, 232
Петар Велики, 203, 205, 216, 217, 431,
523, 432
Пети Вилијем/Petty William, 134, 135
Petrović Dragutin, 59
Petrović – Piroćanac Zoran, 106, 109
Реџијић Miroslav, 361, 412
Пиноче (Аугусто), 316
Платон, 125, 126, 157, 364
Polelle Mark, 296
Полибије, 126
Порфиогенит Константин VII, 129
Possony (Stefan), 311
Путин (Владимир), 371, 516, 520, 545,
597, 605

Pfaltzgraff Jr. (Robert L.), 311

Р

Rageau Jean-Pierre, 270, 291, 329
Радовановић Милован, 44
Радосављевић Иван, 37, 39
Рајт (браћа), 191
Рамфелд (Доналд), 592
Ранке (Леополд фон), 157
Раткај Иван, 124, 236
Ratković Radoslav, 15
Рацел Фридрих/Ratzel Friedrich, 18, 139,
143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155,
157, 160, 223, 234, 235, 248, 348, 372
Реган (Роналд), 305
Ренер Џорџ/Renner George T., 112
Ристић Љубодраг П., 184
Ритер Карл/Ritter Carl, 43, 141, 142, 143,
144, 157, 229, 248
Рихтхофен Фердинанд фон/Richthofen
Ferdinand von, 43
Рокфелер Дејвид, 326
Рокфелер Нелсон, 315
Ромел Ервин, 393
Ромпеј Херман ван, 483
Routledge Paul, 237, 259, 260, 372, 373,
374, 378, 385
Рузвелт Френклин Д., 258, 289
Russell Bertrand, 138
Русо Жан Жак/Rousseau Jean-Jacques, 135

С

Savin Leonid, 34
Савицки Петар/Савицкий Петр
Николаевич, 213, 216, 218, 220, 221,
222, 223, 224, 225, 226, 227, 544
Савона Паоло/Savona Paolo, 370
Садовски (Јаков Д.), 218
Сакцински Иван Кукуљевић, 209
Саливен (Пејџ), 324
Саркози Никола, 448
Сартр Жан Пол, 363
Северски Александар/Северский
Александр/Seversky Alexander de,
109, 110, 111, 112, 113
Симеуновић Драган, 21
Simić Dragan, 124, 127, 129, 312, 391
Симпл Елен Черчил/Semple Ellen
Churchill, 148, 149, 256
Sisodia Rajendra S., 371
Слоан Џефри, 308
Smith Neil, 260

- Спајкмен (Спајкман) Николас/Spykman
Nicholas John, 153, 193, 254, 261, 262,
263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270,
271, 272, 273, 274, 277, 279, 281, 283,
286, 287, 289, 290, 299, 304, 306, 307,
308, 309, 310, 318, 322, 325, 326, 339,
372, 452, 468, 632
- Спенсер Херберт, 348
- Срећковић Јелена, 167
- Стаљин (Џугашвили Јосиф В.), 286, 292,
322, 447
- Стаменковић Србољуб, 598
- Степић Миломир/Степич Миломир/
Stepić Milomir, 10, 20, 44, 49, 67, 70, 88,
131, 131, 167, 169, 184, 226, 227, 232,
292, 299, 361, 441, 442, 480, 481, 515,
516, 522, 554, 563, 564, 583, 584, 584,
589, 592, 594, 597, 598
- Стојановић Мићо, 81, 164
- Стојановић Милојко, 262
- Стојкерс Роберт/Steuckers Robert, 151,
398, 399
- Страбон, 126
- Стрмечки (Марин), 324
- Струве (Петар Б.), 217, 220
- Subotić Milan, 212, 216, 218, 219, 220, 221,
223, 225, 226
- Сувчински Петар/Сувчинский Петр
Петрович, 213, 216, 217
- Сун Цу Ву , 89, 99, 123, 508
- Сух Џе-Џунг, 382
- Shet Jagdish N., 371
- Т**
- Тадић (Љубомир), 21
- Тадић Милутин, 124, 236
- Танасковић Дарко, 433
- Татишчев (Василиј), 77
- Taylor Peter J., 198, 329, 336, 372, 383
- Твен Марк, 42
- Тераћано (Карло)/Terracciano Carlo, 400,
401
- Тиал Франсоа/Thual François, 405, 406,
407
- Тирго Жак/Turgot Jacques, 77
- Тиријар (Жан-Франсоа)/Thiriart Jean-
François, 152, 396, 397, 398
- Тито (Јосип Броз), 284, 292, 303, 489
- Тјаншански Семенов Вениамин
Петрович /Тян-Шанский Семенов
Вениамин Петрович, 207, 208, 209,
- Тјаншански Семенов Петар Петрович,
208
- Тјуатхејл Џерод/Ó Tuathail Gearóid, 237,
259, 372, 373, 374, 375, 376, 378
- Тоул Џерард/Toal Gerard, 372, 373, 374
375, 376
- Тодоровић Душка, 249
- Тојнби Арнолд, 211, 313, 418
- Тошић Драгутин, 44
- Тренчард Хју, 106
- Трењин Дмитриј/Тренин Дмитриј
Витальевич, 526, 527, 528, 530
- Трубецкој Николај/Трубецкой Николай
Сергеевич, 213, 214, 215, 216, 218,
220, 228
- Труман (Хари), 285, 286, 302, 305
- Тукидид, 124, 125, 387
- У**
- Устијан (Артур Р.), 533
- Ф**
- Фергрив Џејмс, 342
- Ферхојген Гинтер, 441
- Филиповић Дејан, 49, 63,
- Фиоре (Квентин), 360
- Flint Colin, 198, 329, 336, 383
- Флоровски Георгије/Флоровский
Георгий Васильевич, 213, 217, 218,
- Форд Џералд, 315
- Фридрих (Карл), 323
- Фукујама Френсис/Fukuyama Francis
Yoshihiro, 361, 362, 363, 364, 365, 417,
546
- Фуше (Мишел)/Foucher Michel, 152, 404,
- Х**
- Хајнзон Гунар/Heinsohn Gunnar, 71
Hanna Stephen, 45
- Хантингтон Семјуел/Huntington Samuel
Phillips, 66, 323, 357, 391, 409, 413,
414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421,
422, 423, 425, 426, 427, 428, 430, 431,
434, 435, 436, 437, 437, 438, 439, 440,
441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448,
449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456,
457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 469,
525, 632, 641
- Harvi David, 361
- Хариман Ејверел, 302
- Харт Лидел/Hart Liddell, 109, 385

Хартшорн Ричард/Hartshorne Richard, 234, 256, 342
 Хасингер (Хуго), 237
 Хаусхофер Карл/Haushöfer Karl Ernst, 18, 78, 81, 87, 173, 234, 235, 236, 237, 238, 243, 245, 246, 247, 248, 256, 258, 283, 311, 348, 372, 393, 397, 544, 569, 632
 Хачон (Кетрин), 360
 Хегел Георг/Hegel Georg, 137, 138, 139, 144, 181, 363, 364,
 Хејли (Едвард П.), 324
 Хениг Рихард/Hennig Richard, 232
 Henrikson Alan K., 255
 Хераклит, 235
 Хердер Јохан/Herder Johann, 137, 144
 Херодот, 123, 124, 402, 404
 Хепл Лесли/Herpl Leslie, 319
 Хес Рудолф, 236
 Хетнер Алфред/Hettner Alfred, 43
 Хипократ, 123, 124
 Хитлер Адолф, 236, 240, 241, 249, 251, 256, 259, 271, 311, 322, 447
 Хобс Томас/Hobbes Thomas, 249
 Хонијат Никита, 129
 Хрушчов (Никита С.), 303

Ц

Cvrtila Vlatko, 257, 377
 Цвијић Јован, 9, 40, 44, 49, 152, 591
 Collins John M., 111, 194, 280, 301, 367

Colton (Joseph H.), 255
 Chaliand Gérard, 270, 291, 329

Ч

Чанселор Џон, 391
 Черчил Винстон, 285
 Чхеидзе Константин Александрович, 223

Џ

Џингис кан/Чингисхан, 215
 Џонсон Линдон, 326

Ш

Шалак (Александр В.), 207, 208
 Шафарик Павел, 209
 Šešić Bogdan, 38
 Шмит Карл/Schmitt Carl, 120, 143, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 283, 395, 399, 401, 544, 578, 598
 Шопрад Емерик/Chauprade Aymeric, 407, 408
 Шпенглер Освалд/Spengler Oswald Arnold Gottfried, 143, 211, 215,
 Шредер Герхард, 597
 Штраус-Ипе Роберт/Straus-Hupe Robert, 88, 256, 310, 311, 322
 Шуман Фредерик/Schuman Frederic, 87
 Шуман (Робер), 290

Изводи из рецензија

Монографија *Геополитика: идеје, теорије, концепције* проф. др Миломира Степића дело је великог научног значаја. Њиме се геополитика коначно теоријски утемељује у српској науци. Први пут су код нас на свеобухватан, аргументован и стручан начин разматрана питања шта је (у ствари) геополитика и шта она проучава, каква је њена научна основа и позиција у систему наука, на које дисциплине се грана и које методе проучавања користи. Драгоцена је ауторова анализа геополитичких идеја, теорија и концепција, а упоредо и синтеза која упућује на кључне константе, принципе и законитости у геополитици, те променљиве које доносе нови историјски услови, актери и технолошке иновације. Он упознаје читаоца са специфичним појмовно-категоријалним апаратом геополитике, коме је дао сопствени печат и придружио му бројне неологизме. Будући да је географ, његов геополитички „поглед на свет“ је првенствено (али не само) географски, што доказују бројне специјалне мапе у служби како бољег разумевања комплексних феномена, тако и „мисије“ развоја просторног мишљења. Степићева тумачења глобалних геополитичких концепција у контексту њихових пројекција на балкански и српски простор, те научно засновано антиципирање утицаја нових актера и њихових геополитичких интереса, представљају значајан допринос и развоју стратегијске мисли.

Проф. др Часлав Оцић,
Редовни члан САНУ

Монографија М. Степића је капитално дело не само по свом обиму, свеобухватности и систематичности, већ и по специфичној структури и оригиналном приступу. У српској науци до сада се није појавила тако вредна теоријско-концепцијска синтеза из области геополитике. Њена научна оригиналност је несумњива. Готово је немогуће пронаћи, не само у домаћој, већ и у странијој литератури, тако стручно постављено и аргументовано фундирање појма, предмета проучавања, категоријалног апарата, дефинисања, структурисања и методологије геополитике. Позиционирање геополитике у систему наука, а нарочито њена добро образложена транснауčnost, тј. релације према најблиским наукама, представљају изузетну вредност ове монографије. Анализом развоја геополитичког начина мишљења – од сакрално-географских и прото-геополитичких, до неокласичних и постмодерних – аутор је презентовао основне принципе, законитости и константе, али и променљивост, прилагодљивост и жилавост геополитике. Тиме је доказао да без геополитичких знања и начина поимања појава и процеса није могуће разумети односе од глобалног до микрорегионалног нивоа. Степићеви аргументи обесмишљавају и последње сумње скептика у геополитику, а теоријски врхунски постављене тачке ослонца доказују да геополитика јесте – наука.

*Проф. др Радован Радиновић,
Генерал-потпуковник у пензији*

По свом садржају и дубини научног захвата Степићева књига-монографија, која има елементе геополитичке енциклопедије и хрестоматије, са неким карактеристикама уџбеника, у ствари надилази и монографију и уџбеник. Наиме, ова изузетно садржајна, интересантна и узбудљива књига може да се чита и као историја идеја, као својеврстан преглед филозофске мисли, затим као историја политичких доктрина, али такође и као историја међународних односа, те као својеврсна персонална историја, имајући у виду да писац презентује праву галерију аутора – филозофа, географа, историчара, филолога, политиколога, правних писаца – и њихову, за знатижељне истраживаче, веома корисну биобиблиографију, кроз коју се као „златна нит“ провлачи геополитика, којој аутор зналачки, истрајно, обавештено и са пуно жара тражи место „под сунцем“, настојећи да је чврсто ситуира у систем научних дисциплина. Књига је писана мањим делом на уџбенички начин, али је по свом обиму, грађи, литератури, интерпретацији у ствари више од тога – она је и уџбеник, али и сва друга потребна и добродошла помоћна литература, обогаћена бројним геополитичким мапама, шемама и сликама. По томе је ова Степићева књига заиста пионирски рад, драгоцен, редак и необичан. Она је доказ да геополитика није „резервисана“ само за велике државе, њене интересе и образовне установе. Стога ће ова монографија бити добродошла не само у универзитетској настави него и у домену одговорно схваћене унутрашње и спољне политике.

Др Момчило Суботић, научни саветник
Институт за политичке студије у Београду

Монографија *Геополитика: идеје, теорије концепције*, коју је написао проф. др Миломир Степић, сврстава се у дела пионирског карактера, што је све ређа појава у нашим друштвеним наукама. Аутор неоспорно поседује велико теоријско знање и продире у саму суштину компликованог прожимања просторних и политичких појава и процеса. Показао је да приступе кључних геополитичких мислилаца не само добро познаје, него и да је способан да их на критички начин анализира. Успешно влада научним методама и сврсисходно их примењује на геополитичком „терену“, не устежући се да уведе и неке новине као што су геополитички метод и ГИС метод. Његово промишљање о „опросторењу политичког“ је оригинално, иновативно и без предрасуда. Кроз читаву књигу као „златну нит“ преплиће геополитичке константе које артикулишу тзв. процесе дугог трајања, али луцидно уочава и анализира геополитичке варијабле. Анализирајући најважније геополитичке концепције, указује како се оне пројектују на балкански и српски простор. Чврстим аргументима доказује да су геополитичко знање и конкретна примена тог знања не само у основи дугорочних стратегија великих сила и њихових глобалних интереса, него представљају и егзистенцијално питање малих земаља, нарочито оних деликатно позиционираних. Али, највећи допринос овог дела јесте што обесмишљава опстанак сумњи у научност геополитике и што поставља темеље за даља теоријска и практична геополитичка истраживања код нас.

Проф. др Емилија Манић
Економски факултет Универзитета у Београду

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

911.3:32(4+5)
327::911.3(4+5)

СТЕПИЋ, Миломир, 1959-

Геополитика : идеје, теорије, концепције /
Миломир Степић. - Београд :Институт за
политичке студије, 2016 (Београд : Планета
принт). - 690 стр. :илустр. ; 25 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија:
стр. 645-662. - Summary: Geopolitics ;
Резюме: Геополитика. - Регистар.

ISBN 978-86-7419-289-4

- a) Геополитика - Евроазија
- b) Политичка географија

COBISS.SR-ID 226576652

Миломир Стенић рођен је 1959. године у Београду. На Географском факултету је дипломирао, магистрирао, докторирао и предавао до 2008. године. На Факултету за међународну економију био је редовни професор од 2008. до 2012. године, где је предавао групу економскогеографских, политичкогеографских

и геополитичких предмета. Од 2012. године је научни саветник у Институту за политичке студије. Као хонорарни и гостујући професор предавао је или предаје на Економском факултету, Факултету политичких наука, Геоекономском факултету, Војној академији и Дипломатској академији МСП. Био је продекан за науку Географског факултета и стални сарадник некадашњег Института за геополитичке студије. Члан је Српског географског друштва, Одбора за проучавање становништва и Одбора за проучавање Косова и Метохије САНУ, редакција научних часописа *Национални интерес*, *Косовско-метохијски зборник...* Бави се теоријском геополитиком, геополитиком Балкана и српских земаља. Објавио је бројне научне и стручне радове, серије етничких карата ех-југословенског простора, средњошколске и универзитетске уџбенике, енциклопедијске одреднице и поглавља у монографијама на српском, руском и енглеском језику. Написао је књиге *Етнички састав становништва Босне и Херцеговине 1992/1993. године* (на српском и грчком језику; коаутор), *Косово и Метохија – политичко-географске и геополитичке перспективе 1999. године*, *У вртлогу балканизације 2001. године*, *Југоисток Србије – континуитет кризе и могући исходи 2001. године* (на српском и енглеском језику; коаутор), *Српско питање – геополитичко питање 2004. године*, *Природни потенцијали и деградирани површине општине Обреновац 2008. године* (коаутор), *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент 2012. године* и *Геополитика неоевроазијства – позиција српских земаља 2013. године*.

